Anu Koskivirta

”Sisäinen vihollinen”

Henkirikos ja kontrolli Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi päärakennuksen auditoriossa XIV lauantaina 15. joulukuuta 2001 klo 10.

Tutkimuksen julkaiseminen
on rahoitettu Suomen Akatemian
Rikollisuuden historia -tutkimushankkeelle
myöntämästä määrärahasta.

ISBN 952-91-4216-1 (nid.)
ISBN 952-10-0255-7 (HTML)
ISBN 952-10-0256-5 (PDF)

Yliopistopaino
Helsinki 2001

Esipuhe

Tämä tutkimus on valmistunut Suomen Akatemian rahoittamassa Rikollisuuden historia –projektissa, jota johti akatemiaprofessori Heikki Ylikangas. Suomen Akatemialle instituutiona ja Ylikankaalle hankkeen johtajana kuuluvatkin ensimmäiset kiitokseni työn valmistumisesta. Professori Ylikangas on luonut kolmen viimeisen vuosikymmenen aikana ne tieteelliset puitteet, joille tämäkin työ rakentuu. Hän on ollut näkemyksellinen akateeminen opettaja, jota saan kiittää pitkäjänteisestä tuesta ja aihetta koskevista keskusteluista hankkeen seminaareissa ja sen ulkopuolella. Kiitän häntä myös ensiarvoisista tekstiä koskevista terminologisista täsmennyksistä ja sisällöllisistä parannusehdotuksista. Koen henkilökohtaisesti tärkeäksi myös sen historiografisen tien, jonka Ylikangas on tutkimuksissaan raivannut nivomalla historiantulkintansa ajankohtaisen yhteiskunnallisen keskustelun osaksi. Tällainen debatti on monesti käsitellyt demokratiaa ja sosiaalista tasa-arvoa sivuavia teemoja. Mainitunlaisen tutkimuksellisen juonteen oivaltaminen on avannut itselleni historiaan mielen ja sisällön, jonka pelkäsin välillä kadottaneeni kokonaan.

Haluan kiittää lämpimästi myös työni vastaväittäjäksi ystävällisesti suostunutta Joensuun yliopiston professoria Antero Heikkistä, tuomiokirjatutkimuksen toista pioneeria maassamme. Esitän suuret kiitokseni myös työn ennakkotarkastajille, dosentti Seppo Aallolle ja dosentti Antti Kujalalle asiantuntevista korjausehdotuksista ja kannustuksesta silloin, kun sitä vähiten tunsin ansainneeni. Kustokselle, professori Markku Kuismalle, olen kiitollinen tarvitsemastani opastuksesta akateemisiin muodollisuuksiin.

Käydessäni seitsemän vuotta sitten Mikkelin maakunta-arkistossa etsimässä soveliasta pro gradu -tutkielman aihetta kohtasin yllätyksen. Turun hovioikeuden päätöstaltioista pisti kokemattomankin lukijan silmään kahden lainrikkomuksen oudon laaja mittakaava: henkirikosten ja virkarikosten runsaus. Kävin esittelemässä itäsuomalaista henkirikollisuutta Suomen ja Skandinavian historian laudaturseminaarissa, jota tuolloin johti viransijaisena dosentti Panu Pulma. Hän rohkaisi minua harkitsemaan jatko-opintoja ja esitteli aiheeni myös alan asiantuntijalle professori Ylikankaalle. Dosentti Pulmalle ja dosentti Aallolle olen kiitollinen myös Ruotsin vallan ajan teemaseminaarin yhteydessä saamastani opastuksesta ja tekstejäni koskevista huomioista, ensin mainitulle ennen kaikkea itäsuomalaisen sosiaalihistorian

avartamisesta, jälkimmäiselle tutkimusalaani koskevista yleisistä metodologisista neuvoista.

Tämä työ ei olisi voinut syntyä ilman sitä yhteisöllistä voimaa, jota sain ystäviltäni ja työtovereiltani rikoshistorian projektissa vuosien 1997–2001 aikana. Martti Lehti, Mari Rakkolainen, Liisa Koskelainen, Mona Rautelin ja Sari Forsström ovat tarjonneet tutkimukseen korvaamatonta apua, neuvoja ja kannustusta. Saria kiitän lisäksi talkoohengestä työn viime metreillä. Myös Kirsi Warpulalta sain lukuisia päteviä ja innostavia neuvoja käsikirjoituksen valmisteluvaiheessa; suurkiitokseni hänelle.

Tutkimuksen käsikirjoitukseen tai sen osiin ovat työn eri vaiheissa tutustuneet myös dosentit Kimmo Katajala ja Petri Karonen sekä Jari Aalto, Olli Matikainen, Kari-Matti Piilahti ja Tuuli Ojanperä. Haluan kiittää heitä kaikkia arvokkaista kommenteista, osa saatuina hyvinkin keskentekoisista tekstiyritelmistä. Mikko Huhtamiestä kiitän verkkoväitöskirjan julkaisemista koskevista käytännön ohjeista. Lintukodon tutkijayhteisö ansaitsee oman kiitoksensa huolenpidosta ja atk-tuesta, etenkin Julia Burman, Pekka Hirvonen, Ilkka Levä, dosentti Katariina Mustakallio ja historian laitokselle sittemmin siirtynyt Mirkka Lappalainen. Tämän tutkimuksen taittojäljestä, kaavioista ja työn saattamisesta verkossa julkaistavaan muotoon saan kiittää Petri Niemistä, karttojen laatimisesta Petri Siréniä. Kiitos tutkimuksen valmistumisesta kuuluu myös arkistojen ja kirjastojen työteliäälle henkilökunnalle: Kansallisarkiston, Tukholman Riksarkivetin, Vaasan ja Mikkelin maakunta-arkistojen sekä Helsingin yliopiston kirjaston vanhan kirjallisuuden lukusalin päivystäjille. Tukholman arkistomatkailun teki projektirahoituksen lisäksi mahdolliseksi Suomalais–ruotsalaiselta kulttuurirahastolta saamani matka-apuraha, mistä annan kiitokseni säätiölle.

Tutkimusprosessi eteni välillä kangerrellen. Synkkää aihepiiriä, henkirikoksia ja ankaria rangaistuksia, kävi joskus melkein ylitsepääsemättömän raskaaksi työstää, sillä lähteistä paljastunutta inhimillisen kärsimyksen paljoutta tuntui pahalta valjastaa tieteellisen opinnäytteen materiaaliksi. Työn loppuunsaattaminen olisi vaarantunut, ellen olisi yrittänyt sitoa tuloksia jonkinlaiseen poliittiseen sanomaan. Tämän opinnäytteen julkilausuttu viesti on tunnettu monista aiemmistakin tutkimuksista: uskon, että ainoa keino ehkäistä henkirikoksia on kontrollin, moraalisten standardien ja oikean ja väärän erottelun sisäistäminen, eivät suinkaan ulkoiset rangaistukset. Monien muiden ihmisten tavoin käsitykseni vahvistui valitettavalla tavalla syyskesän 2001 surullisista tapahtumista maailmalla ja Suomessakin: surmateoista, joiden toimeenpanijat kokivat tuhotyönsä motiivit omista lähtökohdistaan niin oikeutetuiksi, että kysymys rangaistusten rikoksia ehkäisevästä merkityksestä kävi lähinnä mielettömäksi. On selvää, ettei väkivalta, rakenteellinen tai yksityinen, voi olla missään muodossaan oikeutettua, mutta omassa tutkimusaiheessani en voi ottaa tuomitsijan tehtävää, sillä historian toimijat olivat sisäistyneet toisenlaisiin kulttuurisesti määrittyneisiin normeihin kuin nykyajan länsimaalainen ihminen.

Tämän tutkimuksen sivujuonteeksi noussut kysymys sivilisaatioprosessin edellytyksistä, ihmiselle varhaisessa sosialisaatiossa tarjotusta turvallisuu-

desta ja hyvinvoinnista, vastaa tyypilliseen huoleen, joka on omassa elämässäni ajankohtainen tehtävässäni pienen tytön äitinä ja kasvattajana. Haluankin erikseen kiittää kaikkia niitä läheisiäni, jotka ovat hälventäneet mörönkokoisia pelkojani ja tarjonneet iloiselle Viljalle lämpimän sylin silloin, kun itse olen istunut työpöytäni äressä: heltiämätöntä tukeaan kaikenlaisissa tilanteissa antaneita äitiäni Pirkkoa ja isääni Kallea, appivanhempiani Pia ja Reijo Vuorista, päivähoitaja Sirpaa sekä kultaista miestäni Jankkaa. He ylläpitivät kanssani pienen lapsen kasvoilta säteilevää valoa; samalla he tekivät tämän tutkimuksen valmistumisen todeksi.

Helsingissä, Vuorikadun Lintukodossa marraskuussa 2001

Anu Koskivirta

Sisällys

Esipuhe 4

A. Johdanto 11

Tutkimustehtävä 11
Käsitteistö ja keskeisimmät temaattiset rajaukset 14
Asiakirja-aineisto 19
Rikoshistorian tutkimusperinteitä 29
Rikoshistoriaa vanhalla ja uudella mantereella 29
Pohjoismaiset erityispiirteet 35

B. Voimassa ollut rikoslaki 45

Vuoden 1734 laki ja täydentävät asetukset 45
Yleistä 45
Henkirikosten tunnusmerkistö ja käsitteistö 48
Henkirikosten rangaistussäännökset vuoden 1734 laissa 53

C. Henkirikollisuus muuttuvien rakenteiden Savo-Karjalassa 60

Henkirikollisuuden määrällinen monimuotoisuus 60
Osapuolet 66
Sosiaalinen asema 66
Sukupuoli 69
Ortodoksit Ilomantsin rikoksissa: yliedustuneisuutta varkauksista murhiin 71
Taloudelliset kriisitekijät ja henkirikosten määrällisen muuntumisen ajoittuminen 73
Tekopaikka 78
Alkoholi 79
Raskaat henkeä koskevat asiat 82
Murhat 82
Teonpiirteiden raaistuminen 87

D. Henkirikosten oikeudellinen repressio 95

D.I Oikeusvarmuus henkirikosten tuomiokäytännössä 95

Pelotteellinen kontrollipolitiikka 95
Rangaistuskäytäntöä määrittänyt prosessimenettely 102
Todistelu 102
Syylliseksi julistamisen edellytykset vuoden 1734 lain prosessilaissa 108
Tunnustusvankeus 1700-luvun leuteraatioasetuksissa 110
Hovioikeuksien valtuudet tuomion lieventämiseen 111
Arbitraatiovallan rajat 1600-luvulla 111
Arbitraatiosta leuteraatioon 114
Arbitrointivallan kaventaminen 1700-luvun leuteraatio-asetuksissa 115
Langettavat tuomiot 120
Ylioikeuksien poikkeamat säädännäisoikeudesta 123
Tunnustuksen ratkaiseva merkitys 123
Teloitettavien enimmäismäärä 125
Karanneiden hengen säästäminen 126
Raskaat henkeä koskevat asiat 128
Tahalliset tapot ja väkivaltaiset kuolemantuottamukset 133
Henkirikostuomioiden lievennysperusteet 137
Hovioikeudet lievensivät, mutta eivät leuteroineet 137
Näyttökysymykset 140
Selvittämättömät henkirikokset ja prosessilain vastaisten kuolemantuomioiden yleistyminen 140
Leuteraatioasetukset henkirikosten tuomiokäytännössä: vastaus sosiaaliseen tilaukseen? 148
Osittaiset tunnustukset 150
Kuninkaalliset armahdukset 158
Turvakirjeet ja vuoden 1751 armahdusplakaatti 159
Lievennykset kolmantena tuomioistuinportaana 163
Työvankeus kuolemanrangaistuksen tilalla 168
Lieventävät asianhaarat 170
Lainsäädännöllisten muutosten näkyminen armahduskäytännössä 172
Yhteenvetoa: Oikeudellinen vallankumous ja henkirikoksia koskeneen tuomiovallan keskittymisprosessi 174
Laissa määrätyn rangaistuksen koventaminen 175
Rajanvetoa julkisen, yksityisen ja hallinnollisen oikeudenkäytön välillä 178

Henkisakon asianomistajan osuus ja sovittajaisten hiipuminen 178
Salaiset sovittajaiset ja rikoksen pimittäminen 188
Tilattomien kontrolloimista henkirikostuomioissa? 192
Yhteenvetoa: Normien julkisuus ja soveltamisen ennakoitavuus 195

D.II. Murhat, tapot ja rangaistusvarmuus 200

Hallinnolliset syyt heikkoon repressioon 200
Karkaaminen 200
”Kuolema ratkaisee kaiken” 205
Teloitukset ja yleisestävyys 206
Kuolemanrangaistusten pelotearvo 206
Teloitusten määrä Itä-Suomessa 210
Rangaistuksen pelote vaiko rankaisemattomuuden kannuste? 215

E. Henkirikos epävirallisena sosiaalisena kontrollina 222
Rajaseutu ja esivallan ote 222
Henkirikollisuus rajapitäjissä 222
Syrjäisyyden kipupisteitä 226
Rajaseudun ongelmia esimodernissa maailmassa 227
Epäedullinen ja vitkasteleva päätöksenteko 228
Rajaseututeesi väkivaltaa selittämässä 231
Murhenäytelmä sisäistetystä kontrollista 236
Kiistäminen: oikeuden hallintaa 245
Surmaaminen rankaisevana kontrollina 253
Oman käden oikeus ja oikeussuojattoman edun puolustaminen 253
Oikeuslaitoksen uhrista sen selättäjäksiksi 257
Häpeäkulttuuri ja kostomurhat 265
Lainsuojattomat ja rosvojoukot 273
Surmaaminen sovittelevan kontrollin jatkeena 279
Perheensisäinen ongelmanratkaisu 279
Perheensisäiset henkirikokset Euroopassa ja Ruotsin vallan loppuajan Itä-Suomessa 279
Velisurmat erilaisissa yhteiskuntamuodoissa 283
Itäsuomalaiset veljes- ja langossurmat 284
Henkirikokset parisuhteessa 289
Lastensurmat, avioriitojen välikappale 301
Neljännen ja viidennen käskyn rikkojat 306
Yhteenvetoa 309
Metsävarojen ehtymisen kerrannaisvaikutukset 310
Tynkäpitäjän rälssilampuodit omilleen kostamassa 317
Yhteenvetoa 319

F. Henkirikos kontrollireaktiona 326
Lähdeluettelo ja kirjallisuus 334
Arkistolähteet 334
Painamattomat käsikirjoitukset 335
Painetut lähteet 335
Painettu kirjallisuus 339
Lyhenteet 354
Liitteet 355
Summary: The Enemy Within. Homicide and control in Eastern Finland in the final stage of Swedish rule (1748–1808) 389

A. Johdanto

Tutkimustehtävä

> Loisen vaimo Kirsti Hiltunen löydettiin verissä päin ja tajuttomaksi piestynä isäntätalonsa liiteristä Liperin Säyneisissä helmikuisena päivänä vuonna 1772. Illalla Kirsti menehtyi saamiinsa vammoihin. Vainajan kanssa riitaisessa avioliitossa eläneen Antti Partasen epäiltiin surmanneen vaimonsa rautaisella aitan avaimella, jonka iskusta uhrin otsa oli murtunut.
>
> Saatuaan syytteen puolisonsa taposta (MB XIV:1) Antti Partanen kiisti kivenkovaan rikoksen. Tämä ehdotti vaimonsa joko pudonneen tikkailta tai lehmän puskeneen tämän hengiltä. Ruumiinavaus paljasti tällaisen vammojen syntytavan mahdottomaksi.
>
> Puolisot olivat kiistelleet myös Kirstin kuolinpäivänä. Avioliitto oli ollut käytännössä loppu edellisestä pyhäinpäivästä, josta lähtien pari oli nukkunut erillään. Kun Antti oli uhannut jouluna ryhtyä vaimonsa pyöveliksi, Kirsti alkanut valittaa tuttavilleen, että hän eli alituisessa pelossa miehensä puheiden takia.
>
> Pariskunnan asuman talon isäntä Esko Hakkarainen kertoi, että Antti oli yrittänyt lahjoa talon väkeä vaikenemaan Kirstin surman olosuhteista, jottei tapaus tulisi viranomaisten tietoon. Antti ei papiston suostuttelusta huolimatta tunnustanut oikeudessa syytteitä. Liperin käräjät tuomitsivat aviomiehen tunnustuksetta ja silminnäkijätodistajittakin syylliseksi vaimonsa tappoon vuoden 1734 lain Missgärnings Balkin (MB) XIV:1 pykälän perusteella. Rikoksesta määrättiin lain mukainen kovennettu kuolemanrangaistus. Ennen mestauksen toimeenpanemista tuomitun oikea käsi tuli hakata irti. Teloituksen jälkeen Partasen jäänteet piti asettaa teilipyörälle.
>
> Hovioikeus ei saamistaan kiistattomista aihetodisteista huolimatta voinut pitää langettavaa tuomiota voimassa, koska laillinen näyttö puuttui. Antti Partasen syyllisyys vaimonsa tappoon jätettiin lopulta tulevaisuuteen.[1]

Kirsti Hiltusen väkivaltaisen kuoleman ominaispiirteet johdattavat pohtimaan henkirikollisuuden ja rikosmuodon oikeudellisen repression keskinäistä niveltymistä tätä yksittäistä tapausta laveammassakin kontekstissa. Itäsuomalaisena ja etenkin karjalaisena verityönä tapauksen tekee oireelliseksi useampikin seikka. Ensinnäkin surmateko tapahtui perheen sisällä ja sen päällimmäisenä motiivina olivat yhteiselämän vaikeudet. Tekijä myös yritti salata tapahtunutta surmatekoa, ja vältti lopulta rikoslaissa säädetyn rangaistuksen yksinomaan siksi, että kiisti tekonsa. Partasen vapauteen palaamista seuranneina vuosina murhat ja tapot yleistyivät tämän kotipaikkakunnalla huikeasti (luku C).

Tämänkaltaisten ilmiöiden toistuvuus herätti kiinnostukseni tarkastella yleisesti henkirikollisuuden ja *oikeusvarmuuden* eli oikeuden ennustettavuuden ja lain mukaisuuden välisiä suhteita.[2] Tämän tutkimuksen ydinkysymykseksi muotoutui surmatekojen ja niistä seuranneiden rangaistusten välisen dialektiikan selvittäminen: vaikuttiko 1700-luvulla sovellettu henkiri-

1. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1773, Di 9, no 74.
2. Oikeusvarmuudesta, ks. esim. Klami 1986, s. 100.

kosten rangaistuskäytäntö jollain tavoin myöhempien surmatekojen kokoonpanoon, määrään ja laatuun? Ongelmaa selvitetään alueella, joka käsittää Savon ja Karjalan maakuntien pohjoisosat eli sen Ruotsin valtakunnan reuna-alueen, josta muodostettiin vuonna 1775 Savon ja Karjalan lääni. Pureudun henkirikosten ja rikosmuodon kontrollin keskinäiseen, jopa symbioottiseen, vuorovaikutukseen paikantamalla henkirikollisuuden oikeudellisen repression ongelmakohtia ja arvioimalla, kuinka repression laatu määritti henkirikollisuuden alueellista vaihtelua.[3] Tutkimuksen päätehtävänä on pohtia, *kuinka pitkälle* erilaiset rikoksia estävät tekijät, viralliset, epäviralliset ja psyykkisetkin kontrollielementit, lopulta riittävät selittämään surmatekojen määrässä ja laadussa tapahtuneita muutoksia. Tästä neulansilmästä heräävät ensinnäkin kysymykset rangaistuskäytännön todellisesta estävyydestä ja käänteisesti siitä, lisäsikö heikko repressio rikosmuotoa.

Henkirikoksilla viitataan tässä tutkielmassa murhiin (pl. lapsenmurhat), tahallisiin tappoihin ja väkivaltaisiin kuolemantuottamuksiin. Näiden rikosten tunnusmerkistö määritellään luvussa B. Aiheen käsittely jakaantuu kolmeen osaan: ensinnäkin henkirikosten määrälliseen erittelyyn (luku C) ja toisekseen henkirikosprosessin, rangaistusjärjestelmän tehon ja tuomiokäytännön analyysiin (luku D). Kun tarvittava tietämys rikosten ja rangaistusten välisestä määrällisestä dynamiikasta on selvitetty, henkirikollisuuden ja kontrollin monimuotoisen vuorovaikutuksen synnyttämää mentaalista ja sosiokulturaalista rikosten kasvualustaa eritellään yksityiskohtaisesti luvussa E.

Työssä puntaroidaan rikoksen ja kontrollin välistä dialogia, henkirikosten mitattavien ulottuvuuksien – määrän, vakavuuden ja motivaatioperusteiden – kiinnittymistä väestön paikalliseen oikeusturvaan ja tuomioistuinten kykyyn toimia tehokkaasti. Tehtävän käsittely edellyttää rikosmuodon (ja siitä seuranneiden rangaistusten) alueellisen ja ajallisen jakautuman hahmottamista. Lisäksi on luotu yleiskuva surmatöiden suunnitelmallisuudesta, teonpiirteistä ja osapuolten sosiaalisesta asemasta (luku C).

Kontrollia koskevan tutkimusvyyhden purkutyö alkaa luvussa D.I. Luvussa arvioidaan henkirikosten tuomiokäytännön *oikeusvarmuutta* eli tuomioiden laillisuutta ja ylioikeuksien soveltaman arbitraation eli säädännäisoikeudesta poikkeamisen määrää ja perusteita. Tässä yhteydessä selvitetään myös, kuinka eri oikeusasteiden toimivaltaa säänneltiin 1700-luvun lopulla ja minkälaisia seurauksia tutkimusaikana annetuilla uusilla prosessimenettelyä koskevilla määräyksillä oli tappo- ja murhaoikeudenkäyntien lopputulokseen. Henkirikoksen rankaisutoimen kehitystä yritetään samalla jäsentää laajassa historiallisessa asiayhteydessään, osana kauaskantoista tuomiovallan keskittymisprosessia.

Oikeusvarmuuden reaalisia ulottuvuuksia, henkirikoksen oikeudellisten seuraamusten toteutumista ja kattavuutta – eli *rangaistusvarmuutta* – selvittää puolestaan henkirikoksista toimeenpantujen rangaistusten pitäjäkohtainen analyysi luvussa D.II. Oikeus- ja rangaistusvarmuuden käsitteiden eli lainsäädäntöön ja hallintoon kytkeytyvien repression elementtien erottaminen

3. Gatrell 1980, s. 245.

toisistaan on tarpeellista, sillä yksinomaan rikostuomioiden tarkastelu ei rangaistusvarmuuden arviointiin riitä. Tuomituistakin tapauksista osa näet raukesi esimerkiksi syytetyn kuolemaan tai karkaamiseen.

Luvussa E kontrollinäkökulma syvenee. Kontrollia tarkastellaan kolmiportaisena säätelymekanismina, jonka jokainen askelma ehkäisee rikoksia omalla vastuualueellaan: virallinen kontrolli yhteiskunnassa, epävirallinen yhteisössä, henkilökohtaisen toiminnan kontrollin valvoja sitä vastoin on vain toimija itse.[4] Virallisen, epävirallisen ja psyykkisen kontrollin välistä kolmiyhteyttä ja niiden keskinäistä kytkeytymistä itäsuomalaisten henkirikosten teonpiirteisiin tarkastellaan yksittäisten tapaustutkimusten valossa. Mahtoivatko surmatöiden teonpiirteet ensinnäkin olla raaempia tai suunnitelmallisempia niillä itäsuomalaisilla alueilla, joilla viranomaisten kyky puuttua henkirikoksiin oli heikointa? Tapausten avulla päästään yksilöidysti käsiksi myös erilaisiin rakenteellisiin kontrollityhjiöihin, jotka antoivat henkirikosten motivaatiopohjalle juuri tähän aikaan ja historialliseen tilanteeseen sidotun sävyn. Minkälaisia kontrollivajeita täyttääkseen monet yksityishenkilöt ryhtyivät itse rankaisevan sosiaalisen kontrollin toimijoiksi? Missä määrin henkirikokseen turvauduttiin hengen ja omaisuuden suojan tai muiden oikeussuojattomien etujen puolustamiseksi?[5] Oliko kontrollin sisäistäminenkään yksinomaan myönteinen ilmiö? Henkirikosten vaikuttimet selvitettiin tapaus tapaukselta, sillä käytännössä teon motivaatio ratkaisi sen, kuinka tärkeäksi ehkäiseväksi tekijäksi surmaaja mielsi riskinsä tulla rangaistuksi rikoksestaan. Osaan rikoksista – sitä vähemmän mitä voimakkaammin motivoidusta rikoksesta on kyse – viralliset kontrollitekijät eivät sen sijaan juuri vaikuta. Henkirikoksen laukaisseita syytekijöitä jäljitetään tekojen välittömimpien motiivien ohella eräiden osapuolten oikeudellisesta menneisyydestä. Tämä tarkastelu herätti tarpeen arvioida yksittäistapauksin myös mekanismeja, joilla sosiaalinen kontrolli eri muodoissaan myös ruokki poikkeavuutta. Rikoksethan näkyvät oikeudellisissa lähteissä vasta niihin reagoitaessa.[6]

Surmatekoja edeltävät monesti muut rikosmuodot. Tästä on tutkimusalueellakin lukuisia esimerkkejä. Oikeusturvan puutteisiin on tietysti myös voitu reagoida tappamista vähemmän dramaattisin laittomin keinoin. Koska rikoksentekijä kokee rangaistuksi tulemisen uhkan eri tavoin rikosmuodon vaikuttimista ja törkeysasteesta riippuen,[7] tutkimusaineistoon perustuvia havaintoja ei ole syytä yleistää toisenlaisiin rikostyyppeihin tai yhteisöihin. Katsaus tutkimusalueelta hovioikeuteen alistetusta vakavasta rikollisuudesta on koottu liitteeseen I.

4. Henkilökohtaisen toiminnan kontrollin synnyn nosti historialliseksi kysymykseksi Norbert Elias. Elias (1939) 1994, s. 7, 45–57, 115–123, 210–211, 443–447, 514–509, 521–523 ja eri kohdin.
5. Black 1984a, s. 17–18; Kivivuori 1999, s. 113–115.
6. Gatrell 1980, s. 246.
7. Esimerkiksi seksuaalirikosten viettipohjaisuus tai lapsenmurhaan ajavat taloudelliset tekijät (häpeän ohella) asettavat nämä rikosmuodot rangaistusuhkan merkityksen kannalta täysin eri asemaan. Vrt. Aalto 1996, s. 178 – 179; Bergman 1996, s. 27–29. Myös Wolfgang 1967a, s. 7–8.

Käsitteistö ja keskeisimmät temaattiset rajaukset

Henkirikoksen tapahtumaprosessi pelkistetään sekä historiallisesti että sosiologisesti painottuneessa nykykriminologiassa yleensä siihen dynamiikkaan, jonka yhteiskunnalliset *rakenteet* ja rikollisuutta estävä virallinen tai epävirallinen sosiaalinen *kontrolli* tuottavat.[8] Tämän väitöskirjatutkimuksen tavoitteena ei ole selvittää tutkimusalueen henkirikollisuuden alueellisen ja ajallisen vaihtelun syysuhteita perinpohjaisesti koko tutkittavalta 60 vuoden ajalta. Koin tällaisen aiheenrajauksen liian laveaksi ongelmakeskeisen sosiaalihistoriallisen tutkimuksen kohteeksi. Tutkimuksessa sosiaalisten ja taloudellisten rakennetekijöiden arviointi henkirikosten syntymekanismissa on tietoisesti rajattu suppeaksi. Näitä elementtejä käsitellään vain siltä osin, kuin päättelin niiden luoneen jopa henkirikoksiksi purkautuneita sosiaalisen kontrollin paineita ja pelkästään niissä tapauksissa, joissa nämä tekijät heijastuvat laajasti ja näkyvästi surmatöiden motivaatiopohjaan. Yritän lävistää kontrollin käsitteen avulla kolme eriluonteista tulkinnallista näkökulmaa: kriminologis–yhteiskunnallisen (luku C), oikeushistoriallisen (luku D) ja laadullisen tarkastelutavan (luku E).

Savo–Karjalan läänin yhteiskuntaelämää ja rakenteita siis tarkastellaan rajatusti niiltä keskeisimmiltä yleispiirteiltään, joihin rikollisuuden kehityssuunta itsessään viittoo.[9] Tutkimusalue eli 1700-luvun viimeisinä vuosikymmeninä taloudellis–sosiaalisessa käymistilassa, joka epäilemättä tavalla tai toisella välittyi rikosten vaikuttimiin. Koetun yhteiskunnallisen murroksen elementtejä oli ennen kaikkea väestökasvu, joka purkautui ensin takamaiden ja ulkopalstojen asuttamiseen, mutta myöhemmässä vaiheessa enteili jo kaskikriisin hiljattaista kytemistä ja nosti tilattoman väen suhteellista osuutta. Ilmiö ajoi talollisia alempia väestöryhmiä yhä valvotumpaan asemaan.[10] Käytännössä tutkimusalueen sosiaalihistoriallinen kehitys ja henkirikosten teonpiirteet virittävät arvioimaan kontrollinäkökulman soveltuvuutta muutamiin alueen yhteiskuntahistorialle keskeisiin elementteihin: avioliiton ja laajentuneen perheen kipupisteisiin sekä valtakunnan rajan läheisyyden omintakeiseen merkitykseen surmatekoihin sysäävässä syyketjussa. Jälkimmäinen kysymys sivuaa myös sitä niukkuusproblematiikkaa, jota metsämaiden alkava ehtyminen synnytti.

Tutkimuksen näkökulman painottuminen kulttuuristen, demografisten tai sosiaalisten rakenteiden sijasta motivatorisiin tilaisuus- ja kontrollielementteihin puoltaa paikkaansa, mikäli rikoksen syntyprosessi hahmotetaan ajalliseksi jatkumoksi, jossa kontrollilla on rikosta laukaiseva merkitys.[11] Tutkimusaiheen rajaaminen kontrollihistoriallisiin, rikosten ehkäisemiseen liittyneisiin kysymyksiin perustelee esimerkiksi erilaisten väkivaltaa selittävien frustraatio–aggressio-mallien ohittamisen vain suppein maininnoin.

Tutkimuksen painopiste on lähdeaineiston luonteesta johtuen virallisessa kontrollissa, jota toimeenpantiin mm. henkirikosten oikeudellisen repression

8. Esiteollisen ajan Pohjoismaiden osalta ks. esim. Ylikangas 1976, s. 252–283; Lindström 1988, s. 71 ss; Sandnes 1990, s. 74 ss; Österberg 1996, s. 40–41.
9. Vrt. Ylikangas 1976, s. 30.
10. Vrt. Pulma 1985, s. 206–208; Aronsson 1992. s. 183–206.
11. Vrt. Laine 1991, s. 89; Laitinen & Aromaa 1993, s. 33.

avulla. Juridinen tai oikeudellinen repressio merkitsee keinoja, joiden avulla hallitsevat ryhmät pyrkivät pitämään väestön ojennuksessa. Käytettyjen menettelytapojen todellinen teho vaihtelee. Rangaistuksen toimeenpanon lisäksi repression käsitteellä *laajimmassa* merkityksessään voidaan tarkoittaa syytepolitiikkaa, oikeusprosessia ja *puolivirallisten* kontrolli-instituutioiden, kuten kirkon toimintaa rikoksia vastaan.[12] Oikeudellisen repression konsepti viittaa vastaisessa tekstissä rikosten kitkemiseksi toimeenpantuihin rangaistuksiin. Toisin kuin sanktioinnin tai sosiaalisen kontrollin käsite, repression idea kattaa myös suoranaisen rikollisuuden *torjunnan*. Sanktioinnilla viitataan normin kontrollointiin, teon sekä positiivisiin että negatiivisiin seuraamuksiin.[13]

Sosiaalisen kontrollin konseptio on ollut laajasti yhteydessä sosiaalisen elämän normatiiviseen ulottuvuuteen.[14] Varhaisimmassa käytössään se tarkoitti kaikkia inhimillisiä käytäntöjä ja järjestelyjä, joiden tavoitteena oli ylläpitää ja vahvistaa sosiaalista järjestystä.[15] Modernissa merkityksessään käsitteellä viitataan aiempaa kapeammin poikkeavan käyttäytymisen määrittelytapoihin ja sitä kohtaaviin reaktiomuotoihin. Sosiaalinen kontrolli on mekanismi, jolla yksilö tai ryhmä reagoi epäkohtaan. Sen muotona voi olla oikeusprosessi, henkilökohtainen puhuttelu tai juoruilu yhtä lailla kuin julkinen protesti tai väkivalta.[16] Menettelytapoja ovat sekä viralliset että epäviralliset rangaistukset, yksityinen kosto, uhrille tarjottu aineellinen korvaus tai kolmannen osapuolen välittävä toiminta.[17]

Epävirallisella sosiaalisella kontrollilla viittaan monimuotoisiin yksityisiin ja yhteisöllisiin reaktioihin rikollisuutta ja muuta poikkeavaa, epätoivottua käyttäytymistä kohtaan. Epävirallinen sosiaalinen kontrolli pukeutuu ääritapauksissa myös (henki)rikoksen kaapuun, lievemmässä muodossaan se on mm. rikolliseksi leimaamista, todistajien vaientamista tai läheistarkkailua.[18] Tutkimustehtävän parissa kohtaa epävirallisen kontrollin problematiikkaa esimerkiksi arvioitaessa lähiverkoston rikoksia estävää vaikutusta, huhujen leimaavuutta tai yleistä asennoitumista henkirikollisia kohtaan. Heikon epävirallisen sosiaalisen kontrollin kääntöpuoli säteilee myös viralliseen kontrolliin korottamalla henkirikoksen ilmiantokynnystä.

Virallinen sosiaalinen kontrolli merkitsee vastaisessa tekstissä ensisijaisesti hallinnollista ja julkisoikeudellista menettelyä, joka liittyi rikollisten kiinniottamiseen, normatiiviseen lainkäyttöön, tuomitsemiseen ja tuomion toimeenpanemiseen. Kontrolli vastaa rankaisevan tavoitteensa ohella terapeuttisen, sovittelevan ja kompensoivan normatiivisen elämän tarpeisiin ja muotoihin.[19] Virallisen kontrollin ulottuvuuksiin kuuluvat siten myös valti-

---

12. Määritelmän on tällaiseksi muotoillut Pieter Spierenburg. Spierenburg 1984, s. viii. Pappien ja opettajien toimeenpanemasta ”puolivirallisesta” (semiformal) kontrollista, ks. myös Österberg 1991b,s. 21.
13. Vrt. Laine 1991, s. 16; Laitinen & Aromaa 1993, s. 186 ss.
14. Sosiaalisen kontrollin käsitteen ensimmäisistä muotoiluista ja kehityksestä, ks. Black 1984b; 1700-luvun Ruotsin valtakunnan oikeusjärjestelmään sovellettuna Furuhagen 1996, s. 10–12. Kontrollia eri rikosmuotojen agraariaikaisten kehityslinjojen selitystekijänä ovat valottaneet useat tutkijat, esim. Aalto 1996, s. s. 131–177.
15. Black 1984b, s. 4 kirjallisuusviitteineen.
16. Black 1984b, s. 7.
17. Black 1984b, s. 4–5. Black ei tässä yhteydessä ole erottanut lainkaan epävirallista ja virallista sosiaalista kontrollia toisistaan, esimerkiksi yksityistä kostoa ja julkista rangaistusta, vaan lukee molemmat muodot rangaistukseksi. Ensin mainittu voi ilmetä esimerkiksi lyömisenä, kompensaatio taas mm. ilmeilynä tai juoruiluna.
18. Paikallisyhteisön käsitettä on problematisoinut Peter Aronsson. Aronsson 1992, s. 15–19.
19. Black 1984b, s. 4–9.

ollisen riidanratkaisun ja konfliktinhallinnan funktiot. Näitä oikeuslaitos toteutti tutkimusalueella ratkaistessaan esimerkiksi maariitoja tai aviokriisejä. Virallista kontrollia luonnehditaan heikoksi, jos se selvästi epäonnistuu rankaisevan tai sovittelevan tavoitteensa täyttämisessä.

Oikeuskulttuuri merkitsee niitä asenteita ja arvostuksia, jotka pitävät yllä oikeusjärjestelmää ja määräävät sen paikan kulttuurin kokonaisuudessa.[20] Oikeusturva taas määritellään hengen, ruumiillisen koskemattomuuden ja omaisuuden suojaksi.[21] Käsite edellyttää mahdollisuutta puolustaa oikeushyvän rikkomista julkisella riidanratkaisufoorumilla rauhanomaisesti ja tuloksellisesti. Konseptiolle ei tässä tutkielmassa anneta sisältöä, joka viittaisi yhdenvertaisuuteen lain edessä. Tämä johtuu aikarajauksesta, joka rajoittuu vielä privilegioidun sääty-yhteiskunnan aikaan.[22]

Idealle oikeuden ennustettavuudesta on annettava esimoderni merkitys samasta syystä; muussa tapauksessa käsitteen käytössä piilee epähistoriallisuuden vaara. Ennustettava oikeus viittaa Max Weberin käsitteistössä oikeuden objektin vaihdettavuuteen: modernin eli nk. formaalis–rationaalisen oikeuden puhtaaseen universaaliuteen.[23] Sääty-yhteiskunnan oikeuden yhtäläisyyttä ja yleisyyttä ei ole mielekästä arvioida.[24] Mm. Michel Foucault on päätellyt, että oikeuden varmuuselementin ja ennustettavuuden toteutuminen edellytti Länsi-Euroopassa esimerkiksi selkeää, julkista ja kirjoitettua lainsäädäntöä sekä luopumista legaalisesta todistelusta. Oikeus ei myöskään voi olla modernissa mielessä ennakoitavaa niin kauan, kuin kuninkaalla on merkittävä armahdusvalta. Oikeusvarmuuden on lisäksi vaikea toteutua ilman oikeuslaitokselle alisteista valvontaelintä, poliisivoimia.[25] Ruotsalaisessa 1700-luvun oikeusjärjestelmässä näistä tekijöistä muutamat olivat tuskin idullakaan (ks. luku D).

Itäsuomalaisissa henkirikostapauksissa jaetun oikeuden ennustettavuutta onkin syytä arvioida yksinomaan ajan omista lähtökohdista ja oikeuden kohteista käsin. Tämä tarkoittaa lähinnä seuraavien kysymysten punnitsemista: Miten pitkälle tuomiot perustuivat säädännäisoikeuteen ja missä määrin positiivisen oikeuden sisältö oli julkista myös oikeusyleisölle? Minkälaiset tekijät horjuttivat yleisön silmissä oikeuden ennakoitavuutta, minkä roolin puolestaan oikeudenjaon pitkät historialliset jatkumot tässä mielessä saivat?

Myös rangaistusvarmuuden käsite on jossain määrin ongelmallinen. Käsite on myöhäinen konstruktio, mutta sen käyttöä voi puoltaa siksi, että Cesare Beccarian 1760-luvulla aloittama keskustelu rangaistuksi tulemisen riskistä ja todennäköisyydestä oli levinnyt tutkittavalla aikakaudella myös ruotsalaisten oikeusoppineiden pariin.[26]

Tutkielma kattaa vuodet 1748–1808. Alkamisajankohdan ovat sanelleet pitkälti hallinnolliset tekijät: uusi itäraja 1743, Kymenkartanon ja Savon

20. Lawrence Friedemanin tällaiseksi muotoilemaa käsitettä on soveltanut Hans Andersson. Andersson 1998, s. 2.
21. Vrt. Esim. Laitinen & Aromaa 1993, s. 13–14.
22. Vrt. Andersson 1998, s. 63; toisaalta Karonen 1998a, s. 584—590.
23. Kevät Nousiainen katsoo, että tämä on Max Weberin muotoileman modernin oikeuden ideaalityypin keskeisin piirre. Nousiainen 1993, s. 28, 38 viitteineen, myös s. 4, 11–17. Nousiainen viittaa tässä yhteydessä teokseen Weber 1956, s. 128. Nousiainen 1993, s. 28.
24. Ks. yleisyyden ja yhtäläisyyden kysymyksestä vuoden 1734 lain osalta, esim. Nousiainen 1993, s. 348.
25. Foucault 2000, s. 132 ss.
26. Calonius 1800, 1801, 1802, s. 43–34.

läänin perustaminen vuonna 1748 sekä kyseisen läänin maaherranviraston asiakirjojen säilyminen viimeksi mainitusta vuodesta, osin jo hattujen sodan ajalta. Tutkimus on luontevinta lopettaa Suomen sodan vuoteen 1808, määrällinen analyysi jo edelliseen vuoteen. Aikarajaukseen haarukoituu oikeushistoriallinen taitekohta, Kustaa III:n rikoslakiuudistus, jonka keskeisimmät periaatteet eivät kuitenkaan kokonaan murtaneet vallitsevan rangaistusjärjestelmän kivijalkaa.[27] Uuden ajan alkuvuosisadoille ominainen, kivuliaiden ja julkisten rangaistusten pelotevaikutukseen tukeutuva kriminaalipolitiikka jäi suureksi osaksi vallalle seuraavan vuosisadan puolelle asti.[28] Siksi aikarajaus on otollinen vanhan järjestelmän tehon arvioimiseen nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa.

Pohjois-Savossa ja Karjalassa koettiin 1700-luvun jälkipuoliskolla väestöräjähdys, joka haki omana aikanaan maailmanlaajuisesti vertaansa.[29] Vuoden 1749 runsaan puolensadan tuhannen väkiluku paisui yli kaksi kertaa suuremmaksi autonomian ajan alkuun mennessä.[30] Pohjois-Karjalassa kokonaiskasvu oli vuosien 1749 ja 1805 välillä 170 prosenttia eli väkiluku lähes kolminkertaistui. Vilkkaimmin kasvoi Liperin–Kontiolahden seutu, jossa väki lisääntyi enemmän kuin nelinkertaiseksi.[31] Koko alueen kasvuvauhti säilyi voimakkaana 1820-luvulle asti, jolloin Kuopion läänin väkiluku ylitti 140 000 asukkaan rajan.[32] Väestönkasvu heijasteli parantuneita elinolosuhteita, se seurasi syntyneisyyden ylijäämästä kuolleisuuteen nähden.[33]

Korkein väestönlisäys painottui pohjoisen harvaanasuttuihin pitäjiin. Asutus levisi niissä pääsääntöisesti säteilemällä kantatiloilta takamaille perustettuihin torppiin.[34] Näille alueille, joilla ekspansiiviselle kaskeamiselle vielä oli tilaa, perustettiin 1700-luvun loppupuolella useita kappeleita: Iisalmen emäpitäjästä lohkaistiin Kiuruveden kappeli, Kuopiosta Maaningan, Karttulan, Nilsiän ja Tuusniemen kappelit, Pieksämäestä Suonenjoen kappeli, Liperistä Kontiolahden ja Tuupovaaran sekä Pielisjärvestä Juuan kappeli. Nurmeksen kappeli oli erotettu Pielisjärvestä, Kaavi Liperistä, Rääkkylä Kiteestä, Kiihtelysvaara Tohmajärvestä, Eno Ilomantsista, Haukivuori Pieksämäestä, Heinävesi Rantasalmesta ja Pielavesi Iisalmesta ennen tutkimusaikaa. Pälkjärvi itsenäistyi uudelleen ensin kappeliksi, sitten emäseurakunnaksi 1790-luvulla. Heinäveden, Kiuruveden, Nurmeksen ja Kaavin kappelit saivat tutkimusaikana kirkko- ja hallintopitäjän statuksen.[35] Väestönkasvu oli silti vain suhteellista. Esiteollisena aikana kasvutahti ei ollut tasaisen suoraviivaista, vaan katojen ja niistä seuranneiden kulkutautien sekä sodan vuosien kriisikuollei-

27. Modée 1781, s. 587-593, Den 20 januarii. Kongl. Maj:ts Förordning, angående ändring uti Allmänna Lagens stadgande i åtskilliga rum. Ks. rikoslakiuudistuksesta Anners 1965, s. 9–12 ja eri kohdin.
28. Uuden ajan alkuvuosisatojen rangaistusjärjestelmää käsittelevät syvällisesti esim. Spierenburg 1984; Foucault 2000; Kekkonen–Ylikangas 1982; Sharpe 1990.
29. Jutikkala 1934, s. 118–120. Vuosisadan puoltaväliä edeltäneestä itäsuomalaisesta väestökehityksestä, ks. Jutikkala 1945, s. 106–109.
30. Tutkimusalueen väkilukutaulukot, ks. liite II. Suomen väkiluku 2,2-kertaistui samana aikana. Esimerkiksi Ilomantsin väestönkasvu oli kuitenkin suomalaista keskitasoa. Björn 1993, s. 23.
31. Saloheimo 1980, s. 62.
32. Katajala 1997, s. 52.
33. Jutikkala 1997, s. 7–15; Wirilander 1989, s. 48–55; Saloheimo 1980, s. 60–66; Soininen 1974, s. 322–325; Sirén 1999, s. 28, 34.
34. Tieto perustuu alueen seurakuntien väkilukutauluihin. Liite II. Myös Wirilander 1989, s. 70, s. 138–139.
35. Wirilander 1989, s. 344–351; Saloheimo 1980, s. 372–375; Sopanen 1975, s. 26. Kontiolahden kappeliseurakunta oli tosin oli syntynyt 1730-luvulla, mutta jäänyt välillä ilman pappia.

suus löi käyriin syviä lovia. Väki väheni kautta läänin epidemioiden seurauksena mm. 1790-luvun ja 1800-luvun alun nälkävuosina.[36]

Vuodesta 1748 Pohjois-Savo ja Karjalan voutikunta kuuluivat Kymenkartanon ja Savon lääniin. Vuonna 1775 läänin pohjoisosasta muodostettiin Savon ja Karjalan lääni.[37] Etelä-Savo ja Kymenlaakso eivät sisälly tutkielman systemaattiseen tilastolliseen otantaan, mutta alueella tapahtuneista henkirikoksista aiemmin keräämiäni tietoja käytetään paikoittain hyväksi.[38] Henkirikollisuutta tarkastellaan ensisijaisesti vuoden 1748 tuomiokunta- ja pitäjäjaon pohjalta huolimatta siitä, että Pohjois-Savossa ja Karjalassa toimeenpantiin 1700-luvun lopulla useita hallintoyksiköiden jakoja.[39] Ks. kartta 1.[40]

KARTTA 1: *tutkimusalueen pitäjäjako vuonna 1748*

36. Jutikkala 1997, s. 8–15; Wirilander 1989, s. 49–56; Björn 1993, s. 22.
37. Ks. tutkimusalueen pitäjäjako kartasta 1. Koska läänin länsiraja siirtyi Rautalammin pitäjän kohdalla, tämän pitäjän, kuten Viitasaaren ja Saarijärvenkään henkirikostietoja ei ole huomioitu tilastollisessa katsauksessa.
38. Koskivirta 1996, s. 46–125.
39. Karjalan tuomiokunta jaettiin kahtia aliseksi ja yliseksi tuomiokunnaksi 1780-luvulla. Saloheimo 1980, s. 265. Erilaiset oikeudelliset, kirkolliset ja hallinnolliset jaot Savon osalta, ks. Wirilander 1989, s. 298–305, 340–349, 385–388.
40. Kartan 1 lähde: Teerijoki 1993, s. 120.

Asiakirja-aineisto

Tulipalot ovat tuhonneet suuren osan siitä lähdemateriaalista, joka palvelisi parhaiten 1600–1700-lukua koskevan vakavan rikollisuuden tutkimista. Tällaisen asiakirja-aineiston, ennen kaikkea hovioikeuksien rikosasiain päätöstaltioiden ja alistusaktien kato koskee sekä Savo–Karjalaa että laajoja alueita muuta Ruotsin valtakuntaa. Svean hovioikeusarkistosta osa paloi vuosina 1697 ja 1802. Vuonna 1623 perustetun Turun hovioikeuden arkisto tuhoutui tunnetusti lähes perin pohjin Turun palossa vuonna 1827.[41] Göötan hovioikeudelta on säilynyt miltei täydellinen 1600-luvulle ulottuva arkisto. Näin on mahdollisesti laita myös Tarton hovioikeuden osalta.[42] Myös vuosina 1776 ja 1839 perustettujen Vaasan ja Viipurin hovioikeuksien arkistossa rikosasioita koskevat lähdesarjat ovat säilyneet lähes katkottomina. Lisäksi Vaasan hovioikeuden arkistoon on istuimen perustamisen yhteydessä siirretty sen piiriin kuulunutta Itä- ja Pohjois-Suomea, Savo–Karjalan sekä Pohjanmaan ja Oulun läänin aluetta koskevaa päätöstaltio- ja aktimateriaalia Turun hovioikeudesta vuodesta 1754 eteenpäin.[43]

Käsillä olevan opinnäytteen kantavana päämateriaalina ovat Savon ja Karjalan lääniä (Kymenkartanon ja Savon läänin pohjoisosa vuoteen 1775) koskevat Vaasan hovioikeuden arkiston designaatioluettelot, alistettujen asioiden päätöstaltiot vuosilta 1754–1813 ja alistusaktit siltä osin kuin ne ovat säilyneet.[44] Aineisto on vuosien 1754 ja 1775 väliltä siirretty Vaasaan Turun hovioikeuden arkistosta. Hovioikeuden päätöstaltioiden kaksoiskappaleet on talletettu myös asiaankuuluvien lääninkanslioiden saapuneiden kirjeiden asiakirjasarjaan, sillä rangaistusten toimeenpano kuului maaherran tehtäviin. Kymenkartanon ja Savon läänin maaherralle lähetetyt Turun hovioikeuden päätöstaltiot on käyty MMA:sta läpi 1740-luvun alusta vuoteen 1775. Suurta osaa aineistosta ei kuitenkaan enää löydy tästä arkistokokonaisuudesta. Turun hovioikeudesta Kymenkartanon ja Savon läänin maaherralle lähetettyjen päätöstaltioiden tutkiminen edellyttää tämän vuoksi aina täydentävien lähdesarjojen, kuten rikoskertomusten tai vankilistojen käyttöä.[45] Vuonna 1775 perustetun Savo-Karjalan läänin lääninhallituksen arkisto on tuhoutunut Suomen sodassa.[46]

Edellä mainittujen lähdesarjojen rinnakkainen käyttö sallii luonnehtia aineistoa oikeudellisesti riittäväksi. Henkirikollisuuden määrälliseen arvioinnin kannalta se on vähintään suuntaa-antava,[47] joskaan ei laadullisesti kaikilta osin tyydyttävä. Henkirikosten osalta aineistossa on kaksi systemaat-

41. Oja 1973, s. 169–183.
42. Lähdetilanteesta, ks. Thunander 1993, s. 18–20; Modeér 1997, s. 132.
43. Vaasan hovioikeuden aineistosta puuttuu itäisen Suomen osalta muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta koko eteläinen Kymenkartanon lääni eli Kymenlaakso ja Etelä-Savo. Täydellisesti päätöstaltioaineisto on säilynyt Vaasan, Oulun–Kajaanin ja Savo–Karjalan läänistä. Tapausten päätöstaltiot löytyvät yleensä viimeisen käsittelyvuoden niteistä. Designaatioluettelossa eli diaarissa tapausnumero on merkitty jokaisen käsittelyvuoden kohdalle, mutta varsinainen päätöstaltio on sijoitettu ainoastaan tuomiovuoden niteeseen.
44. Vaasan hovioikeuden alistusakteista ja säilytyspaikasta ja korvaavasta materiaalista, ks. Ylikangas 1976, s. 14–15.
45. Rikoskertomuksista, ks. liite I. Rikoskertomusten informaatioarvo on yhtäläinen hovioikeuksien designaatioluetteloiden (eli nimi- ja numerohakemistojen) kanssa.
46. Saloheimo 1980, s. 252.
47. Karonen 1998, s. 133–134.

tista puutetta. Ensinnäkin venäläisten tekemät rikokset piti vuodesta 1750 lähtien käsitellä venäläisissä tuomioistuimissa; siksi kaikkia näiden tekemiä surmatöitä koskevia oikeustapauksia ei välttämättä löydy Ruotsin kruunun oikeudenkäyntiaineistosta. Toinen vajaus koskee sotaväkeä: osa värvättyjen rykmenttien sotamiesten tekemistä henkirikoksista saatettiin tutkia ja tuomita sotaoikeudessa, minkä vuoksi on mahdollista, että niitä puuttuu tutkimusaineistosta. En kuitenkaan usko, että nämä tekijät heikentäisivät tulosten yleistettävyyttä. Ainakin Karjalan omien värvättyjen jääkärien tekemät surmateot on alistettu hovioikeuteen; myös venäläisten tekemiä henkirikoksia löytyy aineistosta.

Päätöstaltioihin kirjatun rikoskuvauksen kerronnallinen arvo vaihtelee paljon etenkin tutkimusjakson alkupäässä eikä alistusakteja, niiden mukana tutkintamateriaalia, ole säilynyt tältä ajalta paikkaamaan tietokatoa. Kuninkaalle alistettujen tapausten osalta tietoja täydentää kuitenkin oikeusrevision materiaali. Myös itse hovioikeuksien päätöstaltioista selviää runsaasti perustietoa rikoksista: langettavissa tuomioissa ja epäselvissä tapauksissa niistä käyvät poikkeuksetta ilmi rikoksen laatu, siihen osallistuneet henkilöt, olosuhteet eli asianhaarat, alioikeuden antama tuomio sekä hovioikeuden argumentaatio tuomioineen.[48] Henkirikosaineiston karsintaperusteet ja erilaiset nimitysvalinnat on kirjattu liitteeseen III.

Kustaa III:n määrättyä 1778 kaikki kuolemantuomiot alistettavaksi kuninkaalle (jatkossa KM) jokainen toteennäytetty tappo- ja murhaprosessi läpäisi kolmiportaisen menettelyn.[49] Tutkinnan asiakirjamateriaalia kasautui aiempaa enemmän Tukholmaan. Tukholman Riksarkivetin (RA) tarjoamasta laajasta lähdemateriaalista keskeisin on KM:lle alistettuja henkirikoksia referoiva, oikeusrevisioon talletettu aineisto. Kun lieventävien ja raskauttavien asianhaarojen mainitseminen hovioikeuksien päätöstaltioissa oli kiellettyä,[50] rikosolosuhteiden merkitys lausutaan julki vain oikeusrevision registratuurassa ja pöytäkirjoissa. Huomautettakoon tässä yhteydessä myös siitä, että pöytäkirjoissa julkilausuttuihin lieventäviin asianhaaroihin on syytä suhtautua kriittisesti. Tuomioita lievennettiin näennäisin olosuhdeperustein etenkin silloin, kun syytetty kiisti rikoksen, vaikka toimenpiteen tosiasiallinen syy oli tätä vastaan kootun näytön puutteellisuus. Oikeusrevision tutkinta-aineistoa ja armonanomuksia sisältävää aktimateriaalia säilytetään sarjassa *Justitierevisionens utslagshandlingar*. Sen rikostapahtumaa valaiseva sisältö on paikoitellen satunnaista. Aktissa on usein vain hovioikeuden lähettämä referaatti tutkinnasta eli siitä puuttuvat alkuperäiset tutkinta-asiakirjat. Vaasan hovioikeuden arkistossa tutkinta-asiakirjat ovat muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta säilyneet pääsääntöisesti vasta vuoden 1789 jälkeiseltä ajalta ja silloinkin yleensä vain niistä rikostapauksista, joissa istuin jäi viimeiseksi käsittelyasteeksi.[51] Vuotta 1776 edeltänyt tutkintamateriaali

48. Thunander 1993, s. 20. 1600-luvun alkupuolen hovioikeusaineiston rajoituksista, ks. esim. ibid, s. 42.
49. RA: JRR 11.11.1778.
50. Nehrman 1756, I:V:1–9, s. 87–89; Nehrman (Ehrenstråle) 1759, IX:56–58, s. 152–153.
51. Vuosilta 1774–1775 aktimateriaalia on säilynyt Vaasan hovioikeudessa lähivuosia enemmän, koska tutkinta-aineistoa tarvittiin avoinna olleiden alistusasioiden ratkomiseen vuodesta 1776 lähtien. Vuoden 1789 jälkeisistä alistusakteistakin puuttuu osa korkeimpaan oikeuteen alistetuista tapauksista. Tapaukset, joissa syytetty on anonut tuomionsa jälkeen armoa, ovat pääsääntöisesti jääneet Tukholmaan. Ks. myös Ylikangas 1976, s. 14.

on pääsääntöisesti tuhoutunut Turun hovioikeuden arkiston palossa. Vain mm. eräät tuolloin auki olleet tapaukset ovat tallella.

Henkirikokset on suhteutettu seurakuntien väkilukutabellien pohjalta laskettuihin pitäjittäisiin keskiväkilukuihin. Etenkin vuoden 1749 tabellit tiedetään eräiden karjalaisten seurakuntien osalta puutteellisiksi, mutta en ole ryhtynyt loppumattomaan tehtävään eli korjaamaan väkiluvuissa esiintyneitä virheellisyyksiä.[52] Tämän seikan takia henkirikoksia koskevat pitäjittäiset suhdeluvut vääristyvät jossain määrin ylöspäin tutkimuksen alkujaksolla. Poimin seurakuntien väkilukutaulujen kuolinsyytilastoista myös tiedot murhatuista ja teloitetuista, mutta aineisto paljastui kelvottomaksi itäsuomalaisten henkirikosten määrän arvioimiseen. Lähteen syntytarkoituksen perusteella sitä ei voi edellyttääkään. Tabellien kuolinsyytilastojen virhelähteitä henkirikosten lukumäärän selvittämisessä on koottu liitteeseen II. Myöskään vankilistat eivät kelpaa sellaisenaan surmatekojen kvantitatiiviseen analyysiin, koska vakavista rikoksista epäiltyjä ei välttämättä saatu kiinni. Toisaalta samasta henkirikoksesta voitiin vangita eri ajankohtina useita henkilöitä. Tällöin rikostapausta ei voida pelkkien listojen avulla yksilöidä, sillä listoihin ei kirjattu uhrin nimeä.[53]

Käytettäessä hovioikeuksien päätöstaltioita herää metodinen kysymys, soveltuuko käytetty aineisto lainkaan tutkimuskysymyksen ratkaisemiseen. Päätöstaltio on *toisen käden lähde* suhteessa rikostutkintaan. Hovioikeuden päätös kertoo pikemmin rikoksen oikeudellisista seuraamuksista, oikeuslaitoksen tavoitteista ja kontrollipolitiikan keinoista kuin rikoksen toteuttamisen olosuhteista. Siltä osin se vastaa tutkimustehtävän haasteisiin hyvin. Sen sijaan rikoskuvausten osalta tilanne ei ole yhtä suotuisa; aineisto edellyttääkin muista sarjoista, kuten tutkinta-aineistosta, hankittavaa laadullista täydennystä. Päätöstaltioihin on kirjattu esimerkiksi osapuolten suoria lausumia vain harvoin ja rikoksen teonpiirteitä on voitu typistää mitäänsanomattomaksi fraseologiaksi. Spontaanin riidan aiheeksi on tavanmukaisesti kirjattu pelkkä sanaharkka *("under någon upkommen ordsväxling")* eivätkä kinan taustat yleensä selviä tuomiosta. Sanktiointi ja yhtenäinen hovioikeuskäytäntö edellyttivät ensisijaisesti rikoksen spontaaniuden eivätkä niinkään konfliktin aiheen punnitsemista, mikäli se ei suoraan määrittänyt rikosotsaketta. Kun uhrin saamat vammat puolestaan ratkaisivat rubrisointia aivan keskeisesti, vammojen laatua eriteltiin vuosisadan loppuvuosien päätöstaltioissa tarkoin. Tämä kuvastaa myös oikeuslääketieteen sovellusten kehitystä tutkimusaikana.

Koska hovioikeuden tuomio luettiin tekijälle yksityisesti vankilassa, niissä on varsin vähän yleisöä valistavia ja varoittavia tendenssejä. Kun rangaistus pantiin julkisesti toimeen, kuulijoiden evästyksestä vastasi paikallinen papisto. Itse käräjillä toteutettu rikostutkinta oli sen sijaan pääsääntöi-

52. Väkilukutaulujen lähdearvosta väkilukuja selvitettäessä, ks. Sirén 1993; Sirén 1999 (liiteosa, ei sivunumeroita). Myös Kari Pitkänen on punninnut lisensiaatintyössään tabellien todistusvoimaa Karjalan osalta. Pitkänen 1976. Ks. myös Wirilander 1964. Tässä tutkimuksessa virhettä kaventaa myös se, että käytän vuoden 1749 väkilukutabellia laskelmien lähtökohtana, vaikka henkirikosten tarkastelu alkaa jo edellisestä vuodesta.

53. Tästä ja muista vankilistojen lähdearvoa heikentävistä tekijöistä henkirikollisuutta tutkittaessa, ks. Koskivirta 1996, s. 29–33.

sesti julkinen.[54] Asiakirjojen formulaarit ohjeistivat verrattain tarkasti hovioikeuden päätösten sisällön myös siltä osin, mitä tuli jättää mainitsematta.[55] Rikostutkintaa hovioikeuden päätöksissä ainoastaan referoidaan. Tutkintamateriaali on tavoitettavissa vain konseptituomiokirjoissa ja harvoissa säilyneissä hovioikeuden alistusakteissa. Sakkoluetteloihin pohjautuvissa tutkimuksissa tällaiset ongelmat ovat paljon kipeämpiä kuin tässä, sillä lähteen syntyperuste ei ole rikosoikeudellinen vaan kameraalinen.[56]

Tutkittaessa jotakin ilmiötä tuomiokirjojen tai muunlaisen oikeudenkäyntiaineiston avulla on otettava huomioon, että eräänlainen poikkeusyksilöillä mittaaminen rajoittaa ilmiölle asetettavien kysymysten luonnetta ja varsinkin yleistettävyyttä. Hovioikeudelle alistettavat rikokset paljastavat yhteisöllistä dramatiikkaa, alioikeuksiin jäävät rikos- ja siviilitapaukset heijastavat arkipäivää. Henkirikoksia tai muita vastaavanlaisia marginaali-ilmiöitä eriteltäessä tulosten kattavuuden arviointi onkin ongelmallista. Mikäli sekä väkivallan toimijoita että siihen reagoivia ihmisiä lähestytään osana heidän ajalleen ominaisia yhteiskunnallisia prosesseja, vaikeus on voitettavissa: määrällisesti harvinaisenkin ilmiön selitykset voivat ulottua kauas väkivallan toimijan ulkopuolelle tämän elinympäristöön. Mitä surmateon välittömät motivaatioperusteet ja toisaalta väkivallan aiheuttamat reaktiot kertovat sen yhteiskunnan arvoista ja normeista, jossa rikos on tapahtunut? Missä määrin henkirikos kielii yhteisöllisten normien hajoamisesta – vai voiko kysymys olla joskus myös niiden vahvistamisesta?[57]

Hovioikeuden päätöstaltioissa ja pöytäkirjoissa rikostapahtuma on arkipäivästä etäännytetty. Tapaus esitetään ylhäältä käsin; aineiston kieli on kaukana arkikielestä ja näkökulma virallinen.[58] Keskinäisesti vertailukelpoisten hovioikeuksien päätöstaltioiden avulla on mahdollista verrata laajoja alueita ja aikasarjoja aivan toisessa mittakaavassa kuin käytettäessä alioikeuksien tuomiokirjoja, jotka luovat liekkiä vain paikalliseen käräjäkuntatason mikrokosmokseen.[59] Tälle työlle asetettu tutkimustehtävä edellyttää mainittujen tasojen yhdistämistä.

Hovioikeuden päätöstaltioiden ilmaisuvoima ei yksin riitä henkirikosten mentaalisten ulottuvuuksien syväluotaamiseen eikä siihen tässä tutkielmassa ole pyrittykään.[60] Päätöstaltioista herunutta informaatiota on pitkälti käsitelty klassisin sosiaalihistoriallisin menetelmin: tarkasteltu rikosten määrää, yleisluonnetta, osapuolten sosiaalista asemaa ja rikoksista langetettuja rangaistuksia. Tutkimuksen johtopäätöksiä rangaistusvarmuuden ja henkirikosmuotojen välisestä yhteydestä ei silti voitu tehdä lähikatselematta rikostapauksia tut-

54. Nehrman (Ehrenståle) 1759, XIII:30, s. 239. Ainoa poikkeus julkisesta tutkinnasta olivat eläimeen sekaantumiset, jotka käsiteltiin suljetuin ovin.
55. Asiakirjojen määrämuotoiset pohjat jaettiin kuninkaallisissa kiertokirjeissä, esimerkiksi leuteraatioasetuksissa. Niistä, ks. luku D.
56. Sakkoluetteloiden tietojen perusteella on hankala tehdä päätelmiä muista kuin sakotusten määristä. Rikollisuuden tason mittarina niissä on suuria virhelähteitä, esimerkiksi kuolemanrangaistusten ja osittain muuntorangaistuksena toimeenpantujen ruumiinrangaistusten puuttuminen. Moniin sakkoluetteloihin on myös em. rangaistukset on kuitenkin kirjattu.
57. Heikkinen 1986, s. 231–236; Österberg 1994a, s. 30–31 viitteineen; Sundin 1992, s. 152; Thompson 1975, s. 194.
58. Liliequist 1995, s. 5. Tuomiokirjojen luonteesta ja lähdekritiikistä, ks. esim. Virrankoski 1970, s. 118 ss.; Katajala 1994, s. 64–66; Heikkinen 1986; Aalto 1996, s. 38–50; Lappalainen 1998; Forsström 2000.
59. Karonen 1995, s. 68.
60. Jansson 1998, s. 2.

kinta-aineistosta, joka antaa mahdollisuuden rikosolosuhteita koskevaan tekstianalyysiin. Henkirikosten tutkintamateriaalia ei ole Turun palon takia säilynyt juuri lainkaan niistä vuotta 1776 varhaisemmista henkirikostapauksista, joita ei alistettu kuninkaalle. Henkirikosten tutkinta-aineistossa risteytyvät ainakin kolmenlaiset näkökulmat: syytetyn, todistajien ja ennen kaikkea tuomion jakajan suodattama tulkinta tapahtumien kulusta. Hovioikeuksien päätösmateriaalissa tekstiin kerrostuu tämän lisäksi vielä kolmas kerronnallinen elementti, ylituomareiden käsitys rikoksesta. Kertojien näkökulmien välinen ristiriitaisuus edellyttää aina toimijoiden intentioiden, ja myös tutkijan omien tarkoitusperien selvittämistä.[61] Henkirikos myös välittyy tuomiokirjojen lukijalle usein todellista spontaanimpana, koska osapuolten lausumat on asiakirjassa puristettu lakoniseen muotoon.[62]

Monissa vapauttavissa tuomioissa (RB XVII:33) hovioikeuden päätöstaltioiden lähdearvoa heikentää uhrin kuolinsyyn mainitsematta jättäminen. Rikoksen teonpiirteitäkään ei silloin juuri esitellä. Tutkintamateriaalista voi silti paljastua viitteitä uhrin kokemasta väkivallasta tai epäilyttävästä rikosmotivaatiosta. Perätön ilmianto voitiin hovioikeuksien päätöstaltioihin kirjata samoiksi vapauttaviksi tuomiolauseiksi kuin kuolettava pahoinpitely, mikäli syytetyn syyllisyys jäi näyttämättä toteen.

Vaikka vakavat rikokset, henkirikos ääripäässään, olivat määrällisesti vähäinen osa kaikesta oikeusistuimissa käsitellystä rikollisuudesta, raskaiden rikosten puuttuminen 1700-luvun alioikeuksien tuomiokirjoista heikentää huomattavasti renovoitujen tuomiokirjojen lähdearvoa.[63] Täytäntöönpanokelpoisten tuomioiden selvittäminen edellyttää aina hovioikeuden ja oikeusrevision päätöstaltiomateriaalin käyttöä. Alioikeuksien vakavissa rikoksissa jakamat tuomiot eivät olleet lainvoimaisia.

Renovoituja tuomiokirjoja lähiluetaan tässä työssä selvitettäessä tehtävän kannalta keskeisiksi katsottujen henkirikosten osapuolten aiempaa tuomioistuinhistoriaa. Ilomantsin ja Suojärven käräjäkunnan renovoidut tuomiokirjat vuosilta 1747–1760 ja Liperin ja Kontiolahden käräjäkunnan vuosien 1780-1782 tuomiokirjat on luettu systemaattisesti. Harvoja ajalta säilyneitä konseptituomiokirjoja en sen sijaan käyttänyt enkä myöskään laatinut alioikeuksien rikosrakenteesta erillisiä tilastoja. Jälkimmäisestä on jo olemassa paikallista perustutkimusta.[64]

Henkirikoksessa risteytyvät monen tieteenalan intressit: se on keskeinen osa aggression ja väkivallan yhteiskunnallista, psykologista, fysiologista, antropologista ja historiallista tutkimusta, lainoppiakin.[65] Rikosmuodon

61. Heikkinen 1996, s. 77–78, 80–84.
62. Karonen 1998, s. 133; 1999a, s. 211–212; Ågren, H. 1998.
63. Ks. myös Aalto 1996, s. 44–45. Sirén 1996, s. 150–152.
64. Ilomantsin osalta Piipponen 1988; Pieksämäen osalta Karonen 1995a, s. 57–77.
65. Nk. evoluutiopsykologinen suuntaus, joka tarkastelee sosiaalisia motiiveja luonnonvalinnan tuloksena, on herättänyt viime aikoina runsaasti keskustelua aggression tutkimuksessa. Ks. esim. Daly-Wilson 1988, s. 6–9. Perinteisesti väkivaltaa on tarkasteltu psykodynaamisessa viitekehyksissä, erityisesti egopsykologisen narsismin teorian kautta. Keltikangas-Järvinen 1978, s. 20. Fysiologiseen tutkimusalaan kuuluu esimerkiksi väkivaltarikollisten neurofysiologian tutkiminen. Tässä suhteessa on tarkasteltu erityisesti serotoniini- ja dopamiiniainevaihdunnan merkitystä väkivallan laukaisijana. Ks. teemanumero aiheesta lehdessä Duodecim 3/ 1992. Muutoin, ks. esim. Wolfgang 1967, s. vii. Ks. historiallisen kriminologian tutkimustraditiosta yleisesti, esim. Rousseaux 1997, s. 1–6; Österberg 1982, s. 32–60; Österberg 1991c, s. 65–87; Österberg 1993, s. 201–226; Rakkolainen 1996, s. 12–26; Forsström 1997, s. 1 ss. Väkivaltarikollisuuden historiasta erikseen, ks. Stone 1983, s. 22 ss; Hietaniemi 1986, s. 317 ss; Matikainen 1996, s. 27–45; Lehti 2001, s. 3–31; Ylikangas 1999, s. 15–34.

vaihtelun kriittisiä pisteitä on yleensä paikannettu avarakatseisella metodilla, kulttuurisin poikittaistarkasteluin ja määrittäen ajan ja paikan ylittäviä rakenteellisia yhtäläisyyksiä.[66] Myös savo–karjalaisen henkirikollisuuden jäsentämisessä auttavat rakenteelliset analogiat. Vertailu voi silloin perustua erilaisiin yhteiskuntiin, ulkoeurooppalaisiin kulttuureihin yhtä hyvin kuin jälkiteolliseen Suomeen.[67] Tämä ei estä huomioimasta henkirikoksen historiallisen kategorian sisällä tai rikoksen vaikuttimissa ajassa tapahtuneita muutoksia.

Missä määrin rikollisuudessa tapahtuneita muutoksia voidaan ylipäätään mitata oikeudellisten lähteiden perusteella? Vertailukelpoisten tunnuslukujen laskemista historiallisesta materiaalista on arvosteltu monin tavoin. Yleisimmin kritiikkiin antavat aihetta piilorikollisuus ja lain sekä oikeudellisen kontrollin ajallinen ja paikallinen muuntuminen.[68] Tarkka ulkoaviollisen sukupuolisuuden valvonta lisäsi 1600-luvulla esimerkiksi salavuoteuden sakotusmääriä, vaikka käsitykset itse kurinpidon kohteeksi joutuneen käyttäytymismuodon yleistymisestä vaihtelevat.[69] Oikeudellisista lähteistä haettujen rikostietojen tilastointi kertookin pikemmin kontrollin, lain ja sen toteutumisen, kuin itse rikollisuuden muutoksista: täsmällisintä informaatiota tällainen statistiikka antaa *rangaistusten* historiasta.[70] Tätä käsillä oleva työ pyrkiikin pitkälti valottamaan.

Henkilökohtaisen väkivallan historiaa on tutkittu pääasiassa kolmen eri menetelmän avulla: yksinkertaisen kvantitatiivisesti pitkien aikasarjojen avulla, tätä pidemmälle viedyin ”kliometrisin” tilasto-otannoin sekä kulttuurista lähestymistapaa tavoittelevin laadullisin antropologis–mikrohistoriallisin pistetutkimuksin, joissa usein tarkastellaan väkivallan ja kunnian kulttuuriseen merkityksenantoon liittyvää problematiikkaa.[71] Kvantitatiivisen tutkimustradition piirissä pääasiallisin tutkimuskohde on henkirikollisuus, jonka arvioidaan rikosmuodoista parhaiten osoittavan kaiken henkilökohtaisen väkivallan määrää yhteiskuntamuodosta riippumatta. Lähestymistapa on pitkälti kriminologinen.[72]

Käsillä olevalla tutkimuksella on osaksi yhtäläisyyttä pitkillä aikasarjoilla operoivaan yksinkertaiseen tilastolliseen henkirikostutkimukseen. Alueellisesti laajahko, mutta rikostutkintaa osin valaisematon tutkimusaineisto tarjoaa paremmat mahdollisuudet yhteiskunnallis–kriminologiseen, poikittaistarkastelevaan lähestymistapaan kuin väkivallan mentaalisten vivahteiden

66. Metodinen avarakatseisuus on Terttu Utriaisen käyttämä termi tällaisesta tutkimusmenetelmästä. Utriainen 1985, s. 9 ss.
67. Rikollisuuden vaihtelu saattaa olla merkittävissä määrin yhteisön kokonaistilanteesta riippuvaista ja sen kautta sisältää ajan ja paikan ylittäviä yleisiä piirteitä. Ylikangas 1976, s. 43.
68. Sharpe 1984, s. 14. Henkirikosten yhteismitattomuudesta, ks. esim. Spierenburg 1996, s. 64–65. Pitkien aikasarjojen puolustamisesta, ks. Cockburn 1991, s. 75–76. Pohjoismaiden osalta on arvioitu verrattain yleisesti (Dag Lindströmiä lukuun ottamatta, Lindström 1988, s. s. 73–75), että käytännössä kaikki talonpoikaisyhteisön konfliktit tulivat oikeuslaitoksen käsittelyyn 1580-luvulle asti. Tilanne muuttui olennaisesti seuraavalla vuosisadalla, jolloin oikeuselämä valtiollistui. Esim. Österberg 1991d, s. 162; Ylikangas 1976b; Aalto 1996, s. 39–40.
69. Esim. Aalto 1996, s. 18–20, 58–59 , 138, 176; Lindstedt Cronberg 1997. Näkemyksestä, jonka mukaan sukupuolikäyttäytyminen oli suhteellisen muuttumatonta, ks. Österberg 1982, s. 46–52, toisaalta 1600-luvulla aviotonta syntyvyyttä lisänneistä demografisista tekijöistä Ylikangas 1991, s. 177.
70. harpe 1984, s. 15, 42–44. Esiteollisen ajan rikostilastoinnin mielekkyyttä pohditaan lisäksi mm. seuraavissa teoksissa: Aalto 1996, s. 38–39, 49–50; Lenman & Parker 1980, s. 47; Sharpe 1980, s. 97–98.
71. Stone 1983, s. 23 ss.; Spierenburg 1994, s. 701, 705. Ks. tutkimuksista väkivallan kulttuurisista merkityksenannoista, ibid.
72. Spierenburg 1994, s. 701.

erittelyyn. Verrattain lavea aikarajaus tekee mielekkääksi myös rikosmuodon määrällisen kehityssuunnan selvittämisen, koska satunnaisvaihtelu eliminoituu. Aineiston rajallinen volyymi ei silti tee mahdolliseksi tilastollisesti edistyneiden menetelmien hyväksikäyttöä. Suhtaudun tällaisten tutkimusmetodien soveltamiseen omaan aineistooni muutoinkin varauksellisesti.[73] Käytetyn tutkimusmateriaalin irrottaminen laadullisesta ja kertovasta alkuperäisaineistosta tilastoiksi ja osin oikeushistorialliseksi analyysiksi on edellyttänyt myös tiettyä tekstikritiikkiä. Aineisto on määrältään riittävän suppea myös yksittäisten henkirikosten laadulliseen tarkasteluun, johon painopiste siirtyy luvussa E. Osapuolten vaikuttimia arvioitaessa näille on pyritty tekemään oikeutta lähdekritiikin asettamissa rajoissa. Henkirikollisten ja todistajien omien lausumien vilpittömyyteen luotetaan, mikäli ne muiden asianhaarojen perusteella vaikuttavat uskottavilta. Näin on kuitenkin vain harvoin. Syytetyt kiistivät usein. Kuten mm. Katajala on todennut, tuomiokirja-aineisto kertoo kertojan suhteesta tutkittaviin tapahtumiin pikemmin kuin siitä, mitä todella tapahtui.[74] Etenkin vaikeasti todisteltavissa tapauksissa nykytutkija ajautuu harmaalle vyöhykkeelle, jossa joutuu tekemään olettamuksia ja tulkintoja rikosmotivaatiosta, tilkitsemään todistukseen jääviä aukkoja esimerkiksi kriminaalipsykologisen, osin modernin ajan ihmistä lähtökohtana pitävän teorianmuodostuksen avulla.[75] Tämä ei tietenkään ole lainkaan ongelmatonta. Luvussa E tehtävät rikosvaikuttimia koskevat tulkinnat ovat osin vain hypoteettisia. Jääkin lukijan arvioitavaksi, kuinka mielekkäitä rikosmotivaatioista tekemäni jälkikäteistulkinnat ovat. Ne ovat mitä ilmeisimmin suodattuneet omien lähtökohtieni ja teoreettisten oletusteni kautta, mutta olen yrittänyt muistaa huomioida toimijoiden historiallisen tilanteen ja sen antamat edellytykset erilaisten tulkintamallien soveltamiseen.

Myöskään yleismaailmallisten henkirikollisuuden mittatikkujen määrittäminen ei käy vaikeuksitta. Mm. Veli Verkon korkeaksi määrittelemä 4 surmatun taso vuotta ja 100 000 asukasta kohti ei ole kaikkein soveliain mittari uuden ajan alun väkivaltaa analysoitaessa. Ihmisiä surmattiin laajoilla alueilla monin verroin enemmän.[76] Verkon määritelmän käyttö on syytä rajata uusimman ajan länsimaisen henkirikollisuuden vertailuun. Rikosmuodon frekvenssi oli silti jo 1700-luvun loppupuolelle mennessä laskenut tasolle, jossa mainittua neljän surmatun vuosimäärää 100 000 asukasta kohti voidaan pitää hyvinkin soveliaana ”korkean henkirikollisuuden” rajapyykkinä (ks. seuraava alaluku).

Historiallisten rikosmäärien suhteuttaminen väkilukuun koetaan usein ongelmalliseksi menetelmäksi.[77] Tähän ovat syynä sekä rikokseen että tarkasteltavaan populaatioon liittyvät tekijät: toisaalta piilorikollisuus, toisaalta

73. Mm. taloustieteellisin ja monimuuttujamenetelmin saavutettuja rikoshistoriallisia tutkimustuloksia on jälkikäteen kyseenalaistettu. Tällaisia tuloksia ovat esitelleet esim. Xavier Rousseaux ja Söderberg 1993.
74. Katajala 1994, s. 65.
75. Keltikangas-Järvinen 1978; Berkowitz 1962. Esimodernia psyykeä taas hahmottelivat kehityspsykologisesta näkökulmasta mm. Elias (1939) 1994 ja Renvall 1949.
76. Vrt. Verkko 1949, s. 99. Verkon tutkimusajankohtana väkivaltarikollisuuden historiallisia kehityslinjoja ei vielä tunnettu.
77. Esim. Sharpe 1985, s. 208–209. Vrt. Stone 1983, s. 22; Stone 1985, s. 224, ongelmista henkirikostunnuslukujen vertailun osalta ks. myös Johnson 1996, s. 4.

historiallisten väkilukujen epävarmuus ja tutkittavien populaatioiden pienuus. Murhien ja tappojen uskotaan kuitenkin päätyvän kontrolli-instituutioiden käsittelyyn muita rikoksia todennäköisemmin. Piilorikollisuus jää niiden osalta muita rikoksia vähäisemmäksi.[78] Esimerkiksi raiskauksen laita on uhria stigmatisoivan luonteensa vuoksi usein päinvastainen.[79] Hengen suojan rikkominen vaarantaa yleistä turvallisuutta ja rikkoo tämän vuoksi myös julkisia intressejä. Lisäksi mahdollisuudet peitellä surmatyötä ovat hyvin rajalliset. Tapon ja murhan määritelmien vuosisatojen saatossa tapahtunut muuttuminen kyseenalaistaa silti henkirikollisuudesta laadittujen aikasarjojen vertailukelpoisuutta, mutta ongelma ei lopultakaan ole voittamaton, mikäli tilastoihin suhtaudutaan tulkinnallisena apuvälineenä, ei tutkimuksen itsetarkoituksellisena päämääränä.

Itäsuomalaisella tutkimusalueella paikallisen tiedonkulun verkkaisuus viivästytti henkirikosprosessien käynnistämistä. Joissakin käräjäkunnissa syyttäjäviranomaiset, etenkin nimismiehet, olivat keskimääräistä aktiivisempia[80] ja saattoivat aloittaa oikeudenkäyntejä katteettomistakin ilmiannoista. Myös väestön into antaa ilmi tai salata rikoksia vaihteli. Tällaiset oikeuskulttuurin erot palautuivat oikeuslaitoksen ja paikallisten viranomaisten nauttimaan luottamukseen sekä uhrien yhteisölliseen asemaan. Tutkimusalueella ei suoranaisesti tullut ilmi oikeustapauksia, joista selviäisi, että syyttäjäviranomaiset ottivat vastaan lahjuksia, jotta henkirikoksesta vaiettaisiin.[81] Kontrolliketjun alkupäässä, kuolinsyytutkinnan osalta, tällaisia epäilyjä sen sijaan heräsi. Tämä saattaa merkitä, että veritöiden määrä oli tässä työssä havaittua selvästi suurempi. On kuitenkin tekijöitä, jotka vaikuttivat päinvastaisesti. Lääketieteen kehitys ei vielä 1600–1700-luvulla lisännyt olennaisesti eloonjääneiden lukuja,[82] mutta kuolinsyytutkijoiden taito arvioida vammojen kuolettavuutta parani. Siten yhä harvemmat väkivaltarikokset täyttivät henkirikoksen tunnusmerkit.[83] Tätä virhelähdettä kaventaa se, että nykyisissä henkirikostilastoissa henkirikoksiksi luetaan monesti myös tapon yritykset.[84]

Henkirikoksia voitiin myös pimittää viranomaisilta etenkin laajojen pitäjien syrjäkulmilla.[85] Viitteitä henkirikosten salaamisesta on myös 1800-luvun alun Etelä-Pohjanmaalta ja moderneistakin kaupunkiyhteisöistä.[86] Salaamistaipumusta saattoi vahvistaa se, että rikoksen asianomistaja hyötyi aineellisesti sopimisesta, muttei syyllisen rankaisemisesta.

---

78. Esim. Sharpe 1984, s. 60; Sundin 1992, s. 230; Jansson 1998, s. 23. Gatrell 1980, s. 246. ”Rikoksen” käsitteen käyttö on anakronistista ajalta ennen rikosoikeuden valtiollistamista. Käsitettä käytetään tarkoituksenmukaisuussyistä.
79. Vrt. Aalto, J. 1997.
80. Vrt. Sirén 1996, s. 168.
81. Tällaisiin epäilyihin voi kuitenkin olla aihetta. Esimerkiksi Ilomantsin nimismies Johan Hultin sai 1750-luvulla useita syytteitä lahjusten vastaanottamisesta ja leväperäisyydestä rikollisten valvonnassa. Ks. luku E. Tunnettu on myös Vähän Savon kihlakunnantuomari Vijkmanin tapaus. Vijkmanin ei kuitenkaan näytetty vastaanottaneen lahjuksia, vaan tämä tuomittiin Tukholmassa maanpetoksesta. Suolahti 1925, s. 33–75.
82. Ks. esim. Sharpe 1981, s. 36; Ylikangas 1976, s. 12; Kaspersson 2000, s. 87–96.
83. Jansson 1998, s. 74. Ks. kuolinsyytutkinnan ongelmista henkirikoksen määrittelyssä myös Spierenburg 1996, s. 82.
84. Käytäntö kuitenkin vaihtelee, ks. esim. Lehti 2001, s. 42.
85. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, Ece 101, v. 1807, no:t 55, 78, 85, 93.
86. Ylikangas 1976, s. 207–208.

Tutkimusalueella ja -ajankohtana kaikkiaan 300 henkilön kuolemaa epäiltiin henkirikokseksi niin, että tapaus on jättänyt jälkensä oikeudellisiin lähteisiin joko pelkkänä rikostutkintana, vapauttavaan tai langettavaan tuomioon johtaneena syytteenä tai muuna mainintana oikeudellisessa materiaalissa. Osa prosesseista johtui mm. aiheettomista ilmiannoista. Osassa taas uhrin kokeman väkivallan ja kuolinsyyn välillä ei voinut olla yhteyttä. Näitä tapauksia ei ole hyväksytty tilastolliseen käsittelyyn. Rikosmääriä arvioidaan rikoksen tekopaikkakunnan ja -ajankohdan mukaan. Tämän vuoksi tilastot eivät kata niitä tutkimusaikana prosessoituja henkirikoksia, joissa itse rikos oli tapahtunut ennen vuotta 1748. Kaksi Ruotsin alamaisen tekemää henkirikosta tapahtui Venäjän puolella rajan pinnassa, ja nämä on poikkeuksellisesti hyväksytty aineistoon.[87]

Aineisto pohjautuu määrällisesti 198 uhriin, jotka jälkikäteen arvioiden mitä todennäköisimmin menehtyivät vuosina 1748–1807 kokemaansa väkivaltaan. Väkivaltaiseksi kuolemantapaukseksi on luettu myös myrkytyskuolemat ja muut vastaavat epäsuorat vahingoittamistavat, ei kuitenkaan epäilyksiä hengiltä noitumisesta. Uhreista 81 sai surmansa Pohjois-Savossa, 117 Karjalassa.[88] Karjalassa surmatuista kymmenen oli Venäjän alamaisia. Varsinaisten Venäjän alamaisten surmaamia ruotsalaisia sen sijaan on löytynyt vain kaksi, joista toista tapausta ei käsitellä lainkaan hovioikeusmateriaalissa.

Alueellisen tarkastelun yksikkönä kulkee maakunnallisen tason (Karjala / Pohjois-Savo) rinnalla pääosin hallintopitäjittäinen käräjäkuntajako.[89] Tämä jaottelu paljastaa mielekkäimmällä tavalla alueen väkivalta- ja kontrollikulttuurin sisäiset erot, sillä tutkittavan ilmiön rakeisuus ei hahmotu enää hallintopitäjää suuremmissa yksiköissä, esimerkiksi tuomiokunnittain. Pitäjittäinen tarkastelutapa avartaa näkymiä pienehköjen yhteisöjen sisäiseen kontrollidynamiikkaan. Surmatekoja arvioidaan pitäjittäin lähinnä silloin, kun henkirikosten luonne poikkeaa olennaisesti muusta tutkimusalueesta. Henkirikoksia tarkastellaan suhdelukuina myös silloin, kun vähäinen populaatio ei tilastollisesti sallisi menetelmän käyttöä.[90] Muuta menetelmää yhteismitalliseen vertailuun ei ole. Annetun kvantitatiivisen tiedon tavoite on tarjota suuntaa-antava yleiskuva alueen henkirikosten ja sen kontrollin luonteesta. Lukumääriin ei missään nimessä pidä suhtautua kirjaimellisena totuutena rikollisuuden ominaislaadusta. Sen sijaan rangaistuksista määrällinenkin analyysi kertoo huomattavasti rikoslukuja luotettavammin.

87. Nämä on lisätty rikoksentekijän kotipaikkakunnan henkirikosmääriin. Kaikki tällaiset tapaukset eivät kuitenkaan ilmene hovioikeusmateriaalista. Ilomantsin vuoden 1781 väkilukutaulussa on merkintä Käkisalmen markkinoilla miestappoon syyllistyneestä miehestä, joka polttomerkittiin Venäjällä. Tapausta ei löydy hovioikeusaineistosta eikä sitä huomioida myöskään tämän tutkimuksen tilastollisessa osuudessa. KA: Seurakuntien väkilukutaulukot (mf), Ilomantsin srk, VÄ 74.
88. Henkirikokset on eritelty tapahtumavuoden ja tekopaikkakunnan mukaan. Tapahtumapaikkakunnan perusteella tehdyt laskelmat antavat kuvaa seudun yleisestä turvallisuudesta.
89. Poikkeuksia hallintopitäjittäiseen käräjäkuntajakoon ovat mm. Ilomantsin ja Suojärven Ruotsin puoleisen osan, Kiteen ja Kesälahden sekä Tohmajärven ja Pälkjärven Ruotsin puoleisen osan yhteiset käräjät. Saloheimo 1980, s. 265–266.
90. Henkirikollisuuden tilastollinen määrittely vaatii verrattain väkirikasta aluetta ja suhteellisen pitkän aikajakson. Esim. Spierenburg 1996, s. 80. Lisäksi ongelmallista on se, että käräjäkunnittaiset tiedot suhteutetaan kirkkopitäjittäisiin väkilukutabelleihin. Mahdolliset virheet neutraloituvat silti läänin tasolla.

Kevät Nousiaisen mukaan 1700-luvun oikeudenkäynnin etenemisen muoto ei monessa suhteessa ollut lain asia, vaan tavan ja oikeushallinnon kautta syntyneen käytännön. Lait ja asetukset edellyttivät itse asiassa ennakkotietoa siitä, miten oikeudessa käytännössä meneteltiin.[91] Vuoden 1734 lain *Missgärnings-*, R*ättegångs-*, ja *Straffbalken*in (jatkossa MB, RB, Str.B) säännösten sekä tätä täydentävien asetusten tekstin niukka kirjaamistapa ja historiallinen kerrostuneisuus epäävät yksin käytettyinä mahdollisuuden hahmottaa lain soveltamisen tai tulkinnan historiallisia yhteyksiä. Lain soveltamisen muotoja ei voi ymmärtää tuntematta lisäksi nk. käytännöllistä lainoppia käsitellyttä aikalaiskirjallisuutta. Käytännöllinen lainoppi tarkoittaa prosessioikeudellisia käsityksiä ja oikeuden käyttämistä koskevaa teoriaa. Sen alaan luettiin myös tuomarinohjeista avautuva alue eli oppi siitä, miten oikeuksia ja velvollisuuksia koskevaa doktriinia on sovellettava käytäntöön.[92]

Oikeudellisesta tukimateriaalista ensisijaisinta ovat Lundin yliopiston pitkäaikaisen lainopin professorin David Nehrmanin laatimat rikos- ja prosessioikeuden johdannot. Nehrmanin teokset kertovat Nousiaisen mukaan siitä, mistä oikeudenkäymiskaari ei anna sääntöjä: tuomarin toiminnasta, oikeudenkäynnin kulusta ja menettelytavoista. Ne kuluivat etenkin alioikeuksien tuomareiden käsissä 1800-luvulle asti: valtakunnan laki ei ilman niitä avautunut aikalaisellekaan. Nehrmanin lainopin moniin piirteisiin vaikuttivat hänen Hallessa opiskelijana viettämänsä vuodet. Nehrmanin luonnonoikeuteen – eli järjestä johdettuun ja kohtuuteen pyrkivään oikeuteen – perustuneen lakikäsityksen lähtökohta oli valtion ja talouden etu.[93] Tämä korostaa tuomiovallan valtiollista luonnetta: se on osa esivaltaa, eikä kukaan siksi saa omavaltaisesti anastaa tuomiovaltaa itselleen. Nehrmanin näkemys oikeudellisten vaikutussuhteiden suunnasta pohjautui ruotsalaiseen suurvalta-ajan historiankirjoitukseen, nk. göötiläiseen suuntaukseen. Nehrman kuului Nousiaisen mukaan niihin aikansa eurooppalaisiin lainoppineisiin, jotka kokivat, että oikeuden systematisoinnin tehtävänä oli vakiintuneiden dogmien välittäminen seuraaville sukupolville.[94] Mikään lainopillinen uudistaja tämä ei siis ollut.

Myös Turun yliopiston professorina, Ruotsin korkeimman oikeuden tuomarina ja Venäjään liitetyn Suomen prokuraattorina toimineen Matthias Caloniuksen rikos- ja prosessioikeuden luennot sekä tämän Kristoferin maanlain selitysteos avartavat rikoslain historiallista alisteisuutta prosessuaalisille säännöille. Mainitut teokset ovat säilyneet vain käsikirjoituksina. Muita Caloniuksen luentoja on myös painettu jo 1800-luvulla suomalaisten opiskelijoiden tarpeisiin.[95]

Caloniuksen tuotantoa leimaa yhteiskuntasopimusajattelu. Tämä näkee lainopin oikeuksien ja niitä vastaavien velvollisuuksien verkostona. Calonius korosti alamaisten velvollisuutta noudattaa säädettyjä lakeja uskoen

91. Forsström 2000; Nousiainen 1993, s. 361, s. 385.
92. Nousiainen 1993, s. 382.
93. Nousiainen 1993, s. 385–388, myös Björne 1995, s. 69–80.
94. Nousiainen 1993, s. 377–378, 381, 388. Yksityiskohtaisesti Nehrmanista, Caloniuksesta sekä auktorien kritiikistä, ks. Nousiainen 1993, s. 376–385. Ks. lisäksi Nehrman (Ehrenstråle) 1759, s. 2–3
95. Luentomuistiinpanoja puhtaaksikirjoitettiin, sidottiin ja 1700-luvun alusta lähtien myös painettiin. Modeér 1997, s. 137; Caloniuksen osalta, ks. Nousiainen 1993, s. 376.

silti, että lainsäädäntövalta oli aina luonnonoikeudellisesti rajoittunutta. Caloniukselle käytännön lainopin merkitys oli soveltaa teoreettisen lainopin totuudet tosiseikkoihin. Tämä tapahtui oikeusprosessissa. Lainopin opiskeluksi ei voinut riittää oikeuskäytännön seuraaminen, vaan oli perehdyttävä itse oikeuden periaatteisiin. Käytännön kautta opittu lainoppi ei nimittäin auttanut Caloniuksen mukaan ratkaisemaan uuden tyyppisiä tapauksia, joissa perusteet johdettiin lain hengestä ja luonnonoikeudesta.[96]

Jacob Flintbergin huomautukset vuoden 1734 lakiin, samaan yhteyteen painetut ennakkotapaukset sekä poikkeukselliset ratkaisut helpottavat henkirikosten tuomioperusteiden selvittämistä silloin, kun lain kirjainta tuntui pintapuolisesti rikotun. Lakikomission ja hovioikeuksien käyttötarpeisiin julkaistut kuninkaalliset kiertokirjeet lain oikeasta tulkinnasta täydentävät yleiskuvaa 1700-luvun loppupuolen rikosoikeudellisista kehityslinjoista. Oikeusrevision sihteerit Samuel Ugglas ja Johan Jusleén keräsivät merkittäviksi katsomansa vastaukset kokoelmiksi. Kiertokirjekokoelmat valaisevat paitsi lainkäytön ja kontrollipolitiikan tavoitteita, etenkin niitä oikeudellisia periaatteita, joita valtakunnan lain tiivistettyyn kirjaimeen ei mahdutettu.[97]

Rikoshistorian tutkimusperinteitä

Rikoshistoriaa vanhalla ja uudella mantereella

Rikollisuuden, erityisesti väkivalta- ja omaisuusrikollisuuden, historialliset kehityslinjat on niin Euroopassa kuin Yhdysvalloissakin nivottu yhteiskunnallisiin makrotason prosesseihin, kuten modernisaatioon (sekä urbanisaatioon) ja sivilisaatioprosessiin. Yhdysvaltalainen rikollisuuden historian tutkija Eric A. Johnson hahmottaa rikollisuuden yhteiskuntahistoriallisessa tutkimuksessa kolme ajallisesti erillistä päälinjaa,[98] joista vain viimeisin edustaa suoranaisesti historiantutkimusta.

Ensimmäisinä rikos- ja kontrollihistorian alalle syntyivät klassiset sosiologiset argumentit, joihin viitataan edelleen aktiivisesti. Max Weberin muotoilemat tulkinnat modernin valtion muodostamasta legitiimin vallan ja väkivallan käytön monopolista ovat inspiroineet tutkijoita erityisesti Norbert Eliaksen muotoileman sivilisaatioteorian välityksellä.[99] Lisäksi etenkin urbaanin rikoshistorian tulkinnoissa elää yhä vanha kahtiajako tönniesiläiseen ja durkheimilaiseen traditioon. Perinteiden välinen rajanveto perustuu tiivistetysti siihen, millaisessa valossa agraariyhteisöelämä ja teollistumisen

96. Nousiainen 1993, s. 378–379, 384.
97. Jusleen 1751; af Ugglas 1780; Juslen 1787; af Ugglas 1794; Ugla 1798; Norell 1800. Ks. laintulkintaa koskevista kiertokirjeistä myös Koskelainen 2001, s. 13.
98. Durkheim 1985; Tönnies 1963; Toisaalta kriminologian synnystä, kehityksestä ja kytkeytymisestä eri vaiheessaan muihin tieteenaloihin, ks. Laine 1991, s. 39–47.
99. Elias (1939) 1994, s. 447–451 ja eri kohdin.

seuraukset nähdään.[100] Ferdinand Tönniesin seuraajien kuvaukset harmonisesta esiteollisesta yhdessäoloyhteisöstä, *Gemeinschaft*ista, on monesti hylätty asenteellisina.[101] Émile Durkheimin merkittävimmät kontribuutiot yhteiskuntatieteelliselle kriminologiselle tutkimukselle taas koskevat sekä rikoksiin johtavien paineiden että rikoskontrollin jäsentämistä. Durkheim lanseerasi ensimmäisenä virallisen ja epävirallisen sosiaalisen kontrollin idean ja muotoili anomiateorian, joihin kumpaankaan ei edelleenkään voida jättää viittaamatta väkivaltarikollisuutta problematisoivissa tutkimuksissa.[102] Anomiateorian keskeinen havainto on se, etteivät useissa tutkimuksissa esille nostetut taloudelliset tekijät, kuten köyhyys tai menestymismahdollisuuksien puute, sinänsä tuota turhautumisen lieveilmiönä rikollisuutta, vaan frustraatio kumpuaa arvokadosta tai arvojärjestelmien ja ihmisten todellisten menestymismahdollisuuksien välisestä ristiriidasta.[103]

Rikoshistorian toisena vaiheena Johnson näkee amerikkalaisen sosiologian, erityisesti Chicagon koulukunnan, 1920–30-luvulla luomat yleistykset, joissa klassisia sosiologisia teorioita testattiin amerikkalaisella empirialla. Keskikaupunki todettiin esikaupunkia ja maaseutua rikollisemmaksi, rikollisten havaittiin rekrytoituvan maaltamuuttajista ja koostuvan yleisesti alaluokasta. Robert Merton oppilaineen kehitti anomiateoriassaan myös nk. frustraatio–aggressio-mallia, jonka John Dollard kollegoineen oli muotoillut klassisessa teoksessaan Frustration and Aggression (1939).[104] Merton uskoo poikkeavan käyttäytymisen eli mm. rikollisuuden syntymekanismiksi tilanteen, jossa ihmisiltä puuttuvat institutionaaliset keinot toteuttaa kulttuurisesti säänneltyjä tavoitteitaan. Kun henkilöltä estetään tavalla tai toisella toiveidensa täyttäminen, perinteinen sosiaalinen normisto menettää auktoriteettinsa: syntyy anominen tilanne. Käsitys aggression yhteydestä tavoitteellisen eli mielihyvää tuottavan tai kipua välttävän käyttäytymisen estämiseen on peräisin Freudilta.[105]

Mm. Chicagon koulukunnan tekemiä löydöksiä on historiantutkimuksen parissa vuorostaan koeteltu 1960-luvulta lähtien runsaasti eurooppalaisella esiteollista ja industrialisoitumisen aikaa koskevalla materiaalilla. Yhdysvaltalaiset teoriat eivät ole yksiselitteisesti yleistettävissä maan omintakeisen, eurooppalaisesta poikkeavan historiallisen kehityksen vuoksi.[106] Belgialainen Xavier Rousseaux katsoo, että historiallis–kriminologisen tutkimusalan paisuttua sen alkuperäinen kriminologinen konseptio on kyseenalaistettu.

---

100. Ferdinand Tönnies luonnehti murrosta yhteisöllisestä *Gemeinschaft*ista yhteiskunnalliseen *Gesellschaft*iin synkein vedoin. *Gemeinschaft*issa harjoitettu perheen suvun ja lähiyhteisön epävirallinen sosiaalinen kontrolli siirtyi *Gesellschaft*issa yhä enemmän virallisen lainsäädännön ja byrokraattisen hallintokoneiston haltuun. Tönnies katsoi, että homogeenisen, yhteisöllisen ja normeiltaan yhtenäisen *Gemeinschaft*in murtuminen monimutkaisen, individualistisen ja heterogeenisen *Gesellschaft*in tieltä johti sosiaalisiin sairauksiin: arvojen ja uskomusten menettämiseen, anomiaan, normittomuuteen, itsemurhiin ja rikollisuuteen. Émile Durkheimin näkemys *Gemeinschaft*in murtumisesta oli Tönniesille vastakkainen: tämä korosti vanhempien yhteiskuntien lainkäytön repressiivisyyttä mekaanisen ja orgaanisen solidaarisuuden käsiteparein. Durkheim havaitsi myös, että henkirikokset olivat 1800-luvun Ranskan kehittyneillä alueilla harvinaisempia, mutta itsemurhat yleisempiä kuin agraarisessa Etelä-Ranskassa. Johnson 1996, s. 8–9; Tönnies 1963; Durkheim 1985 (1899).
101. Suomen osalta vastaavasta käsityksestä, ks. esim. Ylikangas 1999, s. 101–110; Aalto 1996, s. 178–179.
102. Durkheim 1990; Durkheim 1985.
103. Laine 1991, s. 60. Vrt. myös Ylikangas 1973, s. 292–310; Ylikangas 1976, s. 322–326.
104. Dollard (1939) 1947.
105. Berkowitz 1962, s. 26 ss, 310; Chicagon koulukunnasta, ks. esim. Vold & Bernard & Snipes 1998.
106. Johnson 1996, s. 9-10. Ks. keskieurooppalaisista ja yhdysvaltalaisista alan tutkimushankkeista, ibid. s. 3, 11.

Käsitystään Rousseaux perustelee sillä, että eräät suuntaukset lähestulkoon kieltävät rikoksen olemassaolon ilman sitä kontrolloivia instituutioita.[107]

Rousseaux näkee varsinaisessa eurooppalaisessa esiteollisen rikoshistorian tutkimuksessa kaksi keskeistä katsantokantaa, marxilaisen luokkataistelua painottavan näkökulman, sekä sen vastapoolin, konsensusta tähdentävät argumentit. Jälkimmäisellä Rousseaux viittaa tulkintoihin, joiden mukaan sekä valtapiirien että kansanomainen mielipide vahingollisesta käyttäytymisestä ja rikoskontrollista olivat pohjimmiltaan yhtäpitäviä.[108] Ensin mainittu perspektiivi on sitä vastoin elänyt voimakkaimmin esimerkiksi E. P. Thompsonin, Douglas Hayn, George Rudén, Michael Weisserin ja Eric Hobsbawmin uraauurtavissa tutkimuksissa 1960–70-luvun aikana. Osittaista innoketta nämä omaisuusrikollisuutta, hirttotuomioita tai teloituksia käsitelleet laajat tutkimukset saivat alaluokan historian toimijaksi nostaneesta *History from below* -suuntauksesta,[109] marxilaisesta yhteiskuntanäkemyksestä sekä 1960–70-luvun radikaalista kriminologiasta.[110] Yllä mainittujen auktorien laatimien klassikoiden punaisena lankana kulkee idea lainkäytöstä välineenä, jolla hallitseva eliitti ajoi luokkaintressejään niin feodaalisessa kuin teollistuvassakin yhteiskunnassa.[111]

Xavier Rousseaux'n hahmotuksista poiketen Eric A. Johnson näkee nykyisin vallitsevana rikoshistorian päälinjauksena 1960–70-luvulta jatkuneen eurooppalaisen historiallis–kulttuurisen keskustelun. Mitkään yksinkertaistetut dikotomiat, kuten konflikti–konsensus, riidanratkaisu–kurinalaistaminen ja kaupunki–maaseutu, tai anomiateoria, eivät voi sellaisenaan selittää rikoshistorian yleisiä kehityslinjoja, vaan niiden vaihtelulle on pikemmin etsittävä selitystä yhteiskunnan reaktioista lainrikkomuksiin.[112] Annales-koulukunnasta kasvanut antropologisesti ja kulttuurisesti painottunut mentaliteettihistoriallinen rikoshistorian sivujuonne on elänyt vahvana ja jossain määrin edellä mainituista tutkimusvirtauksista irrallisena.[113]

Kuten aihepiirin synteesinlaatijat yleensä, myös Johnson korostaa Norbert Eliaksen teesejä yhteiskunnallisesta modernisaatiosta. Rikos- ja kontrollihistorian kehityslinjoja hahmoteltaessa Eliaksen muotoileman sivilisaatioteorian elementeistä keskeisimmäksi on nostettu uudenaikaisen valtion synty (sosiogeneesi), minkä nähdään muuttaneen kollektiivista mentaliteettia ja käsityksiä hyväksyttävästä käyttäytymisestä (psykogeneesi).[114] Sosio- ja psykogeneesin seurauksena yksilöiden välisen väkivallan uskotaan vähentyneen omaisuusrikollisuuden kustannuksella.[115] Eliaksen voidaan sanoa punnitsevan sivilisaatioprosessia koskevassa ajattelussaan valtiollisen ja hen-

107. Rousseaux 1997, s. 1–3.
108. Rousseaux 1997, s. 1–3. Tutkimuslinjauksia ovat myöhemmän pohjoismaisen sosiaalisen kontrollin historian tutkimuksen osalta hahmotelleet vastaavalla tavoin mm. Björn Furuhagen ja Peter Aronsson, osittain myös Eva Österberg. Österberg 1987, s. 321–340; Österberg 1989, s. 73–95; Aronsson 1992, s. 17–36; Furuhagen 1996, s. 15–20.
109. Suuntausten kotimaisista esittelyistä, ks. seikkaperäisemmin esim. Aalto 1996, s. 14, 16; Rakkolainen 1996, s. 12–21.
110. Ks. Laine 1991, s. 79 viitteineen.
111. Linebaugh 1992, s. xix–xv.
112. Johnson 1995, s. 10-12.
113. Mentaliteettihistoriallisesta rikoksen ja kontrollin tutkimuksen traditiosta, ks. Gaskill 2000, s. 3–29. Ks. myös Matikainen 2000, s. 9 ss.
114. Elias (1939) 1994, s. xiii-xvii.
115. Gurr 1981, s. 295–353; Stone 1983, s 22 ss.

kilökohtaisen affektikontrollin välistä yhteyttä. Kontrollia luotaavan sivilisaatiomallin kohteena on tapojen muutosprosessi, jonka seurauksena länsimaalaiset ihmiset alkoivat säännöstellä yhä voimakkaammin viettejään, esimerkiksi aggressioitaan. Elias näkee aggressioiden laajamittaisen tukahduttamisen perustuvan yliminän syntyyn, kehitykseen, jonka käynnisti kolmen tekijän vuorovaikutus. Valtiollisen väkivallan käytön ja verotuksen monopolin vähittäinen haltuunotto oli virallisen kontrollin vahvistamista.[116] Sen lisäksi yhteiskunnan jäsenet tulivat yhtä riippuvaisemmiksi toisistaan. Riippuvuuksien verkoston laajeneminen oli Eliaksen mukaan seurausta yhteiskunnan monimutkaistumisesta ja sen luonne oli kasvotonta. Kaksi ulkoista kontrollin lähdettä, valtiomahdin kasvu ja yhteiskunnallisen työnjaon eriytyminen, johtivat kollektiiviseen, mutta samalla yksilöpsykologiseen prosessiin, jonka seurauksena yhä laajempien väestöllisten kerrostumien toiminnan ja impulssikontrollin lähde muuttui ulkokohtaisesta rangaistusten pelosta sisäiseksi ja henkilökohtaiseksi. Kehityksen on arvioitu alkaneen ylimmistä yhteiskuntaryhmistä ja laajentuneen ajassa alempiinkin sosiaalisiin kerrostumiin.[117]

Keskieurooppalaisissa artikkeleissa paikallisten rikosten panoraamaa on problematisoitu lain ja legaalisten instituutioiden, poikkeavuuden, marginaaliryhmien ja mentaliteettien historian näkökulmasta. Rousseaux luonnehtii tähänastista keskieurooppalaista rikoshistoriallista käsittelytapaa puutteelliseksi, koska tutkimukset ovat olleet pääosaltaan normatiivisiin lähteisiin suhteutettuja, kontrollilaitosten arkistomateriaaliin perustuvia tilastollisia esityksiä, ja liian harvoin yksittäistä kiintopistettä havainnoivaa laadullista tutkimusta. Rousseaux'n mukaan on paradoksaalista, ettei kootun tilastollisen tiedon runsaus ole tuottanut yksittäistä yleiseurooppalaisesti vertailevaa kokonaisesitystä.[118]

★★★

Henkilökohtaisen väkivallan määrällinen arviointi on kuulunut – omaisuusrikosten repressiota koskevan tutkimushaaran ohella – keskeisimpiin rikoshistoriallisiin tutkimusteemoihin. Osittain henkirikosten saavuttama tieteellinen suosio perustuu suhteellisen ongelmattomaan havaintomateriaaliin, joka paljastaa empiirisessä tarkastelussa huomattavaa ajallista vaihtelua. Henkilökohtaisen väkivallan käytön määrällisten muutosten kytkeytyminen yhteiskunnallisiin murroskausiin on tehnyt henkirikosten tarkastelusta klassisen pluralisoivan historiankirjoituksen menetelmän, joka mahdollistaa rakenteellisen makrotason ja yksilöllisten tai kollektiivisten / kulttuuristen käyttäytymismallien välisen vuorovaikutuksen puntaroinnin.[119] Rikosmuodoista henkirikokset ovat tällaisen tarkastelun aineistoksi soveltuvimpia,

116. Valtio on saanut väkivallan (fyysisen voimankäytön ja rangaistusvallan) käytön yksinoikeuden haltuunsa kuitenkin vain teoreettisesti, ks.esim. Black 1984a, s. 13 viitteineen.
117. Eliaksen ajattelun lähtökohdista ensimmäinen eli valtiollisen väkivallan monopoli juontaa juurensa Weberiin, toinen eli yhteiskunnallisen työnjaon eriytyminen taas Durkheimiin. Elias (1939) 1994, s. 156–167; 335–524. Ks. myös esim. Spierenburg 1994, s. 702–703.
118. Rousseaux 1997, s. 5-6.
119. Kotimaassamme keskustelu singularisoivan ja pluralisoivan historiankirjoituksen mahdollisuuksista alkoi Ylikankaan ja Heikkisen 'Kaksi historiaa´-keskustelusta vuoden 1972 Historiallisessa Aikakauskirjassa.

sillä mahdollisimman marginaaliseksi jäävä piilorikollisuus eliminoi virallisen sosiaalisen kontrollin vaihteluista johtunutta virhelähdettä.

Keskiajan ja uuden ajan alun yhteiskuntien läpitunkevaksi piirteeksi on nähty väkivaltaisuus, jota on mitattu useimmiten oikeudessa prosessoiduin henkirikoksin. Keskiajalla menehtyi laajoilla alueilla henkilökohtaisen väkivallan uhrina jopa kymmeniä ihmishenkiä vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Noin 1660-luvulta 1800-luvun alkuun mennessä Länsi-Euroopassa tapahtuneiden henkirikosten suhteellisten määrien tiedetään romahtaneen murtoosaansa.[120] Henkirikollisuuden jo 1400-luvulla alkanut notkahtaminen kuta kuinkin nykyiselle eurooppalaiselle tasolle tapahtui sykäyksittäin.[121] Hetkellisesti surmatyöt lisääntyivät Englannissa ja osissa Pohjoismaita vielä 1600-luvun alussa[122] ja uudelleen 1800-luvun väkivalta- ja omaisuusrikosaallon myötä,[123] mutta ehdottomasti laajimmassa mittakaavassa kuolettava väkivalta supistui ensin mainittuna nk. valtion rakentamisen kautena. Ruotsin eurooppalaisittainkin erittäin väkivaltaiset keskusalueet, kuten eräät suomalaiset ja norjalaiset seudutkin, kulkivat tässä suhteessa jopa nk. sivilisaatioprosessin kärkijoukoissa 1620-luvulta lähtien.[124] Veritöiden vähetessä myös surmatekijät marginalisoituivat sosiaalisesti.[125]

Yksilöiden ja sukujen välistä väkivaltaisuutta ylläpiti osaltaan myös feodaalisille ja kollektiivisille yhteiskunnille ominainen elementti, voimakas riippuvuus ympäristön arvostuksesta, mikä johti arkuuteen sekä henkilökohtaisesta että suvun kunniasta.[126] Aivan uuden ajan murroksessa tapon tekijöiden sosiaalinen jakautuma painottuikin yhteiskunnan yläkerrostumiin. Vallasväen vähenevän osuuden henkirikoksen tekijöistä on katsottu osoittavan herkän kunnian vähittäistä väistymistä väkivaltarikosten motivaatiokartalta.[127] Valistusajattelija Cesare Beccaria piti kunnian puolustamiseksi toimeenpantuja kaksintaisteluja välttämättöminä siksi, ettei uskonut yhteiskunnan voivan suojata jäseniään kunnianloukkausten seurauksilta. Aikansa merkittävimmän kriminaalipoliittisen ajattelijan yhteiskuntakritiikissä kunnianarkuus väkivaltaisine lieveilmiöineen koettiin oireeksi siitä, ettei valtiollinen laki antanut

120. Stone 1983, s. 30; Beattie 1986, s. 107–112. Vrt. myös Lindström 1988, s. 67 viitteineen; Söderberg 1990, s. 244; Sharpe 1984, s. 183–185; Spierenburg 1994, s. 707, 712; Ylikangas 1999, s. 88–119.
121. Tietoja esiteollisesta henkirikollisuudesta on olemassa pääasiassa Britanniasta, Hollannista, Ranskasta ja Pohjoismaista. Ks. Esim Stone 1983, s. 22 ss; Gurr 1992; Johnson 1996, s. 9; Spierenburg 1996, s. 702 ss; Beattie 1986, s. 107–13; Sharpe 1996, s. 22–23. Kokoavasti, ks. myös esim. Ylikangas 1999, s. 15–29. Tilastolliset tiedot ovat kaikissa tutkimuksissa suuntaa-antavia, koska ne eivät ole täysin vertailukelpoisia. Tämän vuoksi niitä ei tässä yhteydessä koota erikseen. Eriävistä näkemyksistä, ks. esim. Cockburn 1991, s. 75–78.
122. Jansson 1998; Liliequist 1999, s. 180–181.
123. Esim. Emsley 1999, s. 148.
124. Ilmiön ajoituksesta kiistellään edelleen. Tämä on siinä mielessä ymmärrettävää, että tuskin rauhaantuminen tapahtuikaan aivan samoilla hetkillä Skandinavian eri osissa. Österberg 1983, s. 28; Österberg 1991b, s. 12–18; Söderberg 1990, s. 242–243. Sundin 1992, s. 684. Vrt. Göötan hovioikeuspiirin osalta myös Thunander 1993, s. 151; Jansson 1998, s. 16.
125. Esim. Spierenburg 1996, s. 71, 89; Ylikangas 1999, s. 83–101.
126. Feodaalisella viitataan tällaisessa yhteydessä yleisesti yhteiskuntiin, joissa valtiokoneisto ei ollut keskittynyt ja joiden oikeudenkäyttö oli osittain yksityisten käsissä. Feodalismista Pohjoismaissa, ks. esim. Jutikkala 1978, s. 41–59; Winberg 1985, s. 212–212; feodalismista eurooppalaisessa historiankirjoituksessa, ks. Nurmiainen 1998.
127. Johnson 1996, s. 12. Väkivallasta varkauksiin -teesiä eri muodoissaan on myös torjuttu laajalti, esim. Jansson 1998, s. 4 viitteineen; Johnson 1996, s. 9; Österberg 1996, s. 48–53; Spierenburg 1996, s. 67–69; Sharpe 1996, s. 20–29. Johnsonin luomassa yleiskatsauksessa rinnastetaan eri ajallisten kerrostumien erityispiirteitä (industrialismi, urbanisoituminen / modernin valtion synty) eikä näkemys varhaisempien aikojen rikosoikeuden ankaruudesta ole missään tapauksessa kiistaton. De la violence au vol -teesin puolestapuhujia olivat 1980-luvun alussa mm. Lawrence Stone ja Ted Robert Gurr. Stone 1983, s. 22 ss; Gurr 1981, s. 295 ss.

tarpeellista suojaa kansalaisia / alamaisia kohtaan.[128] Ylikankaan mukaan myös omaisuuden suojaaminen väkivallalla ja terrorilla piti keski- ja uuden ajan taitteen yhteiskunnallisia yläkerroksia aggressiivisena.[129]

Esikapitalistisissa yhteiskunnissa arvostusten painopisteen arvioitiin alkaneen vähitellen siirtyä yksityisen ja suvun kunnian ylläpitämisestä aineellisen omaisuuden lisäämiseen. Tällä selitettiin 1970-luvulla varkauksien ja omaisuusrikosten määrien pysyvää lisääntymistä. Sittemmin näkemys on torjuttu voimakkaasti.[130] Rikollisuuden painopisteen siirtyminen väkivallasta omaisuudenloukkauksiin on arvioitu osaksi monimutkaista mekanismia, johon sisältyivät mm. tuotanto- ja omistussuhteiden kehitys, niiden lisääntynyt juridinen merkitys sekä valvontakeinojen tehostuminen. Myös kynnys väkivaltarikoksiin nousi yksilön elämää raamittavien valtamekanismien kehämäisessä muutosprosessissa. Samalla suhtautuminen omaisuusrikoksiin tiukkeni.[131]

Kautta Länsi-Euroopan tapahtunut nk. sivilisaatioprosessi, jonka myötä mm. tappojen määrä väheni huomattavasti, heijasteli kiistatta syvällisiä yhteiskunnallisia muutoksia.[132] Laajan ilmiön syytekijöitä on jäljitetty laveista yleisluontoisista kulttuurisista, demografisista, taloudellisista, sosiaalisista ja kurinpidollisista ulottuvuuksista, ja ennen kaikkea tapahtuneesta institutionaalisesta murroksesta seurannaisvaikutuksineen – eli uudenaikaisen valtion rakentamisesta.[133] Eliaksen tavoin monet tutkijat ovat löytäneet keskinäistä yhteyttä yksityisen väkivallan käytön vähenemisen ja modernin valtion rakentumisen välille.[134] Itse Eliaksen valtionmuodostusmalli nojautuu pitkälti ranskalaisen absolutismin syntyyn, johon myös Michel Foucault perustaa osaksi vastakkaisen teoreettisen mallinsa fyysisen ja julkisen juridisen repression kääntymisestä psyykkiseksi ja yksityiseksi.[135] Kumpikaan auktori ei sinänsä tunnusta kivuliaita ja ankaria rangaistuksia tehokkaan ulkoisen kontrollin keinoksi, vaan pikemminkin välineeksi kontrollin sisäistämiseen niin, ettei repressiivistä rikosoikeutta enää tarvita.

Valtionmuodostusprosessin nivoutuminen yksityisen väkivallan vähenemiseen on tulkittu seuraukseksi varhemmin kompensaatioon ja kostoon perustuneiden kontrollilaitosten joutumisesta sukujen käsistä valtion haltuun.[136] Kun julkinen valta ja lainkäyttö alkoivat tarpeeksi vahvistuttuaan

128. Beccaria 1998 (1766), s. 49–50.
129. Ylikangas 2000, s.44–47, 55–60.
130. Johnson 1996, s. 12. Ks. rikollisuuden modernisoitumisesta ja ”uuden rikollisuuden” esiintulosta, esim. Zehr 1976; Weisser 1979; Sharpe 1996, s. 19–29.
131. Foucault 2000, s. 107–108.
132. Ks. väkivaltarikosten määrällisestä vähenemisestä yleisesti, esim. Stone 1983, s. 22–33; Spierenburg 1994, s. 702; Gurr 1992; Ylikangas 1999, s. 15–34; Österberg 1996, s. 40–46; Sundin 1992; Naess 1994; myös Lehti 2001, s. 3–31; Matikainen 1996, s. 32–34; Karonen 1996, s. 79–81. Esiteollisen ajan rikoksen sosiaalisesta ympäristöstä rikostason määrittäjänä, ks. Sharpe 1996, s. 31.
133. Gillis 1996, s. 1275; Österberg 1991b; Jansson 1998, s. 72, Johnson 1996, s. 141.
134. Elias (1939) 1994, s. 335 ss; Sharpe 1984; Spierenburg 1984 eri kohdin; Österberg 1996, s. 30–59; Ylikangas 1999, s. 23–28, 88–119; Johnson 1996; Tilly 1990, s. 67–68. Ks. myös Lane 1997, s. 30; Karonen 1999a; Giddens 1985, s. 172–197; Zemon Davis 1987; Lehti 2001, s. 3–20.
135. Edellisten lisäksi ks. Spierenburg 1984, johdannon s. x. Teoreettisesti Foucault´n ja Eliaksen tulkinnat nähdään tunnetusti toistensa vastapooleina. Vastakkaisista lähtökohdistaan huolimatta sekä sivilisaatioprosessin että kurinalaistamisen yhteisenä kiintopisteenä on lähtökohtainen oletus yleisestä toiminnan kontrollin sisäistämisestä. Tämän sisäistämisen katsotaan vähentäneen alttiutta impulsiiviseen toimintaan, kuten spontaaniin väkivaltaan. Affektikontrollin uskotaan vaikuttaneen myös asenteisiin henkirikosta ja itsemurhaa kohtaan. Kurinalaistamisen sitä vastoin arvioitu voivan johtaa myös päinvastaisiin seurauksiin kuin on toivottu, aggressiivisen käyttäytymisen lisääntymiseen elämänaloilla, joihin kuri ei ulotu. Ks. lisäksi Lane 1979, s. 60; Horgby 1986, s. 234 ss; Jansson 1998, s. 97–98 .
136. Esim. Lane 1997, s. 10.

tarjota kiistojen osapuolille välineet riidan rauhanomaiseen ratkaisuun, yhteiskunnan jäsenet myös alkoivat turvautua kiistoissaan yhä enemmän julkisen vallan edustajiin.[137] Oikeudelliset menetelmät peittosivat väkivaltaisen riidanratkaisun.[138]

Yleiseurooppalaisesti prosessin alkuvaiheeseen kietoutui valtiollisen väkivallan käytön monopolin vahvistaminen rikoslakia tai rangaistuskäytäntöä kiristämällä,[139] mutta uudenaikaisen valtion vallan vahvistuttua riittävästi terävin rikosoikeus korvattiin entistä lievemmillä sanktioilla. Julmien, väkivaltaa legitimoivien rangaistusten on osaltaan katsottu ruokkineen keskiajan ja uuden ajan alun ihmisten väkivaltaisuutta,[140] mutta toisaalta muodostaneen suojattomaan yhteiskuntaan myös kiintopisteen, johon nojata.[141]

Ensimmäiset keskieurooppalaiset rikoshistorioitsijat valitsivat kohteekseen 1700-luvun, sillä valtiovalta sai tuolloin yhä erikoistuneempia muotoja itsevaltiudesta, valistuneesta monarkiasta ja oligarkkisista tasavalloista esimerkiksi kaupunkivaltioihin. Hallinnon eriytyminen paitsi muovasi oikeuslaitoksen organisaatiota, myös kasvatti ja yhtenäisti arkistoaineistoa.[142] Pohjoismaisen tuomioistuin- ja rikoshistorian kiistatta haravoiduimman vuosisadan, 1600-luvun, tutkimuksellisen suosion taustatekijät voidaan pitkälti palauttaa varhaisen valtion rakentamiseen ja oikeushallinnon yhtenäistämiseen.[143] Esimerkiksi 1700-luvun Englanti oli edelleen hallinnollisesti hajanainen eikä keskusvallalla ollut suoraa hallinnollista kontaktia massoihin.[144] Ruotsalaisen sivilisaatioprosessin hivenen muuta Eurooppaa varhaisempi ajankohta voi viitata jopa siihen, että edistyneen hallintokoneiston ja tiiviin porrasteisen tuomioistuinjärjestelmän väestölle tarjoama oikeussuoja ei jäänyt vain illuusioksi.[145]

Pohjoismaiset erityispiirteet

Skandinaavisten maiden historiantutkimuksen traditioissa rikosta, rikollisuutta ja oikeuslaitoksen funktioita on tutkittu erilaisista näkökulmista ja käsitehistoriallisista diskursseista käsin.[146] Eva Österberg etsii skandinaavisen rikoshistorian tutkimuksen juuria paikallishistorioista, jotka hänen mukaansa tarjosivat lukijoille lähinnä menneisyyttä eksotisoivia yksittäistapauksia. Suomessa Pentti Renvall sitä vastoin tutki kansanomaisia oikeuskäsityksiä ja lainrikkomuksia jo toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina, mutta

137. Johnson 1996, s. 12.
138. Lane 1997, s. 30, Johnson 1996, s. 13. Tätä on perusteltu esimerkiksi sillä, että vakavien väkivaltarikosten vähentyessä oikeusistuimissa nostettiin yhä enemmän kanteita lievänlaatuisista kiistoista ja rikoksista. Empiiriset tulokset puhuvat kuitenkin myös päinvastaisen puolesta: samaan aikaan kun henkirikollisuus väheni, myös muiden rikosjuttujen ja siviiliriitojen määrät vähenivät Englannissa. Esim. Stone 1983, s. 220–222.
139. Ylikangas 1998, s. 53–95; 1999, s. 53–96.
140. Thunander 1993, s. 82–83; Spierenburg 1984; Jansson 1998.
141. Ylikangas 1998, s. 53–58, 84–87, 94–111.
142. Rousseaux 1997, s. 5–6 viitteineen.
143. Esim. Aalto 1996; Karonen 1998; Ylikangas 1998, Ylikangas 1999; Blomstedt 1960; Matikainen 1995; Katajala 1994; Heikkinen 1969; Andersson, G.1998; Johansson 1997; Sandmo 1992; Liliequist 1992; Sörlin 1993; Taussi Sjöberg 1991, s. 36–37; Österberg 1991b, s. 8 ss; Larsson 1982.
144. Davis 1980, s. 155.
145. Vrt. Andersson 1998; feodaalisesta ja sirpaleisesta oikeudenjaosta 1700-luvun lopun Keski-Euroopassa, ks. esim. Foucault 2000, s. 108–109.
146. Skandinaavisesta rikoshistorian tutkimuksesta, ks. myös Aalto 1996, s. 16; Österberg & Sogner 2000; Sandmo 1999; Imsen 1998; Österberg 1993, s. 201-226; Sundin 1992, s. 437–473.

ei saanut psykologisoivalle tutkimusotteelleen kotimaassa heti seuraajia.[147] Renvallin esimerkin kannustamina sakkoluetteloihin perustuvista rikosrakennekartoituksista tuli silti paikallishistorioiden perusmateriaalia 1950-luvulta lähtien. Siksi Suomen osalta on mahdollista muodostaa kansainvälisesti katsottuna huomattavan kattava yleiskuva sakotettujen rikosten määrällisestä, ajallisesta ja alueellisesta vaihtelusta.[148]

Skandinaavinen tuomiokirjatutkimus laajeni 1960–70-luvulla, jolloin eräät tutkijat alkoivat problematisoida noituusoikeudenkäyntejä pohjoismaisena ja eurooppalaisena ilmiönä. Historioitsijat ryhtyivät 1970–80-luvun taitteesta lähtien rekonstruoimaan rikollisuuden pitkän ajanjakson vaihteluita, jolloin päämielenkiinto kohdistui yleisimpiin esimoderneihin rikosmuotoihin, väkivaltaan, varkauksiin, tottelemattomuuteen ja siveellisyysrikoksiin. Österberg erottaa skandinaavisessa rikoshistorian tutkimuksessa kolmenlaisia lähestymistapoja: sosiaalihistoriallisen korrelaatioanalyysin, työläisten oloja ja kurinalaistamista tutkivan linjauksen sekä laadullista kulttuurista makroanalyysia tavoittelevat katsantokannat.[149] Erityisen paljon on valotettu käräjäinstituutiossa tapahtunutta muutosta riitoja ratkaisevasta sosiaalisesta areenasta valtion toimeenpaneman kurikampanjan näyttämöksi.[150] Agraariajan rikoshistorian osalta yhteispohjoismainen kokoava hanke *"Normer och social kontroll i Norden under förindustriell tid"* tuotti lukuisia tuomioistuinten ja etenkin käräjälaitoksen toimintaa eri näkökulmista kartoittavia tieteellisiä opinnäytteitä ja artikkeleita.[151]

Sosiaalitieteiden puolella uria suomalaisen väkivaltarikollisuuden historiaan aukoi jo 1920-luvulta myös Veli Verkko, joka vuodesta 1749 säilynyttä ruotsalaista tabelliaineistoa hyödyntämällä ja laajoin kansainvälisin vertailuin havaitsi eräitä väkivaltarikollisuudessa vallitsevia tilastollisia riippuvuussuhteita.[152] Verkon kansanluonteesta ja päihteiden sietokyvystä lähteviä suomalaisen väkivaltaisuuden selitysmalleja pidetään vanhentuneina, joskin viime aikoina ne ovat saaneet uutta kaikupohjaa kulttuurisissa analyyseissa.[153]

Suomessa tuomiokirjoihin ja sakkoluetteloihin pohjautunutta systemaattista tutkimusta käynnistivät 1960–70-luvulta Antero Heikkinen noituusprosesseja käsitelleessä väitöskirjassaan ja Heikki Ylikangas mm. problematisoiden 1500–1600-luvun sakotetun väkivalta-, kunnianloukkaus- ja omaisuusrikollisuuden keskinäisiä yhteyksiä.[154] Rikos- ja kontrollihistorian alalla Heikkinen toimi sittemmin mm. mikrohistoriallisen tutkimusmenetelmän tienraivaajana laatien laajaan aineistoon perustuvan yhteiskuntahistoriallis–mikrohistoriallisen trilogian kuhmolaisesta käräjäyhteisöstä 1800-luvun eri

147. Matikainen 1996, s. 31–32; Renvall 1949.
148. Ensimmäisiin mainitunlaisiin paikallishistorioihin kuuluivat mm. Renvall 1949a ja Blomstedt 1960. Kotimaisen rikoshistorian historiografiasta eri näkökulmista käsin, ks. esim. Aalto 1996, s. 16; Matikainen 1996, s. 29–32; Forsström 1997. s. 1 ss.
149. Österberg 1996, s. 37–38. Toisaalta Ruotsin pitkässä oikeushistoriallisessa perinteessä on jo varhain julkaistu tieteelliset mitat täyttävää rikoshistoriallista materiaalia. Esim. Almquist 1926.
150. Mm. Österberg 1991b, s. 8 ss; Taussi Sjöberg 1991, s. 25 ss.
151. Ruotsissa uuden ajan rikollisuutta ja käräjien oikeuselämää tutkivia projekteja on runsaasti: esimerkiksi tukholmalainen sivilisaatioteorioita historiantutkimuksessa esittelevä hanke on tuottanut useita Ruotsin pääkaupungin esimodernia oikeuselämää ja -kulttuuria eritelleitä tutkimuksia. Söderberg 1990; 1993; Jarrick & Söderberg 1994; Andersson 1998; Jansson 1998. Ks. myös Bergfeldt 1997.
152. Esim. Verkko 1949; Verkko 1967, s. 36–44.
153. Vrt. Ylikangas 1976, s. 24; Jaakkola 1986, s. 330–331.
154. Esim. Ylikangas 1971; Heikkinen 1969.

vuosikymmenillä.[155] Ylikangas puolestaan liitti historiantutkimukseen yhteiskuntatieteellisiä tutkimusvirtauksia teoksessaan *Puukkojunkkareitten esiinmarssi*. Hän nivoi Etelä-Pohjanmaalla 1700 / 1800-luvun taitteessa nousseen joukkomittaisen väkivallan aallon yhteen sekä heikkojen kontrollivoimien että rikospaineita tuottaneiden yhteiskunnallisten rakenteiden, kuten alenevan sosiaalisen kierron ja arvojärjestelmän kanssa.[156]

Eteläruotsalaisen lainrikkomuksia sivuavan tutkimuksen keskiössä on ollut sekä virallinen että puolivirallinen sosiaalinen kontrolli, tuomioistuinten, pääasiassa käräjien, ja vaihtoehtoisten riidanratkaisufoorumien toiminnan arviointi.[157] Upsalassa ilmestyneet opinnäytteet taas kytkeytyvät käräjiin, valtionmuodostukseen, kurinalaistamiseen ja keskusvallan päämääriä edistävään aktiviteettiin. Uumajassa uuden ajan alun käräjä- ja hovioikeuselämää valottavien tutkimusten painotus on monesti antropologinen.[158] Pohjois-Ruotsissa vaikuttavat Marja Taussi Sjöberg ja Jonas Liliequist tulkitsevat oikeuselämän valtiollistumisen seuraukset kielteisemmiksi kuin monet Lundissa toimivista tutkijoista, jotka painottavat usein valtaryhmien ja talonpoikaiston välistä vuorovaikutusta.

Norjalaisilla ja tanskalaisilla oikeus- ja rikoshistorioitsijoilla on yhteispohjoismaisten hankkeiden lisäksi omia tuomiokirjaprojekteja.[159] Kuten Pohjoismaissa yleensäkin, painopiste on ollut pitkään noitavainoissa ja väkivallassa. Vielä 1990-luvun alkupuolella oikeusistuimien toiminnan kvantitatiivisten kokonaisanalyysien laadinnalle oli kaikkialla runsaasti kysyntää, mutta sittemmin tutkimusparadigma on muuttunut entistä laadullisemmaksi. Normien ja niistä poikkeamisen kontrolloinnin historian ala on eriytynyt moniin suuntiin tuottaen mm. *gender*-historiaa, talonpoikaisen vastarinnan muotoja ja kansanomaista oikeuskulttuuria käsittelevää kirjallisuutta.[160] Norjassa väkivaltarikollisuuden tutkimusnäkökulmien erkaantuminen normi- ja sosiaalihistorian ja toisaalta konstruktivismin suuntaan on johtanut kiivaaseenkin mielipiteiden vaihtoon eri painotusten oikeutuksesta.[161]

Myös Skandinaviassa henkirikosten määrän romahtaminen uuden ajan alkuvuosisatoina on herättänyt laajan keskustelun.[162] Väkivallan kehityslinjat on yleisesti nivottu yhteen kahden muun lainrikkomuksen muodon, kunnianloukkausten ja omaisuuteen kohdistuneiden rikosten kanssa.[163] Fyysisten konfliktien voimakasta vähenemistä on selitetty erilaisilla taloudellisilla tekijöillä, mm. alimpien yhteiskuntaryhmien heikentymisellä ja ta-

155. Heikkinen 1988; 1997 ; 2000.
156. Ylikangas 1976; 1985; 1998a, s. 288–293, 323.
157. Esim. Österberg 1989, s. 73 ss; Österberg 1994a, s. 28–29; Lindstedt Cronberg 1997; Johansson 1997.
158. Sörlin 1993; Liliequist 1992.
159. Tingbokprosjektet (Osallisina mm. Erling Sandmo, Hilde Sandvik, Hans Eyvind Naess, Sölvi Sogner.)
160. Ks. Ensin mainitusta esim. Österberg 1987, s. 321–340; Sundin 1992; Aronsson 1992; Taussi Sjöberg 1991; Ågren, M 1988; gender-historiasta esim. Lindstedt Cronberg 1997; Andersson G. 1998; Rautelin 1993; Rautelin 1996; Taussi Sjöberg 1996, talonpoikaisesta vastarinnasta esim. Reinholdsson 1999; Katajala 1992; 1994; Ylikangas 1977; 1996; kansanomaisesta oikeuskulttuurista esim. Andersson 1998; Aalto & Johansson & Sandmo 2000.
161. Imsen 1998; Sandmo 1999. Keskustelu jatkui Norjan HT:ssa edelleen vuonna 2001 kääntyen historianfilosofiseksi.
162. Tämä väheneminen ei ole kuitenkaan ollut täysin lineaarista. Esim. Ylikangas 1974; Österberg 1991b, s. 12 ss; Österberg 1996, s. 42–46; Söderberg 1992; Karonen 1998, s. 160–171.
163. Havainnon teki Ylikangas 1971.

loudellisen tilanteen huonontumisella.[164] Suhdannevaihtelu ei kuitenkaan heijastu henkirikosmääriin yksiselitteisesti. Rangaistujen omaisuusrikosten määrä nousi 1700-luvulla huomattavasti aiempaa korkeammaksi. Pohjoismaissa varkausrikollisuus tai siitä toimeenpannut rangaistukset eivät kuitenkaan saaneet 1700–1800-luvulla samaa keskeistä roolia rikollisuuden ja repression kentässä kuin Euroopan keskusalueilla.[165]

Henkilökohtaisen väkivallan vähenemisenä ymmärrettyä sivilisaatioprosessia kiistetään enää harvoin, mutta sen lähteestä käydään keskustelua. Osa tutkijoista jäljittää prosessin juuria politiikan eli valtionmuodostuksen, osa taas talouden sfääristä. Kummankin linjan lähtökohtana on Eliaksen teoria. Vertikaalis-poliittisessa mielessä väkivallan väheneminen jäsennetään ennen kaikkea kirkon ja valtion ylhäältä käsin ohjaaman kurinpitokampanjan tulokseksi.[166] Vastakkaisen, taloutta painottavan horisontaalin näkökulman edustajista esimerkiksi Arne Jansson ei katso valtiomahdin siltikään kampanjoineen 1600-luvun Ruotsissa ensisijaisesti väkivaltarikollisuutta vastaan, vaan näkee keskeisimpien kurinpidollisten ambitioiden kohdistuneen esimerkiksi monogaamisen sukupuolisuuden valvontaan.[167] Nk. kontrollinäkökulman kriitikot näkevät kontrollin yksinomaan viranomaisten harjoittamana kurinpitona ja vain harvoin oikeusturvaelementtinä.[168] Mm. Jan Sundin epäilee Ruotsin valtion kapasiteettia tietoisiin väkivaltaa rajoittaviin toimiin 1600-luvulla.[169] Käytännössä lainsäätäjien ja viranomaisten kamppailu valtion rangaistusvallan monopolin vahvistamiseksi näkyy kuitenkin mielestäni laajana verikostoa, kaksintaisteluita ja muita yksityisiä revanssitoimia vastaan suunnattuna säännöstönä.[170] Lainvalvojien aktiviteetti lieviä seksuaalirikoksia vastaan oli pääsääntöisesti määrällistä laatua, verrannollista rikkomusmuodon yleisyyteen.[171]

Tukholmalaiset sivilisaatioprosessiin perehtyneet taloushistorioitsijat Arne Jarrick ja Johan Söderberg tarkastelevat sivilisaatioprosessia taloudellisesta sfääristä käsin. Prosessi nähdään tunnetun Elias-kriitikon Hans Peter Duerrin tapaan horisontaalisena eli spontaanina, alhaalta lähteneenä ilmiönä. Tämän kehityksen moottoriksi Jarrick ja Söderberg näkevät yleisen elintason nousemisen ja talouden laajenemisen.[172] Hyvinvointi teki mahdolliseksi myös empatiakyvyn lisääntymisen. Jarrick ja Söderberg päättelevät, että väkivallan käyttö väheni samasta syystä kuin kunnianarkuuskin: taloudellinen ja sosiaalinen piirin eriytyi, jolloin ihmisten väliset suhteet kävivät entistä etäisemmiksi ja vähemmän henkilökohtaisiksi.[173] Kollektiivinen ja kasvokkaisille suhteille rakentuva kulttuuri alkoi horjua. Söderberg uskoo sivilisaatioprosessin käyn-

164. Jansson 1998, s. 4.
165. Österberg 1996, s. 38–41; Jansson 1998, s. 85. Taloudellisten suhdanteiden yleisesti todetusta vaikutuksesta väkivaltarikollisuuden vaihteluun yleisemmin, ks. kuitenkin Gillis 1996 s. 1275 viitteineen.
166. Bergfeldt 1997, s. 6.
167. Jansson 1998, s. 93–94, 96. Katuväkivaltaa rajoittavista säännöksistä, torjuvasta asenteesta ja asetuksista kaksintaisteluihin ja sotilaiden keskinäiseen kahinointiin sekä sota-artikloiden määräyksistä. Myöskään Söderberg ja Jarrick eivät näe valtiovallan toimien merkitystä sivilisaatioprosessissa mitenkään keskeisinä.
168. Poikkeuksena kuitenkin Jansson ja Andersson, jotka tutkimuksissaan määrittelevät vanhan kontrollinäkökulman käsitteenmuodostusta uusiksi.
169. Sundin 1992, s. 456; Sundin 1996, s. 182.
170. Ylikangas 1999, s. 101–110.
171. Vrt. Esim. Aalto 1996, s. 59–70.
172. Bergfeldt 1997, s. 7.
173. Jarrick & Söderberg 1994a, s. 15.

nistyneen spontaanisti 1600-luvulla, jolloin oikeuteen vietyjen siviiliriitojen ja erilaisten kirjallisten sopimusten määrä ja merkitys kasvoi ja vähensi samalla kunnian tai sosiaalisen arvostuksen säilyttämisen elintärkeää merkitystä arkipäivän elämässä. Väkivallattomat oikeudessa ajetut kiistat veivät tilan fyysisiltä nujakoilta.[174] Söderberg arvioi sivilisaatioprosessin jatkuneen 1700–1800-luvun Ruotsissa alueilla, joissa varhempi tiheisiin henkilökohtaisiin suhteisiin perustunut kontaktiverkosto murtui, kun talouselämä laajeni.[175] Jonas Liliequist on puolestaan etsinyt rauhaantumiselle selitystä väkivaltaan rohkaisseiden sosiaalisten mekanismien ja kunniakoodiston haurastumisesta.[176]

Ylikangas on 1980–90-luvulla problematisoinut esimodernin valtion rakentamisen ja sen uudistaman oikeuskäytännön vaikutuksia henkirikollisuuteen. Sukuyhteiskunta- ja valtioterrorismiteesien kautta Ylikangas on päätynyt lockelaiseen tulkintaan väkivallan laajan levinneisyyden syistä: se oli pitkälti seurausta valtiovallan puutteellisesta kompetenssista tarjota alamaisille mm. omaisuuden suojaa.[177] Ylikangas näkee, että myös esimodernin valtion rikoslain ankara soveltaminen synnytti pohjimmiltaan oikeusturvaa eräänlaista paikallista vahvemman vallankäyttöä vastaan.[178] Ylikankaan väkivaltaa, kapinoita ja rikollisuuden laajoja suuntaviivoja sekä Seppo Aallon seksuaalirikollisuuden valtiollista ja kirkollista kontrollia käsittelevissä tutkimuksissa rikollisuuden ja kontrollin vaihtelu kytketään valtion vahvuudessa tapahtuneiden muutosten ohella sosiaalihistoriallisiin rakenneilmiöihin.[179] Helsingin yliopiston lisäksi agraariajan rikoshistoria on saanut jalansijaa myös muissa maamme yliopistoissa, etenkin Joensuussa ja Jyväskylässä.

Rousseaux'n luokkataistelunäkökulmaksi kutsumasta lähestymistavasta puhutaan Pohjoismaissa konfliktiperspektiivinä, koska tuomioistuinhistorian tutkimus ei ole ollut Britannian tavoin eksplisiittisesti marxilaista. Näkemys ankaran lain käytöstä hallitsevien luokkien valtaintressien välikappaleena on erityisesti 1600-luvun osalta ilman julkilausuttua poliittista viestiä yhdistänyt laajoja tutkijapiirejä myös Pohjoismaissa.[180] Suurvalta-ajan oikeudellis–yhteiskunnallista kehitystä on luonnehdittu usein ristiriitaa, konfliktia painottavin termein: rikosoikeuden ankaroittaminen johtui valtiovallan interventiopyrkimyksistä paikallisyhteisöön. Oikeudenkäytön pääasiallisena – joskaan ei ainoana – tehtävänä oli kohdistaa valtaryhmien kontrollia niihin, joilla valtaa ei ollut.[181] Vallan siirto talonpojilta keskusvallalle herätti näkyvää protestia sitä enemmän, mitä kauempana alue sijaitsi pääkaupungista.[182] Valvojien ja valvottujen välistä intressien ristiriitaa korostaneet näkemykset

174. Söderberg 1990, s. 229–258.
175. Söderberg 1993, s. 224–227.
176. Liliequist 1999, s. 204.
177. Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 52–54; Ylikangas 1994, s. 3–25; Ylikangas 1999, s. 348–350.
178. Ylikangas 1998, s. 80–111; Ylikangas 1999, s. 50–111.
179. Esim. Aalto, J 1998; Forsström 1997; 2000; Hirvonen 1998; Koskelainen 1996; 1997; Nyström 1994; Rakkolainen 1996; 2000.
180. Aalto 1996, s. 188–190; Ylikangas 1983; Kekkonen & Ylikangas 1982; Lappi-Seppälä 1982, s. 39–50; Pajuoja 1992; aiemmin mainitut Upsalan ja Uumajan yliopistossa työskentelevät käräjähistorian tutkijat. Osin päinvastaisesta kannasta, ks. esim. Österberg 1982, s. 32 ss; Österberg 1989, s. 73 ss; Karonen 1999a.
181. Aronsson 1992, s. 23–24, 167; Sundin 1992, s. 10–11.
182. Taussi Sjöberg 1990, s. 167.

ovat nyansoituneet viime vuosien aikana; kirjaimellisen lainkäytön uskotaan myös suojelleen alamaisia mielivallalta ja vahvemman oikeudelta.[183]

Skandinaavisessa rikoshistorian tutkimuksessa toisen ääripään, eräänlaisen konsensuksen ja yhteiskuntaryhmien välisen vuorovaikutuksen eli interaktion, puolustaja on Eva Österberg. Österberg viittaa yhteispelillä käsitykseen, jonka mukaan laki oli myös laajasti yhteiskuntaa koossapitävä ideologinen laasti. Oikeuslaitoksen tavoitteena ei siis yksinomaan ollut valtion tai jonkin luokan intressien ajaminen toimeenpanemalla pakkovaltaa ja kurinalaistavaa kontrollia.[184] Konsensus- ja kontrollinäkökulmaa painottavien tutkijoiden väliset tulkintaerimielisyydet palautuvat osaksi toisistaan poikkeaviin käsityksiin yhteiskuntasuhteiden yleisestä laadusta.

Kaikki pohjoismaiset tutkijat eivät usko väkivallan yksiselitteisesti hunnuttaneen alleen koko keski- ja uuden ajan taitteen Skandinavian, Suomen ja Keski-Euroopan. Mm. Ylikangas, Sundin ja Liliequist ovat havainneet erillisissä tutkimuksissaan, että eräillä syrjäseuduilla, kuten Savossa, Pohjanmaalla tai Pohjois-Ruotsin maakunnissa, prosessoitiin oikeudessa 1500–1600-luvulla vain vähän henkirikoksia väkivaltaisiin keskusseutuihin nähden.[185] Kaksi viimeksi mainittua ovat selittäneet Norrlannin väestön vähäistä taipumusta väkivaltarikollisuuteen mm. sillä, ettei seutu ollut joutunut välittömien sotatoimien ja hyökkäysuhkan alaiseksi.[186] Toisaalta on pidetty mielessä, että syrjäseutujen laajoissa pitäjissä osa henkirikoksista oli ehkä mahdollista salata oikeuslaitokselta ja sopia laittomasti tuomioistuinten ulkopuolella.[187] Suomalaisten taipumukset kuolettavaan väkivaltaan eivät ilmeisesti juurikaan poikenneet ruotsalaisista ennen 1700-lukua, mutta vuosisadan puolestavälistä näihin päiviin asti suomalaiset ovat tehneet läntistä naapurikansaansa enemmän henkirikoksia.[188]

Dramaattisimmin länsieurooppalaisen oikeuselämän on arvioitu muuttuneen riidanratkaisun valtiollistuttua 1600-luvulla nk. oikeudellisen vallankumouksen alkujaksolla. Erityisesti luterilaisissa maissa valtio valjasti kirkon kamppailemaan avioliiton ulkopuolista seksuaalisuutta vastaan. Tämä näkyi siveellisyysrikosten vahvana kontrollina ja muiden kuin asianomistajarikosten määrän nousuna.[189] Myös rikokset uskontoa vastaan, noituus, taikuus ja jumalanpilkka, herättivät sekä lainkäyttäjien että kansan erityishuomion 1600-luvun aikana.[190] Sotavuodet kiristivät rikosoikeutta. Yhteiskuntaelämän valtiollistuminen lisäsi Pohjoismaiden perifeerisillä alueilla myös erilaisten tottelemattomuuden muotojen, kuten veroluontoisista rasitteista kieltäytymisen joukkosakotuksia.[191]

183. Ylikangas 1999, s. 101–119.
184. Österberg 1996, s. 36.
185. Ylikangas 1976b, s. 88–140; Ylikangas 1988, s. 130–134; Liliequist 1999, s. 174–175.
186. Sundin 1992; Liliequist 1999, s. 178–179.
187. Liliequist 1999, s. 175–177.
188. Lehti 2001, s. 7–8, 11–12; 24–31.
189. Aalto 1996, s. 69–70, 178–218; Lindstedt Cronberg 1997; Österberg 1996, s. 50.
190. Ks. esim. Nenonen 1992, Naess 1981; Sörlin 1993.
191. Vrt. Aalto 1996, s. 41–42; 53–56, 62–63, toisaalta Taussi Sjöberg 1990, s. 166 ss.; Österberg 1996, s. 50–51; Söderberg 1990, s. 233.

Oikeushallinnon 1600-luvulla tapahtunut uudistuminen muovasi paikallisyhteisön ja valtiovallan suhdetta. Valtion edustajien alkaessa toimia syyttäjinä prosessin nostaminen ei enää ollut puhtaasti kantajan ja vastaajan välinen asia, vaan keskusvallan tavoitteiden ajaminen nousi vahvasti oikeuslaitoksen riitoja ratkaisevan funktion rinnalle.[192] Repressiivisestä rikosoikeudesta nähdään muodostuneen hallinnollisen eliitin alempiin yhteiskuntakerroksiin kohdistaman vallankäytön väline. Ankaran rikoslain – ja armahdusten – todelliseksi päämääräksi on yleiseurooppalaisesti tulkittu esivallan aseman tai valtaapitävien hegemonian lujittaminen.[193]

Rangaistusnormien koventamiseen käytettiin etenkin protestanttisissa maissa vanhatestamentillista puhdasoppisuutta. Ruotsissa rangaistusten jyrkentäminen kuninkaallisen politiikan välineenä alkoi Eerik XIV:n patentissa vuonna 1563. Patentti edellytti useista uskontoa ja siveellisyyttä rikkovista rikoksista ehdotonta kuolemanrangaistusta. Rikosoikeuden tiukentamisen huipensi Kaarle IX liittäessään vuonna 1608 Kristoferin maanlain (1442) ensimmäisen painoksen appendiksiksi Mooseksen kirjojen juutalaiset rikosoikeudelliset säädökset. Niiden käytännön soveltaminen merkitsi etenkin siveysrikosten osalta rikoslain huomattavaa terävöitymistä.[194] Mooseksen lain käytössä kiteytyivät uuden ajan alkuvuosisatojen keskeisimmät rikosoikeudelliset periaatteet, teokraattinen sovitusoppi sekä pyrkimys pelotteeseen ja ihmisten ajatusten ja sisäisen elämän kontrolloimiseen. Synnin ja rikoksen käsitteiden välinen raja suli pois.[195] Vanhatestamentillisten rangaistusten ankaruuden uskotaan olleen laajojen kansankerrosten oikeustajun vastaista.[196] Repressiivinen laki on nähty menetelmänä, jonka avulla alamaiset pakotettiin hyväksymään sosiaalinen epäoikeudenmukaisuus. Paikallisyhteisöissä uskotaan silti olleen tilausta myös kovan lain soveltamiseen rangaistaessa esimerkiksi törkeimmistä väkivaltarikoksista. Ylikankaan mukaan laillisuus oli alemman kansan osalta tärkeintä, ei lain ankaruus, sillä laki koettiin olevissa oloissa heikomman suojaksi.[197] Ruotsalainen rikosoikeus oli ankarimmillaankin lievää eurooppalaisen mittapuun mukaan. Julmimpien rangaistusten puuttumista on selitetty esimerkiksi yhteiskunnan suhteellisesta tasa-arvoisuudella, syrjäisellä sijainnilla, feodalismin rajallisuudella, sisäisellä rauhanomaisuudella ja harvalla asutuksella. Osittain appendiksi oli puhdasta valtapolitiikkaa, ”yritys jatkaa kuninkaan ja kirkon kättä pirttien seinien sisäpuolelle”. Mooseksen lakia näet sovellettiin kirjaimellisesti pääasiassa alioikeuksissa. Ylioikeuksissa määräysten alaa sitä vastoin rajoitettiin huomattavasti.[198]

---

192. Yhteenvetoja murroksesta, esim. Österberg 1991b, s. 22; Taussi Sjöberg 1990, s.163–166; Aalto 1996, s. 40–41; Ylikangas 1999, s. 51–111.
193. Ylikangas 1991; Pajuoja 1991, s. 16; Lappi-Seppälä 1982, s. 39, 50; Sharpe 1990, s. 30, 39. Kritiikistä esim. Thunander 1993, s. 54 ss.
194. Anners 1965, s. 24–25; Lappi-Seppälä 1982, s. 40–41; Sharpe 1990, s. 28; Ylikangas 1983, s. 110–114.
195. Anners 1965, s. 27; Inger 1980, s. 73–74; (Inger 1983, s. 121); Thunander 1993, s. 54–55, 72–73.
196. Taussi Sjöberg 1991, s. 36–37; Aalto 1996, s. 179.
197. Ylikangas 1998, s. 106–108; Ylikangas 1999, s. 101–110; Karonen 1998, s. 145, 152; Seth 1984, s. 13. Rangaistusten koventamisen paikallisesta reseptiosta ja asiaa koskevista näkemyseroista, ks. myös Thunander 1993, s. 4 ss. viitteineen.
198. Thunander 1993, s. 5 ss. Karonen 1998, s. 139–140; 1999a, s. 217–218, 224–225. Aalto 1996, s. 215–217. Vain noin 10 %:sta kuolemalla rangaistavista rikoksia hovioikeus tuomitsi syytetyn kuolemaan 1630–50-luvulla. Karonen 1998, s. 139–140.

Väkivaltaisuuden perusselitystä on haettu myös esimerkiksi hallitsijoiden ja hallittujen välisestä sosiaalisesta jännitteestä.[199] Ruotsin historia ei anna myöten suoraviivaisimmille tämänkaltaisille tulkinnoille, sillä yhteiskuntaryhmien väliset suhteet olivat erityisen pingottuneita juuri niinä vuosikymmeninä, jolloin oikeuteen vietyjen väkivaltarikosten määrän on todettu voimakkaimmin vähenneen. Talonpoikien kasvavan riippuvuuden onkin toisaalta arvioitu heikentäneen ryhmää niin, ettei siitä ollut protestoimaan väkivaltaisesti.[200] Myös alituisten sotien uskotaan ylläpitäneen väkivaltaa siviilien kesken etenkin 1600-luvun alkupuolella.[201]

Oikeudellisen vallankumouksen konseptiota on määritelty kahdella tavoin: se nähdään joko verrattain lyhyen ajan sisällä 1600-luvun alussa toteutuneena yksittäisten uudistusten sarjana tai pitkäkestoisena 1600-luvun alusta 1800-luvun puoleenväliin ulottuneena prosessina.[202] Oikeudellisen vallankumouksen myötä valtiovallan juridinen kontrolli ja kompetenssi syrjäyttivät aiemman, sukuihin ja paikalliseen yhteisöön sidotun oikeudenhoidon.[203] Revoluution voi tiivistää kolmeen keskeiseen muutoselementtiin, sovittelumenettelyn kieltämiseen, syyllisen etsimiseen todistelun avulla entisen valaprosessin sijaan sekä syylliseksi todetun rankaisemiseen lain mukaisin rangaistuksin. Valtiollisen riidanratkaisun keskittäminen edellytti monia uudistuksia. Näitä olivat mm. tuomarikunnan vähittäinen ammattilaistuminen, oikeusprosessin muuttuminen kirjalliseksi sekä keskitetyn ja porrasteisen tuomioistuinorganisaation sekä lääninhallinnon luominen.[204] Eurooppalaisten oikeusperiaatteiden ja tuomioistuinten toimivaltaa koskevien käsitysten mukaan kaikki kuolemantuomiot ja rikoslaissa kuolemalla rangaistavat rikokset tuli alistaa valtiolliselle oikeuselimelle, Ruotsissa hovioikeuteen.[205] Uudistettuunkin tuomioistuinjärjestelmään kansanomainen oikeus jätti puumerkkinsä talonpoikaisen lautamiehistön kihlakunnissa säilyttämänä asemana.[206]

Oikeudellisen vallankumouksen voidaan sanoa sisältäneen pyrkimyksen muovata ylhäältä käsin kansanomaista oikeuskulttuuria.[207] Kansasta lautakunnan välityksellä kumpuava tuomiovalta, jolla pyrittiin lähinnä edistämään sovintoja, korvautui kuninkaasta johdetulla tuomiovallalla, jossa käytettiin todistelua ja lakia.[208] Furuhagenin mukaan revoluutiossa ei alkuvai-

199. Alun perin Rusche–Kirchheimer 1939, s. 139 ss.
200. Jansson 1998, s. 86; Ylikangas 1976a, s. 81–103.
201. Esim. Österberg 1996, s. 41. Sotilaista muodostui myös suurvalta-ajaksi väkivaltainen elementti paikallisyhteisöön. Tämän seurauksena joillakin ruotsalaisalueilla väkivaltarikollisuus lisääntyi vuosien 1611 ja 1718 välisenä ajanjaksona. Ibid, s. 42.
202. Vrt. esim. Furuhagen 1996, s. 23 ss.
203. Oikeuselämän valtiollistumisen ulottuvuuksista rikosten kannalta, ks. esim. Ylikangas 1983, s. 125–159, 164 – 173. Modeér 1997, s. 80–81; Letto-Vanamo 1992, s. 31; Aalto 1996, s. 62–63; Furuhagen 1996 eri kohdin; Ylikangas 1999, s. 51–53. Oikeudellisen vallankumouksen termi lanseerattiin teoksessa Lenman & Parker 1980a, s. 42, 68, 156–157, 245, 278.
204. Oikeusprosessin keskittämisessä kauaskantoisimpia reformeja olivat vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantia, jossa säänneltiin instanssijärjestys ja jonka seurauksena perustettiin ensimmäinen hovioikeus. Yhtä tärkeäksi uudistukseksi koetaan vuoden 1615 oikeudenkäyntiprosessi, jossa perustettiin revisioinstituutio, mahdollisuus tarkistuttaa hovioikeuden antama tuomio kuninkaalla. Paikallisesta oikeushallinnosta vastasivat edelleen maaseudun kihlakunnanoikeudet, kaupunkeihin perustettiin kämnerinoikeuksia raastuvanoikeuksien rinnalle. Nämä linkitettiin keskitetyn kontrollin järjestelmään hovioikeuksien verkoston avulla. Ks. esim. Ylikangas 1983, s. 164–173; Aalto 1996, s. 42–43; Modeér 1997, s. 80–81, 122; Letto-Vanamo 1992, s. 31; Thunander 1993, s. 9–15.
205. Esim. Anners 1965, s. 34. Euroopan osalta, ks. Diestelkamp 1990, s. 19–45; Inger 1994, s. 119.
206. Modeér 1997, s. 80–81, 126. Lautakunnan asemasta oikeusprosessissa, ks. myös Nousiainen 1993, s. 316–317.
207. Andersson 1998, s. 12.
208. Ylikangas 1999, s. 51–119; Ylikangas 2000, s. 11–44.

heessaankaan ollut käytännön tasolla lopulta niinkään kyse rangaistusten koventamisesta kuin niiden soveltamisessa tapahtuneesta ammattilaistumisesta, tarkentumisesta ja täsmällistymisestä. Vasta 1800-luvun puolessavälissä tapahtui rikos- ja prosessioikeuden sekä rangaistusjärjestelmän lopullinen uusjako. Sen seurauksena rangaistuksilta esimerkiksi riisuttiin lopullisesti entisenlainen julkinen näyttävyys.[209]

Pohjoismaisen rikos- ja kontrollihistorian 1700-lukua leimaavina erityispiirteinä on nähty edelleen jatkunut lievimpienkin siveellisyysrikosten tiukka kontrolli, vakaviksi kriminaalipoliittisiksi ongelmiksi nousseet lapsenmurhat ja eläimeen sekaantumiset sekä esivallan tarve valvoa ja ylläpitää sääty-yhteiskunnan rajoja erilaisin ylellisyys- ja palkollisasetuksin. Viranomaisten valvontaa lisättiin edelleen yksityiselämän alueella mm. kriminalisoimalla juopumus ja säännöstelemällä paloviinan valmistusta, ja vuosisadan loppupuolella myös varhaisten herätysliikkeiden toiminta huolestutti viranomaisia valtakunnan keskuksessa asti. Paikallisyhteisön ja keskusvallan välisen vastakkainasettelun uskotaan silti lievenneen 1700-luvulla. On arvioitu, ettei kirkon avulla käytyyn kiivaimpaan taisteluun tottelemattomuus-, uskonto- ja seksuaalirikoksia vastaan enää ollut tarvetta, koska valtiovalta oli onnistunut vakiinnuttamaan toimivat oikeudelliset, fiskaaliset ja poliittiset rakenteet. Pelotteen tarve oli vähentynyt sitä mukaa, kun laajat kansankerrokset olivat sopeutuneet kruunun pyrkimyksiin. Oikeusjärjestelmän 1700-luvulle mennessä tapahtunut tasa-arvoistuminen saattoi kasvattaa sen nauttimaa yleistä luottamusta. Kurinpidon ja järjestyksenvalvonnan sijaan yhä suurempi osa tuomioistuinten toiminnasta keskittyi taloudellisten kiistojen ja omistusriitojen selvittelyyn.[210]

Esiteollisten lainrikkomusten historian keskeisimmät määrälliset kehityssuunnat on jo paalutettu kotimaassa, skandinaavisesti ja yleiseurooppalaisesti. Rikollisuuden ja väkivallan historian tutkimustraditio on 1960–1970-luvun jälkeen kasvanut sekä länsi- että pohjoismaisesti tarkasteltuna erittäin laajaksi. Eri maihin, toisaalta koulukuntien välille, on syntynyt erilaisia tutkimusparadigmoja, joiden läpi ei aina käydä sujuvaa keskustelua. Yhdessä maassa ja keskustelussa käytetyt käsitteet eivät välttämättä ole käännettävissä toisen alueen käsitteistöön ja tutkimukselliselle (meta)kielelle. Esimerkiksi eurooppalainen oikeus- ja rikoshistoriallinen tutkimus eivät kaikilta osiltaan kohtaa toisiaan. Pelkästään tilastollisen menetelmän ei uskota vievän rikoksen ja rangaistuksen historian tutkimista enää eteenpäin, vaan erilaisten metodisten ainesten yhdistely on jo kauan nähty välttämättömäksi.[211]

Ylikankaan 1790-luvulta alkavaa puukkojunkkaritutkimusta lukuun ottamatta Ruotsin valtakunnan 1700-luvun puolenvälin jälkeistä tahallisten tappojen ja murhien oikeudellista kontrollia ei ole tutkittu käytännössä lainkaan. Esimerkiksi tälle työlle arvokasta taustatietoa tarjoavat ruotsalaiset tutkimukset, kuten Johan Söderbergin ruotsalaista sivilisaatioprosessia erit-

209. Esim. Furuhagen 1996; Foucault 2000, s. 13–17.
210. Furuhagen 1996, s. 220 ja eri kohdin; Inger 1972, s. 21; Liliequist 1992, s. 1–5; Andersson 1998, johdannon s. x; Österberg 1996, s. 51; Ågren, M 1988; Ylikangas 2000 eri kohdin; Sundin 1996, s. 166–195.
211. Vrt. esim. Österberg 1994a.

televä väitöskirja sekä Arne Janssonin laatima Tukholman henkirikollisuutta ja itsemurhia valottava teos, nojautuvat 1700-luvun puolenvälin jälkeistä aikakautta koskevassa käsittelyssään yksinomaan tilastolliseen aineistoon, joka ei valota kontrollikysymyksiä. Maria Kasperssonin osin kvalitatiivisin menetelmin toteutettu tutkimus saman kaupungin kuolettavan väkivallan pitkäkestoisista muutoslinjoista punnitsee myös kontrollitekijöitä, mutta käsittely ei ole rajauksellisista syistä perinpohjainen. Historiallisesta arkistomateriaalista ei myöskään ole juurikaan peilattu repression tehokkuutta itse rikosmuodon ajassa tapahtuvaan muuntumiseen.[212] Henkirikosten teonpiirteiden ja tuomiokäytännön analyysi vaatii myös kvalitatiivisen aineiston käyttöä. Tätä puutetta käsillä oleva tutkielma pyrkii paikkaamaan.

Agraariajan rikos- ja kontrollihistorian tutkimusalalla laajasti pohditut kysymykset lataavat erilaisia haasteita myös tälle tutkimukselle. Työn edetessä on tarpeellista ottaa lyhyesti kantaa monien kansainvälisesti keskeisten teemojen soveltuvuuteen selvitettäessä aiemmin esitettyä tutkimustehtävää. Tämä tarkoittaa ennen kaikkea vastaamista seuraaviin kysymyksiin: mitä itäsuomalaisten henkirikosten kontrolli kertoo sivilisaatioprosessin edellytyksistä, valtion alamaisilleen tarjoaman oikeusturvan laadusta tai konfliktista ja konsensuksesta esivallan ja alamaisten välisiä suhteita määrittävinä kategorioina? Mitä se kertoo tuomioistuinten tehtävänjaosta ja onnistumisesta kontrolloivassa funktiossaan?

212. Söderberg 1993; Jansson 1998, s. 13; Kaspersson 2000.

B. Voimassa ollut rikoslaki

Vuoden 1734 laki ja täydentävät asetukset

Yleistä

Vuoden 1734 laki (jatkossa myös valtakunnan laki) astui voimaan syyskuussa 1736 syrjäyttäen vanhentuneeksi käyneen Kristoferin maanlain vuodelta 1442. Uudessa lakikokoelmassa lain käsitteeseen oli sisällytetty kolme keskeistä oikeusaluetta, siviilioikeus sekä rikos- ja prosessioikeus. Valtakunnan lain oikeuskäsityksen lähtökohtana oli vastakkainasettelu ikuisen luonnonlain sekä muuttuvan ihmisen lain välillä. Oikeudelle annettiin metafyysinen alkuperä.[213] Lakiin ei kirjattu mm. politialainsäädäntöä eli esimerkiksi helposti muuttuviksi nähtyjä privilegioita. Sen ulkopuolelle jäivät myös valtiosääntöoikeus, hallinnollinen ja talouslainsäädäntö. Pitkän, 50 vuotta kestäneen valmisteluaikansa vuoksi lakikokoelma edusti monelta osin vanhaa, jopa skolastiikkaan asti ulottuvaa lakitraditiota.[214]

Tie valtakunnan lain säädännäisoikeudeksi oli kulkenut Svean hovioikeuden käytännön kautta. Siksi vuoden 1734 lain rikosoikeudessa henkivät edelliselle vuosisadalle ominaiset oikeusperiaatteet. Rikoslaki oli yhä kokonaisuudessaan kasuistinen eli rakentui yksittäisten rikostyyppien kuvailulle sekä ja näille erikseen määritellyille säännöille. Se oli myös vailla läpikäyvää systematiikkaa; osa systematiikasta taas perustui Mooseksen lakiin. Lain tultua voimaan tuomioistuimet lakkasivat perustelemasta päätöksiään suoraan ”Jumalan lain” avulla, sillä prosessilaissa kiellettiin ulkomaisen oikeuden soveltaminen ja ennakkotapauksiin vetoaminen.[215] Ero entiseen oli tässä suhteessa silti vain näennäinen, sillä vanhatestamentillisia periaatteita oli lähes sellaisenaan sisällytetty rikoslakiin. Vaikka osa julmimmista rangaistusmuodoista, esimerkiksi typistäminen ja kujanjuoksu, lakkautettiin vuoden 1734 lain rikoslaissa, laki määräsi edelleen kuolemanrangaistuksen yhteensä 68 erilaisesta rikosmuodosta. Määrä nousi vielä neljällä 1740-luvulla jaettujen kuninkaallisten asetusten myötä.[216] Vain murto-osa kuolemalla rangaistavista rikoksista siltikään johti käytännössä tuomitun teloitukseen.[217] Lakikokoelmaan jäi kirjaamatta suurin osa oikeusperiaatteista eli yleisestä siviili- ja rikosoikeudesta. Edellisen vuosisadan tapaan ne saivat ilmiasunsa vain oikeuskäytännössä (ja tuomarinohjeissa).[218]

---

213. Nousiainen 1993, s. 346.
214. Ylikangas 1983, s. 174–176; Modeér 1997, s. 109.
215. Osittain tämä oikeuslähdeopin kotimaistuminen alkoi jo 1680-luvulla. Anners 1965, s. 101; Lain valmistelun taustasta, ks. Ylikangas 1967; Jägerskiöld 1984, s. vii–xxv; Modeér 1997, s. 105.
216. Seth 1984, s. 15.
217. Vrt. Thunander 1993, s. 53.
218. Esim. Ylikangas 1983, s. 174–179; Modeér 1997, s. 108-109; Nousiainen 1993, s. 346.

Ruotsalainen yhteiskunta oli koko 1700-luvun ajan voimakkaassa käymistilassa. Aikakauden poliittiset ilmiöt heijastuivat Ruotsin oikeuselämään laajalti. Vuosisadan alkupuolella suurvalta-asema menetettiin lopullisesti. Sitä seurasi yksinvallan romahtaminen ja valtiosäätyjen nousu ennennäkemättömään valta-asemaan. Elinkeinoelämä laajeni vuosisadan mittaan erittäin voimakkaasti ja nelisääty-yhteiskunta alkoi vähitellen vuosisadan loppupuolella murtua.[219] Vapauden ajalla valtiosäädyt nousivat instanssina kuninkaan oikeudenkäytön yläpuolelle. Tämä politisoi oikeuselämän ja vaaransi Göran Ingerin mukaan yleistä oikeusturvaa.[220] Kustaa III palautti vallankaappauksensa yhteydessä korkeimman tuomiovallan oikeusrevisiolle. Vuoden 1772 hallitusmuodon esipuheessa myös kuningas toisaalta sidottiin lakiin ja valtaneuvoston oikeusrevision jäsenille määriteltiin tiukat pätevyysvaatimukset, mm. harjaantuminen tuomarinvirassa.[221]

Muuttuvassa yhteiskunnassa laki vanheni nopeasti. Rikos- ja perheoikeudelliset reformit tulivat tarpeellisiksi jo muutaman vuosikymmenen kuluttua vuoden 1734 lain astumisesta voimaan. Valtakunnan lakiin tehtiin 1700-luvun jälkipuoliskolla lukuisia muita lisäyksiä ja muutoksia.[222] Oikeusrevisio jakoi hovioikeuksille laintulkintaa ja lain tarkoitusta koskevia ohjeitaan kuninkaallisin kiertokirjein. Myös uuden lakikomission tehtäväksi tuli lain oikeaa tulkintaa koskevien lausuntojen antaminen etenkin silloin, kun oikeusrevisiokaan ei ollut varma siitä, kuinka jokin instanssiin alistettu oikeustapaus pitäisi ratkaista. Lakikomission lausuntojen asema oli neuvoa-antava. Ne eivät sitoneet oikeusrevision työskentelyä.[223]

Rikos- ja prosessioikeutta muokattiin voimallisimmin Kustaa III:n aikana. Reformit olivat osa oikeudenalojen yleiseurooppalaista uudistusliikettä. Ensimmäisenä lainsäädännöllisenä toimenpiteenä vallankaappauksensa jälkeen Kustaa III määräsi vankiloiden yhteyteen rakennetut kidutushuoneet purettaviksi. Säädöksen tavoitteena oli lakkauttaa vankien kiduttaminen tunnustuksen pakottamiseksi.[224] Monarkin oikeudenhoidollisen tai vallankäytöllisen mielenkiinnon sivujuonteena perustettiin vuonna 1776 myös Vaasan hovioikeus. Tämä helpotti Turun hovioikeuden vaikeaa jutturuuhkaa.[225] Kustavilaiset uudistukset eivät varsinaisesti kajonneet tahallista tappoa tai murhaa käsitelleisiin rangaistussäännöksiin, vaan näitä rikoksia koskeva normisto ja oikeuskäytäntö säilyttivät paksun kerroksen vanhatestamentillisuutta 1800-luvulle asti. Käytännössä valistuksellista mainetta tavoittelevan majesteetin ote ulottui silti monella tapaan myös niihin.

Kustaa III lähetti marraskuussa 1778 hovioikeuksille kiertokirjeen, jonka perusteella kaikki kuolemantuomiot piti vastedes alistaa kuninkaan hyväk-

219. Inger 1994, s. 180–181; Modéer 1997, s. 145, 148.
220. Inger 1983, s. 155–156; Halila 1959, s. 14–15. Tutkittaviin henkirikostuomioihin säätyjen tuomiovallalla ei ollut kuitenkaan merkitystä.
221. Modéer 1997, s. 105, 145, 148; Inger 1980; Ylikangas 1983, s. 177–180; Nousiainen 1993, s. 352–353.
222. Modeér 1997, s. 112, 143.
223. Koskelainen 2001, s. 45–46.
224. af Ugglas 1780, Till samtelige lands-höfdingarne, angående pinorums afskaffande. Then 27 aug 1772. Modée 1781, s. 34, Protocoll, hållit i Kongl Maj:ts Rådkammare op Stockhoms slott, angående den så kallada Rosenkamarens och andra pinliga Fängelse-rums förstörande. Kidutus oli kielletty vuoden 1734 laissa, mutta määräystä kierrettiin yleisesti mm. ”raskaanpuoleisen vankeuden” sallivan pykälän avulla. Ylikangas 1983, s. 177–180; Anners 1965, s. 186 ss.
225. Modéer 1997, s. 105, 145, 148; Inger 1980; Ylikangas 1983, s. 177–180.

syttäväksi.[226] Määräyksen seurauksena monet henkirikosoikeudenkäynnit pitkittyivät entisestään. Samassa säädöksessä määriteltiin myös vanhenemisaika eräille rikosmuodoille. Lapsenmurhaprosessien osalta taas syytetyn presumtio lapsen syntymisestä kuolleena lakkautettiin vuoden 1779 rikoslakiuudistuksessa.[227] Kun todistustaakka siirtyi syyttäjälle, lapsenmurhista langetettiin ylimmässä oikeusasteessa yhä harvemmin kuolemantuomio.[228] Tammikuussa 1779 annettu Kustaa III:n rikoslakiuudistus lakkautti kuolemanrangaistuksen useimmista vakavista siveys- ja omaisuusrikoksista sekä vanhempien pahoinpitelystä. Noituus poistettiin rikoslaista kokonaan ja esimerkiksi kunnianmenetyksen sovellusalaa rajoitettiin huomattavasti.[229] Kustaa III:n pyrkimykset rikoslain vielä näkyvämpään höllentämiseen olivat monelta osin vesittyneet papiston vastustukseen. Majesteetti oli valtaneuvoston osan tukemana pyrkinyt lakkauttamaan kuolemanrangaistuksen myös myrkyttämisestä (MB XVII:2–3) ja tapon sivuosallisilta (MB XXIV: 5) saamatta aloitteelle riittävästi tukea.[230]

Tosiasiallisesti rikoslakiuudistus vahvistikin vain aiemmin sovelletun rangaistuskäytännön. Osa uusista säädöksistä oli sitä paitsi jyrkempiä kuin varhemmin oli sovellettu. Suurin osa vanhasta rikoslaista jäi voimaan, mutta valtiosäädyt tiedostivat ja odottivat entisenlaisen lieventämiskäytännön lähtökohtaisesti jatkuvan joko hovioikeuksissa tai oikeusrevisiossa / korkeimmassa oikeudessa.[231]

Kuninkaan kamppailu korkeinta aatelia vastaan johti valtaneuvoston lakkauttamiseen. Yhdistys- ja vakuuskirjassa 1789 oikeusrevision tilalle perustettiin ammattimaisista tuomareista koostunut korkein oikeus (*högsta domstolen*). Sen tuomarikunta määrättiin koostuvaksi puoliksi aatelisista, puoliksi rälssittömistä.[232] Kuninkaan holhoama tuomioistuin ei kustavilaisena aikana saavuttanut korkeaa statusta. Se sai itsenäisen ja riippumattoman aseman Ruotsissa vasta vuoden 1809 hallitusmuodossa.[233]

Valistusajan eurooppalainen rikos(prosessi)oikeudellinen uudistusliike muovasi kokonaisvaltaisesti myös lakikäsitystä. Laeista tuli väline oikeuden ykseyden ja oikeusturvan saavuttamiseen. Ruotsin valtakunnan laki oli ensimmäisiä eurooppalaisia lakikodifikaatioita, mutta muodoltaan ja sisällöltään se viittoi menneisyyteen.[234] Valistusajan lakikokoelmista sen sijaan tuli hallitsijan vallan symbolisia ilmauksia. Ruotsissa vapaus- ja tasa-arvokäsitysten läpimurto ei kodifikaatioteorioissa tapahtunut ennen vuoden 1809 hallitusmuotoa. Suomessa lainsäädäntötyö jähmettyi valtioyön kaudeksi 1860-luvulle asti.[235]

---

226. af Ugglas 1794, Til samtelige hof- och öfverrätterne, at ingen dödsdom må verkställas, innan den blifvit Kungl. maj:t i underdånighet hemställdt, den 1 nov 1778.
227. Ks. tarkemmin esim. Anners 1965, s. 9. Presumtio on olettamus, todennäköinen arvaus siitä miten asia on. Nousiainen 1993, s. 389–390. Oikeudellinen presumtio oli lähtökohtaista olettamista syylliseksi, mistä epäillyn itsensä oli pyrittävä todistein puhdistautumaan.
228. Olivecrona 1891. s. 107–108; Anners 1965, s. 236 ss; Ylikangas 1983, s. 177–180.
229. Modée 1781, s. 587-593, Den 20 januarii. Kongl. Maj:ts Förordning, angående ändring uti Allmänna Lagens stadgande i åtskilliga rum. Ks. rikoslakiuudistuksesta Anners 1965, s. 9–12 ja eri kohdin.
230. Esim. Bergman 1996, s. 20–41; Anners 1965, s. 252–253
231. Vrt. myös Bergman 1996; Anners 1965, s. 236–240, 253; Metcalf 1990, s. 5–17
232. Modéer 1997, s. 143–145.
233. Modéer 1997, s. 148–149; Metcalf 1990, s. 5–17.
234. Björne 1986, s. 104; Nousiainen 1993, s. 38.
235. Euroopan osalta esim. Foucault 2000, s. 13 ss. Ruotsin osalta Modeér 1997, s. 138, 141-145.

Henkirikosten tunnusmerkistö ja käsitteistö

Ruotsin johtava 1700-luvun rikos- ja prosessioikeuden auktoriteetti David Nehrman antoi rikokselle seuraavanlaisen määritelmän:

> *"alla menniskiors gierningar, som skada det borgerliga samhället, eller förolämpa en eller flere särskilte personer, och derföre i lagen förbudne äro wid straff, kallas brott eller missgierningar".*[236]

Olennaiselta sisällöltään tuonaikainen rikoskäsitys vastaa rikoksen modernia legaalista määritelmää:[237] rikos on tarkoituksellinen teko, joka rikos- tai muussa lainsäädännössä määritellään rangaistavaksi ja johon valtiolla on rankaisuoikeus.[238]

Ruotsin lakikielessä rikosta merkitsivät sanat *brott* ja *missgierning*. Näistä jälkimmäinen viittasi usein, vaikkei aina, edellistä vakavampiin rikoksiin.[239] "Todellisen rikoksen" tunnusmerkki oli paha (vahingoittamisen) tarkoitus *(onda upsåt)*; ilman tätä piirrettä rikos oli pelkästään näennäinen. Raskauttavaksi rikoksen teki sen toteuttaminen "vihassa" tai "kostonhalussa".[240]

Törkeitä rikoksia *(större brott / grofva gierningar)* olivat ne, joista laki määräsi kuolemanrangaistuksen *(hals- eller lifs-saker)*, kunnianmenetyksen tai ankaran ruumiinrangaistuksen ja joita ei voinut hyvittää rahasakoilla.[241] Luonnonoikeudellisen näkemyksen peruina kaikki hengenriistot, myös tahalliset tapot, määriteltiin luonnollisiksi rikoksiksi *(crimen natura)*. Näiden vastapoolina olivat rikokset, jotka sotivat esivallan antamia säännöksiä mutteivät luonnonoikeutta vastaan. Tällaisia olivat esimerkiksi rauhanrikokset.[242] Myös törkeimpien rikosten vakavuusaste eriteltiin. Kuolemalla tuomittavista rikoksista vakavimpia olivat nk. "raskaat henkeä koskevat asiat" *(grofva lifs-saker)*, joista 1500–1600-luvulla käytettiin termiä *högmål*.[243] Alhaisimpina pidettyjä rikoksia nimitettiin myös petollisuuteen viittaavalla termillä *nidingsverk* (konnanteko).[244]

Vanhan lakiruotsin käsite *våld* oli kaksimerkityksinen. Se tarkoitti paitsi valtaa tai oikeutta tehdä jotakin, myös vääryyttä, johon väkivallantekijä ei ollut oikeutettu. Oikeutettua tekoa ei voinut kutsua väkivallaksi. Väkivallan *(våld)* uhriksi saattoi ajan oikeuskäsityksissä joutua niin ihminen – tämän henki, terveys tai ruumiinjäsen – kuin omaisuuskin, vaikka rikosmuotojen kriminalisointiperusteet poikkesivat luonnollisesti toisistaan.[245] Väkivallan yhteiskuntatieteellinen nykysemantiikka ei taivu suoraan 1700-luvun oi-

236. Nehrman 1756, I:II:2, s. 13.
237. Rikos määritellään eri tavoin legaalisista tai sosiologisista lähtökohdista, vrt. esim. Laitinen & Aromaa 1993, s. 13–18.
238. Laine 1991, s. 25.
239. Nehrman 1756, I:II:2–4, s. 13–14.
240. Nehrman 1756, I:II:44, s. 30.
241. Nehrman 1756, I:II:49, s. 34 (Kongl. bref den 1 mars 1750).
242. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, II:38, s. 27.
243. Schmedeman 1706, s. 48. 1700-luvulla nimityksellä högmål viitattiin vain maanpetoksiin ja rikoksiin kuningasta vastaan.
244. Vrt. esim. Hertig Carls Gårds-rätt af åhr 1590, Schmedemann 1706, s. 95–101.
245. Nehrman 1756, V:I:9–11, s. 203.

keuskäsityksiin.[246] Modernissa keskustelussa käsitteen osiin purkaminen on johtanut hahmottamaan historiallista väkivaltaa pikemmin käyttäytymistieteellisessä kuin oikeudellisessa kontekstissa.[247] On kiistanalaista, missä määrin oikeudellisista lähteistä voidaan rekonstruoida menneisyydessä eriytymättömiä käsitteitä. Omana aikanaan täysin epäyhtenäiseksi ymmärretyllä toimintatapojen kirjolla viitataan nykyisessä merkityksessään niin legaaleihin kuin laittomiinkin väkivallaksi miellettyihin toimiin, jotka yhteisön silmissä saattoivat olla joko hyväksyttäviä tai tuomittavia.[248] Julkisoikeudellisen, instititutionalisoidun tai rakenteellisen väkivallan käsitettä ei ennen valistusta hahmotettu väkivallan konseptista käsin,[249] sillä legitiimiä väkivaltaa ei pitänyt olla. Puhuttaessa valtiollisen rankaisuvallan tai väkivallan monopolisoinnista onkin syytä pitää mielessä, että osa käsitteestä on jälkikäteisen määrittelyn tulosta.[250] Tuomioistuinten oikeudellinen näkemys väkivallasta oli uuden ajan alkuvuosisatoina rajallinen myös siksi, ettei suurin osa ruumiillisen väkivallan käytöstä johtanut oikeustoimiin. Yksityiseen sfääriin oli tässä suhteessa suljettu esimerkiksi legitiimi kotikuri, jota ylläpidettiin ruumiillisen voiman avulla.[251] Väkivaltaa ei ollut myöskään ruumiinvamman tai hengenriiston aiheuttaminen sellaiselle ihmiselle, joka oli menettänyt rauhansa oman käyttäytymisensä vuoksi.[252]

”Tappo” *(homicidium)* oli roomalaisessa ja uuden ajan alun oikeuskonseptiossa kattokäsite hengenriistoille onnettomuuden kaltaisista tuottamuksellisista teoista törkeimpiin tahallisiin henkirikoksiin. Vuoden 1734 lain rikoslakikin eritteli moninaisia tapon alalajeja onnettomuus- / vahinkotaposta *(homicidio casuali, dråp af wåda)*, kuolemantuottamuksesta *(dödswållande, homicidio culposa)*, hätävarjeluna tapahtuneesta anteeksiannettavasta *(ogildt)* taposta tahalliseen eli tahtotappoon, tappoon rauhanrikoksena ja lukuisiin erillisiin murhan muotoihin.[253] Kuolemantuottamuksen ja onnettomuustapon välinen erottelu kirjattiin vasta vuoden 1734 lakiin.[254]

Hovioikeustuomareita oli vuonna 1740 annetussa kuninkaallisessa kirjeessä kehotettu rangaistuksia mitatessaan noudattamaan tarkoin eri rikospykäliltä edellytettyä tunnusmerkistöä *(”wäsentliga stycken”)*.[255] Tahallisen tapon (tahtotappo, *dråp af wilja*) tunnusmerkistöä määrittivät kolme keskeistä piirrettä, joita lakiin ei ollut kirjattu sellaisenaan. Rikosmäärittelyä tarkennettiin vasta edellä mainitussa kuninkaallisessa kirjeessä, jota ei julkaistu, vaan sen sisältöä selvitti ja tulkitsi juristikunnalle mm. Nehrmanin rikosoikeuden johdanto.[256]

---

246. Beattie 1986, s. 74–75. Väkivallan käsitehistoriasta käydystä keskustelusta, ks. lisäksi Imsen 1998; Sandmo 1999.
247. Beattie 1986, s. 74–77; Lindström 1988, s. 66–69; Spierenburg 1994, s. 704–5; Hietaniemi 1986.
248. Österberg-Lindström 1988, s. 90, 102–106; Lindström 1988, s. 66–69; Spierenburg 1994.
249. Vasta Beccaria lanseerasi idean. Foucault 2000, s. 15.
250. Nehrmanin näkökanta on kuitenkin puhtaan juridinen. Jo Calonius mielsi, että talio-periaate oli suurempaa väkivaltaa kuin siihen johtaneissa rikoksissa oli käytetty. Tämä johtui siitä, että teloitusta edelsi tuomitun psyykkinen kärsimys (”*försmak af straffet som ofta är plågsam*”). Calonius 1800, 1801, 1802, s. 39–40.
251. Beattie 1986, s. 74.
252. Nehrman 1756, V:I:10, s. 203. Teko oli anteeksiannettava (ogildt).
253. Nehrman 1756, V:II: 8, 84–85, s. 223 ss.
254. Vrt. Thunander 1993, s. 143.
255. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XI:49, s. 203 (Kongl. bref til Göta hofrätt den 11 9 1740).
256. Nehrman 1756, V:II:13, 18, s. 225–226.

Tahallisen tapon tunnusmerkistön täyttyminen vaati ensinnäkin *vahingoittamisen* tarkoitusta. *Surmaamisen aietta* rikoslaki edellytti ainoastaan murhalta. Tahallisen tapon asiakysymyksen kannalta teon tapahtuminen "vihaa kantaen" oli riittävää. Tunnuspiirteellä oli vastineensa Raamatussa:

> *"Ja jos joku vihassa iskee toista tahi heittää häntä murhaamisen tarkoituksessa, niin että tämä kuolee tahi vihaa kantaen lyö häntä kädellään niin, että hän kuolee, rangaistakoon lyöjä kuolemalla, sillä hän on tahallinen tappaja; verenkostaja ottakoon sellaisen tappajan hengiltä, milloin vain hänet tapaa."* (IV Moos. 35: 20–21)[257]

Vahingoittamisen aikeen lisäksi tahallisen tapon tunnusmerkistö edellytti tekovälinettä (asetta), jonka käytön tekijä tiesi tappavaksi.[258] Tämäkin peruste pohjautui alun perin neljänteen Mooseksen kirjaan sisältyviin tappoa koskeviin määräyksiin, jotka kuuluvat seuraavasti:

> *"Mutta jos joku rauta-aseella lyö toista, niin että tämä kuolee, on hän tahallinen tappaja; sellainen tappaja rangaistakoon kuolemalla. Jos joku ottaa käteensä kiven, jolla voi lyödä kuoliaaksi, ja lyö toista, niin että tämä kuolee, on hän tahallinen tappaja; sellainen tappaja rangaistakoon kuolemalla. Tahi jos joku ottaa käteensä puuaseen, jolla voi lyödä kuoliaaksi ja lyö toista, niin että tämä kuolee, on hän tahallinen tappaja; sellainen tappaja rangaistakoon kuolemalla. Verenkostaja ottakoon sellaisen tappajan hengiltä; hän ottakoon hänet hengiltä milloin vain hänet tapaa.* (IV Moos. 35: 16–20)[259]

Kolmas tahalliselta tapolta vaadittava tunnusmerkki oli uhrin yksiselitteinen kuolinsyy. Jotta rikos saisi tämän nimekkeen, uhrin piti menehtyä yksinomaan väkivaltaan, jota oli tehty vahingoittamisen tarkoituksessa. Kuoleman osasyynäkään ei saanut olla sairaus, lääkärin tai surmatun tuottamus tai muu vastaava tekijä.[260] Vain kaikkien kolmen tahallisen tapon tunnusmerkin täyttyessä rikoksesta seurasi kuolemantuomio mestaamalla (MB XXIV:1).

Yhden tai joskus kahdenkin tahallisen tapon tunnusmerkin puuttuessa rikoksen otsakkeeksi merkittiin kuolemantuottamus *(homicidio culposa, dödswållande*, MB XXVIII; MB XXXIX:2:2),[261] useamman edellytyksen puuttuessa teko luokiteltiin vahingoksi, onnettomuustapoksi *(homicidio casuali, dråp af wåda,* MB XXIX). Siinä tapauksessa uhrin tuottamus oli vähintään yhtä suuri kuin syytetyn.[262] Vaikka monelta kuolemantuottamukselta ja etenkin vahinkotapolta puuttui tappamisen ja osin myös vahingoittamisen aie, Nehrman perusteli teon vakavuutta sen osoittamalla piittaamattomuudella ihmishengestä.[263]

Tuottamuksellisten henkirikosten vakavuusasteikko oli laaja. Kuolemantuottamuksiksi määriteltiin vahingoittamisen aikomuksessa tehdyt surmatyöt, mikäli menehtymistä oli osin edesauttanut jokin sairaus (MB XXXIX:2:2). Tällä erottelulla tehtiin rajanvetoa kuolemantuottamusten ja tahallisten tap-

257. Nehrman 1756, V:II:11, 14–15, 56, s. 225–226, 237. I Moos. 9:6, IV Moos. 35:21; II Moos. 21:13; V Moos. 19:2.
258. Nehrman 1756, V:II:13, 18, s. 225–226.
259. Vrt. 1734 års lag, MB XXIV:1–11.
260. Nehrman 1756 V:II:13, 20–21, s. 225, 227; V: III:14–15, s. 252–253. II Moos. 21: 12, 18. Uhrin oma tuottamus kuolinsyyn osalta tarkoitti esimerkiksi sitä, että uhri olisi itse pahentanut vammojaan kieltäytymällä haavojen sitomisesta.
261. Vrt. 1734 års lag, MB XXIV:5, 7, 9; XXXIX cap; Nehrman 1756, V:III:14, s. 252.
262. Nehrman 1756, V:III:5–9, s. 249 ss. lakiin perustuvine esimerkkitapauksineen. Kuolemantuottamuksen ja vahinkotapon keskinäisestä erottelusta, ks. ibid, 15 §.
263. Nehrman 1756, V:III:12, s. 251.

pojen välillä. Kuolemantuottamuksen nimekkeen rikos sai myös silloin, kun uhrin menehtymisen ja tämän kokeman vihassa aiheutetun väkivallan yhteys oli välillinen; uhri oli esimerkiksi lyönnin seurauksena kaatunut ja iskenyt päänsä kiveen. Samaan otsakkeen saivat motivaatioperustaltaan toisenlaiset tapaukset, kuten kaikkinaiset heitteillejätöt. Näissä tapauksissa rajaa taas määriteltiin kuolemantuottamuksen ja onnettomuustapon välille. Tämä tutkielma ei suoranaisesti käsittele kuolemantuottamuksen lievimpiä alalajeja.[264]

Anteeksiannettavalta surmateolta *(ogildt dråp)* taas puuttui vahingoittamisen tarkoitus siitä huolimatta, että tapon kaksi viimeistä tunnusmerkkiä, surma-ase ja kuolinsyy, täyttyivät. Esimerkiksi hätävarjeluna tai kiinni otettaessa vastarintaa tehneen rikollisen tappo ei ollut tuomittava. Taloon tunkeutuneen murtovarkaan surmaamisesta ei rangaistu, jos varas oli tehnyt vastarintaa. Yöllisen murtovarkaan sai tappaa, vaikkei tämä olisi tehnyt vastarintaakaan. Ollakseen juridisesti anteeksiannettava tapon oli pitänyt tapahtua vereksellä ”vaaran, pelon tai ällistyksen vuoksi, ei jälkikäteen ja kostonhalusta” *(för fahran, fruktan och häpenhet)*.[265]

Henkirikoksista raskaita hengenasioita eli ”konnantöitä, jotka vaarantsivat vakavimmin yleistä hyvää”, olivat murha, myrkyttäminen, lapsenmurha ja rauhanrikoksena tai kapinan yhteydessä tehty tappo. Tappo rauhanrikoksena edellytti kostonhalun ja pahan tarkoituksen lisäksi rauhoitettua tapahtumapaikkaa, joita olivat koti, kirkko, maantie tai oikeussali. Myös todistajan tai oikeudellisen vastapuolen surmaamista käsiteltiin rauhanrikoksena.[266]

Murhan ja tahallisen tapon käsitteet eroteltiin jo vuoden 1734 lakia edeltäneessä Kristoferin maanlaissa (1442). Murha, salailtu ja tahallinen surmatyö *(homicidium infidosum)*, edellytti maanlaissa petosta ja ruumiin kätkemistä. Uhri oli puolustuskyvytön tai surmatapa esimerkiksi selkään ampuminen. Myös tarkoituksellinen ja törkeä tappo määriteltiin erikseen murhaksi kuninkaallisessa kirjeessä 1696.[267] Kristoferin maanlain (1442) kuninkaankaaressa eroteltiin lisäksi salatappo.[268]

Maanlaki ei tuntenut vakaan harkinnan konseptiota murhan yhteydessä. Arne Jansson mainitsee, että harkintaa alettiin punnita tukholmalaisia henkirikoksia ruotivissa oikeudenkäynneissä 1600-luvun puolestavälistä lähtien.[269] Ilmeisesti käytäntö perustui Olaus Petrin tuomarinohjeisiin, jotka määrittelivät vakaan harkinnan rikosmuodosta riippumatta raskauttavaksi asianhaaraksi.[270] Normihierarkiassa Olaus Petrin tuomarinohjeet on nähty tuomaria velvoittaviksi säännöiksi siinä kuin lakikin.[271]

Henkirikoksen harkinta sisällytettiin murhan tunnusmerkistöön vasta vuoden 1734 laissa *(Dräper man, eller qwinna, annan försåteliga och i löndom,* MB

264. Vrt. Mäntylä 2000, s. 50–51.
265. Nehrman 1756, V:II, 89–92, s. 243. Vrt 1734 års lag, MB XX:5; XXXIII; XXV cap. IV Moos 35: 22–24.
266. Nehrman 1756, V:II, 65–70. s- 239 ss. Kosto nähtiin oikeuskäsityksissä raskauttavana myös siksi, että se heijasteli arkaaista verikostoa. Verikostosta ks. myös Myhrberg 1978, s. 1–2.
267. Nehman 1756, V:II cap, 57–59, s. 237 (Kongl brefvet den 18 maj 1696, Schmedemann 1706). Tämä määrittely lähenee murhan nykyaikaista tunnusmerkistöä.
268. Calonius, Commentar till landslagen. Förklaringar till Konunga balk II cap.
269. Jansson 1998, s. 10.
270. Nehrman 1756, I:V:11, 20, s. 94. 1734 års lag, MB I:1; II:2; XLIII:3; LX:2; III:1; RB XXV:5; JB XIII:2.
271. Nousiainen 1993, s. 353–354; Ylikangas 1982.

XII:1*)*. Tämän jälkeen murha erotettiin tahallisesta taposta myös tekijän tappamisen aikeen perusteella. Siitä todistivat surma-ase ja rikoksen asianhaarat.[272] Murhan määrittely poikkesi vielä valtakunnan laissa osittain modernin rikoslain tunnusmerkistöstä. Osaa murhiksi nykyisin luettavista rikoksista käsiteltiin vielä vuoden 1734 rikoslaissa mm. tappoina rauhanrikoksena.[273]

Tahallisen tapon teonpiirteisiin kuului yleensä pikaistus *(brådskilnad)*. Murhaaja puolestaan väijyi aikeensa toteuttaakseen pitkäänkin tilaisuutta, jossa uhrin mieleen ei tullut puolustautua. Todistajien välttämiseksi murhapaikka on yksinäinen. Sekä Kristoferin maanlaki että vuoden 1734 laki määrittelivät murhaksi lisäksi kaikki henkirikokset, joissa uhri oli esimerkiksi uimassa, nukkumassa tai kylpemässä. Myös alle 12-vuotiaan tai raskaana olevan naisen surmaaminen oli aina murha (MB XII:2). Tekoja raskautti uhrin puolustuskyvyttömyys: tappamista pidettiin silloin erityisen halpamaisena *(nidingsverk)*.[274] Erityisen törkeä oli myös tappo, jonka syynä oli jonkin lievemmän rikoksen peitteleminen. Tällaisia rikoksia olivat esimerkiksi lapsenmurha ja useimmiten sikiönlähdettäminen.[275] Arne Jansson määrittelee maanlain (1442) ja valtakunnan lain (1734) perusteella [tahallisiksi] tapoiksi kaikki kasvotuksin tapahtuneet henkirikokset, joiden uhri ei ollut puolustuskyvytön.[276] Tällaisten määritelmien laatiminen on tarpeen silloin, kun tutkittava aikajänne on pitkä ja rikosten tunnusmerkistö muuttuu.

Motiiveiltaan poikkeuksellisen paheksuttavia henkirikoksia olivat Nehrmanin mukaan myös tapot (murhat), joita motivoi kosto, voitontavoittelu tai ahneus. Siksi palkkiota vastaan tehdyt tapot (palkkamurhat) ja ryöstömurhat luokiteltiin surmateoista törkeimpiin.[277] Näiden henkirikosten vakavuusasteen ylittivät vain murha vangin vapauttamiseksi ja haaksirikkoisen surmaaminen. Ensin mainitun teki oikeudellisesti raskauttavaksi myös se, että jo vartijan haavoittamisesta oli säädetty kuolemanrangaistus. Viimeksi mainitussa tuomittavinta oli hyödyn tavoittelu onnettomuuden kustannuksella.[278]

Ruotsin pääkaupungissa nk. suisidaalimurhista eli epäsuorista itsemurhista muodostui 1700-luvun mittaan kasvava oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma. Murha täytti suisidaaliset tunnuspiirteet, mikäli tekijä oli päätynyt henkirikokseen ”yksinomaan halusta tulla teloitetuksi synninpäästön jälkeen”. Teon motivaatioksi nähtiin kyllästyminen elämään *(ledsnad at lefwa)*. Tällainen, nykykäsitysten mukaan itsemurhatabusta kummunnut vaikutin koettiin äärimmäisen raskauttavaksi. Suisidaalimurhaaja valitsi uhrikseen yleensä lapsen. Tämä johtui siitä, että lasten ajateltiin ajan uskonnollisten käsitysten mukaan pääsevän suoraan taivaaseen: päinvastoin kuin aikuisen, viattoman lapsen ei tarvinnut katua syntejään, jotta tämän sielu tulisi autuaaksi.[279]

---

272. Nehrman 1756, V:II,56, s. 237. 1734 års lag, MB XII:1.
273. Vrt. Suomen laki, Rikoslaki Ri 101. 21:2.
274. Tämän oli määritellyt Kustaa Vaasa. Nehrman 1756, V:I:30–46, s. 209–213.
275. Nehrman 1756, V:II:77–79, s. 243. Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Högmåla balk, I–II cap.
276. 1734 års lag, MB XII:2; Flintberg 1803, s. 197.
277. Nehrman 1756, V:II:65–70, s. 239 ss.
278. Vrt. 1734 års lag, XIX:2; Nehrman 1756, V:II:75–76, s. 242.
279. Jansson 1998, s. 19; Bergman 1996, s. 38; Jusleen 1787, Till samtelige hof- och öfwerrätterne, angående straffets skärpande för them, som begå mord af ledsnad at lefwa, eller för att undgå kroppsplikt. Stockholm then 24 april 1754.

Henkirikosten rangaistussäännökset vuoden 1734 laissa

Vuoden 1734 lain henkirikoksia koskeneet rangaistussäännökset säilyivät lapsenmurhia lukuun ottamatta voimassa koko tutkimusjakson ajan. Valtakunnan laki edellytti kuolemanrangaistusta usean tyyppisistä surmateoista: vahingoittamisen tarkoituksessa tehdystä tahallisesta taposta (MB XIV:1, XXIV:1, 5, 6, 8, 9 §§, XXXIX:2), myrkyttämisestä (MB: XVII:1), taposta rauhanrikoksena (MB XX:1, XXIII:1) tai kapinan yhteydessä (MB VI:3) sekä erimuotoisista murhista (MB XII:1–2), ml. lapsenmurhat (MB XVI:1).[280]

Tahallista tappoa koskeneiden rangaistusseuraamusten aatteellinen perusta oli useissa Mooseksen kirjojen määräyksissä, ennen kaikkea jakeessa: "Joka lyö ihmistä niin että tämä kuolee, se rangaistakoon kuolemalla." (II Moos. 21:12). Uuden ajan alun ankaran rangaistussysteemin vanhakantaiset elementit pitivät henkirikoksissa pintansa selvästi kauemmin kuin muissa vakavissa rikosmuodoissa. Tahallisten surmatekojen repressiossa korostui 1600-luvun alkupuolelta 1800-luvulle kaksi prinsiippiä yli muiden: vastavuoroisuus- eli talioperiaate sekä pyrkimys julkisin ja ankarin rangaistuksin luotavaan voimakkaaseen pelotteeseen eli yleisestävyyteen.[281] Talioprinsiipistä muistuttivat monet Mooseksen kirjojen jakeet eri sanankäänteinä.

> *"Joka ihmisen veren vuodattaa, hänen verensä on ihminen vuodattava, sillä Jumala on tehnyt ihmisen kuvaksensa."*(I Moos 9:6) *"Älkääkä saastuttako sitä maata, jossa te olette, sillä veri voi saastuttaa maan. Ja maalle ei voi sovittaa sovitusta verestä, joka siihen vuodatettu, muulla kuin sen verellä, joka sen on vuodattanut."* (IV Moos 35:33)

Näiden jakeiden uskottiin synnyttävän nk. verivelan. Tutkimusjakson aikana voimassa olleen vuoden 1734 lain rikoslain tappoa koskevissa säädöksissä talioperiaate konkretisoitui sanamuodossa *"gifve lif för lif"* (MB XV:5, XXIV:1, 7, 9 §§, XXXIX:2).[282]

Talioperiaatteen juuret olivat syvällä kanonisessa oikeudessa. Vastavuoroisen sovitusopin arvioidaan tyydyttäneen yleisössä emotionaalisen kostoreaktion tarvetta, jonka surmateko saattoi herättää.[283] Periaatetta oli mahdotonta soveltaa useimpiin muihin rikosmuotoihin, esimerkiksi siveellisyys-

280. Lain kasuistiikka eritteli mm. tapon hätävarjeluna, karanneen rikollisen tapon, alaikäisen sekä syyntakeettoman tekemän tapon, kuninkaantapon, murhan, vanhempien, lasten, edusmiehen, isännän, sikiön, haaksirikon kärsineen, todistajan tai vastapuolen, tuomarin tai virkamiehen ja raskaana olevan naisen tapon, kuten myös tapon rauhanrikoksen yhteydessä. Keskenmenon aiheuttaminen määriteltiin tapoksi, josta laki määräsi koko henkisakon. Vaikka teon katsottiin täyttävän tahallisen tapon tunnusmerkit, laki ei määrännyt rikoksesta kuolemantuomiota siksi, ettei voitu saada selville äidin tuottamuksen tai muun osallisuuden, esimerkiksi ärtymisen, merkitystä sikiön menehtymisen kannalta. Flintberg 1803, s. 385. 1734 års lag, MB XXVI:4; IL:7; XXV:1–2; XXXI:1; XXXII:1; XIV:1; XV:1; XV:5; XXII:7; XVIII:1; XXIII:1; XVIII:8; XX:1; XXII:7. Nehrman 1756, V:II cap, 3–5, 96, s. 222–223.

281. Seth 1984, s. 15.

282. Anners 1965, s. 125.

283. Anners 1965, s. 17, valistuksen ajattelussa, ks. myös ibid. s. 173.

rikoksiin; seuraamus nähtiin barbaariseksi myös lievissä rikoksissa.[284] Talioperiaatetta vahvisti verivelkaoppi, teokraattinen sovitusoppi eli käsitys kansan osasyyllisyydestä rikokseen silloin, kun oikeuslaitos ei rankaise henkirikosta kuolemalla. Rankaisemattomasta rikoksesta uskottiin seuraavan jumalallinen kosto.[285] Ajattelu teloituksesta Jumalaa lepyttävänä aktina väistyi lopullisesti vasta Ruotsin vuoden 1864 rikoslaissa.[286]

Rangaistuksia jaettiin 1600–1700-lukujen doktriinissa tarkkojen kriteerien mukaan. Subjektiivisilla tuomioperusteilla ei siinä ollut sijaa. Ns. *circumstantiae*-oppi edellytti kaikkien rikosolosuhteiden punnitsemista. Määriteltäviä asianhaaroja olivat teon syy, tekijän henkilö, tekopaikka ja aika, teon laatu ja määrä (suuri vai pieni). Lisäksi tuomareiden oli arvioitava teon toteuttamistapaa ja perustetta. Näitä saattoivat olla esimerkiksi pelko, väkivalta, erehdys, tahallisuus, huolimattomuus, onnettomuus tai sattuma.[287]

Laissa määrättyä rangaistusta oli mahdollista muuttaa teon "moraalisten olosuhteiden" perusteella. Raskaissa rikoksissa lieventäviä asianhaaroja oli kahdenlaisia. Toiset ilmaisi jo rikoslaki ja nämä lievensivät itse rikosnimekkeen, siten rangaistusseuraamuksenkin. Toisten, painavien asianhaarojen *(mitigantia)*, perusteella ylimmät istuimet taas lievensivät kuolemanrangaistusta tai siitä seuraavaksi lievempää seuraamusta, mikäli tarpeelliseksi katsoivat. Nehrmanin mukaan näiden lievennysperusteiden sovellusala kävi ilmi ennakkotapauksista ja ne voitiin johtaa luonnonoikeudesta ja terveestä moraalista *(sund moreal och naturens lag)*.[288]

Kun rikos edellytti kuolemanrangaistusta, rikoksentekijän intentio oli selvitettävä erityisen tarkoin jo alioikeudessa. Ylioikeuksillakaan ei nimittäin ollut valtuuksia lieventää laillista rangaistusta, jos tekoilmapiiriä määrittivät voitontavoittelu *(at deraf hämta någon winst eller båtnad)*, viha ja paha tahto *(arghet och illwilja)*, vakaa harkinta *(berådd mod)*, tarkoituksellisuus *(upsåteligen, med wilja och stadgad råd)* tai vallattomuus *(af öfverdåd)*.[289] Rikoksen ajan, paikan ja tilanteen oli oltava mielekkäässä suhteessa rangaistuksen laatuun.[290] Pikaistus *(hastig öfwerilning)* ja ärtymys raskauttivat vähemmän kuin kylmäverisyys *(kallblodighet)* tai kostonhalu *(upsåt at hämnas)*.[291] Kahta maanlain aikana voimassa olleessa oikeudessa sovellettua seikkaa ei enää ollut lupa lukea lieventäviin asianhaaroihin. Toinen oli juopumus, toinen asianomistajan anomus ja tehty sovittelu.[292]

Tietyt tekijän ja uhrin henkilöä, surmatapaa tai -paikkaa tai hengenriiston syytä koskeneet asianhaarat tekivät taposta raskauttavan.[293] Asianhaarat muuttivat silloin tapon nimekkeen. Raskauttaviin surmatapoihin kuuluivat

284. Nehrman 1756, II:IV:20, s. 65; Thunander 1993, s. 72. Calonius pitää talioperiaatetta täysin vanhentuneena lukuun ottamatta tappoja. Talioperiaatteen kritiikistä, ks. Calonius 1800, 1801, 1802, s. 39–42.
285. Esim. Bergman 1996, s. 18–21.
286. Bergman 1996, s. 75.
287. Modeér 1997, s. 125.
288. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, IX:58, s. 152.
289. Nehrman 1756, I:V:21, s. 94; I:II:65, s. 238. Vrt. 1734 års lag, MB XIV:1; LII:1; XX:1 §, XIII cap; XII:1; RB IX:5.
290. Nehrman 1756, I:V:24–31, s. 98-99.
291. Flintberg 1803, s. 241.
292. Nehrman 1756, V:II:96–98, s. 247.
293. Nehrman 1756, V:II:33, s. 230.

noituus, myrkyttäminen ja murhapoltto (MB II:1; XVII:1; MB XI),[294] surmapaikkoihin rikoksen tekeminen rauhoitetulla alueella (MB XX).[295] Myös tekijän ja uhrin välinen suhde saattoi vakavoittaa surmatekoa. Vuoden 1734 laissa (ja Kristoferin maanlaissa) kriminalisoitiin erikseen lähiomaisten surmaaminen (MB XIV:1). Etenkin neljännen ja viidennen käskyn yhtäaikainen rikkominen eli äidin- tai isänsurma oli rikosoikeudellisesti äärimmäisen raskauttavaa. Teko näet soti vastaan ”rakkautta, jota tuli tuntea läheisimpiään kohtaan”.[296] Isännän, emännän tai kruunun virkamiehen surmaamisesta teki raskauttavan myös alamaisille lähtökohtaisesti asetettu uskollisuuden ja tottelevaisuuden vaatimus.[297]

Murha, myrkyttäminen ja tappo rauhanrikoksena tai kapinan yhteydessä kuuluivat ns. raskaisiin hengenasioihin eli ne edellyttivät olosuhteista riippumatta ehdotonta ja kovennettua kuolemanrangaistusta. Niistä ei voitu varhaisessakaan säädännäisoikeudessa määrätä sakkorangaistusta *(urbota mål)*.[298] Mooseksen laeissa ei eritelty tapon raskauttavia olosuhteita. Raskaissa hengenasioissa ruotsalaisen ja eurooppalaisen rikosoikeuden jyrkimmät säädökset eivät siten perustuneet Raamattuun,[299] vaan niiden juuret olivat roomalaisessa ja germaanisessa oikeudessa.[300] Raskaista hengenasioista määrättyä kuolemanrangaistusta kovennettiin joko hitaalla ja kivuliaalla teloitustavalla (ruumiinjäsenten pilkkominen elävältä) tai tuottamalla kuolemaantuomitun ruumiille kunniattomuutta ja häpeää.[301] Vuoden 1734 lain rikoslaissa murhasta säädettiin kuolemanrangaistus mestaamalla. Teloitettu ruumis määrättiin lisäksi teilattavaksi, jos tuomittu oli mies, tai poltettavaksi roviolla, jos kyseessä oli nainen (MB XII: 1–2).[302] Vakavimmiksi katsotuimmista surmateoista, ryöstömurhista ja vangin vapauttamiseksi toimeenpannuista murhista sekä vanhempien, isäntäväen tai sisarusten taposta määrättiin edellä mainitun seuraamuksen lisäksi symbolinen ruumiinrangaistus, oikean käden lyöminen irti ennen teloitusta (MB XII:1, XXI:1, XX:10, XIV:1).[303] Jälkimmäistä seuraamusta ei kuitenkaan määrätty appi- ja ottovanhempien taposta.[304] Myös oman isännän tai emännän surmaaminen ja virkamiehen tai tämän asiamiehen tappaminen edellyttivät kuolemantuomion koventamista. [305] Rauhanrikoksena tehdystä taposta tuomitun

294. Nehrman 1756, V:II:42–43, myrkyttämisen tunnusmerkeistä, ks. ibid, 44–48, 60 s. 240 ss.
295. Nehrman 1756, V:II: 63–64, s. 238 ss.
296. Nehrman 1956, V:III:30, s. 229. Teilaamisella tai roviolla polttamisella, neljän ensimmäisen kohdalla myös oikean käden irtihakkaamisella kovennettu kuolemantuomio määrättiin laissa puolison-, vanhempain-, lasten-, lähimpien lankojen, appi- tai ottovanhempien ja -lasten taposta.
297. Nehrman 1756, V:II:35–40, 66–67 viitteineen, s. 231 ss.
298. Olivecrona 1891, s. 3.
299. Nehrman 1756, V:II:32, s. 230.
300. Antell 1895, s. 1–5; Mustakallio 1994, 77–81.
301. Nehrman 1756, I:IV:27, 29, 30, 33, s. 67–70.
302. Nehrman 1756, V:II:38–39, 76. 1734 års lag, MB XII cap; XXII:7; ILII cap. Lain mukaan tuomitun oikea käsi tuli hakata irti ennen mestausta puolison- , lähiomaisen- , isännän- , emännän- tai kuninkaan virkamiehen tapoista sekä ryöstömurhasta ja taposta rauhanrikoksena.
303. Nehrman 1756, V:II:72–74, s. 240 ss. Lisäksi lain kasuistiikka erotteli ryöstömurhasta henkirikoksen, jossa tekijä oli tunkeutunut toisen puutarhaan varastamaan hedelmiä, ja tappoi tätä estämään tulleen isäntäväen edustajan.
304. 1734 års lag, MB XIV:1. Yksinkertaisella kuolemanrangaistuksella tarkoitetaan mestaamista sekä hirttämistä, sotilaslaissa lisäksi esimerkiksi ampumista. Kvalifioituun kuolemanrangaistukseen on liitetty muita rangaistuksia, yleisimmin ruumiin häpäisy teilaamalla, vakavimmissa tapauksissa myös oikean käden menetys tai raipparangaistus.
305. Nehrman 1756, V:II:35–40, 66–67 viitteineen, s. 232–233, 238.

ruumista ei sitä vastoin määrätty teilattavaksi tai poltettavaksi, mutta kuolemanrangaistusta kovennettiin säätämällä oikea käsi katkaistavaksi ennen teloituksen toimeenpanoa (MB XX:10). Henkirikoksista ankarimmin sanktioitiin haaksirikkoisen surmaaminen tavoitteena hylynryöstö. Rikoslaki määräsi tekoon syyllistyneen teloitettavaksi kiduttamalla *(rådbråkning,* ruumiinjäsenten murskaaminen) ja menettämään kaiken irtaimen omaisuutensa (MB XXI:3).[306] Sotaväkeä varten oli oma rikoslakinsa, sota-artiklat, jossa tavanomaisin kuolemanrangaistuksen muoto oli ampuminen.[307]

Ruotsalaisessa lainsäädännössä lähiomaisten surma eroteltiin jo keskiajalla. Kristoferin maanlaissa se sanktioitiin kuolemantuomiolla, jonka toteutustapa oli tuomitun sukupuolesta riippuen teloittaminen kiduttamalla *(rådbråkning)* tai roviolla polttaminen. Jakob Flintbergin mukaan juutalaisessa, Rooman keisariaikaisessa tai 1700-luvun tanskalaisessa, norjalaisessa ja englantilaisessa rikoslaissa vanhempien surmaamisesta ei määrätty muista hengenriistoista poikkeavaa rangaistusta. Preussissa ja Ranskan *ancien régime*ssa isänmurha sitä vastoin määriteltiin symbolisella tasolla äärimmäiseksi rikokseksi. Siksi siitä määrättiin kuolemantuomio kiduttamalla. Suuren vallankumouksen jälkeen Ranskassa ainoaksi sallituksi kuolemanrangaistuksen muodoksi säädettiin teloitus giljotiinilla. Vanhempien tai oman lapsen surmaaja erotettiin tämän jälkeen muista teloitettavista mustalla, tekijän kasvot peittävällä hupulla.[308]

Ruotsalaista 1700-luvun rikoslakia pidetään eurooppalaisittain lievänä. Siinä pyrittiin pääsääntöisesti välttämään ylimääräisen kivun tuottamista kuolemaantuomitulle. Edellä mainittuja henkirikosmuotoja lukuun ottamatta kovennettu kuolemantuomio toteutettiin pääasiassa häpäisemällä teloitetun ruumis julkisesti. Esimerkiksi 1700-luvun Tanskassa erittäin törkeästä murhasta säädettyä kuolemantuomiota voitiin koventaa pusertamalla tekijää viidesti hehkuvilla tongeilla, Preussissa murhaajan jäsenet sitä vastoin murskattiin rikosolosuhteiden perusteella joko alhaalta ylös- tai ylhäältä alaspäin ennen kuolemantuomion toimeenpanoa.[309] Tutkittavana olevan vuosisadan loppupuoleen ajoittuu kuitenkin moniin Euroopan maihin käänne, jonka jälkeen vakavimmista rikoksista säädetyt rangaistukset alkoivat lievetä.[310]

Ruotsissa henkirikosten rangaistusasteikkoa kovennettiin eräässä erikoistapauksessa vielä 1700-luvun puolivälissä. Lainsäätäjä nimittäin ilmoitti vuonna 1754 kokevansa rikoslaissa tarjotut mahdollisuudet kuolemanrangaistuksen koventamiseen riittämättömiksi murhiin, joita ”elämään väsyneet ihmiset tekivät tullakseen teloitetuksi”. Tämä tarkoitti suisidaalimurhia. Suisidaalimurha sanktioitiinkin kuninkaallisessa asetuksessa erittäin ankarasti: mestaamistuomion lisäksi teosta säädettiin erilliset häpeä- ja ruu-

306. Nehrman 1756, V:II:76, s. 241. Ruumiinrevintä teloitusmuotona oli lainaa saksalaisesta rikosoikeudesta. Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Högmåla balk XI cap.
307. Seth 1984, s. 15–16.
308. Flintberg 1803, s. 211–212. Muutama teilaamalla (*rådbråkning*) toteutettu kuolemanrangaistus pantiin toimeen Ruotsissa 1600-luvulla, mutta yleensä teilaaminen toimeenpantiin muutoin vasta teloituksen jälkeen. Thunander 1993, s. 74–75; Flintberg 1803, s. 211–212. Ks. myös Foucault 2000, s. 21–22.
309. Flintberg 1803, s. 194–5.
310. Merkittävimpiä poikkeuksia säännönmukaisuudesta oli Englanti. Foucault 2000, s. 23. Ks. Anners 1965, s. 72–97.

miinrangaistukset.[311] Häpeärangaistukseen kuului istuminen kaupungin torilla paaluun köytettynä ja silmät sidottuina. Se toimeenpantiin kahtena sunnuntaina kahden tunnin ajan. Tuomitun pään ylle kiinnitettiin siksi ajaksi lauta, johon rikos oli kirjoitettu. Kumpanakin sunnuntaina pyövelin piti lisäksi piiskata suisidaalimurhaaja 20–30 raippa- tai vitsaparilla, kolmesti kullakin. Lopuksi rikollinen mestattiin ja ruumis joko teilattiin tai poltettiin roviolla. Häpeärangaistuksen toimeenpaneminen nimenomaan kaupungin torilla viitannee siihen, että asetuksen antaja tiedosti rikosmuodon liittyvän ennen kaikkea kaupunkielämään. On huomionarvoista, että rangaistusseuraamuksen kaikki elementit, raippa- ja häpeärangaistukset määrineen, oli otettu Ruotsissa voimassa olleesta rikoslaista. Maakunta- ja maanlakien, tai eurooppalaissa rikoslaeissa tunnettujen silpomisen ja kidutuksen muotoja ei seuraamukseen enää lisätty. Kipu ruumiille tuotettiin rikoslain muissa rikoksissa soveltamin menetelmin. Torilla toimeenpantava häpeärangaistus lautoineen oli sitä vastoin huomattavasti voimakkaampi kuin laissa määritellyt häpeärangaistuksen muodot. Se oli lainaa eurooppalaisesta oikeudesta. Kiduttavaa teloitustapaa siihen ei kuitenkaan omittu. Sen korvasi ankara ruumiinrangaistus. Rangaistusrituaalin näyttävyyden ja häpäisyn kidutusta muistuttavan muodon lanseeraaminen oikeuselämään oli jossain mielessä kuin viimeinen henkäisy menneisyydestä,[312] sillä repressiivisen kontrollipolitiikan vähittäinen lientyminen alkoi Ruotsissa kustavilaisena aikana 1770-luvun lopulta lähtien.

Kuolemantuottamuksen eri muodot ja anteeksiannettavaa tappo *(ogildt dråp)* olivat tahallisia tappoja lievemmin sanktioituja, sillä niiden ei uskottu tuottavan verivelkaa.[313] Näissäkin tapauksissa lainsäädäntö vältti ristiriidan juutalaisen rikoslain kanssa. Raamatussa kuolemantuottamusta käsiteltiin seuraavasti:

> *”Mutta jos hän ei ole tehnyt sitä [tappoa] murha-aikeessa, vaan Jumala on sallinut sen vahingon tapahtua hänen kätensä kautta, niin minä määrään sinulle paikan, johon hän voi paeta.” (*II Moos. 21:13) *”Mutta jos joku vahingossa, vaan ei vihassa, satuttaa toista tai heittää häntä jollakin esineellä, millä hyvänsä, ilman murhaamisen tarkoitusta tahi jos hän kivellä, jolla voi lyödä kuoliaaksi, huomaamattansa satuttaa toista, niin että tämä kuolee, eikä hän ollut hänen vihamiehensä eikä tarkoittanut häntä vahingoittaa, niin seurakunta päästäköön tappajan verenkostajan kädestä, ja seurakunta antakoon hänen palata turvakaupunkiin, johon hän oli paennut, ja siellä hän asukoon pyhällä öljyllä valellun papin kuolemaan asti.”* (IV Moos 35: 22–24)

Kuolemantuottamuksen rikosoikeudelliseksi seuraamukseksi säädettiin vuoden 1734 lain Missgärnings balkin XXVIII luvussa henkisakko. Sakko määrättiin kuninkaan, kihlakunnan tai kaupungin ja asianomistajan kesken kolmijakoon.[314] Henkisakko oli joko kokonainen (200 hopeataaleria + asi-

311. RA: JRR 24.4.1754 ”Til samtelige hofrätter angående straffets skärpande för them som begå mord af ledsnad at lefva, eller för att undgå kropps-plicht.”
312. Vrt. Foucault 2000, s. 22–25; 49–51, 62–63.
313. Nehrman 1756, V:II:84–85.
314. 1734 års lag, MB XXVIII:2–3.

anomistajan sakko-osuus, käytännössä 100 hopeataaleria) tai puolikas tuottamuksen asteesta riippuen. Sama seuraamus oli mahdollista tuomita tahallisesta taposta MB XXXIX:2:2 momentin perusteella, mikäli väkivallan ja uhrin kuoleman välillä kului aikaa enimmillään vuoden ja yön verran. Myös oman lapsen kuolemaan johtanut kurittaminen nähtiin pelkästään tuottamuksellisena tekona, josta MB XXX:3 sääti seuraamukseksi teon luonteesta riippuen kokonaisen tai puolikkaan henkisakon.[315] Tämä heijastaa yhteiskunnan sallivaa asennetta vanhempien harjoittamaan fyysiseen vallankäyttöön lapsiaan kohtaan.

Varojen puuttuessa henkisakko muunnettiin ruumiinrangaistukseksi. Se oli yleisimmin miehillä raippa- ja naisilla piiskarangaistus. Vesileipävankeudeksi rahasakko muunnettiin ainoastaan silloin, kun tuomarille voitiin osoittaa, että tuomitun kunnia, terveys tai hyvinvointi vaarantuisivat tavanomaisesta ruumiinrangaistuksesta.[316] Raipaniskujen enimmäismäärä, 40 paria, oli vanhatestamentillista lainaa.[317] Maksimissaan 40 raippaparin tai 30 vitsaparin iskennän (kolme lyöntiä kullakin) tai 28 vuorokauden vesileipävankeuden lisäksi tuomitun oli läpikäytävä kirkollinen häpeärangaistus. Kirkkorangaistuksen alkuperäisenä tavoitteena oli antaa katuvalle synnintekijälle anteeksi sekä ottaa tämä takaisin seurakunnan yhteyteen. Kirkon ja valtion intressit sulautuivat 1600-luvun aikana yhteen. Julkirippi sai häpeärangaistuksen funktion ja muodostui maallisen, kuninkaanvaltaan sidotun oikeusprosessin osaksi.[318]

Vahinko- eli onnettomuustaposta (MB XXIX luku) seurasi yksin asianomistajalle lankeava 20 hopeataalerin vahingonkorvaus (*vådabot*). Tämä sovitus oli säädetty myös mielenhäiriössä tehdyn tai muutoin syyntakeettoman tekemän tapon seuraamukseksi (MB XXXII:1). Tuomittava rikos edellytti tekijältään vapaata tahtoa ja täysiä sielun voimia. Tämän vuoksi alle 15-vuotiaat, mielisairaat ja unissakävelijät olivat laillisesti syyntakeettomia (tai alentuneesti syyntakeisia). Syytetyn mielentila tutkittiin tarvittaessa paitsi lääkärinlausuntojen perusteella, myös hovioikeudessa. Syyntakeettomaksi todetulta surmaajalta veloitettiin harvoin edes vahinkotapon sakkoa, sillä mielenhäiriössä tehty henkirikos tapahtui useimmiten perheen sisällä, jolloin siltä puuttui asianomistaja. Tuomioistuimet määräsivät joko paikkakuntalaiset tai surmaajan omaiset huolehtimaan mielisairaasta tai tämä lähetettiin hospitaaliin. Mielenvikaisille henkirikollisille sallittiin kunniallinen hautaus kirkkomaahan.[319]

Henkirikosten oikeuskäsittelyä säänneltiin monin tavoin. Vuoden 1734 lakiin kirjatut määräykset tappoon syyllistyneiden välittömästä vangitsemisesta ja viivytyksettömästä oikeuteen haastamisesta heijastivat kruunun pyrkimystä valtiollisen rankaisuvallan monopolin täydentämiseen.[320] Lisäksi

315. lisäksi sylilapsen hengiltä makaamisesta säädettiin MB XXX:2:ssa. Nehrman 1956, V:III:36, s. 258.
316. 1734 års lag, Str.B V:5; Jusleen 1751, Till samteliga hof-rätterne om 5 cap 5 § i Str. Balk efterlefwande wid böters förwandlande till kropps-plicht. Stockholm den 17 oct 1750.
317. Thunander 1993, s. 82–83.
318. Thunander 1993, s. 54.
319. Nehrman 1756, I:V:11, 20, s. 94. 1734 års lag, MB I:1 §; II:2 §; XXXII:1, XLIII:3; LX:2; III:1; RB XXV:5; JB XIII:2 §.
320. 1734 års lag, Str.B. I:1–2.

henkirikos tuli alistaa aina hovioikeuteen. Keskushallinnon vahvistuessa oli ollut mahdollista ottaa käyttöön uusia pakkokeinoja asianosaisen paikalle saamiseksi. Rikosasiasta syytetyt voitiin esimerkiksi noutaa heti oikeuteen.[321] Laissa määrättiin myös oikeudellisista toimenpiteistä surmaajan karattua, rauhattomaksi julistamisesta sekä mm. asianomistajalle maksettavista korvauksista silloin, kun rikoksesta tuomittu tappaja sai säilyttää henkensä. Tahallisesta taposta tai murhasta saatava taloudellinen hyötyminen estettiin säätämällä, että tuomittu perillisineen menetti kaiken perintöoikeutensa uhrin sukuhaaran omaisuuteen.[322]

Henkirikoksia koskeva lainsäädäntö kajosi omistusoikeuteen myös karanneita henkirikollisia ja salatappoja käsittelevältä normistoltaan (MB XXVI ja XXVII luvut). Kihlakunnan asukkaat velvoitettiin yhteisvastuullisesti maksamaan nk. salatapon sakko, josta asianomistajalle lankesi kolmannes. Sakon funktio oli osin uhkasakon luonteinen; sen tavoitteena oli painostaa asukkaita jäljittämään oikea syyllinen.[323] Mikäli surmaajan sen sijaan oli tunnettu, mutta karkasi oikeuden käsistä lopullisesti eli oli kateissa vielä vuoden ja yön kuluttua veriteosta, rikollisen omaisuudesta velvoitettiin ulosmittaamaan täysi henkisakko.[324]

Raskaisiin hengenasioihin luettujen henkirikosten ryhmää nimitetään edempänä lyhyesti murhiksi. Termillä ei kuitenkaan viitata lapsenmurhiin, murhapolttoihin ilman kuolonuhreja eikä lähisukulaisten tappoihin, ellei erikseen mainita. Lähisukulaisten tappojen sulkemista pois murhien ryhmästä perustelee rikosten spontaani luonne.

321. Nousiainen 1993, s. 364.
322. Nehrman 1756, V:II:80.
323. Thunander 1993, s. 134.
324. 1734 års lag, Str. B I:2; RB XXV:5; MB XXVI:3. Käytäntö oli samankaltainen maanlaissa, Thunander 1993, s. 78.

C. Henkirikollisuus muuttuvien rakenteiden Savo-Karjalassa

Henkirikollisuuden määrällinen monimuotoisuus

Monet länsieurooppalaisten henkirikosten rakenteelliset ominaispiirteet ovat säilyneet samanlaisina esiteolliselta ajalta viimeksi kuluneen vuosituhannen taitteeseen asti: ideaalityyppisin hengenriisto on tappo, osapuolinaan kaksi nuorta miestä. Teon syyt vaikuttavat ulkopuolisesta sen vakavuuteen ja seurauksiin nähden triviaaleilta. Verityöt saavat kimmokkeensa säännönmukaisesti alkoholinkäytöstä. Lisäksi aseiden saatavuus ja henkirikosten määrä ovat olleet tilastollisessa yhteydessä keskenään. Näin on siitä huolimatta, että tuliaseita käytettiin esiteollisena aikana vähemmän kuin nykyisin.[325]

Länsimaalaisten henkirikosten sisäisissä struktuureissa on tapahtunut aikakausien vaihtuessa myös merkittäviä muutoksia. Näkyvin niistä on tietenkin rikosmuodon määrällinen väheneminen. Vähenemistä seurasi kuitenkin rikosmuodon laadullisen ominaispainon kasvu. Ennalta harkittuja henkirikoksia eli murhia tapahtui uuden ajan alkuvuosisatoina vain harvoin, toisin kuin teollistuneena aikana. Lisäksi kuolettavan väkivallan näyttämönä oli ainakin kaupungeissa yleisimmin katu tai kapakka, kun hengenriistot nykyisin tapahtuvat useimmiten kotioloissa.[326] **Moderneista henkirikoksista vähintään neljännes, useissa tapauksissa jopa enemmistö, on perheensisäisiä.**[327] **Vielä esiteollisena aikana tämä osuus jäi länsimaissa yleensä huomattavasti alle viidennekseen: yleensä henkirikoksen uhri ei ollut tekijälle millään tavoin läheinen.**[328] **Tästä huolimatta aikakausilla on jotain yhteistäkin:**

---

325. Jansson 1998, s. 4; 72; Stone 1983, s. 23 ss; Johansson 1997, s. 221–225; Spierenburg 1996, s. 88; Thunander 1993, s. 144–153; Nyky-Yhdysvaltain osalta Kleck 1993. Historian alan tutkimukset kattavat lähinnä Pohjoismaat, Amsterdamin, ranskalaisia ja saksalaisia kaupunkeja ja Brittein saaren alueita, mutta useimmiten alueita koskeneet tulokset yleistetään koskemaan Länsi-Eurooppaa. Esiteollisella ja esimodernilla ajalla viitataan tässä yhteydessä vuotta 1789 edeltäneeseen aikaan.
326. ibid.
327. Morris & Blom-Cooper 1967, s. 31–32; Daly & Wilson 1988, s. 18–27. Tiedot Englannista, Philadelphiasta, Kanadasta ja Tanskasta 1950–80-luvulta.
328. Lane 1997, s. 18–19; Sharpe 1981, s. 34.Ydinperheen sisäisiä surmista oli keskiajan Englannisssa vain 2–8 %. On mahdollista, että näkemys esiteollisen ajan eurooppalaisen kuolettavan perheväkivallan vähäisyydestä perustuu klassiseen virhetulkintaan rikossuhdelukujen, toisaalta -osuuksien tarkastelussa. Perheväkivallan tasoa pidetään usein korkeana matalan väkivaltarikollisuuden maissa, kuten Englannissa ja Tanskassa, koska perheväkivaltaan kuolleiden osuus kaikista henkirikoksen uhreista on korkea. Kuitenkin korkean henkirikollisuuden valtioissa (esim. USA) perheväkivaltaan kuolleiden osuus jää monesti pieneksi, vaikka perheväkivaltaan kuolleiden määrä saattaa olla absoluuttisesti ja väkilukuun suhteutettuna huomattavasti korkeammalla tasolla kuin edellä mainituilla alueilla. Kun kaiken väkivaltarikollisuuden taso oli keski- ja uuden ajan alussa huikean korkealla tasolla kautta Euroopan, perheväkivalta oli vain pisara valtavirrassa. Tästä huolimatta sen määrä saattoi väkilukuun suhteutettuna olla korkeahkokin. Daly & Wilson 1988, s. 27–28; Lane 1997, s. 17.

perheen sisäisen väkivallan uhriksi on uuden ajan alusta viimeisimpiin vuosiin asti valikoitunut kaikkein todennäköisimmin puoliso.[329]

Osa Ruotsin vallan viimeisten vuosikymmenien itäsuomalaisille henkirikoksille leimallisista teonpiirteistä poikkeaa täydellisesti siitä yleiskuvasta, jonka skandinaavis–brittiläinen agraariajan rikoshistoriallinen tutkimus on luonut. Erottavia ominaisuuksia olivat veritekojen korkea harkinnan aste – noin kolmannesta Pohjois-Savossa ja Karjalassa henkirikoksista voidaan pitää murhina –, sukulaisten ja perheenjäsenten suuri osuus uhreista – sekin noin kolmannes – sekä rikoksen tapahtumapaikka, joka oli yleisimmin uhrin tai pääsyytetyn koti. Näillä tunnuspiirteillä luonnehditaan monesti pikemminkin uusimman ajan kaupungistuneita surmatekoja,[330] mutta asiaintilan sattumalta yhteneväiseksi tehnyttä syyketjua voidaan Savo–Karjalassa pitää jo lähtökohtaisesti tyystin toisenlaisena. Käsillä olevassa alaluvussa eritellään itäsuomalaisille henkirikoksille ominaisimpia määrällisiä piirteitä ja niiden ajallista muuntumista.

★★★

Pohjois-Savon ja Karjalan surmateot jakautuivat epätasaisesti. Pitäjittäin yhdensuuntaisia kehityslinjoja ei hahmotu, mutta maakunnallisesti henkirikosprosessien suhteellinen kehitys on verrattain selväpiirteistä. Pohjois-Karjalassa henkirikoksista käytiin oikeutta 1760-luvun lopulle asti verrattain usein (7 uhria / vuosi ja 100 000 asukasta).[331] Maakunnan väkivaltaisuus kuitenkin hiipui Ruotsin vallan kahdelle viimeiselle vuosikymmenelle ehdittäessä. Suhdeluku laski noin kolmanneksella eli 4,5 henkirikoksen uhriin vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Eniten vähenivät spontaanit tapot, eivät niinkään murhat. Ks. taulukot 1A–1B sekä kartat 2–3.

Pohjois-Savossa maailmallinen viikatemies vieraili selvästi harvemmin kuin itäisessä naapurimaakunnassa. Savon keskiosissa Pieksämäen, Rantasalmen ja Leppävirran seuduilla henkirikoksia tapahtui koko tutkimusajan kuta kuinkin yhtä usein kuin 1700-luvun Tukholmassa tai nyky-Suomessa (3,5 uhria / vuosi ja 100 000 asukasta).[332] Pohjois-Savon maaseutu säilytti tässä mielessä suhteellisen rauhanomaisuutensa Suomen sotaan asti lukuun ottamatta äärilaitojaan, itäistä Kerimäkeä ja pohjoista Iisalmea. Myös Karjalassa läänin itäisimmissä kolkissa – Ilomantsin, Tohmajärven, Pälkjärven ja Liperin muodostamassa kärjellään seisovassa kolmiossa – väkivaltaisia hengenriistoja tehtiin moninkertaisesti (tutkimusajan alussa paikoittain yli 10 surmattua / vuosi ja 100 000 as.) Pohjois-Savon rauhallisimpiin alueisiin nähden.

---

329. Daly & Wilson s. 19–20.
330. Vrt. esim. Keltikangas-Järvinen 1978, s. 24–25.
331. Verkon määritelmin korkea. Karjalan henkirikollisuus ei kuitenkaan ollut huikean runsasta verrattuna 1500-luvun ja 1600-luvun alkupuolen ruotsalaisiin ja suomalaisiin alueisiin, kuten Uplantiin, Smoolantiin tai Länsi-Uuteenmaahan. Vrt. Ylikangas 1976b, s. 88–140; Ylikangas 1988, s. 130–134; Österberg 1991b, s. 12 ss; Österberg 1983, s. 5–30; Jarrick & Söderberg 1994; Söderberg 1993.
332. Kaspersson 2000, s. 85. Vrt. Kivivuori 1999, liite 6 (ei sivunumeroa). Huomioitakoon, että väkivallan uhrin mahdollisuudet jäädä henkiin olivat tutkittavalla aikakaudella lääkinnällisten olojen ja huonojen kulkuyhteyksien vuoksi huomattavasti nykyistä heikommat. Toisaalta nykyinen kuolinsyytutkinta on olennaisesti kattavampaa kuin 1700-luvulla: kaikkien muualla kuin laitosolosuhteissa menehtyneiden ruumiit avattiin. 1700-luvulla näin tehtiin vain, jos katsottiin olevan aihetta epäillä muuta kuin luonnollista kuolinsyytä.

Tutkimusalueen ulkopuolelle jäävä Etelä-Savo Mikkelin ja Mäntyharjun seutuvilla lienee ollut 1700-luvun puolivälin jälkeisinä vuosina Ruotsin valtakunnassa henkirikollisuuden pahimmin raskauttamia alueita.[333] Koko Savon maakuntaa väkivallan viitanhelma ei kuitenkaan pyyhkäissyt. Myös sekä 1790-luvulla että autonomian ajalla Pohjois-Savo kuului henkirikoksin määriteltynä Suomen suuriruhtinaskunnan rauhallisimpiin kolkkiin.[334]

Väkivallan painopiste oli 18. vuosisadan puolessavälissä suuntautunut kohti Venäjän vastaisia rajapitäjiä niin Savossa (Kerimäki) kuin Karjalassakin, mutta siirtyi toisaalle 1760-luvun lopulta. Siitä lähtien henkirikosten frekvenssi harveni kaikissa itärajan vastaisissa pitäjissä. Pitkälti samaan tapaan muuntuivat myös eteläisen Savon ja Kymenlaakson kuolettavan väkivallan keskukset vuosisadan puolenvälin jälkeisinä vuosina.[335]

TAULUKKO 1A. *Henkirikosten uhrien absoluuttiset ja suhteelliset määrät vuotta ja väkilukutauluista lasketun keskiväkiluvun 100 000 asukasta kohti Karjalassa 1748–1807 (Karjalan voutikunta). Henkirikossyytteet ja tutkinnat uhrien mukaan, ks. liitetaulukko III liitteessä III, pitäjittäiset tabelliväkiluvut, ks. liitetaulukko II:2 liitteessä II.*

Emopitäjä	h-rikoksia 1748–67	h-rikoksia 1768–87	h-rikoksia 1788–1807	h-rikoksia 1748–1807	henkir./ v & 100 000 as. 1748–67	henkir./ v & 100 000 as. 1768–87	henkir./ v & 100 000 as. 1788–1807	henkir./ v & 100 000 as. 1748–1807
Pielisjärvi[a]	2	3	8	13	3,3	1,9	3,4	2,6
Ilomantsi[b]	14	6	11	31	18,2	5,0	8,7	12,8
Liperi[c]	1	15	14	30	0,8	7,4	5,3	5,1
Tohmajärvi[d]	9	5	7	21	10,0	4,3	4,8	5,9
Pälkjärvi	3	2	1	6	15	8,1	3,9	9,6
Kitee+Kesäl	5	7	4	16	4,2	4,5	2,0	3,8
Karjala	34	38	45	117	6,8	4,7	4,5	5,3

a. Sisältää Nurmeksen kappelin, myöh. pitäjän.
b. Sisältää Enon kappelin.
c. Sisältää Kaavin ja Kontiolahden kappelit.
d. Sisältää Kiihtelysvaaran kappelin.
* Luvuissa ei ole huomioitu ennen vuotta 1748 täytettyjä henkirikoksia siinäkään tapauksessa, että niistä olisi nostettu syyte vasta tutkimusaikana.

333. Sirén 1996, s. 166–168; Koskivirta 1996.
334. Rautelin 1997, s. 187; Turpeinen (painamaton artikkeli kadonnut) teoksessa Ylikangas 1976, s. 19. Turpeisen tiedot perustuvat väkilukutauluihin.
335. Koskivirta 1996, s. 50.

TAULUKKO 1B. *Henkirikosten uhrien absoluuttiset ja suhteelliset määrät vuotta ja keskiväkiluvun 100 000 asukasta kohti Pohjois-Savossa 1748–1807.*[336] *Mukana ei ole Rautalampea. Henkirikossyytteiden / tutkintain määrä uhrien mukaan, ks. liitetaulukko III liitteessä III, pitäjittäiset tabelliväkiluvut, ks. liitetaulukko II:2 liitteessä II.*

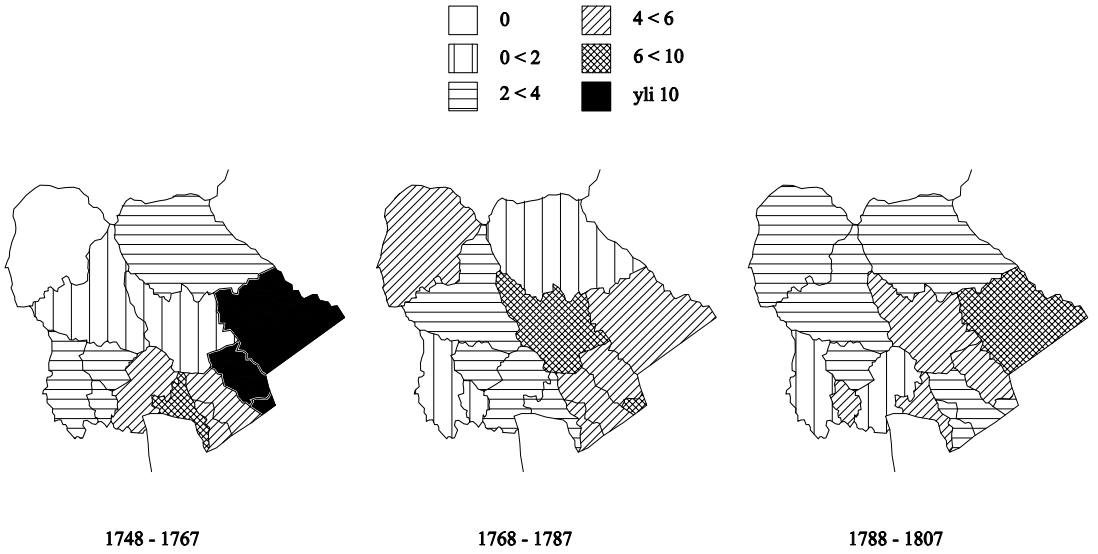
Emopitäjä	h-rikoksia 1748–67	h-rikoksia 1768–87	h-rikoksia 1788–1807	h-rikoksia 1748–1807	henkir./ v & 100 000 as. 1748–67	henkir./ v & 100 000 as. 1768–87	henkir./ v & 100 000 as. 1788–1807	henkir./ v & 100 000 as. 1748–1807
Iisalmi[a]	0	7	9	16	0	4,8	3,8	2,7
Kuopio[b]	3	8	10	21	1,8	3,0	2,8	2,8
Leppävirta	3	3	6	12	3,2	2,4	3,7	2,9
Pieksämäki	4	1	3	8	3,5	0,7	1,6	1,8
Joroinen	2	1	3	6	3,9	1,6	4,1	3,1
Rantasalmi[c]	6	4	3	13	4,3	2,3	1,5	2,9
Kerimäki	2	1	2	5	7,9	3,0	4,4	4,7
Pohjois-Savo	20	25	36	81	3,2	3,0	3,2	3,1

a. Sisältää Kiuruveden kappelin ja osan Pielaveden kappelia.
b. Sisältää Maaningan ja Karttulan kappelit.
c. Sisältää Heinäveden.

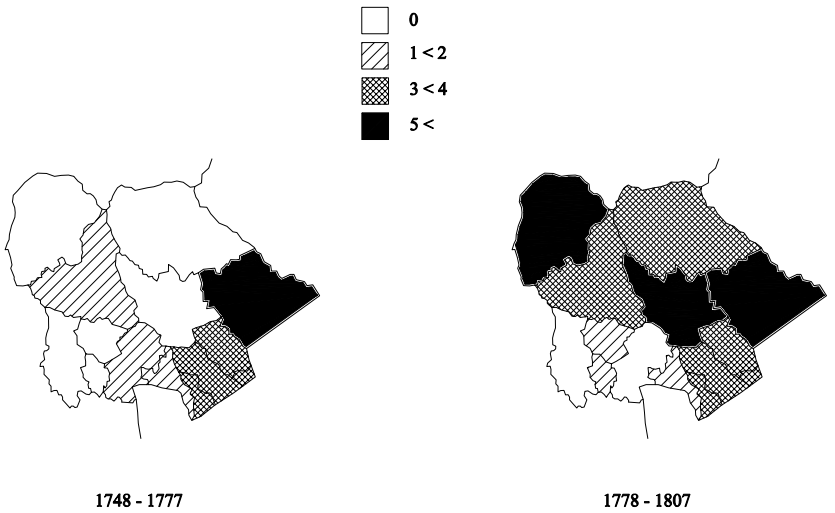
Taulukkojen 1A–1B lähde: VMA: VHOA, Hovioikeuksien päätöstaltiot ja designaatioluettelot v. 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.

336. Henkirikollisuus on jaettu tässä yhteydessä ajallisten suuntausten hahmottamiseksi kolmeen 20-vuotisjaksoon. Vastaisuudessa kehityslinjoja esitellään kuitenkin tutkimusaika kahteen 30-vuotisjaksoon jaettuna. Perusteluna tälle on eräiden henkirikosmuotojen, kuten murhien tai naisten tekemien henkirikosten suhteellinen harvinaisuus, joka vaatii suurehkoja tilastollisia yksikköjä. Henkirikosmäärät esitellään käsillä olevan alaluvun seuraavassa taulukossa myös kahteen jaksoon jaettuina.

KARTTA 2. Murhat, tapot ja kuolemaan johtaneet pahoinpitelyt vuotta ja 100 000 asukasta kohti vuosina 1748 - 1807.

KARTTA 3. Murhien lukumäärällinen lisääntyminen Pohjois-Savossa ja Karjalassa vuosina 1748 - 1807.

Karjalan rauhattomimmissa pitäjissä, Ilomantsissa, Tohmajärvellä ja Pälkjärvellä, henkirikollisuuden terävin kärki taittui 1760-luvun lopulta lähtien. Missään ei enää tämän jälkeen menehtynyt toistakymmentä väkivallan uhria vuotta ja 100 000:n asukkaan populaatiota kohden. Tämä harmonisoituminen oli Ilomantsia lukuun ottamatta seurausta pikemmin tappojen kuin murhien vähenemisestä. Koetulla pitkällä rauhanjaksolla, joka kesti (lukuun ottamatta Pommerin sotaa, jonka rintamat eivät olleet kotimaassa) Turun rauhasta Kustaan sotaan asti, oli oma merkityksensä. Henkirikosten määrä alkoi näet mainituissa itärajan vastaisissa pitäjissä hienoisesti lisääntyä Kustaan sodan aikana ja sen jälkeen.[337] Tämä viittaa käänteisesti siihen, että sota-aikojen ja väkivallan lisääntymisen välillä vallitsi jonkinlainen yhteys. Havaintoa vahvistaa se huomio, että 1740–1760-lukujen aikana henkirikoksin mitattuna rauhallisimmat karjalaispitäjät, Liperi ja Pielisjärvi, olivat säästyneet hattujen sodan aikaisilta suorilta sotatoimilta.[338]

Kuolettavan väkivallan maaperä möyhentyi tutkimusajalla melkoisesti. Rajapitäjien rauhaantuessa henkirikosrintama sai vahvistusta varhemmin lempeäkasvoisesta pohjoisesta. Liperi ja Iisalmi kiilasivat Ilomantsin rinnalle väkivallan etulinjaan 1770-luvun taitteesta lähtien. Ensin mainitussa surmarikosten absoluuttinen määrä jopa 14–15-kertaistui 20 vuodessa. Henkirikollisuuden lisäys koostui kummassakin pitäjässä lähes joka toisessa tapauksessa murhista.

Kymenkartanon ja Savon läänin kahtiajaon myötä maaherran residenssi siirtyi Kuopioon, joka sai kaupunkiprivilegiot ja virallisen perustamiskirjan vuonna 1782. Kustaa III oli kuitenkin perustanut kaupungin jo loppuvuodesta 1775.[339] Tutkimusaikana se jäi muutaman sadan hengen aluekeskukseksi, joka ei riittänyt luomaan maataloustuotteille merkittävää kulutuskysyntää.[340] Väkivallan ote voimistui kouriintuntuvasti Kuopion kaupungissa ja sen lähimmässä vaikutuspiirissä, Kuopion pitäjässä, kaupungin perustamisen jälkeen. Tapahtui siis samoin kuin naapuripitäjä Iisalmessa ja Karjalan Liperissä. Itse Kuopion kaupungista tuli vähitellen pienimuotoinen rauhattomuuden keskus, johon alkava nuoriso-ongelma ja samoina vuosina vapautunut, holtittomaksi paisunut viinankäyttökin kasautui.[341] Kuopion kaupungissa vuosina 1776–1807 tehdyt viisi henkirikosta vastaavat yli 30 surmatun vuositasoa 100 000 väkimäärää kohti.[342] Pohjois-Savon eteläisimmät pitäjät säilyttivät sitä vastoin entisenlaisen tyyneytensä ainakin Suomen sodan aikoihin asti.

Säätyläisasutusta oli läänissä Karjalan rälssisaarekkeita lukuun ottamatta verrattain vähän. Vuosisadan puolessavälissä alkanut erittäin voimakas väestönkasvu laski edelleen väestön sosiaalisen koostumuksen painopistettä.[343]

---

337. Kehitys poikkesi näillä itäisimmillä alueilla siitä valtakunnallisesta yleiskuvasta, jonka mukaan henkirikosmäärät vähenivät Kustaan sodan aikana. Vrt. Ylikangas 1976, s. 43 ss.
338. Saloheimo 1980, s. 310.
339. Viitala 1997, s. 4; tämän ajoituksen ongelmista, ks. Sopanen 1975, s. 26–27.
340. Wirilander 1989, s. 310–311; Katajala 1997, s. 52.
341. Ks. liite I; valtakunnallisesti myös Mäntylä 1995, s. 187–189.
342. Kaupungin oma väestöpohja oli kuitenkin niin kapea, vielä vuonna 1800 vain 751 asukasta, ettei arviota voi pitää tilastollisesti luotettavana. Kuopiolla ei ollut omia kaupunkituomioistuimia, vaan tapahtuneet rikokset tutkittiin Kuopion pitäjän käräjillä, jotka pidettiin kaupungissa. Mäntylä 1985, s. 152.
343. Ks. esim. Jutikkala 1934, s. 118 ss; Wirilander 1989, s. 92–116.

On merkillepantavaa, että 1790-luvun Suomessa henkirikoksia esiintyi runsaimmin alueilla, joilla tilaton väestö kasvoi nopeimmin, Savossa, Karjalassa ja Pohjanmaalla.[344] Toisaalta tilaluku kasvoi nopeasti vielä 1700-luvun lopulla, vauhdikkainta lisääntyminen oli Ilomantsissa, Liperissä ja Pielisjärvellä. Pohjois-Savossakin Kuopion ja Iisalmen alueilla väestönkasvu kanavoitui vielä 1700-luvulla pääasiassa talollisluokan lisääntymiseen.[345] Iisalmessa ja Liperissä jo varhemmin alkanut henkirikosten raju yleistyminen voi olla osittain esimerkiksi asutuksellisten paineiden seurannaisvaikutusta, koska juuri näillä pohjoisilla seuduilla suhteellinen väestönlisäys oli tutkimusalueen nopeinta. Tällaisia havaintoja on vaikea vahventaa muutoin kuin yksilöimällä ne henkirikostapaukset, joissa mainitunlaiseen taustavaikuttimeen voisi olla perustetta. Näitä saattavat olla ennen kaikkea sukulaissurmat ja maankäytöllisten riitojen motivoimat tapot, joita kumpiakin eritellään ilmiönä luvussa E.

Muutokset väestön kerrostumarakenteessa eivät kuitenkaan heijastuneet läpikotaisesti pohjoissavolaisten pitäjien surmamääriin saatikka osapuolten sosiaalijakautumaan. Savon kahta pohjoisinta suurpitäjää lukuun ottamatta henkirikosten määrällinen taso pysytteli maakunnassa entisellään.

Osapuolet

Sosiaalinen asema

Ruotsin vallan loppuajan Pohjois-Savon ja Karjalan väestöllisistä kerrostumista on vain niukalti pitäjittäin yksilöityä systemaattista tilastollista perustutkimusta. Osapuolten sosiaalirakennetta koskevat havainnot esitellään siksi kursorisesti ja vain siltä osin kuin ne auttavat hahmottamaan rikollisuuden paikallista ominaislaatua. Muutokset eivät osoittaudu pääkysymyksenasettelun kannalta merkittäviksi. Tilastoksi koottuna kaikki nämä tiedot löytyvät liitteestä IV:1.

Itäsuomalaiset henkirikokset olivat päävirraltaan kahdenvälisiä konflikteja. Enimmilläänkin vain noin viidenneksessä surmista oli pääsyytettyjä enemmän kuin yksi.[346] Sakkirikollisuus, joka nosti 1700-luvun lopun Etelä-Pohjanmaalla päätään, luonnehti itäsuomalaisia surmatöitä vain poikkeustapauksissa. Syytettyjen määrä henkirikosta kohti kuitenkin nousi 20 viimeisenä Ruotsin vallan vuotena etenkin Pohjois-Savossa (ks. liitetaulukko IV:2). Itärajan pintaan rantautui uudentyyppinen, mutta osin historiasta tuttu ilmiö, rajanylisestä nautinnasta johtuneet dramaattiset riidat. Ne olivat sadon ja lyhteiden ryöstöistä väkivaltaisiksi kyydityksiksi yltyneitä joukkomittaisia kahakoita, jotka johtivat myös suhteellisen lyhyen ajan sisällä kolmeen henkirikokseen (ks. luku E).

Tarkasteltaessa murhien osapuolten yhteiskunnallista statusta huomio kiinnittyy siihen, että Karjalassa pääsyytettyjen määrät polarisoituvat tämän

344. Rautelin 1997, s. 196–197.
345. Saloheimo 1980, s. 261; Wirilander 1989, s. 98–99, 221–223.
346. Vrt. myös Rautelinin samansuuntaiset tiedot vuosilta 1791–95. Rautelin 1997, s. 193.

demografisesti varsin tasarakeisen yhteiskunnan valtavirran pintavesiin ja pohjalle: toisaalta talonpoikiin, toisaalta irtaimeen väkeen eli loisiin, irtolaisiin ja Ruotsin tai Venäjän armeijaa paenneisiin sotilaskarkureihin. Suuntaus on sitä selkeämpi, mitä yleisempiä henkirikokset ja etenkin murhat paikallisesti olivat.[347] Irtain väestö, joka Karjalassa vastasi murhien kolmanneksesta, oli ehdottomasti yliedustunut tekijöiden joukossa. Tämä törkeimmistä henkirikoksista syytettyjen yhteiskunnallisen aseman kaksinapaisuus saattaa kieliä paitsi talonpoikaiston pyristelystä väestöllis–asutuksellisissa paineissa, myös tarpeesta reagoida alimpien sosiaaliryhmien mahdollisesti omaisuudelle aiheuttamiin uhkiin väkivalloin. Tällaisen arvion paikkansapitävyyttä on myöhemmin punnittava yksittäistapausten perusteella. Pohjois-Savon itsessään harvinaisista murharikoksista syytettiin tilattomien alimpiin kerroksiin kuuluneita, irtolaisia ja loisia, huomattavasti harvemmin kuin Karjalassa. Uhreista ryhmän jäseniä oli kuitenkin peräti viidennes. Irtaimen väestön ryhmä oli heterogeeninen. Vanhat ja sairaat loiset eivät ymmärrettävästikään liehuttaneet väkivallan viiriä. He joutuivat ulkopuolisen aggression uhreiksi sitä varsinaisesti provosoimatta. Tilattomien alimmissa kerroksissa henkirikoksista vastasivat irtolaisten ohella myös Ruotsin ja Venäjän armeijasta paenneet sotilaskarkurit, Savossa romanit.

Karjalassa spontaanien henkirikosten, tappojen ja väkivaltaisten kuolemantuottamusten, pääsyytetyistä noin puolet oli asemaltaan talonpoikia. Uhreista runsas kolmannes kuului tähän ryhmään. Torpparit, jotka eivät osallistuneet murhiin, syyllistyivät impulsiivisiin tappoihin verrattain usein. Tapon uhreista noin viidennes oli irtainta väkeä, tämäkin varmasti yli aineksen väestöllisen osuuden, jota tosin ei voi luotettavasti arvioidakaan.

Pohjois-Savossa talonpojat syyllistyivät henkirikoksiin (29 %) suhteellisesti harvemmin kuin Karjalassa. Sen sijaan talollisten lapset, torpparit, sotilaat ja irtain väki olivat spontaaneissa henkirikoksissa vahvasti edustuneina. Pohjois-Savossa talollisryhmän edustus kaikissa henkirikosmuodoissa nousi räjähdysmäisesti surmien lisääntyessä 1780–90-luvulla, toisin sanoen henkirikosten yleistyminen Pohjois-Savossa oli pitkälti talollisten aikaansaamaa. On mahdollista, että ilmiö kietoutui alaspäin suuntautuvan sosiaalisen mobiliteetin kasvavaan vaaraan ja ryhmän alkavaan aineelliseen köyhtymiseen aikana, jolloin alueen ekologinen kantokyky oli venymäisillään äärimmilleen. Talonpoikien lukumäärä kasvoi huomattavasti nopeammin kuin maatilojen määrä – tämä kehitys tiesi samalla vääjäämättä perhemuodon laajenemista ja perheen miesluvun kasvua.[348]

Ruotsinmaalta rekrytoidut värvätyt sotamiehet muodostivat Kymenlaaksossa erittäin väkivaltaisen väestöelementin 1700-luvun puolenvälin tietämillä. Ruotsissa tilanne oli sama jo edellisellä vuosisadalla.[349] Itä-Suomen pohjoisosissa sotilaista ei sen sijaan vielä 1700-luvun puolivälin tietämillä rakentunut erityisen rauhatonta eturintamaa. Enimmilläänkin nämä vastasi-

347. Oireellista on, että liikkuvan väestön (irtolaisten) osuus murhiin oli kaikkein korkein Ilomantsissa.
348. Wirilander 1989, s. 93–94.
349. Österberg 1983, s. 5–30; Österberg 1991c, s. 65–87; Liliequist 1999, s. 182–183; Jansson 1998, s. 82; Karonen 1998, s. 169.

vat vain alle kymmenesosasta tappoja. Vasta vuosisadan viimeisellä vuosikymmenellä sotilaiden osallisuus hengenriistoihin lisääntyi.

Karjalassa ei toteutettu ruotujakoista sotamieslaitosta. Tähän oli alun perin syynä arvioon perustunut verotus, joka olisi jakanut ruoturasituksen mielivaltaisesti, mutta vähintään yhtä vahvaksi selitystekijäksi on arvioitu vallanpitäjien epäluottamusta Karjalan asukkaisiin, jotka elivät läheisissä suhteissa venäläisten kanssa.[350] Sotien aikana joukot rekrytoitiin perinteisesti käytännössä mies talosta -periaatteen mukaisesti.[351] Moni 1740- ja 1750-luvun pohjoiskarjalainen henkirikollinen oli luultavasti osallistunut hattujen sotaan omakohtaisesti. Maakunta sai omat vakinaiset värvätyt jääkärijoukkonsa Kustaan sodan aikana. Vasta tämän jälkeen militääreistä alkoi Karjalassakin muodostua väkivaltainen ryhmittymä. Jääkäreiden tekemät henkirikokset yleistyivät 1790-luvulla, jolloin itärajan vartiointi siirtyi oman jääkärijoukon tehtäväksi.[352]

Runsas henkirikollisuus on pyritty joissain tapauksissa yhdistämään säätyläisasutuksen vähäisyyteen.[353] Itä-Suomessa veritöiden kokonaismuoto puhuu lähes päinvastaisen oletuksen puolesta. Säätyläisasutus oli kaikkein ohuinta Pohjois-Savon pitäjissä, joissa henkirikosmäärät olivat vähäisempiä kuin Karjalassa.[354] Henkirikoksia tehtiin eniten koko tutkimusalueella karjalaisissa rälssipitäjissä Ilomantsissa, Pälkjärvellä ja Tohmajärvellä, joskaan ei rälssikylissä eikä rälssimaiden viljelijäin kesken. Näissä pitäjissä kruununtalonpoikienkaan jälkeläisillä ei ollut mahdollista kanavoida väestöllisiä paineita takamaiden asuttamiseen yhtä laajasti kuin muualla tutkimusalueella. Itäsuomalaisten surmatöiden osapuolina säätyläiset olivat odotetusti marginaalisia: neljä alempaan säätyläistöön luettavaa päätekijää, joista kaksi syyllistyi murhaan. Joroisten kappalaisen Gustav Hielmanin aviovaimo ja kaksi maakunnanvälskäri Johan Fredrik Geissen lasta joutuivat tutkimusalueella henkirikoksen uhreiksi säätyläisen asemassa.

Talollisten (ryhmään on luettu kruunun ja perintötalonpojat sekä kokotilaa viljelleet rälssilampuodit) osuutta erimuotoisten veritekojen osapuolina voidaan pitää suurena sekä Pohjois-Savossa (29 % tekijöistä, 35 % uhreista) että Karjalassa (tekijöistä 46 %, uhreista 42 %).[355] Tilattoman väestön kasvusta huolimatta ryhmän osuus säilyi suurena koko tutkimusajan. Osittain tämä johtuu oikeudellisiin lähteisiin kirjautuneesta itäsuomalaisesta – tosin palkollisasetuksen vastaisesta – tavasta lukea talonpoikaisen kantaperheen kaikki aikuiset lapset talollisiksi. Ryhmän jäseniksi siis tulkittiin huomattavasti enemmän väkeä kuin alueilla, joissa keskimääräinen perhekoko oli erilaisen perhejärjestelmän vuoksi pienempi. Samasta syystä väestön sosiaalirakenteen saumakohdat eivät etenkään Pohjois-Savossa olleet niin aris-

350. Esim. Saloheimo 1980, s. 23–24.
351. Saloheimo 1980, s. s. 477–480.
352. Saloheimo 1980, s. 307. Karjalan puolustuskysymyksestä ja sen ratkaisemisesta, ks. ibid., s. 474–502.
353. Virrankoski 1966, s. 6–7;
354. Säätyläisasutuksesta, esim Wirilander 1989, s. 80.
355. Osapuolten sosiaalista asemaa ei katsauksessa ole suhteutettu alueen kokonaisväestöön, koska tämä ei olisi vastannut panostuksesta kysymyksenasettelun kannalta saatavaa hyötyä. Samasta syystä osapuolten ikää ei ole selvitetty seurakuntien historiakirjoista (papintodistuksia ei ole säilynyt ennen vuotta 1776 henkirikoksiin syyllistyneiden osalta).

tavia kuin muualla.[356] Siksi osapuolten sosiaalisen aseman merkitystä rikollisten taipumusten määrittäjänä voidaan pitää huomattavasti vähäisempänä kuin monilla muilla alueilla.

Sosiaaliseen ylä- ja keskikerrokseen kuuluvien ihmisten tekemien henkirikosten arvioidaan kulttuurista riippumatta olevan tavanomaista suunnitelmallisempia ja "rationaalisempia".[357] Päätelmää vahvistaa havainto itäsuomalaistenkin talollisten huomattavasta osuudesta ennen kaikkea murhiin. Talollisten korkea väkivaltaisuuden aste voi kuitenkin olla myös oire heikosta oikeusturvasta. Se saattoi kieliä tarpeesta turvautua laillisen riidanratkaisun sijaan laittomaan.

Sukupuoli

Väkivalta on miltei poikkeuksetta maskuliinisesti sukupuolittunutta.[358] Naisia oli taposta syytetyistä 1600-luvun Ruotsissa ainoastaan 1–3 %.[359] Suomessa pohjan sodan vuosina naisten osuus henkirikollisista nousi sitä vastoin lähelle kymmentä prosenttia.[360] Samoihin aikoihin naisten osuus kaikista Tukholmassa tehdyistä henkirikoksista nousi yli kolmannekseen. Tämä johtui nk. suisidaalimurhien räjähdysmäisestä lisääntymisestä 1700-luvun alkupuolella.[361] Näiden kuolemankaipuusta kummunneiden surmatöiden toimeenpanosta vastasivat pääsääntöisesti naiset. Itäsuomalaisella tutkimusalueella suisidaalimurha oli naissukukunnalle täysin vieras. Väkilukutaulut ja tuomiokirjat paljastavat naisten tehneen tai yrittäneen tehdä jonkin verran itsemurhia.

Henkirikollisuuden vaihtelua selittävistä demografisista tekijöistä keskeisin on väkivaltarikoksille altteimman ryhmän eli nuorten miesten väestöllinen osuus. Nuorukaisten tekemien surmatekojen taustamotiiviksi arvioidaan julkisen näyttämisen tarvetta, joka kumpuaa vastakkaisesta sukupuolesta käydystä kilpailusta.[362] Yleisesti hyväksyttyä teesiä nuorten miesten väkivaltaisuudesta on Ruotsin historian osalta tukenut mm. suurvaltasotien aikana tapahtunut tappojen väheneminen.[363] Ryhmästä suuri osa oli rekrytoituna rintamalle, minkä vuoksi väestö sai voimakkaan naisenemmistön.[364] Savo-Karjalassa väestönkasvu nosti nuorten sukupolvien, siis nuorukaistenkin, osuutta väkiluvusta 1700-luvun puolivälistä lähtien.[365] Tämä demografinen tekijä ei maakunnallisessa mittakaavassa heijastunut itäsuomalaisiin henkirikosmääriin. Henkirikollisuus lisääntyi ja muuntui vakavanlaatuiseksi silti voimakkaimmin juuri niillä alueilla, joissa väestönlisäys oli suurinta ja nimenomaan ajankohtana, jolloin vuosisadan puolessavälissä syntyneet suuret ikäluokat olivat varttuneet miehuuteen ja naiseuteen.

---

356. Vrt. esim. Wirilander 1989, s. 81, 95–98; Waris 1999, s. 61–62.
357. Wolfgang 1967a, s. 6.
358. Esim. Spierenburg 1999, s. 141; Kaspersson 2000, s. 200.
359. Jansson 1998, s. 54, 75; Österberg 1991c, s. 79; Österberg 1993, s. 214; Österberg 1994a, s. 21; Thunander 1993, s. 145.
360. Kujala & Malinen 2001, s. 432.
361. Jansson 1998, s. 54–75.
362. Daly & Wilson 1988, s. 288. Vrt. Jansson 1998, s. 77.
363. Jansson 1998, s. 4.
364. Österberg 1994, s. 21; Jansson 1998, s. 75.
365. Wirilander 1989, s. 72–75.

Pohjoismainen aineisto on antanut vain harvoja suoria viitteitä siitä, että nuorukaisten väkivaltaisten taipumusten taustalla olisi vastakkaisen sukupuolen suosion tavoittelu.[366] Henkirikoksen itäsuomalainen, epäjulkinen toteuttamistapa ei juuri vihjaa tähän suuntaan. Mahdollisuuksia väkevyyden demonstroimiseen väkivallatta antoivat esimerkiksi yhteiset kaskityöt. Etelä-Pohjanmaalla yleiset itsekorosteiset, nuorten naistenkin suosiota kalastelleet statustapot loistavat Pohjois-Savossa ja Karjalassa poissaolollaan.

Siitä huolimatta, etteivät naiset tehneet Savo-Karjalassa suisidaalimurhia, nämä olivat suhteellisen vahvasti osallisina henkirikoksiin: tekijöistä noin kymmenesosa, uhreista runsaat 20 % oli naispuolisia (ks. liitetaulukko IV:3). Henkirikollisuuden tasoeroista huolimatta osuudet olivat Karjalassa ja Pohjois-Savossa yhtä suuret. Surmatöihin osallistuneet naiset olivat suurimmaksi osaksi talollisten vaimoja ja talollistalouteen kuuluneiden loisten vaimoja.

Naisten osuutta savo–karjalaisiin henkirikoksiin voidaan luonnehtia vahvaksi. Ilmiö oli kytköksissä perheensisäisten surmatekojen suureen määrään ja murhien suhteelliseen runsauteen.[367] Mahdollisesti näistä syistä havainnot itäsuomalaisten henkirikososapuolten sukupuolirakenteesta eivät vahvista Veli Verkon tunnetuksi muotoilemaa tilastollista riippuvuussuhdetta, jossa naisten tekemien henkirikosten määrä on yhteiskunnasta riippumaton vakio: naisten osuuden tulisi henkirikollisuuden lisääntyessä vähetä ja kasvaa sen vähentyessä.[368] Esimerkiksi Etelä-Pohjanmaalla naisväen osuus niin pääsyytetyistä kuin uhreistakin oli kuta kuinkin puolet itäsuomalaisesta, vaikka Etelä-Pohjanmaalla tehtiin vuosina 1790–1815 suhteellisesti yhtä paljon henkirikoksia kuin Ruotsin vallan loppuajan Karjalassa.[369] Murhia Etelä-Pohjanmaalla tehtiin vähän, samoin perheen sisäisiä veritekoja. Pohjan sodan aikaisessa Suomessa naisten osallisuus henkirikoksiin sitä vastoin oli jota kuinkin samaa luokkaa kuin vuosisadan loppupuolella Savo–Karjalassa.[370]

Naisten tekemät tai tilaamat henkirikokset olivat Itä-Suomessa harvoin impulsiivisia tappoja. Yleismaailmallisia havaintoja vahvistaen karjalaiset naiset syyllistyivät murhiin suhteellisesti useammin kuin spontaaneihin tappoihin. Ensimmäisellä tutkimusjakson puolikkaalla murhista kolmannes (5/15) ja jälkimmäiselläkin 16–20 % (4–5/25) oli naisten tilaamia tai toimeenpanemia. Siekailemattomimmat karjalaisnaisten verityöt yleistyivät vasta 1780-luvulta lähtien: silloin tehtiin kolme, mahdollisesti neljäkin palkkamurhaa ja yksi kälynmurha.[371] Savossa, jossa harkittuja henkirikoksia yli-

366. Esimerkiksi Etelä-Pohjanmaan 1800-luvulla kokemaan väkivallan aaltoon tämän on uskottu vaikuttaneen siten, että laskevan säätykierron uhkaamat nuoret miehet karkottivat väkivallalla toisten kylien kosijat varatakseen edullisimmat naimakaupat itselleen.
367. Vrt. naisten osuudesta perheen sisäisissä ja ulkopuolisissa henkirikoksissa, Sharpe 1981, s. 36–37.
368. Ks. Verkko 1949, s. 57 ss. Kritiikistä myös esim. Daly & Wilson 1988, s. 284–287.
369. Ylikangas 1976, s. 34–38, 136. Eteläpohjalaisella maaseudulla otettiin väkivaltaisesti hengiltä vuosina 1790–1807 6,9 ja vuosina 1806–15 5,7 ihmistä vuotta ja 100 000 asukasta kohden. Ensimmäinen suhdeluku on laskettu teoksen sivulla 37 olevasta taulukosta yhdistämällä emäseurakuntien ja kappeleiden tiedot.
370. Kujala & Malinen 2001, s. 432.
371. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1791, Di 26, no 7; v. 1807, Di 45, no 30; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1798, Ece 96, no 4; v. 1795, Ece 32, no 45. Kälynmurhasta, ks. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 4.

päätään tuli ilmi vähän, naiset eivät mainittavasti osallistuneet murhiin (määritelmästä riippuen 1–2 kaikkiaan 15 murhasta).

Ortodoksit Ilomantsin rikoksissa: yliedustuneisuutta varkauksista murhiin

Ruotsin puoleiseen Karjalaan jäi jonkin verran kreikanuskoista asutusta vielä Venäjälle 1600-luvulla suuntautuneen ortodoksien joukkopaon jälkeen. Ortodoksiasutus keskittyi tutkimusalueen väkivaltaisimpiin pitäjiin, Ilomantsiin ja Liperiin, vähäisessä määrin myös Tohmajärvelle ja Kiteelle. Ilomantsin ortodoksista kulttuuria tutkineen Ismo Björnin mukaan osa uskontokunnan jäsenistä kuului alueen vanhimpien maatilojen haltijoina ja kauppasaksoina pitäjän vauraimpaan väkeen.[372] Ortodoksiasutuksen nuorin kerros taas koostui paikoittain epävakaasta venäläisperäisestä uudisasutuksesta. Ilomantsin syrjäisimpiin rajakyliin muodostui Venäjältä paenneiden vanhauskoisten yhteisöjä.[373] Muuttovirran loppupää koostui veropakolaisista, ryöväreistä ja rajarosvoista (asiasta tarkemmin luvussa E).

Kreikanuskoa tunnustavat eivät saavuttaneet pääväestön kanssa tasavertaista asemaa 1700-luvunkaan aikana. Uskontokunnan jäsenillä ei ollut 1760-luvun lopun jälkeen pääsyä edes kihlakunnanoikeuksien lautamiehiksi. Ortodokseille taattiin osin yhtäläiset kansalaisoikeudet vasta 1780-luvulla.[374] Senkin jälkeen valtion virat ja akateeminen opintie jäivät suljetuksi muilta kuin luterilaisilta.[375] Uskontokunnan jäsenten perinteisesti tukala asema ja muita väestöryhmiä kapeammat sosiaaliset mahdollisuudet johtivat näkyviin seurauksiin joidenkin ortodoksien omaksumassa tapakulttuurissa. Kyse oli jonkinlaisesta syrjäytymisilmiöstä, joka purkautui vakavana väkivaltana selvästi useammin kuin Ruotsin kirkon alaisen väestön parissa.

Kreikanuskoisen väestön ”alhainen siveellinen taso” joutui toistuvasti (luterilaisten) piispan- ja rovastintarkastusten silmätikuksi. Vuonna 1780 ortodoksien joukossa kerrottiin olevan väestöryhmän pienuudesta huolimatta enemmän rikollisia kuin luterilaisten piirissä. Kreikanuskoisia luonnehdittiin myös taipuvaisiksi taikuuteen, tuhlaavaisuuteen ja vilppiin. Toisissa yhteyksissä ortodokseja saatettiin luonnehtia myös säästäväisemmiksi ja uutterammiksi kuin luterilaisia. Ristiriitaista kuvausta lienee värittänyt puhdasoppinen luterilainen tendenssi eivätkä kohteena välttämättä olleet samat ortodoksiasutuksen sosiaaliset kerrostumat. Rovastintarkastuksessa havaittiin 1790-luvun lopulla, että Liperin ja Ilomantsin ortodoksien sivistystaso poikkesi toisistaan ensin mainittujen eduksi.[376] Tämä on luettavissa suoraan henkirikostilastoista: Ilomantsin kreikanuskoiset olivat taipuvaisempia surmatekoihin kuin liperiläiset uskonveljensä ja -sisarensa. Papintodistuksessa

372. Björn 1993, s. 69–70, 152–159.
373. Yleisesti Venäjältä, pääasiasta Aunuksesta, saapuneiden muodostamasta uudisasutuksesta Ilomantsissa, ks. Björn 1993, s. 59–60. Vuoden 1752 uudisasutuslaki salli vierasperäisten ostaa haltuunsa kruununtiloja ja torppia, mikäli nämä asettuivat aloilleen. Ibid.
374. Ortodoksien aseman historiallisesta heikkoudesta taustoineen, ks. esim. Björn 1993, s. 15–21, 54–59; Katajala 1994; Saloheimo 1976.
375. Björn 1993, s. 54.
376. Björn 1993, s. 68–69, 129.

kreikanuskoisten henkirikollisten uskontuntemus mainitaan yleensä heikoksi, olipa tekstin laatija omanuskoinen tai Ruotsin kirkon edustaja.

Ilomantsin ortodoksit olivat suomenkielisyydestään huolimatta uskonnon, elämänmuodon ja maailmankatsomuksen puolesta venäläisiä 1800-luvun puoliväliin asti.[377] Kulttuurinen juopa halkoi myös rikollisia taipumuksia. Ortodokseja sakotettiin Ilomantsin käräjillä useammin kuin valtaväestöä. Huolimatta ryhmän suhteellisesta varakkuudesta ja siitä, että uskontokunnan jäsenten joukossa vähemmän tilatonta väestöä kuin luterilaisissa, kreikanuskoisten alttius käräjähäiriöihin (35 % kaikista sakotetuista käräjähäiriöistä) ja omaisuusrikoksiin (32 % sakotetuista omaisuusrikoksista) oli huomattavasti luterilaista väestönosaa voimakkaampaa, sillä ortodokseja oli vain viidennes pitäjän väestöstä. [378] Kreikanuskoisia sakotettiin myös lievistä väkivaltarikoksista useammin kuin luterilaisia (neljännes ao. rikoksista). Aikakaudella eniten sakotettuun rikosryhmään, sukupuolirikoksiin, kreikanuskoisen väestön osallisuus puolestaan oli ryhmän asutuksellisuutta osuutta vähäisempi: 14 % siveellisyysrikoksista sakotetuista oli ortodokseja.[379]

Hovioikeusmateriaali paljastaa, että Karjalan seutu ja etenkin Ilomantsi ympäristöpitäjineen joutui 1700-luvun kolmannella neljänneksellä monien murtovarkaussarjojen näyttämöksi. Osallisuudesta murtoihin tuli epäillyiksi myös talollisten ja rälssilampuotien yhdessä puolisoidensa, sukulaistensa tai irtolaisten kanssa muodostamia ketjuja. Omaisuuden suojaa heikensivät myös rajarosvot. Ilomantsin pitäjän omintakeiselle oikeuskulttuurille oli ominaista myös se, että asianomistajat kantoivat pitäjän käräjillä vielä 1750–60-luvulla useista hattujen sodan ja miehityksen aikaisista selvittämättömistä surmateoista (luku E). Tämä viittaa siihen, että sodan ja miehityskauden haavat jäivät märkimään pitkäksi ajaksi. Karjalassa varkausprosessien suhteellinen määrä väheni 1800-luvun alkuun mennessä jopa puoleen 1750–70-luvun aikaisesta tasosta (ks. liite I).

Vielä sakotettuja väkivalta- ja omaisuusrikoksia räikeämmin Ilomantsin kreikanuskoiset olivat yliedustettuina surmatöissä. Pitäjässä prosessoiduista, vuosina 1748–1807 täytetyistä 31 henkirikoksesta pääsyytetty oli ortodoksi 19 tapauksessa eli yli 60 %:ssa henkirikosoikeudenkäynneistä. Kreikanuskoiset tekivät seitsemän Ilomantsin 13 murhasta. Ortodoksi Teppana Huurinainen teki kolmoismurhan, eli syytettyjä oli yhteensä viisi. Tohmajärven ja Kiteen pieni ortodoksivähemmistö ei syyllistynyt henkirikoksiin mainittavassa määrin, Liperissä kaksi Sotkuman kylän kreikanuskoista asukkia surmasivat kaskimailla lähiomaisensa lähes samanaikaisesti vuoden 1779 kesällä.[380] Lievistä pahoinpitelyistä sakottelun perusteella ortodoksien ja valta-

377. Björn 1993, s. 8 viitteineen.
378. Björn 1993, s. 26.
379. Vuosina 1738–1771 sakotetuista 561 ilomantsilaisesta ortodokseja oli 150 (ryhmän väestöosuus oli n. 20 %, mutta nousi 1800-luvulle mennessä yli 27 %:iin) Piipponen 1988, s. 54–55. Haasteen laiminlyöntejä ei ole tilastoitu Piipponen 1988:ssa. Ks. myös Björn 1993, s. 68–69. Tiedot ortodoksiväestön määrästä ovat puutteelliset, mutta vuonna 1750 kreikanuskoisia on laskettu Ilomantsissa asuneen 232 kaikkiaan 2651 asukkaasta, vuonna 1769 1019, kun kokonaisväkiluku oli 5065. Vuosina 1738–1771 sakotetuista oli ortodokseja 150 kaikkiaan 561 sakotetusta. Piipponen 1988, s. 54-55.
380. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1780, Di 15, no 7 (; Alistettujen asiain designaatioluettelo, v. 1779, Savon ja Karjalan lääni, Di 14, no 95); ibid. päätöstaltiot, v. 1779, Di 14, no 100; v. 1782, Di 17, no 10.

väestön keskinäiset välit eivät olleet rauhan aikana tulehtuneet.[381] Tällaisiin epäilyihin ei anna aihetta henkirikosten osapuoltenkaan analyysi. Eri uskontokuntien jäsenten keskinäiset välit on arvioitu sekä aikalaistodistusten että sakkoluettelotutkimusten perusteella pääsääntöisesti sopuisiksi.[382] Sotien aikana tilanne muuttui kuitenkin aivan toisenlaatuiseksi (ks. luku E).[383]

Osaselitys ortodoksien väkivaltaisiin taipumuksiin löytyy syytettyjen elämänhistoriasta. Henkirikoksen tekijät olivat usein vain lyhyen aikaa paikkakunnalla asuneita maahanmuuttajia, jotka eivät välttämättä olleet integroituneet pitäjän valtaväestöön. Uskontoa ja vähemmistöasemaa ratkaisevammin ryhmän rikollisia taipumuksia saattaa selittää kyläkunniksi asti kasvaneen, liikkuvaa elämää viettäneen populaation kasautuminen yhteen.[384] Väkivaltaisiin taipumuksiin sysäsi myös tietty elämänvalintojen vaihtoehdottomuus. Asutuksen tihetessä kreikanuskoisten ei ollut helppoa muuttaa Ruotsin valtakunnassa kauas asuinsijoiltaan: uskonyhteys piti ryhmän jäsenet karjalaisella rajaseudulla. Kysymykseen kreikanuskoisten panoksesta itärajan läheisyydessä tehtyihin henkirikoksiin palataan luvussa E.

Taloudelliset kriisitekijät ja henkirikosten määrällisen muuntumisen ajoittuminen

Itä-Suomen valtaväestö eli pitkään pääasiassa kaskiviljelystä. [385] Elinkeinon työvoimavaltaisuudella oli laajakantoinen seuraus savo-karjalaisen väestön sosiaaliseen kokoonpanoon: se oli suhteellisen homogeeninen. Asutus oli kauttaaltaan maalaista. Kaskiviljelyn runsastuottoisuus teki alueesta pitkäksi aikaa Ruotsin valtakunnan vilja-aitan, mutta leipäviljan omavaraisuus oli jakautunut epätasaisesti.[386] Mahdollisuudet tärkeimmän luonnonvaran eli puun muunlaiseen hyödyntämiseen olivat pitkään niukat, sillä paikallista elinkeinoelämää hyydytti vesiteiden ja kulkureittien katkominen rauhanteoissa. Esimerkiksi tervanpoltto kävi sen vuoksi kannattamattomaksi jo Uudenkaupungin rauhanteon jälkeen.[387] Tämän taloudellisen tekijän vaikutusta itäsuomalaisen henkirikollisuuden kokoonpanoon ei voida tilastollisesti eikä yksilöidyinkään tapauksin osoittaa etenkään, kun sen alkukanta sijoittuu tutkimusajan ulkopuolelle. Ahtaalle joutuneet talonpojat kehittivät sivuelinkeinokseen mm. rajan yli suuntautuneen kaupan.[388]

Yhteiskunnallinen kehitys oli periaatteessa suotuisaa niille Ruotsin alamaisille, jotka vaikeutuneista mahdollisuuksista huolimatta kykenivät säilyt-

381. Piipponen 1988, s. 17, 26, 58.
382. Björn 1993, s. 70–72.
383. Esim. Matikainen 1995, s. 49; Kujala 2001, s. 166–167; Saloheimo 1980 eri kohdin.
384. Esim. Björn 1991, s. 109.
385. Ks. esim. Cederberg 1947, s. 73–80; 203–205; Virrankoski 1975, s. 77–79; Soininen 1974, s. 256, 270, 351–352; Jutikkala 1980, s. 231; Kaila 1931, s. 11, 27–30. Vrt. Arvo M. Soinisen 1820-luvun tilannetta valottava, Böckerin kokoelman tietoihin perustuva jaottelu, Soininen 1974, s. 17–19.
386. Wirilander 1989, s. 81, 94–95, 666–667; Katajala 1997, s. 53; Hietanen & Rantatupa 1975, s. 159–160.
387. Ks. esim. Cederberg 1947, s. 176; Åström 1980, s. 274; Rudenschöld 1899 (1736), s. 35; Jutikkala 1980, s. 231; Kaukiainen 1998, s. 141–143.
388. Kaukiainen 1998, s. 141–143.

tämään talonpojan aseman. Torppien perustaminen sallittiin talonpoikaismaalle 1747. Perintötalonpojat saivat täyden omistusoikeuden maahansa Yhdistys- ja vakuuskirjassa vuonna 1789.[389] Talonpoikaiskauppaa vaikeuttivat Savo–Karjalassa kuitenkin eräät institutionaaliset tekijät, ennen kaikkea kaupunkien kaukainen sijainti. Vuoteen 1775 asti Savo-Karjalan asukkaat joutuivat kuljettamaan veroviljansa Loviisaan ja suuntaamaan kauppamatkansa virallisesti joko sinne tai Pohjanlahden rannikkokaupunkeihin, erityisesti Ouluun. Ensin mainitun kaupallinen vetovoima jäi kelvottomien kulkuyhteyksien vuoksi olemattomaksi.[390] Kun talonpojat joutuivat matkaamaan talvikeleillä veroviljojensa kanssa läänin syrjäisimmistä kolkista jopa 70 peninkulman matkan läänin pääkaupunkiin Loviisaan ehti jo hevonen syömään kuormasta melkoisen osan.[391] Kulkuväyläongelmien vuoksi rajan yli käyty salakauppa ahmaisi erittäin merkittävän osuuden alueen kaikesta tavarakaupasta.[392] Kirsi Sirén onkin aiheellisesti arvioinut, että 1700-luvun loppupuolen savolaisten talonpoikien väkivaltaisuuden taustalla saattoi piillä mainitunlainen elinkeinomahdollisuuksien ehtyminen.[393]

Talonpoikaiston ja sitä alempien sosiaaliryhmien taloudellinen menestys alkoi erkaantua kaikkialla Savo–Karjalan alueella. Kauppasahojen leviäminen ja erityisesti Pietarin kaupungin huoltotarpeet vaurastuttivat rajamaakuntien asukkaita mm. työtilaisuuksien, kyyditysten ja talonpoikaistuotteiden kysynnän muodossa.[394] Vientisahalaitokset alkoivat yleistyä 1760-luvulla. Ne saavuttivat Savossa suhteellisen merkittävän aseman 1780-luvulle mennessä, mutta Ruotsin puoleisessa Karjalassa sahatoimintaa rajoitettiin vielä tässä vaiheessa voimakkaasti.[395] Karjalassa vaikeiden tiestöolojen aiheuttamia taloudellisia tappioita lievitti puolestaan alueelta käyty vilkas salakauppa mm. kasvavan Pietarin tarpeisiin.[396] Vastakkaiseen suuntaan kehitystä veti suhteellisen liikaväestön muodostuminen. Osa tästä ryhmästä ajautui vähitellen mierolaisen asemaan.[397] Vanhan Suomen ja Pietarin vetovoima eivät riittäneet estämään kehityskulkua, sillä muuttoliike itään jäi vielä 1700-luvulla suhteellisen vähäiseksi.[398] Elinkeinot eivät lopulta laajenneet koko kasvavan väestön tarpeita vastaavasti. Tämän vuoksi kiertelevät kerjäläiset jäivät Savoon ja Karjalaan 1760-luvun katovuosista lähtien yhteisöelämän pysyväksi ainekseksi. Proletarisoitumiskehitys sai kohtalokkaat mittasuhteet kuitenkin vasta 1800-luvun puolella.[399]

Paikallista taloudellista taantumaa aiheuttivat Pohjois-Savoon myös tutkimusaikana toimeenpannun verouudistuksen seuraukset. Savo–Karjalan ve-

389. Käännekohdasta laajemmin, ks. Ylikangas 1993, s. 77–88; Sirén 1999, s. 25 ss.
390. Katajala 1997, s. 38–39.
391. Virrankoski 1975, s. 75; Jutikkala 1980, s. 222; Cederberg 1947, s. 141.
392. Katajala 1997, s. 36.
393. Sirén 1996, s. 166–167. Vuonna 1747 pohjoissavolaisten ja karjalaisten talonpoikien Pohjanmaalle suuntautuneet kauppamatkat kiellettiin lyhytaikaisesti. Laakso 1954, s. 91–93; Karjalainen 1926, s. 148–152.
394. Vrt. Katajala 1997, s. 240. Taloudellista aktiviteettia määrittäväksi tekijäksi Pietarista ei ollut Ruotsin puoleisen Savo-Karjalan alueella ennen autonomian aikaa.
395. Kuisma 1993, s. 52, 97, 102; Katajala 1997, s. 34, 38–39; toisaalta Kaukiainen kyseenalaistaa sahatalouden paikallista merkitystä vielä 1700-luvulla, Kaukiainen 1998, s. 142–143.
396. Esim. Katajala 1997, s. 35–36.
397. Pulma 1985, s. 41–64; Wirilander 1989, s. 113–114, 444–445; Fougstedt–Raivio 1953. s. 11.
398. Katajala 1997, s. 45; Engman 1983.
399. Pulma 1985, s. 61–64, 206–207 ja eri kohdin. 1820–50-luvulla Savossa kulminoituneesta kaskikriisistä ja loisongelmasta, ks. Soininen 1974, s. 383–392; Soininen 1980, s. 391–393.

rollepanoasetus annettiin vuonna 1775. Uusi verollepano saatiin vahvistettua Pohjois-Savossa suureksi osin vasta 1790-luvulla, sillä paikalliset talonpojat pyrkivät jarruttamaan uudistusta tietäessään mitä tuleman piti: verouudistus mullistaisi Pohjois-Savon vero-olot asukkaiden haitaksi. Savon pohjoisimpien pitäjien maavero kiristyi ennennäkemättömän korkeaksi, mistä seuranneiden verorästien takia taloja autioitui tukuittain.[400] Varhaisempi, vuoden 1664 asutustilanteeseen perustunut verorasite oli Pohjois-Savossa jäänyt talokohtaisesti erittäin vähäiseksi. Kuopiossa ja Iisalmessa verotus nousi uudistuksen seurauksena jopa yli 20-kertaiseksi entiseen nähden. Näillä nimenomaisilla alueilla tapahtui myös henkirikosten lisäystä. Surmateot saivat samalla selvästi aiempaa raaemman ja häikäilemättömämmän luonteen. Tapahtuneella ei kuitenkaan ole yksioikoista yhteyttä verouudistukseen, sillä väkivaltaistuminen alkoi Savon pohjoisimmissa pitäjissä jo kauan ennen verouudistuksen toimeenpanoa, 1770-luvun loppupuolella. Ajallinen kytkös odotettavissa olleeseen isoonjakoon, metsävarojen alkavaan ehtymiseen ja yltyvään pellonraivaukseen on sen sijaan perusteltu etenkin, kun surmatekojen edetessä etulinjaan nousivat talonpojat.

Karjalan vero-olot taas olivat vakiinnuttamattomalla kannalla 1760-luvulle asti. Tuolloin eräänlaisia tulo- tai kannustinloukkuja synnyttänyt arvioverotus lakkautettiin. Myös Karjalan vero-olot vahvistettiin lopullisesti vuoden 1775 verollepanoasetuksessa, mutta uudistuksen seuraukset eivät olleet Karjalan oloissa lainkaan niin kohtalokkaat kuin Pohjois-Savossa.[401] Vaikka seudulla tehtiin henkirikoksia yhä vähemmän 1770-luvulta lähtien, verouudistuksen ja rikollisuuden muuntumisen samanaikaisuus Karjalassa ei oikeuta tekemään johtopäätöstä suoraviivaisesta syysuhteesta. Surmatöiden tausta kiinnittyi useissa tapauksissa heikkoon hallinnollis–oikeudelliseen kontrolliin. Toisaalta vakiintumaton verotus jo itsessään ilmentää sellaista hallinnollista keskipakoisuutta, joka ehkäisee Eliaksen mukaan nk. sivilisaatioprosessin käynnistymistä.[402]

Tapot ja murhat keskittyivät Savo–Karjalassa jossain määrin sankemmin emäpitäjien kyliin (ei kuitenkaan kirkonkyliin) kuin uusiin kappeleihin. Tältä osin kehitys oli kuitenkin monimuotoista. Murhat levisivät läänin syrjäisiin äärikolkkiin Kiuruvedelle ja Nurmekseen 1780-luvulta lähtien, mutta Kuopion kaupunkikin muodosti omintakeisen henkirikoskulttuurinsa.[403] Myös Etelä-Pohjanmaalla ns. puukkojunkkarikauden varhaisoireita

400. Wirilander 1989, s. 228–248.
401. Saloheimo 1980, s. 256.
402. Elias (1939) 1994, s. 420.
403. Kuopioon kaupantekoon saapuneet savolaiset joutuivat 1780–90-luvulla osallisiksi henkirikoksiin, jotka tapahtumayhteydeltään tai osapuoliltaan poikkesivat maaseudun surmatöistä: Rantasalmelta tullutta torppari Heikki Pasasta syytettiin yhdessä kapakoitsija Hemminki Hyrkäksen kanssa keuruulaisen talonpojan Matti Erkinpojan pahoinpitelemisestä hengiltä kapakkatappelussa 1785. Hevosensa Rautalammilta kaupunkiin myymään tullut sotilas löydettiin surmattuna ja ryöstettynä 1791, samana vuonna tuntematon sotamies tappoi torinvarren kadulla korpraali Gutzenin kenenkään näkemättä, Maaningan suutari Johan Veckman surmasi juovuksissa pitäjän koulumestarin velkariidan vuoksi vuonna 1795. Kuopioon tulleet vierailijat muodostivat merkittävän elementin muutaman sadan asukkaan laajuisen kaupungin väkivaltarikollisuuteen. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni v. 1785, Di 20, no 89; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1785, Ece 28 , no 1; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1794, Di 29, no 1; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni v. 1791, Ece 18, no 83; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1791, Di 26, no 83; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Ece 36, no 5; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni v. 1796, Di 31, no 5. Korpraali Gutzen oli kuolemansa kynnyksellä ehtinyt kertomaan, että hänet pahoinpiteli tuntematon sotamies. Gutzenin surma ei kuitenkaan ollut lain mukaan salatappo, koska se tapahtui kaupungissa. Vrt. Nehrman 1756, V:V:13, s. 273.

ennakoineet henkirikokset keskittyivät 1790-luvulla kappeleihin ja syrjäkulmille. [404] Ylikangas ei usko näiden tapausten kytkeytyneen suoraan nousevaan henkirikollisuuteen, josta vastasivat alkuvaiheessa emäseurakuntien, ja vasta pitkällä 1800-luvulla kappelien, asukkaat.[405] Tietystä yhteiskunnallisen kehityksen rinnakkaisuudesta – eli väestönkasvun lieveilmiönä tapahtuneesta alenevasta sosiaalisesta kierrosta ja taloudellisten menestymismahdollisuuksien erilaistumisesta – huolimatta itä- ja länsisuomalaisten alueiden väkivaltaisuuden kasvupohja oli erilainen. Paikallisen henkirikollisuuden koostumus, kehityssuunta ja historiallinen taustatilanne poikkesivat toisistaan perinpohjaisesti. Kuolettava väkivalta alkoi hiljalleen yleistyä Etelä-Pohjanmaalla, kun sen suuntaus pitkällä tähtäimellä, 1700-luvulta 1800-luvun puoleenväliin, oli laskeva sekä Savossa että Karjalassa.[406] Myös esimerkiksi seutukuntien taloushistoria poikkesi toisistaan läpikotaisin. Toisin kuin Savo–Karjala, Etelä-Pohjanmaa oli väkivaltaisen kautensa kynnykselle ja myöhemminkin vauras, kiihkeää nousukautta elänyt maakunta, jossa nopea väestönkasvu ja peltoviljelyyn siirtyminen katkaisi nuorilta miehiltä sosiaalisen nousun väylät ja johti laskevaan säätykiertoon.[407]

Tämä ja talollisten vaurastuminen toisten väestönosien toimeentulon mahdollisuuksien ehtyessä voitiin eteläpohjalaisten talollisten jälkeläisten parissa kokea subjektiivisesti kipeämmäksi asiaksi kuin se oli Savo-Karjalassa, jota kansoitti historiallisesti köyhä väki ja jossa myös maalaisväestön eri ryhmien väliset raja-aidat olivat verrattain matalat. Absoluuttinen köyhyys (päinvastoin kuin suhteellinen köyhyys) tulkitaan eräin reunaehdoin monasti pikemmin rikollisuutta vähentäväksi kuin lisääväksi tilannetekijäksi.[408] Itä-Suomessa väestöllisten paineiden aiheuttaman sosiaalisen turhautumisen purkautumista olivat omiaan vaimentamaan myös vahva perheorganisaatio ja laajentuneet veljesperheet sekä mahdollisuudet uudistorppien perustamiseen talojen takamaille. Ne kaikki pehmensivät säätypudotusta talollisluokasta tilattomiin ensimmäisissä polvissa.[409] Ehkäpä näiden tekijöiden seurauksena pohjoissavolainen ja karjalainen väkivalta pysyi huomattavasti rajatummissa mittasuhteissa kuin Etelä-Pohjanmaalla.

Vaikka yhä harvempi itäsuomalaisen talollisen poika kykeni säilyttämään vanhempiensa aseman väkiluvun kasvaessa, sekä perhemuoto että kollektiivista työpanosta edellyttänyt kaskitalouden arvojärjestelmäkään eivät todennäköisesti korostaneet sellaista yksilösuoritusta, jonka Ylikangas näkee eteläpohjalaisen väkivaltavirtauksen keskeisenä taustatekijänä. Arvostuserojen lisäksi sisäsuomalaisten pitäjien väestönkasvun paisuminen 1800-luvulla taloudellisesti ja sosiaalisesti musertaviin mittasuhteisiin saattoi salvata seutukunnalla portit laajamittaiselta väkivallalta. Rutiköyhä savupirttien nurkkien väki ei enää 1820-luvulla ryhtynyt mainittavasti henkirikoksiin.[410] Il-

404. Ylikangas 1976, s. 15, 18, 20.
405. Ylikangas 1976, s. 44–45.
406. Vrt. Turpeinen teoksessa Ylikangas 1976, s. 18; Ylikangas 1984, s. 146–148
407. Ylikangas 1976, s. 255–267.
408. Laine 1991, s. 60.
409. Wirilander 1989, s. 85–118; Sirén 1999, s. 29.
410. Vrt. Turpeinen teoksessa Ylikangas 1976, s. 18; myös Wirilander 1989, s. 115–116.

miön osaselitystä voi etsiä mahdollisesti tiukentuneesta oikeudellisesta tai epämuodollisesta kontrollista.

Pohjois-Savossa henkirikosten suhteellisten määrien vakaus Kuopiota ja Iisalmea lukuun ottamatta ei anna sijaa taloudellisen suhdannevaihtelun ja talousmaantieteen laajalle pohdinnalle. Karjalaisenkaan henkirikollisuuden vähittäisen hiipumisen syitä ei voi jäljittää ensisijaisesti taloudellisten muuttujien avulla. Osaltaan tämä kertonee vaihdantatalouden suhteellisen vähäisestä merkityksestä nimenomaan tutkimusaikana. Tiestöltään vaikeakulkuisimpien savolaispitäjien, esimerkiksi Iisalmen, asukkaat eivät syyllistyneet mainittavasti hengenriistoihin aikana, jolloin liikenteelliset ongelmat olivat vaikeimmillaan eli 1740–60-luvulla. Pohjoissavolaiset ja karjalaiset eivät syyllistyneet Loviisaan suuntautuneilla kauppa- ja veromatkoillaan henkirikoksiin 1770-luvun puoleenväliin mennessä, mutta Venäjälle suuntautuneen rajakaupan yhteydessä tehtiin yksi ryöstömurha. Surmatekojen yleistyminen ajoittuu sitäkin selvemmin kiivaimman väestönkasvun ja asutuksen takamaille leviämisen sekä Kuopion kaupungin perustamisen jälkeiseen aikaan. Savon pohjoisimpien pitäjien syrjäinen sijainti näyttäisi 1770-luvulle asti pikemmin suojanneen seutua kuolettavien konfliktien yleistymiseltä.[411]

Myöskään katovuodet eivät suoranaisesti heilautelleet henkirikosten määriä. Tuskin havaittavat erot viittaavat pikemmin hienoiseen vähentymiseen kuin lisääntymiseen.[412] Kadon riski kuului talonpojan elämään eikä ihmisellä ollut keinoja muuttaa tätä luonnonjärjestystä. Samantapaiseksi tilannetta on arvioitu Etelä-Pohjanmaallakin: pahoina katovuosina kuolettava väkivalta laantui, hyvien vuodentulojen jälkeen tilanne oli usein päinvastainen – mitä edisti mm. väkijuomien helppo saatavuus.[413] Howard Zehr on havainnut yleismaailmallisen kytköksen väkivallan ja halvan viinan aikojen välillä, mutta ei koe syysuhdetta suoraviivaiseksi, vaan tulkitsee väkivallan ennen kaikkea poliittiseksi ilmiöksi.[414] Vastaavanluonteisen päätelmän on käänteisesti tehnyt myös Kimmo Katajala tutkiessaan 1600-luvun nälkävuosien kapinatapahtumia Karjalassa.[415] 1700-luvun katovuodet eivät tuhoisuudessaan vedä vertoja edellisen eivätkä seuraavankaan vuosisadan pahimmille nälkävuosille. Pappien väkilukutabelleihin kirjaamat merkinnät vuosien satoisuudesta puhuvat nykyihmiselle silti karua kieltään: Kustaan sodan jälkeisen itäsuomalaisen kuolonvuoden 1791 väkilukutaulussa Pielisjärven kirkkoherra kertoo suuren määrän seurakuntalaisistaan muuttaneen nälänhädän vuoksi pois ja satojen ihmisten kuolleen.[416] Tällaisissa oloissa myös epävirallinen ja oikeudellinen kontrolli on voinut heiketä siinä määrin, ettei minkäänlaisia päätelmiä surmatekojen kehityssuunnasta voi tehdä ilman syvällistä tietämystä muunlaisten rikosten, ennen kaikkea omaisuudenloukkausten ja lievien väkivaltarikosten, esiintymisestä.

411. Kauppamatkallaan tappoja teki kuitenkin Loviisassa kaksi eteläsavolaista tekijää. Tiestöongelmasta esim. Katajala 1997, s. 35–36: Wirilander 1989, s. 511–520.
412. Koskivirta 1996, s. 57–58. Ks. katovuosien ajoittumisesta myös liite I.
413. Vrt. Ylikangas 1976, s. 43.
414. Zehr 1976, s. 321–322.
415. Vrt. Katajala 1994; Kujala & Malinen 2001, s. 427.
416. KA: Liperin seurakunnan väkilukutaulukot, VÄ 4.

Tekopaikka

Itäsuomalainen henkirikos tehtiin yleisimmin uhrin, joskus tekijänkin, kotona. Näin oli sekä Pohjois-Savossa että Karjalassa (yli 40 % henkirikoksista, ks. paikat liitetaulukosta IV:4). Tämä surmatöiden yksityisluontoisuutta korostava yleispiirre poikkeaa 1600-luvun Ruotsissa tai 1810–1820-lukujen Etelä-Pohjanmaalla tehtyjen tappojen perusteella muodostetusta kuvasta. Vielä Ruotsin vallan ajalla myös Etelä-Pohjanmaalla tappotyöt tehtiin yleisimmin asuinpaikassa.[417]

Syrjäinen kaskimaa valikoitui harkitun murhan tekopaikaksi verrattain usein. Rikos oli mahdollista salata tai naamioida onnettomuudeksi ja uhria oli helppo väijyä metsän pimennosta. Kaskimailla tapahtuneita henkirikoksia motivoi (mahdollisesti salatappoja lukuun ottamatta) vain harvoin suora kiista kaskinautinnasta.[418] Surmista suurin osa tapahtui parisuhteessa. Raskas viertäminen kiristi myös miespuolisten yhtiökumppanusten välejä. Taipumusta vaaralliseen konfliktiin vahvisti käden ulottuvilla ollut sovelias tappoase eli kirves. (Kaskimailla tehdyt surmat motivaatioperusteineen on merkitty liitetaulukon IV:4 yhteyteen). Kaskimailla, järvellä tai metsässä surmattiin alle 15 % uhreista, saman verran kuin maantiellä tai muualla ulkosalla.[419]

Myös jonkun tuttavansa luona, lähinnä naapurissa, sai surmansa 10–15 % henkirikosten uhreista. Näihin tapauksiin lienee monesti liittynyt jonkinasteinen päihteiden käyttö, vaikka humaltuneisuus ei välttämättä käy ilmi oikeudellisista lähteistä. Hautajaisissa, häissä ja muissa väenkokouksissa henkirikoksia sattui sekä Pohjois-Savossa että Karjalassa ainoastaan kerran vuosikymmenessä. Ylenpalttisen juopottelun siivittämät väenkokoustapot puuttuivat lähes täysin itäsuomalaisesta, ennalta harkittuun ja tahalliseen painottuvasta henkirikoskulttuurista. Kylänkierrolla tehdyistä tai kapakkatapoista pohjalaiseen tapaan ei juuri ollut puhettakaan lukuun ottamatta paria humalikon keyrin aikaan tekemää tappoa tai kuolettavaa pahoinpitelyä.[420] Tämä vahvistaa käsitystä, että savo–karjalaisen väkivallan kasvot olivat tyystin toiset kuin eteläpohjalaisen. Etelä-Pohjanmaalla vuosina 1789–1807 tehdyistä hengenriistoista vain vajaa neljännes tapahtui jossakin asuinpaikassa,[421] kun taas uhrin kotona tai naapurustossa tuttavan luona sai Savo-Karjalan läänissä surmansa 1748–1807 yhteensä lähes 60 % uhreista – kuta kuinkin sama osuus eteläpohjalaisista joutui henkirikoksen uhriksi erilaisissa yleisötilaisuuksissa.[422]

417. Esim. Thunander 1993, s. 145; Vrt. Ylikangas 1976, s. 51–55.
418. Kaskiriitojen yleisestä taustasta laajemmin, ks. Heikkinen 1988, s. 117–122.
419. Nämä ovat pääasiassa töiden ääreen surmattuja, mutta myös hukutettuja.
420. Vrt. Ylikangas 1976, s. 65–94. Tämän tutkielman luvussa C mainittu ilomantsilaisen Juho Vepsäläisen tappo voidaan liittää kylänkiertoon. Lisäksi renki tappoi Nurmeksessa keyrin yönä 1789 taloon tunkeutuneen ja juovuksissa metelöineen talollisen pojan. VMA:VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1799, Ece 52, no 15; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1799, Di 34, no 15.
421. Ylikangas 1976, s. 53. Vuonna 1808–1825 eteläpohjalaisista henkirikosten uhreista vain alle 20 % surmattiin asuinpaikassa, joten henkirikollisuuden kasvu tapahtui muissa tekoyhteyksissä, ennen kaikkea kylänkierrolla.
422. Ylikangas 1976, s. 55.

Alkoholi

Rajamuutoksista johtunut liikenneyhteyksien katkeaminen heikensi jo 1730-luvulla itäsuomalaisten talonpoikien rahataloutta. Pitkien kuljetusmatkojen takia vilja oli edullista polttaa helposti liikuteltavaksi viinaksi. Tästä syystä paloviinan merkitys paikallisena vaihdannan välineenä kasvoi. Sen vaihdannallinen arvo säilyi vahvana ainakin 1760-luvun lopulle saakka. Viinan katsottiin kuuluvan olennaisena osana talonpoikaiselämään ja helpottavan arkista aherrusta, mutta virkamiehet ja papisto eivät monesti olleet sen raittiimpia kuin tavallinen rahvaskaan. Aikakauden alkoholinkäyttötottumukset heijastuvat henkirikoksiin tilastollisesti yllättävänkin vähän. Pikemminkin kostea viinakulttuuri lisäsi alttiutta onnettomuuksiin, joista vakavimpia oli nk. Kuopion rytyjoulu vuonna 1760. Pitäjän täyteen ahdetussa joulukirkossa syntyneessä paniikissa talloutui kuoliaaksi 17 henkilöä. Aikalaisten mukaan huomattava osa kirkkokansasta oli ollut umpihumalassa.[423]

Alkoholinkäyttö ja juopumus mainitaan hovioikeusmateriaalissa suoraan vain 24 henkirikoksen yhteydessä (12 %). Osuus on selvästi pienempi kuin on laskettu esimerkiksi 1600-luvulla Göötan hovioikeuspiirissä prosessoiduista henkirikoksista (n. 50 %) tai Antti Kujalan sekä Ismo Malisen pohjan sodan ajalta keräämästä aineistosta (kolmannes), mutta toisaalta se vastaa 1720–60-lukujen Tukholmasta koottuja tietoja.[424] On luultavaa, että huomattavasti useampi itäsuomalaisen henkirikoksen osapuoli oli nauttinut päihteitä kuin lähteisiin kirjattiin. Mainituissa tapauksissa syytetyn on täytynyt olla huomattavan päissään. Oikeudenkäyntimateriaalissa oli yhtä yleistä, että henkirikoksen uhri (18 henkeä) kuin päätekijäkin (16 henkeä) oli rikoshetkellä erittäin juovuksissa. Kymmenessä tapauksessa mainittiin rikoksen molempien osapuolten olleen humalassa. Vain 20 spontaanissa tappotilanteessa (alle 15 % tapoista) voi lähteistä suoraan päätellä jommankumman osapuolen käyttäneen päihteitä. Henkirikosten tapahtuma-ajankohtien keskittyminen voisi kuitenkin tukea otaksumaa, jonka mukaan väkivallan loivanpuoleiset huiput osuivat juhla-aikoihin, jouluun ja mahdollisesti keyriin. (Kuukausittainen jakauma ja analyysi liitteessä IV:5.)

Päihtymys ei vaikuttanut rikosten oikeudelliseen rangaistavuuteen, mutta sen sijaan juopuneen intentio kyllä määritti sitä: rikos oli vähemmän raskauttava, jos se johtui varomattomuudesta kuin ”pahuudesta”.[425] Juuri kukaan ei yrittänyt mainita puolustuksekseen humalatilaa. Tämä oli täysin ymmärrettävää 1700-luvun alkoholipoliittisessa tilanteessa: vahva juopumus oli erikseen kriminalisoitu. Maassa vallitsi viinanpolttokielto vuosina 1756–1760, ja jälleen vuonna 1772 Kustaa III julisti aiempaa kattavamman, polttoa ja viinanmyyntiä koskeneen kieltolain, jota kahtena seuraavana vuotena edelleen kiristettiin. Vuonna 1775 seurasi kruunun viinamonopolin aika, mutta kotitarvepoltto sallittiin vuokraoikeutena jälleen vuonna 1787. Alko-

423. Mäntylä 1983, s. 20–21; Mäntylä 1985, s. 178–185.
424. Thunander 1993, s. 145; Kujala & Malinen 2001, s. 430–431; Kaspersson 2000.
425. Mäntylä 1985, s. 62, 102–109, 184–185; Nehrman 1756, I:V:11, 20, s. 94. 1734 års lag, MB I:1; II:2; XL:3; LX:2; III:1; RB XXV:5; JB XIII:2 .

holipolitiikan suunta kääntyi kokonaan, ja viinanpoltto vapautui edelleen Kustaan sodan vuosista lähtien lukuun ottamatta ajoittaisia huonojen satojen aikoihin julistettuja myyntipolttokieltoja. Viinanpoltto- ja myyntikieltojen avulla pyrittiin kohentamaan katastrofaalista viljatilannetta. Vaikka kieltolakeja myös rikottiin sumeilematta, juopumussakotukset vähenivät Ilkka Mäntylän mukaan selvästi niiden aikana. Kymenkartanon läänistä kerrottiin myös, että ”riidat, tappelut, eripuraisuus, kinat, törkeät rikokset ja kaikenlaiset rumat puheet vähenivät silloin, kun viina oli kielletty”.[426] Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista, että henkirikokset eivät kieltolakivuosina suinkaan vähentyneet, päinvastoin, ajoille olivat leimallisia murhat. Tätäkin selvempi on silti suuntaus, joka alkoi kustavilaisena vapaan viinan aikakautena: alkoholista tuli yhä näkyvämpi väkivallantekojen taustatekijä, vaikka henkirikosten määrä ei niiden seurauksena varsinaisesti lisääntynytkään. Osa muutoksesta voi myös selittyä tutkimuksen alkukautta tarkemmalla lähdeaineistolla, mutta selitys ei ole tyhjentävä, koska syytetyn voimakas humalatila mainittiin hovioikeuden päätöstaltioissa jo kaikkein varhaisimmissakin oikeustapauksissa.[427]

Alkoholi ei vapauttanut pelkästään suunnittelematonta, tahatonta ja impulsiivista väkivaltaa. Viinaa juotettiin myös palkkamurhaajalle, jotta tämä saisi kyseenalaista urheutta kovaa luontoa vaativaan tekoonsa.[428] Viinanhimo tai juoppohulluus saattoi ajaa mielettömiltä tuntuviin murhiin: alkoholisoitunut talonpoika Hannu Leivo puukotti puolivuotiaan tyttärensä hengiltä keskellä yötä Iisalmen Lukkarilassa helmikuussa 1807 kostaakseen vaimolleen viinaleilin epäämisen.[429] Juopumus irrotti helposti pidäkkeet patoutuneen vihan purkauksilta, joita erityisesti kunnia- ja arvovaltakysymykset ja pitkään selvittämättömät kaunat nostivat pintaan. Perinteisesti kollektiivisessa kulttuurissa eläneet nuoret miehet olivat herkkiä vähäisimmällekin arvovallan kyseenalaistamiselle. Kasvojen puolustamisen tarve teki nämä hanakoiksi vastaamaan pieniinkin haasteisiin väkivalloin.[430] Vihantunteita oli sosiaalisesti hyväksyttyä purkaa lyönnein tiettyyn rajaan asti, ja ruumiillinen väkivalta myös edellytti väkivaltaista responssia. Vakavien vammojen aiheuttamista ei kuitenkaan koskaan koettu oikeutetuksi, vaan sellainen johti ulkopuolisten osapuolille antamaan tuomioon. Tappelupukaria kieltäydyttiin juottamasta enää enempää:

> Ilomantsilaisen torpparin Haritta Tinatsuisen viinanhuuruinen mittely talollisen vävyn Juho Vepsäläisen kanssa maksoi jälkimmäisen hengen. Haritta Tinatsuinen löi huhtikuun 13:ntena 1790 vahvassa humalatilassa hiilikoukulla Juho Vepsäläisen päähän niin pahat vammat, että tämä kuoli kolmen päivän kuluttua. Haritta pakeni verityön jälkeen, minkä vuoksi käräjät julistivat vuoden ja yön mittaisen odotustauon lopullisen päätöksen antamiseksi asiassa.

426. Aikalaislainaus Mäntylä 1995, s. 122; Mäntylä 1985, s. 102–109, 159–160, 185–188; Mäntylä 1995, s. 13, 105, 122–123, 136, 160.
427. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1762, Di 4, no 48. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet v. 1762, Hovioikeus maaherralle, D 24 a1/1, no 36. Oli harvinaista, että alioikeus oli antanut henkirikoksesta väärään rikoslain pykälään perustuneen tuomion.
428. Esimerkiksi talonpojan vaimo Inkeri Laakotar juotti Klaus Tolosen juovuksiin, jotta tämä saisi rohkeutta Inkerin tilaamaan isänsä palkkamurhaan. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 27; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, Ece 46, no 4.
429. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 93.
430. Esim. Thunander 1993, s. 146.

Haritta kuitenkin antautui vapaaehtoisesti vangittavaksi alkukesästä. Hän kiisti muistavansa juopumukseltaan surmatapahtumista juuri mitään. Haritta Tinatsuisen aukollista muistia paikkailivat käräjillä viisi kutsuttua todistajaa. Yksi näistä, Mikitta Jäkinen, oli kelvoton valalle, koska häntä oli neljä vuotta aiemmin yritetty oikeudessa menestyksettä saada tunnustamaan lankonsa murha.

Juho Vepsäläinen oli juopotellut jo useiden päivien ajan, kun Tinatsuinen oli tullut pyytämään tältä ryyppyä. Vepsäläinen oli kieltäytynyt kysyen mieheltä nälvivään sävyyn: *"Sinä narriko minulta pyydät viinaa?"* Sanojensa vakuudeksi hiuksenhienoa yhteiskunnallista arvoeroaan demonstroiden Vepsäläinen oli tarttunut Harittaa tukasta ja lyönyt tämän lattialle, jolloin todistaja Mikitta Jäkinen erotti heidät. Haritta lähti talosta ja matkasi Mikitta Jäkisen kanssa reessä tuttavansa, talollinen Lasari Huohvanaisen luo. Mukaan pakkautui kielloista huolimatta myös Juho Vepsäläinen, joka alkoi paikan päällä jälleen pahoinpidellä Haritta Tinatsuista lyöden tämän pään verille seinänaulaan. Tässä vaiheessa talon emäntä irrotti pukarit. Tinatsuinen meni ulos rauhoittumaan. Humalainen Vepsäläinen otti välillä nokkaunet.

Vepsäläisen herättyä Tinatsuinen tuli kiusaajansa luokse kysyen: *"Joko sinä murhaaja istut?"* Samassa hän löi Vepsäläisen päähän hiilikoukulla syvän haavan. Iltaan asti Vepsäläinen valitti Tinatsuisen lyöneen häntä *"liian kovaa"*.

Herättyään seuraavana aamuna Vepsäläinen pyysi talon isännältä Lasarilta viinaa, mutta isäntä epäsi viinaleilin, koska vieras oli tapellut hänen talossaan *(föröfwat slagsmål i hans huus)*. Päänsä selvittänyt Vepsäläinen hoipersi takaisin kotiinsa vähissä voimissa ja kuoli kahden päivän kuluttua.

Haritta kertoi oikeudessa katuvansa tekoaan sikäli kuin väittämältään muistinmenetykseltä siihen kykeni. Käräjillä Haritta tuomittiin tahallisesta taposta MB XXIV:1 ja XXXIX:2 §§:n perusteella kuolemaan, mutta korkein oikeus muutti Tinatsuisen rangaistuksen useiden lieventävien asianhaarojen perusteella armahduksella 30 raippaparin ruumiinrangaistukseksi. Tutkintamateriaalista ei selviä, perustuiko miesten välinen vihanpito vanhaan kaunaisuuteen. Ilmeisesti tällaisesta ei todistettu olevan kyse, koska se olisi vienyt perusteet armahdukseen.[431]

Ylenpalttinen päihteiden käyttö madalsi väkivaltaan ryhtymisen kynnystä, sillä alkoholin juominen heikensi henkilökohtaista toiminnan kontrollia. Toisaalta humalatila lisäsi riskiä joutua spontaanin henkirikoksen uhriksi. Uhrin oma käytös ärsytti ja provosoi seuralaisia.

Heinävetisten veljesten Erkki ja Elias Tikkasen rehuvarannot olivat toukokuussa vuonna 1800 päässeet loppumaan kokonaan. He matkasivat Pielavedelle ostaakseen sieltä olkia. Perillä Erkki meni haaskaamaan salaa mukaansa ottamat kuivatut hauet viinaan. Kun Elias kohtasi juopuneen veljensä, tämä antoi veljelleen puuastalolla pitkin korvia. Pahaksi onneksi miehen kallo murtui iskusta ja tämä kuoli muutaman tunnin kuluttua maantielle.[432]

Paloviinan käyttö ei ollut aivan merkityksetön surmatekojen taustatekijä. Siihen viittaavat sekä havainnot vuosien satoisuudesta että humalassa tehtyjen henkirikosten painottuminen kustavilaiselle vapaan viinan ajalle vuosisadan lopulle. Pohjois-Savon ja Karjalan henkirikollisuuden keskinäinen tasovaihtelu ei siltikään selity paikallisen alkoholikulttuurin eroilla. Väkivallan akselin ääripäihin sijoittuneilla paikkakunnilla, Pieksämäellä ja Ilomantsissa, väkijuomien väärinkäyttö liittyi yhtä moneen eli vain kolmeen henki-

431. Tapauksen esittely perustuu seuraaviin asiakirjoihin VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1790, Di 25, no 63; v. 1792, Di 27, no 11.
432. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1801, Ece 60, no 11; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1800, Di 35, no 53; v. 1801, Di 36, no 11.

rikokseen. Rikosmäärien erot eivät pääsääntöisesti voikaan johtua alkoholin käyttötottumuksista. Karjalaisten henkirikosten osapuolista jompikumpi tai molemmat oli päissään 9,4 prosentissa ja pohjoissavolaisista osapuolista 16,3 prosentissa tapauksista.

★★★

Karjalaisen henkirikollisuuden suhteellista vähenemistä, sen sukupuoli- tai sosiaalijakaumaa, kuten ei myöskään karjalaisten voimakasta taipumusta kuolettavaan väkivaltaan, ei voi kasata minkään yksittäisen laukaisevan tekijän lukuun. Tämä herättää aavistelemaan, että suurin eroavuus Pohjois-Savon ja väkivaltaisen Karjalan välillä saattaisi sittenkin piillä henkirikosten repressiossa, ei tappamaan provosoineissa syytekijöissä.

Raskaat henkeä koskevat asiat

Murhat

Henkirikosten harkinnan aste oli Karjalassa omaan aikaansa nähden erittäin korkea. Murhan, myrkyttämisten, salatapon tai rauhanrikoksena tehdyn tapon uhreja oli runsas kolmannes henkirikoksista. Pohjois-Savossakin murhien osuus nousi vuosisadan vaihdetta kohti alle kymmenesosasta yli neljännekseen. Niiden suhteellinen osuus kaikista surmatöistä kasvoi tutkimusaikana myös Karjalassa. Ylikangas on todennut, että Etelä-Pohjanmaalla murhat näyttelivät 1700- ja 1800-lukujen taitteessa silmämäärin arvioituna huomattavasti pienempää osaa kuin Pohjois- ja Itä-Suomessa.[433] Kuitenkin murhat valtasivat myös Etelä-Pohjanmaalla vähitellen alaa.[434]

Esiteollisessa Euroopassa henkirikokset olivat sen sijaan pääsääntöisesti pikaistuksessa tehtyjä. Murhat olivat epätavallisia.[435] Esimerkiksi Göötan hovioikeuspiiriin kuuluneen kolmen läänin alueella alistettiin Thunanderin mukaan vajaan neljänkymmenen 1600-luvun otantavuoden aikana yhteensä vain 14 murhaa.[436] Tukholmassa murhien osuus kaikista hengenriistoista sen sijaan kasvoi 1700-luvulla huomattavaksi, mutta lisäys koostui yksinomaan suisidaalimurhista.[437] Rikosmuoto yleistyi samaan aikaan Tanskan ja Pohjois-Saksan kaupungeissa.[438] Savo–karjalaisella tutkimusalueella suisi-

433. Ylikangas 1976, s. 15.
434. Ylikangas 1976, s. 129.
435. Osittain harvinaisuus voi olla tilastoharhaa, johon Daly ja Wilson, myöhemmin Kaspersson, ovat viitanneet: kun tappoja tehdään runsaasti ja henkirikollisuus on tästä syystä korkeaa, murhat ”katoavat” aineistoon, vaikka olisivat todellisuudessa yhtä yleisiä kuin nykyisinkin. Muun kuin kuolemankaipuun motivoimat murhat olivat 1600–1700-lukujen vaihteen ja 1720–60-lukujen Tukholmassa erittäin harvinaisia. Puolensadan tuhannen asukaslukua hipovassa kaupungissa tehtiin puolessa vuosisadassa (1670-1719) ainoastaan seitsemän tällaista harkittua tai salattua murhaa (0,3 murhatapausta / vuosi ja 100 000 asukasta). Jansson 1998, s. 49; Karonen 2000, s. 55 ss; Kaspersson 2000, s. 96 ss.
436. Thunander 1993, s. 133. Vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantian perusteella myös alioikeudet olivat oikeutettuja antamaan murhista lainvoimaisia tuomioita syytetyn tunnustuksen perusteella, mutta ilmeisesti tätä valtuutta käytettiin vain harvoin.
437. Kaspersson on osoittanut, ettei 1700-luvun Tukholmassa tehty muunlaisia murhia (pl. lapsenmurhat) käytännössä ollenkaan. Kaspersson 2000, s. 96 ss.
438. Bergman 1996, s. 106–107. Ks. myös esim. Anners 1965, s. 259, nootti 62.

daalimurha oli lähestulkoon tuntematon. Niitä edes jollain tapaa muistuttaviin henkirikoksiin ajautuneetkin olivat poikkeuksetta miehiä.

> Kiteellä laukunvaaralaisen talollisen Heikki Laasosen osoitettiin puukottaneen 13-vuotiaan veljenpoikansa tarkoituksellisesti ja salaa kuoliaaksi vuonna 1767. Mies oli tekonsa jälkeen viiltänyt myös oman kurkkunsa auki tappaakseen itsensä, mutta epäonnistunut. Alioikeus langetti miehelle kovennetun kuolemantuomion MB XII:2 pykälän perusteella. Koska Laasonen kuoli vankilassa, syytteet raukesivat eivätkä teon motiivit kirjautuneet hovioikeuden päätöstaltioon. [439]

Myös aikuisen poikansa vuonna 1801 murhanneelta Erkki Pellikalta kuulusteltiin tarkoin eikä aivan aiheetta, oliko tämä tappanut jälkeläisensä tullakseen elämään kyllästyneenä teloitetuksi (luku E).

Yhtäkään pohjoissavolaista tai karjalaista ei tuomittu suisidaalimurha-asetusten perusteella. Suisidaalimurhien lisääntymiseen johtaneita yhteiskunnallisia taustatekijöitä olivat kaupungeissa yksinäisyys, turvattomuus ja naisten hyväksikäyttö. [440] Itäsuomalainen maalaisyhteisö ja sukulaisverkosto saattoivat tarjota parempaa suojaa näitä henkilökohtaisia uhkatekijöitä vastaan. Voidaan myös epäillä, ettei itsemurhan tabuluonne ollut syrjäseudulla yhtä voimakas kuin valtakunnan keskusalueella. Sanktioitu teko se silti Itä-Suomessakin oli, sekä epävirallisesti että laillisesti.[441]

Suisidaalimurha tulkitaan tässä tutkimuksessa esiteollisen kaupunkielämään liittyneeksi erityisilmiöksi.[442] Lapsenmurhien tavoin tämäkin rikosmuoto on syytä pitää irrallaan muista vakavista murhateoista. Siksi muuntyyppisistä harkituista murhista puhutaan jatkossakin esimodernina aikana länsieurooppalaisittain harvinaisena rikosmuotona.

Naisten osuus murharikoksen tekijöistä nousi Karjalassa kolmannekseen, huomattavasti korkeammaksi kuin tapoissa. Murhien motiivit viittaavat siitä huolimatta selkeästi muuhun kuin kuolemankaipuuseen. Sekä karjalaisia että pohjoissavolaisia naisia ajoi murhiin kostonhalu ja oman edun tavoittelu etenkin parisuhteessa. Myös miehiä houkuttivat raskaimpiin henkirikoksiin taloudelliset pyyteet (perintö tai ryöstö) tai kosto varkautta, salavuoteutta tai eläimeen sekaantumista koskevasta syytteestä tai ulosmittauksen toimeenpanosta.[443] Kaikkein keskeisin murhien ominaispiirre oli silti uhrin ja pääsyytetyn sukulaisuus tai jäsenyys samassa perheessä (yli 60 % tapauksista).

Murhan olosuhteita oli oikeudessa erittäin vaikea todentaa, jos syytetty kiisti rikoksen. Jo rikoksen tunnusmerkistö määritteli, että teko tehtiin sa-

---

439. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1768, Di 7, no 16.
440. Jansson 1998, s. 62.
441. Suisidaalisen motiivin arviointia vaikeuttaa suisidaalimurhasta määrätty ankara ruumiin- ja häpeärangaistus. Välttääkseen tämän seuraamuksen syytetyn kannatti vaieta elämänhalunsa sammumisesta. Itsemurhia on merkitty itäsuomalaisiin tabelleihin 1700-luvun loppuvuosina enemmän kuin henkirikoksia.
442. Heikkinen 1996a, s. 49, on todennut suisidaalimurhat kaupunkeihin keskittyneeksi yleiseurooppalaiseksi ilmiöksi.
443. Varkaussyytteiden kostamiseksi tehdyistä henkirikoksista, ks. luku E. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1809, Di 47, no 97. Talollisen poika Juho Härkönen puukotti liperiläisen talollisen Antti Juvosen saatuaan tämän ilmiannon johdosta haasteen käräjille salavuoteudesta; ibid., v. 1785, Di 20, no 12. Renki Risto Viinikainen murhasi Rautalammilla loisen Jaakko Viikin, joka oli ilmiantanut syytetyn tammaan sekaantumisesta; ibid., v. 1801, Ece 60, no 7. Rosvoileva talonpoika Mikitta Jäkin murhasi Ilomantsissa lankonsa Patro Romanoffin tämän toimeenpantua ulosmittauksen omaan lukuunsa vuonna 1787.

lassa. Tämän vuoksi suunnitelmallisten hengenriistojen määrä lienee tosiasiassa ollut vielä taulukoissa 2A ja 2B esitettyä arviota suurempi.[444]

TAULUKKO 2A. *Murhien ja salatappojen (dulgadråp) uhrit sekä kaikkien henkirikosten uhrit Pohjois-Savossa 30-vuotisjaksoina 1748–1777 ja 1778–1807*

Pitäjä	1748–1777 murhat / kaikki henkirikokset	1778–1807 murhat / kaikki henkirikokset	Yhteensä 1748–1807	Murhia / vuosi ja 100 000 as. vv. 1748–1807	Tappoja ja kuol. pp./ vuosi ja 100 000 as. 1748–1807
Iisalmi, Pielavesi, Kiuruvesi	0 / 3	6 / 13	6 / 16	1,0	1,7
Kuopio, Maaninka, Karttula	1 / 8	3 / 13	4 / 21	0,5	2,3
Leppävirta	0 / 6	1 / 6	1 / 12	0,2	2,7
Pieksämäki, Suonenjoki	0 / 4	0 / 4	0 / 8	0	1,8
Joroinen	0 / 3	1 / 3	1 / 6	0,5	2,6
Rantasalmi, Heinävesi	1 / 9	0 / 4	1 / 13	0,2	2,7
Kerimäki	1 / 3	1 / 2	2 / 5	1,9	2,8
Savo yht	3 / 36 (8 %)	12 / 45 (27 %)	15 / 81 (19 %)	0,6	n. 2,5

TAULUKKO 2B. *Murhien ja salatappojen (dulgadråp) uhrit sekä kaikkien henkirikosten uhrit Karjalassa 30-vuotisjaksoina 1748–1777 ja 1778–1807*

Pitäjä	1748–1777 murhat / kaikki henkirikokset	1778–1807 murhat / kaikki henkirikokset	Yhteensä 1748–1807	Murhia / vuosi/ 100 000 as. vv. 1748-1807	Tappoja ja kuol. joht pah.pit. / v ja 100 000 as. 1748-1807
Pielisjärvi, Nurmes, Juuka	0 / 4	3 / 9	3 / 13	0,6	2,0
Ilomantsi, Eno	7 / 17	6 / 14	13 / 31	4,3	9,9
Liperi, Kaavi, Kontiolahti, Liperin ort. srk, Taipale	0 / 7	10 / 23	10 / 30	1,7	3,4
Tohmajärvi, Kiihtelysvaara, Pälkjärvi	4 / 11	3 / 16	7 / 27	1,7 (T+P)	4,7
(Pälkjärvi)*	(2 / 3)	(1 / 3)	(3 / 6)	(n. 5)	(n. 5)
Kitee ja Kesälahti	4 / 10	3 / 6	7 / 16	1,7	2,1
Karjala yht.	15 / 49 (31 %)	25 / 68 (37%)	40 / 117 (34 %)	1,4	3,9

* Muutamassa pälkjärveläiskylässä, joiden asukasluku oli yhteensä tuhannen kieppeillä, tehtiin kolme murhaa, joka nostaisi murhasuhdeluvun hyvin korkeaksi. Pälkjärven pitäjänsirpaleen tiedot on väkiluvun vähäisyyden vuoksi kuitenkin yhdistetty Tohmajärveen.

Taulukkojen 2A–2B lähde: VMA: VHOA, Hovioikeuksien päätöstaltiot ja designaatioluettelot v. 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.

444. Esimerkiksi hukuttamista oli käytännössä mahdotonta todistaa väkivaltaiseksi kuolemaksi, vaikka asianhaarat viittaisivat täytettyyn henkirikokseenkin. Tällaisissa tapauksissa syyte nostettiin (mikäli nostettiin) aina kuolemantuottamuksesta, vaikka olosuhteet antaisivat syytä epäillä tekoa harkituksi. Vrt. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, Ece 1807, no 85; MMA, KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1758, Hovioikeus maaherralle, D 20 a1, no 21/3. Ks. myös esim. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1773, Di 9, no 10.

Murhat kasautuivat muiden henkirikosten tavoin Pohjois-Karjalaan. Karjalassa murhan uhreja oli 40, Pohjois-Savossa 15.[445] Spontaanien tappojen ja kuolemaan johtaneiden pahoinpitelyjen suhteellinen määrä oli laajoilla alueilla Tohmajärven, Ilomantsin ja Liperin muodostamaa kolmiota lukuun ottamatta hyvin vakiintunut – ikään kuin henkirikosten vaihtelua olisivat kulttuurista riippumattomien yleistysten vastaisesti määrittäneet murhat.

Ilomantsin rajapitäjässä prosessoitiin tutkimusaikana lähes yhtä monta murhaa kuin koko laajassa Pohjois-Savossa yhteensä. Kaikista pitäjässä ilmitulleista henkirikoksista miltei puolessa tekijä oli osoittanut vakaata harkintaa, ja murhienkin laatu oli kylmäverisempi kuin muualla. Vuosina 1748–67 Ilomantsissa joutui pelkästään murhan uhriksi lähemmäksi 8 henkeä vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Uhrien suhteellinen määrä alkoi laskea 1760-luvulla. Paikkakunnalla tehtiin kuitenkin tutkimusajan loppuun asti huomattavasti enemmän ei-suisidaalisia murhia kuin muualla läänissä. Luultavasti Ilomantsi oli tässä mielessä poikkeuksellinen myös valtakunnallisesti.

Karjalaisten taipumus murhiin ei Liperiä ja mahdollisesti Pielisjärveä lukuun ottamatta suinkaan voimistunut vuosisadan vaihdetta kohti, mutta harkittujen surmatöiden ominaislaatu kävi yhä vakavammaksi. Vuosisadan loppua kohti läänin pohjoisimmissa suurpitäjissä – Liperissä, Iisalmessa, Kuopiossa ja Pielisjärvellä – tehtyjen henkirikosten lukumäärä seitsenkertaistui.[446] Kuopiossa ja Pielisjärvellä kasvu vastasi väestönlisäystä. Luoteis-Savoon ja Karjalaan ei muodostunut yhtenäistä henkirikoskulttuuria niin kuin tilastoja pintapuolisesti tarkastelemalla voisi olettaa. Pielisjärvi ja Kuopio kappeleineen eivät tempautuneet syvenevään murhakurimukseen naapureidensa Liperin ja Iisalmen (Kiuruveden) lailla. Liperissä ei käyty tutkimusjakson ensimmäisellä puolikkaalla oikeutta ensimmäisestäkään murhasta, jälkimmäisellä jaksolla murhia taas tehtiin pitäjässä vähintään kymmenen.

Pohjois-Savossa murhaprosesseja nostettiin vuodesta 1748 alkavalla 30-vuotisjaksolla vain yksi vuosikymmenessä, yhteensä kolme. Ruotsin vallan ajan kolmena viimeisenä vuosikymmenenä määrä nelinkertaistui. Murhien lukumäärän lisääntymisestä vastasi Pohjois-Savossakin käytännössä vain yksi suurpitäjä, Iisalmi kappeleineen. Vuosina 1748–1777 Iisalmen käräjillä ei puitu ainuttakaan murhaa,[447] vuosina 1778–1807 määrä nousi kuuteen. (Ks. taulukot 2 ja 3 sekä kartta 3, s. 64.)

445. Lisäksi alioikeuksissa käsiteltiin tutkimusaikana kahdeksaa Ilomantsissa ennen vuotta 1748 tapahtunutta murhaa. Tohmajärvellä käsiteltiin yhtä ja Pohjois-Savossa yhteensä kolmea henkirikosta, jotka olivat tapahtuneet ennen tutkimusaikaa.
446. Vuoteen 1767 yhteensä kuusi henkirikosta, 1788–1807 välisellä jaksolla 41.
447. Erään talon sukulaispiian murha oli kuitenkin työllistänyt oikeusistuimia ja vienyt talon isännän tunnustusvankeutta muistuttaneeseen seuraamukseen 1740-luvun puolivälissä.

TAULUKKO 3. *Murharikollisuuden kehityslinja kolmessa Savo-Karjalan läänin suurpitäjässä 1748–1807*

	Murhia / vuosi /100 000 as. 1748–1767*	Murhia / vuosi / 100 000 as. 1767–1807*	Murhia / vuosi/ 100 000 as. vv. 1748–1807
Iisalmi	0	1,6	1,0
Liperi	0	2,2	1,7
Ilomantsi	7,8	2,8	4,3

* Jakso 1748–67 on 20-vuotisjakso, seuraava 40-vuotisjakso. Ajallinen erottelu perustuu siihen, että murharikollisuuden kehityssuunta kääntyi sekä Iisalmessa että Liperissä 1760–70-luvun vaihteessa ja pysyi korkeahkona Ruotsin vallan ajan lopulle.

Taulukon 3 lähde: VMA: VHOA, Hovioikeuksien päätöstaltiot ja designaatioluettelot v. 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.

Ilomantsin ohella osa Karjalaa eli Tohmajärvi, Pälkjärvi, Liperin ja Kiteen käräjäkunnat vyöttyivät harkittujen surmatekojen suurpiiriksi. Murhien lisääntyessä 1770-luvulla myös tätä lievempien henkirikosten määrä kasvoi Iisalmessa ja Liperissä. Karjalan väkivaltaisimmissa pitäjissä Ilomantsissa ja Liperissä murhien osuus henkirikoksista oli suuri, mutta niin oli myös laita Kiteellä ja Pielisjärvellä, joissa niitä prosessoitiin jopa useammin kuin tappoja.

Synkimmin murhat varjostivat syrjäisen läänin itäisiä ja pohjoisia äärikolkkia, joissa myös väestö kasvoi nopeimmin. Asutuksen leviämisen seurauksena Iisalmen ja Liperin emäpitäjistä lohkottiin tutkimusaikana useita kappeleita. Koska hallinnollisten viranomaisten määrä ei ehtinyt nousta väestönkasvua vastaavaan tahtiin, esivallan valvonta jäi todennäköisesti hatarimmaksi nimenomaan maantieteellisesti laajoissa ja harvaan asutuissa hallintoyksiköissä. Murhaaja saattoi laskelmoida kiinnijäämisen riskinsä pienemmäksi kuin tiheämmin hallinnoiduilla seuduilla.

Ilomantsin ja Liperin osalta samansuuntaista kehitystä edisti asujaimiston uskonnollinen kahtiajako, minkä vuoksi kirkkoherran valvonta ei ulottunut kaikkiin pitäjäläisiin. Kelvollisen suomenkielisen ortodoksisen papiston ja kirkonpalvelijoiden rekrytoiminen karjalaispaikkakunnille oli muutoinkin kiven takana.[448]

Veli Verkon muotoilemia henkirikollisuuden määrällisen vaihtelun "lakeja" (mt. luku C) eli tiettyjä tilastollisia riippuvuussuhteita on viime vuosikymmeninä modifioitu moneen muotoon. Henkirikollisuuden kasvun otaksutaan sangen yleisesti koostuvan pääasiallisesti nuorten alaluokkaisten miesten suorittamista impulsiivisista tapoista, joiden uhreiksi joutuvat tekijälle vieraat henkilöt. Naisten osuuden tavoin myös murhien, sukulaissurmien, ylempien sosiaaliryhmien tekemien tai mielenhäiriössä tapahtuneiden henkirikosten määrän on siten arvioitu säilyvän suhteellisen vakiona.[449] Tämä edellyttäisi, että henkirikollisuuden lisääntyessä harkittujen murhien, sukulaissurmien ja syyntakeettomien tekemien veritöiden osuus pienenisi.

448. Saloheimo 1980, s. 420–428.
449. Daly & Wilson 1988, s. 284–286. Ks. sosiaaliryhmien osalta myös Wolfgang 1967a, s. 6.

Itäsuomalaista tutkimusaluetta havainnoitaessa tällaiset tilastolliset riippuvuussuhteet eivät päde. Henkirikollisuuden yleistyessä (Iisalmessa ja Liperissä) lisäys ei koostunut leimallisesti tapporikoksista eivätkä nuoret miehet yksin marssineet kehityksen etujoukoissa. Kuolettavan aggression lisääntyessä murhien lukumäärä ja osuus kasvoivat merkittävästi; veriteot olivat myös suvun tai perheenjäsenten välisiä muun henkirikollisuuden määrästä riippumatta. Karjalassa henkirikoksia tehtiin silti perheen tai suvun sisällä huomattavasti useammin kuin Pohjois-Savossa, jossa kaiken tyyppisiä surmatöitä tehtiin vähemmän (luku E). Nämä yksittäiset globaalia yleiskuvaa rikkovat havainnot eivät tietenkään edellytä laajoihin tilastollisiin aineistoihin perustuneiden mallien hylkäämistä. Selityksiä ne kuitenkin vaativat.

Teonpiirteiden raaistuminen

Ryöstömurhat olivat keskiajan Euroopalle leimallisia henkirikoksia, mutta rikosmuoto ei vuosisatojen saatossakaan hiipunut kokonaan. Ryöstömurhia tehtiin uuden ajan alkutaitteessa kosolti kaupungeissa, esimerkiksi Amsterdamissa, mutta ennen kaikkea maaseudulla, jossa asutus oli harvaa, lainkäyttö heikkoa ja syvät metsät tarjosivat piiloutumispaikkoja. Uhrit olivat yleensä tavallista kansaa ja saaliit pieniä.[450]

Ruotsin valtakunnassa ryöstömurhat eivät kuuluneet olennaisena osana 1700-luvun henkirikoskulttuuriin. Oikeustieteellisessä kirjallisuudessa teko luokiteltiin motiivinsa vuoksi halpamaiseksi.[451] Pohjan sodan aikaisista suomalaisista tuomiokirjoista ryöstömurhaprosesseja löytyy Kujalan ja Malisen mukaan neljä, uhreja näissä jutuissa oli yhteensä kymmenen.[452] Venäläisten ryöstelijöiden tiedetään myös verottaneen Ilomantsin syrjäisiä vanhauskoisten uudisyhteisöjä toistuvasti 1740-luvun lopulla.[453] Karjalassa kaikista ryöstömurhista ei ilmeisesti nostettu prosessia ennen 1700-luvun puoltaväliä. Oikeudenkäyntihaluttomuuteen lienee osaltaan vaikuttanut läheisestä pikkuvihan ajasta muistuttanut turtumus mainitunlaisiin veritekoihin, joihin sodan aikana syyllistyi moni ruotsalainen ja venäläinenkin sissi (mt.). Ehkä taipumusta vahvisti myös perimätieto isostavihasta ja etenkin nälkävuosien aikaisesta säätyläishovien väkivaltaisesta ryöväämisestä.

Etelä-Savossa Mäntyharjun, Iitin ja Valkealan rajaseuduilla vähintään muutama matkamies menetti henkensä ryöväyksen uhrina 1750-luvulla.[454] Itä-Suomen metsäiset taipaleet loivatkin maantierosvoille oivallisia tilaisuuksia matkustavaisten ryöstelyyn. Ryöstöt eivät olleetkaan harvinaisia, mutta uhreja ei pohjoisessa Karjalassa ja Savossa juurikaan surmattu tutkimusaikana ennen 1770-lukua. Ilmiö saattaa kertoa kahtalaisella tavalla vä-

450. Lane 1997, s. 16, 20–21; Spierenburg 1994, s. 712.
451. Surmansa saivat mm. renki Pekka Pennanen Mäntyharjun Venäjän puoleisessa osassa ja sotamies Abraham Björndal Iitin metsissä Venäjänpuoleisessa Valkealassa. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1754, Di 1, no 12; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet v. 1754, Hovioikeus maaherralle, D 16 a1, no 47; ibid. v. 1760, D 22 a1, no. 24:1. RA: JRR 3.7.1754.
452. Kujala & Malinen 2001, s. 431.
453. Björn 1993, s. 155. Saloheimo mainitsee, että ryöstäjät ampuivat erään hattuvaaralaisen naisen vuonna 1748, mutta tästä ei jäänyt jälkiä hovioikeusmateriaaliin. Saloheimo 1980, s. 303. Ilmeisesti tämän teki rasboinikki Tito Pamfiloff, jonka eräs paikallinen sittemmin surmasi (ks. luku E).
454. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1760, Hovioikeus maaherralle, D 22 a1, no 24.1.

häisestä kiinnijäämisen riskistä: ryövättyjä ihmisiä ei ollut tarpeen murhata itse ryöstön vähäisen rangaistuksi tulemisen riskin vuoksi – tai ehkä kaikki ryöstömurhatkaan eivät tulleet viranomaisten tietoon.

Ryöstömurhaprosessit alkoivat hiljalleen yleistyä vasta vuosisadan viimeisen neljänneksen kynnyksellä. Etelä-Pohjanmaalla rikosmuoto valtasi alaa Suomen sodan jälkeen.[455] Oikeuskäsittelyjen määrä ylitti 1820-luvulla sen tason, joka Savo-Karjalassa oli vallinnut muutamaa vuosikymmentä aiemmin.[456]

Ryöstömurhien tapahtumapaikka ja -vuosi Pohjois-Savossa ja Karjalassa 1748–1807:
(Ilomantsi 1748)
Kerimäki 1772
Iisalmi Kiuruvesi 1783
Vanha Suomi: Räisälä 1788 (tekijä Leppävirroilta)
Kuopio 1791
Iisalmi 1795
Kitee Oravisalo 1797

Anastusmotiivi muiden päävaikuttimien ohella myös: Ilomantsi 1765, Pälkjärvi 1786, Ilomantsi 1787, Pielisjärvi 1788, Ilomantsi 1805, Liperi 1806

Vuonna 1772 kerimäkeläinen Pauli Tiilikainen raiskasi, kuristi ja ryösti yhdessä liperiläisen Iivana Tarnasen kanssa heille entuudestaan tuntemattoman naisen, päätöstaltiossa naikkoseksi (*qvinsperson*) nimitetyn Maria Nybergin. Nainen oli pyytänyt kaksikolta kyytiä yli järven. Tiilikainen ja Tarnanen olivat ryhtyneet surmatyöhön vasta varmistettuaan, että Marialla oli mukanaan merkittävä summa rahaa.[457] Tutkimusalueen ulkopuolella Paltamon uudisraivausalueella ryöstömurhassa ja murhapoltossa menehtyi äiti neljän lapsensa kanssa samana vuonna.[458]

Kiuruveden Heinäjärvellä torppari Matti Huttunen surmasi kohti kotiaan matkanneen talollisen Heikki Tikkasen kirveellä toukokuussa 1783. Uhrin tuohikontissaan kantamat vaatteet ja hopearahat anastettiin ryöstösaaliina. Ilmeisesti uhrin perintöä tavoitelleet veljenpojat murhauttivat Huttusen.[459]

Rautalammilta Kuopioon hevosta myymään tulleen sotamiehen Antti Järpen ruumis löydettiin loppuvuonna 1791 kuukausia katoamisen jälkeen. Uhri oli surmattu ja ryövätty.[460] Iisalmessa kuusi talonpoikaa tappoi heinäkuussa 1795 halolla ja kirvein varustettuna paikkakunnalla tuntemattoman karkurin Heikki Grönin. Miehet esittivät verukkeeksi passittoman miehen kiinnioton, vaikka varsinainen motiivi, ryöstäminen, oli todistajien mukaan ilmeinen.[461]

Maria Nybergin tai Heikki Grönin kaltaiset tuntemattomat matkaajat tai vieraat sotilaskarkurit ovat voineet joutua murhan uhreiksi ilman, että ruumista koskaan löydettiin tai osattiin edes etsiä. Sellainen rikos jää pimen-

455. Ylikangas 1976, s. 94.
456. Vrt. Ylikangas 1976, s. 95. 239 henkirikoksen aineistossa on 10 ryöstömurhaa, kun ryöstömotiivi paljastuu tämän tutkielman aineistossa 7 henkirikoksen takaa.
457. RA: JRR 30.4. 1777, fol 467. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1779, Ece, no 6; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1776, Di 11, no 57; v. 1777, Di 12, no 25; v. 1783, Di 18, no 2. RA: JRU, 30.4.1777, no 105.
458. RA: JRR 22.9.1772, f. 751b.
459. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1784, Di 19, no 40; v 1785, Di 20, no 1; 32.
460. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1794, Ece 28, no 1; v. 1792, Di, no 89.
461. VMA:VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1797, Ece 41, no 4; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 84; v. 1797, Di 32, no 4;

toon aikalaisiltakin. Rikoksentekijän pyrkimys hyötyä sekä uhrin puutteellisesta paikallismaantieteen tuntemuksesta että tämän vieraudesta on erityisen ilmeinen silloin, kun ryöstömurhatuksi joutui Ruotsin puolelle poikennut Venäjän alamainen.

> Langokset loismies Olli Pitkänen ja talollinen Antti Laukainen ryöstivät ja murhasivat kirveellä Venäjän alamaisen, suojärveläisen laukkukauppiaan Timofei Molldokaisen tammikuussa 1797 Kiteen Oravisalossa (Rääkkylässä). Ruumis kätkettiin jäihin. Uhri oli pyytänyt Pitkästä tiennäyttäjäksi ja kantajaksi matkallaan Savoa kohti. Pitkäsen hallusta löydettiin uhrin kauppatavaroita, joita tämä oli ehtinyt myös myydä eteenpäin. Hankkimillaan varoilla Pitkänen muutti kotiseudulleen Nilsiään.[462]

> Pietarilaisen porvarin asiakas Nuutti Parikka löydettiin vuonna 1788 surmattuna reestään Räisälän takamaastosta. Myös uhrin hevoset oli kuristettu kuoliaaksi. Käkisalmen maaoikeus tutki asian huolellisesti. Kävi ilmi, että Nuutti oli matkannut kaupungista pois yhdessä leppävirtalaisen talonpojan Aatu Kähkösen kanssa. Aatun hallusta Tuppuralanmäeltä löytyivät uhrilta anastetut esineet: tynnyrillinen sokeria ja häräntalja. Todisteiden verkko kiristyi Aatun ympärillä, mutta tämä kiisti murhanneensa Nuutin. Tunnustuksen puuttumisesta huolimatta alioikeus piti Aatua syyllisenä ryöstömurhaan ja tuomitsi hänet menettämään oikean kätensä, mestattavaksi ja teilattavaksi. Syytetyn kansalaisuuden takia juttu alistettiin Ruotsin puolelle Vaasan hovioikeudelle. Ennen kuin hovioikeus ehti välittää tuomionsa, Aatu kuoli Kuopion kruunuvankilassa. Prosessi raukesi.[463]

Uhrin hallussa ollut omaisuus vietiin yleensä myös silloin, kun veriteon varsinainen motiivi ei ollut varkaus:

> Ilomantsin Liusvaaran uudisasukas, myöhemmin suurisuuntaiseen ryöstelyyn syyllistynyt Fedor Fedotoff kahmi vuonna 1765 hukuttamansa venäläisen sotilaskarkurin Konstantin Gregorioffin metsämajasta mukaansa sen vähäisen omaisuuden, mikä vietävissä oli.[464] Pälkjärvellä rälssilampuoti Juho Päiviseltä vietiin vuonna 1786 palkkamurhan yhteydessä tämän kaskimaalle kuljettama omaisuus, evät ja työvälineet.[465] Uhrin päällysvaatteetkin anastettiin esimerkiksi ilomantsilaiselta Patro Romanoffilta seuraavana vuonna.[466] Ilomantsilainen Erkki Tossavainen 1805 anasti kirveellä surmaamansa Laske Timofeoffin rahat. Myöhemmin hän tappoi rikostovereineen myös vanginvartijansa, tämän vaimon ja kaksi pientä lasta sekä varasti uhrien pirtin irtaimistoa.[467]

Ryöstömurhat tehtiinkin yleisimmin saloisilla taipaleilla, harvaan asutuilla takamailla. Kiinnijäämisen riski oli kiistatta pienempi kuin rintamailla. Ryöstöltä puuttuivat todistajat. Ainoa ihminen, joka olisi voinut teon ilmiantaa eli uhri, surmattiin nimenomaan siksi, jottei tämä sitä tekisi. Kukaan ryöstömurhaoikeudenkäynneissä syytetyistä ei aluksi tunnustanut rikosta. Jokaisessa prosessissa vähintään yksi pääosallinen vältti lainvoimaisen langettavan tuomion joko kiistämällä rikoksen oikeudenkäynnin loppuun asti, jutun ilmitulon viivästymisen vuoksi tai siksi, ettei syyllisiä saatu kiinni

462. VMA: VHOA: Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, Ece 52, no 10; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1798, Di 33, no 14; v. 1799, Di 34, no 10.
463. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1788, Di 23, no 42. RA: JRU, 8.8.1788, no 13.
464. VMA: VHOA: Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1768, Di 7, no 48.
465. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1788, Di 23, no 2.
466. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1787, Di 22, no 9; v. 1800, Di 35, no 28.
467. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 28; 129; v. 1809, Di 47, no 33; v. 1810, Di 49, no 9.

lainkaan. Näin osoitetun oikeuskoneiston tehottomuuden potentiaaliset rikoksentekijät pitivät tietysti mielessään.

Murha vangin vapauttamiseksi oli aikakauden rikosmäärittelyissä ryöstömurhaakin törkeämpi henkirikos.[468] Vanginvartijoita ei menehtynyt ulkopuolisen henkilön yrittäessä vapauttaa vankia. Vangit itse sitä vastoin surmasivat kolmessa pakoyrityksessä yhteensä kuusi henkilöä. Yksi pakotilanne vaati neljä uhria. Kaksi vanginvartijan tai -kuljettajan murhaa oikeuslaitos pystyi selvittämään, sillä kiinniotetun vangin oli rikosolosuhteiden vuoksi jokseenkin mahdoton kiistää tekoaan. Mikäli kaikki epäillyn rikostoverit saatiin syytteeseen, syyllinen ei voinut panna tekoa poissaolevien niskoille.

Murhat vankien paetessa:
Ilomantsi–Pielisjärvi 1766
Liperi 1806 (neljä uhria)
Joroinen (vanki Rantasalmelta) 1807

Varkauden uhri riskeerasi henkensä, mikäli rohkeni vangitsemaan epäilemänsä rikolliset yksin. Omaisuuden suojan hakeminen oikeudellista tietä ei monesti ollut muulla tavoin mahdollista.

> Kolme vankia löi kesäkuussa 1766 hengiltä kuljettajansa, talonpoika Juho Heikuran, joka oli viemässä vankeja Ilomantsista Pielisjärvelle. Välittömästi surmateon jälkeen miehistä kahden, Juho Niirasen ja Antti Kassisen, onnistui paeta lain ulottumattomiin. Kolmas, irtomies Olli Turtinen sen sijaan saatiin kiinni pakomatkaltaan ja haastettiin käräjille. Tämä kielsi itsepintaisesti osallisuutensa surmatekoon. Koska kaksi epäiltyä oli kateissa, alioikeus lykkäsi tapausta vuoden ja yön verran MB XXVI luvun perusteella. Kun Turtinen edelleen seuraavana vuonna kiisti rikoksen Pielisjärven käräjillä, tapaus jätettiin raskauttavasta todistusaineistosta huolimatta Turtisen osalta tulevaisuuteen. Aihetodisteet riittivät vain puoleen näyttöön Turtista vastaan, sillä tapauksella ei ollut todistajia.
>
> Koska Niiranen ja Kassinen olivat karanneet verekseltä eivätkä olleet anoneet säädetyssä vuoden ja yön kuluessa turvakirjettä, miehet julistettiin MB XXVI luvun perusteella rauhattomiksi valtakunnan alueella. Kummankin omaisuudesta määrättiin ulosmitattavaksi henkisakko. Vanginkuljetuksesta vastanneet talonpojat vapautettiin hovioikeudessa kaikista mahdollisia laiminlyöntejä koskeneista syytteistä sen vuoksi, että surmattu Heikura oli vanginnut miehet ilman viranomaisten valtuutusta, koska oli epäillyt näitä varkaiksi.[469]

Törkeysasteeltaan vakavimpiin veritekoihin kuuluivat ajan ja yleisen oikeudentajun mukaan myös palkkamurhat. Ryöstömurhien tavoin ne yleistyivät tutkimusalueella 1780-luvulla. Palkkamurhat vaativat alueella vähintään 8–9 karjalaista ja yhden pohjoissavolaisen uhrin.

468. Nehrman 1756, V:II:75, s. 241.
469. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1767, Hovioikeus maaherralle, D 29 a1, no 67.1, 12.10.1767. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1767, Di 6, no 48; v. 1768, Di 7, no 8; v. 1769, Di 7, no 6; v. 1772, Di 9, no 5; v. 1773, Di 9, no 9; v. 1775, Di 10, no 4.

Palkkamurhat Savo-Karjalan läänissä 1748–1808 (osa mainittu myös ryöstömurhien yhteydessä):
Ilomantsi 1757, 3 uhria
Iisalmi, Kiuruvesi 1783 (mt.)
Pälkjärvi 1786
Pielisjärvi 1789
(mahdollisesti myös Pielisjärvi 1794)
Kitee 1795
Ilomantsi 1805
Ilomantsi 1806

Syyskuussa 1757 murhattiin Ilomantsin Sonkajassa talonpoika Antti Sykkö puolisonsa ja ottopoikansa kanssa. Tekoa epäiltiin vahvoin perustein palkkamurhaksi, tilaajaksi Sykön veljeä Ristoa ja teon toimeenpanijaksi entistä talonpoikaa Teppana Huurinaista. Risto Sykkö oli menettänyt osuutensa Antin kanssa hallitsemastaan maatilasta ja velkaantunut pahoin. Juuri ennen kuolemaansa veli Antti oli aikeissa todistaa Ristoa vastaan myös murtovarkauksista.[470]

Ryöstömurhien yhteydessä mainittu kiuruvetinen Pekka Tikkanen murhautti setänsä taloudellinen hyödyntavoittelu mielessään vuonna 1783.[471] Vastikään palkattu rälssilampuoti Juho Päivinen joutui vuonna 1788 palkkamurhan uhriksi Pälkjärven Kuhilasvaaran kaskimailla. Tilaa varhemmin viljellyt lampuoti kosti siten saamansa häädön.[472] Seuraavana vuonna irtolainen Antti Piirainen murhasi Pielisjärvellä inspehtori Antti Lackmanin. Uhrin Anna-puoliso oli tilannut veriteon päästäkseen eroon miehestään ja käsiksi tämän omaisuuteen.[473] Mustasukkainen talollisvaimo otatti Pielisjärvellä vuonna 1795 hengiltä leski Helena Tuppuraisen, kun oletti miehensä maanneen Helenan kanssa. Lesken syyllisyys rikokseen jäi toteennäyttämättä.[474] Kiteeläinen Klaus Tolonen murhasi joulun jälkipäivinä 1795 talollisen Antti Laakkosen, jonka oma tytär, talollisvaimo Inkeri Laakkonen, oli isänperintöön päästäkseen yllyttänyt Tolosen tekoon rahan ja viinan avulla.[475] Ilomantsilainen leski Eeva Tolvanen pestasi renki Risto Tarvaisen murhaamaan loppuvuodesta 1805 loisleski Ristiina Meriläisen. Eeva tahtoi naida uhrin sulhasen.[476] Myös renki Erkki Tossavaisen epäiltiin suostuneen ryöstämänsä ilomantsilaistalollisen Laske Timofeoffin murhaan vuonna 1806 rahapalkkiota ja ryöstösaalista vastaan.[477]

Myös palkkamurhien toimeksiantajien ja toimeenpanijoiden kynnystä rikokseen madalsi vakaumus selviämisestä ilman laillisia seuraamuksia. Samanlaiset uskomukset yllyttivät Ylikankaan mukaan palkkamurhaajia veritekoon 1800-luvun taitteessa Etelä-Pohjanmaallakin.[478] Oikeuslaitoksen mahdollisuudet etenkin palkkamurhan tilaajan syyllisyyden toteennäyttämiseen olivatkin erittäin rajalliset, mikäli tämä hankki surma-ajalle alibin.

470. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1758, D 20 a1, no 71; 73: 12.12.1758.
471. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1785, Di 20, no 1.
472. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1788, Di 23, no 5.
473. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1790, Di 25, no 46; v. 1791, Di 26, no 4. RA: HDP 9.5.1791; 19.3.1792; 22.10.1792; 30.11.1792; 26.5.1794; 14.10.1794; 12.1.1795; 13.7.1795.
474. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1795, Ece 32, no 20.
475. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1798, Ece 46, no 4; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 27; v. 1797, Di 32, no 1; v. 1798, Di 33, no 4.
476. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 30.
477. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 89.
478. Vrt. Ylikangas 1976, s. 97.

Kukaan toimeksiantajista ei tunnustanut rikostaan, murhaajista sen sijaan murtui kuulusteluissa kaksi, karjalaisten naisten pestaamat Tolonen ja Piirainen.[479] Palkkamurhaajan viimeisenä mahdollisuutena välttää rikoksensa rangaistusseuraamukset oli paeta oikeuden ulottumattomiin Venäjälle. Niin teki ilomantsilainen kolmoismurhaaja Teppana Huurinainen vuonna 1758.

Vakavimmat henkirikokset levisivät lähes yhtäaikaisesti laajalle alueelle. Kun ilmiössä ei ollut kyse yksittäisistä paikalliskulttuureista, sen juuria on jäljitettävä yksilöpsykologisten muuttujien lisäksi jonkinlaisista rakenteellisista yllykkeistä, pidäkkeiden repeämisestä. Keskeisimpiä syitä oli aikakaudella sovellettu oikeusaukollinen näyttöjärjestelmä (tästä tarkemmin luvussa D). Tämän lisäksi myös itäsuomalaisen alueen sosiaaliset taustatekijät viitoittivat suoran tien henkirikosten raaistumiselle.

Palkkamurhien ja oman voiton pyynnin siivittämien henkirikosten yleistymistä selittää osaltaan irtaimen väestön muodostuminen kyläyhteisöön. Tämä sosiaalinen hajaantuminen oli seurausta väestönkasvusta. Syntyi juurettomien tilattomien ryhmä, joka vieraantui omasta perheyhteydestään ja sen harjoittamasta epävirallisesta sosiaalisesta kontrollista ja josta oli siten rekrytoitavissa suhteellisen helposti ja huokealla rikoksentekijöitä.[480] Surmatyö ei enää juurikaan voinut heikentää tekijän sijoittumista sosiaalisessa arvoasteikossa, mutta sitä vastoin se saattoi vaurastuttaa tekijäänsä huomattavasti.[481] Palkka- ja ryöstömurhien suunnitelmallisuus edellytti tekijältään myös jo lähtökohtaisesti kymmeneen käskyyn sitoutuneen puhdasoppisen arvomaailman torjumista. Papintodistusten perusteella murhan toimeenpanijoiden uskontuntemus oli kuitenkin monesti jo valmiiksi olematon. Siksi maksettujen murhamiesten tekoja ei voi tulkita maallistumisen lieveilmiöksi, mutta etääntyminen kristinopin uskomuksista saattoi näkyä talonpoikaisen yhteiskunnan keskiryhmän jäsenten lisääntyvänä valmiutena veritekojen tilaamiseen maksua vastaan.

Verrattain lyhyen ajan sisällä (1789, 1795, 1795 ja 1805) kolme, mahdollisesti neljäkin karjalaisnaista päätyi raivaamaan tieltään menestyksensä esteiksi kokemiaan lähipiirin ihmisiä keinonaan murha.[482] Miehiä houkutteli henkirikoksen tilaamiseen myös katkeruuden tai turhautumisen herättämä halu kostaa yhteisöllisen tai yhteiskunnallisen aseman menetys. Uhriksi joutui henkilö, jonka tekijä näki syypääksi onnettomuuteensa (Sykön perheen ja Päivisen murhat). Palkkiosta murhatekoon suostuneet miehet olivat jo varhemmin rötöksen tielle ajautuneita renkejä tai loisia. Viimeistään murhapalveluksen myyminen suisti heidät lopullisesti ammattirikollisiksi (Sykön perheen ja inspehtori Lackmanin murhat).

Ryöstö- ja palkkamurhat keskittyivät seuduille, joilla henkirikoksia ylipäätään tehtiin eniten. Ensin mainittuja tapahtui myös takamailla, jälkim-

479. Pälkjärvellä Juho Päivisen murhan yhteydessä murhan tilaaja ja toimeenpanija kuitenkin todistivat toisiaan vastaan ristiin niin, että tapaus johti kuninkaan määräyksestä lopulta arvanheittoon. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1788 Di 23, no 2; v. 1787, Di 22, no 5.

480. Vrt. vieraantumisesta aggressiota lisäävänä tekijänä esim. Berkowitz 1962, s. 316–317.

481. Vrt. Elias (1939) 1994, s. 159. Elias uskoo, että vaara sosiaalisen elämän ulkopuolelle sulkemisesta rajoittaa aggressiivisten viettien purkamista erittäin tehokkaasti. Tämä tarkoittaa käytännössä samaa asiaa kuin epävirallinen sosiaalinen kontrolli.

482. Myös Etelä-Pohjanmaalla kaksi vaimoa pyrki irti puolisostaan murhapalkkalaisen avulla vain vuoden sisällä toisistaan. Ylikangas 1976, s. 97.

mäisiä suurien syrjäisten pitäjien vanhoissa keskuskylissä, joissa tilattoman väestön kasvu ensinnä saavutti huomattavat mittasuhteet. Eräänlainen keskipakoisvoima viskoi vakavimmat henkilökohtaisen hyötymisen varjolla toteutuneet murhat läänin äärinurkkiin, hallinnolliseen periferiaan itärajan pintaan ja sen toisellekin puolen sekä Iisalmen suurpitäjän pohjoisnurkkaan, johon asutusekspansio suuntautui. Samankaltaiseksi näiden harkittujen henkirikosmuotojen alueellinen jakauma muodostui myös Etelä-Pohjanmaalla.[483]

Joukkosurmat olivat tutkimusalueella harvinaisia ja muihin kuin yllä mainittuihin rikosmuotoihin kytkeytyessään täysin poikkeuksellisia. Edellä mainituista henkirikoksista kaksi, kolmoispalkkamurha sekä vuonna 1805 tehty vanginvartijan nelihenkisen perheen surmille vienyt verityö, vaativat useamman uhrin. Pikkuvihan aikana myös siviilien keskinäinen kaunanpito oli johtanut moniin joukkoteurastuksiin. Anarkistinen väkivallan kierre ei siis ulottunut rauhan aikaan.[484]

> Laskiaisena 1750 entinen rälssilampuoti Yrjänä Karttunen murhasi Pälkjärven Kuhilasvaarassa veljensä Flaviuksen ja tämän vaimon Inkeri Kämärättären. Tekemistensä motiiviksi Yrjänä kertoi koston. Yrjänä oletti veljensä häädättäneen hänet autiorälssitilalta.[485]

Karttusen kaksoismurhatapaus oli Risto Sykön toimeenpaneman kolmoissurman tavoin laajennettu velisurma. Kummankin veljen veljeään ja tämän läheisiä vastaan toimittavan murhan keskeinen vaikutin oli kostonhalu, joka kumpusi elinmahdollisuuksien kaventumisesta. Ilmeisesti ihmisen henkilökohtaisiin oikeuksiin puuttuminen herätti sitä tunteenomaisemman ja voimakkaamman reaktion, mitä läheisempi puuttuja oli. Perheensisäiset verityöt vaativat eniten uhreja myös nykyisin, mutta teon perusta ei ole aivan samantyyppisissä tunnereaktioissa, sillä uhreiksi joutuvat tavallisimmin tekijän vaimo ja lapset.[486] Kaksi mieleltään järkkynyttä isää, torppari Pekka Kankkunen Rantasalmelta ja liperiläinen maakunnanvälskäri Johan Fredrik Geisse surmasivat kumpikin kirveellä kaksi lastaan vuosina 1767 ja 1782.[487]

Pohjois-Savo säästyi Kerimäen rajapitäjää lukuun ottamatta tyystin ryöstö- ja palkkamurhilta. Pieksämäeltä Joroisille, Leppävirroille ja Rantasalmelle myös henkirikosten laatu oli selvästi tuottamuksellisempi kuin määrällisesti väkivaltaisimmilla alueilla. Murha-aseena käytetyn kirveen yleistyminen kielii sekin henkirikosten vakavoitumisesta. Pohjois-Savossa vain runsaat 5 % henkirikoksista tehtiin kirveellä, kun kyseisen murha-aseen osuus nousi vuoden 1778 jälkeen Karjalassa jopa viidennekseen. Kaikista hengenriistoihin käytetyistä aseista yleisin oli kuitenkin puukko vanavedessään erilaiset puuastalot (surma-aseista, ks. liite IV:6).

---

483. Ylikangas 1976, s. 44–45, 194,
484. Pohjoissavolainen pitäjänseppä Lauri Eronen sisarineen surmattiin kotiinsa ja Ilomantsissa surmattiin todennäköisesti kymmeniä talonpoikia, koska vielä vuoden 1748 jälkeenkin henkirikossyytteitä omia pitäjäläisiä vastaan nostettiin kahdeksasta uhrista.
485. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v 1750, D 12 a 1, no 23.
486. Kivivuori 1999, s. 67–72.
487. MMA: KymLKA, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1768, D 30 a1, no 11.2; KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1782, Liperin tk, KO a 59, § 20.

Mitä törkeämpää henkirikosta syyte koski, sen varmemmin tunnustaminen maksoi syytetyn hengen. Tämä tosiseikka johti käänteiseen lopputulokseen: *actor morales* eli moraalinen päätoimija kiisti syytteet sitä todennäköisemmin, mitä vakavammasta surmatyöstä oli kysymys. Tästä seurasi, että kaikkein häikäilemättömimpien henkirikosten oikeudellinen repressio jäi erityisen tehottomaksi. Rangaistusten ennalta estävä pelotevaikutus arvioidaan voimakkaimmaksi rikoksissa, joiden taustavaikuttimena ovat henkilökohtaiset etupyyteet.[488] Itäsuomalaisten ryöstömurhien, useiden palkkamurhien sekä vankien vapauttamiseksi tehtyjen murhien taustalla piili ennen kaikkea taloudellisen hyödyn tavoittelu. Siksi niiden yleistyminen voi olla seurausta rangaistusvarmuuden liukenemisesta, rangaistusten ehkäisytehon heikkenemisestä. Ilmiön käsittelyä tarkennetaan jatkossa.

488. Black 1984a, s. 14.

D. Henkirikosten oikeudellinen repressio

D.I Oikeusvarmuus henkirikosten tuomiokäytännössä

Pelotteellinen kontrollipolitiikka

Moderni oikeus- ja yhteiskuntatieteellinen keskustelu rangaistusten funktioista on jakautunut pääasiassa kolmeen teoreettiseen linjaan: rankaisemisen tehoa on tarkasteltu joko pelotteena, kostona tai rikollisen parannukseksi tarkoitettuna reformatiivisena toimenpiteenä. Idealla rikollisen parantamisesta viitataan tavoitteeseen poistaa rikolliselta rikoksen uusimisen halu eli erityisestävyyteen.[489] Rangaistuksen tarkoitusperää on lähestytty myös kokonaan toisin perustein kuin rikollisuuden kontrollointina. Jo Emilé Durkheim korosti rangaistusten merkitystä yhteisön kollektiivisen piilotajunnan, yhteisten arvojen ja normien vahvistajana,[490] sosiaalisen kontrollin terapeuttisena muotona. Myös esim. Jonas Liliequist ja Erik Anners muistuttavat teloitusrituaalin merkityksestä tuomitun ja Jumalan välisenä sovitusaktina.[491] Teloitus on rinnastettu erilaisissa tutkimuksissa myös karnevaaliin tai erilaisiin draaman muotoihin, katharktiseen tragediaan, kärsimys- tai marttyyrinäytelmään.[492] Edellä mainituista linjoista poikkeavin painotuksin asiaa tarkastelee myös esimerkiksi Nils Christie, joka on muotoillut käsityksen rangaistusten suhteellisuuden periaatteesta. Kurjissa oloissa rangaistuksiin saavutettiin riittävä teho eli eräänlainen kärsimysarvo vain tuottamalla tuomitulle kipua. Rikosten ehkäisyn kannalta tarpeeksi voimakkaaksi koettu piina saatiin aikaan toimeenpanemalla ruumiinrangaistuksia ja teloituksia.[493]

Teloitusten yleistymisen perusta oli kautta Euroopan ollut valtiollisen vallan vahvistumisessa, minkä seurauksena julkinen rikosoikeus syrjäytti so-

489. Sharpe 1990, s. 6; Anners 1965, s. 133–134; Foucault 2000, s. 14 ss; ajattelun kritiikistä myös Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 21–23, 42.
490. Durkheim 1990; Ks. myös esim. Garfinkel 1967, s. 55. Durkheimilaista näkemystä on kritisoitu mm. siitä, että se sivuuttaa täysin rikosoikeuden yksityisen luonteen keskiajalla, pyrkimykset sovitteluun ja kompensaatioon. Garland 1990, s. 25–26.
491. Liliequist 1992, s. 92 ss; Thunander 1993, s. 73; Anners 1965, s. 19.
492. Bergman 1996, s. 6–7.
493. Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 34; Christie 1983.

vittelevan oikeuden keski- ja uuden ajan taitteessa. Varhempina aikoina kuolemanrangaistuksen hoitivat suvut toimeenpanemalla yksityisesti verikoston. Verikosto oli sukuajatteluun sidottua väkivallan vastavuoroista vaihtoa, koston legitiimi muoto. Surmaajan suku kantoi kollektiivisen vastuun tapahtuneesta surmatyöstä: kenen tahansa suvun jäsenen sai vastavuoroisesti tappaa. Germaanisessa sukuperustaisessa oikeudessa tuomioistuinten pääasialliseksi tehtäväksi jäi sakkorangaistuksien jakaminen ja sekin lähinnä silloin, kun tapaus tuotiin soviteltuna oikeuteen.[494]

Julkisten teloitusten alkuperäisin funktio oli (veri)koston siirtäminen suvuilta valtiovallan piiriin. Vastavuoroisen kostoreaktion idea kuitenkin säilyi. Sovittajaisten ja kompensaation syrjäyttäneiden kuoleman- ja ruumiinrangaistusten tavoitteena oli alleviivata samalla esimodernia valtiovaltaa, jonka mahti ei vielä suinkaan ollut itsestään selvä. Koska yksityinen väkivalta ja verikosto oli jo pitkälti kitketty, teloitusten yleisö myös ymmärsi näkemänsä vallan demonstraatioksi, vaikka ei vielä ollut omaksunut modernia [tuomitsevaa] asennetta väkivaltaa kohtaan. Julkisten teloitusten funktio oli täydellisesti yleisestävä.[495]

Valtiollinen rankaisuvalta tukahdutti henkirikosten yksityisen sovitteluoikeuden eriaikeisesti eri Euroopan osissa. Yksityinen ja julkinen kontrollipolitiikka elivät silti vielä pitkään rinnakkain.[496] Englannissa rankaisuvallan keskittäminen valtiolle alkoi poikkeuksellisen varhain: valtion yksinoikeus henkirikosten ajamiseen toteutui jo 1200-luvulla, mistä lähtien henkirikokset tuli aina raportoida oikeudelle,[497] kun esimerkiksi 1500-luvun Norjassa henkirikosten käsittely käytännössä vielä pitkälti sivuutti valtiollisen oikeusjärjestelmän.[498]

Mihin periaatteisiin 1700-luvun ruotsalainen rangaistusjärjestelmä nojautui? Sen tarkoitusperät olivat Herman Antellin mukaan kahtalaiset: ensinnäkin yleisön pelottaminen aiheuttamalla tuomitulle julkisesti piinaa ja kärsimystä, toisekseen rangaistukset olivat sakraali toimenpide jumalan lepyttämiseksi.[499] Nehrman määritteli rangaistuksen ”pahaksi, jonka esivalta oli määrännyt lainrikkojalle”. Rangaistuksen tarkoitus oli koitua ”kansalaisten ja yhteiskunnan parhaaksi.” Toisin kuin Antell runsasta sataa vuotta myöhemmin, Nehrman korostaa, ettei hän itse näe lainsäätäjällä tässä suhteessa mitään muita [esimerkiksi uskonnollisia] tavoitteita. Yksityinen kosto ei voinut olla rangaistus eikä esivallan määräämä rangaistus kosto.[500] Käytännössä rangaistus oli julkisoikeudellinen eli valtiollinen ja edellytti yhteiskunnallista alistussuhdetta, kun taas arkaaisen verikoston osapuolet olivat

494. Esim. Black 1984a, s. 3 viitteineen; Anners 1965, s. 17; Ylikangas 1976b, s. 100 ss.
495. Spierenburg 1984, s. 201–202; Anners 1965, s. 16–17, 23. Ajatus uuden ajan alun ankaran rikosoikeuden luonteesta menetelmänä valtiovallan heikkouden kompensoimiseen ja vahvistumispyrkimyksiin on laajasti tunnettu. Sitä esittelevät mm. Schmidt 1951, s. 53 ss ja Foucault 2000.
496. Esim. Utriainen 1985, s. 27.
497. Määräysten käytännön soveltaminen lienee luonnollisesti kohdannut tällä ajalla vielä vaikeuksia. Vrt. esim. Lane 1997, s. 10; Daly & Wilson 1988, s. 24. Kehityksen taustoista Englannissa, ks. Ylikangas 1983. Verikostoinstituutiosta ja henkirikosten sovittelusta / kompensaatiosta pohjoisen Euroopan eri osissa, ks. Phillpotts 1913; siitä ovat kirjoittaneet myös Pollock & Maitland 1898, s. 47–48; yksinkertaisten yhteiskuntien osalta myös Evans-Pritchard 1940, s. 150–176.
498. Sandnes 1990, s. 66; Ylikangas 1999, s. 42–45.
499. Antell 1892, s. i–iii.
500. Nehrman 1756, I:IV:2, 4, s. 58. Ks. myös Anners 1965, s. 132.

olleet tasavertaisia ja osapuolten välinen suhde henkilökohtainen.[501] Nehrman lausui rangaistuksen oikeuspoliittiseksi tavoitteeksi turvallisuuden ylläpitämisen ja muiden alamaisten pelottamisen lainrikkomuksista,[502] nykytermein yleisestävyyden. Muita rangaistuksia käsiteltäessä tämä mainitsee myös idean rikollisen parantamisesta hyväksi ja tottelevaiseksi alamaiseksi.[503] Rangaistusta määrättäessä tuomarin tuli ottaa huomioon rikoksentekijän osoittama "pahuus" *(ondska och wanart)*, intentio *(upsåt)*, rikoksen karkeusaste ja vahinko *(skadan och påfölgden)*.[504]

Nehrmanin edellä muotoileman rangaistusmääritelmän ydin ei poikkea nykyisestä: Sharpe käsittää rangaistuksen laillisen auktoriteetin asettamaksi seuraamukseksi. Se määrätään rikosoikeudellisesti vastuunalaiselle henkilölle, joka on oikeudellisessa prosessissa todettu syylliseksi lainrikkomukseen. Seuraamuksen on oltava laillisesti määritelty ja hyväksyttävä.[505]

Eurooppalainen kontrolli- ja kriminaalipolitiikka perustui uuden ajan ensimmäisten vuosisatojen ajan fyysistä kipua tuottavien rangaistusten pelotevaikutukseen.[506] Rangaistukset olivat yleensä julkisia, yleisö koostui paikallisesta väestöstä ja rangaistusten toteuttamistavan piti aiheuttaa rikolliselle häpeää.[507] Esimerkiksi 1700-luvun Ruotsissa sovellettuja ankaria ruumiinrangaistuksia perusteltiin sillä, että "rikollisen nahoissaan tuntema kipu" erityisestävästi "oikaisi ja varoitti rikollista" ja yleisestävästi "pelotti yleisöä vastaavilta rikkomuksilta".[508] Pelotepolitiikasta muistutti kuolemantuomioihin kirjattu iskulause: "muille varoitukseksi" *(androm til warnagel)*.

Rangaistusten funktion toista päävirtausta, parannusideologiaa, sovellettiin jo 1500-luvulla niihin rikoksiin, joita ei pidetty täysin sovittamattomina. Ajatus mainitaan esimerkiksi Olaus Petrin 25. tuomarinohjeessa ja saman ideologian seuraukseksi on tulkittu mm. hollantilaisten työvankiloiden synty. Reformatiivista ajattelua kehittivät edelleen esimerkiksi 1600-luvun luonnonoikeuden auktoriteetit Hugo Grotius ja Samuel Pufendorf.[509]

Vakaviin rikoksiin syyllistyneiden osalta parannusajatus sitä vastoin sai ruotsalaisessa ja ylipäätään eurooppalaisessa kriminaalipolitiikassa pysyvästi jalansijaa vasta aikaisintaan 1780-luvulta lähtien, henkirikoksista puhuttaessa vielä myöhemmin. Pääasiallista rangaistusmuotoa, kuolemanrangaistusta, ei rikosmuodosta siihen asti laajaltikaan kyseenalaistettu. Teloituksia perusteltiin uskonnollisin argumentein sekä yleisölle luotavan pelotteen ja vastavuoroisuusperiaatteen avulla.[510]

---

501. Spierenburg 1984, s. 2.
502. Nehrman 1756, I:IV:11, 13, s. 61–62 (Kongl bref den 16 juni 1732).
503. Anners 1965, s. 133; Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 22.
504. Nehrman 1756, I:II:47, s. 32.
505. Sharpe 1990, s. 5.
506. Sharpe 1990, s. 6. Pelote jakaantuu sekä yleis- että erityisestäviin ulottuvuuksiin: tieto laittomasta toimesta seuraavasta rangaistuksesta joko vie muilta potentiaalisilta rikollisilta halun vastaaviin toimiin (yleisestävyys), tai koettu rangaistus estää rikokseen syyllistynyttä tekemästä rikoksia vastaisuudessa (erityisestävyys). Eurooppalaisen esimodernin kontrollipolitiikan pelotteellisuutta käsittelevät laajasti esimerkiksi Spierenburg 1984 ja van Dülmen 1985.
507. Sharpe 1990, s.19.
508. Jusleén 1751, Til Svea hof-rätt om deras straff, som wid executioner med gatulopp, spö och ris-slitande beträdas med efterlåtenhet i deras plicht. Stockholm den 16 juni 1752. Yleisestävyyden ja erityisestävyyden käsitteet on varsinaisesti muotoiltu vasta tämän vuosisadan yhteiskuntatieteessä. Ks. Christie 1983, s. 17 ss. viitteineen.
509. Sharpe 1990, s. 6; Anners 1965, s. 133–134; Foucault 2000, s. 14 ss; ajattelun kritiikistä myös Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 21–23, 42.
510. Ibid.

Valistuksen ideologit Cesare Beccariasta lähtien ottivat kritiikkinsä keskipisteeksi erityisesti kuolemanrangaistuksen. Varhaisemmassa koulukunnassa kyseenalaistettiin ensisijaisesti rangaistusmuodon pelotevaikutusta. Tämä tapahtui vetoamalla hyötynäkökulmiin ja ankaran rikoslain tehottomuuteen taistelussa rikollisuutta vastaan. Valistuksen myöhempi rikosoikeudellinen koulukunta sitä vastoin torjui kuolemanrangaistuksen epäinhimillisenä kokonaan.[511]

Tutkimusajan viimeisten vuosikymmenien ruotsalaista yhteiskunnallista keskustelua leimasivat eurooppalaiselle valistukselle ominaiset teemat rikosoikeuden tavoitteista ja menetelmistä.[512] Oikeusideologia oli pysytellyt pohjimmiltaan muuttumattomana uuden ajan alusta asti. Se oli voimakkaasti sitoutunut nk. verivelka-ajatteluun. Puhdasoppisuuden vaikutus oikeuselämään oli 1700-luvulla vähitellen hälvenemässä, mutta vasta vuosisadan puolenvälin jälkeen vanhakantaista oikeusideologiaa alettiin julkisesti kyseenalaistaa. Sille alettiin vähitellen etsiä vaihtoehtoja.[513]

Ruotsalaista 1700-luvun rikosoikeudellista debattia määritti myös jännite uskonnollisen ja järkiperäisen argumentaation välillä. Lainsäätäjä eli valtiosäädyt pyrkivät kuolemanrangaistuksia puolustaessaan vetoamaan oppeihin, joita ajan oikeustieteessä ei nähty ajanmukaisina perusteluina.[514] Tällainen rikosoikeudellisessa – joskaan ei uskonnollisessa mielessä – vanhentuneeksi koettu aate oli ennen kaikkea idea rangaistuksen teologisesta funktiosta Jumalaa lepyttävänä aktina. Nehrman ja Calonius torjuivat varsinaisen verivelka-ajattelun juridiikan perusteena kritisoimatta siltikään henkirikoksista määrättyä kuolemanrangaistusta. Sen perustelu vain sidottiin yhä useammin rationaalisiin ja maallisiin, ennen kaikkea luonnonoikeudellisin argumentteihin.[515] Ajattelu palautui valistuksen oikeusideologian vanhemman koulukunnan, Montesquieun, Voltairen ja Beccarian 1770-luvulle mennessä kehittämiin oppeihin. Niissä torjuttiin vastavuoroisen verisovituksen eli koston periaate rangaistuksen motiivina, mutta nojauduttiin edelleen lujasti yleisestävään peloteperiaatteeseen.[516]

Calonius puoltaa 1800-luvun ensimmäisinä vuosina pitämissään luennoissa henkirikoksista langetettavien rangaistusten pelotteellisuutta yksinomaan maallisten syiden takia. Samalla Calonius tulee kiteyttäneeksi rangaistusten yleisestävyyden idean:

> *”Om man endast ser på den skada, som ett samhälle (bestående af flere millioner) kan hafwa af ett dråp, som är en mans förlust, så blefwe ej straffet stort, men då detta ej så afstraffas, at andre derigenom afskräckas, så skulle denne lagstiftarens förseelse gifwa anledning til flere dråp.”*[517]

Myös Nehrman oli rajannut jo edellisen vuosisadan puolessavälissä kysymyksen verivelasta eli jumalallisesta rangaistuksesta teologiseksi ongelmaksi. Auktori sulki tällä tavoin idean Jumalan lepyttämisestä maallisen oi-

511. Anners 1965, s. 36–37, 40–52.
512. Anners 1965, s. 44.
513. Furuhagen 1996, s. 24–25; Anners 1965, s. 11. Esim. Jacob Flintberg vastustaa kuolemanrangaistuksen käyttöä rauhan olosuhteissa. Flintberg 1796, 10 cap, 201 §.
514. Vrt. Bergman 1996, s. 23–27.
515. Esim. Anners 1965, s. 306–307, 314; Bergman 1996, s. 4.
516. Vrt. Anners 1965, s. 36; 66; 131 ss; 277–278; Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 16–17.
517. Calonius 1800, 1801, 1802, s. 35–36.

keusopin ulkopuolelle ja suuntasi samalla kritiikin kärkensä juutalaisen paimentolaislain periaatteiden soveltamista vastaan.[518] Nehrman ei nähnyt vanhatestamentillisen lain kirjaimellista seuraamista mielekkäänä muiden kansojen ja maiden piirissä.[519] Oikeusopin ulkopuolella verivelan merkitys ei kuitenkaan vähentynyt. Papisto käytti siihen vetoamista tärkeimpänä painostusvälineenä syytettyjä vastaan koko tutkimusajan.[520] Tällaisella käytännöllä täytyi edelleen olla kaikupohjaa myös aikakauden kansanomaisessa uskomusjärjestelmässä.

Ihmishengen riisto koetaan yleensä kulttuurista riippumatta yhdeksi tuomittavimmista rikoksen muodoista. Nehrman arvioi ilmiön olevan seurausta inhimillisen kuolemanpelon sisäsyntyisyydestä ja syvyydestä. Tästä syystä auktori oli sitä mieltä, että kuolemanrangaistus oli ehdottomasti oikeutettu rikosoikeudellinen seuraamus tahallisista tapoista ja murhista. Teloitusrangaistuksen tarvetta vahvistivat hänen näkemyksissään myös järjestyksen ylläpitämisen tarve sekä rikoksen vahingollisuus ja vaarallisuus. Pitkälti maalliseen luonnonoikeuteen sitoutuneesta argumentaatiostaan huolimatta Nehrman muistutti myös siitä, että jo Jumalan sana edellytti henkirikoksista kuolemanrangaistusta.[521] Kuolemanrangaistuksen tavoitteena ylipäätään oli ”pitää yllä kunnioitusta lakia kohtaan sekä vapauttaa valtakunta vahingollisista ja vaarallisista ruumiinjäsenistään”.[522]

Kuolemanrangaistuksia kannatettiin runsaslukuisimmin ja pisimpään kirkollisissa piireissä. Papisto piti tiukasti kiinni käsityksestä, jonka mukaan mosaistiset rangaistussäädökset oli tarkoitettu sovellettaviksi kaikkina aikoina ja kaikkien kansojen parissa.[523] Kuolemanrangaistuksia puollettiin 1800-luvulle asti vetoamalla verivelkaoppiin ja uhkaan siitä, että rankaisematta jäävä konnanteko johtaisi Jumalan vihan valtakunnan ylle.[524]

Nehrman, Flintberg ja Calonius tiesivät kuitenkin kuolemanrangaistusten yleisen soveltamisen historiallisesti nuoreksi ilmiöksi. Kukin auktori muistuttaa erikseen, että vanhojen lakien (maakuntalakien) aikana lähes kaikki rikokset olivat sovitettavissa sakoin aina, kun lainrikkojalla oli varaa niiden maksamiseen. Nehrman arvioi kuolemanrangaistusten yleistymisen perussyyksi ”pahuuden lisääntymisen”.[525] Käsitys rikosongelman jatkuvasta paisumisesta olikin aikakauden oikeudelliselle keskustelulle ominainen kautta Euroopan.[526] Nehrman mainitsee hivenen ristiriitaisesti toisessa yhteydessä, että väkivaltarikokset olivat maakunta- ja maanlaeissa säännellyin rikosryhmä – ja päättelee ilmiön syyksi sen, että ”menneet kansantavat antoivat asiantilaan kiistatta aihetta”.[527] Sitä, että kuolemanrangaistusten so-

518. Nehrman 1756, I:II:15, s. 63.
519. Nehrman 1756, I:I: 6–7, s. 2. Calonius 1800, 1801, 1802 (HYK, liite rikosoikeuden luentoihin). Kuolemanrangaistuksesta käydystä aikalaiskeskustelusta, ks. Olivecrona 1891, s. I ss; Seth 1984, s. 12, 26–32. Valtioteoreettista klassikoista ja kuolemanrangaistuksesta ks. Olivecrona 1891, s. II ja ss.
520. Tämä selviää pappien tekemistä raporteista silloin, kun nämä olivat painostaneet syytettyä tunnustamiseen.
521. Nehrman 1756, V:II:1–2, s. 222.
522. Nehrman 1756, I:IV:25–26, s. 66. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XVII:89, s. 316
523. Anners 1965, s. 279.
524. Verivelkaopin juurista ruotsalaisissa säädöksissä, ks. myös Olivecrona 1891, s. 11 ja ss, Anners 1965, s. 11; Bergman 1996, s. 19. Flintberg 1796, 10 cap, 201 § viitteineen; Thunander 1993, s. 57–58. Mooseksen lain liittämistä maanlain appendiksiksi perusteltiin verivelkaopilla. Karonen 1999b, s. 219.
525. Sama retoriikka oli tullut tunnetuksi jo Eerik XIV:n patentissa 1563. Vrt. Olivecrona 1891, s. 12.
526. Foucault 2000, s. 106–107.
527. Nehrman 1756, V:I:20–22, s. 206–7.

veltamisala oli käytännössä kaventunut koko ajan jo 1600-luvun loppupuolelta asti, oikeusopin auktoriteetit eivät suurelti korosta. Tämä lienee johtunut siitä, ettei oikeuskäytännön muutos näkynyt lainsäädännön tasolla pitkään aikaan. Positiivisessa oikeudessa käänne entistä lievempään rikosoikeuteen tapahtui vasta Kustaa III:n rikoslakiuudistuksessa vuonna 1779.[528]

Esikustavilaisessa kriminaalipolitiikassa lievien rangaistusten ei uskottu takaavan yleistä turvallisuutta, sillä yhteiskunnallisessa keskustelussa painottuivat käsitykset rikosten jatkuvasta vakavoitumisesta. Sitä henkii seuraavanlainen Nehrmanin harjoittama, ajalleen laajastikin ominainen argumentaatio:

> *Nu, sedan argheten är worden större, och warjehanda list giort thenne mera farlig, så att de mindre straff ej kunna skydda den allmänna säkerheten [...]*[529]

Havaitessaan tai uskoessaan jonkin rikosmuodon lisääntyneen lainsäätäjä korotti 1750-luvulle asti automaattisesti rikoksesta määrättyä, liian lieväksi koettua rangaistusta.[530] Tällaisia rikkomuksia olivat ennen kaikkea murtovarkaudet ja suisidaalimurhat, jotka olivat ilmeisesti yleistyneet Tukholmassa voimakkaasti 1700-luvun alkupuolella. Näiden yhteydessä voidaan puhua päättäjissä heränneestä moraalisesta paniikista, nopeasta repressiivisestä (yli)reagoinnista yhteiskunnalliseksi uhkaksi koettuun ilmiöön.[531] Oikeuspolitiikassa rikosten yhteiskunnallisiin syihin ei juurikaan koettu tarpeelliseksi kajota ennen kustavilaista aikaa.[532]

Vähintään kustavilaiselle ajalle asti 1700-luvun oikeuspoliittisena ideaalina oli tavoitella tasapainoa rikoksen ja siitä langetettavan rangaistuksen välille. Vastavuoroisen sovittamisen ja pelotteen periaatteet nähtiin välttämättömiksi menetelmiksi tämän tavoitteen saavuttamiseksi. Vankka usko näihin prinsiippeihin esti pitkään rangaistusjärjestelmän lieventämisen.[533] Henkirikosten osalta talio-periaatteen ja pelotteen ylläpitämisen tarve teki siitä oikeuspoliittisen mahdottomuuden.

Kuolemanrangaistukset ja julmat ruumiinrangaistukset nähdään luonteenomaisina yhteiskunnille, joissa valvontakoneisto ei jäljitä rikollisia tehokkaasti. Ankarimpia rangaistuksia sovelletaan silloin oikeuspoliittisen pelotteen välineenä valikoiden ja hyvin vakaviin rikoksiin.[534] 1700-luvun valistuksessa pelotteen periaate sai osakseen arvostelua siitä, ettei rikoksen vakavuusaste ollut oikeassa suhteessa rangaistukseen: myymälävarkaudesta rangaistiin Englannissa kuolemalla yhtä lailla kuin murhasta. Ilmiön on arvioitu johtaneen noidankehään, sillä vakavimpiin rikoksiin täytyi kehittää yhä raaempia teloitusmuotoja, jotta ne olisi voitu erottaa tavanomaisimmista rikoksista jaetuista kuolemanrangaistuksista. Caloniuksen ajoista lähtien on lisäksi arvioitu, että julmien teloitusrituaalien näkeminen alentaa yleistä väkivallan kynnystä.[535] Teoriassa pelotteen eli yleisestävyyden kan-

528. Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 18–19.
529. Nehrman 1756, I: IV:25–26, s. 66–67. Anners 1965, s. 135.
530. Anners 1965, s. 135–136. Eurooppalaisittain vrt. myös Olivecrona 1891, s. xvii.
531. Koskelainen 2001, s. 56–57.
532. Anners 1965, s. 205–206.
533. Ks. myös Anners 1965, s. 24–25 ja eri kohdin.
534. Sundin 1992, s. 179.
535. Anners 1965, s. 17–18, 25–26 ja eri kohdin; Calonius 1800, 1801, 1802, s. 43–45

nalta ei myöskään ollut olennaista, tuomittiinko juuri oikea syyllinen: viattoman teloittaminen ajoi saman asian.[536] Monissa länsieurooppalaisissa valtioissa tätä oikeusmurhan vaaraa eliminoi kuitenkin legaalinen todistusteoria, jonka alkuperäisenä tavoitteena oli estää syyttömien tuomitseminen ja joka vastasi omalla rajallisella tavallaan oikeuspoliittiseen tarpeeseen aineellisen totuuden aukottomasta selvittämisestä (ks. luku D).

★★★

Paikallisen ja valtiollisen kontrollin kasvu mielletään yleisesti pohjoismaisen, 1600-luvulla edenneen sivilisaatioprosessin merkittäväksi taustatekijäksi. Sivilisaatioprosessin käsite viittaa tässä yhteydessä ensisijaisesti henkilökohtaisen väkivallan hiipumiseen. Kontrollilla taas ymmärretään rikoksia ehkäisevää julkista valvontaa, laajemmassa mielessä myös yleistä asennemuokkausta, jota toimeenpani papisto. Valtiollinen kontrolli nähdään paitsi kurinpitona, myös alamaisten oikeusturvan välineenä. Oikeusjärjestelmän ja hallinnollisen järjestyksenpidon voimistuessa – Tukholmassa tämä tapahtui 1630-luvulla – tehostuivat myös yhteiskunnalliset reaktiot rikoksia vastaan.[537] Samalla vuosikymmenellä myös pääkaupungin väkivaltarikokset alkoivat vähetä nopeasti. Kehitys laajeni yleisvaltakunnalliseksi ja mittakaavaltaan dramaattiseksi.[538] 1700-luvun osalta oletus valvonnan parantumisen ja väkivallan vähenemisen yhteyksistä on sen sijaan torjuttu. Tuolloin hallinnollista kontrollia ei nimittäin pääkaupungissa tehostettu.[539]

Punnittaessa syitä sivilisaatioprosessin ajoittumiseen huomio on kiinnitetty muun ohella myös ankarien rangaistusten käyttöönottoon ja soveltamiseen. Ylikangas on osoittanut henkirikosten repression historian taitekohdan sijoittuvan Suomessa 1620-luvulle. Sakkorangaistukset ja yksityinen sopiminen väistyivät alioikeuksissa välittömästi Turun hovioikeuden perustamisen jälkeen. Tilalle tulivat kuolemanrangaistukset. Hän arvioi alioikeuksien jakamien sanktioiden tiukentuneen rikoslain puitteisiin,[540] mikä lisäsi oikeuden ennustettavuutta. Tältä oikeusvarmuuden vahvistumiselta vei Ylikankaan mukaan kuitenkin pohjaa todistelun keinojen uudenaikaistuminen, joka esti etenkin murhien syyllisyyden toteennäyttämisen.[541]

Tappojen oikeudellisen luonteen muuntuminen yksityisestä asianomistaja-asiasta valtion syyttäjätoimien alaiseksi rikokseksi oli pitkäkestoinen prosessi. Valtiovallalla ei ollut ennen hovioikeuksien perustamista todellisia mahdollisuuksia valvoa rikoslain noudattamista.[542] Käräjien ja raastuvanoikeuksien rangaistuskäytäntö pysyi henkirikosten osalta jyrkkänä kaikkialla Ruotsissa koko 1600-luvun ajan. Sen sijaan ylioikeuksissa tuomioiden luonne lieveni selkeästi.[543] Eräät kuolemanrangaistuksen ankarimmat muo-

536. Sharpe 1990, s. 6. Ruotsin valtakunnassa teloittaminen edellytti kuitenkin lapsenmurhia ja noituutta lukuun ottamatta rikosolosuhteiden vahvistamaa tunnustusta.
537. Jansson 1998, s. 87; Österberg 1994a, s. 21; Naess 1994, s. 78 ss viitteineen; Larsson 1982, s. 53.
538. Jansson 1998, s. 88; Thunander 1993, s. 151.
539. Stone 1983, s. 29; Söderberg 1993, s. 45.
540. Ylikangas 1998, s. 58–64; Ylikangas 1999, s. 53–61
541. Ylikangas 2000, s. 45–46.
542. Ylikangas 1999 s. 35–82.
543. Jansson 1998, s. 88–89; Karonen 1998, s. 174–176; Thunander 1993, s. 151.

dot, kuten raskaista siveys-, omaisuus- ja uskontorikkomuksista määrättävät hengiltä silpominen sekä elävältä polttaminen tai hautaaminen, lakkautettiin 1600-luvun mittaan. Kolme neljästä alioikeuksien taposta langettamasta kuolemantuomiosta vahvistettiin Göötan hovioikeudessa 1650-luvulle asti, vuosisadan lopulla enää noin puolet.[544] Harvoin korostetaan sitä, että henkirikoksista vain tappojen ja tuottamuksellisten rikosten rangaistuskäytäntö lieveni 1600-luvun Ruotsissa ja muualla Euroopassa. Todistettujen murhien oikeudellinen repressio säilyi edelleen ankarana. Myös uuden ajan alun ruotsalaiskaupungeissa henkirikoksista tuomittiin ankarammin kuin maaseudulla. Tähän oli syynä kaupunkien vahva itsehallinto.[545]

Seuraavissa luvuissa itäsuomalaisista henkirikoksista määrättyjä oikeudellisia seuraamuksia tarkastellaan teonpiirteitä ja prosessitekijöitä yksilöiden. Käy ilmi, että rikosten ominaislaadussa, haastetun yhteistyöhalussa ja todistelussa tapahtuneet muutokset saattavat selittää tuomiokäytännön inhimillistymistä vähintään yhtä paljon kuin varsinaisen kontrollipolitiikan humanisoituminen.[546]

Rangaistuskäytäntöä määrittänyt prosessimenettely

Todistelu

Vuoden 1734 lain prosessilaissa, *Rättegångs balk*issa, langettavan tuomion antaminen edellytti joko kahden esteettömän silminnäkijän yhtäpitävää todistusta tai syytetyn tunnustusta (RB XVII:29–33). Hengenasioissa olosuhteiden piti lisäksi tukea tunnustusta (RB XVII:36).[547] Myös todistajien esteellisyys säänneltiin tarkoin (RB XVII:7). Esimerkiksi rikoksen ilmiantaja oli asianosainen, joka ei voinut todistaa.[548] Hengenasioissa myös esteellisiä todistajia voitiin kuitenkin kuulla ilman valaa (RB XVII:9). Syytetyn syyllisyyden puolesta saattoi kertyä vain puoli näyttöä pelkkien vahvojen aihetodisteiden eli indisioiden tai yhden silminnäkijän todistajanlausunnon perusteella. Vakavissa rikoksissa syyllisyys oli silloin jätettävä tulevaisuuteen (RB XVII:32). Siksi oikeusjärjestelmän moitteeton toiminta edellytti tuomareilta pyrkimystä saada epäillyt tunnustamaan vakavat rikoksensa ”vapaaehtoisesti”.[549]

Heikki Ylikangas on *Puukkojunkkareitten esiinmarssi* -tutkimuksessaan osoittanut, kuinka edellä mainittu, oikeusaukolliseksi jäänyt legaalisen todistelun periaate lamaannutti henkirikosten juridista repressiota 1700–

544. Thunander 1993, s. 131–133, 147, 163.
545. Ylikangas 2000, s. 14–15; Karonen 1999b, s. 220; Liliequist 1999. Vrt. myös Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Konunga balk XXIX cap.
546. Todistelun ja rikosmäärittelyjen täsmentyminen on toki sekin osoitus kontrollipolitiikan humanisoitumisesta.
547. Näyttö oli kiistaton myös silloin, jos jäävittömät henkilöt vangitsivat rikollisen verekseltä, itse teossa. Tällaisissa tapauksissa aineiston syytetyt eivät ryhtyneet syytettä kiistämään. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, X:60, s. 185
548. Nousiainen 1993, s. 255.
549. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, IX:48, s. 149.

1800-luvun taitteen Etelä-Pohjanmaalla.[550] Samankaltaiset, rikosten kiistämisestä ja silminnäkijätodistajien vaientamisesta johtuneet todisteluvaikeudet kuin Pohjanmaalla johtivat rikosprevention syviin vaikeuksiin myös Savo-Karjalassa puolta vuosisataa aiemmin. Esimerkiksi vakavimmissa henkirikoksissa vain kolmannes syytteistä näytettiin toteen. Uhrien määrään suhteutettuna Pohjois-Savossa noin neljännes ja Karjalassa kolmannes vuosina 1748–1807 tapahtuneista henkirikoksista jäi todisteluvaikeuksien vuoksi selvittämättä. Näissä tapauksissa syytettyä vastaan ei saatu vahvoista aihetodisteista huolimatta koottua laillista näyttöä, siis joko kahden jäävittömän silminnäkijän yhtäpitävää todistusta tai syytetyn tunnustusta. Karjalassa kuusi kymmenystä, Pohjois-Savossa kaksi viidennestä näistä rikoksista oli teonkuvaltaan törkeitä.

★★★

Tunnustusta tai kahta silminnäkijätodistajaa edellyttänyt legaalinen todistusteoria syntyi sydänkeskiajalla Keski-Euroopassa roomalais–kanonisen oikeuden piirissä. Se oli vastareaktio nk. jumalantuomioiden käytölle. Legaalisen todistelun tavoitteena oli lisätä syytetyn oikeusturvaa esimerkiksi siirtämällä todistamisvelvollisuus kantajalle. Sen avulla pyrittiin vakavia rikoksia koskevissa oikeudenkäynneissä äärimmäiseen varmuuteen, aukottomaan todisteluun. Legaalinen todistusteoria soveltui aineellisen totuuden selvittämiseen, mihin varhaisempaa perua oleva valaprosessi ei riittänyt, vaan se mittasi ja demonstroi pääasiassa vastaajan nauttimaa yhteisöllistä tukea.[551]

Legaalisesta todistelusta muotoutui jo varhain tiukan matemaattinen, todistetyypeittäin säännelty hierarkkinen systeemi. Korkeimmalle sijalle todisteiden järjestelmässä määriteltiin syytetyn tunnustus, toiselle sijalle rankkeerattiin todistajanlausunnot. Näitä todistelumuotoja täydensi tarkoin eriteltyjen aihetodisteiden eli indisioiden kokonaisuus. Yksin aihetodisteet eivät kuitenkaan koskaan riittäneet langettavan tuomion antamiseen.[552]

Legaalisen todistelun varsinainen läpimurto oli vahvasti kytköksissä valtiovallan voimistumiseen. Legaalisesti määritellyn näytön täysipainoinen vaatiminen kävi eurooppalaisissa tuomioistuimissa mahdolliseksi 1500- ja 1600-lukujen aikana, jolloin kansallisvaltiot yhtenäistyivät sisäisesti ja valtiovalta saavutti riittävän auktoriteetin oikeudelliseen edustavuuteen, asianomistajiin ja uhreihin sekä näiden edustamiin sukuihin nähden. Kehitys edellytti professionaalia tuomioistuinjärjestelmää, jota voitiin valvoa tehokkaasti. Legaalisesta todistusteoriasta tuli yksi oikeuslaitoksen valtiollisen valvonnan välineistä.[553]

Tunnustuksen rikosprosessuaalisen merkityksen kasvaessa oli välttämätöntä omaksua erilaisia fyysisiä ja psyykkisiä painostuskeinoja sen saamiseksi. Tarpeen täyttivät ennen kaikkea kidutus ja erimuotoiset valat.[554] Legaalisten todistelusääntöjen soveltamista vaadittiin ensi sijassa vakavissa ri-

550. Ylikangas 1976, s. 190–251.
551. Nousiainen 1993, s. 336.
552. Esim. Dereborg 1990, s. 9–11, 16–24.
553. Pihlajamäki 1997, s. 12–13; Inger 1994, s. 52–61; Nousiainen 1993, s. 202–203.
554. Esim. Nousiainen 1993, s. 396–398.

koksissa, ei kuitenkaan aina niissä rikosmuodoissa, joihin sovellettiin äärimmäisissä tapauksissa presumtiota eli syytetty velvoitettiin puhdistautumaan häntä vastaan esitetyistä vahvoista epäilyistä esimerkiksi valanvahvistajien avulla – siis noituudessa ja lapsenmurhissa. Sen sijaan henkirikoksiin, tahallisiin tappoihin ja murhiin, legaalista todistelua ylioikeuksissa yleensä sovellettiin. Henkirikoksia koskeneet oikeuslähteet olivat muuta säädännäisoikeutta huomattavasti yksityiskohtaisempia ja niitä koskevat tuomioistuinten päätökset myös perusteltiin mahdollisimman tarkoin.[555]

Saksan valtioissa ja Ranskassa legaalisista todistelusäännöistä tuli positiivista oikeutta osittain jo 1500-luvulla. Ruotsissa ne kirjattiin kaavamaisessa ja yksinkertaistetussa muodossa lopullisesti vasta vuoden 1734 lakiin.[556] Todistelusääntöjen karkeus palveli kontrollin ja yhdenmukaisuuden tarpeita maassa, jossa etenkään lautamiehistön oikeusopillinen asiantuntemus ei ollut vahvaa.[557] Legaalisen todistelun periaatteita oli silti omaksuttu valtakunnan oikeustieteeseen ja -käytäntöön jo huomattavasti aiemmin. Esimerkiksi Olaus Petrin 1530-luvulla laatimissa tuomarinohjeissa sekä eritellään tunnustuksen todistearvoa, määritellään kahden todistajan sääntö että otetaan kantaa kidutuksella saatuun tunnustukseen.[558] Myös Mooseksen kirjojen oikeudelliset säännökset jo sinällään edellyttivät kuolemantuomiolta vähintään kahta langettavaa silmännäkijälausuntoa. *”Jos joku lyö toisen kuoliaaksi, surmattakoon tappaja todistajien antaman todistuksen nojalla; mutta yhden todistajan nojalla älköön ketään kuolemalla rangaistako* (IV Moos. 35:30).” [559]

Ylikankaan mukaan legaalista todistusteoriaa sovellettiin Suomessa alioikeuksien käytännön rankaisutoimeen eräissä tapauksissa jo 1640-luvulla,[560] mutta toisaalta alioikeudet myös tarvitessaan poikkesivat legaalisen todistelun vaateista koko järjestelmän voimassaoloajan.[561] Ylioikeudet sovelsivat legaalista todistelua vakavia rikoksia prosessoitaessa 1600-luvun mittaan huomattavasti kattavammin kuin alioikeudet, mutta niidenkin todistelukäytäntö jäi vielä etenkin vuosisadan alkupuolella kirjavaksi. Hovioikeudet tuomitsivat tapostakin satunnaisesti kuolemaan pelkän presumtion (eli todistustaakan kääntävän vahvan epäilyn) perusteella. Oikeustieteessä tällainen ylituomarien menettely tulkittiin kuitenkin virheelliseksi.[562] Vanhoissa laeissa tunnettiin myös arkaaiseen todisteluun liittyneitä keinoja välttää oikeusmurhia: esimerkiksi Kristoferin maanlain *Dråpmåla med wilia balk*in II ja XVIII luvuissa määrätään miehentappajalle vain sakkorangaistus, mikäli tätä ei saada kiinni verekseltä tai pakosalta vuorokauden sisällä teostaan. Säännöksen tavoite oli kahtalainen, ensinnäkin estää teloittaminen silloin, kun riittävää näyttöä tekijän syyllisyydestä ei ollut. Syytetty voitiin näet

555. Pihlajamäki 1997, s. 8.
556. Pihlajamäki 1997, s. 16.
557. Pihlajamäki 1997, s. 87.
558. 16. tuomarinohje. Ks. Ylikangas 1982a, s. 70–77; Nousiainen 1993, s. 336–343.
559. Myös: ”Kahden tai kolmen todistajan todistuksen nojalla kuolemaan tuomittu surmattakoon, yhden ainoan todistajan todistuksen nojalla älköön häntä surmattako.” V Moos, 17:6. ”Yksi ainoa todistaja älköön olko pätevä ketään vastaan, olkoonpa mikä pahanteko tai rikkomus, mikä synti tahansa. Kahden tai kolmen todistajan sanalla on asia vahva.” V Moos 19:15. Ks. myös Matt.18:16, Joh. 8:16, 2. Kor 13:1, Hebr 10:28. Sen sijaan rikollisen antaman tunnustuksen arvoon ei jakeissa puututa lainkaan.
560. Ylikangas 1999, s. 68–75.
561. Pihlajamäki 1997, s. 94; vrt. myös Ylikangas 1976, s. 206 ss.
562. Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Dråpmåla balk med wilia II cap, viitteineen.

Caloniuksen mukaan tuomita myöhemmin myös tällaisissa tapauksissa kuolemaan, mikäli tämän syyllisyydelle oli legaalisen todistelun edellyttämä näyttö. Toisekseen väärän valan riski väheni, kun vaikeasti toteennäytettävästä teosta ei säädetty kuolemanrangaistusta.[563] Prosessitekijä eli näyttö säänteli siis tässä tapauksessa suoraan maanlakiin kirjattua tapon määrittelyä. Näyttöä ja rikostunnusmerkistöä ei vielä vuoden 1734 laissakaan erotettu kokonaan esimerkiksi lapsenmurhaa koskevissa säännöksissä.

Legaalisen todistusteorian voittokulkua vahvisti yksinvaltaisen monarkin vuonna 1690 tuomioistuimille antama määräys, jossa langettavan tuomion edellytykseksi kirjattiin täysi näyttö eli joko kaksi silminnäkijätodistajaa tai syytetyn oma tunnustus.[564] Myötävannojalaitoksen vuonna 1695 tapahtunut lakkauttaminen merkitsi legaalisen todistelun varsinaista läpimurtoa alioikeuksissa.[565] Sitä edistivät myös sota- ja meriartikloihin edellisellä vuosikymmenellä kirjatut säädökset, jotka määrittelivät oman tunnustuksen täydeksi näytöksi.[566] Raskaiden hengenasioiden osalta tunnustus oli määrätty kuolemantuomion edellytykseksi jo vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantiassa.[567] Vuoden 1734 laissa lopullisesti vahvistettu legaalisen todistelun vaatimus teki vakavimpien rikosten rangaistusjärjestelmästä kangertelevan 1800-luvulle asti.

Hovioikeuksissa eräs kiperä todistelukysymys herätti jo pohjan sodan vuosina hämmennystä. Kuinka tuomita tapauksissa, joissa syytetty kiisti rikososallisuutensa ilmeisestä syyllisyydestään huolimatta? KM velvoitti vuonna 1708 kaikkia hovioikeuksia antamaan langettavan tuomion myös ilman tunnustusta, mikäli syytetyn sitomiseksi tekoon oli saatavissa muutoin ”täydellisen vakuuttava näyttö”. Täydellisen vakuuttavuuden kriteerejä ei kuitenkaan määritelty uudelleen. Siksi sitovimmatkaan aihetodisteet eivät voineet ilman todistajanlausuntoja tai tunnustusta edelleenkään riittää langettavaan tuomion antamiseen vakavissa rikoksissa. Samassa yhteydessä KM ja oikeusrevisio vetosivat kahteen keskenään ristiriidassa olevaan prinsiippiin eli ensinnäkin siihen, ettei syytöntä saanut missään tapauksessa tuomita syylliseksi. Yhtä lailla kuitenkin muistutettiin, ettei viattomasti vuodatettu veri saanut jäädä kostamatta vain siksi, että syytetty kiisti rikoksen itsepintaisesti. Tuomarinohjeet velvoittivat epävarmoissa tapauksissa mieluummin vapauttamaan kuin langettamaan.[568] Pyristely näiden periaatteiden puristuksissa leimasi ruotsalaista rikosoikeuden jakamista myös seuraavan sadan vuoden ajan. Niiden väliin voitiin kuitenkin mahduttaa laitos, joka levisi alkaneen vuosisadan mittaan yhä laajempaan käyttöön: tunnustusvankeus.

Eurooppalaisissa prosessilaeissa sovellettu legaalinen todistusteoria jätti tuomareille huomattavasti vapaammat kädet kuin Ruotsissa. Mm. ranskalaiset, italialaiset ja preussilaiset tuomarit saattoivat jakaa rangaistuksia myös

563. Calonius, Commentar till lands-lagen. Förklaringar till Högmåla balk XII cap (kohta B), ibid. till XVI cap (kohta B); förklaringar till Dråpmåla balk med wilja II cap; ibid. till XVIII cap.
564. Ks. myös Pihlajamäki 1997, s. 84–86. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XIII:19, s. 234 (Kongl Bref den 30.3.1690; Regl wid Krigs-Articlar 10§: Kongl Brefvet den 27.7.1699; Kongl. Bref 15.6.1719).
565. Inger 1994, s. 81.
566. Krigs- och sjö-articlarna 1683, 23. punkt. Schmedeman 1706, s. 837, 963.
567. Tarkemmin esim. Thunander 1993, s. 11–15, 47; Modeér 1997, s. 123; Ylikangas 1983, s. 157–8; Inger 1980, s. 70–72, 113 – 116; Inger 1994, s. 43–45.
568. Flintberg 1799, s. 551.

tapauksissa, joissa haastetun syyllisyyttä ei voitu legaalisesti todistaa. John H. Langbein on osoittanut, että keskieurooppalaisten tuomareiden oli mahdollista tuomita syytetylle rangaistus pelkkien indisoiden eli aihetodisteiden perusteella. Silloin seuraamus tosin oli poikkeuksetta lievempi kuin rikoslaissa oli säädetty. Ylituomarit siis arbitroivat rangaistuksen eli sovelsivat *poena extraordinaria*a *(poena arbitraria)*. Arbitraarinen rangaistus langetettiin todisteluteoreettisesti ”pelkän epäilyksen” perusteella.[569]

Harkinnanvaraista rangaistusta sovellettiin Euroopassa erityisesti rikoksiin, joista laki määräsi kuolemanrangaistuksen: tappoihin, lapsenmurhiin, varkauksiin, eläimeen sekaantumisiin, noituuteen tai rahanväärennykseen. Sakkorangaistuksen ohella *poena extraordinaria*n muodoiksi vakiintuivat 1600-luvun mittaan mm. ruumiinrangaistukset, vankeustuomiot ja karkotustuomiot.[570]

Rangaistusten arbitroiminen täyden näytön puuttuessa yleistyi edelleen monilla puolilla 1700-luvun Eurooppaa, aiemmin mainittujen maiden lisäksi Sveitsissä, Belgiassa ja Alankomaissa.[571] Siten legaalisen todistusteorian soveltamisen synnyttämiä oikeusaukkoja paikkasivat eurooppalaisessa oikeudessa monet instituutiot. Näitä olivat *absolutio ab instantia* (tulevaisuuteen jättämistä vastaava käytäntö), *poena extraordinaria* tai *arbitraria* (harkinnanvarainen rangaistus) ja ehdollinen vapautus. Keski-Euroopan prosessilait sallivat lisäksi yleensä kidutuksen tunnustuksen pakottamiseksi silloin, kun syytettyä vastaan oli vahvoin aihetodistein koottu vähintään puoli näyttöä.[572]

Myös Ruotsin oikeuskoneisto käytti Pihlajamäen mukaan kaikkia edellä mainittuja keinoja monissa 1600-luvun tappoprosesseissa, mutta sekä myötävannojainstituution lakkauttaminen että vuoden 1734 lain prosessilain voimaantulo karsivat ylituomareiden mahdollisuuksia etenkin harkinnanvaraisen rangaistuksen soveltamiseen. Tämä kävi rankaisutoimen sujuvuudelle kohtalokkaaksi siitä huolimatta, että muut edellä mainitut laitokset säilyivät voimassa: syytetty voitiin vapauttaa ehdollisesti RB XVII:29 mainitsemassa tilanteessa eli olosuhtein ja yhden todistajan näytöllä vahvistetussa todistelussa. Tulevaisuuteen jättämisen instituutio puolestaan vahvistettiin RB XVII:32:ssa.[573] Vastaavasta ”Jumalan tuomiolle” jättämisestä oli maininta jo esimerkiksi vuoden 1685 meriartikloissa. Asia piti silloin jättää avoimeksi, ja Jumalan toivottiin tuovan tietoon uusia todisteita, joiden perusteella syytetty voitaisiin tuomita.[574]

Pihlajamäen mukaan *poena extraordinaria*a eli harkinnanvaraisia rangaistuksia sovellettiin Ruotsissa vähitellen jo 1540-luvulta lähtien. Niitä määrättiin lain mukaan kuolemalla rangaistavista rikoksista silloin, jos todistelu

569. Nousiainen 1993, s. 244–246; Pihlajamäki 1997. Vrt. esim. Spierenburg 1999, s. 115.
570. Pihlajamäki 1997, s. 81. Positiivisen oikeuden läpimurto tapahtui Ruotsissa 1680-luvulla. Tätä ennen lait, asetukset ja tapaoikeus olivat yhdenvertaisia oikeuslähteitä.
571. Nousiainen 1993, s. 244–246; Pihlajamäki 1997. Vrt. esim. Spierenburg 1999, s. 115.
572. Pihlajamäki 1997, s. 80–81; Nousiainen 1993, s. 206–208.
573. Pihlajamäki 1997, s. 80–86. Tulevaisuuteen jättäminen rantautui ruotsalaiseen prosessioikeuteen jo 1500-luvulla tapauksiin, joissa ei haluttu väärää valaa käytettävän. 1680-luvulla se rajattiin vain ylioikeuksille. Legaalisen todistelun aiheuttamista vaikeuksista henkirikosten rankaisutoimeen jo 1600-luvulla, ks. Aalto 1990, s. 147–148.
574. Nousiainen 1993, s. 403–404.

syytettyä vastaan ei ollut aukotonta. Tällaisissa tapauksissa harkinnanvaraisten rangaistusten antaminen oli lainaa ulkomaisista oikeuslähteistä. Rangaistuksia arbitroitiin lähinnä silloin, jos myötävannojia ei ollut, mutta vastaajaa raskauttava näyttökään ei ollut kiistattoman vakuuttava. Ylikangas kuitenkin epäilee aiheellisesti 1600-lukua varhaisemman ajan alioikeustuomarien ja lautakunnan kompetenssia soveltaa tietoisesti *poena extraordinaria*n kaltaisia, oppineisuutta edellyttäviä laitoksia. Alioikeuksissahan legaalinen todistelu ei tiukoista prosessisäädöksistä huolimatta 1700-luvullakaan vakiintunut yksinomaiseksi henkirikosten todistelumenetelmäksi.[575]

Maanlain aikana sovellettuun, todistelultaan epäselvien tapausten arbitroimiseen, viittaa toisaalta myös Calonius Kristoferin maanlain *Tingmåla balk*in XIX lukua koskevassa selityksessään.

> *Tingmålabalk XIX cap."ej bör tolkom lif mista": Lagen will medh denna regula generali sluta at ingen bör lif mista för dulsmål fast han blir fält til eed och den intet kan praestera, utan då skal man gå til poenam extraordinariam, när casus intet uttryckeligt står nämd i lagen,[576] ty lifsstraff må ingen döma till utan på fulla bewis.*

Tämäntyyppisen säädännän ulkopuolella olivat ne rikosmuodot, joissa rikosmäärittelyyn oli kirjattu vastaajan todistustaakka. Näitä vakaviksi koettuja rikkomuksia olivat 1600-luvulla ennen kaikkea noituus ja lapsenmurhat.[577]

Lautakunnan ja tuomarin tekemä syylliseksi julistaminen ei siis Kristoferin maanlaissa edellyttänyt syytetyn / vastaajan tunnustusta. Langettava tuomio voitiin antaa siinäkin tapauksessa, että epäilty vannoi itsensä syyttömäksi *(dulsmål)*, mutta ei saanut taakseen riittävästi valanvahvistajia. Calonius kuitenkin huomauttaa, ettei tällaisiin epävarmoihin tapauksiin pitänyt soveltaa lainvoimaista kuolemantuomiota, vaan (ylioikeuden) tuomarin piti arbitroida rangaistus eli antaa *poena extraordinaria*. Harkinnanvaraisen rangaistuksen muoto oli useimmiten korkein ruumiinrangaistus tai henkisakko.[578] Näin voitiin kuitenkin menetellä vain tapoissa, ei sen sijaan raskaissa hengenasioissa, sillä niihin ei sovellettu puhdistusvalaa. Raskaista hengenasioista 1600-luvun tuomareilla oli valtuudet vain langettaa kovennettu kuolemantuomio tai vapauttaa (myöhemmin myös jättää tulevaisuuteen).[579] Tappojen osalta Calonius huomauttaa Tahallisen tapon kaaren 2. lukuun antamassaan selityksessä: *"tå man brister åt eeden har poena extraordinaria rum och intet lifsstraff, ty ingen mister lif utan i liusa saker på fulla bewis"*.[580] Mainitunlaisia normeja sovellettiin pääsääntöisesti vain ylioikeuksissa. Ylikangas osoittaa, etteivät monenlaiset todistelun finessit vakiintuneet alioikeuksiin, vaikka tuomioistuimet 1600-luvun mittaan kasvavasti sovelsivatkin legaalisen todistelun perus-

575. Vrt. Pihlajamäki 1997, s. 93–95.
576. Tämä viittaa niihin erikseen mainittuihin tapauksiin, joissa syytetyn piti itse puhdistautua häntä vastaan kohdistetuista epäilyistä.
577. Calonius, Commentar till landslagen. Förklaringar till Tingmåla balk XIX cap. Vrt. Inger 1994, s. 52–119. Myös esim. Kloot edellytti, että kuolemanrangaistus tuli lieventää sakoiksi, jos näyttö jäi vähänkään epäselväksi. Samanlaista käytäntöä sovellettiin myös 1700-luvun alun oikeusrevisiossa. Näkemykset käyvät ilmi teoksen Inger 1994, s. 84–85 sitaateista ja tapauskuvauksista, vaikka Inger tässä yhteydessä punnitsee pelkästään tunnustuksen todisteluarvoa.
578. Ibid.
579. Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Högmåla balk XVI cap (kohta B).
580. Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Dråpmåla med wilja balk II cap.

teita.[581] Jo vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantiassa kihlakunnanoikeudet olikin velvoitettu sitoutumaan kirjaimellisesti lakiin. Samalla ne menettivät kaiken arbitraatio-oikeutensa raskaista rikoksista annettaviin rangaistuksiin.[582] *Poena extraordinaria*n soveltaminen rajattiin yksin hovioikeuksien ja kuninkaan henkilökohtaisen tuomiovallan piiriin.

Syylliseksi julistamisen edellytykset vuoden 1734 lain prosessilaissa

Vuoden 1734 lakiin kirjattiin erittäin jäykät ja yksinkertaistetut todisteluperiaatteet, jotka viittoivat Euroopassa jo menneisyyteen. Minkään oikeusportaan tuomareille ei annettu laissa valtuutta arbitroida pelkkien vakuuttavien aihetodisteiden perusteella *poena extraordinaria*a. Kun myös kidutus tunnustuksen saamiseksi oli laitonta eikä vakavasta rikoksesta epäiltyä voitu asettaa valalle, syntyi oikeustyhjiö, jossa syytetty saattoi välttää kaikki rikoslakiin perustuneet rangaistukset, mikäli legaalinen näyttö syytettyä vastaan jäi uupumaan. Prosessilaki salli tuomarin turvautua vakavissa rikoksissa ns. raskaanpuoleiseen vankeuteen *(swårare fängelse)* tunnustuksen saamiseksi, jos sitovat olosuhteet ja todennäköisyys *(bindande lijknelser och omständigheter)* viittasivat selvästi syyllisyyteen. Keinoa tuli kuitenkin käyttää "varoen" (RB XVII:37). Tämä antoi tosiasiallisesti mahdollisuuden kiduttaa syytettyjä.

Nk. raskaanpuoleisen vankeuden ja myöhemmin institutionalisoidun tunnustusvankeuden funktio oli sama kuin Euroopassa yleisen kidutuksen.[583] Mahdollisuus keinon soveltamiseen koski pelkästään vakavia rikoksia. Lisäksi edellytettiin, että syytettyä vastaan oli koottu aihetodisteet, jotka viittasivat selvästi tämän syyllisyyteen. Käytetyssä tutkimusaineistossa raskaanpuoleinen vankeus sai kaksi muotoa. Syytettyjä riiputettiin 1750- ja 1760-lukujen aikana käsiraudoissa Turun linnan muurista ja nämä suljettiin pitkiksi ajoiksi yksinäisyyteen.[584] Epäilty voitiin ruotsalaisessa prosessissa myös sulkea alastomana ja käsirautoihin kahlittuna tuntikausiksi pimeään tai kylmään tyrmään. Lisäksi syytettyä voitiin piinata aliravitsemuksella. Papisto painosti vankia päivittäin tunnustamaan rikoksen.[585] Tässä muodossaan raskaanpuoleista vankeutta sovellettiin mm. pääkaupungin varkausprosesseissa.[586] Kustaa III:n aikana käytäntö muuttui. Kuningas koki sekä raskaanpuoleisen vankeuden että tunnustusvankeuden käytön arveluttaviksi oikeudellisiksi menetelmiksi. KM:lla ei kuitenkaan ollut valtuuksia lakkauttaa näitä laitoksia. Sen sijaan monarkki kielsi vuonna 1772 erikseen yrityk-

581. Ylikangas 1999, s. 57–101; myös Aalto 1990, s. 147–148.
582. Thunander 1993, s. 66.
583. Esim. Nousiainen 1993, s. 404–405. Kidutuskysymyksestä 1734 lain aikaisissa prosesseissa, ks. Pihlajamäki 1997, s. 88–91 viitteineen.
584. Käytännön perusteesta, ks. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, IX:81, s. 160.
585. Anners 1965, s. 186 ss. Mäntyharjulainen Antti Tyllinen riippui raskaassa vankeudessa Turun linnan muurista viikon verran, muttei myönnyt rikosta, josta häntä syytettiin, naapurinsa murhaa. Myös ilomantsilaisia kolmoismurhasta epäiltyjä Risto Sykköä ja Teppana Huurinaista istutettiin vuonna 1758 Turun linnassa yksin pimeässä tyrmässä raskaassa vankeudessa. Miehet pysyivät vaiti rikosolosuhteista. Sen sijaan kiuruvetinen torppari Matti Huttunen tunnusti raskaassa työvankeudessa papille, että oli syyllistynyt palkkiota vastaan talonpoika Heikki Tikkasen ryöstömurhaan vuonna 1783. Huttunen menehtyi sairauteen vain vähän tunnustuksensa jälkeen. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1784, Di 19, no 40; v. 1785, Di 20, no 1, 32.
586. Anners 1965, s. 190 ss.

set piinata syytetystä tunnustus vankiloiden kidutushuoneissa. Tämän jälkeen henkirikoksista vahvoin perustein syytetyille itäsuomalaisille toimeenpantiin raskaanpuoleinen vankeus pakkotyönä Loviisan tai Hämeenlinnan linnoituksilla.[587] Raskaanpuoleisen vankeuden muoto alkoi sulautua yhä enemmän tunnustusvankeuteen.

Kuolemalla rangaistavista rikoksista epäiltyä ei voitu vuoden 1734 lain perusteella määrätä puhdistusvalalle (RB XVII:30). Tähän oli syynä riski väärän valan antamisesta. Silloin kuin syytetty oli sidottu vakavaan rikokseen vahvoin aihetodistein, mutta tätä ei suostuttelusta huolimatta saatu tunnustamaan tekoaan, vuoden 1734 lain oikeudenkäymisen kaari jätti hovioikeudelle vain yhden mahdollisuuden. Syytetyn syyllisyys oli jätettävä vastaisen varaan eli tulevaisuuteen.[588]

Tulevaisuuteen jättämistä vastannut instituutio, *absolutio ab instantia*, tunnettiin myös Keski-Euroopassa. *Absolutio ab instantia* pysytti tuomitun eräänlaisessa syytetyn tilassa siihen asti, kunnes vakuuttavia lisätodisteita ilmaantuisi. Eurooppalaisessa rikosoikeudessa tätä laitosta täydensi yleensä *poena extraordinaria*, harkinnanvarainen rangaistus, joka voitiin määrätä pelkän epäilyksen perusteella. Harkinnanvaraisen rangaistuksen instituutiota ei ollut kirjattu maanlakiin eikä Ruotsin valtakunnan lakiin. Se kuitenkin eli hovioikeuksien arbitrointi- ja leuterointikäytäntönä omaa elämäänsä 1600- ja 1700-lukujen aikana, mutta ainakaan jälkimmäisellä vuosisadalla rangaistusmuotoa ei voinut määrätä ilman laillista näyttöä (ellei tunnustusvankeutta lueta nimenomaan mainitun laitoksen jatkeeksi).[589] Henkirikosten osalta tämän instituution soveltaminen rajattiin hovioikeuksien toimivallasta viimeistään 1750-luvulla annetuissa leuteraatioasetuksissa (ks. seuraavat alaluvut).

Jos syytetyllä ei vuoden 1734 lain mukaisessa prosessissa ollut tarjota vastatodisteita häntä vastaan esitettyihin sitoviin syihin *(bindande liknelser)* eli aihetodisteisiin, tuomarin oli kehotettava syytettyä tunnustamaan vetoamalla soveliaisiin käsityksiin. Syyttäjäkään ei näet voinut todistaa syytettyä syylliseksi yksin ”sitovien syiden” perusteella. Tämänkaltaisissa tilanteissa tuomareilla oli tapana esimerkiksi muistuttaa siitä, että kiistäminen oli rikos Jumalaa vastaan eikä se myöskään mitätöinyt muiden vastatodisteiden arvoa.[590] Mikäli syytetyn syyllisyys jätettiin lopulta tulevaisuuteen, ainoaksi käytännön seuraamukseksi jäi sulkeminen ehtoollisyhteydestä. Tämäkin kumottiin jo vuonna 1765. Lainsäätäjä perusteli ehtoolliskiellon purkua sillä, että autuudenvälineiden epääminen saattaisi ”kovettaa tulevaisuuteen tuomitun sielun”. Tämä taas voisi johdattaa syytetyn ”yhä raskaampien rikosten tielle”. Ne, joiden syyllisyys vakavaan rikokseen oli jätetty tulevaisuuteen, oikeutettiin tämän vuoksi salaiseen ehtoolliseen ja synninpäästöön sa-

587. Vrt. myös Anners 1965, s. 196; Inger 1976, s. 123. Muiden 1700-luvun oikeusoppineiden tunnustusvankeutta koskevista näkökannoista, ks. Inger 1994, s. 209–210.
588. 1734 års lag, RB XVII:32 §.
589. Pihlajamäki 1997, s. 80–81; Nousiainen 1993, s. 206–208.
590. Nousiainen 1993, s. 401; Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XII:1, s. 211.

karistossa. Papiston edellytettiin aina ennen ehtoollisen jakamista suostuttelevan syytettyä tunnustamaan rikoksensa ja katumaan.[591]

Tunnustusvankeus 1700-luvun leuteraatioasetuksissa

*Poena extraordinaria*n eli täyden näytön puuttuessa annetun harkinnanvaraisen rangaistuksen rajoittaminen jätti selvän oikeustyhjiön henkirikosten rankaisukäytäntöön hovioikeuksissa. Sen seuraukset olivat näkyvimmät niissä vakavia rikoksia käsitelleissä oikeudenkäynneissä, joissa syytetty kiisti syytteet tätä raskauttavista aihetodisteista huolimatta. Hovioikeustuomareilla ei ollut oikeutta tuomita omantuntonsa mukaan eli sen perusteella, pitivätkö nämä syytettyä syyllisenä, vaan tuomion piti perustua legaaliseen todisteluun. Tämän oikeusaukon paikkaamiseksi 11.11.1756 päivätty kuninkaallinen leuteraatiota koskenut kirje vahvisti mahdollisuuden sulkea syytetty erimittaiseen tunnustusvankeuteen *(insättande på bekännelse)*. Huhtikuun 12. päivänä 1753 annetussa kuninkaallisessa leuteraatioasetuksessa oli jo määrätty, että kaikki hovioikeuden tulevaisuuteen jättämät rikokset tuli alistaa KM:lle.[592] Tunnustusvankeuslaitoksen myöhäisestä sinetöimisestä huolimatta se tunnettiin Göran Ingerin mukaan ruotsalaisessa rikosprosessissa jo 1500-luvulla.[593] Tunnustusvankeutta vastannutta määrämittaista työvankeutta käytettiin myös itäsuomalaisissa henkirikosprosesseissa jo ennen ensin mainitun instituution asettamista.

Leuteraatioasetukset kielsivät kuninkaan nimen mainitsemisen paitsi tunnustusvankeuteen tuomittaessa, myös siinä tapauksessa, että tämä istuimineen oli päätynyt koventamaan rangaistusta hovioikeuden määräämästä.[594] Tunnustusvankeuden edellytyksenä oli, että kuningas oli sitä puoltanut hovioikeuden laatiman anomuksen perusteella. Muodollaan instituutio vastasi aikakaudelle ominaisen hyödyn vaatimukseen:[595] käytännössä vankeus toimeenpantiin sulkemalla epäilty yleisiin töihin linnoituksille tai kehruuhuoneeseen.[596]

Maaliskuun 22. päivänä 1803 annetussa kuninkaallisessa kirjeessä tunnustusvankeusjärjestelmä sai lopullisen muotonsa. Vakavasta rikoksesta syytetty voitiin tuomita ”lyhyemmäksi tai pidemmäksi ajaksi” vankeuteen tunnustuksen pakottamiseksi siinä tapauksessa, että syytetty ”kielsi syyllisyytensä, vaikka oli miltei syylliseksi todettu”. Tunnustusvankeuteen tuomitseminen edellytti erittäin sitovia aihetodisteita syytettyä vastaan. Mikään muu tekijä ei saanut viitata syyttömyyteen kuin syytteiden itsepintainen kiistäminen. Lisäksi edellytettiin, että rikollisen osoittama ”pahuus” vaaransi yleistä

591. Ugla 1798, s. 186, Til consistorierne, om nattvardsgången för dem, hwilkas brott blifvit utstäldte til uptäckande i framtiden, den 8 maj 1765 (4?); af Ugglas 1780, s. 106, Til consisturium i N stad...den 9 april 1772. Ehtoollissulun uskonnollisesta ulottuvuudesta, ks. Inger 1994, s. 176–179.
592. Kungl. Majt:s bref til samtelige hof- och öfverrätterne angående leuterationerne och huru med dem förhållas skall, den 12 april 1753 (Käsikirjoituskopiot [Matth. Calonius], HYK, Norell 1800:n liitteenä. Ei sivunumerointia).
593. Inger 1994, s. 66, 109.
594. Kungliga Maj:ts förnyade bref til samteliga hof- och öfver-rätterne om leuterationer och huru dermed förhållas bör, dat den 11 nov 1756 (Käsikirjoituskopio [Matth. Calonius], HYK, teoksen Norell 1800 liitteenä. Ei sivunumerointia).
595. Taktisesta hyötyyyn vetoamisesta muuntyyppisten tavoitteiden välikappaleena, ks Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 17–19.
596. Vrt. myös Inger 1976, s. 24–47, 212–213.

turvallisuutta.[597] Tunnustusvankia ei varsinaisesti tuomittu rikoksestaan, vaikka tämä käytännössä menetti kansalaisluottamuksensa ja sai ”parantumattoman synnintekijän” maineen.[598]

Syytettyjä ei määrätty tunnustusvankeuteen RB XVII:37:n perusteella,[599] vaan ”raskaanpuoleinen vankeus” ja tunnustusvankeus olivat erilliset instituutiot, jotka sijoittuivat rikosprosessin eri vaiheisiin. Vuoden 1756 leuteraatioasetuksen sanamuoto sallii silti myös tulkinnan, jossa instituutioiden kanta on yhteinen. Tunnustusvankeus ajoittuu kuitenkin prosessin loppuun, raskaanpuoleinen vankeus osaksi rikostutkintaa. Ensimmäistä voidaan luonnehtia kuninkaan päätäntävallassa olleeksi rikoksen sijaisseuraamukseksi, jälkimmäistä vain prosessuaaliseksi keinoksi nopeuttaa kuulusteluja ja tuomion langettamista, minkä soveltamiseen myös hovioikeuksien toimivalta riitti.

Hovioikeuksien valtuudet tuomion lieventämiseen

Arbitraatiovallan rajat 1600-luvulla

Hovioikeudet saivat välittömästi perustamisestaan lähtien avainroolin keskitettäessä oikeushallintoa. Kaarle XI:n aikaan asti hovioikeus oli myös ainoa instanssi, joka kehitti jatkuvasti soveltavaa oikeutta ja tulkitsi lakia.[600] Istuinportaalla oli useita pääfunktioita, joista suuri osa säilytti merkityksensä vähintään 1800-luvulle asti. Hovioikeus oli ensinnäkin ylioikeus, oikeudellinen ja keskushallintoviranomainen kaikille piirinsä tuomioistuimille. Lisäksi hovioikeuksien tuli valvoa ja ohjata piirinsä alioikeuksien toimintaa. Käytännössä valvonnan hoiti tarkoitukseen nimitetty viranomainen tutkimalla istuimeen lähetetyt renovoidut tuomiokirjat ja tarkistamalla jälkikäteen, että alioikeuksien tuomarit olivat soveltaneet lakia ja asetuksia oikein. Hovioikeuksien tehtävänä oli myös ratkaista valitukset oikeudenkäyntien muotovirheistä. Hovioikeudet olivat lisäksi ensimmäinen instanssi majesteettirikoksissa ja aatelismiehiä vastaan nostetuissa oikeudenkäynneissä. Tähän istuinportaaseen alistettiin tarvittaessa myös laamanninoikeuksissa prosessoidut siviiliasiat.[601]

Rikosoikeuden kannalta hovioikeuksien toimivallan teki kuitenkin olennaiseksi se, että henkeä koskevat asiat *(hals- och lifssaker)* piti pääsääntöisesti alistaa näihin tuomioistuimiin. Tämä tekijä takasi hovioikeuksille monopolin soveltavan oikeuden luomiseen. Vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantiassa ruotsalaisille alioikeuksille jätettiin vielä oikeus antaa lainvoimaisia kuolemantuomioita seitsemästä raskaasta henkeä koskevasta asiasta, mm.

597. RA: JRR 22.3.1803; Pihlajamäki 1997, s. 78; Inger 1976, 35, 37, 49–50.
598. Inger 1994, s. 214 – 215.
599. Inger 1994, s. 206; Inger 1976 eri kohdin.
600. Thunander 1993, s. 59. Vuonna 1614 perustettiin Svean hovioikeus, joka ensimmäisen toimintavuotensa ajan käytti kuninkaallista tuomiovaltaa. Svean hovioikeuden menetettyä asemansa korkeimpana tuomioistuimena tuli tarpeelliseksi perustaa hovioikeuksia muualle valtakuntaan, Turkuun vuonna 1623, Tarttoon 1630 ja Jönköpingiin (Götan hovioikeus) 1634. Modeér 1997, s. 124.
601. Thunander 1993, s. 26. Hovioikeuksien historiaa käsittelevästä tutkimuksesta kokoavasti, ks. Koskelainen 2001, s. 106–107.

eläimeen sekaantumisesta, raiskauksesta ja metsässä tai yleisellä tiellä tapahtuneesta ryöstöstä. Henkirikoksista tämän varauksen piiriin kuuluivat edelleen tahalliset ja ilmeiset murhat, lapsenmurhat ja kotirauhan sekä kirkko- tai käräjätierauhan rikkomuksena tehdyt tahalliset tapot. Kuolemanrangaistuksen määrääminen tuli näissä tapauksissa perustua tarkkaan ja lailliseen tutkintaan sekä syytetyn vapaaehtoiseen tunnustukseen. Hovioikeuksilla oli näihin kuolemantuomioihin teoriassa vain jälkikäteiskontrollin mahdollisuus. Käytännössä alioikeudet alistivat yleistyvässä määrin tuomionsa näistäkin rikosmuodoista viimeistään 1630-luvulta lähtien. Vuonna 1652 alioikeudet määrättiin alistamaan kaikki kuolemantuomionsa hovioikeuteen ennen rangaistuksen toimeenpanoa ja lopullisesti vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantiaan kirjattu alioikeuksien toimivalta raskaissa hengenasioissa kumottiin vuonna 1687.[602] Tunnustuksen vaatiminen kuolemantuomion edellytyksenä perustui kuitenkin tämänkin jälkeen vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantiaan.[603]

Hovioikeuksien harjoittama soveltava rikosoikeus oli 1600-luvun ruotsalaisen oikeuselämän keskeisimpiä elementtejä.[604] Tämä johtui siitä, ettei lainsäädäntö ollut uudistunut eurooppalaistuvan yhteiskunta- ja kulttuurielämän tahdissa. Ylimmät tuomioistuimet eivät kaikissa tapauksissa voineet tai halunneet tukeutua 1400-luvun puolivälistä peräisin oleviin, vanhentuneisiin maanlain säännöksiin.[605] Hovioikeuksilla oli valtuudet arbitroida laissa määrättyjä rangaistuksia eli lieventää tai koventaa niitä,[606] jos perusteet tuomion muuttamiselle olivat riittävän vahvat. Arbitraariset rangaistukset perustuivat yleensä ennakkotapauksiin. Käytännössä kyse oli rangaistuksen suhteuttamisesta rikokseen ja siinä ilmikäyneisiin asianhaaroihin silloin, kun rangaistusmääräyksiä pidettiin rikoksen luonteeseen soveltumattomina.[607] Myös uuden ajan alkuvuosisatojen Keski-Euroopassa oikeuslähdeoppi salli huomattavan laajan normiston käytön: Spierenburg ilmaisee asian huomauttamalla, ettei säädännäisoikeus ollut yksinomainen rangaistusopas.[608]

Ruotsissa vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantia luovutti alioikeuksien valvonnan hovioikeuden käsiin. Alioikeudet sidottiin vakavissa rikoksissa lakiin ja samalla niiden mahdollisuudet lain soveltamiseen vähenivät olennaisesti.[609] Vuoden 1615 oikeudenkäyntiprosessissa kuninkaan tuomiovallan käyttö delegoitiin Svean hovioikeudelle; sama koski myöhemmin perustettuja hovioikeuksia. Kollegiaalisen hovioikeusjärjestelmän luominen merkitsi kuninkaallisen oikeuden organisoimista ja byrokratisoimista: tuomiovalta irtautui kuninkaan henkilöstä. Hallitsija säilytti edelleen maanlakiin perustuvan henkilökohtaisenkin tuomiovaltansa, jota tämä käytteli valtaneuvos-

602. Tarkemmin esim. Thunander 1993, s. 11–15, 47; Modeér 1997, s. 123; Ylikangas 1983, s. 157–8; Inger 1980, s. 70–72, 113–116; Inger 1994, s. 43–45.
603. Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Dråpmåla balk med wilia II cap.
604. Modeér 1997, s. 92. Muut keskeiset oikeuselämän ilmiöt olivat Keski-Euroopasta omaksuttu reformoitu teologia valtionkirkkoineen, saksalais-roomalaisen oikeus ja luonnonoikeus. Ks. myös Ylikangas 1983, s. 136–173.
605. Thunander 1993, s. 52, 59.
606. 1600-luvulla menettelyä kutsuttiin arbitraatioksi, myöhemmin leuteraatioksi. Edellistä käytetään laajemmassa mielessä kuin jälkimmäistä, joka on sidottu lähinnä hovioikeuksien toimivaltaan.
607. Esim. Thunander 1993, s. 55, 160, 197–198.
608. Spierenburg 1984, s. 124; Foucault 2000, s. 23.
609. Thunander 1993, s. 26.

tossa. Hovioikeuksien asema vakiintui 1600-luvun mittaan käytännössä väliportaaksi.[610] Kuninkaan ja valtaneuvoston harjoittama oikeushallinnon ylin valvonta ja johtaminen keskitettiin virastoon, joka nimettiin 1660-luvulla alemmaksi oikeusrevisioksi. Virastosta muodostui tosiasiallisesti ylin oikeusaste, johon osapuolet saivat vedota siviiliasioissa, mikäli saivat hovioikeuden tuomion jälkeen ns. revisioedun. Rikosasioissa vetoomusoikeutta ei ollut, vaan hovioikeudet alistivat tapaukset kuninkaan harkittavaksi itse. Kyse ei lakiteknisesti ollut muutoksenhausta, vaan vakavimpien rikosten tutkinnan ja ankarimpien rangaistusten valvonnasta. Kuninkaan ja revision rooli oli siten pikemmin käyttää kuninkaallista armahdusvaltaa tuomioiden lieventämiseen – ja oikeutta päinvastaiseen arbitraatioon eli rangaistusten koventamiseen.[611] Lieventäviä asianhaaroja sisältäneet henkeä koskevat asiat tuli alistaa hovioikeudesta kuninkaalle, joka arvioi, riittivätkö nämä perusteet kuolemanrangaistukselta armahtamiseen.[612]

Puhdasoppisuuden vuosisadan viimeisillä vuosikymmenillä kuninkaan asennoituminen tappoihin koveni jonkin verran. Hovioikeudet lievensivät tästä huolimatta rikosmuodosta määrättyjä kuolemanrangaistuksia edelleen sakkorangaistuksiksi. Käytäntö oli vastoin Kaarle X Kustaan ja Kaarle XI:n nimenomaisia määräyksiä, joissa tällainen armahdusoikeus oli rajattu yksin kuninkaalle.[613]

Alioikeuksien toimivallan kaventaminen oli osa oikeudellista vallankumousta. Sen on arvioitu periaatteessa parantaneen oikeusvarmuutta ja yhtenäistäneen oikeuden soveltamista. Asiantuntijavalta ja keskusvallan intressipiirien valvonta valtasivat alaa paikallisyhteisön oikeudellisen liikkumatilan kustannuksella. Kehityksen hinta oli vaatimus osin kohtuuttomaksikin koetun lain kirjaimen noudattamisesta vakavissa rikoksissa.[614] Ruotsalaiset alioikeudet sidottiin 1600- ja 1700-luvulla nojaamaan tuomionsa vakavissa rikoksissa lakiin ainoana oikeuslähteenä. Hovioikeus puolestaan käytti pitkään yhtenä merkittävänä oikeuslähteenään eräänlaista arbitroimalla tai leuteroimalla synnytettyä tapaoikeutta, jota Svean hovioikeus tuotti tekemällä päätöksistään ennakkotapauksia.[615] Lainsäädäntötyö eteni prejudikaattien lisäksi kuninkaallisten asetusten varassa. Tämä oli lain uudistamista ilman valtiopäivien myötävaikutusta.[616]

Hovioikeuksien tapaa soveltaa rikoslakia on luonnehdittu rangaistusjärjestelmän kohtuullistamiseksi ja inhimillistämiseksi. Ylioikeudet lievensivät useimmat vanhatestamentilliset kuolemantuomiot sakko- ja ruumiinrangaistuksiksi jo 1600-luvun alkupuolella. Taipumus voimistui edelleen vuosisadan

610. Nousiainen 1993, s. 321–323.
611. Ibid. viitteineen; Thunander 1993, s. 11–15, 47, 166–167; myös esim. Inger 1994, s. 44–46; Modeér 1997, s. 124. Ks. tarkemmin Karonen 1999a, s. 208–236.
612. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XIV:14 viitteineen, s. 246.
613. Inger 1976, s. 70, 87; Thunander 1993, s. 60, 198 ss; Söderberg 1993, s. 256; Anners 1977, s. 29.
614. Thunander 1993, s. 66.
615. Thunander 1993, s. 52–53; Modeér 1997, s. 92; Nousiainen 1993, s. 331, 378–379. 1600-luvun oikeuslähdeopissa tapaoikeudella, kuten Raamatulla, roomalaisella keisarioikeudella tai muilla vierasperäisillä oikeussäännöksilläkin, oli sama painovoima kuin lailla, ja prejudikaatit olivat yksi tapaoikeuden muoto. Kaksi yhdenmukaista tuomiota loivat käytännön eli tavan. Vasta Kaarle XI:n yksinvalta kavensi oikeuslähdeoppia; tämä neuvonantajineen edellytti tiukempaa pitäytymistä kotimaiseen lakiin. Ks. lisäksi Ylikangas 1983, s. 136–159.
616. Thunander 1993, s. 52; Modeér 1997, s. 93.

puolessavälissä.[617] Alioikeuksilta oli sitä vastoin riisuttu oikeus ottaa tuomion perusteena huomioon syytetyn syyllisyyden aste tai asianhaarojen luonne.[618]

Hovioikeuksilla oli 1600-luvulla laaja liikkumatila tuomita hengenasioita. Pääsääntöisesti ne punnitsivat asianhaarojen painavuuden itse. Aikakauden poliittisessa järjestelmässä niitä ei alistettu kuninkaan pikkutarkan valvonnan alle, vaan hovioikeudet saattoivat lain soveltamista säännellessään kehittää oikeutta varsin vapaasti.[619] Kuninkaan ja hovioikeuksien välistä suhdetta leimasi 1600-luvulla pohjimmiltaan vakaa luottamus. Hovioikeudet saivat pitää lähes koko vuosisadan ajan pääroolinsa ratkottaessa elämän ja kuoleman kysymyksiä. Istuinporras ei ollut velvoitettu selvittämään tuomioidensa perusteita KM:lle. Hovioikeudet olivat myös oikeutettuja käyttämään kuninkaan tuomiovaltaa myös tämän ollessa poissa. Ylioikeuksien ja alioikeuksien välistä vastakkainasettelua on sen sijaan luonnehdittu epäluulojen sävyttämäksi.[620] Hovioikeuksien ja kuninkaallisen tuomiovallan välinen tasapainottelu tuli ajankohtaiseksi vasta 1680–90-luvulla sekä jälleen 1700-luvun puolenvälin jälkeen. Sitä vastoin alioikeudet saatiin käytännössäkin hovioikeuksien keskitetyn kontrollin alaisiksi vähitellen 1600-luvun mittaan. Valvonnan onnistumista edisti mm. lainlukijajärjestelmän lakkauttaminen vuonna 1680.[621]

Arbitraatiosta leuteraatioon

Hovioikeuksien keskeisimpiin tehtäviin kuului punnita rikoksen asianhaarojen ja olosuhteiden rangaistavuutta. Asianhaarat saattoivat antaa aiheen joko lieventää tai kiristää lain määräämää rangaistusta (arbitroida, myöh. leuteroida). Nämä valtuudet puuttuivat alioikeuksilta kokonaan; niiden tuli ainoastaan kirjata asianhaarat tutkintapöytäkirjaan, jotta hovioikeus voisi arvioida niiden painoa.[622]

Calonius määrittelee leuteraation menettelyksi, joka korjasi lain universaaliudesta johtuneita puutteellisuuksia. Se oli laintulkintaa, jonka avulla rangaistus voitiin suhteuttaa rikoksen olosuhteisiin.[623] Periaatteessa vain hovioikeus saattoi 1700-luvulla leuteroida. Jos rangaistuksen lievensi kuningas, toimenpide oli lakiteknisesti armahdus. Sen jakaminen oli kuninkaan ja revision / korkeimman oikeuden päätäntävallassa. Calonius puhuu kuitenkin myös kuninkaallisista leuteraatioista käsitellessään aikakautta vuoden 1778 marraskuun jälkeen, jolloin kaikki kuolemantuomiot piti alistaa kuninkaan vahvistettaviksi. Armahdus- ja leuteraatio-oppien kohteena olivat

617. Thunander 1993, s. 60, 62, 87, 198 ss; Karonen 1998, s. 139–150.
618. Thunander 1993, s. 66. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XIV:10, s. 245.
619. Thunander 1993, s. 11–12.
620. Thunander 1993, s. 11–15, 47; myös esim. Inger 1994, s. 44–46; Modeér 1997, s. 124.
621. Tuomioistuimen kontrolli tarkoitti käytännössä sitä, että hovioikeus (advokaattifiskaali) tarkasti alioikeuksien tuomiokirjat eikä vakavista rikoksista voitu lainkaan toimeenpanna rangaistuksia ilman hovioikeudelle alistamista. Oikeusrevisiolla ei ollut yhtä laajaa toimivaltaa hovioikeuksien langettamien tuomioiden tarkastamiseen ja toimeenpanon valvontaan. Käytännössä, ks. esim. Karonen 1999b, s. 220–230. Thunander 1993, s. 227–228, 274–277.
622. Nehrman 1756, V:II:99–100.
623. Calonius, Föreläsningar i processus criminalis, s. 154 ss. Kongl Maj:ts drottning Ulrica Eleonoras bref til alla hofrätterne samt amiralitets- och krigskollegierne, at dem lämnas nu som tilförene frihet at leuterera öfver criminele mål, dock at de derwid bruka efter förra vanligheten sitt eget, och intet hennes Kongl Maj:ts namn. Stockholm den 10 juni 1719. (Käsikirjoituskopio [Matth. Calonius], Norell 1800:n liitteenä).

Caloniuksen mukaan eri asiat: jälkimmäinen koski laintulkintaa, edellinen taas rikoksen ulkoisia olosuhteita, joilla ei aina ollut tekemistä moraalisten asianhaarojen kanssa.[624] Pihlajamäki näkee leuterointi- ja arbitraatiokäytännön, *poena extraordinaria*n soveltamisen, jonkinlaisena ali- ja ylioikeuksien – yksinvallan ajalla myös kuninkaan ja aatelisten miehittämän oikeuslaitoksen – välisenä reviirikamppailuna.[625]

Poliittiset suhdanteet heilauttelivat Ruotsin kuninkaan tuomiovaltaa ja samalla hovioikeuksien valtuuksia arbitrointiin ja leuterointiin sekä 1600- että 1700-luvulla.[626] Ensin mainitulla vuosisadalla tämä kuvasti kuninkaallisia intressejä henkilökohtaiseen oikeuden jakamiseen. Ylimmän tuomiovallan käyttö riippui 1600-luvulla myös pitkälti yksinvaltaisten kuninkaiden henkilökohtaisesta sitoutumisesta Mooseksen lakiin.[627] Hovioikeuksien valtuudet arbitroida tuomioita rajattiin itsevaltiuden aikana suppeimmilleen, karoliinisen yksinvallan aikana 1680-luvulla oikeus jäi yksin kuninkaalle. KM määräsi hovioikeuksia pyytämään kuninkaalta tulkinnan myös epäselvissä tapauksissa. Hovioikeuksia varoitettiin poikkeamasta lain kirjaimesta.[628] Lainkäytön kaksoisviesti, kostoa ja pelotetta sekä korkeimman esivallan käsissä ollutta armoa huokunut retoriikka, oli voimakkaimmillaan Kaarle IX:n ja Kaarle XI:n sekä Kaarle XII:n valtakausilla vuosisadan alussa ja lopussa.[629]

Arbitrointivallan kaventaminen 1700-luvun leuteraatioasetuksissa

Suuren pohjan sodan aikana Kaarle XII joutui vastahakoisesti luovuttamaan takaisin hovioikeuksille suuren osan yksinoikeudestaan rangaistusten lieventämiseen. Tämä johtui siitä, että rikosasioiden käsittely oli kuninkaan ollessa rintamalla pitkittynyt kestämättömästi. Oikeusrevision tapausruuhka tuotti valitusten mukaan taloudellisia tappioita sekä kruunulle että vangituille. Tutkintavankeudessa vietetty aika saattoi venyä molempien kannalta kohtuuttoman pitkäksi. Hovioikeuksille ja muille ylioikeuksille annettiin vuonna 1714 valtuudet lieventää tietyin rajoituksin laissa määrättyjä kuolemanrangaistuksia. Näiden tuomioistuinten oli lupa kuninkaaseen tukeutumatta leuteroida kuolemantuomio suurimmaksi rahasakoksi tai ruumiinrangaistukseksi. Leuteraation tuli siinä tapauksessa perustua joko ennakkotapauksiin tai henkilöä tai tekoa koskeviin lieventäviin asianhaaroihin. Rikostapauksen oli kuitenkin oltava yksiselitteinen ja tuomareiden lähes täysin yksimielisiä tuomiosta. Kuninkaalle tuli edelleen alistaa useanlaisia kokonaisuuksia, mm. tapaukset, jotka olivat epäselviä tai joissa tuomiota haluttiin raskauttavien asianhaarojen vuoksi ankaroittaa – tai lieventävien asianhaarojen *(mitigantia)* vuoksi armahtaa. Revisioetua käytettäessä myös syyttömyyden todistaminen oli alistettava kuninkaalle. Turun hovioikeuspiirissä

624. Calonius, Föreläsningar i processus criminalis, s. 159 ss. Vrt. myös Blomstedt 1973.
625. Pihlajamäki 1997, s. 84.
626. Hovioikeuksien toimivaltaan kajonneet 1600-luvulla annetut säädökset sivuutetaan tässä yhteydessä. Viitattakoon aiheesta tehtyihin tutkimuksiin, ennen kaikkea Thunander 1993; Pihlajamäki 1997, s. 84–85. Ks myös Ylikangas 1983; Modeér 1997, s. 104.
627. Thunander 1993, s. 56–57, 114.
628. Modeér 1997, s. 126; myös Nousiainen 1993, s. 379.
629. Thunander 1993, s. 44, 112, 169. Karonen 1998, s. 139–140; 1999a, s. 223, 233.

isonvihan aikana jaetut leuteraatioasetukset astuivat voimaan, kun hallinnolliset olot olivat Uudenkaupungin rauhan jälkeen vakiintuneet.[630]

Vuoden 1734 laissa hovioikeuden ensimmäiseksi velvollisuudeksi kirjattiin alioikeuksien valvonta. Alempien tuomioistuinten tuli tuomita 'lain ja sen tarkoituksen' mukaan (RB VII:1). Hovioikeudet hoitivat kontrollitehtävänsä alioikeuksien pöytäkirjojen välityksellä. Siksi pöytäkirjojen tuli vakuuttaa yhtä hyvin alioikeus kuin paikallisyhteisö tehdyn ratkaisun oikeudenmukaisuudesta. Vasta toissijaisesti istuin oli muutoksenhakuelin. Lisäksi valtakunnan laki mainitsi hovioikeuksien tehtäviksi toimimisen ensimmäisenä oikeusasteena tutkittaessa tuomarien virkarikoksia, aatelin perintöriitoja, holhousasioita ja rälssisäätyisten vakavia rikoksia. Hovioikeuksiin alistettiin myös kaikki törkeät rikosasiat eli henkeä koskevat asiat (RB XXV:3).[631]

Hovioikeuksien valtuuksia leuteroida rikostuomioita ei sen sijaan kirjattu lainkaan vuoden 1734 lakiin. Laissa ei myöskään säännelty mitenkään kuninkaan tuomiovallan rajoja, sillä tämä nähtiin osaksi kulloinkin vallinnutta hallitsemissopimusta tai perustuslakia.[632] Kysymys toimivallan rajoista rikosten lieventäviä seikkoja arvioitaessa herättikin hovioikeuksissa suurta epätietoisuutta vuoden 1734 lain voimaan astumisen jälkeen. KM pyrki ohjeistamaan uuden lain soveltamista jakamalla lain oikeaa tulkintaa koskevia kiertokirjeitä. [633] Monet vanhat prosessimenettelyä koskevat erikoislait, esimerkiksi vuoden 1615 oikeudenkäymisprosessi ja vuoden 1695 sota- ja meriartikloiden oikeudenkäyntimääräykset, jäivät voimaan. Ne olivat erityislakeja, joita yleinen laki ei kumonnut.[634] Voimaan jäi myös vuoden 1714 leuteraatioasetus. Hovioikeuksille jäi siten edelleen oikeus "poiketa lain ankaruudesta" lieventävien (tai raskauttavien) asianhaarojen vallitessa. Leuteraatiot tuli perustaa ennakkotapauksiin ja kuninkaallisiin kirjeisiin.[635]

Valtiovallan keskittymistä historiallisesti seurannut pyrkimys hovioikeuksien toimivallan kaventamiseen kertautui myös 1700-luvulla. Tällä kertaa toimijana olivat valtiosäädyt, jotka olivat oikeutettuja antamaan hallitsijan nimissä hovioikeuksia velvoittavia sääntöjä. Säätyjen aloitteesta jaettiin vuo-

---

630. Kungl Maj:t just. administrerande förordnande och befullmäktigande herrar råds underdånige hemställan til Kungl. Maj:t on leuterationer, Sthlm 23. nov 1713; Den Kongl. regeringens circulaire bref til samtliga hof- och öfwerrätterne och övercommendeurerne til lands och sjös med afskrift af föregående underdånige hemställan, den 23 nov 1713; Den Kongl. regeringens svar och förklaring til Kongl Svea hofrätt om rätta förståndet af den omn. leuterationerne til Kongl. Maj:t gjorda hemställan, den 25 mars 1714; Den kongliga regeringens circulaire bref til samteliga hof–och öfverrätterne, med flera vederbörande, med näst föregående till kongl Svea hof-rätt aflåtne förklaring om leuterationerne, dat den 25 mars 1714; Hans Kongl Maj:ts Konung Carl den XII:s nådiga swar å den Kongl. regeringens ovan intagne d 23 nov 1713 om leuterationerne gjorde underdånige hemställan, Demotica den 23 april 1714; Til alla hof- och öfverrätter, kollegier med domsrätt samt öfvercommendeurer til sjös och lands, med Kongl. Maj.ts Konung Carl den XII:s nådiga swar om leuterationerne i criminele mål, Stockholm den 14 oct 1714; Kongl. Maj:t Carl den XII:s ytterligare bref om leuterationerne med formulaire för leuteration. Utslagen dat den 10 febr 1718: Kungl. Maj:ts bref til Åbo hofrätt, at ställa sig förordningarne af d 2 april 1714; Kongl Maj:ts bref til Åbo hofrätt, at anställa sig förordningarne af d 2 april 1714 och 10 juni 1719 til hörsam efterrättelse i det som criminale målens leutererande angår. dat den 19 april 1723 (Käsikirjoituskopiot [Matth. Calonius], Norell 1800:n liitteenä).

631. Nousiainen 1993, s. 351.

632. Nousiainen 1993, s. 352–353.

633. Jusleén 1751, s. 52, Till Göta hofrätt om mansbot, Stockholm 15.2.1739; Til hof-rätterne angående penningeböters förwandlande i kropsplicht wid hel- och halv-mansbot, Stockholm 9. dec 1742; Til Svea hof-rätt angående kyrko-plicht för dem som til half-mansbot blifvit sakfäldte. Stockholm den 14 nov 1746.

634. Nousiainen 1993, s. 385–386.

635. Transumt af Kongl. Maj:ts bref til des och rikets Åbo hofrätt om leuterationerne (käsikirjoituskopio[Matth. Calonius], HYK, teoksen Norell 1800 liitteenä); Juslén 1751, Till samtliga hofretter med leuterationer hädanefter förhållas efter de derom utgångna förordningar, Stockholm den 28 jan 1737.

sina 1753, 1756 ja 1762 kolme toisiaan täydentävää leuteraatioasetusta. Niissä säännösteltiin huomattavasti hovioikeuksien valtuuksia arbitraaristen tuomioiden jakamiseen. Käytännössä ylintä tuomiovaltaa keskitettiin siten kuninkaan käsiin. Tämä saattoi johtua siitä, etteivät hovioikeudet olleet samalla tavoin valtiosäätyjen suorassa kontrollissa kuin kuninkaallinen tuomiovalta. Vuoden 1756 leuteraatioasetus ajoittuu lisäksi kuninkaanvallan palauttamiseksi tehdyn kumousyrityksen jälkeiseen ajankohtaan.[636]

Valtiosäädyt perustelivat ensimmäistä jakamaansa leuteraatioasetusta perin legitiimillä syyllä: leuterointikäytäntö oli havaittu sekä perusteiltaan että toteutustavaltaan epäyhtenäiseksi. Tavoite yhdenmukaisesta oikeuskäytännöstä oli siis jäänyt toteutumatta. Vuonna 1753 annetussa leuteraatioasetuksessa muistutettiin, että hovioikeuksien leuterointivalta koski pelkästään niitä raskaita rikoksia, joista laki joko määräsi kuolemanrangaistuksen tai sitä lähinnä olevan rangaistukseen ja joita ei voinut sovittaa rahasakolla. Tiettyjen raskaiden rikosten, kuten murhien, tappojen, eläimeen sekaantumisten ja kapinoiden leuterointi ei kuitenkaan ollut sallittua. Erityisen lieventävien asianhaarojen vallitessa nämä rikokset tuli alistaa kuninkaalle, joka harkitsi armahduksen mahdollisuutta. Varsinaisen *poena extraordinaria* – laitoksen soveltaminen henkirikoksiin siis estettiin hovioikeuksilta.

Tapaus oli varhaisemman käytännön tavoin alistettava KM:lle myös silloin, kun rikoksen asianhaarat edellyttivät lainmukaisen rangaistuksen koventamista. Uutta sitä vastoin oli, että näin oli meneteltävä myös, mikäli pääsyytetyn syyllisyys jätettiin epämääräisten olosuhteiden vuoksi tulevaisuuteen. Tulevaisuuteen jättäminen oli asetusta annettaessa ollut valtakunnan lain vahvistavana instituutiona voimassa noin 17 vuotta. Tämä oli ilmeisesti riittävä aika havaita laitoksen tuomioistuimille tuottama päänvaiva. Lisäksi määrättiin, että mikäli kuningas oli päätynyt koventamaan hovioikeuden määräämää rangaistusta, tämän osuutta ei saanut mainita tuomiossa. Hovioikeudet velvoitettiin myös lähettämään luettelot leuteroiduista tapauksista oikeuskanslerin viraston tarkastettavaksi.[637]

Aiemmat leuteraation perusteita koskeneet säädökset kumottiin. Hovioikeuksia kiellettiin vetoamasta paitsi kuninkaallisiin ennakkotapauksiin ja vähäisiin asianhaaroihin / olosuhteisiin *(mindre omständigheter)*, myös pohjaamasta lievennyksiä teonpiirteistä riippumattomiin rikoksen piirteisiin, esimerkiksi tekijän henkilöön. Toimivallan rajausta perusteltiin sillä, ettei leuteraatio saanut olla armahduksen luonteinen. Ennakkotapauksien soveltaminen puolestaan koettiin epämielekkääksi, koska jokaisella tapauksella oli yksilöllinen erityislaatunsa *(warje rätts fall har sin särskilda beskaffenhet)*. Kuninkaalle edellytettiin alistettavan myös tapaukset, joissa istuimen tuomarit eivät olleet yksimielisiä tuomiosta tai tuomareiden vähemmistö kannatti kuolemantuomion lieventämistä.[638]

---

636. Vrt. esim. Nousiainen 1993, s. 353.
637. Flintberg 1799, s. 148; Kungl. Maj:ts bref til samteliga hof- och öfver-rätterne angående leuterationerne och huru med dem förhållas skall, dat den 12 april 1753 (HYK; käsikirjoitus [Matth. Calonius], teoksen Norell 1800 liitteenä). Rajoituksen ideologisista perusteista, ks. Inger 1994, s. 208.
638. Kungl. Maj:ts bref til samteliga hof- och öfver-rätterne angående leuterationerne och huru med dem förhållas skall, dat den 12 april 1753 (HYK; käsikirjoitus [Matth. Calonius], teoksen Norell 1800 liitteenä). Ks. myös Flintberg 1799, s. 148

Valtiosäädyt täydensivät leuteraatioasetusta vuonna 1756 mm. eräin prosessia nopeuttavin määräyksin. Uudistetussa leuteraatioasetuksessa ylioikeustuomareita kehotettiin tuomitsemaan [rikos]lain mukaan aina, ellei erityisen lieventäviä asianhaaroja ollut. Pelkästään vähäisiin lieventäviin asianhaaroihin vedoten ei saanut leuteroida. Tuomion perustelu kuninkaallisilla ennakkotapauksilla jäi edelleen kielletyksi samoista syistä kuin kolmea vuotta aiemmin. Linnoitustyöhön tuomitseminen rajattiin KM:n määräysvaltaan. Kuten aiemmin selvitettiin, samassa yhteydessä asetettiin myös tunnustusvankeusinstituutio. Myös kaikki sellaiset tapaukset, joissa syytetty kielsi vakavan rikoksen vakuuttavista aihetodisteista huolimatta, määrättiin alistettavaksi kuninkaalle.[639] Vaikuttaa siltä, että ainakin Turun hovioikeus löi vielä asetuksen voimaantultua laimin muutaman epäselvän tapauksen kuninkaalle alistamisen.

Leuteraatiomääräyksiä tarkennettiinkin jälleen vuonna 1762. Se tehtiin valtiosäätyjen aloitteesta siksi, että nämä olivat – ilmeisesti leuteroiduista tapauksista oikeuskanslerinvirastoon lähetettyjen luetteloiden perusteella – huomanneet hovioikeuksien soveltaneen varhempia leuteraatioasetuksia eri tavoin. Leuterointiperusteita oli tulkittu liian väljästi ja tuomioita oli lievennetty erillisestä kiellosta huolimatta henkilöön pohjautuvin perustein. Säädyt luonnehtivat lakien yhtenäistä toimeenpanoa siteeksi, joka yhdisti kansalaiset. Tämän vuoksi [yli]tuomarin[kaan] ei ollut lupa käyttää valtaa lain rajojen yli. Lain selvästä kirjaimesta ei pitänyt poiketa, jos rikoksen tunnusmerkistö täyttyi kiistatta. KM neuvostoineen perusteli hovioikeuksien toimivallan rajaamista myös huomauttamalla, ettei samaa rikostyyppiä koskevia yleispäteviä lievennysperusteita ollut mahdollista koota kattaviksi säännöiksi.[640] Tällä viitattiin ilmeisesti siihen, että mainitunlaisen sääntökokoelman avulla myös hovioikeuksille olisi voitu luovuttaa oikeus (henkirikos)tuomioiden itsenäiseen leuterointiin. Jo ensimmäisessä valtakunnan lain voimaan astumista seuranneessa, vuonna 1753 annetussa leuteraatioasetuksessa *hovioikeustuomareiden valtuudet kuolemantuomioiden lieventämiseen rajoitettiin henkirikosprosesseissa käytännössä tapauksiin, joissa jokin rikoksen välttämättömistä tunnusmerkeistä jäi epäselväksi tai toteennäyttämättä.* Hovioikeudet eivät siis enää arbitroineet eivätkä leuteroineet henkirikostuomioita, vaan lievensivät rangaistuksia pelkästään lakiin itseensä sisältynein perustein ja argumentein. Hovioikeuksien henkirikoksia koskevan tuomiovallan eksklusiiviseksi ulottuvuudeksi jäi enää syyllisyyttä koskevan näytön ja rikosmäärittelyn täyttymisen arviointi. Todistelu- ja tunnusmerkistökysymyksissähän alioikeuksien menettelytapa jäi lopulliseksi vain harvoin, sillä käräjien tuli ainoastaan tutkia ja kirjata rikoksen asianhaarat tarkoin pöytäkirjaan, mutta käräjätuomarin ei ollut sallittua ottaa tuomiossa huomioon tutkittamiensa olosuhteiden painavuutta. Näyttöä punnitessaan alioikeuksien lautamiehistö ja tuomarit taas noudattivat usein laittomia tarkoituksenmukaisuusperus-

639. Kungliga Maj:ts förnyade bref til samteliga hof- och öfver-rätterne om leuterationer och huru dermed förhållas bör, dat den 11 nov 1756 (Käsikirjoituskopio [Matth. Calonius], HYK, teoksen Norell 1800 liitteenä).
640. Kungl. Maj:ts ytterligare bref til samteliga hof- och öfverrätterne angående leuterationerne och vad vid dem iakttagas bör, Stockholm den 25 febr 1762.

teita. Siksi niiden omaksuma prosessuaalinen linjanveto ei voinut jäädä voimaan ylemmissä asteissa.

Vuoden 1762 leuteraatioasetus määritteli myös väkivaltarikosten leuterointivaltuuksille yksiselitteiset rajat. Varhaisemmin annettujen leuteraatioasetusten vaikutuspiiriin rajattiin näet vasta nyt pääasiassa henkirikokset *(blodssaker)*. Vakavat väkivaltarikokset työllistivätkin hovioikeuksia rikosmuodoista eniten sekä 1600- että 1700-luvulla.[641] Asetuksissa määrättyjen leuteroinnin soveltamisalaa koskeneiden rajoitusten ulkopuolelle suljettiin erikseen sellaiset lain ja asetusten mukaan kuolemalla rangaistavat rikokset, joista annetut rangaistukset oli uusimman kriminalisoinnin voimaantulosta lähtien säännönmukaisesti lievennetty oikeuskäytännössä.[642] Tällaisia rikoksia olivat mm. vanhempien pahoinpitely, eräät vakavat siveysrikokset, uskontoa koskevat rikokset sekä omaisuusrikoksista murtovarkaudet. Nämä olivat siis rikosmuotoja, joissa harkinnanvaraisen rangaistuksen laitos periaatteessa säilyi ja joita koskevaksi varsinainen leuteraatio-oikeus viimeistään nyt rajattiin. Samalla henkirikokset katosivat viimeistään nyt lopullisesti hovioikeuksien leuterointivaltuuksien piiristä.

★★★

Leuteraatio korjasi lain ylimitoitettua ankaruutta suhteuttamalla rangaistusseuraamuksen rikoksen olosuhteisiin.[643] Sellaisenaan leuteraatio oli osa kruunun pelotteelle perustuvaa kontrollipolitiikkaa, joka edellytti alioikeuksilta vahvaa sitoutumista kovaan rikoslakiin. Henkirikoksia koskeva rikoslain osa ei sen sijaan ollut samalla tavoin ylimitoitettua toteutuneeseen rangaistuskäytäntöön nähden. Kukaan 1700-luvun ja seuraavan vuosisadan alun tunnetuimmista ruotsalaisista lainoppineista ei kyseenalaistanut henkirikoksia koskeneen lainsäädännön oikeellisuutta, vaan niiden osalta lain noudattamisen vaatimus päin vastoin kasvoi jo 1700-luvun leuteraatioasetusten sanamuodoissa. Tappoja ja murhia koskeva lainsäädäntö oli tarkoitettu noudatettavaksi kaikissa oikeusasteissa – toisin kuin esimerkiksi murtovarkauksia, huoruutta ja uskontoa koskeneita rikoksia koskenut, hypoteettisen pelotteen ideaan sitoutunut rikoslaki. Siksi henkirikoksia koskevalle hovioikeuksien leuteraatiovallalle ei ollut oikeuspoliittista tilausta.

Eri tuomioistuinportaiden rikosoikeudellisen toimivallan erot säilyivät pääpiirteissään samankaltaisina 1610-luvulta 1820-luvulle asti. Tästä syystä hovioikeuksien vakaviin rikoksiin soveltama rangaistuskäytäntö oli väistämättä huomattavasti lievempi kuin alioikeuksissa koko tämän ajanjakson ajan.[644] Vasta 1800-luvulla positiivinen ja soveltava oikeus lähentyivät merkittävästi toisiaan sekä Ruotsissa että autonomisessa Suomessa. Leuteraatio-oikeus lakkasi Ruotsissa hovioikeuksilta vuonna 1828, [645] mutta säädännäisen

641. Liliequist 1991, bilaga 1; Thunander 1993, s. 131.
642. Kungl. Maj:ts ytterligare bref til samteliga hof- och öfverrätterne angående leuterationerne och vad vid dem iakttagas bör, Stockholm den 25 febr 1762.
643. Calonius, Föreläsningar i processus criminalis, s. 154 ss.
644. Anners 1965, s. 34. Myös esim. Jägerskiöld 1964; Thunander 1993; Karonen 1998; Koskelainen 1997.
645. Seth 1984, s. 16.

ja soveltavan oikeuden sulautumiskehitys oli henkirikosprosesseissa idullaan jo edellisellä vuosisadalla.

Kaikille leuteraatioasetuksille oli leimallista pyrkimys säädännäisoikeuden ja soveltavan oikeuden lähentämiseen. Sama tavoite on selkeä jo itsevaltiuden ajan hovioikeuksien arbitraatiovaltaa koskeneissa säädöksissä, mutta vasta 1700-luvun loppupuolen leuteraatioasetuksissa tehtiin eräs tärkeä erottelu. Vakavista rikoksista näet jaettiin omiksi ryhmikseen toisaalta henkirikokset, toisaalta taas monet muunlaiset rikosmuodot, joiden itsenäinen leuteroiminen sallittiin hovioikeuksille. Rikoslain noudattaminen koettiin oikeusasteesta riippumatta tärkeäksi vain henkirikosprosesseissa ja eräissä muissa vakavimpia rikoksia, kuten eläimeen sekaantumisia koskevissa oikeudenkäynneissä. Monissa muissa hovioikeudelle alistetuissa rikoksissa taas ankarat rangaistussäädökset olivat osa psykologista kontrollipoliittista peliä. Rangaistusuhkan avulla oikeusyhteisölle tuotettiin pelotteellisia mielikuvia, joille ei ollut aivan yhtä ankaraa konkreettista vastinetta todellisuudessa. Esimerkiksi murtovarkausprosesseissa lainvoimainen kuolemanrangaistus oli harvinainen ja poikkeuksellinen maksimiseuraamus, joka voitiin langettaa vain erittäin raskauttavien asianhaarojen vallitessa tehdystä rikoksesta.[646] Henkirikoksissa taas kuolemanrangaistus pysyi edelleenkin tavanomaisena ja ideaalisena rangaistusmuotona. Koska ylioikeudet sovelsivat tappo- ja murhaoikeudenkäynneissä kuolemanrangaistusta suhteellisen yleisesti Suomessa 1820-luvulle ja Ruotsissa vuosisadan loppupuolelle asti, näissä rikostyypeissä myös legaalisen todistelun periaatteet pitivät pintansa huomattavasti pidempään kuin muunlaisissa vakavissa rikosmuodoissa.[647]

Langettavat tuomiot

Katsauksessa arvioidaan henkirikosten tuomiokäytäntöä ja sen perusteita itäsuomalaisen aineiston valossa. Näkökulma on oikeudellisesti painottunut; tavoitteena on arvioida tuomioiden yleistä ennustettavuutta ja perustumista säädännäisoikeuteen. Seuraavassa pääluvussa käsitellään repression paikallista voimakkuutta sekä hallinnollisia tekijöitä, jotka estivät langetetun tuomion toimeenpanon.

Eri henkirikosmuodoista säädetyt rangaistukset ja näiden perusteet poikkesivat toisistaan siinä määrin, että niitä on tuomiokäytäntöä arvioitaessa tarkasteltava omina analyyttisina kategorioinaan. Väkivaltainen kuolemantuottamus (MB XXXIX:2:2) ja tahallinen tappo (MB XIV:1, XXIV:1, 9 §§) sisällytetään silti jatkossakin samaan ryhmään. Tahallisen tapon otsikointi näet lieveni henkirikoksen alistusvaiheessa usein yhden vakavuusasteen verran. Rikosotsake muuttui ylioikeuksien tiukkojen tunnusmerkistökriteerien vuoksi monesti kuolemantuottamukseksi. Nimekkeen lieventämistä sovellettiin myös esimerkiksi *ancien régime*n loppuaikojen ranskalai-

646. Koskelainen 2001, s. 147, 152.
647. Pihlajamäki 1997; vrt. myös Koskelainen 2001, s. 141.

sessa oikeudessa. Sen avulla tuomarit välttivät tahtoessaan laissa määrättyjen enimmäisrangaistusten ankaruuden.[648]

TAULUKKO 4. ***Langettavat*** *henkirikostuomiot. Pääsyytetylle määrätty rangaistus eri oikeusasteissa ja langettavan tuomion edellytykset rikosotsakkeen mukaan. Aineisto koostuu vuosina 1748–1807 Pohjois-Savossa ja Karjalassa tehdyistä henkirikoksista.*

rikos	langettavan tuomion edellytykset ylimmässä oikeusasteessa*	pääsyytetyn seuraamukset tuomiokäytännössä langettavan tuomion edellytysten täyttyessä
murha MB XII luku	tunnusmerkistön täyttyminen + syytetyn tunnustus (ja syyntakeisuus).	kvalifioitu kuolemantuomio ehdottomasti ja poikkeuksetta kaikissa oikeusasteissa - ei minkäänlaista armahdusmahdollisuutta - jos murhan asianhaarat olivat erittäin raskauttavat ja sitä toimeenpantaessa oli tehty muita rikoksia (ryöstö, raiskaus, useampi uhri) kuningas ankaroitti rangaistusta lain määräämästä ylimääräisillä ruumiin- ja häpeärangaistuksilla
tahallinen tappo MB XIV:1, XXIV:1,9 §§	tunnusmerkistön täyttyminen+ syytetyn tunnustus (ja syyntakeisuus)	kuolemantuomio kaikissa oikeusasteissa (MB XIV:1:n osalta kvalifioitu kuolemantuomio) - MB XIV:1 tai XXIV lukuun perustuneiden kuolemantuomioiden armahtaminen yleensä työvankeudella vahvistetuksi koko henkisakoksi tai ankarimmaksi ruumiinrangaistukseksi pelkästään lieventävien olosuhteiden perusteella oli poikkeuksellista. Pääosa tuomion lieventämisistä perustui siihen, että rikoksen otsake muuttui tunnusmerkistön vuoksi ylemmissä oikeusasteissa (MB XXXIX:2:2. momentiksi).
tappo / kuolemantuottamus MB XXXIX:2	tunnusmerkistö + syytetyn tunnustus tai kaksi jäävitöntä silminnäkijätodistajaa (ja syyntakeisuus), kuolemantuomion osalta ainoastaan syytetyn tunnustus	- kuolemantuomio kaikissa oikeusasteissa - kuolemantuomio ali- ja hovioikeudessa, armahdus täyteen henkisakkoon oikeusrevisiossa joko olosuhteiden tai uhrin kuolinsyyn perusteella -kuolemantuomio alioikeudessa, lievennys täydeksi henkisakoksi hovioikeudessa -täysi henkisakko ali- ja hovioikeudessa - em. tuomiokäytännön vaihtelevuus johtui joko uhrin kuolinsyystä, tapahtumaolosuhteista tai näyttökysymyksistä ja perustui lakiin
tappo rauhanrikoksena MB XX:1, XXIII:1	tunnusmerkistön täyttyminen + syytetyn tunnustus (ja syyntakeisuus)	- kvalifioitu kuolemantuomio kaikissa oikeusasteissa

* Kaksi esteetöntä silminnäkijää ei käytännössä koskaan yksin riittänyt kuolemantuomion langettamiseen.

Taulukon 4 lähde: VMA: VHOA, Hovioikeuksien päätöstaltiot ja designaatioluettelot v. 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.

648. Foucault 2000, s. 48.

Henkirikosten tuomiokäytäntö muuttui ja lieveni 1600-luvulta lähtien kaikissa oikeusasteissa siitä huolimatta, että rikosoikeusjärjestelmä ja lainsäädäntö säilyivät pääpiirteiltään yhtenäisenä. Myöskään vuoden 1734 lain voimaantulo ei muodostunut asiassa tärkeäksi vedenjakajaksi. Oikeuden soveltamisessa tai oikeusideologioissa tapahtuneiden muutosten lisäksi – ja näitäkin olennaisemmin – tuomioihin vaikutti yksittäisten rikosten teonpiirteiden, näytön tai kuolinsyyn vaihtelu. Henkirikosten rangaistuskäytäntöä ei voidakaan vertailla määrällisesti tuntematta erikseen jokaisen oikeustapauksen tuomioperusteita. Ylituomarikunnan rikoslain tulkinta ei henkirikosprosesseissa suinkaan yksioikoisesti pehmentynyt 1600- ja 1700-lukujen mittaan, vaan rangaistuskäytännön näennäinen lieveneminen oli seurausta mm. todistelun työlästymisestä. Kehityksen syynä oli tunnustuksen oikeudellisen merkityksen lisääntyminen ja rikosten yleistyvä kiistäminen: rikolliset oppivat tietyn viipeen jälkeen yleensä käyttämään hyväkseen niitä lainkohtia, joiden avulla he saattoivat pelastaa henkensä. Esimerkiksi verekseltä tavatun tappajan ennuste oli maanlain voimassa ollessa huono, pakoon lähteneen ja vuosien kuluttua turvakirjeen suojassa oikeuteen saapuneen tekijän paljon parempi.[649] Kun oikeudenkäyttö ammatillistui ja todisteluvaatimukset tarkentuivat, suuntausta yhä lievempään rikoslain tulkintaan vahvisti myös rikostunnusmerkistön täyttymisen vaatimus. Tämä aika koitti 1700-luvulla rikosoikeuden teknisen tason noustessa.[650] Ks. taulukko 4.

Hovioikeuksien perustaminen oli ollut 1600-luvulla seurausta oikeuspoliittisesta pyrkimyksestä tuomiokäytännön yhtenäisyyteen ja valvottavuuteen. [651] Henkirikosten osalta oikeusjärjestelmä saavutti tämän tavoitteensa jo 1600-luvun mittaan.[652] 1700-luvun loppupuolella ylioikeudet tuomitsivat henkirikokset jo hyvinkin systemaattisin perustein. Vuoden 1762 leuteraatioasetuksessa ilmaistu huoli epäyhtenäisestä oikeuden soveltamisesta olikin tahallisten tappojen ja murhien osalta pitkälti liioiteltu. Henkirikosten rangaistusjärjestelmä säilyi ylioikeuksissa keskeisiltä piirteiltään yhdenmukaisena koko tutkimusajan. Käytäntö oli yleisellä tasolla säännönmukainen ja periaatteessa ennustettavissa voimassa olleista oikeusnormeista. Lainvoimaisen ja oikeusnormien mukaisen rangaistuksen määräämiselle oli kuitenkin tiukat ehdot: rikoksen tunnusmerkistön piti täyttyä kiistattomasti eikä painavia lieventäviä asianhaaroja saanut olla. Kuolemantuomiota edellyttävissä rikoksissa syytetyn oli lisäksi tunnustettava syytteen paikkansapitävyys. Oikeuskäytännön ennustettavuus kääntyi itseään vastaan, mikäli syytetty kiisti. Näiden tekijöiden repressiivistä merkitystä tarkennetaan seuraavissa alaluvuissa.

649. Ylikangas 2000, s. 44–47.
650. Anners 1965, s. 22.
651. Kongliga resolution och förklaringen på hovrätterne överantvardade punkter den 23 6 1615, Schmedemann 1706.
652. Karonen 1998, s. 174; Thunander 1993.

Ylioikeuksien poikkeamat säädännäisoikeudesta

Kolmella ylioikeuksien henkirikostapauksiin soveltamalla maksiimilla ei ollut suoraa vastinetta voimassa olleessa säädännäisoikeudessa. Kaikki nämä rajoittivat käytännössä kuolemanrangaistusten soveltamisalaa.

(1) Kuolemantuomion toimeenpano edellytti aina rikollisen (edes osittaista) tunnustusta; legaalisesti täysi jäävitön silminnäkijänäyttö ei siihen tosiasioiden tukemanakaan riittänyt. Kaikkiin kuolemanrangaistusta lievempiin seuraamusmuotoihin sitä vastoin riittivät ylimmässä käsittelyasteessa myös pelkät prosessilain mukaiset todistajanlausunnot. Henkisakko ja ruumiinrangaistus voitiin langettaa myös syytetyn kiistäessä.[653] (2) Yhdestä henkirikoksesta teloitettiin poikkeuksetta enintään yksi, pääsyylliseksi tuomittu henkilö. Hovioikeus tai KM lievensivät muille osallisille alioikeuksissa määrätyt kuolemantuomiot olosuhteiden perusteella henkisakoksi tai ankaraksi ruumiinrangaistukseksi. Tapauksen luonteesta riippuen osallisuudesta saatettiin määrätä myös työvankeustuomio.[654] (3) Myöskään omatoimisesti tuomittavaksi palanneita karkulaisia ei rikosolosuhteista riippumatta teloitettu. Mikäli paennut tappaja palasi vapaaehtoisesti oikeuden eteen, ylioikeudessa tämä tuomittiin läpikäymään kuolemanrangaistusta astetta lievempi seuraamus, korkein ruumiinrangaistus tai täysi henkisakko.[655] Tämä käytäntö ei edellyttänyt turvakirjeen hallussapitoa.

Tunnustuksen ratkaiseva merkitys

Kahden esteettömän silminnäkijän yhtäpitävä todistus riitti lain mukaan syylliseksi julistamiseen ja kuolemanrangaistukseen. Kuolemantuomiota ei kuitenkaan koskaan pantu toimeen, jollei syytetty tunnustanut syytteitä edes osittain. Tämä oli periaatteessa vastoin prosessilakia, sillä kiistämisellä ei pitänyt ollut laillista merkitystä, mikäli vastaajan syyllisyys oli todistajien avulla näytetty toteen.[656] Syytteiden tunnustamiselle ei siis annettu säädännäisoikeudessa sitä ratkaisevaa asemaa, joka sillä käytännössä oli. Lievissä rikoksissa täyttä todistajanäyttöä vastaan ei voinut esimerkiksi puhdistautua valalla.[657]

Tunnustusvaatimusta ei kirjattu lakiin ilmeisesti siksi, että menettely oli kriminaalipoliittisesti arveluttava: näin voimallinen kuolemantuomion soveltamisalan rajoittaminen heikentäisi rangaistuksilla luotavaa pelotetta merkittävästi. Ylioikeuksilla oli varsin pitkäaikaista kokemusta syytettyjen taipumuksesta hyödyntää tuntemiaan oikeusaukkoja langettavan tuomion välttämiseksi. Siksi tunnustusvaatimuksen julkinen sinetöiminen saattaisi yllyttää yhä useampia syytettyjä kiistämään.

Oikeustapauksia, joissa pääsyytetty kiisti esteettömien silminnäkijöiden langettavista todistajanlausunnoista huolimatta kaiken osallisuutensa, oli

---

653. Sotamies Spets–Aatu Karvonen Leppävirroilla 1796; myös leppävirtalaiset Anna Vänttinen ja Mikko Heiskanen tuomittiin todistajanlausuntojen ja MB XXX:3:n perusteella kielloistaan huolimatta täyteen henkisakkoon edellisen 2-vuotiaan tyttären kurituksesta hengiltä.
654. Samasta ilmiöstä, ks. Ylikangas 1976, s. 204, 206.
655. Esimerkiksi Calonius määritteli tälllaisen tilanteen päinvastoin armahduksen esteeksi. Calonius 1800, 1801, 1802, s. 159 ss.
656. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, X:39, s. 176.
657. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XII cap, s. 210 ss. Ks. myös Nousiainen 1993, s. 402.

tutkimusaineistossa seitsemän. Osallisia prosesseissa oli yhteensä kymmenen. Näille kaikille langetettiin ali- ja hovioikeuksissa tahallisesta taposta kuolemantuomio, mutta KM muutti rangaistukset armahduksella täydeksi henkisakoksi tai ankarimmaksi ruumiinrangaistukseksi. Tuomituista viisi määrättiin lisäksi 3–6 vuodeksi pakkotyöhön linnoituksille tai Tukholman kuritushuoneeseen. Vankilapapin piti taivutella tuomittuja tunnustamaan tekonsa samalla tavoin kuin tunnustusvankejakin.

Tapaukset ajoittuvat vuosille 1757–1789 (1801). Tuomioiden nimellisenä lievennysperusteena olivat ”asianhaarat” *(omständigheter)*. Käytännössä rikosten teonpiirteet olivat monesti pikemminkin raskauttavia.[658] Mikäli armahdusperusteena voitiin vedota uhrin kuolinsyyn vähäiseenkin epäselvyyteen, asia kirjattiin oikeusrevision hovioikeudelle lähettämään lausuntoon.

> Kiteeläinen talollisen vävy Heikki Turunen oli suutuspäissään hakannut hänen kotonaan riehuneen loismiehen Matti Hirvosen hengiltä. Oikeudessa Heikki kiisti kajonneensa loiseen ja yritti jäävätä useita teon silminnäkijätodistajia. Todistajanäyttö oli kuitenkin laillisesti riittävä. Heikille Kiteen ja Kesälahden käräjillä määrätty kuolemanrangaistus lievennettiin hovioikeudessa tästä huolimatta MB XXVIII:2 ja XXXIX:2 pykälien perusteella täydeksi henkisakoksi. Rangaistuksen muuttamiseen vaikutti osaltaan myös se, että uhrin kerrottiin olleen sairas jo ennen päällekarkausta.[659] Ks. myös Juho Niirasen tapaus Tohmajärvellä luvussa E.

Edellä käsiteltyä kuolemanrangaistuksen sovellusalan voimakasta rajaamista selittää riski teoreettisesta oikeusmurhasta. Syytetyn oikeusturva oli ensisijainen oikeusperiaate, rikosnormit vasta toissijainen. Olihan mahdollista, että kaksi langettavaa silminnäkijätodistusta haalittaisiin oikeudenkäyntiin esimerkiksi lahjomalla, jolloin viatonkin voitaisiin lavastaa syylliseksi. Jo 1600-luvun johtavat ruotsalaiset oikeusoppineet Loccenius ja Kloot perustelivat tunnustuksen ratkaisevaa prosessuaalista merkitystä väärän kuolemantuomion riskillä: Götan hovioikeustuomarit olivat eräässä tapauksessa määränneet syytetyn teloitettavaksi taposta pelkän presumtion perusteella, mutta syylliseksi paljastui myöhemmin aivan toinen henkilö.[660]

Tunnustusvaatimus oli osittain rinnasteinen ranskalaisen ja preussilaisen oikeuden kanssa, jossa puoli näyttöä yleensä riitti ruumiinrangaistuksen, muttei kuolemanrangaistuksen langettamiseen.[661] Ruotsissa laillisen totuuden kriteeriä vain nostettiin käytännön todisteluhierarkiassa asteen verran korkeammalle; tunnustuksen puuttuessa KM arbitroi rangaistuksen laissa määrättyä lievemmäksi (*poena extraordinaria*).

---

658. Tapot: Juliana Glasberg–Helena Danielintytär Leppävirroilla 1774; Aapo Airas–Juho Parkkinen Rantasalmella 1786; Taavi Leppänen–Tuomas Parviainen 1756 Ilomantsissa; Tahvo Hirvonen–Olavi Rouvinen 1757 Ilomantsissa; Yrjö ja Mikko Roininen–Matti Niiranen Tohmajärvellä 1770; Teppana Isakoff; Teppana Gregorioff ja Jurgi Tarnanen–Iivana Surakka Taipaleessa (Liperi) 1775; Heikki Turunen–Matti Hirvonen Kiteellä 1788. Lisäksi Anna Burman ilmeisesti kielsi ottotyttärensä hengiltä pahoinpitelyn todistajan lausunnoista huolimatta. Hänet tuomittiin Tohmajärven käräjillä kuolemaan 1801, mutta hovioikeus lievensi syyteotsakkeen liian ankaraksi kotikuriksi (MB XXX:3). Nainen tuomittiin läpikäymään ankarin, 30 vitsaparin ruumiinrangaistus ja yhden sunnuntain häpeärangaistus.
659. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1788, Di 23, no 51.
660. Vrt. Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Dråpmåla balk med wilia, cap II. Vielä 1600-luvulla teloituksia toimeenpantiin yleisesti ilman tekijän tunnustusta noituus- ja lapsenmurhaprosesseissa. Näissä näet syytettyyn kohdistui presumtio. Vrt. Inger 1994, s. 79–80. Raskaiden hengenasioiden tuomitsemisen edellytykseksi syytetyn tunnustus mainitaan kuitenkin vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantiassa.
661. Foucault 2000, s. 53–54.

Rikosprosessin tunnustuskeskeisyydelle oli kaksi muutakin syytä. Tunnustuksen lisäksi ei ensinnäkään ollut tarvetta laajentaa tutkintaa ja kerätä mittavaa aihetodisteiden tukkua.[662] Riitti että keskeiset olosuhteet viittasivat tunnustuksen oikeellisuuteen. Toisekseen rikollinen antautui tunnustaessaan vapaaehtoisesti oikeuslaitoksen rangaistavaksi. Tällä tavoin vastuuta teon rankaisemiseen liittyvästä problematiikasta, esimerkiksi tuomion oikeellisuudesta, siirtyi oikeuslaitokselta syytetylle:[663] tunnustavasta rikoksentekijästä tuli oman tuomionsa airut. Tämä otti rikoksen syykseen, tuomitsi itsensä ja antautui oikeuslaitoksen vallankäytön alaisuuteen.[664]

Tunnustus antoi legitimiteettiä muutoin paikallisyhteisön ulottumattomiin viedylle prosessille.[665] Ajan käsitysten mukaan rikollisen sielu ei voinut pelastua, jos tämä ei tunnustanut ja katunut tekoaan.[666] Siksi teon julkisen tunnustamisen yhteydessä voitiin välittää myös käsitystä oikeuden armollisuudesta. Tunnustukseen tähtäävä järjestelmä oli Nousiaisen mukaan porrastettu väitetyn rikoksen törkeyden, syytetyn moraalisen integriteetin ja esitetyn näytön määrän mukaan.[667]

Tunnustuksen prosessuaalisesti keskeisen roolin vuoksi sen sisällöllisiä kriteerejä jouduttiin eräissä tapauksissa höllentämään. Tällaisissa tapauksissa todistustaakka kääntyi syytetylle.

Teloitettavien enimmäismäärä

Korkeintaan yhden rikollisen teloittaminen henkirikosta kohden ei perustunut julkaistuihin säädöksiin, vaan yleisiin oikeusperiaatteisiin. Vain yksi lyönti voitiin tulkita kuolettavaksi. Rikoslaki antoi mahdollisuuden toimeenpanna useampiakin kuolemantuomioita etenkin raskaimmista henkirikoksista. Esimerkiksi silloin kun lyöjiä oli monta, mutta kuolettavan iskun antaja ei ollut selvillä, laki edellytti periaatteessa kuolemanrangaistusta kaikille pääosallisille, etenkin jos henkirikos oli törkeä. Nehrman piti silti kolmen tai useamman ihmisen kuolemantuomion toimeenpanemista yhdestä surmateosta ”erittäin arveluttavana”. Rikoslaki määräsi kuolemantuomion tapon suostuttelijalle, tilaajalle, neuvonantajalle, rikostilaisuuden näyttäjälle tai surma-aseen lainaajalle yhtä lailla kuin surmaajallekin.[668] Oikeuskäytännössä näin toimivat vain alioikeudet.

Ylioikeudet sen sijaan määräsivät kuolemantuomion vain eniten syylliseksi katsomalleen henkilölle. Yleensä rikososallisten syyllisyyden ja rikoksen tarkoituksellisuuden aste oli pantavissa järjestykseen. Yksittäistapauksissa osallisten syyllisyys saattoi kuitenkin olla täsmälleen yhtä suuri.[669] Tästä syystä hovioikeuksilla oli vuodesta 1752 asti valtuudet tuomita osalli-

662. Tunnustuskeskeisyydestä, myös Nousiainen 1993, s. 400–401. Ks. rikostutkinnan vaiheet koottuina Nehrmanin mukaan esim. teoksesta Nousiainen 1993, s. 399–400. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, V–VI cap, s. 56 ss.
663. Foucault 2000, s. 54–56
664. Foucault 2000, s. 55–56, 61–62.
665. Nousiainen 1993, s. 210.
666. Inger 1994, s. 35; Koskelainen 2001, s. 124
667. Nousiainen 1993, s. 403.
668. Nehrman 1756, I:III:11, s. 46;V:II:29, s. 230. 1734 års lag, RB XVII:18; MB XXIV:2–4.
669. Nehrman 1756, I:II:6, s. 42.

set nk. jumalantuomion jäänteenä arvanheittoon henkensä puolesta, mutta ne eivät näy käytännössä soveltaneen mahdollisuutta oma-aloitteisesti.[670]

Tutkimusajan maksiimin henkirikosten uhrien ja teloitettavien enimmäismäärän vastaavuudesta uskotaan pohjautuvan teologiseen verivelkaoppiin. Esimerkiksi Olaus Petrin tuomarinohjeissa ja Eerik XIV:n patentissa varoitettiin väärien tuomioiden jakamisen johtavan Jumalan vihaan. Opin perusprinsiippi, viattomana surmatun maasta huutava kosto, kattoi siis myös syyttömänä teloitetut.[671] Verivelkaopin tulkinnan suhteellisen myöhäisestä laajenemisesta myös rikoksesta syytettyjen oikeusturvan takaajaksi puhuu se, että ylituomarit jakoivat vielä puhdasoppisella 1600-luvulla henkirikostapauksissa tarpeen mukaan teloitustuomioita useammalle pääsyytetylle.[672]

Ylioikeudet langettivat 1700-luvun lopulla edelleen useita kuolemantuomioita rikosta kohden sellaisista vakavista rikoksista, jotka tunnusmerkistöltään edellyttivät kahta osapuolta, esimerkiksi sisarusten välisestä sukurutsasta. Myös joukkomurhista voitiin teloittaa useita osallisia; tämähän vastasi uhrien määrää. KM vahvisti kuolemantuomion kahdelle karjalaiselle tutkintavangille, jotka olivat surmanneet vanginvartijansa, tämän vaimon ja kaksi lasta vuonna 1806.[673]

Karanneiden hengen säästäminen

Ne tahalliseen tappoon syyllistyneet, jotka palasivat pakosalta vapaaehtoisesti oikeuden eteen, välttivät yleensä teloituksen, sillä KM muutti näille määrätyt kuolemantuomiot armahduksella korkeimmaksi ruumiinrangaistukseksi, joissain tapauksissa lisäksi pakkotyöksi. [674] (Ks. esim. Haritta Tinatsuisen tapaus, luku C; Pekka Parviaisen tapaus, luku D). Murhaan syyllistyneet sen sijaan eivät palanneet omatoimisesti oikeuden tuomittavaksi. Karkulaisten kuolemanrangaistukset lievennettiin armahduksella käytännössä siitä riippumatta, oliko näille myönnetty kuninkaan turvakirje tai oliko tämä todistettavasti pakosalla vieraan vallan maaperällä. Väliaikainenkin pakeneminen oli rikolliselle edullista, vaikka sen ei pitänyt olla. Käytäntöön vaikutti osaksi mm. vanha turvakirjejärjestelmä.

Suhtautuminen henkirikollisen karkaamiseen oli vielä vuoden 1734 laissa kaksijakoinen. Mikäli tappaja ei palannut oikeuden tuomittavaksi vuoden ja yön sisällä, tämä julistettiin rauhattomaksi. Rauhattomaksi julistaminen oli äärimmäisen voimakas sanktio, joka purki valtion rankaisuvallan monopolin ja riipi saajaltaan hengen, ruumiin ja omaisuuden suojan. Se tarjosi surmatun omaisille laillisen tilaisuuden verikostoon ja ajoi surmaajan käytännössä järjestäytyneen yhteiskunnan ulkopuolelle metsiin asumaan tai

670. Nehrman 1756, I:III:9, s. 45, V:II:29–31, s. 230. MB XXIV:5–6; (Uglas, Kongl bref den 3 juni 1752: Kongl bref den 17 jan 1724.) Flintberg 1803, s. 390 (Ennakkotapaus 17.1.1724 Götan hovioikeudelle). Ks. myös Jusleen 1878, Til samteliga hof-rätterne, at döma till lottkastning, då ej utrönas kan, hwilken af flera warit then dödas baneman. Stockholm den 3 juni 1752.
671. Ylikangas 1976, s. 72–79; Thunander 1993, s. 57–58, 168–169.
672. Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Konunga balk XXVII cap.
673. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 28; 129; v. 1809, Di 47, no 33; v. 1810, Di 49, no 9.
674. Tutkimusaineisto sekä ennakkotapaus Flintberg 1803, s. 387 vuodelta 1795. Ks. myös Ugla 1798, Kungl. Maj:ts utslag uppå secreterarens ädel och wälbördig N underdåniga ansökning. Stockholm then 26. nov 1761.

maanpakoon. Jos karkulainen toisaalta hankki kuninkaan turvakirjeen, tälle annettiin huomattavat vapaudet joko tyytyä oikeuden tuomioon tai paeta uudelleen. Turvakirjeen haltijan oikeudet olivat 1600-luvulla johtaneet moniin ristiriitaisiin tilanteisiin, sillä mikäli tappaja tuli lainvoimaisesti tuomituksi kuolemaan, tämä ymmärrettävästikin pakeni vangitsijoiltaan kirjeeseensä vedoten.[675] Tällaisen pattitilanteen välttäminen voi selittää Turun tai Vaasan hovioikeuden myöhempää käytäntöä.[676]

Menettely perustui lisäksi mitä ilmeisimmin Kristoferin maanlain jäänteeseen, jatkumoon joka jäi kirjoittamattomana rikosoikeudellisena ja prosessuaalisena säikeenä elämään oikeuskäytäntöön myös vuoden 1734 lain voimassaolon alkuaikoina. Maanlaissa tahallisesta taposta oli määrätty vain sakkorangaistus, jos surmaajaa ei tavoitettu verekseltä tai vuorokauden kuluessa surmatyöstä. Käytännössä rahasakon määrääminen edellytti, että tappaja palasi oikeuden eteen turvakirjeen kanssa ja tämä oli sovitellut rikoksensa asianomistajan kanssa.[677] Maanlaissa ja vanhoissa määräyksissä oli myös muunlaisia jälkiä siitä, että rikoksesta kulunut aika lievensi rangaistusta tai lakkautti sen kokonaan. Tähän oli kaksi syytä. Ensinnäkin totuuden selvittäminen pitkän ajan kuluttua rikoksesta oli arkaaisessa todistelussa vaikeaa. Toisekseen rangaistuksen yleisöä varoittava tavoite olisi jäänyt rikoksesta kuluneen ajan vuoksi toteutumatta.[678] KM armahti henkirikollisia kuolemanrangaistukselta vielä 1600-luvulla vetoamalla pitkään pakoaikaan. Näissä tapauksissa surmaajat olivat varmistaneet käytännössä selustansa joko hankkimalla maaherralta turvakirjeen tai sopimalla asianomistajan kanssa korvauksista.[679]

Vuoden 1734 lain aikaisissa oikeudenkäynneissä tuomarin ei enää ollut lupa antaa rikoksesta kuluneen ajan vaikuttaa rangaistuksen määrään eikä rikollisten vapauttaminen saanut missään olosuhteissa perustua viranomaisten laiminlyönteihin tai rikollisen osoittamaan ”pahuuteen” *(ondska och wanart)*. [680] Sanamuoto viittasi tässä yhteydessä ilmeisesti rikollisen haluun jättää tekonsa sovittamatta oikeudessa. Tällaisia periaatteita ei 1700-luvun hovioikeuksissa noudatettu kovinkaan kirjaimellisesti.

Karkureiden armollinen kohtelu välittää omaa ristiriitaista piiloviestiään keinoista, joilla oikeuslaitos oli pyrkinyt historiallisesti saamaan pakenemisilmiön hallintaansa. Kun julkisen vallan voimavarat eivät riittäneet rikollisten kiinniottamiseen, oikeuskäytännössä lainrikkojille viestittiin, että ainakin karkumatkalta *palaaminen* kannatti. Silloin tapahtunut rikos voitiin edes selvittää. Rikolliselle annetaan tällaista vastuuta omaehtoisesta paluustaan oikeuden eteen vain, kun julkinen kontrolli on heikkoa.

---

675. Thunander 1993, s. 150.
676. Vrt. myös esim. Thunander 1993, s. 85–86.
677. Tästä huolimatta myös turvakirjeen haltijalle voitiin vielä 1600-luvun aikana antaa lainvoimainen kuolemantuomio. Turvakirjeen haltija oli tosin periaatteessa oikeutettu maanpakoon seuraamuksen välttääkseen. Thunander 1993, s. 84–88.
678. Nehrman 1756, I:I:34, I:II:49, s. 34.
679. Thunander 1993, s. 148–150.
680. Nehrman 1756, I:II: 67–68, s. 40–41; Kustaa III:n rikoslakiuudistuksissa määrättiin eräille rikoksille vanhenemisaika, mutta se ei koskenut henkirikoksia. Ks. Myös Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Konunga Balk XI cap.

Edellä käsitellyt perusteet oikeuteen palanneille karkulaisille annettujen kuolemanrangaistuksen lieventämiseen lakkautettiin kokonaan vuoden 1734 laissa, mutta niiden noudattamista jatkettiin itäsuomalaisessa aineistossa edelleen. On luultavaa, ettei mainitun kaltaisia "näkymättömiä" ja historiasta kumpuavia normeja sovellettu lähimainkaan kattavasti kaikkialla Ruotsin alueen hovioikeuksissa. Oikeusnormien läpi kuultaneet ikivanhat oikeuskäsitykset eivät silti välttämättä haalistuneet tuomareiden ammatillisessa ajattelussa yhtä äkkinäisesti kuin säädännäisoikeutta voitiin kumota.

Raskaat henkeä koskevat asiat

Murhaajaksi toteennäytetyn henkilön pelasti rikoslaissa säädetyltä teloitustuomiolta vain syyntakeettomaksi julistaminen eli tekijän intention kyseenalaistaminen. Ks. taulukko 5. Murhasta tuomittiin sekä 1600- että 1700-luvulla kaikissa oikeusasteissa poikkeuksetta kovennettu kuolemanrangaistus, mikäli syytetyn syyllisyyden puolesta oli täysi näyttö. Murhalle ei rikoksen luonteen vuoksi voitu hyväksyä minkäänlaisia lieventäviä asianhaaroja.[681] 1500- ja 1600-luvun oikeudessa rikos oli nk. *högmål*, jota ei voinut sovittaa missään olosuhteissa sakolla. Vuoden 1772 hallitusmuodossa murha suljettiin kategorisesti kuninkaallisen armahdusvallan ulkopuolelle.[682] Murhaajia ei pitänyt vapauttaa tekonsa laillisista seuraamuksista edes armahdusasetusten perusteella, vaan rangaistuksen piti perustua aina rikoslakiin.[683] KM ei puoltanut ainoatakaan murhaajilta vastaanottamaansa armonanomusta siinäkään vaiheessa, kun kuolemantuomio oli jo lainvoimainen. Sen sijaan KM armahti kolmantena oikeusportaana kolme murhaan syylliseksi todettua rikososallista ja muutti näille määrätyn kuolemantuomion ankarimmaksi ruumiinrangaistukseksi. Mainituissa prosesseissa pääsyylliset oli tuomittu rikoslain edellyttämään kovennettuun kuolemanrangaistukseen. Yhdessä tapauksista armahdettava osallinen valittiin arvanheittomenettelyn perusteella.

681. Jansson 1998, s. 11; Thunander 1993, s. 131–132, 148 ss.
682. Regeringsform 21.8.1772, 9 §. Flintberg 1803, s. 435.
683. Til Swea Hofrätt at inge Mördare böre under Pardons-Placatet wid Hennes Kongl. Maj:ts Kröningsåhr 1680 publicerat, förstånde warda. Stockholm den 18 Maji 1696, Schmedemann 1706, s. 1451.

TAULUKKO 5. *Murhan (MB XII:1), myrkyttämisen (MB XVII:1), salatapon (MB XXVII:1) ja tapon rauhanrikoksena (MB XX:1) rangaistusseuraamukset ali- ja ylioikeuksissa pääsyytettyjen*[684] *määrän mukaan. Aineisto perustuu Savon ja Karjalan läänissä vuosina 1748–1807 tehtyihin henkirikoksiin.*[685]

vuodet / istuin / rangaistus	1748–1777 alioikeus	1748–1777 ylioikeus[a]	1778–1807 alioikeus	1778–1807 ylioikeus	yht. 1748–1807 alioikeus	yht. 1748–1807 ylioikeus
MB XII:1, XX:1, kvalifioitu kuolemanrang.[b]	10	6	30	17	40	23
RB XVII:32 tulevaisuuteen + tunnustusvankeus	–	3	-	8	–	11
RB XVII:32 tulevaisuuteen	5	1	11	9	16	10
RB XVII:29 tai 33 §§ vapauttava tuomio	3	6	6	8	9	14
syyntakeeton tai kuolemaan raukeaminen	3	3	2	4	5	7
karkasi: rauhattomaksi julistaminen (MB XXVI:1) tai kesken jäänyt prosessi	2	4	0	1	2	5
salatappo, kihlakunnan-sakko (MB XXVII:1)	1	1	1	2	2	3
KM: lievennys armahduksella ruumiinrangaistukseksi ja työvankeudeksi[c]	–	0	(1)*	2	1	2
	24	24	51	51	75	75

a. Ylin oikeusaste, jolle tuomio alistettiin. Hovioikeuskäytäntöä ei ole väliportaana erotettu, jos rikos alistettiin kuninkaalle ja oikeusrevisiolle. Näissä tapauksissa hovioikeus tuomitsi tiukan kirjaimellisesti lakiin (sekä rikos- että prosessilakeihin) nojautuen eikä tuomio ollut täytäntöönpanokelpoinen ennen kuninkaalle alistusta.

b. Mestaustuomio ja oikean käden irtihakkaaminen ja / tai teilaaminen. Sarakkeeseen on merkitty myös 3 murhaa, joista ylioikeus tuomitsi tappona yksinkertaisen kuolemantuomion, sillä syytetty saatiin tunnustamaan rikoksesta vain tapon tunnusmerkistön täyttävä osuus, mutta rikosolosuhteet viittasivat kiistämättä murhaan.

c. Murhien osalta kuolemanrangaistus lievennettin kuninkaallisella armahduksella rikoksen muiden pääsyytettyjen osalta, jos yksi heistä tuomittiin ylimmässä asteessa kuolemaan. Käytännössä murhan osallinen armahdettiin kuolemantuomiolta aina elinkautiseen linnoitustyötuomioon ja täyteen ruumiinrangaistukseen.

* rauhanrikoksena tehdyn tapon osallisuudesta annettu vuoden vankeustuomio (ilman työvelvollisuutta) jo alioikeudessa

Taulukon 5 lähde: VMA: VHOA, Hovioikeuksien päätöstaltiot ja designaatioluettelot v. 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.

---

684. Tekijäpohjainen havaintomatriisi, so. vain rikoksen suoraan toimeenpanemiseen osallistuneet henkilöt sekä palkkamurhissa murhan tilaaja ja toimeenpanija. Ei rikoksen osallisuudesta tai avunannosta syytettyjä. Kukin syytetty on uhriensa lukumäärästä riippumatta tilastoitu vain kerran.

685. Hovioikeuden designaatioluetteloissa murhien ja muiden raskaiden henkirikosten otsikointi oli joissain rikostapauksissa häilyvää. Murhiksi (ilman ao. pykälää) on kirjattu teonpiirteiden mukaisesti osa mielenhäiriössä tehdyistä henkirikoksista ja yksi poikkeuksellisen törkeä lapsen pahoinpitely, vaikka uhri menehtyi vasta kuukausien päästä väkivallanteosta. Tällaisissa tapauksissa hovioikeuden lopullinen tuomiopykälä ei kuitenkaan ole murha (MB XII:1). Myöskään lähiomaisten murhiin ei kaikissa tapauksissa sovellettu murhapykälää, vaan rikokset tuomittiin sisarusten ja vanhempien tappona (MB XIV:1). Jos lähiomaisen surma on tapahtunut pikaistuksissa, rikos on tässä katsauksessa käsitelty tappojen yhteydessä, vaikka rikosmuoto kuuluu raskaisiin hengenasioihin.

Rikoslain tiukasta noudattamisesta huolimatta suurin osa savo–karjalaisista murhaajista vältti käytännössä kuolemantuomion ja ylipäätäänkin rangaistuksi tulemisen. Vain 23 murhien 75 pääsyytetystä (31 %) tuomittiin ylioikeudessa teloitettavaksi. Vuosina 1748–77 murhista neljännes, 1778–1807 kolmannes johti ylimmässä käsittelyasteessa yhden pääsyytetyn kuolemantuomioon, vaikka alioikeudessa rikosmuodosta oli tuomittu kuolemaan yli puolet pääsyytetyistä (53 %). Murhista annetuista kuolemantuomioista vain hiukan yli puolet eli 58 % piti siten ylimmässä tuomioistuinportaassa. Tämä osuus ei juurikaan heilahdellut tutkimusaikana.

Samalla vain kolmannekselle, 25:lle yhteensä 75 pääsyytetystä, tuomittiin ylimmässä käsittelyasteessa murhasta ylipäätään jokin rangaistus. Langettavien tuomioiden määrän vähäisyys johtui todisteluvaikeuksista. Käytännössä pieni osa (kaksi) myös täytäntöönpanokelpoisista kuolemantuomioista jäi toimeenpanematta tuomitun kuoltua tai karattua. Huomioitaessa kutakin vakavaa henkirikosta (yhteensä 55 uhria) kohden vain yksi pääsyytetty näistä 40 %:lle lankesi rikoslain mukainen kuolemantuomio. Kahdessa tapauksessa teloitusta ei määrätty kovennettuna: oikeus oli toteennäyttänyt rikokset syytetyn vaillinaisen tunnustuksen vuoksi MB XXIV luvun perusteella tapoiksi huolimatta siitä, että rikosolosuhteet viittasivat selvästi murhaan.[686]

Savo–karjalaisissa murhaprosesseissa pääsyytettyjen syyllisyys jätettiin ylioikeudessa tulevaisuuteen ilman muita seuraamuksia kerran vuosina 1748–1777 ja yhdeksästi vuosina 1778–1807 (4 % / 18 %). Tämä osoittaa rikosten kiistämisen yleistyneen ennen muuta prosesseissa, jotka koskivat vakavimpia henkirikoksen muotoja. Tulevaisuuteen jättäminen rapautti paikallisesti repressiota ja oikeusturvaa, koska ilmeinen syyllinen sai palata vapaana rikospaikkakunnalle, oikeudellisesti vain puolisyyllisen leima otsassaan.[687]

Tunnustusvankeudelle oli siis ilmeinen tilaus. Käytetyissä lähteissä ensimmäiset tunnustusvankeutta vastaavaan seuraamukseen tuomitut olivat pohjoissavolaisia.

> Iisalmelainen Olli Ruotsalainen oli saatu aihetodistein ja oman lapsensa todistuksen perusteella sidottua todennäköisin syin piikansa ja lähisukulaisensa murhaan vuonna 1745. Myös kuopiolainen Mikko Ruuskainen määrättiin vanhan Inkeri Ryynättären murhasta lopuksi iäkseen linnoituksille vuonna 1748. Näillä murhilla ei ollut esteettömiä silminnäkijöitä. Tuomiot oli annettu jo ennen tunnustusvankeuslaitoksen virallista vahvistamista. Niissä ei myöskään viitattu mihinkään soveliaaseen lainkohtaan, esimerkiksi raskaanpuoleista vankeutta koskevaan pykälään (RB XVII:37).[688]

Sen sijaan karjalaisten henkirikollisten sulkemista tunnustusvankeutta vastanneeseen seuraamukseen selvästikin vielä vältettiin. Tämä lienee johtunut

---

686. Turun hovioikeus tuomitsi talonpoika Juho Kasurisen kuolemaan vuonna 1763 taposta. Kasurinen tunnusti, ensin pitkään kiistettyään, että tämä oli lyönyt kaskitöiden aikana lankoaan Pauli Ruuskaista kahdesti. Miehillä oli ollut riitaa nautintaoikeuksista VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1763, Di 4, no 16.
687. Vrt. Foucault 2000, s. 61.
688. ”oaktat mycket beswärande omständigheter, enständigt nekat [mordet], blifvit dömd at på behagelig tid eller lifstid hållas til fästnings arbete, för at så mycket mer til bekännelse måtte kunna förmås.” Utslag 9.19.1747, ref MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1752, Hovioikeus maaherralle D 14 a1/1, no 8, 28.1.1752.

KM:n suosituksesta välttää ankarinta lainkäyttöä itärajan pinnassa. Neuvon taustalla kajasteli keskushallinnossa tunnettu huoli väestön maastapaosta.[689]

Henkirikosten osalta tunnustusvankeuden soveltamista rajattiin laadullisesti. Savo–Karjalasta suljettiin vuoteen 1783 asti tunnustusvankeuteen pelkästään murhasta, ei tahallisesta taposta tai tuottamuksellisesta henkirikoksesta syytettyjä. Tunnustusvankeutta sovellettiin siitä huolimatta jo varhain eräisiin muihin vakaviin, yhteiskunnallisesti vaarallisiksi koettuihin rikosmuotoihin, esimerkiksi maantie- tai postiryöstöön.[690] Vasta kun murhasyytteiden määrä ja murhien harkinnan aste kasvoi 1700-luvun viimeisellä neljänneksellä, myös tunnustusvankeuden soveltaminen yleistyi selvästi. Pohjois-Savossa ja Karjalassa instituution varsinainen läpimurto ajoittuukin 1770-luvun lopulle. Kun Vaasan hovioikeus anoi KM:lta lupaa tunnustusvankeuden soveltamiseen, tuomarit vetosivat aina kahteen seikkaan: epäiltyjen yhteiskunnalliseen vaarallisuuteen ja siihen, että näitä pidettiin paikkakunnalla yleisesti murhaan syyllisenä.[691]

> Merkittävä osa murhasta tunnustusvankeuteen tuomituista itäsuomalaisista oli naisia: isänmurhasta syytetty kiteeläinen Inkeri Laakotar, veljensä ilmiantajan murhasta epäilty ilomantsilainen Helena Savolainen ja miehensä murhauttamisesta syytetty Anna Toliander. Kummassakin tapauksessa epäilykset koskivat palkkamurhia. Tunnustusvankeuteen määrättyjen epäilyksenalaisten miesten henkirikokset olivat yhtä vakavia ja näyttö raskauttavaa (mt.).
>
> Kerimäkeläinen Pauli Tiilikainen määrättiin vuonna 1777 elinikäiseen tunnustusvankeuteen epäiltynä matkustavaisen naisen raiskauksesta, ryöstöstä ja kuristamisesta viittä vuotta aiemmin. Tiilikaisen syyllisyydelle oli kahden jäävin silminnäkijän todistus, sillä sekä rikostoveri sekä 13-vuotias poika todistivat Paulia vastaan. Syytetty Tiilikainen vältti kuitenkin kuolemantuomion kiistäessään rikososallisuutensa vuodesta toiseen. Rikoskumppani, liperiläinen irtolainen Iivana Tarnanen, tunnusti rikoksen. Hovioikeus vetosi KM:iin, jotta tämä teon harvinaislaatuisen törkeyden vuoksi koventaisi rangaistusta.[692]

Enemmistö koko Ruotsin valtakunnan tunnustusvangeista oli Ruotsin vallan ajan lopulle saakka suomalaisia.[693] Göran Inger epäilee tunnustusvankeuden yleistyneen eteläpohjalaisen rikollisuusaallon myötä 1700- ja 1800-lukujen taitteesta. Instituutio oli kuitenkin saavuttanut laajan pohjan jo varhemmin. Se levisi Itä-Suomessa kaikkialle sinne, missä vakavimpia henkirikoksia tapahtui ja missä asiaa koskevat syytteet näkyvimmin kiistettiin oikeuden edessä. Etelä-Savossa ja Kymenlaaksossa väkivaltarikoksista syytettyjä oli suljettu yleisesti työvankeuteen tunnustukseen painostamiseksi jo 1770-luvun alusta lähtien.

> Mäntyharjulainen Antti Tyllinen joutui vuodeksi linnoituksille epäilyksenalaisena naapurinsa Erkki Tyllisen murhasta jo vuonna 1758. Elimäkeläinen soti-

689. RA: Rådsprotokoll i justitieärenden, 17.11.1751.
690. Vrt. Ruotsin valtakunnan tasolla myös Inger 1994, s. 214. Esimerkiksi ilomantsilainen Risto Sykkö joutui 1750-luvun alussa vuodeksi Loviisan linnoituksille, jotta tämä tunnustaisi maantieryöstön, josta häntä epäiltiin. Ks. luku E.
691. Ks. esim. maininnat Risto Sykön, Anna Tolianderin, Inkeri Laakkosen, Kristiina Kaupittaren ja Antti Partasen lähiomaisen surmien yhteydessä. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1758, Hovioikeus maaherralle, D 20 a1, no 73; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1772, Di 9, no 74, v. 1783, Di 18, no 6; v. 1791, Di 26, no 4; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1798 Ece 46, no 4.
692. RA: JRR, 30.4.1777, f. 467; VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1779, Ece, no 6.
693. Inger 1976, s. 144–146.

las Jaakko Frimodig eli Tilli määrättiin kolmevuotiseen linnoitustyöhön valkealalaisen Venäjän alamaisen Mikael Ulvin vuonna 1770 tapahtuneesta ryöstömurhasta, iittiläinen sotamies, talonpoika Heikki Tervalan surmannut Risto Sabel, joka oli vetänyt rikostunnustuksensa takaisin, määrättiin vuoden linnoitustyöhön Viaporiin tunnustuksen painostamiseksi seuraavana vuonna ja mäntyharjulainen entinen linnoituksen apumies Heikki Puntalainen tuomittiin leski Maria Mustosen murhasta kahdeksi vuodeksi tunnustusvankeuteen. Papiston tuli puolen vuoden välein antaa hovioikeudelle raportti työskentelynsä edistymisestä rikollisen kanssa.[694]

Hovioikeuden päätöksissä ei alkujaan ilmaistu vankeuden kestoa. Seuraamukseen tuomittiin "soveliaaksi ajaksi" *(på behagelig tid)*. Tosiasiassa oikeusrevisio oli rajannut vankeuden kahteen tai kolmeen vuoteen, mutta keston ilmaiseminen itse päätöksessä oli kiellettyä. Kaikissa tapauksissa tunnustusvankeuden mittaa ei kuitenkaan määritelty ennalta. Tutkimusajan lopulla vapauden menetyksestä muodostui käytännössä elinikäinen.[695]

Tunnustusvankeuden soveltaminen oli itäsuomalaisissa oikeustapauksissa erittäin perusteltua, muttei varsinaisen päämääränsä kannalta tuloksellista. Kaikki seuraamukseen tuomitut oli sidottu tunnustusta vaille täydellisesti teonpiirteiltään vakavanlaatuiseen henkirikokseen. Pohjois-Savossa ja Karjalassa murhista tuomittiin tunnustusvankeuteen 11 henkilöä, näistä 8 vuosina 1778–1807. Tämä vastasi 13–16 % kaikista murhaprosessien pääsyytetyistä.

Tutkimusajan alkupuoliskolla murhaprosessien pääsyytetyistä neljännes sai ylioikeudessa vapauttavan tuomion, jälkimmäisellä jaksolla n. 16 %. Hovioikeus ja KM vapauttivat hivenen useammin kuin alioikeudet. Esimerkiksi syytteitä myrkyttämisestä ei onnistuttu toteennäyttämään missään oikeusasteessa. Syytetyn kuolemaan raukesi prosessin jossain vaiheessa kolme murhasyytettä. Syyntakeettomiksi, käytännössä hospitaaliin suljettavaksi tai pitäjäläisten oman vartioinnin alle, todettiin neljä harkitun henkirikoksen tekijää.[696]

Mona Rautelin on arvioinut, että karjalaisten alioikeuksien henkirikoksissa 1790-luvulla käyttämä rangaistusasteikko oli ankarampi kuin esimerkiksi Etelä-Pohjanmaalla.[697] Pääsyynä tähän oli Karjalassa juuri näinä vuosina tapahtuneiden henkirikosten kylmäverisyys, joka paitsi edellytti ankarampia rangaistuksia kuin tappojen dominoimalla Etelä-Pohjanmaalla, myös johti alioikeudet jo varhaisessa vaiheessa rikkomaan laillisen todistelun vaatimusta.

Murhien oikeudellinen repressio jäi tutkimusaikana erittäin heikoksi. Alkujaksolla 15 murhasta syytettyä (63 %) jäi lainvoimaisesti tuomitsematta mihinkään rangaistukseen, jälkimmäisellä 24 (47 %).[698] Tämä näivetti väis-

---

694. Kyse oli nimenomaan tunnustusvankeudesta (insättande på bekännelse), ei "raskaanpuoleisesta vankeudesta" (svårare fängelse). RA: JRR, 23.8.1758, f. 822b; 11.1.1771, f. 14; 19.6.1771, f. 507; ibid. 17.5.1775; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1770, Hovioikeus maaherralle, D 32 a1, no 55; v. 1771; D 33 a1, no 5. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1775, Di 10, no 25.
695. Vrt. esim. Ugla 1798, s. 150, Til landshöfdning N at fångar som äro dömde til arbete wid fästningar. Stockholm den 15 juni 1763.
696. Syyntakeettomien tekemät henkirikokset on tilastoitu murhiksi, jos ne on hovioikeudessa otsikoitu tällä nimekkeellä.
697. Rautelin 1997, s. 193.
698. Nämä ovat vapauttavan tuomion saaneiden, tulevaisuuteen jätettyjen (pl. tunnustusvangit), syyntakeettomaksi julistettujen tai surmansa ennen tuomiota saaneiden osuudet kaikista murhasyytetyistä.

tämättä rikosmuodolle asetetun kuolemantuomion pelotevaikutusta. Ylikangas on osoittanut, että selvittämättömien henkirikosten määrä oli Etelä-Pohjanmaalla suoraan verrannollinen henkirikollisuuden tasoon. Mitä useammin henkirikoksia tehtiin, sen harvempi rikos saatiin oikeudessa selvitettyä.[699] Tämä yleistys pätee myös 1700-luvun lopun Itä-Suomessa, mutta määritti voimallisimmin rikosten laatua.

Tahalliset tapot ja väkivaltaiset kuolemantuottamukset

Tappojen ja väkivaltaisten kuolemantuottamusten oikeudellinen repressio oli vahvempaa kuin murhissa. Tapoista jätettiin Ruotsin vallan kolmena viimeisenä vuosikymmenenä rankaisematta silti hiukan useammin kuin tutkimusjakson alkupuolella.[700] Rangaistuksen välttäminen perustui joko ylioikeuden antamaan vapauttavaan tuomioon, syyllisyyden jättämiseen tulevaisuuteen tai rikollisen karkaamiseen. Ilman oikeudellisia rangaistusseuraamuksia jäi vuosina 1748–1777 kaikkiaan 21 yhteensä 74:stä (~28 %) taposta tai kuolemantuottamuksesta pääsyylliseksi epäiltyä henkilöä. Vuosina 1778–1807 näin kävi 29:lle yhteensä 84:stä (~35 %) pääepäillystä. Ks. taulukko 6. Jos jätetään huomioimatta erot kuolemanrangaistusten laadussa, taposta toimeenpantiin suhteellisesti enemmän ja voimakkaampia rangaistuksia kuin murhista, joista yli puolet jäi kokonaan rankaisematta. Tutkimusalueen siirtyminen Turun hovioikeuspiiristä Vaasan hovioikeuspiiriin alaisuuteen vuonna 1776 ei muuttanut henkirikosten tuomiokäytäntöä, sillä vastaperustettu hovioikeus nojautui rangaistuksissaan varhaisemmin sovellettuihin oikeusperiaatteisiin. Tuomiokäytännön staattisuus oli luonnollista seurausta tuomioiden lainmukaisuuden vaatimuksesta. Korkeimman oikeuden perustaminen vuonna 1789 ei sekään suoranaisesti ja välittömästi vaikuttanut rangaistuskäytäntöön.

Taposta syytettyjen määrät eivät lisääntyneet yhtä voimakkaasti kuin murhat. Väkilukuun nähden rikosmuoto päinvastoin harvinaistui. Tutkimusalueen ylioikeuksien eli Turun ja Vaasan hovioikeuden, oikeusrevision ja korkeimman oikeuden rangaistuskäytäntö oli myös tappojen ja kuolemantuottamusten osalta yhtenäinen: asiakysymyksen ratkaisi näyttö ja seuraamuksen jyrkkyyden rikoksen tunnusmerkistö. Harvoissa poikkeustapauksissa rangaistusmuotoa lievensivät tai kovensivat rikoksen olosuhteet. Näissä tapauksissa valtuudet rangaistuksen muuttamiseen oli vuodesta 1756 lähtien rajattu vain KM:lle.

699. Ylikangas 1985, s. 163–164.

700. Mona Rautelin on osoittanut, että vuosina 1791–95 Vaasan hovioikeuspiiristä alistetuista henkirikoksista 51 % johti vapauttavaan tuomioon, pahoinpitelysakkoihin tai tulevaisuuteen jättämiseen. Rautelin 1997, s. 191. Osuuksia ei erilaisen aineiston valikointimenetelmän vuoksi voi kokonaan rinnastaa tähän tutkimukseen.

TAULUKKO 6. *Tapon oikeudelliset seuraamukset ali- ja ylioikeuksissa. Aineisto perustuu vuosina 1748–1807 Pohjois-Savossa ja Karjalassa tehtyihin henkirikoksiin*

Seuraamus	1748–1777 alioikeus	– ylioikeus	1778–1807 ao	yo	1748–1807 ao	yo
kvalifioitu kuolemantuomio, MB XIV:1	5	3	9	4	14	7
kuolemantuomio, MB XXIV luku; MB XXXIX:2	30	10	28	11	58	21
henkisakko / ruumiinrangaistus, MB XXXIX:2, XXV:2	9	14*	5	12*	14	26*
henkisakko /ruumiinrangaistus, MB XXVIII: 2–3 §§ ja MB XXX luku (2 kpl)	3	3	7	6	10	9
KM: lievennys armahduksella työrangaistukseen ja henkisakkoon tai korkeimpaan ruumiinrangaistukseen	-	7	-	2	-	9
KM: lievennys armahduksella henkisakkoon tai ruumiinrangaistukseen	-	7	-	4	-	11
KM: tunnustusvankeus, RB XVII:32	-	0	-	3	-	3
tulevaisuuteen jättäminen, RB XVII:32	4	5	13	10	17	15
vapauttava tuomio, RB XVII:29, 30, 33 §§	11	11	12	18	23	29
prosessi keskeytyi karkaamiseen / julistettu rauhattomaksi, MB XXVI:1	4	5	1	1	5	6
muu sakko (MB XXXV cap), itsepuolustus, MB XXV:1, XXVI:4	3	4	2	5	5	9
ei tietoa	1	1	1	1	1	2
yhteensä	74	74	84	84	158	158

* Hovioikeuksien langettamia tuomioita. Kuninkaallisen armahduksen saaneet ja sen perusteella henkisakkoon tai korkeimpaan ruumiinrangaistukseen tuomitut on luokiteltu erikseen.

Taulukon 6 lähde: VMA: VHOA, Hovioikeuksien päätöstaltiot ja designaatioluettelot v. 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.

Alioikeudet tuomitsivat kuolemaan hiukan alle puolet (45–47 %) taposta ja kuolemantuottamuksesta syytetyistä henkilöistä.[701] Näistä tuomioista vain kolmannes piti ylimmässä käsittelyasteessa. Toisin sanoen vain 18 % tappoprosesseista johti pääsyytetyn täytäntöönpanokelpoiseen kuolemantuomioon. Suurin osa alioikeuksien taposta langettamista kuolemantuomioista joko lievennettiin henkisakoksi tai ruumiinrangaistukseksi tai langettavan tuomion antaminen kaatui liian vähäiseen näyttöön syytettyä vastaan. Noin

701. Mukana ovat vain kuolemantuottamukset, joita edelsi väkivalta. Tilastossa eivät ole tapaukset, joissa uhrin kuolemaa edeltäneellä väkivallalla, esimerkiksi tukistamisella tai hennolla korvatillikalla, ei ollut mitään yhteyttä tämän kuolemaan.

viidennes yllä mainituista henkirikoksista oli sellaisia, joista rikoslaki ei edellyttänyt kuolemanrangaistusta.[702]

> Kaksi alle 15-vuotiasta tuomittiin vikapääksi ikätoverinsa surmaamiseen. Rantasalmella torpparin 13-vuotias poika tappoi 9-vuotiaan toverinsa matkalla lukusille ja yritti kätkeä ruumiin jäälohkareiden alle vuonna 1767. Liperissä 13-vuotias poika puolestaan pahoinpiteli toverinsa hengiltä pallopelin aikana. Hovioikeudessa nämä nuorukaiset tuomittiin ankaraan vitsarangaistukseen käräjätuvan ovella.[703]

Kaikista tutkittavista henkirikosmuodoista – eli väkivaltaisista kuolemantuottamuksista, tapoista ja raskaista hengenasioista – syytetyistä yhteensä 22 % tuomittiin ylioikeudessa kuolemaan. Osuus on selvästi pienempi kuin edellisellä vuosisadalla, jolloin Svean ja Göötan hovioikeudet vahvistivat kuolemantuomion n. 40 %:lle taposta syytetyistä.[704]

Ylioikeuksien tarkoin noudattaman rikosmäärittelyn eli tunnusmerkistökriteerin vuoksi osa alioikeuden MB XXIV luvun perusteella ajamista tapposyytteistä täytti hovioikeudessa vain astetta lievemmän henkirikoksen piirteet. Tämän vuoksi hovioikeudet tuomitsivat syytetyn MB XXXIX:2 §:n 2. momentin *("[...] Nu kan annor siukdom tilkomma, eller läkarens vårdslöshet, eller annat ofall; vare tå fälder til hel, eller half mansbot, alt som omständigheterne äro til.")* perusteella henkisakkoon useammin (yht. 14–18 %) kuin alioikeudet. Käytännössä hovioikeus muutti taposta annettuja kuolemanrangaistuksia henkisakoksi tai ruumiinrangaistukseksi 1750-luvun leuteraatioasetusten jälkeen vain tunnusmerkistökriteerin tai rikoksen näytön perusteella, ei rikoksen lieventäviin asianhaaroihin vedoten. Olosuhteiden perusteella kuolemantuomiota taposta saattoi lieventää yksin KM.

Rudolf Thunander on eritellyt Göötan hovioikeuspiirissä prosessoitujen henkirikosten rangaistuskäytäntöä kolmelta otantajaksolta 1600-luvun ajalta, vuosilta 1635–1644, 1655–1664 ja 1681–1699. Analyysi paljastaa, että alioikeuksien tahallisesta taposta langettamista 159:stä kuolemanrangaistuksesta 60 (38 %) lievennettiin hovioikeudessa tai armahdusmenettelyllä sakoiksi ja muiksi sovituksen muodoiksi ja kirkkorangaistukseksi. Vuosisadan alkupuoliskolla 3/4 taposta alioikeuksissa määrätyistä kuolemanrangaistuksista piti ylimmässä käsittelyasteessa, sen lopulla enää kuta kuinkin puolet.[705] Voimakkain murros hovioikeuksien suhtautumisessa tahallisiin tappoihin ajoittui Göötan hovioikeudessa 1650- ja 1660-luvuille. Tämän uskotaan heijastelleen vapaampaa suhtautumista lakiin kuin aiemmin. Käytännön arvioidaan perustuvan Svean hovioikeuden luotsaamaa ennakkotapausoikeuteen, toisin sanoen ilmiö uskotaan yleisvaltakunnalliseksi.[706]

Railo henkirikoksista ali- ja ylioikeuksissa jaettujen tuomioiden välillä repesi yhä vuoden 1734 lain voimaanastumisen jälkeen. Erik Anners ja

---

702. 1734 års lag, MB XXXIX:2 §:n 2. momenttiin ja MB XXVIII:2–4 §§:hin perustuneet kuolemantuottamukset, taulukon 7 tiedoista 30 syytettyä eli 19 % kaikista siinä mainituista syytetyistä.
703. 1734 års lag, MB XXXI cap. Flintberg 1803, s. 511.
704. Vrt. Karonen 1998, s. 174–176. 1660-luvulla kuitenkin vain 10 % henkirikosten syytetyistä tuomittiin Göötan hovioikeudessa kuolemaan. ibid.
705. Thunander 1993, s. 147. Ks. myös Karonen 1999b, s. 225–226. Karosen mukaan kuolemalla rangaistavista henkirikoksista tuomittiin kuolemaan 1630–50-lukujen hovioikeuskäytännössä vain 1/4–1/3 tapauksista. ibid.
706. Jansson 1998, s. 11; Thunander 1993, s. 151.

Liisa Koskelainen ovat osoittaneet hovioikeuksien ja oikeusrevision vakavista rikoksista jakamien tuomioiden lievenneen 1730–70-luvulla voimakkaasti.[707] Huomiota on edelleen tarkennettava itäsuomalaisten henkirikosten osalta. Mikäli tämänkaltainen erkaantumiskehitys eri portaiden välillä jatkui edelleen myös tappotuomioissa, se pysähtyi viimeistään 1700-luvun puolenvälin jälkeen.

Tutkimusajan savo–karjalaisten alioikeuksien tahallisesta taposta määräämistä kuolemantuomioista piti ylimmässä oikeusasteessa vain 39 %. Vahvistettujen kuolemantuomioiden osuus kaikista tappotuomioista säilyi jokseenkin vakaana koko tutkimusajan (alkujaksolla 37 %, jälkimmäisellä kaudella 40 %).[708] Tutkimusalueella alioikeuksien langettamia kuolemantuomioita vahvistettiin kolmannes vähemmän kuin suomalaisissa henkirikosprosesseissa keskimäärin vuosina 1791–95. Suomen alueella keskimäärä oli 60 prosenttia.[709] Erot ali- ja ylioikeuksien tuomiokäytännön välillä olivat savo–karjalaisissa henkirikoksissa huomattavasti suuremmat kuin muualla Suomen alueella Etelä-Pohjanmaata lukuun ottamatta. Savo–Karjalan alueella ilmiö kuvasti kahta paikallista ominaispiirrettä, ensinnäkin teonpiirteiden häikäilemättömyyttä ja toisekseen siitä seurannutta taipumusta syytteiden kiistämiseen. Voidaan myös väittää, että 1600-luvun Göötan hovioikeuspiirin ja myöhemmän Savo-Karjalan läänin väliset tuomiokäytännön eroavaisuudet johtuivat pääsääntöisesti vuoden 1734 lain soveltamisen mukanaan tuomista todisteluvaikeuksista.[710]

Tappojuttujen pääsyytetyistä tuomittiin ylioikeudessa tulevaisuuteen muitta seuraamuksitta tutkimusjakson ensi puoliskolla 7 %, jälkimmäisellä 12 %. Ehdollisesti (RB XVII:30) tai kokonaan (RB XVII:33) vapautettiin tapposyytetyistä alkujaksolla 15 %, jälkimmäisellä 21 %. Murhien tavoin yhä useampi taposta syytetty jäi 1770-luvun lopulta lähtien siten langettavaa tuomiota vaille.

Taposta tunnustusvankeuteen määrättiin vain kolme henkilöä. Näissä tapauksissa henkirikos oli tehty raskauttavissa olosuhteissa:

> Tohmajärveläinen Olli Harinen joutui tunnustusvankeuteen, koska oli mitä todennäköisimmin surmannut isänsä joulupäivänä vuonna 1781.[711] Kuopiolainen talollinen Matias Tiirikainen päätyi Hämeen linnan linnoituksille klassisen intohimorikoksen seurauksena. Matias oli surmannut vuonna 1805 säätyveljensä Antti Raatikaisen. Tekijä väitti nähneensä, että Antti oli maannut hänen vaimonsa kanssa. Kolmen vuoden tunnustusvankeus linnoituksen ankeissa olosuhteissa riitti Tiirikaiselle: mies myönsi surmanneensa Raatikaisen ja tuomittiin kuolemaan.[712] Käytetyssä aineistossa Tiirikainen oli ainoa tunnustusvanki, joka tunnusti rikoksensa jo ennen kuin aavisteli oman kuolemansa lähestyvän.

707. Anners 1965, s. 149–166; 259–60; 289–90; 294–97; Koskelainen 1997.
708. Vuosina 1748–1777 13 yhteensä 35 taposta alioikeudessa langetetuista kuolemantuomioista vahvistettiin hovioikeudessa, 1778–1807 15 yhteensä 37:stä. Lisäksi yksi alioikeuden antama henkisakkotuomio kovennettiin hovioikeudessa kuolemantuomioksi.
709. Rautelin 1997, s. 190.
710. Vrt. esim. Thunander 1993, s. 131–153.
711. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1782, Di 17, no 51; v. 1783, Di 18, no 7.
712. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1808, Ece 105, no 8.

Henkirikostuomioiden lievennysperusteet

Hovioikeudet lievensivät, mutta eivät leuteroineet

Ali- ja ylioikeuksien henkirikoksista jakamat rangaistukset poikkesivat toisistaan merkittävästi. Tähän oli syynä kolme erillistä, tuomioistuinten porrasteiseen työnjakoon liittynyttä tekijää. Oikeusistuimet noudattivat (1.) rikoslain tunnusmerkistö- ja (2.) prosessilain todisteluvaatimuksia eri tavoin. Lisäksi (3.) eri oikeusportailla oli erilaiset valtuudet punnita rikosolosuhteita.

Alioikeudet tuomitsivat itäsuomalaiset henkirikokset periaatteessa rikoslain mukaisesti. Tuomioiden normatiivisuus oli kuitenkin tulkinnanvaraista: alioikeudet eivät nimittäin pääsääntöisesti vaatineet tapon tunnusmerkistön täyttymistä yhtä tiukasti kuin hovioikeus ja KM. Rikosten tunnusmerkistön punnitseminen oli säädöksin rajattu ennen kaikkea hovioikeustuomareiden tehtäväksi.[713] Etenkin tahallista tappoa ja väkivaltaista kuolemantuottamusta erotelleet teonpiirteet – eli vahingoittamisen tarkoitus, kuolinsyyn väkivaltaisuus ja tappava surma-ase – määriteltiin tarkoin vain tunnusmerkistön säätäneessä kuninkaallisessa kirjeessä. Vuoden 1734 lain Missgärnings Balkin tiivis kirjain sitä vastoin jätti henkirikosten tunnusmerkistön osin avoimeksi. Rikosmäärittelyjä voidaankin pitää täydentävänä oikeutena, joihin alioikeuden tuomarien ei tuomioita jakaessaan tarvinnut eikä edes pitänyt tukeutua tiukasti.

Etenkin uhrin kuolinsyyn merkitystä painotettiin eri portaissa aivan eri tavoin. Mikäli kuolinsyytutkija epäili sairautta tai lääkärin huolimattomuutta edes menehtymisen osatekijäksi, syytetty selvisi ylimmässä istuinasteessa täydellä henkisakolla. Tapposyytteenä prosessoitu rikos tulkittiin kuolemantuottamukseksi MB XXVIII luvun tai XXXIX:2 §:n jälkimmäisen momentin nojalla.[714] Tahallisissa tapoissa uhrin väkivaltaisen kuolinsyyn kirjaimellinen vaatiminen tuotti joskus oikeustajun vastaisia rikoslain tulkintoja. Sairaan ihmisen surmaamisesta rangaistiin näet eräissä tapauksissa lievemmin kuin siinä tapauksessa, että uhri olisi ollut terve. Näin ei kuitenkaan voinut käydä silloin, jos surmatapa oli täysin yksiselitteinen: puukotus kaulaan, ampuminen tai kallon murskaaminen. Uhrin sairaus, esimerkiksi tyrä, hoitamattomat haavat tai yleinen heikkous, kirjattiin kuolinsyylausuntoihin yleensä menehtymistä nopeuttaneeksi tekijäksi. Näin tehtiin myös silloin, kun pelkät väkivallan merkit tulkittiin kuolettaviksi. Jättämällä sairauden mainitsematta lääkäri tai välskäri olisi allekirjoittanut syytetyn kuolemantuomion – edellyttäen että tämä tunnusti väkivaltaa koskevat syytteet.[715] Koska kuolinsyyn tutkijan asema oli henkirikosprosessissa aivan ratkaiseva, nämä viranomaiset saattoivat altistua lahjonnalle.

Prosessilain puolesta alioikeudet noudattivat legaalisia näyttövaatimuksia vaihtelevasti, kun taas ylimmät oikeusasteet pitivät niistä tiukasti kiinni.

713. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XI:49, s. 203 (Kongl. bref til Göta hofrätt den 11 9 1740).
714. Nehrman 1756, V:II:23, s. 228.
715. Nehrman 1756, V:II:13, 20, s. 225, 227.

Alioikeudet eivät noudattaneet oikeudenkäymiskaaren näyttövaatimuksia kirjaimellisesti. Ne tukeutuivat aihetodistein vapaaseen harkintaan, jos syytetyn vapauttaminen olisi kalvanut istuimen arvovaltaa ja vaarantanut yleistä turvallisuutta. Kokonaisuutena tämä merkitsee sitä, että henkirikosten osalta professionaali hovioikeuksien tuomiokäytäntö ja jopa kuninkaallinen tuomiovalta arbitrointivaltuuksineen oli pohjimmiltaan huomattavasti positiivisen oikeuden finesseihin sidotumpaa kuin käräjien jakama oikeus. Hovioikeuksilla ei 1750-luvun leuteraatioasetusten jälkeen ollut valtuuksia leuteroida eli arbitroida henkirikoksista annettuja rangaistuksia, vaan niiden tekemät rangaistusten lievennykset perustuivat suoraan lakiin.

Alioikeuksien lainkäyttöä kiristivät sekä rikoslain että prosessilain vapaa tulkinta. Rikoslain tulkintaa voimisti sekä löyhä tunnusmerkistövaade että prosessilain soveltamista koskenut laillisesta näytöstä tinkiminen. Tällä ei väliaikaista kuolemantuomion uhkaa lukuun ottamatta ollut pelotteellista merkitystä, koska tuomiot eivät olleet lainvoimaisia. Vasta hovioikeus yhtenäisti sovellettavan käytännön ennustettavaksi ja loogiseksi kokonaisuudeksi. Yleisölle tämän ennakoitavuuden normatiivinen perusta oli jossain määrin kyseenalaista, asetukset ja kuninkaalliset kirjeet taitavalle oikeusoppineelle sitä vastoin ei. Ennakoitavuuden problematiikkaan palataan pääluvun lopussa.

Tunnusmerkistö- ja näyttövaateen lisäksi kolmas tuomioistuinasteiden rangaistuskäytännön eroavaisuuksia yleisesti selittävä tekijä johtui sekin istuimien toimivallan rajoista. Alioikeuksien piti tutkia ja kirjata tuomion kannalta olennaiset asianhaarat tarkoin tutkintapöytäkirjaan hovioikeutta varten. Käräjätuomareilla ei kuitenkaan ollut valtuuksia punnita, mitä nämä seikat merkitsivät teon rangaistavuuden kannalta.[716] Oikeuksia punnita rikoksen lieventäviä ja raskauttavia asianhaaroja tai rikollisen henkilöä kuolemanrangaistuksen lievennysperusteina kavennettiin entisestään 1750-luvulla annetuissa leuteraatioasetuksissa. Henkirikosten osalta nämä valtuudet poistettiin myös hovioikeuksilta ja ne rajattiin yksinomaan KM:lle.[717] Tämä sinetöi vain varhemmin sovelletun käytännön. Hovioikeudet olivat leuteroineet henkirikostuomioita rikoksentekijän henkilön ja asianhaarojen perusteella vain ani harvoin aiemminkaan leuteraatioasetuksia edeltäneenä aikana.

Tahallisten tappojen tuomiokäytäntö näyttäisi olleen murhia vaihtelevampaa. Vaikutelma on silti pelkästään näennäinen. Syytetyn tunnustaessa ja rikoksen tunnusmerkistön täyttyessä myös MB XIV:1 §:ään ja XXIV lukuun perustuvista tahallisista tapoista seurasi korkeimmassa käsittelyasteessa lähes aina kuolemantuomio. Säädetty rangaistusasteikko vain oli tahallisissa tapoissa laajempi kuin murhissa. KM muutti tahallisista tapoista määrättyjä kuolemanrangaistuksia armahduksella työvankeudeksi ja henkisakoksi tai ruumiinrangaistukseksi vain poikkeuksellisesti. Uhrin osasyyllisyys omaan kuolemaansa pelasti vielä tutkimusjakson alussa kuolemantuomiolta muuta-

716. Nehrman 1756, V:II:99–100.
717. Hovioikeuden leuterointivaltuuksiin lieventävien asianhaarojen perusteella oli kajottu useaan otteeseen myös 1600-luvulla, ks. Pihlajamäki 1997, s. 84 ss.

mia tahallisen tapon tekijöitä. KM tai hovioikeus lievensivät 1750-luvulla peräti neljän tahalliseen tappoon (MB XIV tai XXIV luku) syyllistyneen ilomantsilaismiehen kuolemantuomiot. Ilmeisesti tämä johtui pyrkimyksistä hoitaa aikalaiskeskustelussa huolta herättänyttä väenpulaa, olihan KM kehottanut säästämään Venäjän rajan läheisyydessä eläneitä alamaisia terävimmältä lainsoveltamiselta, jottei viranomaisten ankaruus osaltaan lisäisi maastapakoa.[718] Keskushallinto ei selvästikään tiedostanut syrjäisen Karjalan väkivaltaisuutta sellaiseksi yhteiskunnalliseksi ongelmaksi, jota vastaan täytyisi taistella ankaran kontrollipolitiikan avulla. Kuten toisaalla mainitaan, kontrollipolitiikan suuntaviivat olivat sen sijaan aivan toisenlaiset niissä rikosmuodoissa, joiden uskottiin samaan aikaan yleistyvän Tukholman seudulla.

Kun MB XIV:1:ään tai XXIV lukuun perustettuja kuolemantuomioita lievennettiin hovioikeuksissa, lieventämisen ensisijainen peruste oli tunnusmerkistö. Henkisakon tai korkeimman ruumiinrangaistuksen määrääminen perustui silloin suoraan rikoslakiin. Prosessuaalisesti kyseessä ei siis ollut leuteraatio, vaan rikosmäärittelyn täsmentäminen. Jos KM taas lievensi alija hovioikeuden MB XIV, XXIV tai XXXIX lukuihin perustaman kuolemanrangaistuksen asianhaarojen perusteella, olivat rikostapahtuman ”vihaan” ja vahingoittamisen tarkoitukseen liittyneet olosuhteet jollain lailla tulkinnanvaraisia. Useimmiten tämä tarkoitti, että tapossa oli hätävarjeluun viittaavia piirteitä, joita ei kuitenkaan voitu näyttää täysin toteen.

Oikeudenkäyntimateriaalin perusteella tahalliset tai merkittävästi tuottamukselliset henkirikokset vaativat Savo-Karjalan läänissä vuosina 1748–1807 yhteensä 198 uhria. Uhrit menehtyivät 191 erilliseksi katsottavassa rikostapahtumassa – uhreista 13 näet menetti henkensä useamman vainajan vaatineessa verilöylyssä. Tahallisesta taposta tai murhasta tuomittiin ylimmässä istuinasteessa kuolemaan 51 syytettyä. Pääsyytetyn kuolemantuomioon johti siis ylimmässä käsittelyasteessa runsas neljännes (27 %) henkirikoksista,[719] samansuuruinen osuus kuin koko silloisen Suomen alueella vuosina 1791–95.[720] Koska *alioikeuksien* tuomiokäytäntö sen sijaan oli Itä-Suomessa ankarampaa kuin muualla Suomen alueella, voidaan päätellä, että savo–karjalaiset henkirikokset olivat teonpiirteiltään keskimääräistä vakavampia ja vaikeammin näytettävissä toteen.

”Jumalan sanaa *(Guds klara ord)*” vastaan selvästi rikkoneet rikokset, henkirikoksista murhat, lapsenmurhat ja vihassa tehdyt tahalliset tapot, oli suljettu myös kuninkaallisen armahdusvallan ulkopuolelle.[721] Ne edellyttivät poikkeuksetta henkeä hengestä. Ylioikeudet pitivät ”vihaa kantaen” tehtyjä tahallisia tappoja ja murhia tuomitessaan tiukasti kiinni perusperiaatteesta, ettei pääsyytetylle määrättyjä kuolemantuomioita lievennetty, jos

718. RA: Rådsprotokoll i justitieärenden, 17.11.1751.
719. Ennen vuotta 1778 tapahtuneesta 80 henkirikostilanteesta, jotka vaativat 84 uhria, seurasi 19 pääsyytetyn kuolemantuomiota (24 % kaikista henkirikosprosesseista), tämän jälkeisellä jaksolla mainittuun rangaistusseuraamukseen tuomittiin 32 kaikkiaan 110 henkirikostilanteesta, jotka vaativat 114 uhria (29 % kaikista henkirikostilanteista).
720. Rautelin 1997, s. 190. Luku on laskettu Rautelinin esittämästä 30 vahvistetusta kuolemantuomiosta suhteessa 110 henkirikoksen uhriin, koska yhdestä henkirikoksesta ei tuomittu koskaan kuolemaan useampaa syytettyä. Pääsyytettyjen määrä näistä henkirikoksista oli 181.
721. Regeringsform 21.8.1772, 9 §. Flintberg 1803, s. 435.

syytetty tunnusti rikoksen, uhrin väkivaltainen kuolinsyy oli kiistaton eikä erityisen painavia rangaistusta lieventäviä asianhaaroja ollut.

Kun muiden rikoslaissa kuolemanrangaistusta edellyttäneiden rikosten tuomiokäytäntö ylioikeuksissa lieveni, tapoista ja murhista se jopa hienoisesti kiristyi. Juopa muista vakavista rikoksista sekä toisaalta tapoista ja murhista määrättyjen rangaistusten välillä syveni sitä mukaa, kun henkirikoksia lukuun ottamatta yhä useampi – Kustaa III:n rikoslakiuudistusten jälkeen likipitäen kaikki – alioikeuksien langettamat kuolemantuomiot lievennettiin ylioikeuksissa sakko-, pakkotyö- ja ruumiinrangaistuksiksi. Vain henkirikoksista ja valtiorikoksista jaetuissa rangaistuksissa säilyi entisenlainen jyrkkyys.

Turun ja Vaasan hovioikeudet leuteroivat itäsuomalaisista henkirikoksista jaettuja kuolemantuomioita lähinnä vain silloin, kun tahallisen tapon tunnusmerkistö jäi täyttymättä. Hovi- ja alioikeuksien välistä erottelua vahvisti henkirikosten tunnusmerkeistä ennen kaikkea uhrin kuolinsyy, sillä alioikeudet eivät antaneet kuolinsyyn määritykselle samaa painoa kuin hovioikeudet.[722] Turun ja Vaasan hovioikeudet näkyvät luovuttaneen oikeuden henkirikosten lieventävien asianhaarojen punnitsemiseen KM:n käsiin 1750-luvun loppupuolella ilman protesteja. Niiden tehtäväksi jäi silti edelleen ehdottaa KM:lle rangaistusta, jota istuimen tuomarit pitivät syytetylle soveliaimpana. Kun rikoksen teonpiirteet, olosuhteet tai rikollisen henkilö tekivät tarpeelliseksi lieventää rikoksesta säädettyä kuolemantuomiota, savo–karjalaisissa henkirikostapauksissa tämän toimenpiteen eli armahduksen *(benådning)* teki viimeistään vuoden 1762 leuteraatioasetuksen jälkeen käytännössä aina KM.

Näyttökysymykset

Selvittämättömät henkirikokset ja prosessilain vastaisten kuolemantuomioiden yleistyminen

Oikeustieteellisessä kirjallisuudessa määriteltiin tarkoin, millaisia ”aiheellisia epäilyjä” *(skäliga misstankar, bindande lijknelser)* vaadittiin syytteen nostamiseksi. Myös erilaiset henkirikosten lailliset aihetodisteet *(indicia)* oli eritelty perusteellisesti.[723] Mikäli aihetodisteet riittivät syytteen nostamiseen, jo yksin tämän nähtiin olevan häpeäksi syytetylle.[724] Alioikeuksille jäi vapaata harkintavaltaa punnita aihetodisteiden painoarvoa puoleen näyttöön asti.[725] Koska aihetodisteiden kasuistiikka ei tietenkään voinut olla kattava, hovioikeus vapautti joskus syytetyn varsin epäilyttävinkin perustein.

Karjalassa pääsyytetyt kiistivät jo tutkimuksen alkujaksolla henkirikossyytteitä huomattavasti useammin kuin pohjoissavolaiset (taulukot 7A–7B). Kuta kuinkin joka kolmannen henkirikoksen selviämättä jääminen johtui

722. Vrt. Nehrman 1756, V:II:14, s. 252. 1734 års lag, MB XXVIII:2 3; XXXIX:2:2.
723. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, V–VI cap, s. 56 ss, etenkin VI:7 ja seur.
724. 1734 års lag, RB IV:1. Ks. erityyppisistä aihetodisteista Nehrman (Ehrenstråle) 1759, VI:7–26, s. 75–83. Nousiainen 1993, s. 399.
725. Inger 1976, s. 186–187.

todisteluvaikeuksista.[726] Karjalassa ratkaisemattomien henkirikosten määrän teki hälyttäväksi teonpiirteiden raakuus. Murhista jäi selviämättä näyttövaateen takia 23 eli 58 %.

TAULUKKO 7A. *Karjala: Pääsyytettyjen saamat henkirikostuomiot tapauksissa, joilta* ***puuttui täysi näyttö, mutta syytettyä vastaan puhuivat epäilyttävät asianhaarat*** *(beswärande omständigheter). Tilastoissa ei ole tapauksia, joissa alioikeudet vapauttivat syytetyn, jos näyttö syytettyä vastaan katsottiin vähäiseksi. Aineisto koostuu vuosina 1748–1807 tehdyistä henkirikoksista.*[727]

Karjala	1748–67		1767–1787		1787–1807	
	alioikeus	ylioikeus	alioikeus	ylioikeus	alioikeus	ylioikeus
kuolemantuomio	1	-	8	-	8	-
KM: tunnustusvankeus	-	1	-	2	-	6
tulevaisuuteen RB XVII:32	5	3	6	5	8	6
ehdollinen vapautus tai vap. RB XVII:29, 30, 33 §§	6	7	2	7	1	2
muu**	-	1	2	4	-	3
yhteensä	12	12	18	18	17	17
murhan uhreja / uhreja kaikkiaan	7 / 11		5 / 12		11 / 15	

** Raukeaminen syytetyn kuolemaan, keskeytyminen syytetyn karkaamiseen, tuomion purku, muu sakkoseuraamus, ei tietoa

Taulukon 7 lähde: VMA: VHOA, Hovioikeuksien päätöstaltiot ja designaatioluettelot v. 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.

Taulukko 7b. Pohjois-Savo: Pääsyytettyjen saamat henkirikostuomiot tapauksissa, joilta ***puuttui täysi näyttö,*** *mutta syytettyä vastaan puhuivat epäilyttävät asianhaarat. Aineisto koostuu vuosina 1748–1807 tehdyistä henkirikoksista.*

Pohjois-Savo	1748–67		1767–1787		1787–1807	
	alioikeus	ylioikeus	alioikeus	ylioikeus	alioikeus	ylioikeus
kuolemantuomio	1	-	3	1*	3	-
tunnustusvankeus	-	1	-	1	-	1
tulevaisuuteen RB XVII:32	1	-	-	-	21	15
ehdollinen vapautus tai vap. RB XVII:29, 30, 33 §§	-	1	6	6	-	7
muu**	-	-	-	1	1	2
yhteensä	2	2	9	9	25	25
murhan uhreja / uhreja kaikkiaan.	1 / 2		3 / 5		4 / 13	

* Syytetty tunnusti rikoksen raskaammassa vankeudessa alioikeustuomion jälkeen

** Raukeaminen syytetyn kuolemaan, keskeytyminen syytetyn karkaamiseen, tuomion purku, muu sakkoseuraamus

726. Vuosina 1748–67 11/ 34, 1768–87 12 / 37, 1788–07 15 / 45 karjalaisen henkirikoksen toteennäyttäminen jäi kiinni legaalisista näyttösäännöistä. 47 karjalaista pääsyytettyä jäi siksi rankaisematta.

727. Taulukossa tarkastellaan yksinomaan henkirikoksia, joilta puuttui täysi laillinen näyttö. Pois on jätetty myös ne henkirikokset, joissa syytetty antoi rikoksesta ns. kvalifioidun tunnustuksen eli kaunisteli murhan tai tapon teonlaatua esimerkiksi itsepuolustukseen vedoten. Osa toteennäyttämättä jääneistä henkirikoksista voisi johtaa vapauttavaan tuomioon myös vapaaharkintaisessa todistelusysteemissä. Tarkastelussa otettiin huomioon vain tapaukset, joissa yksinomaan jäykkä näyttövaatimus esti langettavan tuomion. Vahvojen aihetodisteiden piti viitata syytetyn syyllisyyteen.

Kaikkiaan 36 pohjoissavolaista säästyi langettavalta tappo- tai murhatuomiolta siksi, ettei syyllisyydelle ollut epäilyttävistä asianhaaroista huolimatta täyttä näyttöä. Mainittujen 36 syytetyn omallatunnolla oli yhteensä 20 henkirikoksen uhria. Selvittämättömistä henkirikoksista kahdeksan oli murhia. Yli puolet kaikista Pohjois-Savossa prosessoiduista murhista ja kaikista henkirikoksista noin neljännes jäi siten selvittämättä. Tutkimusjakson alussa näin kävi vain joka kymmenennessä, puolivälissä joka kuudennessa ja lopulla jo yli kolmanneksessa tapauksista. Todisteluvaikeudet eivät alkaneet heijastua henkirikoskulttuurissa niinkään määrällisesti, vaan laadullisesti: surmatöiden teonpiirteet raaistuivat ja harkinnallisuus kasvoi.

Prosessilain vastaisten kuolemantuomioiden yleistyminen ajoittuu sekä pohjoissavolaisissa että karjalaisissa alioikeuksissa 1770-luvulle. Näissä samoissa tapauksissa ylioikeudet ajautuivat soveltamaan tunnustusvankeutta; kaikki istuinasteet reagoivat siis omalla tavallaan henkirikosten häikäilemättömyyden lisääntymiseen. Legaalisen todistusteorian vaatimukset olivat osoittautuneet soveltumattomuutensa käytäntöön; moni vaarallisena pidetty henkirikollinen oli päässyt vapaalle jalalle kotipaikkakunnalleen, koska oli onnistunut kiistämään oikeudessa itsepintaisesti syyllisyytensä.

Henkirikosten teonpiirteiden Karjalan pohjoisimmissa pitäjissä ja 1770-luvun jälkeisessä Iisalmessa tapahtunut raaistuminen oli varmasti osaksi kytköksissä aiemmin ratkaisemattomiksi jääneiden henkirikosten määrään. Epäonnistuneet oikeudenkäynnit tekivät vuoden 1734 prosessilain oikeusaukot tunnetuiksi nopeammin kuin paikkakunnilla, joilla surmatöistä ja muista vakavista rikoksista käytiin oikeutta vain harvoin ja prosessit saatiin vietyä menestyksellisesti loppuun saakka.

Pelkästään prosessilain vastaisesti kuolemantuomioon johtaneiden henkirikosten rikosotsakkeet osoittavat, että tapaukset olivat teonkuvaltaan raskauttavimman laatuisia: ryöstömurhia, palkkamurhia, murhia ja lähisukulaisten tappoja. Alioikeuksien oli jo yksin lainkuuliaisuudenkin vuoksi tarpeellista julistaa langettava tuomio yleisön kuullen, sillä näissä tapauksissa syytetyt tiedettiin rikospaikkakunnalla vuorenvarmasti syyllisiksi.[728] Ks. taulukot 8A–8B. Alioikeudet alkoivat räikeimmissä henkirikoksissa noudattaa omin neuvoin vapaaharkintaista todistelua jo kauan ennen kuin sen läpimurto ylioikeuksissa tapahtui.

728. Vrt. Inger 1994, s. 206.

TAULUKKO 8A. ***Alioikeuksien langettamat prosessilain vastaiset kuolemantuomiot*** *(täysi näyttö puuttui) ja lainvoimaiset tuomiot karjalaisissa henkirikostapauksissa 1748–1807. Kuolemantuomiot perustuvat pelkästään vahvoihin indisioihin ellei toisin mainita.*

Pitäjä, vuosi, mahdolliset silminnäkijät	rikosotsake	tuomio hovioikeudessa tai kuninkaan istuimessa
Tohmajärvi 1754	tappo MB XXIV:6	KM: RB XVII:32 tulevaisuuteen
Liperi 1772	vaimontappo MB XIV:1	RB XVII:32 tulevaisuuteen
Liperi 1779 (2 jääviä todistajaa)	tappo MB XXIV:1	RB XVII:32 tulevaisuuteen
Tohmajärvi 1781	isäntappo MB XIV:1	KM: RB XVII:32 tunnustusvankeus
Liperi 1787 (2 henkilölle kuolemantuomio)	miehen- ja langontappo MB XIV:1 ja XXIV:1	RB XVII:32 tulevaisuuteen, RB XVII:29 ehdoll. vapautus
Tohmajärvi 1787 (2 henkilölle kuolemantuomio)	vaimontappo MB XIV:1 ja XV:1	RB XVII:32 tulevaisuuteen
Ilomantsi 1787	murha MB XII:1	KM: RB XVII:32, myöh. vuonna 1801 tunnustusvankeus
Pielisjärvi 1789 (2 henkilölle kuolemantuomio)	(palkka)murha MB XII:1	KM: RB XVII:32 tunnustusvankeus, toisen syytetyn osalta raukesi kuolemaan
Ilomantsi 1793 (2 henkilölle kuolemantuomio)	murha MB XII:1	KM: RB XVII:32 tunnustusvankeus
Liperi 1802 (useita jäävejä silminnäkijätodistajia)	tappo MB XXIV:1	KM: RB XVII:32 tunnustusvankeus
Tohmajärvi 1802 (1 lapsisilminnäkijä)	tappo rauhanrikoksena MB XX:1	KM: RB XVII:32 tulevaisuuteen
Ilomantsi 1805	murha MB XII:1	KM: RB XVII:32 tunnustusvankeus

TAULUKKO 8B.***Alioikeuksien langettamat prosessilain vastaiset kuolemantuomiot*** *(täysi näyttö puuttui) sekä lainvoimaiset tuomiot pohjoissavolaisissa henkirikostapauksissa 1748–1807. Kuolemantuomiot perustuvat pelkästään vahvoihin indisioihin ellei toisin mainita.*

Pitäjä, vuosi, mahdolliset silminnäkijät	rikosotsake	ylioikeuden (yleensä KM:n istuin) tuomio
Kuopio 1748 (lapsitodistaja)	murha MB XII:1	”tunnustusvankeus”
Rantasalmi 1770	vaimonmurha MB XII:1	jäi kesken, koska syytetty karkasi
Kerimäki 1772 (1 lapsitodistaja ja rikososallinen todistamassa)	ryöstömurha, raiskaus	RB XVII:32, tunnustusvankeus
Iisalmi 1783 (1 osallinen todisti)	palkkamurha, ryöstömurha	tunnusti raskaanpuoleisessa vankeudessa, minkä jälkeen tuomittiin kuolemaan
Leppävirta 1788	ryöstömurha	raukesi syytetyn kuolemaan
Iisalmi 1800	veljentappo MB XIV:1	RB XVII:32 tulevaisuuteen
Kuopio 1805	tappo MB XXIV:1	RB XVII:32 tunnustusvankeus

Taulukkojen 8a–8b lähde: VMA: VHOA, Hovioikeuksien päätöstaltiot ja designaatioluettelot v. 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.

Savo–karjalaiset alioikeudet langettivat henkirikoksista prosessilain vastaisia kuolemantuomioita 23 syytetylle. Tuomioista 15 perustui pelkästään vahvoihin aihetodisteisiin ilman minkäänlaisia silminnäkijälausuntoja.

> Kuolemantuomioista ainoastaan iisalmelaisen Matti Huttusen tuomio piti myös oikeusrevisiossa. Huttunen voitiin määrätä teloitettavaksi, koska tämä tunnusti raskaanpuoleisessa vankeudessa syyllistyneensä palkkamurhaan. [729]

Prosessilain vastaiset kuolemantuomiot eivät etenkään Pohjois-Savossa keskittyneet minkään tietyn käräjäkunnan alueelle. Ne osoittavat vain paikat, joissa vakavimpia henkirikoksia tehtiin. Sen sijaan erikoista on, ettei menettelyyn turvauduttu Karjalan väkivaltaisimmalla paikkakunnalla Ilomantsissa lainkaan ennen 1780-luvun loppua, vaikka naapuripitäjien Liperin ja Tohmajärven käräjillä prosessilain vastaisia kuolemantuomioita oli ehditty antaa jo useita. Kihlakunnantuomari oli mainituille pitäjille yhteinen 1780-luvulle asti. Lautakunta ja tuomari pitivät joskus tiukasti laillisesta näyttövaatimuksesta kiinni myös kaikkein vakavimmissa henkirikoksissa.

> Esimerkiksi Teppana Huurinaisen ja Risto Sykön syyllisyys vuonna 1757 tapahtuneeseen kolmoispalkkamurhaan jätettiin tulevaisuuteen Ilomantsin ylimääräisillä käräjillä. Samoin tehtiin Kiteellä isänsä palkkamurhan avulla poisraivanneelle talollisen tyttärelle Inkeri Laakottarelle vuonna 1796. Alioikeus jätti puuttuvan näytön takia tuomitsematta Inkerin kuolemaan siitä huolimatta, että murhan varsinainen toimeenpanija paitsi tunnusti rikoksen, myös vahvisti Inkerin toimeksiantajakseen.[730] Inkeri Laakotar saatiin kuitenkin alioikeudessa sidottua laillisesti toiseen raskaaseen rikokseen, mikä riitti naisen tutkintavankeuden jatkamiseen.

Todistelusääntöjä rikkova syylliseksi julistaminen ei ollut osoitus yksittäisten kihlakunnantuomarien tai lautamiehistön asiantuntemattomuudesta saatikka omavaltaisuudesta, eikä myöskään tulosta ali- ja hovioikeuksien välisestä valtakamppailusta.[731] Näyttökysymyksiä punnittiin käräjillä sekä lievissä että vakavissa rikosjutuissa niin usein, etteivät sitä koskevien yksinkertaisten säädösten peruspiirteet jääneet käräjäkansalta salaan.[732] Mikäli syytettyä vastaan oli koottu laillisesti riittävä näyttö, tuomari kirjautti asian aina alioikeuden tuomioon. Silloin kun täysi näyttö henkirikollisen syyllisyyden puolesta sen sijaan puuttui, legaalista todistelua ei välttämättä sovellettu, vaan menetelmän käyttö rajoittui ylioikeuksiin. Ei ole syytä olettaa, ettei 1700-luvun alioikeuksia olisi saatu keskusvallan kontrollin alle.[733]

Prosessilain vastaisten kuolemantuomioiden yleistymiseen sysäsivät monet tekijät. Kyse oli ensinnäkin yleisen turvallisuuden priorisoimisesta järjenvastaisen todistelun edelle. Ylikangas on päätellyt, että eteläpohjalaiset alioikeudet turvautuivat menettelyyn paikallisten paineiden takia: rikolliset oli saatava tuomituksi teoistaan. Rikospaikkakunnalla rikollisen identiteetti myös yleensä tunnettiin, ja alioikeustuomari ja lautamiehistö katsoivat tehtäväkseen suojella yhteisöä uusilta rikoksilta tai rikoksentekijän kostolta il-

729. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1784, Di 19, no 40; v 1785, Di 20, no 1; 32.
730. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, Ece 46, no 4.
731. Pihlajamäki 1997, s. 169.
732. Vrt. myös Ylikangas 1976, s. 219.
733. Vrt. Pihlajamäki 1997, s. 167 ss.

miantajilleen.[734] Heikki Pihlajamäen mukaan alioikeudet tinkivät verrattain yleisesti legaalisesta näyttövaateesta myös 1820- ja –40-lukujen välillä prosessoiduissa henkirikostapauksissa eri puolilla Suomen suuriruhtinaskuntaa. Menettely johtui osittain tuomioistuinten välisen päätöksenteon eroavaisuuksista: ylioikeuksissa käsittely oli kirjallista, käräjillä taas suullista. Päinvastoin kuin kihlakunnanoikeudet, rikospaikoista kaukana sijainneet hovioikeudet olivat lisäksi riippumattomia paikallisyhteisöstä. Vaikutusta voimisti myös lautamiehistön puuttuminen. Legaalisten todisteluvaatimusten rikkomiseen oli myös tekninen syy: langettavalle tuomiolle ei ollut järkevää vaihtoehtoa. Rikoksentekijää ei olisi voitu pitää tutkintavankeudessa, jos alioikeus olisi vapauttanut syytetyn. Prosessilain rikkominen oli ainoa keino varmistaa rikoskontrolli ja rikollisen saaminen oikeuden eteen asian venyessä eri oikeusasteissa.[735] Samat tekijät selittävät järkeenkäyvästi itäsuomalaisten alioikeuksien soveltamaa käytäntöä. Lisäksi ilmiölle oli kontrollipoliittinen syy.

Ruotsin lakikomissio oli jo 1640-luvulla tiedostanut, että alioikeuksien jakamien kuolemantuomioiden illusorisuus kalvoi vakavasti tuomioistuimien arvovaltaa. Ilmiötä pyrittiin korjaamaan lähes välittömästi. Esimerkiksi kuningatar Kristiinan rangaistusjärjestyksen (1653) säädöksien yhtenä tavoitteena oli lisätä alioikeuksien nauttimaa kunnioitusta ja kunniaa *(respekt och heder)*. Tämä tapahtui karsimalla sellaisten kuolemantuomioiden määrää, jotka jouduttaisiin ylioikeuksissa lieventämään. Käytännössä alioikeuksien jakamista kuvitteellisista teloitustuomioista pidettiinkin 1600- ja 1700-lukujen aikana kiinni *pelotteeseen sidotun kontrollipolitiikan* nimissä – samasta syystä alioikeuksien sallittiin myös poiketa legaalisesta todistelusta. Kovia rikoslakeja pidettiin tietoisesti voimassa pelotteen ylläpitämiseksi, vaikka lainsäätäjä uskoi jo lähtökohtaisesti, että useimmat kuolemanrangaistukset lievennettäisiin ylemmissä tuomioistuinportaissa muiksi seuraamuksiksi.[736]

Järjestelmä, jossa valtaosa alioikeuksien jakamista rangaistuksista säännönmukaisesti lievennettiin, saattoi heikentää käräjäinstituution uskottavuutta yleisön silmissä. Ilmiön on arvioitu myös laimentaneen aivan oleellisesti laissa säädetyn rangaistusuhkan tehoa.[737] Mitä lievennyskäytäntö merkitsi oikeuden ennustettavuuden kannalta? Sen vaikutus oli ainakin kaksitahoinen: yleisö oppi ennakoimaan sovelletun tuomiokäytännön periaatteet, mutta sille jäi osittain epäselväksi, mihin kirjoitettuun normiin lievennykset tarkkaan ottaen perustuivat.

Lainvastaiset kuolemantuomiot lisääntyivät itäsuomalaisissa alioikeuksissa lähes samaan aikaan kuin toteutui eräs henkirikoksen tutkintaan merkittävästi vaikuttanut prosessuaalinen käännekohta, kidutuksen käytön voimakas rajoittaminen. Kustaa III antoi heti vallankaappauksensa jälkeen vuonna 1772 määräykseen, joka lakkautti vankiloiden yhteydestä kidutushuoneet.

734. Ylikangas 1976, s. 206 ss.
735. Pihlajamäki 1997, s. 167–168.
736. Thunander 1993, s. 45, 251–254; Anners 1965, s. 235. Drottn. Christinae Straff-Ordning d. 18.5.1653. Schmedeman 1706, s. 294–296. Tuomioistuinten arvovallan heikkenemisestä 1600-luvulla tästä syystä, myös Aalto 1990, s. 148.
737. Anners 1965, s. 101.

Niissä rikoksista epäiltyjä oli piinattu tunnustamaan syytteet. Koska kuninkaalla itsellään ei ollut valtuuksia kumota lakia (RB XVII:37) yksin, Kustaa III turvautui taktiseen manööveriin, jonka seurauksena hovioikeudet muuttivat lopulta laintulkintaansa. Tämän seurauksena myös entisenlainen raskaanpuoleisen vankeuden soveltaminen eli kaikkinainen kidutus kiellettiin käytännössä vuonna 1774.[738] Alioikeudet saattoivat turvautua prosessilain vastaisiin kuolemantuomioihin myös vastareaktiona siihen, että paikallisia, jo valmiiksi vähäisiksi koettuja tutkinnallisia painostusmenetelmiä, tässä tapauksessa tunnustukseen piinaamista, rajoitettiin.

On huomionarvoista, että surmatekojen luonne vakavoitui ja henkirikosten kiistäminen yleistyi mm. Savon pohjoisimmissa pitäjissä sekä Liperissä nimenomaan kidutuksen kieltämistä välittömästi seuranneina vuosina. Suhtaudun kuitenkin varauksellisesti ajatukseen, että pelkkä piinan avulla luodun pelotteen lakkaaminen voisi raaistaa laajakantoisesti henkirikosten teonpiirteitä. Yksilötasolla kaikki on sen sijaan mahdollista etenkin, kun tunnustusvankeus ei ollut vielä ennen 1780-lukua mitenkään vakiintunut henkirikoksen sijaisseuraamusmuoto etenkään Karjalassa. Jos tällaisen kontrollityhjiön muodostaminen voi selittää yleisesti rikosten ominaisluonteen vakavoitumista, tutkitun alueen moraalijärjestelmä oli pahassa kriisissä.

Hovioikeudet näyttävät hyväksyneen itäsuomalaisten alioikeuksien tavan jakaa henkirikoksista prosessilain vastaisia langettavia tuomioita; näinhän käräjillä toimittiin monesti myös muissa vakavissa rikoksissa. Tappo- ja murhatuomioita muuttaessaan hovioikeudet eivät yleensä oikaisseet alioikeuksia todistelusäädösten rikkomisesta.[739] Istuinportaan tuomarit saattoivat ehkä osittain hyväksyä käytännön esimerkiksi käänteisen todistustaakan idean perusteella (RB XVII:29).[740] Henkirikostuomioiden purkaminen ja oikeudenkäyntien uusiminen yleistyivät Vaasan hovioikeuspiirissä laajassa mitassa vasta 1700–1800-lukujen taitteessa. Oikaisuihin antoivat syyn muotovirheet, mutta niiden peruste oli useimmiten päinvastainen kuin edellä. Langettavan tuomion antamisesta liian vähäisin todistein ei ojennettu, vaan tuomioita purettiin lähinnä silloin, kun alioikeus oli vapauttanut syytetyn kuulematta jotakuta olennaiseksi nähtyä todistajaa. Oikeuskäytännön heterogeenisyyttä eri tuomioistuinportaissa ei koettu ongelmaksi. Se oli aikakaudelle luonteenomaista kaikkialla Euroopassa.[741]

Murhien oikeudellinen repressio hajosi 1700-luvun loppupuolella lähestulkoon kokonaan todistelusäädösten tiukkaan soveltamiseen. Murhaajat olivat taipuvaisimpia kiistämään tekonsa; sehän oli täysin johdonmukaista ottaen huomioon rikosmuodon harkitun ja salatun ominaislaadun. Tämän vuoksi kaikkein häikäilemättömimpien henkirikosten rangaistusvarmuus oli selvästi heikompi kuin teoissa, jotka olivat harkitsemattomia tai tuottamuk-

738. Anners 1965, s. 186–197.
739. Varkaustapauksissa käytäntö oli toinen: kun legaalinen näyttö kuolemantuomiolta puuttui, hovioikeus katsoi alioikeuksien tuominneen virheellisesti. Koskelainen 2001, s. 135–136. Vrt. tuomioiden purkamisesta myös Thunander 1993, s. 147–148.
740. Presumtiota voitiin soveltaa lievempiin rikoksiin silloin, kun syyllistä vastaan oli puoli näyttöä. Lievissä rikoksissa syytetty saattoi silloin puhdistautua valalla. Vakavista rikoksista puhdistusvalaa ei sen sijaan voitu toimeenpanna.
741. Pihlajamäki 1997, s. 194

sellisia. Ilmiö rikkoi prosessin oikeudenmukaisuutta; vakavimmista rikoksista rangaistiin siinä tapauksessa harvemmin kuin lievistä. Kierre ruokki itseään: suunnitelmalliset ja salatut henkirikokset yleistyivät ilmeisesti sitä mukaa, kun tietämys varhaisemmissa murhaprosesseissa sovelletusta todistelusta levisi ja vahvistui.[742]

Legaalisen todistelun avulla pyrittiin selvittämään aineellinen totuus. Käytännössä tavoitteesta onnistuttiin toteuttamaan menetelmän avulla pelkästään pieni osa. Legaalinen todistelu kyllä eliminoi oikeusmurhat, viattomia ei voitu teloittaa syyllisenä. Ruotsalaisessa muodossaan todistelujärjestelmä ei kuitenkaan riittänyt päinvastaisten totuuskriteerien toimeenpanemiseen eli aukottomaan syylliseksi osoittamiseen. Todistelumääräyksiin sisältynyt ristiriita ei vielä nähtävästi herättänyt laajaa julkista lainopillista keskustelua säädösten purkamiseksi.[743] Esimerkiksi Calonius puoltaa pikemmin pakkokeinoja tunnustuksen saamiseksi kuin kyseenalaistaa todistelujärjestelmän oikeutusta.[744] Myös hovioikeudet olivat samalla kannalla ja lisäksi pyrkivät laajentamaan tunnustuksen määritelmää.[745] Ensin mainittu pyrkimys – eikä vapaaharkintaisen todistelun eteenpäinvieminen – hallitsi prosessista käytävää keskustelua myös kustavilaisessa valtaneuvostossa.[746] Muualla Euroopassa vaatimukset todennäköisyyteen perustuvasta legaalisesta totuudesta saivat sitä vastoin jalansijaa vähitellen 1700-luvun aikana. Vapaasta todisteiden harkinnasta tuli osa valistuksen ideologian todistusteoreettista ohjelmaa. Vasta tämän menetelmän uskottiin selvittävän totuutta luotettavasti.[747]

Vapaan harkinnan voittokulku edellytti valtion hallinnollisen vallan vahvistumista. Ammattituomareille voitiin näet jakaa valtaa tuomita vähemmän objektiivisen ja näkyvän näytön perusteella vasta silloin, kun valtiolla oli oikeudenkäyttöön ja hallintoon riittävän vankka ote.[748] Tuomarin vakaumus ja empiristinen totuuden selvittämisen tapa – eli entistä kehittyneempi käsitys aineellisesta totuudesta – peittosivat 1700-luvun keskieurooppalaisessa oikeuskäytännössä vähitellen nk. muodollisen totuuden.[749] Tätä ilmensi mm. se, että vakuuttavat aihetodisteet alkoivat riittää näytöksi lievän rikosoikeudellisen sanktion langettamiseen. Kuolemantuomiota ei sen sijaan koskaan perustettu subjektiiviseen harkintavaltaan.[750] Ranskan lainsäädännössä legaalisesta todistelusta luovuttiin vuonna 1790, Saksan valtioissa ja Ruotsissa 1800-luvun puolessavälissä. Suomessa vapaaharkintainen todistelu vahvistettiin asetusteitse Suomessa vasta 1900-luvun vaihteessa.[751] Pihlajamäen mukaan legaalisesta todistelusta luovuttiin henkirikosten osalta myöhemmin kuin muissa rikosmuodoissa. Monia muita vakavia rikoksia

742. Tämä kehitys alkoi osin jo 1600-luvulla, kuten Aalto ja Ylikangas ovat osoittaneet Porvoon ja Turun seutujen osalta. Aalto 1990, s. 146–147; Ylikangas 1999.
743. Ks. esim. Flintbergin kritiikki RB XVII:7 § kohtaan. Siinä kyseenalaistetaan pikemmin todistajien kelvollisuus. Flintberg 1799; Flintberg 1796, 109–119.
744. Nousiainen 1993, s. 404.
745. Vrt. Anners 1965, s. 190 ss.
746. Anners 1965, s. 196–206.
747. Nousiainen 1993, s. 244.
748. Nousiainen 1993, s. 250.
749. Nousiainen 1993, s. 190, 249.
750. Pihlajamäki 1997, s. 46, 250.
751. Nousiainen 1993, s. 243.

koskeneissa oikeusprosesseissa tästä todistelumenetelmästä luovuttiin osaksi jo 1800-luvun alussa, jopa varhemminkin.[752]

Käytössä olleen inkvisitorisen rikosprosessin keskeiseksi tehtäväksi oli perinteisesti määritelty "totuuden selvittäminen" *(utleta sanningen)*.[753] Vuoden 1734 lain prosessilain todistelusäännöt tekivät tehtävän vaikeaksi, sillä legaalisen totuuden käsite kumosi niissä aineellisen totuuden silloin, kun nämä totuuden lajit olivat ristiriidassa keskenään. Vuoden 1734 lain voimaantuloa seuranneena eräänlaisen kansallisen positivismin aikana oikeuslähteiksi kelpasivat vain kirjoitetut lait ja asetukset.[754] Oikeudenkäynnin alkuperäinen tavoite ja keskeinen oikeusperiaate eli yhtäältä pyrkimys totuuteen ja toisaalta legitiimi lakiin sitoutumisen prinsiippi olivat ristiriidassa niin kauan kuin legaalinen todistelu pysyi vallalla. Tästä näkökulmasta prosessilain vastaisten kuolemantuomioiden yleistyminen oli lain hengen voitto: oikeusperiaate eli yleiset totuuskriteerit kumosivat yksittäisen niitä vastaan sotivan normin. Vain alioikeudet rohkenivat tällä tavoin pyristellä irti pakkopaidasta, johon kapea oikeuslähdeoppi oli ne sitonut. Henkirikosprosessien osalta hovioikeudet eivät voineet seurata niitä, sillä tuomarikunnalla ei ollut lainsäätäjän tai tulkitsijan valtuuksia etenkään sen jälkeen, kun leuteraatioasetuksissa kiellettiin myös (kuninkaallisiin) ennakkotapauksiin vetoaminen.

Leuteraatioasetukset henkirikosten tuomiokäytännössä: vastaus sosiaaliseen tilaukseen?

Henkirikosten teonpiirteiden raaistuminen jäi ilmeisesti perifeeriseksi ilmiöksi. Itäsuomalaiset murhat ja niiden yleistyvä kiistäminen eivät herättäneet pääkaupungissa kokoontuvien lainsäätäjien parissa reaktiota, jota kutsutaan moraaliseksi paniikiksi. Käsitteellä viitataan kampanjaan jotakin – usein kuvitteellista – yhteiskunnallista uhkakuvaa vastaan, menetelmänä rikoslain kiristäminen. Yhteiskunnallisten voimien eli mm. yleisen mielipiteen, tiedonvälityksen ja lainsäätäjien pelkojen kohteeksi valikoituu useimmiten jokin marginaaliryhmä, varkaustapauksissa tämä oli "vaaralliseksi alaluokaksi" kutsuttu sosiaalinen kategoria. Moraalisen paniikin heräämisestä voidaan puhua myös tutkimusajan Ruotsissa. Tukholman päättäjät arvioivat, että useat rikosmuodot, esimerkiksi murtovarkaudet ja suisidaalimurhat, olivat lisääntyneet rajusti 1700-luvun puolenvälin tietämillä. Rikosmuotojen sanktiontia kiristettiin uusin, repressiivisin erityissäädöksin: murtovarkauksia vuonna 1745 ja suisidaalimurhia vuonna 1754.[755] Tutkimuksissa on kyseenalaistettu mainittujen rikosmuotojen todellinen mittakaava.[756]

Voidaan väittää, ettei vastaavanlainen moraalinen paniikki levinnyt tavanomaisia murhia ja tappoja koskevaksi; niiden rangaistusseuraamuksiin ei näet tutkimusaikana kajottu. Rikoslaissa ei olisi juuri ollutkaan ankaroitta-

752. Pihlajamäki 1997; vrt. myös Koskelainen 2001, s. 141.
753. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, I:3, s. 1. Lisäksi Nehrman ja Calonius mm. teoksessa Nousiainen 1993, s. 385, 387–388.
754. Modeér 1997, s. 105.
755. Moraalisesta paniikista varkaussäädösten taustalla ja käsitteen synnystä, ks. Koskelainen 2001, s. 56–57, 200–201 ja Österberg 1994, s. 13, "vaarallisesta alaluokasta", ks. Koskelainen 2001, s. 117 viitteineen. Kummastakin edellä mainitusta, myös Davis 1980.
756. Koskelainen 2001; Kaspersson 2000, s. 96–101.

misen varaa. Rangaistussäännösten muuttumattomuuteen oli varmasti osasyynä se, ettei suunnitelmallinen väkivaltaisuus ollut suisidaalimurhia lukuun ottamatta sosiaalinen ongelma valtakunnan keskusalueilla, vaan ainoastaan kaukaisilla syrjäkulmilla.

Rikoslain kiristämisen sijaan henkirikosten repressiota kohennettiin kehittämällä vakavia rikoksia koskevaa prosessimenettelyä. Oikeudenkäyntimääräyksiä tehostettiin tältä osin jo vuonna 1750. Tuolloin ylioikeuksille annettiin valtuudet tutkia ja ratkaista samoja tapauksia uudelleen myös siinä tapauksessa, ettei syytetyn syyllisyyttä ollut jätetty tulevaisuuteen.[757]

Myös leuteraatioasetukset kajosivat varsin syvällisesti henkirikostuomioiden linjanvetoon. Leuteraatioasetuksissa määriteltiin ensinnäkin henkirikosten rangaistusseuraamusten arbitroimiselle selvät rajat: tällä tavoin pyrittiin itse asiassa voimistamaan rikosmuodon tuomiokäytäntöä. Samaa tehtävänasettelua täydensi tunnustusvankeuslaitoksen vahvistaminen samoissa säädöksissä. Käytännössä instituutio oli peräisin jo huomattavasti aiemmalta ajalta. Leuteraatioasetukset vastasivat sosiaaliseen tilaukseen henkirikoksia koskevan rangaistuskäytännön voimistamiseksi: rikoslain säädökset olivat jo tarpeeksi ankarat, prosessilaki sen sijaan oli kaivannut täsmennystä, jota nyt osaksi saatiin.

Henkirikosten rangaistussäännösten tiukentamiseen ei ollut tarvetta myöskään siksi, että oikeusrevision ja KM:n käytössä oli perinteinen menetelmä rangaistusseuraamusten ankaroittamiseen: oikeus koventaa kuolemanrangaistuksen muotoa rikoksen asianhaarojen perusteella. Tämäkin toimivalta kirjattiin leuteraatioasetuksiin. Menettelyä sovellettiin käytäntöön silloin tällöin. KM sovelsi suisidaalimurhaajille määrättyä rangaistusta muistakin törkeimmänlaatuisista henkirikoksista tuomittuihin etenkin 1770-luvulla. Tätä kautta suisidaalimurhia koskeneen moraalisen paniikin lainsäädännölliset seuraukset ulottuivat käytännössä myös vakavimpiin itäsuomalaisiin henkirikoksiin.

Henkirikosten repression kattavuutta olisi voinut parantaa erään varsin yksinkertaisen keinon avulla: soveltamalla käännettyä todistustaakkaa. Jos syytetyn syyllisyyden puolesta olisi kertynyt puoli näyttöä, tämän olisi täytynyt puhdistaa itsensä epäilyistä. Tällainen menettely koettiin oikeustieteessä perinteisesti virheelliseksi;[758] presumtion yleinen käyttöönotto olisi lisäksi edellyttänyt oikeudenkäyntiä koskeneen lainsäädännön muuttamista. Lakiin kirjattua presumtiota sovellettiin ani harvoin myös lapsenmurhaprosesseihin.[759] Mainituista varauksista huolimatta kiistämisongelmaan etsittiin ratkaisua myös todistustaakkakysymyksistä. Henkirikoksista syytettyihin alettiin tietyntyyppisissä tilanteissa soveltaa eräänlaista käännettyä todistustaakkaa 1700-luvun loppupuolella. Menettely koski tapauksia, joissa syytetty tunnusti syytteen vain osittain.

---

757. Nousiainen 1993, s. 403–404.
758. Vrt. Calonius, Commentar till landslagen. Förklaringar till Dråpmåla balk med wilia, cap II. Vielä 1600-luvulla teloituksia toimeenpantiin yleisesti ilman tekijän tunnustusta noituus- ja lapsenmurhaprosesseissa. Näissä näet syytettyyn kohdistui presumtio. Vrt. Inger 1994, s. 79–80. Raskaiden hengenasioiden tuomitsemisen edellytykseksi syytetyn tunnustus mainitaan kuitenkin vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantiassa.
759. Rautelin 2001, käsikirjoitus, ei sivunumeroita.

Osittaiset tunnustukset

Henkeä koskevissa asioissa oli todistelun ensisijaisena päämääränä saada syytetty tunnustamaan. Koska tavoitteen toteutumiseen ei kaikilta osin ollut realistisia mahdollisuuksia, ylioikeudet tulkitsivat käytännössä myös eräitä *puutteellisia tunnustuksen muotoja* riittäväksi näytöksi langettavan tuomion ja jopa kuolemantuomion antamiseen. Tähän saattoi antaa jonkinlaista perustetta presumtion eli käänteisen todistustaakan idea. Lievissä rikoksissa puoli näyttöä muodosti presumtion, jonka jälkeen vastaaja saattoi puhdistaa itsensä valalla (RB XVII:29). Käytännössä puoli näyttöä käänsi siten todistustaakan vastaajalle ja teki tuomarille mahdolliseksi soveltaa eräänlaista vapaaharkintaista todistelua.[760] Hovioikeuksissa samankaltaista logiikkaa ulotettiin ilmeisesti vähitellen raskaisiinkin rikoksiin. Näin toimittiin siitä huolimatta, ettei kuolemalla rangaistavista rikoksista voinut mennä puhdistusvalalle. Oikeusrevision ja korkeimman oikeuden käytännössä eräät vaillinaiset tai osittaiset tunnustuksen muodot alkoivat 1700-luvun loppupuolella vähitellen kääntää joissakin henkirikosprosesseissa todistustaakan syytetylle. Mainitunlaisissa tapauksissa vahvojen aihetodisteiden tai todistajanlausuntojen tuli tukea käsitystä tekijän syyllisyydestä.[761]

Osittainen tunnustus oli tosiasiallisesti vain syytteessä mainitun rikoksen teonpiirteiden kaunistelua. Todistustaakan kääntäväksi ja siten kuolemantuomioon riittäväksi näytöksi tulkittiin ylioikeuksien käytännössä ensinnäkin rajoittunut tunnustus – epäilty myönsi rikosajankohtana lyöneensä, muttei puukottaneensa uhria – , toisekseen kvalifioitu tunnustus – tekijä myönsi rikoksen, mutta väitti sen tapahtuneen vahingossa, itsepuolustukseksi tai mielenhäiriössä. Näihin lieventäviin olosuhteisiin vetoaminen olisi onnistuessaan muuttanut koko rikosotsakkeen toiseksi. Ensin mainitussa tapauksessa vähemmän vahingollisen surmamenetelmän käyttö olisi voinut muuttaa syytteen kuolemantuottamukseksi, jälkimmäisessä tapauksessa rikokselta taas puuttui vahingoittamisen tarkoitus, jota tappotuomio aina edellytti. Kolmas osittaisen tunnustuksen muoto ei koskenut rikoksen tunnusmerkistöä, vaan sen näyttöä: myös epäillyn vetäessä oikeuden edessä antamansa tunnustuksen takaisin tämä sortui tietynlaiseen vaillinaiseen tunnustukseen. Silloinkin syytetyn tehtäväksi jäi osoittaa, että aiempi tunnustus oli ollut väärä.[762] Paineet samanlaisen menettelyn noudattamiseen kasvoivat tutkimusaikana selvästi myös oikeuden ulkopuolella annettujen tunnustusten osalta.

Ylioikeuksien jakamat henkirikostuomiot olivat ennakoimattomimpia niissä 25 tapauksessa, joissa syytetyn tunnustus oli edellä esitetyin tavoin vaillinainen. Kaikki nämä prosessit päätyivät hovioikeudesta kuninkaan ja revision työpöydälle. KM punnitsi rikostapausten olosuhteet ja uhrin kuolinsyyn muodostamatta siltikään kovin yhtenäistä linjanvetoa. Yksittäistapa-

760. Rautelin 2001, käsikirjoitus, ei sivunumeroita.
761. Pihlajamäki 1997, s. 171–172. Ks. tunnustuksen oikeudellisista laatuvaatimuksista ja erilaisista vaillinaisista tunnustuksista ennen vuoden 1734 lain voimaantuloa Inger 1994, s. 94 ss, vuoden 1734 lain aikana ibid., s. 195 ss. Vrt. myös Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar til Tingmåla balk XX–XXI. cap. Nousiaisen mukaan myös RB XVII:29 ja saman kaaren XX:2 määräävät mm, että pöytäkirjaan otetut asianomaisen suulliset esitykset saattoivat tuottaa presumtion. Vrt. Nousiainen 1993, s. 390.
762. Pihlajamäki 1997, s. 171–172.

usten näyttöön, teonpiirteisiin ja olosuhteisiin perustuneet tilannetekijät näyttävät altistaneen istuimen subjektiiviselle argumentaatiolle. Kyse oli siis jonkinasteisesta vapaasta harkinnasta, jonka teki mahdolliseksi kääntyneen todistustaakan idean soveltaminen käytäntöön. Oikeusrevision tunnustuskäsitys löyheni tällä tavoin ilmeisesti vasta vuoden 1756 leuteraatioasetuksen jälkeen. Voidaan otaksua, että KM ja revisio sovelsivat tällaista, osittaiseen tunnustukseen pohjautunutta presumtiota yhä useammin 1700-luvun loppupuolella; alioikeudethan olivat tarvitessaan varhemminkin tinkineet tarpeen vaatiessa tunnustuksen sisällöllisistä vaatimuksista. Se, että ylioikeudet alkoivat hyväksyä vaillinaisia tunnustuksia täydeksi näytöksi, saattoi sen sijaan olla alku prosessille, joka vähitellen mursi legaaliseen todisteluun perustuneen oikeusprosessin. Liisa Koskelainen on havainnut rinnakkaisen ilmiön myös varkausoikeudenkäynneissä. Turun hovioikeus alkoi langettaa murtovarkauksista kuolemantuomioita pelkkien aihetodisteiden perusteella vähitellen vapauden ajan lopulla.[763] Osittaisten tunnustusten hyväksyminen täydeksi näytöksi vahvisti rangaistusvarmuutta. Voidaan otaksua, että tämän periaatteen soveltaminen johti muutoksiin syytettyjen käyttäytymisessä: nämä saattoivat tulla yhä taipuvaisemmiksi kiistää syytteet kokonaan.

763. Koskelainen 2001, s. 141.

TAULUKKO 9. *Pääsyytetyn saama tuomio henkirikostapauksissa, joissa syytetyn syyllisyyden puolesta oli todistajanäyttöä, mutta syytetty tunnusti rikoksen vain osittain. (aineistona Pohjois-Savon ja Karjalan alueella 1748–1807 tapahtuneet henkirikokset):*

kvalifioitu tunnustus (väittäminen itsepuolustukseksi) + ei suoranaisia silminnäkijöitä	-kuolemantuomio kaikissa oikeusasteissa (Ilomantsi 1754, no 1, Kuopio 1762) -kuolemantuomio ali- ja hovioikeudessa, lievennys kuninkaallisella armahduksella henkisakoksi ja asianomistajan kanssa sopimiseksi (Joroinen 1751)
kvalifioitu tunnustus (väittäminen itsepuolustukseksi)+ silminnäkijälausunnot	-kuolemantuomio ali- ja hovioikeudessa, lievennys kuninkaallisella armahduksella täyteen henkisakkoon tai maksimiruumiinrangaistukseen (no 2, Ilomantsi 1754) -kuolemantuomio ali- ja hovioikeudessa (no 3, Ilomantsi 1760, no 4 Tohmajärvi 1766, Kuopio 1768,[a] Tohmajärvi 1795)
rajoittunut tunnustus (tunnustettiin todellista lievempi teonlaatu) + osin jäävejä silminnäkijöitä osalle pahoinpitelystä	-kuolemantuomio ali- ja hovioikeudessa (no 5 Pielisjärvi 1763, Liperi 1777) -kuolemantuomio ali- ja hovioikeudessa, lievennys kuninkaallisella armahduksella täyteen ruumiinrangaistukseen ja elinkautiseen linnoitustyöhön (Ilomantsi 1781) -kuolemantuomio alioikeudessa, MB XXXIX:2 §:ään perustunut henkisakko hovioikeudessa (Tohmajärvi 1783, Nurmes 1798, Tohmajärvi 1792, Rantasalmi 1804, Pielisjärvi 1807) -täysi henkisakko MB XXVIII:2 §:n perusteella alioikeudessa, kuolemantuomio MB XIV:1 ja XXXIX:2 §:n perusteella hovi- ja korkeimmassa oikeudessa (Leppävirta 1803)
rajoittunut tunnustus (pääsyytetty tunnusti todellista lievemmän teonlaadun) + ei silminnäkijöitä (mahdollisesti oli kuulijoita)	-kuolemantuomio kaikissa oikeusasteissa (Joroinen 1807) -kuolemantuomio ali- ja hovioikeudessa, lievennys kuninkaallisella armahduksella täydeksi henkisakoksi tai ankarimmaksi ruumiinrangaistukseksi -kuolemantuomio alioikeudessa, täysi henkisakko MB XXVIII:2 hovioikeudessa (Rantasalmi 1804) -henkisakko ali- ja hovioikeudessa (Tohmajärvi v. 1752) -muu tuomio (vanhempien solvaus) alioikeudessa, täysi henkisakko hovioikeudessa (Rantasalmi v. 1753) -kuolemantuomio alioikeudessa, hovioikeudessa tulevaisuuteen (Kuopio 1777)

vaillinainen tunnustus (mielenhäiriöön vetoaminen, muistinmenetys viinan vuoksi) + silminnäkijätodistajat	-kuolemantuomio kaikissa oikeusasteissa (Kuopio 1806, no 6) -kuolemantuomio ali- ja hovioikeudessa, lievennys kuninkaallisella armahduksella ruumiinrangaistukseen (Ilomantsi 1790) -kuolemantuomio kaikissa oikeusasteissa (murha, Pielisjärvi 1807)
kvalifioitu tunnustus (väittäminen vahingoksi), jäävejä silminnäkijöitä	-kuolemantuomio alioikeudessa, hovioikeudessa lieventävien olosuhteiden perusteella täysi henkisakko (Ilomantsi 1754)
kahden henkilön ristikkäiset tunnustukset, ja murhan toimeksiannon sekä -aikeen tunnustus, ei silminnäkijöitä (palkkamurha)	-kuolemantuomio molemmille ali- ja hovioikeudessa, kuninkaallisella armahduksella arvanheittomääräys, jolla toinen syytetty vältti teloitustuomion (Pälkjärvi v. 1786, no 7)
oikeuden ulkopuolella tapahtunut (ekstrajuridiaalinen) tunnustus	-kuolemantuomio ali- ja hovioikeudessa, lievennys kuninkaallisella armahduksella suurimpaan ruumiinrangaistukseen (Rantasalmi 1786, no 8)

a. Tapauksen olosuhteet olivat kuitenkin tapausta 1 raskauttavammat.

Lähde: VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot ja designaatioluettelot v 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.

Hätävarjeluun vetoaminen ei säästänyt syytettyä kuolemantuomiolta, mikäli rikosolosuhteet viittasivat syytetyn oman todistuksen virheellisyyteen.

(no 1) Liperin komppanian jääkäri Fedor Puhakka eli Trogen löi puukolla ilomantsilaista loismiestä Risto Kinnusta lokakuussa 1799 niin, että tämä kuoli seuraavana päivänä. Puhakka tuomittiin mestattavaksi kaikissa oikeusasteissa, koska tämä oli tunnustanut tekonsa eikä lieventäviä asianhaaroja löytynyt.[764]

Puhakka puolustautui oikeudessa väittämällä tappoa hätävarjeluksi, johon hän oli pakotettu Kinnusen ahdisteltua häntä. Puhakka kertoi Kinnusen solvanneen häntä aiemmin päivällä muiden kuullen useaan otteeseen, kunnes syytetty kertoi lähteneensä pois kiusaajansa luota. Kinnunen oli seurannut Puhakkaa, saanut hänet kiinni ja lyönyt tätä puukappaleella useita kertoja pitkin kehoa. Hyökkääjältä putosi puukko, jonka Puhakka väitti sitten noukkineensa mukaan ja lähteneensä pakoon. Kun Kinnunen jahtasi häntä edelleen, Puhakka väitti iskeneensä ahdistelijaansa puukolla hartioiden väliin.

Valatodistajat kertoivat päinvastaista: Kinnunen ei ollut uhannut Puhakkaa missään määrin, vaan seuraillut tätä ainoastaan leikillisesti. Puhakka oli kuitenkin kääntynyt raivoissaan, tempaissut maasta puukappaleen ja lyönyt sillä Kinnusta. Lisäksi todistettiin, että kuolettavasti haavoittunut Kinnunen valitti Puhakan puukottaneen hänet. Puukoniskuille ei kuitenkaan ollut silminnäkijöitä. Kun todistajat olivat kumonneet Puhakan hätävarjeluun perustetun puolustuksen, tämän alioikeudessa saama kuolemantuomio jäi voimaan ylemmissä oikeusasteissa.

Puhakan puolustus olisi voinut pitää vain siinä tapauksessa, että Puhakka olisi todistajista huolimatta kehdannut kieltää lyönnit kokonaan. Korkein oikeus

764. Tapaus perustuu: RA: JRR, 26.2.1800, f 335-6; Justitieärenden: HDP i orig. vol 40, 25.2.1800; 19.5.1800, f 412 sf.; VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1800, Di 35, no 4.

langetti Puhakalle kuolemantuomion, mutta tämä kääntyi vielä kertaalleen kuninkaan puoleen anoen armahdusta – tuloksetta. Kuolemantuomion voimassapitoa perusteltiin sillä, että aseen, puukon ja puuastalon käyttö, osoittivat tekotavan tahallisuutta.

1750-luvulla samanlainen tapaus oli vielä leuteroitu siitä huolimatta, että tapauksen asianhaarat olivat raskaammat kuin Risto Kinnusen tapossa:

(no 2) Veljensä Fedorin vuonna 1754 puukottanut ilomantsilainen talonpoika Mikitta Karreinen tunnusti velisurman, mutta väitti tapahtunutta vahingoksi. Useat todistajat kumosivat oikeudessa Mikittan puolustuksen argumentit ja Mikitta tuomittiin MB XIV:1 §:n perusteella mestattavaksi ja teilattavaksi. Myös Turun hovioikeus piti Karreista syyllisenä tahalliseen tappoon todistajanlausunnon ja vaillinaisen tunnustuksen perusteella, mutta mies vältti kuolemantuomion vuoden 1753 leuteraatioasetuksen perusteella. Hovioikeus oli ilmeisesti tulkinnut asianhaarat "erityisen lieventäviksi" tavalla, jota ei myöhemmässä käytännössä pidetty laillisena. Alioikeuden langettama kuolemantuomio todettiin oikein perustelluksi, mutta hovioikeus säästi asianhaarojen perusteella Mikittan hengen. Mikitta tuomittiin täyteen henkisakkoon tai varojen puuttuessa korkeimpaan raipparangaistukseen sekä häpeärangaistukseen. Leuteraatioasetusten yhteydessä hovioikeuksille jaetun määrämuotoisen kaavan mukaan tekijää kehotettiin lopuksi varomaan tekojaan vastaisuudessa: *alvarligen åtwarnas honom at för sådan och all annor wanart sig hädanefter noga till wara taga, så kärt honom vara må att ett swårare straff att undwika.* [765]

Tässä varhaisessa tapauksessa kuolemanrangaistusta lievensi se, ettei Mikitta vastoin todistajien kantaa myöntänyt teon tapahtuneen vahingoittamisen tarkoituksessa. Myöhemmin samanlainen näyttö riitti ylioikeudessa kuolemantuomioonkin.

(no 3) Laskiaisen aikaan 1760 tapahtui Ilomantsin Vuotjärvellä jälleen velisurma. Rälssilampuoti Lukei Timofeoff iski illansuussa halolla kuoliaaksi veljensä Pedrin. Tapahtunutta pohjusti raskas ryypiskely veljen kanssa. Lukei oli mennyt iltapäivällä omaan tupaansa nukkumaan humalaansa pois, jolloin tämän puolikasvuinen tytär Agafea oli lähtenyt pakosalle setänsä Pedrin tuvalle, koska Lukei kävi humalassa säännönmukaisesti kestämättömän väkivaltaiseksi tytärtään kohtaan. Agafean piilotellessa setänsä tuvassa Lukei saapuikin kyselemään veljeltään, missä hänen tyttärensä mahtoi piileksiä. Säästääkseen tyttöä pieksännältä Pedri ja hänen vaimonsa kielsivät tietävänsä Agafean olinpaikasta ja kehottivat Lukeita hakemaan tytärtään muualta. Tämän jälkeen Lukei sivalsi Pedriä muutta syyttä nahkavyöllä päähän. Veljekset menivät pihalle selvittämään välejään, jolloin Lukei otti halon käteensä ja iski sillä veljensä kallon hajalle. Pedri jaksoi elää seuraavaan aamuun asti.

Oikeudessa Lukei väitti surmatekoa itsepuolustukseksi. Hän esitti Pedrin jahdanneen häntä keihään kanssa pihamaalla. Teon asianhaaroista ei löytynyt minkäänlaisia lieventäviä seikkoja, koska Lukein todettiin lyöneen ensin veljeään nahkavyöllä. Alioikeudessa Lukei tuomittiin mestattavaksi ja teilattavaksi MB XXIV:9 §:n perusteella. Tuomio perustui väärään pykälään. Kuolemantuomio piti kyllä hovioikeudessa, mutta sen peruste korjattiin MB XIV:1:ksi.[766]

Lyöntien tunnustaminen itsepuolustukseksikin riitti hovioikeudessa kääntämään todistustaakan vahingoittamisen tarkoituksesta syytetylle, koska teon muut *olosuhteet* kiistatta viittasivat Lukein syyllisyyteen. Välttyäkseen kuole-

765. MMA: KymLka, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1755, D17 a1, no 9/1.
766. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1762, Di 4, no 48. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet v. 1762, Hovioikeus maaherralle, D 24 a1/1, no 36.

mantuomiolta Lukein olisi siis pitänyt kyetä todistamaan itsepuolustuksensa tarve, kuten tohmajärveläisen talollisen Pekka Hirvosenkin:

> (4) Pekka Hirvonen surmasi puukolla Juho Tunnisen oikeudenkäyntikorvauksista syntyneen riidan tuoksinassa. Oikeudessa Hirvonen tunnusti tapelleensa Tunnisen kanssa, koska hän ei saanut tätä tulemaan mukaansa käräjille.
>
> Pukarit olivat aloittaneet tuvassa välienselvittelyn nyrkein, jatkaneet riitaa pellolla, jossa kiista yltyi avoimeksi käsikähmäksi. Hirvonen oli vetänyt vihdoin esiin puukkonsa ja iskenyt sillä Tunnisen vatsaan ja selkään syvät haavat. Puukotettu kuoli välittömästi verenhukkaan. Oikeudessa Hirvonen puolustautui väittäen surmaa itsepuolustukseksi, sillä Tunninen oli yrittänyt kuristaa hänet paidan kaulusvahvikkeella. Itsepuolustusväitettä eivät tukeneet olosuhteet, se ettei Hirvosella ollut kamppailusta mitään vammoja eikä sekään, että Tunninen oli todistajien nähden heittänyt käsistään ainoan aseensa, puukarahkan, miesten rynnättyä ulos tuvasta. Lisäksi Hirvonen oli lymyillyt piilossa tapauksen jälkeen, mikä tulkittiin syyllisyyttä tukevaksi aihetodisteeksi. Koska teolla oli silminnäkijätodistajia ja Hirvonen oli saatu tunnustamaan varsinaiset tapahtumat eikä teko ollut itsepuolustusta, Hirvonen tuomittiin molemmissa oikeusasteissa MB XXIV:1 §:n perusteella kuolemaan.[767]

Joissain tapauksissa yhdenkin vahingoittamisen tarkoituksessa isketyn *lyönnin* tai vähäisen korvatillikan tunnustaminen riitti *uhrin kuolinsyystä riippumatta* täydeksi näytöksi. Tapauksen muu asiayhteys määritteli sen, tuomitsiko ylin käsittelyaste syytetyn kuolemaan.

> (no 5) Pielisjärveläinen vanha talonpoika Pekka Horttanainen pahoinpiteli vaimonsa Anna Turpeittaren hengiltä vuoden 1763 jouluyönä koivun oksista yhteen sidotulla vitsakimpulla. Pekka itse väitti vaimon kaatuneen juovuspäissään ja aiheuttaneen itse vammansa. Kohtalokkaaksi käyneillä iskuilla ei ollut silminnäkijöitä, koska muu talonväki oli matkannut joulukirkkoon, mutta todistajat kertoivat miehen pahoinpidelleen samalla välineellä vaimoaan jo ennen heidän lähtöään. Maakunnanvälskäri Geissen antaman valaehtoisen lausunnon mukaan vainajan saamat vammat olivat kuolettavia. Vaikka Pekka kielsi surmanneensa puolisonsa, sekä ali- että hovioikeus pitivät näyttöä täytenä ja riittävänä kuolemantuomioon. Pekka oli myöntänyt todettua lievemmän pahoinpitelyn väittäen lyöneensä vaimoaan viisi kertaa vitsaksella. Lisäksi pahoinpitelyllä oli jäävittömiä silminnäkijätodistajia siinä vaiheessa, kun mukilointi ei ollut käynyt vielä kohtalokkaaksi. Tätä näyttöä pidettiin täytenä myös hovioikeudessa. Pekan kuolemantuomio säilyi molemmissa oikeusasteissa.[768]

Horttanaisen tapaus edustaa todistelun ääripäätä. Lainvoimaiseen kuolemantuomioon riitti poikkeuksellisen vähäinen näyttö: se, ettei syytetty voinut osoittaa kenenkään muunkaan tehneen syytteenalaista rikosta. Vastaavan kaltaisissa prosesseissa eli tapauksissa, joissa todistajat olivat nähneet tai kuulleetkin vain osan pahoinpitelystä, syytetylle tuomittiin useimmiten täysi henkisakko. Edellä mainitusta Horttanaisen tapauksesta ei ole säilynyt tutkinta-aineistoa, mutta ilmeisesti pahoinpitelyn jatkettu eli toistuva luonne määriteltiin hovioikeudessa raskauttavaksi asianhaaraksi, joka kovensi rangaistusta. Samoin ylioikeus toimi toisessa vaimonsurmatapauksessa vuonna 1803.[769] Tämä saattaa heijastaa voimakasta repressiivisen kontrollin

767. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1767, D 29 a1, no 4/1.
768. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1764, D 26 a1, no 31.
769. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1803, Di 38, no 67.

tarvetta perheen sisäisiin henkirikoksiin, joita koskevia syytteitä oli usein erittäin vaikea näyttää toteen.

Todistustaakka kääntyi syytetylle myös silloin, jos tämä väitti toimineensa rikoshetkellä mielenhäiriössä, muttei voinut todentaa väitettään. Tällainen näyttö riitti kuolemantuomion langettamiseen taposta vuonna 1807.

> (no 6) Musikantti Johan Nyman puukotti suutari Johan Veckmanin kuoliaaksi esimiehensä puhuttelussa Kuopion kaupungissa vuonna 1806. Teon sytykkeenä oli kunniaan liittyvä problematiikka. Suutari Veckman oli kannellut everstiluutnantille, että Nyman oli lyönyt häntä edellisenä päivänä. Nyt henkirikoksen uhriksi joutunut suutari Veckman oli itse puolestaan surmannut Kuopion pitäjän koulumestari Samuel Kurosen vuonna 1795. Teon asianhaarat olivat niin lievät, että Veckman oli saanut pitää henkensä.[770]
>
> Musikantti Nyman valitteli rikoksen tutkinnan aikana muistinmenetystä ja väitti olleensa teon hetkellä mielenvikainen. Alioikeus langetti Nymanille kovennetun kuolemantuomion murhasta (MB XII:1), mutta Vaasan hovioikeus muutti rikosotsakkeen tahalliseksi tapoksi (MB XXIV:1). Tämä johtui kahdesta seikasta. Oikeus ei ensinnäkään voinut osoittaa syytetyn toimineen vakaassa harkinnassa. Uhria ei toisekseen myöskään surmattu salassa. Mestaustuomio piti myös korkeimmassa oikeudessa Nymanin vetoomuksesta huolimatta.[771]

Pälkjärvellä tapahtui vuonna 1786 rälssilampuodin palkkamurha (no 7), josta Tohmajärven käräjät tuomitsivat kuolemaan kaksi miestä. Molempien miesten saamat tuomiot säilyivät poikkeuksellisesti voimassa myös Vaasan hovioikeudessa. Vasta KM lievensi toisen osallisen rangaistuksen.

> Harvinaisen menettelyn syynä olivat todisteluvaikeudet. Pääsyytetyt nimittäin todistivat oikeudessa toisiaan vastaan ristikkäin. Hovioikeus tulkitsi kummankin syytetyn, sekä Pikkaraisen että Liuhan, antaman osittaisen tunnustuksen langettavaksi ja kuolemantuomioon riittäväksi näytöksi.
>
> Kun rälssilampuoti Juho Päivinen oli löydetty lokakuussa 1786 hengiltä ammuttuna kaskiaukealtaan, loismiehet Antti Pikkarainen ja Pekka Liuha asetettiin teosta epäiltynä välittömästi syytteeseen. Kumpikin miehistä kielsi pitkään osallistuneensa Päivisen murhaan. Lopulta papiston taivuttelut – tai kurjat tutkintavankeusolosuhteet – tehosivat syytettyihin. Nämä alkoivat tilittää osuuttaan verityöhön. Miekkoset todistivat rikosolosuhteista ristiin. Menettely saattoi olla aivan tietoinen ja yhteinen valintakin.[772] Tällä tavoin kummankin syyllisyyden puolesta saatiin kokoon yksi esteellinen todistajanlausunto, rikoskumppanin kertomus.
>
> Paikkakunnalla oli yleisesti tunnettua, että Pikkarainen oli vihannut Päivistä heltiämättä siitä päivästä, kun Pikkarainen itse oli häädetty viljelemältään tilalta. Päivinen oli vuokrannut samaisen tilan ja saanut lampuodin aseman. Pikkaraisen ja Liuhan oli nähty suunnittelevan murhaa yhdessä ja ensin mainittu oli lukemattomien todistajanlausuntojen mukaan usein uhkaillut ottaa Päivisen hengiltä.
>
> Syytetyt kuvasivat surmapäivän tapahtumia yhtenevästi lukuun ottamatta kohtalokkainta hetkeä: kumpi kuolettavan laukauksen ampui. Liuha kertoi hyväksyneensä murhan toimeksiannon yhden riksin velan anteeksiantoa vastaan, mutta kieltäytyneensä loppujen lopuksi ampumasta Päivistä. Silloin Pikkarainen oli maanitellut tätä 24 killingin murhapalkkiolla luvaten murhaajalle li-

770. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Ece 36, no 5; Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 5; Alistettujen asiain designaatioluettelot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1795, Di 30, no 70.
771. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 143.
772. Aalto 1990, s. 148.

säksi uhrin auran ja päällysvaatteet. Liuha väitti pysyneensä tämänkin jälkeen päätöksessään vetäytyä rikoksen toimeenpanosta. Sen jälkeen Pikkarainen oli laukaissut aseen uhrin rintaan ja sullonut Liuhan taskuun uhrin matkaevät, kolme kauraleipää. Liuha kertoi itse anastaneensa uhrilta auran, kellon hevosen kaulasta ja päällystakin.

Pikkarainen puolestaan sälytti ampumisen Liuhan omalletunnolle. Kun kumpikin tunnusti olleensa mukana surmaa suunnittelemassa ja todistukset erkanivat ainoastaan kuolettavan laukauksen ampujasta, molemmat miehet tuomittiin ali- ja hovioikeudessa menettämään oikea kätensä, mestattavaksi ja teilattavaksi. Kuolemantuomio alistettiin kuninkaalle, joka muutti toisen rangaistusta armahduksella. KM määräsi miesten kohtalon riippuvaksi arvanheitosta, joka maaherran piti toimeenpanna. Pienemmän summan saaneen kuolemanrangaistus muutettaisiin armahduksella korkeimmaksi ruumiinrangaistukseksi ja elinkautiseksi pakkotyöksi. Syytetyt valittivat arvanheittotuomiosta vielä kuninkaalle, joka ei kuitenkaan nähnyt syytä muuttaa kerran antamaansa tuomiota.

Liuhan ja Pikkaraisen murhatuomiossa lakia ei tulkittu aivan todistelusäännösten mukaisesti. Rikoslaki edellytti palkkamurhan tilaajalle kuolemantuomiota siinä missä teon toimeenpanijallekin. Todistustaakka tulkittiin kääntyneeksi Liuhalle sen perusteella, että tämä tunnusti hyväksyneensä murhan toimeksiannon. Oli silti yhtä mahdollista, että mies olisi oikeasti vetäytynyt viime hetkellä murhan toimeenpanosta. Mies oli 50 prosentin todennäköisyydellä viaton, mutta tämän kohtalo jätettiin jumalantuomion jäänteen eli arvonnan varaan.

Kumpaakaan miehistä ei lopulta kuitenkaan teloitettu. Liuha nimittäin kuoli Kuopion kruununvankilassa sairauteen ennen arvanheiton toimeenpanoa. Rikoskumppanin edesmeno säästi toisen syytetyn, Pikkaraisen, hengen. Hänet tuomittiin korkeimpaan ruumiinrangaistukseen, häpeärangaistukseen sekä elinkautiseen pakkotyöhön Svartholman linnoituksilla.[773]

Myös oikeuden ulkopuolella annettu tunnustus voitiin joskus tulkita täyden näytön arvoiseksi, jos sille oli kaksi *esteetöntä* todistajaa. Kuolemantuomioon tällainen näyttö ei kuitenkaan henkirikosoikeudenkäynnissä riittänyt, harvoin myöskään langettavaan tuomioon.

(No 8) Kaksi esteetöntä silminnäkijää todistivat Rantasalmen kihlakunnanoikeudessa keväällä 1786, että rantasalmelainen mylläri Aappo Airas oli tunnustanut heille pahoinpidelleensä maalari Juho Parkkisen hengiltä miesten ollessa olkia sitomassa. Parkkinen menehtyi muutaman tunnin kuluttua kallonmurtumaan. Airas kiisti oikeudessa johdonmukaisesti kaiken väkivallan uhria kohtaan. Tappelulle oli yksi todistaja, joka oli kuullut vain nujakoinnin äänet. Airas tuomittiin ali- ja hovioikeudessa kuolemaan. KM muutti tuomion armahduksella ankarimmaksi ruumiinrangaistukseksi.[774]

Airaksen tapauksessa täyttyivät epäilyksettä kaikki tahallisen tapon tunnusmerkit, vahingoittamisen tarkoitus, ase ja väkivaltainen kuolinsyy. Ylioikeuden antama langettava tuomio sen sijaan perustui vain yhteen kuulohavaintoon sekä todistajien kertomukseen Airaksen tunnustuksesta. Oli selvää, ettei miehelle tällaisin perustein langetettu kuolemantuomio ei voinut pitää oikeudenkäynnin loppuun asti.

773. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1787, Di 22, no 5; v. 1788, Di 23, no 2. RA: JRU, 2.5.1788, no 3.
774. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1787, Di 22, no 64.

Kuninkaalliset armahdukset

Kuninkaallisia armahduksia oli neljäntyyppisiä. (1) KM:n lieventäessä syytetyn kuolemanrangaistukselta asianhaarojen perusteella osana tavanmukaista alistusprosessia toimenpide oli armahdus (*kungliga benådelse*), jossa kovin sakkotuomio tai ruumiinrangaistus korvasi teloituksen. Tuomio ei näin muodoin ollut ennen armahdusta ollut lainvoimainen. Lisäksi kuninkaan oli mahdollista sulkea rikollinen työvankeuteen.[775]

KM:lla oli mahdollisuus (2) armahtaa tuomittu myös jo kerran korkeimpana instanssina jakamaltaan lainvoimaiselta kuolemantuomiolta. Tätä mahdollisuutta hallitsija käytti erittäin säästeliäästi. Pääsääntöisesti kuolemaantuomitut yrittivät hyödyntää tämän viimeisen mahdollisuuden teloitukselta välttyäkseen, mutta tutkimusalueen henkirikosten osalta ilmeisesti tuloksetta.

(3) Lisäksi hattujen sodan aikana tapahtuneet, mutta myöhäisimmillään vasta 1750–60-luvulla tuomioistuimissa prosessoidut vihollisen surmatyöt kuuluivat Turun rauhansopimuksen perusteella yleisen rauhanamnestian piiriin. Tällä tavoin kaksi pysyvästi Ruotsin valtakunnan puolelle asettunutta ilomantsilaismiestä säästyi sodan aikana tekemiensä surmatöitten rangaistusseuraamuksilta.

(4) Myös eräissä toisenkaltaisissa tapauksissa oli mahdollista, että henkirikoksesta tuomittu selvisi teostaan kokonaan ilman rangaistuksen julkisoikeudellista osaa. Menettelynä oli silloin poikkeuksellinen, valtiollisiin juhlallisuuksiin ajoittunut armahdus.

Huomattava osa kuolemanrangaistukseen tuomituista rikollisista armahdettiin teloituksen toimeenpanolta eri puolilla Eurooppaa. Valtaeliitti arvioi, että valikoiva teloittaminen vahvisti ryhmän hegemoniaa tehokkaammin kuin yksinkertainen pelote, kaikkien kuolemanrangaistusta edellyttävistä rikoksista tuomittujen teloittaminen. Armahdusprosessin uskottiin valtapoliittisesti tuottavan kiitollisia alamaisia.[776] Kuolemanrangaistuksen välttäneille rikollisille luotiin 1700-luvun mittaan erilaisia rangaistusmuotoja kautta Länsi-Euroopan. Vaihtoehtoisiksi seuraamuksiksi vakiintuivat mm. karkotukset ja työvankeus.[777]

Toisaalta kuninkaille luovutettu tuomio- ja armahdusvalta soti valistuksen ideologiaa vastaan. Sitä rohkenivat tässä mielessä arvostella paitsi keskieurooppalaiset oikeusfilosofit, myös monet ruotsalaiset lainoppineet, esimerkiksi Matthias Calonius. Kuninkaallisen armahdusvallan kritiikkiin antoi aihetta kaksi tekijää, ensinnäkin se, että majesteetti ei yleensä ollut saanut juristin koulutusta. Toisekseen – osin myös edellisestä seuraten – lain yhtenäisyyden ja ennakoitavuuden uskottiin kärsivän kuninkaallisen armahdusvallan takia. Rikollisten armahtaminen nähtiin heikon hallitsijan ominaisuudeksi, sillä armo yhtä pahantekijää kohtaan merkitsi tyranniaa sekä toisia rikollisia että kaikkia alamaisia vastaan.[778]

---

775. Jansson 1998, s. 10. Ks. armahduksista 1600-luvun henkirikostapauksissa myös Karonen 1999b, s. 231–234; Thunander 1993.
776. Sharpe 1990, s. 38–39; Hay 1975; myös Aalto 1996, s. 119; Anners 1965, s. 34–35.
777. Sharpe 1990, s. 39–40.
778. Armahdusinstituutiota kritisoivat mm. Beccaria, Immanuel Kant, Jeremy Bentham ja Filangieri. Foucault 2000, s. 110; Bergman 1996, s. 19. Calonius 1800, 1801, 1802, s. 45, 159 ss.

Käsitys kuninkaallisen armahdusvallan olemuksesta oli aivan päinvastainen vielä 1750-luvun lopulla, jolloin Nehrman luonnehti menettelyä seuraavasti:

> *Ingen timelig glädje är större än [...] en klok rättwist konung [...] Han söker ock sielf at öka denna frögden, genom åtskilliga prof af sin Kongliga Nåd emot sina undersåtare.*[779]

Kuninkaan armahdusvaltaa koskeneita asenteita 1700-luvun lopulla koetellut murros heijastui suoraan myös henkirikosten armahduskäytäntöön 1700- ja 1800-luvun taitteessa.

Turvakirjeet ja vuoden 1751 armahdusplakaatti

Mikäli surmaaja pakeni vieraan valtion maaperälle, tämä oli vuoden 1734 lain perusteella oikeutettu hakemaan kuninkaalta turvakirjettä vuoden ja yön sisällä rikoksesta. Jos kuningas myönsi turvakirjeen, rikoksentekijä saattoi palata takaisin kotimaahansa oikeuden tuomittavaksi ilman, että tämä joutui vaarantamaan henkeään. Oikeus turvakirjeen anomiseen raukesi vuoden ja yön kuluttua tutkinnan alkamisesta. Valtakunnan laki antoi turvakirjeen haltijalle täyden vapauden paeta entiseen turvapaikkaansa (*i sin förra säkerhet*) kuuden viikon sisällä tuomion antamisesta, jos surmaaja ei ollut tyytyväinen saamaansa tuomioon. [780]

Turvakirjeen haltija oli vuoden 1734 lain mukaan velvollinen palaamaan viipymättä kotimaahan ilmoittautumaan viranomaisille, jotta voitiin selvittää, miten rikollinen oli päässyt karkaamaan. Jos oikeus arvioi, että rikollinen olisi voitu saada kiinni ilman turvakirjettä, kirjeen myöntöperustetta pidettiin vääränä. Kuninkaalla oli valtuudet myös kieltäytyä turvakirjeen antamisesta rikoksen vakavuuteen vedoten. Koska monien turvakirjeen haltijoiden tiedettiin myös syyllistyvän välittömästi uusiin rikoksiin, nämä määrättiin pidettäväksi vangittuina niin kauan, kunnes oikeudenkäynti saataisiin päätökseen. Turvakirjeen yksinomaiseksi funktioksi oli jäänyt houkuttimen tarjoaminen niille, jotka olivat päässeet luiskahtamaan valtiollisen väkivaltakoneiston otteesta. Porkkanan lisäksi surmaajalle oli tarjolla keppiä: rauhattomaksi julistaminen, mikäli rikoksentekijä ei vuoden ja yön sisällä hakenut turvakirjettä (MB XXVI:1).[781]

Turvakirjejärjestelmä tunnettiin ruotsalaisessa oikeuskäytännössä jo 1300-luvulta lähtien.[782] Se perustui kanoniseen oikeuteen. Menettelyllä oli myös suora vastineensa neljännessä Mooseksen kirjassa, jossa muun ohella käsitellään turvapaikkoja, jonne surmaaja voi paeta. Siksi järjestelmää tukivat myös itsevaltaiset kuninkaat.[783] Göötan hovioikeuspiirissä 1600-luvulla lähes puolet alioikeudessa kuolemaan tuomituista surmaajista (44 yhteensä 99:stä) sai karattuaan turvakirjeen.[784] Maanlain aikaan turvakirjeen oli oi-

779. Nehrman (Ehrenstråle) 1959, XVI:20, s, 267.
780. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, VII cap, s. 119 ss. Thunander 1993, s. 142; Jansson 1998, s. 10.
781. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, VIII cap, s. 119 ss.
782. Nehrman 1759, VIII:22, s. 127 Turvakirjeen merkityksestä 1600-luvulla, ks. esim. Karonen 1999b, s. 214–219.
783. Vrt. Thunander 1993, s. 143.
784. Thunander 1993, s. 150.

keutettu myöntämään maaherra, 1680-luvulle asti myös hovioikeus. Vuoden 1734 laissa tämä valtuus sen sijaan rajattiin yksin kuninkaalle.[785]

Mikäli karkuun lähtenyt tappaja ei anonut turvakirjettä vuoden ja yön sisällä rikoksesta, tämä julistettiin vuoden 1734 lain perusteella rauhattomaksi koko valtakunnan alueella. Rauhattomaksi julistaminen ajoi rikollisen käytännössä maanpakoon, sillä tämä menetti kansalaisoikeutensa, kunniansa, henkensä ja omaisuuden suojansa. Lisäksi karanneen omaisuudesta määrättiin takavarikoitavaksi täysi henkisakko (MB XXVI:1). Tällaisissa tapauksissa valtion legitiimin väkivallan käytön monopoli lakkasi: oikeuslaitos luovutti kontrollin toimeenpanijan, tässä tapauksessa teloittajan, roolin myös yksityishenkilöille.

Surmaajia julistettiin 1700-luvun loppupuolen Itä-Suomessa rauhattomaksi vain harvoin, tutkimusalueella viidesti. Menettelyn niukkuuteen olivat syynä todisteluvaikeudet syytetyn ollessa poissa.

Neljä Pielisjärven rajapitäjässä elänyttä miestä julistettiin 1740-1760-lukujen aikana rauhattomiksi. Näistä ensimmäinen, talonpoika Heikki Kettunen, oli surmannut naapurinsa Mikko Tolvasen niittyriidan vuoksi vuonna 1747.[786] Apumies Juho Kontiainen oli surmannut lankonsa vuonna 1757, varkauksista epäillyt irtolaiset Juho Niiranen ja Antti Kassinen puolestaan vanginkuljettajansa vuonna 1766. Lisäksi rauhattomaksi julistettiin liperiläinen Fedor Bajarinen, joka oli tappanut veljensä kaskiosuuksien jaosta syntyneen kiistan vuoksi vuonna 1779.[787] Kaikkien viiden tiedettiin paenneen Venäjän puoleiseen Karjalaan.[788]

Koska turvakirjejärjestelmällä oli liitoskohta kansainväliseenkin oikeuteen, sitä käsitelleissä säädöksissä oli tulkinnanvaraista ristiriitaisuutta, jolla ei kuitenkaan ollut käytännön merkitystä. Turvakirjettä tuli anoa vieraan vallan – Itä-Suomessa käytännössä yleisimmin Pietarin Ruotsin lähetystön – maaperältä. Uudenkaupungin ja Turun rauhansopimuksiin kirjattujen säännösten perusteella Venäjän viranomaiset olivat velvollisia ottamaan kiinni ja palauttamaan kaikki Ruotsista paenneet rikolliset. Vastaava velvoite oli Ruotsin viranomaisilla.[789] Kun säädösten keskinäistä hierarkiaa ei määritelty, turvakirjeen anoja olisi periaatteessa voitu palauttaa lähetystön porteilta suoraan lähtömaahansa teloitettavaksi. Tällaiseen toimintaan ei kuitenkaan ollut tarvetta, koska turvakirjeen anojat olivat joka tapauksessa pyrkimässä takaisin Ruotsin valtakunnan alueelle.

Ruotsissa myönnettiin – länsieurooppalaisten esimerkkien tavoin – yleinen amnestia erilaisten juhlallisten valtiollisten tapahtumien, kuten hallitsijan kruunajaisten tai kruununperillisen ristiäisten yhteydessä. Menettelyn juuret olivat muinoisessa airikintiessä, mutta käytäntö oli tullut lähes sään-

785. Vrt. Thunander 1993, s. 143.
786. MMA: KymLKa, Hovioikeus maaherralle, v. 1752, D 14 a1, no 42.
787. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1779, Di 14, no 100; v. 1782, Di 17, no 10.
788. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1775, Di 10, no 4; v. 1769, Di 3. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, D 22 a 1, v. 1760, no 40.
789. Flintberg 1803, s. 427. 1734 års lag, MB XXVII:1.

nönmukaiseksi itsevaltiuden ajalta lähtien.[790] Aadolf Fredrikin valtaistuimelle nousun yhteydessä marraskuussa 1751 jaettiin jälleen uusi armahdusplakaatti (*pardons-placat*). Kun lainsäätäjä valmisteli asetusta, taka-ajatuksena oli ollut tuottaa ulkomaille paenneista alamaisista lievitystä kotimaan väenpulaan.[791] Armahdusplakaattia sovellettaessa Ruotsiin palannut rikollinen voitiin armahtaa kaikista rikoksensa julkisoikeudellisista seuraamuksista.[792]

Armahdusasetuksiin kirjattiin rikokset, joita amnestia ei perinteisesti koskenut; tällaisiin rikoksiin syyllistyneitä pidettiin arvottomina saamaan armahdusta (*owärdige til Wår Kongl. Nåd och Warkunsamhet*). Siksi armahdusvallan ulkopuolelle rajattiin mm. murha, lapsenmurha, tahallinen tappo, ryöstö, sukurutsa ja eläimeen sekaantuminen, toisaalta amnestia ei myöskään koskenut lieviä rikoksia silloin, kun tekijä ei ollut paennut maasta.[793] Sovellusalan kapeudesta huolimatta vuoden 1751 plakaatin avulla armahdettiin useita tahalliseen tappoon syyllistyneitä itäsuomalaisia. Menettelytapaa ei perustella mitenkään asetuksen antamista edeltäneissä oikeusrevision valmistelupöytäkirjoissa eikä ao. asetuksen perusteella armahdettujen henkirikollisten tapauksen käsittelynkään yhteydessä – ehkä kyseessä oli jälleen kerran itärajan lähellä asuneita alamaisia armollisesti kohdelleen kontrollipolitiikan ilmentymä. Näissä tapauksissa armahdus oli käytännössä edellyttänyt turvakirjeen hallussapitoa.[794]

> Taposta Ilomantsin käräjillä vuonna 1745 kuolemaan tuomittu talollinen Riiko Mattilainen, rantasalmelainen, talollisen Juho Takin taposta vuonna 1742 kuolemaan tuomittu Mikko Nupponen, Pielisjärvellä naapurinsa vuonna 1747 ampunut ja rauhattomaksi julistettu Heikki Kettunen ja mäntyharjulainen Antti Tillasen vuonna 1748 tappanut Matias Ahvenainen palasivat syys–talven aikana vuosina 1751–52 kotipaikkakuntansa käräjille turvakirje hallussaan. KM armahti nämä neljä itärajan vastaisista pitäjistä paennutta miehentappajaa rikosoikeudellisilta rangaistusseuraamuksilta.[795]

Koska valtiovalta ei kuitenkaan ollut oikeutettu vähentämään toisten oikeutta eli asianomistajien ja kirkon vaateita, vain rangaistuksen julkisoikeudellinen osa pyyhkiytyi pois. Samalla valtion asianomistajuus rikokseen lakkasi. Kirkon ja asianomistajien eli uhrin omaisten mandaatteihin ei sen sijaan voitu kajota, vaan surmaajat velvoitettiin hovioikeuden päätöksellä suorittamaan kirkossa tavanomainen yhden sunnuntain häpeärangaistus sekä ennen kaikkea sovittelemaan tekemänsä tapot asianomistajien kanssa.[796] Edellä mainituista surmatöistä maksetut asianomistajien sovitta-

790. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XVI:18–28, s. 266 ss. Ensimmäinen kruunajaisplakaatti jaettiin vuonna 1675, Kongl. placat den 28 sept. 1675; myös Kaarle XI:n kruunajaisissa 1691; myös Ulrika Eleonooran kruunajaisissa 17. maaliskuuta 1719. Ibid.
791. RA: Rådsprotokoll i justitieärenden, 17.11.1751
792. Modée 1756, s. 3111-3112, Kungl. Maj:ts Pardons-Placat wid Dess Krönings-Fäst i Stockholm, den 26 nov 1751. RA: JRR 26.11.1751.
793. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XVI: 28, s. 268. Myös Matthias Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Dråpmåla balk med wilia balk cap XIV–XV; Calonius 1800, 1801, 1802, s. 159 ss,
794. Mitään syytä käytännölle ei löydy asetuksen antamista edeltäneistä oikeusrevision valmistelupöytäkirjoista eikä minkään ao. asetuksen perusteella armahdetun henkirikollisen tapauksen käsittelyn yhteydessä.
795. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, D 1/1, 11.7.1745; v. 1749, D 11 a1, no 30; v. 1752, D 14 a1/1, no 39; 66; 73; v. 1753, D 15 a1, no 2 (8.1.1753); RA: JRR, 19.8.1752; RA: Rådsprotokoll 15.7.1752, f. 129v-131.
796. Vrt. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, II:15, s. 29–31; XVI:16, s. 265. Calonius, Föreläsningar i processu criminali, s. 163 ss.

jaiset vahvistettiin jossain muualla kuin käräjätuvassa. Sopimuksen vahvistuksia ei näet löydy ajankohdan renovoiduista tuomiokirjoista eikä Kymenkartanon lääninkanslian kirjeenvaihdosta.

> Armahdusplakaatista sai henkensä säästämistä kiittää myös ilomantsilainen, öllöläläisen Agafan Isakoffin keväällä 1751 surmannut Pekka Parviainen, tämä siitä huolimatta ettei mies voinut todistaa oleilleensa vieraan vallan maaperällä. Parviainen jäi ilman veljensä hänelle anomaa turvakirjettä ja kruunajaisplakaattiin perustunutta armahdusta. KM muutti Parviaisen kuolemanrangaistuksen "asianhaarojen perusteella" armahduksella kirkkorangaistukseksi ja täydeksi henkisakoksi, josta asianomistajan osuuden saattoi sovitella.[797]

Armahdusplakaattia sovellettaessa ei otettu huomioon, etteivät henkirikoksen asianomistajat aina halunneet ottaa vastaan hyvittäjäisiä armahdetulta rikolliselta. Surmatun Antti Tillasen omaiset ilmoittivatkin käräjillä erikseen, etteivät halunneet antaa Tillasen tappaneelle Matias Ahvenaiselle tällä tavoin anteeksi. Ahvenaisella ei olisi edes ollut minkäänlaista varallisuutta sovittajaisten maksamiseen.[798] Kieltäytyminen sovittelusta ei kuitenkaan käynyt armahduksen purkuperusteeksi.

Kruunajaisplakaatin perusteella armahdettujen rikollisten surmateoissa ei juurikaan ollut lieventäviä asianhaaroja: ne olivat tunnusmerkistöltään täysiä tahallisia tappoja, joita saattoivat ryydittää myös murhan tunnuspiirteet. Heikki Kettunen ampui heinänkorjuussa naapurinsa niittyriidan vuoksi, ilomantsilainen Riiko Mattilainen surmasi tuttavansa uhkailtuaan todistajille väkevin sanankääntein jo aiemmin samana päivänä tappavansa tämän.

> Helmikuussa 1745 melaselkäläinen, kreikanuskoa tunnustanut talonpoika Riiko Mattilainen löi juopunutta kruununtalonpoikaa Jaakko Purmosta puukarahkalla päähän niin, että uhri kuoli neljän vuorokauden kuluttua. Käräjillä järjestetyssä tutkinnassa Riikoa raskautti se, että tämä oli itse antanut aiheen riitaan solvaamalla Jaakkoa. Jaakko Purmosen taas todistettiin ainoastaan halunneen sopia riidan. Tämän vuoksi hän oli kutsunut Riikon kotiinsa ettoneelle.[799] Kun Riiko oli lähtenyt tuvasta ulos, tämä oli myös uhitellut eräälle leskinaiselle, että Jaakko saisi kohta haistaa maata ja hänet kannettaisiin lakanoissa pois. Tämän jälkeen Riiko oli lähtenyt kotimatkalla olleen Jaakon perään. Jaakko oli niin päissään, että hänen kulkuaan joutui tukemaan kaksi sukulaisnaista. Kun Riiko sai Jaakon kiinni, hän suolsi tämän kasvoille sapekkaita solvauksia ja nyhti puolet miehen parrasta irti. Myöhemmin illalla uhri tuli halolla varustettuna Riikon luo kysymään, miksi tämä oli repinyt hänen partansa. Silloin Riiko Mattilainen iski Jaakko Purmosta jykevällä kuusenkappaleella päähän.
>
> Koska Riiko tunnusti oikeuden edessä tappaneensa uhrinsa tahallaan ja ilman hengenhätää, tämä tuomittiin kuolemaan sekä Ilomantsin käräjillä että Turun hovioikeudessa heinäkuussa 1745. Vähän ennen tuomion toimeenpanoa Riikon onnistui pelastautua Venäjän puolelle. Siellä tämä piileskeli yli kuuden vuoden ajan, kunnes palasi takaisin turvakirje hallussaan. Mies oli anonut sitä Ruotsin uudelta monarkilta vasta vuoden 1751 armahdusplakaatin julistamisen jälkeen. Kuningas hyväksyi Riiko Mattilaisen armonanomuksen. Mattilai-

797. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1752, D 14 a1/1, no 54.2. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1751, Ilomantsin ja Suolahden osan II välikäräjät, KO a 20, f. 324. RA: JRU, 5.6.1752, no 12.
798. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1752, Hovioikeus maaherralle, D 14 a1/1, no 39.
799. Väkivaltaisen riidan sopiminen juomalla tai syömällä yhdessä oli yleinen tapa mm. Ruotsissa 1600-luvulla, ks. esim. Liliequist 1999, s. 196–197.

nen velvoitettiin sopimaan tappo asianomistajien eli uhrin omaisten kanssa ja istumaan kirkkorangaistus.[800]

Henkirikollisten laajamittainen armahtaminen plakaattien perusteella oli kytköksissä heikkoon järjestysvaltaan, aikaan ja paikkaan, jossa väkivaltarikokset tästä syystä myös olivat yleisiä. Lainsäätäjä oli tietoinen siitä, että tulevien joukkoarmahdusten ennakoiminen tarjosi myös tilaisuuksia rikoksen tekoon. Vuoden 1751 plakaatissa kiellettiinkin ehdottomasti armahtamasta sellaisia pahantekijöitä, jotka olivat tehneet rikoksen yksinomaan hyötyäkseen tulevasta yleisestä armahduksesta.[801] Armahdusplakaatteja ja turvakirjejärjestelmää ei enää myöhemmin tutkimusajalla hyödynnetty laajamittaisesti.[802] On mahdollista, että turvakirjeiden antaminen tyrehtyi, kun väenpula helpotti. Armahdusplakaattien merkityksen heikkeneminen heijastaa myös oikeudellisen kontrollin ja rajavalvonnan vahvistumista.

Lievennykset kolmantena tuomioistuinportaana

Yleisin kuninkaallisen armahduksen muoto oli elimellinen osa oikeudenkäyntiä: näissä tapauksissa kuningas ja oikeusrevisio tai korkein oikeus toimivat kolmantena tuomioistuinportaana silloin, kun ali- ja hovioikeuksien välittämät tuomiot eivät olleet lainvoimaisia. Tällaisissa tilanteissa rikollinen voitiin ”armahtaa” kuolemanrangaistukselta rikoksen asianhaarojen perusteella.[803] Tällainen armahdusvalta ei kuitenkaan vastaa nykykäsitteistöä. Paitsi että armahdus ajoittui osaksi oikeudenkäyntiä eikä sen loppuun, sen avulla ei myöskään lakkautettu rikoksen seurauksia kokonaan, vaan kuolemanrangaistus ainoastaan muutettiin korkeimmaksi rahasakoksi tai ruumiinrangaistukseksi. Ruumiinrangaistusta säesti lisäksi aina erillinen häpeärangaistus.[804] KM saattoi vahvistaa rangaistusseuraamuksia edelleen tuomitsemalla kuolemanrangaistukselta armahdetun rikollisen työvankeuteen. Pakkotyötä voitiin määrätä vähimmillään puoli vuotta, enimmillään elinkautisen verran.[805]

1700-luvun leuteraatioasetukset lisäsivät voimakkaasti kuninkaalle alistettujen henkirikosten määrää. Hovioikeudet alistivat henkirikoksia oikeusrevisioon tämän jälkeen huomattavasti useammin kuin 1600-luvulla. Silloin alistaminen oli ollut poikkeuksellista. Alistetuissa tapauksissa syynä olivat olleet lähinnä todisteluvaikeudet tai rikosmäärittelyn monimutkaisuus, ennen kaikkea surmaamisen tarkoituksen puuttuminen.[806] Koko tutkimusaikana KM armahti olosuhteiden perusteella kuolemantuomiolta (MB XIV:1, MB XXIV luku, MB XXXIX:2) 15 *pääsyytettyä.*[807] Yhdeksän tuo-

800. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1754, no 2; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet vv. 1741–1748, Hovioikeus maaherralle, D1/1, 11.7.1745; v. 1752, D 14 a1/1, no 66; v. 1753, D 15 a1, no 2, 8.1.1753.
801. Myös Calonius 1800, 1801, 1802, s. 159 ss.
802. Armahdusplakaatti annettiin Kustaa III:n 29.5. 1772 pidettyjen kruunajaisten jälkeen, 25.8. 1772, sekä mm. 15.11. 1799 ja 3.4.1800. RA: JRR, 29.5.1772; 15.11.1799; 3.4.1800. Modée 1781, s. 32-34, s. 28.
803. Erilaisen näkemyksen asiasta esittää 1600-luvun osalta Thunander 1993, s. 55, lähdeviitteessä no 93. Ks. kuitenkin myös ibid, s. 196–197.
804. 1700-luvun armahduskäsitteestä, ks. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, cap XVI, s. 250–271.
805. Vuoden 1756 leuteraatioasetuksessa tämä kuninkaan valtaoikeus vahvistettiin erikseen, mutta käytäntö oli ollut voimassa jo varhemminkin.
806. Thunander 1993, s. 149.
807. Kun vain enintään yksi kuolemantuomio jäi yhtä henkirikosta kohden voimaan, muille rikososallisille myönnettyjen armahdusten määrällinen tarkastelu on hyödytöntä, sillä kaikki muut osalliset poikkeuksetta armahdettiin.

mitun rangaistusta täydensivät erimittaiset pakkotyötuomiot linnoituksilla, kehruu- tai kuritushuoneessa.

Leuteraatioasetukset ja marraskuun 11. päivänä vuonna 1778 annettu säädös, jonka perusteella kaikki kuolemantuomiot piti alistaa KM:lle, määrittelivät yksiselitteisesti tilanteet, joissa vakavat rikosjutut tuli alistaa KM:lle. Hovioikeudet velvoitettiin 1750-luvulta lähtien alistamaan tuomionsa kuninkaalle, mikäli vain hovioikeuden tuomareiden vähemmistö vastusti kuolemanrangaistuksen langettamista syytetylle. Kuninkaalle oli yhtä lailla alistettava tapaukset, joissa rikollinen kiisti syytteet lähestulkoon pitävästä näytöstä huolimatta. Tällöin alistamisen tavoitteena oli arvioida tunnustusvankeuden soveltuvuutta tuomittavaan. Hovioikeudet alistivat KM:lle myös ne henkirikokset, joista säädettyä kuolemantuomiota oli syytä lieventää tai koventaa rikoksen asianhaarojen perusteella.[808]

Vuosisadan viimeisen neljänneksen alettua uusi poliittisen vallan keskittämisvirtaus – ns. valistunut itsevaltius – kavensi jälleen hovioikeuksien tuomiovaltaa. Kustaa III halusi myötäillä eurooppalaista keskiluokkaista mielipidettä ja hankkia itselleen oikeusoloja kohentamalla valistushallitsijan maineen. Tähän poliittiseen ohjelmaan kuului kuolemanrangaistuksen käytön rajoittaminen. Marraskuussa 1778 kaikki kuolemantuomiot määrättiin kuninkaan vahvistettavaksi. Kustaa III perusteli reformiaan kuninkaallisen, lain ankaruutta lieventävän armahdusvallan tärkeydellä ja julisti samalla tavoitteekseen säästää ihmisverta. Kustaa III ilmaisi myös tahtovansa taata henkilökohtaisesti kaikille rikollisille yhtäläisen oikeuden henkensä säästämiseen ja antaa mahdollisuuden parannuksen tekoon silloin, kun tapahtunut rikos ei ollut karkeimmanlaatuinen.[809] Tämän asetuksen jälkeen sekä kuolemantuomioiden jakaminen että kaikkien epäselvien tapausten tuomitseminen oli rajattu yksin kuninkaallisen tuomiovallan alle. Kuninkaallinen tuomiovalta oli kuitenkin riippuvaista hovioikeuksien antamista selvityksistä ja neuvoista,[810] sillä hovioikeudet vain referoivat alistamiensa rikostapausten kulun kuninkaalle. Ne eivät lähettäneet asiakirjojen joukossa alkuperäistä tutkintamateriaalia. Hovioikeudet esittivät KM:lle oman tulkintansa rikoksen lieventävistä ja raskauttavista asianhaaroista ja ehdottivat syytetylle soveliaaksi katsomaansa rangaistusseuraamusta.

Kustaa III:n aikana annettujen asetusten sanamuodot henkivät pakkovallan vastaisuutta*: "Våld och hämnd blifwa aldrig de medel, warigenom wi befäste en regering."*[811] Kustaa III oli kuitenkin asettanut armahduksilleen tiukan ehdon: karkeimmanlaatuiset rikokset suljettiin pois armahdusten piiristä. Tämän vuoksi henkirikoksiin (pl. lapsenmurhat) syyllistyneiden mahdollisuudet kuolemantuomion välttämiseen eivät lopulta kasvaneet lainkaan.[812]

---

808. Norell 1800, s. 129 Till N hof-rätt, at i mål som underrätten lämnat til framtiden och blivit hofrätt understälte, hofrätt ej åligger sitt utslag, genom vilket målet jemväl til framtiden är vordet utstält, til Kungl Maj:t hemställa, den 10 juli 1796.
809. af Ugglas 1794, Til samtelige hof- och öfverrätterne, at ingen dödsdom må verkställas, innan den blifvit Kungl. maj:t i underdånighet hemställdt, den 1 nov 1778.
810. Vrt. myös Thunander 1993, s. 149.
811. af Ugglas 1794, s. 104, Til samtelige hof-och öfwer-rätter, angående huru förhållas skal då förklenliga utlåtelser om Kungl Maj:t och regeringssättet varda angifne, den 25 sept 1777.
812. Vrt. myös Anners 1965, s. 296.

Kustaa III:n tuntema vastenmielisyys kuolemanrangaistusta kohtaan[813] ei käytännössä lisännyt tahallisista tapoista saatikka tätä vakavammista henkirikoksista armahdusmenettelyllä muutettujen kuolemanrangaistusten määrää. Kustavilaisena aikana KM päin vastoin lievensi tapoista ja kuolemantuottamuksista määrättyjä mestaustuomioita yhä harvemmin.

Kuninkaan salamurhan (1792) jälkeisinä vuosina henkirikoksia koskenut rikoslain tulkinta tiukkeni edelleen, koskipa ilmiö sitten rikoksen näyttöä, tunnusmerkistöä tai olosuhteita. Ketään varsinaista pääsyytettyä ei nimittäin armahdettu rikollisen henkilöä tai rikosolosuhteita koskevien lieventävien asianhaarojen perusteella koko Savo–Karjalan läänin alueella ajanjaksolla, joka ulottui elokuusta 1796 Suomen sotaan asti. Ks. taulukko 10. Samoille tietämille ajoittui valtakunnassa hallitsijanvaihdos; vuoden 1796 marraskuussa Kustaa IV Aadolf otti holhoojahallitukselta käsiinsä kuninkaan vallan.[814]

> Viimeisen olosuhteisiin perustuneen kuninkaallisen armahduksen itäsuomalaisesta henkirikoksesta sai suutari Juho Veckman koulumestari Samuel Kurosen surmaamisesta. Armahdusperuste oli hätävarjelu ja uhrin oma tuottamus: Kuronen oli aloittanut tappelun itse.[815]

Armahduspolitiikan tiukkeneminen saattoi olla osa Kustaa III:n kuoleman jälkeistä reaktiota, jonka uskotaan koventaneen ainakin lapsenmurhia koskeneita asenteita.[816] Lapsenmurhista kiivaasti käydyssä yhteiskunnallisessa keskustelussa papisto edelleenkin argumentoi kuolemanrangaistusten puolesta teokraattisen sovitusopin avulla: kuninkaallisen armahdusvallan soveltaminen lapsenmurhiin syöksisi verivelan koko maan ylle.[817] Henkirikosten oikeudellisen repression väliaikainen kiristäminen saattoi myös olla ymmärrettävä kontrollipoliittinen linjanveto ja johtopäätös tilanteessa, jossa valtakunnan monarkki oli joutunut salamurhan uhriksi.

Armahdusten tyrehtyminen voi myös olla sattumaa, kytköksissä tuolloisten henkirikosten asianhaaroihin. Siltä se näyttää, kun ajanjaksolla tehtyjä henkirikoksia tarkastellaan yksittäin. Aikakaudelle olivat leimallisia murhat ja muut tahalliset henkirikokset, joista kuolemanrangaistus oli ainoa mahdollinen seuraamus. Korkeimman oikeuden tuomareiden rintama ei myöskään ollut armahduspolitiikasta yksimielinen. Esimerkiksi Matthias Calonius äänesti joissakin tapauksissa kuolemanrangaistuksen lieventämisen puolesta, mutta hänkin käytti aina perusteenaan voimassa ollutta rikosoikeutta, ennen kaikkea uhrin kuolinsyyn epävarmuutta. Calonius koki rikosolosuhteiden ja asianhaarojen tarkan tutkinnan erittäin tärkeäksi, sillä

813. Esim. Anners 1965, s. 180–181.
814. Mäntylä 1995, s. 145.
815. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Ece 36, no 5; Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 5; Alistettujen asiain designaatioluettelot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1795, Di 30, no 70.
816. Bergman 1996, s. 30 ss.
817. Bergman 1996, s. 33.

tämä halusi välttää turhia kuolemanrangaistuksia – kuitenkin rikoslain sallimissa puitteissa.[818] Armahdusten aika ei henkirikosprosesseissa ollut ohi; lapsenmurhaoikeudenkäynnit päinvastoin alkoivat säännönmukaisesti johtaa syytetyn armahtamiseen kuolemanrangaistukselta. Myös tavanomaisissa henkirikosprosesseissa muiden kuin pääsyytetyn kuolemanrangaistukset lievennettiin armahdusmenettelyllä kuta kuinkin automaattisesti. Mm. eteläpohjalaisia puukkojunkkareita tiedetään lisäksi armahdetun teloitukselta 1700- ja 1800-lukujen taitteessa.[819] Muussa tapauksessa voisi herätä epäilys, että Etelä-Pohjanmaalla 1790-luvulla noussut väkivallan aalto kiristi korkeimman oikeuden suhtautumista henkirikollisiin kaikkialla Suomen alueella.

818. Calonius 1800, 1801, 1802, s. 22; Caloniuksen kanta kaikkiin kuolemantuomioihin vuosien 1894 ja 1800 väliltä olisi selvitettävissä teoksista Calonius (Arwidsson) 1833 ja Calonius (Arwidsson) 1836. Ks. esim. Calonius (Arwidsson) 1836, s. 111–112; 133, 160. Uhrin osasyyllisyys surmatyöhön lievensi kuolemantuomiota mm. 8.11.1796 annetussa päätöksessä. Tähän tutkimukseen ei käyty läpi em. teosta kokonaan. Calonius äänesti molempien osapuolten kuolemanrangaistuksen puolesta myös eräässä Svean hovioikeuspiiristä alistetussa sukurutsatapauksessa. Calonius (Arwidsson) 1833, s. 148–150.

819. Vrt. Ylikangas 1976, s. 195. Voi olla, että nämä armahdukset perustuivat osittain siihen, että rikollinen kielsi tekonsa useista jäävittömistä todistajanlausunnoista huolimatta.

TAULUKKO 10. *Pääsyytetylle myönnetyt kuninkaalliset armahdukset kuolemantuomioilta pohjoissavolaisissa ja karjalaisissa henkirikostapauksissa vuosina 1748–1808 (poissulkien tapaukset, joissa hovioikeus on jo ennen kuninkaalle alistamista lieventänyt kuolemantuomion)*

Vuodet	I	II	III
(1748–49)	-	-	-
1750–59	5	3	-
1760–69	2	-	2
1770–79	2	-	-
1780–89	3	-	-
1790–99	3	-	-
1800–1808	-	-	-
yht.	15	3	2

I Kuninkaalliset armahdukset lieventävien asianhaarojen perusteella osana prosessia (luokiteltu surmateon ajankohdan mukaan)
II Vuoden 1751 armahdusplakaatin perusteella jaetut armahdukset (sijoitettu tuomioajankohdan perusteella: henkirikokset tehty 1740-luvulla)
III Rauhanamnestia Turun rauhansopimuksen perusteella (vuonna 1741–2 tehtyjä henkirikoksia; luokittelu tuomioajankohdan perusteella)

VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot ja designaatioluettelot v 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775; RA: JRR 1748–1807; Rådsprotokoll, myöh. HDP, valikoiden vuosilta 1748–1807.

Armahduspolitiikkaa kiristi silti myös ilmeinen poliittinen pyrkimys arbitraation kitkemiseen nimenomaan henkirikoksista. Armahdusten väheneminen oli perua kasvavasta vaatimuksesta lain, yhtä lailla rikos- kuin prosessilain, kirjaimen noudattamisesta. Sitä voitiin vaatia ainoastaan henkirikosten osalta, sillä niitä koskevia säännöksiä ei vielä koettu vanhentuneiksi. Laillisuusperiaatteen ajamisesta kertoi jo 1750-luvulla annettujen leuteraatioasetusten sisältö. Se heijastui henkirikoksista jaeltujen tuomioiden perusteisiin niin, etteivät ylioikeudet antaneet teko-olosuhteisiin liittyneille lieventäville asianhaaroille yhtä suurta painoarvoa kuin varhemmin 1700-luvulla.

Myös moraaliset tekijät ja paine kasvavan tilattoman väestön kontrolloiminen kriminaalipoliittisin keinoin saattoivat johtaa samaan lopputulokseen, mutta yksittäistapauksien sosiaalijakauma ei tähän viittaa. Tiukkeneva armahduskäytäntö voidaan eräästä näkökulmasta tulkita pikemminkin päinvastaiseksi kriminaalipoliittiseksi kannanotoksi: 1700-loppupuolella muodostunut klassinen kriminaalipoliittinen koulukunta nimittäin epäsi lieventäviltä asianhaaroilta ja ”muilta selityksiltä” merkityksen rangaistuksen laatua määriteltäessä. Tähän oli syynä rikosoikeudellisen vastuun universaaliuden periaate: vastuun tuli koskea yhtäläisesti kaikkia tuomittavan yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta. Rangaistus piti määrittää rikoksesta, ei rikollisesta käsin. Tuomareiden ammattietiikka alkoi edellyttää henkirikostuomioiden perustamista objektiivisiin tekijöihin, teon tunnusmerkistöön ja syytettyä vastaan koottuun näyttöön. Samalla moraalisten tekijöiden ja ri-

kollisen henkilöä koskevien asianhaarojen punnitseminen jäivät yhä voimakkaammin taka-alalle rangaistuksia määrättäessä.[820] Ajattelun looginen jatke oli myös se, ettei henkirikoksista enää tuomittu eri tavoin eri paikkakunnilla. Esimerkiksi itärajan läheisyys ei enää vaikuttanut lieventävästi henkirikollisten saamiin rangaistuksiin. Tällaisen oikeusideologian toimeenpano edellytti vahvaa valtiota.[821]

Edellä havaitun perusteella voidaan päätellä, että kuninkaallinen armahdusvalta ei ruotsalaisessa muodossaan pääsääntöisesti ollut ristiriidassa ennakoitavan oikeuden tavoitteen kanssa – ainakaan henkirikosprosesseissa. Muissa rikosmuodoissa, kuten lapsenmurhissa ja eläimeensekaantumisissa tilanne oli toinen, koska niitä koskeva lainsäädäntö kävi vanhentuneeksi ennen 1800-luvun taitetta.[822] Tappo- ja murhatuomiot olivat jo ennen kustavilaista aikaa tiukasti säädännäisoikeuden mukaisia, elleivät rikoksen asianhaarat olleet aivan erityisen lieventäviä. Jälkimmäisessä tapauksessa käytiinkin rajanvetoa jo astetta lievempien väkivaltarikosten tunnusmerkistön kanssa.

Henkirikosoikeudenkäynneissä arbitraation sovellusala kapeni jatkuvasti. Kaikki ylioikeudet lievensivät tahallisesta taposta jaettuja kuolemanrangaistuksia rikosolosuhteiden perusteella merkittävästi useammin 1700-luvun puolessavälissä kuin korkein oikeus tulevan vuosisadan taitteessa. Samaan aikaan kuolemanrangaistuksen oikeutuksesta käytiin julkisuudessa yhä kiivaampaa mielipiteiden vaihtoa. Ylituomarien linja henkirikoksiin pysyi silti yksiselitteisenä Suomen sotaan asti: vakavimmista väkivaltarikoksista piti aina rangaista kuolemalla. Tuomareiden ohjenuorana säilyi yleisesti tunnettu oikeudellinen ja yhteiskunnallinen iskulause: *riket måste befrias från sina skadeliga lem*.[823]

Työvankeus kuolemanrangaistuksen tilalla

Leuteraatioasetuksiin kirjattiin erikseen myös elinkautista työvankeutta koskenut määräys. Silloin kun rikollinen määriteltiin parantumattomaksi, tämä voitiin sulkea säädöksen perusteella linnoitustöihin loppuiäkseen. Rikoksentekijä menetti siinä tapauksessa osan kansalaisoikeuksistaan, esimerkiksi oikeuden avioitua.[824] Rangaistusmuotoa tarjosivat laajaan käyttöön ennen kaikkea kuolemanrangaistuksen vastustajat. Valistuksen varhaiset oikeusfilosofit, ennen kaikkea Beccaria, argumentoivat pakkotyörangaistusten puolesta vetoamalla seuraamuksen taloudellisuuteen ja ennen kaikkea sen herättämään pelotteeseen. Työvankeuden pitkän keston illuusio lisäisi rangaistuksen uhkaa yleisön silmissä tehokkaammin kuin kuolemanrangaistus, jonka kesto on vain hetkellinen. Elinkautinen pakkotyö oli Beccarian vas-

820. Koulukunnan edustajia olivat mm. Cesare Beccaria, 1800-luvulla myös Jeremy Bentham. Vrt. Laine 1991, s. 116–117; Taylor & Walton & Young 1973, s. 1–7; Bergman 1996, s. 19; Christie 1983, s. 26–27.
821. Christie 1983, s. 37.
822. Seth 1984, s. 17.
823. Vrt. Regeringsform 21.8.1772. Flintberg 1803, s. 435. Raamatunjakeet, joihin vedottiin perusteltaessa sitä, että henkirikoksista tuli rangaista kuolemalla: II Moos. 21.14; IV Moos. 35.20-21; V Moos. 19:11; Matteus 5:21; Luukas 18:20; Room.13:9.
824. Jusleén 1751, s. 141, Til samteliga hof-rätter, consistorier och kommendanter, angående lifs-tids fångars giftermål. Stockholm 24. jan 1745.

taus sellaisen rangaistuksen tavoitteluun, joka kajoaisi voimakkaimmalla mahdollisella tavalla rikollisen mieleen, mutta tuottaisi tämän ruumiille mahdollisimman vähän kipua.[825]

Tämänkaltaiset teesit on myöhemmin tulkittu oikeusfilososofiseksi silmänlumeeksi. Ne nähdään taktiikkana, jonka avulla pyrittiin lakkauttamaan ihmisyyttä alentavat rangaistukset. Oikeusideologit pyrkivät yleensä saamaan tavoitteensa läpi vetoamalla näennäissyihin eli seikkoihin, joita uskoivat vallankäyttäjien pitävän mielekkäinä.[826] Työvankeus vastasi tältä osin humanitaarisiin pyyteisiin, mutta voitiin lisäksi legitimoida rationaalisin hyötyargumentein.[827] Argumentaatio tulee kestämättömäksi, mikäli yritetään mieltää työrangaistuksen muuttaminen kuolemantuomioksi rangaistuksen lieventämiseksi.

KM:n tiedetään muuttaneen Göötan hovioikeuspiirissä kuolemanrangaistuksia pakkotyötuomioiksi 1640-luvulta lähtien, mutta rangaistusmuodon soveltaminen oli hyvin harvinaista vuosisadan lopulle asti.[828] Pakkotyörangaistusten läpimurto Ruotsissa ajoittuu 1700-luvulle. Näin meneteltiin kaikkialla Euroopassa.[829] Ruotsissa työvankeuden soveltamiselle oli myös kansantaloudellinen tilaus: 1700-luvun alkupuolta ainakin puoleenväliin kestänyt ankara työvoima- eli väenpula.[830] Valtion taloudelliset voimavarat eivät myöskään vielä riittäneet muunlaisen järjestelmällisen kriminaalihuollon luomiseen.[831]

Armahdus yhdistettynä pakkotyötuomioon kohtuullisti rangaistuksia silloin, kun tuomitun teloittaminen olisi saattanut loukata paikallisyhteisön oikeudentuntoa. Näin olisi käynyt esimerkiksi Liperissä, mikäli torppari Mikko Sivonen olisi teloitettu poikansa taposta:

> Liperiläinen kruununtorppari Mikko Sivonen Liperistä sai kuninkaalta armon säilyttää henkensä huolimatta siitä, että mies oli vihapäissään ja tahallisesti ottanut marraskuussa 1767 hengiltä oman aikamiespoikansa. KM näki rikostilanteessa useita sellaisia lieventäviä asianhaaroja, jotka tekivät pojan osasyylliseksi omaan kohtaloonsa. Poika oli ennen kaikkea syyllistynyt useisiin loukkauksiin isäänsä kohtaan.
>
> Rikostilanne oli seuraavanlainen. Isä ja poika olivat riitaantuneet aamiaisella ja isä oli lopulta ärsyyntynyt niin kovasti, että oli noussut pöydästä ja painanut puukon poikaa vasten. Pojan onnistui kuitenkin riistäytyä isänsä otteesta. Talonväki sai isä-Sivosen rauhoittumaan, iskemään puukkonsa tuppeen ja asettumaan pöydän ääreen. Poika ei kuitenkaan talttunut, vaan alkoi solvata isäänsä pihamaalta käsin samalla jyskyttäen lapiolla seinään. Kun poika vielä tönäisi lapiolla ikkunaluukun auki ja sylkäisi sisälle tupaan, isä menetti malttinsa lopullisesti, tarttui uudelleen puukkoon ja iski poikaansa luukun läpi neljä kertaa. Poika kuoli kaulavaltimoon osuneeseen puukoniskuun lähes välittömästi.
>
> Tapauksella oli runsaasti silminnäkijöitä eikä isäkään ryhtynyt tekoa kiistämään. Alioikeudessa Mikko Sivonen tuomittiin MB XIV:1 §:n perusteella menettämään oikea kätensä, kuolemaan piilun alla ja teilattavaksi. Kuningas ja

825. Anners 1965, s. 36–37, 40–52.
826. Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 17.
827. Ks. esim. Anners 1965, s. 23–64; Beccaria 1998 (1756); Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 14–24.
828. Thunander 1993, s. 87, 92, 171–171.
829. Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 25 ss.
830. Työvoimapula ja kuolemanrangaistusten lieventäminen työrangaistuksiksi ovat Ruschen ja Kirccheimerin mukaan laajassa historiallisessa yhteydessä toisiinsa. Rusche & Kirchheimer 1939; Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 27.
831. Anners 1965, s. 32.

> revisio lievensivät tuomion ankarin varoituksin ankarimmaksi, 40 raippaparin ruumiinrangaistukseksi sekä elinkautiseksi pakkotyöksi Svartholman linnoituksilla. Yllä selostettuja armahdusperusteita Sivoselle ei kuitenkaan kuulutettu. Työvankeutta, sen kummemmin kuin ruumiinrangaistustakaan, ei kuitenkaan ehditty toimeenpanna ennen Sivosen kuolemaa.[832]

Mikko Sivosen armahdus oli yleiseen linjaan nähden poikkeuksellinen. Rikos täytti kaikki lähiomaisen tahallisen tapon (MB XIV:1) tunnusmerkit. Myös syytetyn syyllisyys oli täyden tunnustuksen, todistajanlausuntojen ja rikosolosuhteiden perusteella toteennäytetty. Sivosen tapauksessa tuomion lievensivät *erityisen* lieventävät olosuhteet, leuteraatioasetuksissa määritelty arbitraation edellytys. Armahdusmenettely oli poikkeuksellinen, sillä Sivosen rikos, oman pojan tappo, kuului raskaisiin hengenasioihin. Tässä tapauksessa uhrin oma tuottamus oli riittävän vahva armahdusperuste.

Toinen yleinen peruste armahtaa kuolemanrangaistus työvankeudeksi oli riittämätön näyttö. Tällainen tilanne syntyi silloin, kun *langettavaan tuomioon* vaadittavat silminnäkijätodistukset oli saatu, mutta *kuolemantuomion* edellytys, täysi tunnustus, puuttui. Näissä tapauksissa rikolliselle tuomittu työvankeus oli arbitroitu *poena extraordinaria*, joka edellytti jonkinasteista syylliseksi julistamista. Yhtä lailla sama seuraamuksen muoto, työvankeus, lainautui myös tunnustusvankeuteen, joka oli vasta menetelmä syylliseksi julistamisen keinojen hankkimiseen.

Käytännössä moni kuritushuone- tai työvanki kertoi haluavansa mieluummin kuolla kuin viettää loppuelämänsä raskaassa pakkotyössä. Olot työlaitoksissa olivat niin kehnot, että rangaistusvankien kuolleisuus nousi korkeaksi – siksi Jukka Kekkonen ja Heikki Ylikangas luonnehtivat pakkotyörangaistuksia monessa tapauksessa toimeenpanoltaan viivästytetyksi kuolemanrangaistukseksi.[833]

Lieventävät asianhaarat

Leuteraatioasetukset kielsivät tapauksen lieventävien asianhaarojen yksilöimisen tuomitulle luettavassa hovioikeuden päätöksessä.[834] Toisin oli vielä 1600-luvulla, jolloin lieventävät asianhaarat eriteltiin päätöksissä myös tuomitun tietoon. Oikeusrevision registratuurasta ja pöytäkirjoista käy ilmi, että henkirikosten yleisin olosuhteisiin pohjautunut armahdusperuste oli 1700-luvulla jonkinasteinen hätävarjelu: istuin totesi uhrin syypääksi kohtalokkaaseen riitaan tai päätteli tämän aloittaneen väkivallan.[835] Painetuissa ennakkotapauksissa mainittiin kelvollisiksi armahdusperusteiksi myös käsikähmään väliintulo, itsepuolustus, omassa talossa ahdistetuksi tuleminen ja ärsyyntyminen pitkään jatkuneesta tahallisesta härnäämisestä.[836] Surmatun oman syyllisyyden ohella myös syytetyn osoittama katumus ja myötäkärsi-

832. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1768, Di 7, no 15; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1768, Hovioikeus maaherralle, v. 1769, D 31 a1, no 25.
833. Esim. lapsenmurhasta tuomitun Kaarina Monottaren kertomus, KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1752, Hovioikeus maaherralle, D 14 a1/1, no 96. Vastaavanlaisista käsityksistä, ks. myös Kekkonen & Ylikangas 1982, 49–51; Anners 1965, s. 54 ss.
834. Nehrman 1756, I:V:1–9, s. 87–89. Tappojen osalta ks. myös V:II:99–100 ja Nehrman (Ehrenstråle) 1759, IX:56–58, s. 152–153.
835. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1791, Di 26, no 39.
836. RA: HDP 2.11.1790; 19.2.1793. Flintberg 1803, s. 398–399.

mys, niin ikään lyöntien määrän rajallisuus (yksi) tai aseeton surmateko riittivät yksittäisissä tapauksissa kuolemanrangaistuksen muuttamiseen muiksi rangaistusseuraamuksiksi.[837]

Kuolemanrangaistusten lievennysperusteeksi kelpasi joissain tapauksissa myös vahingoittamisen aikeen kiistäminen tai se, etteivät tekijä ja uhri olleet varhemmin vihanneet toisiaan. Sen sijaan väite, ettei tarkoitus ollut tappaa, vaan vahingoittaa, oli puolustuksena perusteeton, sillä myös vahingoittamisen aie kuului tahallisen tapon tunnusmerkistöön. Tuomiota ei myöskään saanut lieventää syytetyn puolustelu sillä, että tämä olisi osunut vahingossa väärään uhriin: *kenenkään* lyöminen vihaa kantaen ei ollut laillisesti oikeutettua.[838]

Armahdusta perusteltiin aina asianhaaroilla *(omständigheter)* tai lieventävillä asianhaaroilla (*lindrande omständigheter*). Käytetty ilmaus oli vain nimellinen, sillä kuolemantuomion lieventämisen todellinen syy oli useimmiten *muu kuin olosuhdetekijä*. Kaikki Savo–Karjalan läänin henkirikostapaukset läpikäymällä voidaan päätellä aivan kiistattomasti, että ”asianhaaroihin” perustuneiden armahdusten yleisin todellinen peruste oli – aivan kuten leuteraatioissakin – uhrin kuolinsyyn epäselvyys (silloin tapon tunnusmerkistö ei täyttynyt) tai rikoksen kiistäminen laillisesti täydestä todistajanäytöstä huolimatta. Viimeksi mainitussa tapauksessa armahduksen tekstistä jäi yleensä pois sana ”lieventävä” (*lindrande*).

Uhrin kuolinsyyn epäselvyys tuli armahdusperusteena kyseeseen erityisesti niissä henkirikoksissa, joissa uhri ei kuollut saamiinsa vammoihin välittömästi, vaan vasta vuoden ja yön kuluessa. [839] Silloin vammoja ei useinkaan voitu osoittaa absoluuttisen kuolettaviksi, vaan kuolemanrangaistus muutettiin henkisakoksi hovioikeudessa tai viimeistään kuninkaan tuomioistuimessa. Alioikeudet välttivät tällaisissa tapauksissa jakamasta henkisakkotuomioita MB XXXIX:2 §:n toisen momentin perusteella siitä huolimatta, että niiden toimivalta olisi riittänyt menettelyyn. Syystä tai toisesta alioikeudet olivat siis käytännössä luopuneet punnitsemasta uhrin kuolinsyyn painoarvoa.

Kolmatta armahduksen yleisimmistä perusteista on käsitelty jo aiemmin tekstissä: henkirikoksen muut osalliset armahdettiin aina kuolemantuomiolta, mikäli syytettyjä oli useita. Vain yhden kuolemantuomio saattoi jäädä voimaan.

Henkilöä koskevia armahdusperusteita olivat ennen kaikkea tekijän nuoruus ja aiempi nuhteettomuus. Tällaisissa tapauksissa revision valtaneuvokset ja KM uskoivat syytetyn mahdollisuuksiin tehdä parannus ja sopeutua yhteiskuntaan uudelleen.[840] Valtaneuvosto lausui asian julki ilmaisemalla, että armahdetulle ”haluttiin antaa sekä mahdollisuus parannukseen että tilaisuus tulla hyödylliseksi yhteiskunnan jäseneksi”.[841] Jos tuomitun paranta-

837. Flintberg 1803, s. 435–436, jossa esitellään ennakkotapauksia 1700- ja 1720 -lukujen väliseltä ajalta.
838. Nehrman 1756, V:II:16–17, s. 225.
839. 1734 års lag, MB XXXIX:2.
840. Vrt. esim. Thunander 1993, s. 62–64.
841. Flintberg 1803, s. 444. RA: Rådsprotokoll 4.8. ja 18.8.1788.

minen pahoista tavoistaan ei ollut toivotonta, tätä ei tarvinnut poistaa kokonaan yhteisöstä ja elävien kirjoista.[842]

Riippui täysin surmatyön teonpiirteistä, sovellettiinko henkilöön käyviä armahdusperusteita nuoriin rikoksentekijöihin. Lain edessä jo 15-vuotias oli täysi-ikäinen. Hyvinkin nuoria henkilöitä teloitettiin henkirikoksista, mikäli surmateon olosuhteet olivat raskauttavat. Rikoslaissa 7–14-vuotiaille määrättiin tahallisesta taposta joko 30 hopeataalerin sakko tai vitsarangaistus. Rangaistusta oli mahdollista koventaa, mikäli tekijä täyttäisi pian 15 vuotta ja tämän "pahuus" ja "viha" (*ondska och arghet*) eivät vastanneet ikävuosia. Ruotsin puolella sattuneessa rikostapauksessa korkein oikeus tuomitsi erään vain 14-vuotiaan piikasen mestattavaksi ja poltettavaksi roviolla vuonna 1790. Rangaistuksen perusteena oli isäntäperheen vauvan surmaaminen. Tytön rikosvaikutin tulkittiin raskauttavaksi: hän oli tappanut sylilapsen päästäkseen pois palveluksesta ja takaisin vanhempiensa luokse.[843] Teon peruste oli yhteiskuntajärjestykselle ilmeisen vaarallinen. Sitä, ettei tyttö ei selvästikään ymmärtänyt tekonsa seurauksia, ei tässä tapauksessa tulkittu lieventäväksi asianhaaraksi, vaan osoitukseksi tekijän "pahuudesta" ja "vihasta". Ilmeisesti korkein oikeus päätyi uhraamaan tytön hengen pelotteellisen kriminaalipolitiikan nimissä – antaakseen nuorisolle varoittavan esimerkin. Tuomion ajankohtaan nähden menettely on ollut harvinaisen ankara. Rikoslakia tulkittiin raskaimman mukaan myös 15-vuotiaaseen pernajalaiseen poikaan, joka oli surmannut kirveellä ottoäitipuolensa. Turun hovioikeus tuomitsi tämän nuoren varasotamiehen vuonna 1751 menettämään oikean kätensä, mestattavaksi ja teilattavaksi.[844]

Kuolemanrangaistuksen armahdusperusteet olivat jokseenkin samankaltaiset 1700-luvun Englannissa kuin saman sataluvun Ruotsissakin. Perusteiksi kävivät tuomitun aikaisemmin nuhteeton maine, nuoruus, työnantajan suosiollinen lausunto, vahingoittamisen aikeen puuttumisen osoittaminen tai se, että syytetty oli pakotettu rikokseen hänestä itsestään riippumattomista syystä. Myös joukkoarmahdukset esimerkiksi monarkin kruunajaisten kunniaksi olivat tunnettuja, joskin harvinaisia.[845]

Lainsäädännöllisten muutosten näkyminen armahduskäytännössä

Kuinka 1700-luvulla sovelletut henkirikosten armahdusperusteet olivat muuttuneet 1600-lukuun nähden? Osa perusteista oli molemmille vuosisadoille yhteisiä, mutta 1600-luvun rikosoikeus selvästi jälkimmäistä ajanjaksoa sitoutuneempi teologisiin argumentteihin: ankaria rangaistuksia käytettäessä vedottiin Mooseksen kirjoihin, niitä lievennettäessä Paavalin kirjeisiin.[846] Myös 1600-luvun rangaistuskäytännössä seuraamusta lievennettiin monesti esimerkiksi tekijän ymmärtämättömyyden (syyntakeettomuuden), uhrin kuolinsyyn epäselvyyden tai tämän oman tuottamuksen perusteella. Uhri teki itsensä osasyylliseksi, mikäli oli lietsonut väkivaltaa solvaamalla

842. Vrt. esim. Thunander 1993, s. 62–64.
843. Flintberg 1803, s. 481–482 (Högsta domstols protokoll 10.5.1790).
844. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. Hovioikeus maaherralle, v. 1751, D 13 a1, no 47.
845. Sharpe 1990, s. 39–41, 76.
846. Thunander 1993, s. 169.

tai ärsyttämällä toista osapuolta. Mikäli näin oli tapahtunut, myös surmaajan aikaisempi maine ratkaisi tämän kohtalon. Samoja tekijöitä punnittiin yhtä lailla myös alempien istuinportaiden jakamissa tuomioissa.[847]

Vuoden 1734 laki lakkautti kaksi siihen asti usein käytettyä laillista armahdusperustetta. Kristoferin maanlaki salli vetoamisen osapuolten tekemään sovintosopimukseen korvauksineen ja asianomistajan pyyntöön säästää syytetyn henki. Tätä lainkohtaa oli hovioikeuksissa ja oikeusrevisiossa käytetty kuolemanrangaistuksen lievennysperusteena verrattain usein 1600-luvun lopulle asti.[848] Menettelyä ei ollut missään tapauksessa lupa soveltaa vuoden 1734 lain tultua voimaan. Lakkauttaessaan tahallisten tappojen rahalliselta sovittelulta kategorisesti kaikki ennalta lieventävät oikeusmerkitykset uusi rikoslaki muodosti olennaisen vedenjakajan kannevaltaan ja asianomistajan oikeuteen.[849] Alioikeuksien langettamia kuolemanrangaistuksia kieltäydyttiin 1600-luvun ylioikeuksissa lieventämästä useimmiten sillä perusteella, että asianomistaja vaati syytetyn henkeä. Haluttomuus sovittajaisiin johtui tavallisimmin teon tahallisuudesta, sen osoittamasta ”vihasta ja pahuudesta” (*arghet och ondska*) tai rikoksen taustalla piilleestä vanhasta kateudesta ja riidasta. Usein vedottiin myös joko siihen, ettei tekijä ei ollut pakotettu tappamaan uhriaan tai siihen, ettei surmateolle ei tiedetty mitään mielekästä syytä.[850]

Toinen vuosisatojen armahduspolitiikkaa erotteleva muutos koski rikosmäärittelyä. Arne Janssonin mukaan ainakin tukholmalaiset tuomioistuimet olivat alkaneet arvioida syytetyn tarkoitusperiä 1600-luvun puolestavälistä lähtien. Jos tuomarit tulivat tutkinnan perusteella siihen lopputulokseen, ettei syytetyllä ollut tarkoitus surmata uhriaan, hovioikeus alisti tapauksen kuninkaalle ja suositteli armahdusta.[851] Tältä osin rikoslain soveltaminen kiristyi vuoden 1734 lain ja erilaisten kuninkaallisissa kiertokirjeissä eriteltyjen rikosmäärittelyjen astuessa voimaan: tahallisen tapon tunnusmerkiksi alkoi riittää pelkkä vahingoittamisen aie. Pohjoissavolaisissa ja karjalaisissa tappoprosesseissa vahingoittamishalun merkitys oli täsmälleen sama kuin tappamisen aikeen. Tällä erottelulla oli pääsääntöisesti merkitystä vain silloin, jos surmateko pyrittiin tapon sijasta määrittämään murhaksi. Tappamisen aikeen puuttumista ei milloinkaan mainita tuomiota lieventävänä asianhaarana. Tukholmalaisissa henkirikosoikeudenkäynneissä tilanne oli toisenlainen. Kun syytetyltä puuttui surmaamisen aikomus, alkuperäinen syyte taposta kumottiin ja sen sijaan annettiin syyte pahoinpitelystä. Arne Jansson arvioi, että jo yksin tämä tekijä selittää tappomäärien vähenemistä 1750-luvulta seuraavalle vuosisadalle.[852] Itse uskon, että ilmiön taustalla on tarkkaan ottaen ollut kyse kuolinsyyn määrityksestä pikemmin kuin tekijän tarkoitusperien merkityksen muuttumisesta. Vastaavanlainen menettely ei ainakaan ulottunut valtakunnan perukoille. Turun ja Vaasan hovioikeuden

847. Thunander 1993, s. 147–150.
848. Thunander 1993, s. 148.
849. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, III:13, s. 11.
850. Thunander 1993, s. 147–150.
851. Thunander 1993, s. 149; Jansson 1998, s. 12.
852. Jansson 1998, s. 74. Huomioitakoon, että Jansson ei tukeudu oikeudellisiin lähteisiin 1700-luvun puolenvälin jälkeistä aikaa koskevassa tutkimuksensa osassa.

tuomareille riitti pelkkä uhrin vahingoittamisen tarkoitus perusteeksi luokitella syyte tapoksi. Tähän viittaavat myös Nehrmanin antamat ohjeet rikoslain soveltamisesta.

Sekä asianomistajan kannevallan karsiminen että syytetyn intentioiden väljentäminen johtivat siihen yllättävään tosiseikkaan, että tappoja koskeva rikoslaki itse asiassa kiristyi vuoden 1734 lain tultua voimaan. Samalla tahallisen tapon tunnuspiirteiden määrittely sidottiin yhä selvemmin itse rikokseen, ei prosessitekijöihin. Lain kiristyminen ei kuitenkaan lopulta koventanut rangaistuskäytäntöä, sillä henkirikoksen rangaistusseuraamukset oli sidottu entistä yksityiskohtaisempaan tunnusmerkistöluetteloon eli rikosmäärittelyyn.

Yhteenvetoa: Oikeudellinen vallankumous ja henkirikoksia koskeneen tuomiovallan keskittymisprosessi

Leuteraatiota ja kuolemanrangaistuksia koskevan lainsäädännön muutokset havainnollistavat, kuinka ylin tuomiovalta keskittyi ja ammatillistui voimakkaasti Ruotsissa oikeudellisen vallankumouksen edetessä. Henkirikosoikeudenkäynteihin tämä prosessi heijastui neljällä tapaa: valtuuksia sekä (1) rangaistusten arbitrointiin, (2) lainvoimaisen kuolemanrangaistuksen antamiseen, (3) epäselvien tapausten tuomitsemiseen että (4) turvakirjeiden antamiseen rajattiin portaittain yhä harvempiin käsiin.

Vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantiassa oikeus vakavista rikoksista annettujen rangaistusten arbitroimiseen riisuttiin käräjiltä: alioikeudet sidottiin voimassa olleeseen rikoslakiin. Samalla valtuudet harkinnanvaraisten rangaistusten määräämiseen luovutettiin uusille hovioikeuksille, jotka vahvistivat tässä suhteessa edelleen otettaan 1600-luvun puolessavälissä. Kun kuninkaanvalta puolestaan vahvistui 1600-luvun viimeisillä vuosikymmenillä, hovioikeuksien mahdollisuuksia harkinnanvaraisiin rangaistuksiin ryhdyttiin karsimaan. Lopulta monarkki keskitti kaiken arbitraatiovallan itselleen – vain menettääkseen sen, kuten yksinvaltansakin, pohjan sodan melskeissä.

Otollinen aika hovioikeuksien arbitraatiovallan kaventamiselle koitti jälleen 1700-luvun puolenvälin jälkeen. Vuosina 1753, 1756, 1762 ja 1803 annetut leuteraatioasetukset voidaan tulkita henkirikosprosessien rankaisuvaltaan kajonneen rajaamisen uudeksi aalloksi. Samalla leuteraatioasetuksista henki pyrkimys henkirikoksia koskevan positiivisen oikeuden ja oikeuskäytännön lähentämiseen. Ne tiukensivat käytännössä repressiota. Hovioikeuksilta estettiin asetuksissa tuomioiden perustaminen kuninkaallisiin ennakkotapauksiin ja rangaistusten arbitroiminen lieventävien asianhaarojen perusteella.

Ylimmän tuomiovallan jatkuva keskittäminen edellytti sen jakajien ammatillisen kompetenssin lisäämistä. Oikeusrevision valtaneuvosten oikeudellisen pätevyyden vaatimus sinetöitiin lopullisesti vuoden 1772 hallitus-

muodossa. Ylin oikeudenkäyttö professionalisoitui lopullisesti vuonna 1789, jolloin perustettiin korkein oikeus. Ammattilaistuminen alkoi 1790-luvun loppupuolella hillitä myös ylimmän oikeusportaan itse soveltaman arbitraation määrää: henkirikoksista tuomittuja pääsyyllisiä ei enää armahdettu kuolemantuomiolta yhtä kevein perustein kuin varhemmin.

Tuomiovallan keskittymisprosessi leikkasi myös kuolemantuomioiden antamista koskevaa toimivaltaa. KM monopolisoi niiden osalta rankaisuvallan omiin käsiinsä vuonna 1778. Vuonna 1753 annetussa leuteraatioasetuksessa kuninkaallisen päätösvallan piiriin oli keskitetty myös kaikki tulevaisuuteen jätetyt rikostapaukset.

Vuoden 1734 laissa kuninkaan tuomiovaltaa ei varsinaisesti säännelty, sillä kysymys kuului perustuslain piiriin. Vuoden 1720 hallitusmuodon toisessa pykälässä kuninkaalle olikin keskitetty vielä eräs joissakin henkirikosprosesseissa keskeinen valtuus, nimittäin oikeus turvakirjeen antamiseen. Tämä huipensi kehityksen, joka oli alkanut 1680-luvulla. Ensin karsittiin maaherrojen toimivalta turvakirjeiden luovuttamiseen, sitten se kumottiin myös hovioikeuksilta ja valtakunnan kollegioilta.[853]

Sekä arbitraatiomenettely, turvakirjeet että kuninkaallinen armahdusvalta sotivat eri tavoin oikeuden ennakoitavuuden periaatetta vastaan; ne tekivät oikeuden jakamisesta epätasaista ja mielivaltaista.[854] Edellä käsitelty ilmiö eli hovioikeuksien leuteraatiota koskevan toimivallan sääntely, keskittämiseen, hierarkiaan ja delegointiin perustuneen järjestelmän jatkuva kehittäminen,[855] uudenaikaisti tässä mielessä oikeutta pitkässä ajallisessa perspektiivissä. Henkirikoksista määrättävien rangaistusten arbitraatiovallan kaventamisprosessi – yhtä lailla kuin lainvoimaisten kuolemantuomioiden antamisen oikeuden rajaaminen – kielii ideatasolla oikeudellisen vallankumouksen etenemisestä kohti päätepistettään. Se oli osa oikeuden modernisaatioprosessia, positiivisen oikeuden ja ennakoitavuuden voittokulkua, joka heijasteli yhä ammatillisempaa, tarkentuvaa ja täsmällistyvää otetta henkirikosten rankaisutoimeen. Siksi tästä käytännössä seurannut soveltavan rikosoikeuden väliaikainen jyrkistyminen ei sittenkään ollut yksinomaan takaisku sille kehityskululle, joka johti myöhemmin oikeusvaltion syntyyn ja kansalaisten oikeusturvan vahvistumiseen. Yksittäisten ihmisten kohtaloille tämä keskeneräinen prosessi ei aina ollut yhtä suotuisa.

Laissa määrätyn rangaistuksen koventaminen

Kun rankaisujärjestelmä jäi vielä 1700-luvun lopullakin kovin valikoivaksi ja satunnaiseksi, valtiovalta edellytti oikeusjärjestelmältä välähdyksenomaisia näyttöjä mahtinsa armottomuudesta. Tähän tarpeeseen vastasivat perinteisesti kvalifioidut kuolemantuomiot. Teloitettavan kärsimystä voitiin lisätä eri tavoin, mikäli henkirikos oli ollut tekotavaltaan raskauttava. Rikoslaissa tunnettuja muotoja kuolemanrangaistuksen koventamiseen olivat oikean

853. Calonius, Föreläsningar i processus criminalis, s. 69 ss; Nehrman (Ehrenstråle) 1759, VIII:22, s. 127 ss.
854. Foucault 2000, s. 132 ss.
855. Thunander 1993, s. 7.

käden irtihakkaaminen, omaisuuden takavarikointi sekä ruumiin teilaaminen tai polttaminen. Nämä häpäisevät tai kivuliaat toimenpiteet olivat laillisia rangaistusseuraamuksia vain kaikkein raskauttavimmista rikoksista, kuten murhista, lähiomaisten tai isäntäväen taposta tai rauhanrikoksena tapahtuneesta taposta. Myös hirttäminen, joka määrättiin seuraamukseksi murtovarkauksista, luettiin kvalifioiduksi kuolemanrangaistukseksi.[856]

Kuolemanrangaistuksen tuli aina tuottaa häpeää*: Dödsstraff som icke medföra wanheder, äro missfoster bland straff.*[857] Mestaus koettiin käytössä olleista teloitustavoista kunniallisimmaksi. Hirttäminen (varkauksista) sekä ruumiin polttaminen ja teilaaminen häpäisivät aina myös teloitetun ruumiin.[858] Rikollisen kuolemasta tehtiin nöyryyttävä ja alentava, jotta tämän tekemän rikoksen kauhistuttavuutta alleviivattaisiin voimakkaimmalla mahdollisella tavalla.[859] Maallisen tomumajan häpäisyn herättämä vastenmielisyys oli yhteydessä myös käsityksiin kuolemanjälkeisestä elämästä.[860] Ajatus runnellun ja mätänevän ruumiin esillä pitämisestä oli monelle kuolemaantuomitulle sietämätön. Oikeudellisessa kirjallisuudessa tunnetaan näet oikeustapauksia, joissa tuomitut pyysivät KM:lta armahdusta pelkästään teloitetun ruumiinsa teilaamiselta. Pääsääntöisesti tällaiset anomukset evättiin sillä perusteella, ettei törkeimmillä henkirikoksilla voinut olla lieventäviä asianhaaroja. Eräässä ennakkotapauksessa KM silti puolsi anomusta: vankilapappi oli saanut oikeusrevision vakuuttuneeksi siitä, ettei tuomittu muutoin pysyisi järjissään. Silloin teloitusta ei voitaisi toimeenpanna lainkaan.[861]

KM:lla oli leuteraatioasetusten perusteella valtuudet koventaa henkirikoksista rikoslaissa määrättyä rangaistusta (nk. *skarpt leuteration*). Kuolemanrangaistusta voitiin koventaa pääasiassa kahdella perusteella, ensinnäkin silloin, kun tehdyn rikoksen asianhaarat olivat poikkeuksellisen raskauttavat. Toinen peruste oli se, että tuomittu oli syyllistynyt oli useaan kuolemalla rangaistavaan rikokseen. Silloin sovellettiin käytännössä samaa rangaistusta kuin suisidaalimurhaajille. Kuolemaantuomitut määrättiin suorittamaan kahtena sunnuntaina julkinen raippa- tai vitsarangaistus (10–30 paria). Sitten rikollinen kuljetettiin vaunuissa silmät sidottuina teloituspaikalle. Ennen kuolemantuomion toimeenpanoa pappi piti yleisölle rikosta kauhistelevan ja lainrikkomuksista varoittavan moraalisen saarnan. Tuomitulta hakattiin oikea käsi, tämä mestattiin ja rikollisen jäännökset nostettiin teilipyörille. Kolme erityisen raskauttavien asianhaarojen vallitessa tehtyihin murhiin syyllistynyttä karjalaismiestä tuomittiin oikeusrevisiossa tai korkeimmassa oikeudessa tällaiseen rangaistukseen.

> Kohtalon koki vuonna 1777 liperiläinen Iivana Tarnanen. Tämä oli toverinsa kanssa raiskannut, kuristanut ja ryöstänyt kesäkuussa 1772 naisen, joka oli pyytänyt kaksikolta venekyytiä korvausta vastaan.[862] Ilomantsilaislle renkimiehelle Erkki Tossavaiselle ja tämän vankitoverille Antti Kekäläiselle määrättiin

856. Nehrman 1756, I:II:64, s. 39. 1734 års lag, MB XI:2; MB XXII:3–4 §; MB LIX:5.
857. Flintberg 1799, s. 306–307.
858. Spierenburg 1984, s. 119.
859. Thunander 1993, s. 74.
860. Thunander 1993, s. 74.
861. Flintberg 1803, s. 196–197.
862. RA: JRR 30.4.1777; VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1779, Ece, no 6; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1776, Di 11, no 57. RA: JRU, 30.4.1777, no 105.

sama rangaistus, koska nämä olivat karanneet Liperin vankihuoneelta surmaten vanginvartijan, tämän vaimon ja kaksi pientä lasta. Miehet anastivat mukaansa myös perheelle kuulunutta irtaimistoa. Tossavainen oli sarjamurhaaja: hän oli surmannut joko korvausta vastaan tai tekoon muutoin houkuteltuna ilomantsilaisen talonpojan Laske Timofeoffin edellisenä vuonna. Kekäläinen puolestaan oli vangittu murtovarkauksista Kontiolahdella.[863]

Tällaiset, oikeuskäytännön puitteissa äärimmilleen kovennetut kuolemantuomiot olivat toki satunnaisia ja harvinaisia, mutteivät aivan ainutlaatuisia muuallakaan maassa.

Turkisryöstäjä Pekka Leinonen murhasi uudistilallisvaimon ja tämän kolme lasta sekä poltti surmatalon Pohjanmaan lääniin kuuluneessa Kainuussa, Paltamon pitäjässä vuonna 1772. Mies teloitettiin kaksinkertaisen ruumiin- ja häpeärangaistuksen jälkeen Kajaanin torilla.[864] Kohtalon kokivat vuonna 1786 Pietarsaaren torilla myös kolme keskipohjalaista sotamiestä, joiden lähtöä saatteli Antti Chydeniuksen myöhemmin julkaistu tunnettu moraalisaarna.[865] Teloitustapaa sovellettiin myös valtakunnan läntisessä osassa. Falun torilla teloitettiin vuonna 1761 murhapolttaja, joka oli yrittänyt myrkyttää äitinsä vuonna 1761, ja murhaan syyllistynyt piika vuonna 1773.[866]

Tätä teloitusmuotoa sovellettiin pääasiassa 1760- ja 1770-luvulla ennen Kustaa III:n rikoslakiuudistusta. Kovennettujen kuolemanrangaistusten politiikalla ei siten ollut ajallista yhteyttä kuninkaallisen armahduskäytännön kiristymiseen, jota tapahtui 1790-luvun lopulla.

Kuolemanrangaistusta voimistettiin 1700-luvun loppupuolen oikeuskäytännössä myös pilkkomalla teloitetun ruumis useampaan osaan kuin tavallisesti. Pään ja käden lisäksi jäänteet silvottiin neljään osaan ja asetettiin kukin omalle teilipyörälleen näytteille. Pohjois-Savossa ja Karjalassa tätä teilaamisen muotoa ei tutkimusaikana sovellettu. Voimistetun ruumiin häpäisyn tavoitteena oli aina lisätä yleisössä ”pelkoa ja inhoa”[867] – rikosta ja rikollista, muttei sinänsä rangaistusta kohtaan. Keski-Euroopassa asenteet teloitettujen näytteillepanoa kohtaan sitä vastoin olivat jo muuttumassa. Ruumiiden häpäisy ja mätänevien ruumiinosien julkinen esilläpito alkoivat 1700-luvun loppupuolella herättää kasvavaa närkästystä kansan syvissä riveissä. Tämä on nähty myös osaksi prosessia, joka teki kuolemasta voimakkaan tabun.[868] Ilmiön uskotaan olevan yhteydessä siihen, että ihminen alkoi vähitellen hallita joitakin elämäänsä vaikuttavia luonnonoloja.[869] Kuolemaa koskevien asenteiden muuttuessa myös tarpeettoman kivun aiheuttaminen kuolemaantuomitulle alettiin nähdä barbaarisena.[870] Yleisö samaistui lisääntyvässä määrin teloitettavan kärsimyksiin tämän tekemän rikoksen vakavuu-

863. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45¸ Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, Ece no 129.
864. RA: JRR 22.9.1772, f. 751b.
865. Ylikangas 1976, s. 160; Seth 1984, s. 23.
866. Flintberg 1803, s. 192–3.
867. Flintberg 1803, s. 210. RA: HDP 6.7.1789.
868. Bergman 1996, s. 7.
869. Jutikkala 1988, s. 143–144.
870. On muistettava, että Keski-Euroopassa oli vielä 1700-luvun lopulla käytössä lukuisia tuskallisia teloitusmenetelmiä, kuten luiden murskaaminen teilipyörällä. Menetelmiä käytettiin myös varkaisiin ja vakaviin seksuaalirikoksiin syyllistyneisiin. Spierenburg 1984; Linebaugh 1992; Foucault 2000, s. 87.

desta riippumatta.[871] Mikäli rangaistusten lujuus alkoi sotia yleisessä mielipiteessä kohtuulliseksi koettua vastaan, oikeuden tasapaino vaarantui.[872]

Ruotsissa ruumiiden julkinen häpäisy alkoi herättää yleistä tuohtumusta vasta myöhään 1800-luvun puolella.[873] Tämän perusteella voidaan otaksua, ettei näin käynyt vielä tutkimusajan Itä-Suomessakaan. Mm. Erik Anners on arvioinut, että kansan syvät rivit muodostivat Ruotsissa konservatiivisen vastarinnan, joka jarrutti lainsäädännöllistä uudistusprosessia rangaistusten lieventämiseksi.[874] Tappamisen osalta ilmiö on erityisen selväpiirteinen, koska se koetaan epämuodollisissa arvojärjestelmissä rikoksista vakavimmaksi.[875] Ruotsin alamaisten uskonnon höystämissä moraalikäsityksissä tämä rikos johti vielä 1700-luvun lopulla verivelkaan: jos tappajan sallittiin selvitä rikoksestaan ilman kuolemanrangaistusta, Jumalan vihan pelättiin kohtaavan yhteisön ajallisuudessa ja yksilön iäisyydessä.[876] Kuolemaantuomittujen spontaaneilta vaikuttavat katumusharjoitukset (esimerkiksi Hannu Leivo ja Erkki Pellikka luvussa E) ja halu sovittaa tekonsa kuolemalla viittaavat siihen, etteivät teloitukset murhista, etenkään lähiomaisten surmaamisesta, ilmeisestikään sotineet voimakkaasti kansanomaista oikeustajua vastaan. Niin kauan kuin teologinen käsitys vakavimpien rikosten seuraamuksista eli vahvana, tahallisista surmatöistä toimeenpantujen kuolemanrangaistusten oikeutusta ei kyseenalaistettu.[877] Ilmeisesti rikoslaki ja epämuodollinen arvojärjestelmä vastasivat tältä osin vielä pääsääntöisesti toisiaan – ainakin silloin, kun verityön vaikuttimet olivat raskauttavat. Käsitys kuolemanrangaistuksen oikeutuksesta voi myös heijastaa hyväksyvää suhtautumista pakkovallan käyttöön muissakin yhteiskunnan perusrakenteissa.

Rajanvetoa julkisen, yksityisen ja hallinnollisen oikeudenkäytön välillä

Henkisakon asianomistajan osuus ja sovittajaisten hiipuminen

Vuoden 1734 laissa täyden henkisakon suuruudeksi määriteltiin 200 hopeataaleria. Se lankesi puoliksi kuninkaalle ja kihlakunnalle tai kaupungille. Tämän lisäksi tuomitun piti maksaa sakkoa myös asianomistajalle. Asianomistajan sakko-osuuden määrä oli lain perusteella sopimuksenvarainen asia,[878] mutta korvausten vähimmäismääräksi vakiintui viimeistään vuosisadan loppupuolella 100 hopeataaleria.[879] Asianomistajalle maksettavat sovittajaiset jäivät tässä muodossa kaikkien ruotsalaisten, kolmijakoon lankeavien sakkojen osaksi vuoden 1864 rikoslakiin asti.

871. Bergman 1996, s. 7.
872. Thunander 1993, s. 60.
873. Foucault 2000, s. 15–19; Bergman 1996.
874. Anners 1965, s. 227. Aihepiiriä sivuavasta kriittisestä keskustelusta, ks. Katajala 1994, s. 171–175, 405–406.
875. Thunander 1993, s. 65.
876. Thunander 1993, s. 61.
877. Vrt. esim. Anners 1965, s. 19.
878. Nehrman 1756, V:II:98, s. 247. Perusteet käytännölle, ks. Konung Gustaf Adolphs Rättegångs-Ordinantie, Giord på Riksdagen i Örebroo, Åhr 1614, 16 §, Schmedemann 1706, s. 139; Transsumpt af Kongl Maj:tz Resolution för Götha hoff-rätt, datum den 7 Mart Anno 1636, § 3, Schmedemann 1706, s. 221.
879. Asianomistajan osuuden määrä kuitenkin vaihteli. Vrt. Nehrman 1956, V:II:98, s. 247.

Tutkimusajan lainsäädännössä henkisakon tuomitsemiseen oli kolme perustetta.

I Vuoden 1734 laki määräsi vahingoittamisen tarkoituksessa tapahtuneesta kuolemantuottamuksesta seuraamukseksi henkisakon. Tämän vuoksi myös alioikeuksilla oli valtuudet tuomita syytetty henkisakkoon kuolemantuottamuksesta MB XXVIII:2–3 §§:n ja taposta MB XXXIX:2 §:n 2. momentin perusteella, jos uhrin kuolinsyy ei yksiselitteisesti johtunut väkivallasta. Oikeuskäytännössä alioikeudet kuitenkin jättivät hovioikeuksien tehtäväksi arvioida, mitä kuolinsyyn määrittäminen kussakin tapauksessa rikosoikeudellisesti merkitsi.

II Hovioikeudet leuteroivat osan alioikeuksien MB XIV, XXIV ja XXXIX luvun perusteella tahallisesta *taposta* langettamista kuolemantuomioista henkisakoksi. Käytännössä myös näiden tuomioiden lievennysperuste oli ensisijaisesti uhrin kuolinsyy. Silloin rikoksen tunnusmerkistö tosiasiallisesti muuttui astetta lievemmäksi eli kuolemantuottamukseksi MB XXXIX:2:n toisen momentin perusteella.

III KM:lla oli valtuudet armahtaa tahallisesta taposta annettu kuolemantuomio vahvojen lieventävien asianhaarojen perusteella täydeksi henkisakoksi, ankarimmaksi ruumiinrangaistukseksi tai vesileipävankeudeksi – myös ilman mahdollisuutta suorittaa rikos sakkoina. Joissain tapauksissa em. rangaistuksia täydensi pakkotyötuomio. Varojen puuttuessa rahasakko muunnettiin maksimissaan 40 raippaparin tai 30 vitsaparin ruumiinrangaistukseksi tai 28 vuorokauden vesileipävankeudeksi. Sakon tai muuntorangaistuksen lisäksi tuomittu joutui suorittamaan yhden sunnuntain kirkollisen häpeärangaistuksen.

Vanhimmissa pohjoismaisissa laeissa tahallisesta taposta ei määrätty kuolemanrangaistusta, vaan yhteisöllinen riidanratkaisu suosi erilaisia kompensaation muotoja henkiin jääneille omaisille.[880] Sellaisena kuin henkisakon asianomistajan osuus 1700-luvun oikeuskäytännössäkin tunnettiin, se oli historiallista jatkumoa germaaniseen sukuoikeuteen perustuneille rauhananomuksille (*fridsbön*) ja yksityisille sovittajaisille.[881] Maakuntalaeissa tahallisen tapon pääasialliseksi seuraamukseksi määrättiin sakko, mikäli rikos ei ollut tapahtunut raskauttavissa olosuhteissa.[882]

Surmaajalle sovittajaiset *(förlijkningar)* olivat historiallisesti merkinneet kaksitahoista tilaisuutta selvitä teostaan hengissä: korvauksin oli ollut mahdollista välttää joko tapon yksityinen tai julkisoikeudellinen kontrolliseuraamus – koko sukuun ulottunut verikosto tai taposta määrättävä kuolemantuomio. Surmaajan suku keräsi koston kierteen välttääkseen suuriakin sovittajaissummia. Vastaanotettuaan henkirahat Kristoferin maanlaissa säädetyllä tavalla asianomistaja anoi oikeudelta surmaajan hengen säästämistä.[883] Asianomistajan valtuuksiin kuului siten päättää *surmaajan* elämän jatkumi-

880. Esim. Ylikangas 1999, s. 42–45; Söderberg 1993, s. 91.
881. Nehrman 1956, V:III:17–18, s. 252.
882. Olivecrona 1891, s. 4.
883. Ks. esim. Ylikangas 2000, s. 11–18; Thunander 1993, s. 151; Ylikangas 1971, s. 92–93, 102–103; Aalto 1996, s. 61–61; Ylikangas 1999, s. 35–47.

sesta (”elämän lahjoittaminen”) tai sen katkaisemisesta rikosoikeudellisena seuraamuksena.[884] Uuden ajan alun oikeuskonseptiossa tämä tulkittiin asianomistajan oikeuden laajimmaksi muodoksi. Mooseksen laeissa ja kanonisessa oikeudessa näin laajaa kannevaltaa ei tunnettu.[885]

Henkirikosten sopimiset olivat yksityisoikeudellisia oikeustoimia niin kauan, kun surmatyötä ei viety käräjien tutkittavaksi. Tekijän ja uhrin omaiset sopivat asian keskenään ilman tuomareita ja lautamiehiä ja laativat sopimuksen kirjalliseen muotoon. Teosta ei myöskään maksettu minkäänlaista sakkoa kuninkaalle tai kihlakunnalle.[886] Kun valtiovalta vahvistui, henkirikosten tuomitseminen pyrittiin saamaan oikeuslaitoksen valvontaan. Kristoferin maanlain (1442) käräjäkaaressa kiellettiin vaikeneminen henkeä koskeneissa rikoksissa. Ne tuli aina ilmiantaa kihlakunnanoikeuden tutkittavaksi.[887] Vuonna 1558 kuningas sääti sekä asianomistajan oikeuden lakkaavaksi, mikäli asianomistaja oli vaiennut rikoksesta vuoden ja yön verran. Määräys koski sekä lieviä että vakavia rikoksia.[888] Tämä oli yksi uusi tapa sanktioida rikoksen salaaminen uudenaikaisen valtion aamuhämärissä. Ruotsalaisilta voudeilta kiellettiin lisäksi erikseen surmatyön salainen sopiminen vuonna 1549; määräystä myös laajennettiin kaikkia raskaita rikoksia koskevaksi useissa säädöksissä 1610-luvulle asti, mikä osoittaa kieltoa rikotun laajalti.[889] Sääntö kajosi Ylikankaan mukaan sukujen väliseen sovitteluoikeuteen, jota sovellettiin vielä 1400-luvulla yleisesti.[890] Valtiollistettua oikeudenkäyttöä eli käräjien vahvistamia sakko-osuuksien sopimisia ei säännöksissä kuitenkaan estetty, vaan sovittajaisista tuli osa julkisoikeudellista seuraamusta, henkisakkoa. Esivaltiollisessa oikeudenkäytössä asianomistajan hyvittäminen ei merkinnyt rangaistusta tai rahasakkoa nykyisessä merkityksessä, vaan korvausta, jonka lunastus esti verikoston toimeenpanon. Myöhemmän henkisakon osuuden ja varhaisempien sovittajaisten funktio oli alun perin sama, menetyksen aineellinen hyvittäminen ja koston kierteen ehkäiseminen.[891]

Asianomistaja ajoi tappo- ja murhaprosesseissa kannetta 1600-luvun alkupuolella tavallisimmin itse. Vuosisadan lopulla yleinen syyttäjä tuli yhä useammin asianomistajan rinnalle. Tämä kuvasti oikeudellisen vallankumouksen etenemistä: inkvisitorinen prosessi syrjäytti vakavissa rikosasioissa vähitellen akkusatorisen menettelyn.[892] Henkirikoksen ottaminen virallisten syytetoimien alaiseksi eli rikosmuodon julkisoikeudellistaminen oli valtion väkivaltamonopolin (rankaisuvallan) itu. Kruunu sai osan asianomistajuu-

884. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, III:12–13, s. 29.
885. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, III:12–13, s. 29; Nehrman 1756, I:IV: 69, s. 86.
886. Ylikangas 2000, s. 11–15. Tällainen tapaus vuodelta 1438 esitellään samassa yhteydessä.
887. Calonius, Commentar till landslagen. Förklaringar till Tingmålabalk XVII cap.
888. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, III:21, s. 33.
889. Calonius, Commentar till Landslagen. Förklaringar till Konunga-balk XXIX cap. Ibid. del II. Förklaringar till Tingmåla balk I cap. Tekstissä mainittuja säädöksiä olivat esimerkiksi maanlain oikeudenkäymisen kaaren XVII luku, Norköpingin vuonna 1604 annettu valtiopäiväpäätös ja vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantia. Ks. Ylikangas 1999, s. 35–68.
890. Ylikangas 2000, s. 11 ss.
891. Ylikangas 2000, s. 13–17; Spierenburg 1984, s. 2–3. Henkirikosten asianomistajan korvauksista Ruotsin valtakunnassa uuden ajan alussa, ks. esim. Ylikangas 1994, s. 3 ss; 1998, s. 35 ss; 1999, s. 35–51; 2000a; Karonen 1997; 1998; 1999b; Matikainen 1995, s. 40-44; Österberg & Lindström 1988, s. 131–133.
892. Inger 1978, s. 67. Nehrman käsittää akkusatorisen ja inkvisitorisen menettelyn erot asianomistaja- ja valtiollispainotteisuudeksi prosessissa. Nousiainen 1993, s. 397; Nehrman 1759, II:28–30, 23–25.

desta itselleen.[893] Suuntausta yksityisestä kompensaatiosta kohti valtiollista rankaisua vahvisti juutalaisen rikosoikeuden liittäminen maanlain appendiksiksi vuonna 1608.[894] Henkirikosten seuraamuspolitiikassa tämä merkitsi kostohenkisen talioperiaatteen vahvistumista, prinsiipin jonka mukaan rikollisen tuli kokea sama menetys ja kärsimys kuin uhrinkin: silmä silmästä, hammas hampaasta, jalka jalasta (V Moos. 19:21).[895]

Seuraamuksen muodon määritti jo varhain henkirikoksen laatu. Pikaistuksissa tehty tappo, tuottamuksellisista henkirikoksista puhumattakaan, oli maanlain perustella eräin ehdoin oikeutettua sopia. Murhaa tai muita raskaita hengenasioita ei sen sijaan ollut missään olosuhteissa luvallista hyvittää rahallisesti. Näistä rikoksista syylliseksi todetulle oli poikkeuksetta langetettava kuolemantuomio.[896] Sen sijaan tuottamuksellisesta tai pikaistuksellisesta henkirikoksesta oli Kristoferin maanlain perusteella tietyin edellytyksin oikeutettua tuomita henkisakko vuoden 1734 lain voimaantuloon saakka. Asianomistajaa voitiin siihen asti hyvittää aineellisin sovittajaisin mikäli

1. vastaaja / syytetty vältti kuolemantuomion muista laillisista syistä kuin aikaansaamansa sopimuksen perusteella. Tuomio piti jakaa oikeusasteessa, jonka päätös oli lainvoimainen (vuodesta 1614 hovioikeus tai KM) ja
2. tämä ei tapahtunut oikeuden ulkopuolella kuninkaan ja kihlakunnan tappioksi. Sopiminen asianomistajan kanssa saanut koskaan vähentää muiden edunsaajien oikeutta.[897] Kuninkaalla oli aina määräysvalta sakko-osuuksiinsa.[898]

Kristoferin maanlaki ei määrännyt tappajalle kuolemantuomiota myöskään silloin, kun tappoon syyllistynyttä ei ollut saatu verekseltä tai vuorokauden kuluessa kiinni.[899] Vastaajan saattoi säästää teloitukselta myös kuninkaallinen armahdus henkisakkoon.

Rankaisuvallan valtiollista yksinoikeutta oli vahvistettu vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantiassa. Raskaasta henkeä koskevasta asiasta itse teossa tavattu tekijä voitiin tuomita kuolemaan ja teloittaa alioikeuden päätöksellä, mikäli tämä tunnusti rikoksen. Mikäli surmatyön teonpiirteet sallivat kuitenkin henkisakon tuomitsemisen, mahdollisten sovittajaisten ajankohta prosessissa siirtyi myöhemmäksi ja tuli sidotuksi rangaistusjärjestelmään: oikeudenkäyntiordinantian perusteella korvausten määrä voitiin vahvistaa

893. Placat til Almogen i Helsinge- och Giästrijkeland at Tings-Saker icke må blifwa af Fogdarne hemligen afhandlade och förlijkte och om Häradzhöfdingernes plickt at hålla domböcker och dem inlefwerera. Dat Gripsholm den 9 jan 1549. Schmedemann 1706.
894. Mooseksen laista ja muista säädöksistä, ks. myös Ylikangas 1992, s. 110–114; Aalto 1996, s. 42–43. Määräyksien vastaisesta oikeudenhoidosta reaktioineen Ylikangas 1971, s. 120–121.
895. 1734 års lag, MB LX:1; MB I:12; RB XVII:18.
896. Karonen 1998, s. 151. Huomioitakoon, että myötävannojainstituution aikana surmatöiden teonpiirteitä oli kuitenkin yksinkertaista manipuloida, mikäli tekijällä oli yhteisöllistä tukea takanaan.
897. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, III:28, s. 38.
898. Calonius, Commentar till landslagen. Förklaringar till Konunga balk XXIX cap. Ibid. del II. Förklaringar till Tingmålabalk I cap, XVII cap. Förklaringar till Dråpmåla balk med wilja XXIV cap och XXXVIII cap. Calonius perusti näkemyksensä 1600-luvun Ruotsin johtavien rikosoikeuden auktoriteettien, Klootin (Clodt) ja Locceniuksen käsityksiin. Vrt. kielto salaisesta sopimisista, Transsumpt af Rijksdags-Beslutet, daterat Norkiöping, den 22 Martii 1604, Schmedemann 1706, s. 119–120. Ks. myös Karonen 1999b, s. 216.
899. Nehrman 1756, I:IV:69, s. 86. Calonius, Commentar till landslagen. Förklaringar till Tingmåla balk XVII cap.

vasta, mikäli kruunun ylioikeus säästi syytetyn kuolemantuomiolta.[900] Sovittajaisten asema rikosprosessissa muuttui ratkaisevasti hovioikeuksien ryhtyessä valvomaan alioikeuksien antamia tuomioita. [901] Tuomioiden jälkikäteiskontrolli vei käräjälaitokselta viimeisenkin toimivallan vahvistaa osapuolten keskinäisiä sopimuksia raskaissa rikoksissa. Alioikeuksien tuli tuomita rikoksista lain kirjaimen mukaan ja alistaa kaikki kuolemantuomiot hovioikeudelle. Alimmissa tuomioistuinportaissa jaettiin vakavien rikosten rangaistusseuraamuksena yhä useammin kuolemantuomiota, joista suuri osa kuitenkin lievennettiin ylioikeuksissa sakkorangaistuksiksi; näistä osa muunnettiin edelleen ruumiinrangaistuksiksi.[902] Sakkoon liitettyjä asianomistajan korvauksia oli nyt periaatteessa luvallista luovuttaa vasta lainvoimaisen tuomion jälkeen, ei seuraamuksen laatua ennalta määrittävänä asianhaarana.[903] Kantajien tiedetään silti vielä pitkään vastaanottaneen henkirikoksista sovittajaisia myös prosessien ollessa kesken. Osapuolet anoivat hovioikeudelta tai KM:lta aikaansaamaansa sopimukseen vedoten syytetyn hengen säästämistä – usein myönteisin lopputuloksin. Göötan hovioikeuden käytännössä asianomistajan pyynnöllä oli prosessuaalista merkitystä koko 1600-luvun ajan. Thunander arvioi pyyntöjen pikemminkin lisääntyneen vuosisadan mittaan; kantajahan jäi aineellista hyvitystä vaille, mikäli surmaaja teloitettiin.[904] Näissä rikoksissa oli yleensä muitakin lieventäviä asianhaaroja, joista teko-olosuhteina tulivat kyseeseen surmatun oma osuus tapahtuneeseen ja hätävarjelu. Näytön suhteen rangaistuksen ankaruutta kevensivät epäilyttävä todistelu ja kauan kestänyt pakosalla olo, henkilön osalta taas mm. tämän kruunulle tekemät palvelukset. Kruunu sai henkirikosten yksityisen sopimisen valvontaansa vasta 1600-luvun lopulla.[905]

Kun surmatöiden tekijöiden sosiaalinen koostumus laski ja mahdollisuuksia aineelliseen hyvitykseen muutoinkin rajoitettiin, henkirikosten asianomistajat saattoivat toisaalta vaatia yhä useammin tappajalle kuolemanrangaistusta.[906] Tähän vaateeseen vastasivat Mooseksen lain säädökset, joissa tappo oli ehdoitta sovitettava tappajan hengellä. "*Älkää ottako lunastusmaksua sellaisen tappajan hengestä, joka on tehnyt hengenrikoksen, vaan rangaistakoon hänet kuolemalla*" (V Moos. 35:31).[907]

---

900. Vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantia salli silti kuolemaantuomion toimeenpanemisen eläimiinsekaantumis-, huoruus-, sukurutsa-, raiskaus-, lapsenmurha-, murha-, rauhanrikoksena tehty tappo- sekä ryöstöprosesseissa ilman hovioikeudelle alistamista, jos syyllinen tunnusti rikoksen ja rikoksen olosuhteet olivat kiistattomat. Inger 1994, s. 119.
901. Ks. esim. Ylikangas 1998; 1999 s. 35– 47; 56 – 83; 101–119; Karonen 1998, s. 151.
902. Thunander 1993, s. 78, 90–92 ; Stadfästelse på Lands-lagen, Stockholm den 20 dec 1608, Schmedemann 1706, s. 126–129.
903. Ks. esim. Karonen 1998; Ylikangas 1999, s. 35–119.
904. Esim. Thunander 1993, s. 148–149, 151–152.
905. Vrt. esim. Karonen 1998, s. 151–159; 1999a, s. 214, 220–223; Ylikangas 1998, s. 35–110; Ylikangas 1999, s. 35–110; Inger 1994, s. 45–47.
906. Vrt. Ylikangas 1999, s. 80.
907. Stadfästelse på Lands-lagen. Stockholm den 20 dec 1608, Schmedemann 1706, s. 126–129. IV Moos 35: 33: "Älkääkä saastuttako sitä maata, jossa te olette, sillä veri voi saastuttaa maan. Ja maalle ei voi sovittaa sovitusta verestä, joka siihen vuodatettu, muulla kuin sen verellä, joka sen on vuodattanut." "Joka lyö ihmistä niin että tämä kuolee, se rangaistakoon kuolemalla." II Moos. 21:12."Jumalan lakiin" vetoaminen lanseerattiin ruotsalaiseen oikeusnormistoon Eerik XIV:n patentissa 1563, ks. Ylikangas 1988, s. 102–103; Aalto 1996, s. 97–98 viitteineen. Tapon tuli kuitenkin olla tahallinen, ei tuottamuksellinen:"Mutta jos hän ei ole tehnyt sitä murha-aikeessa, vaan Jumala on sallinut sen vahingon tapahtua hänen kätensä kautta, niin minä määrään sinulle paikan, johon hän voi paeta." II Moos. 21:13.

Vuoden 1734 lain RB XX:4 §:ssä tuomaria kiellettiin hyväksymästä kahdenvälisiä sopimuksia sellaisissa rikoksissa, joista seurasi yleistä pahennusta tai jotka rikkoivat hengen, ruumiin tai omaisuuden suojaa. Tahallisten tappojen sopimisen kielsi myös MB XXIV:1.[908] Viimeksi mainitussa pykälässä asianomistajan valintavalta säästää tai vaatia tekijän henki lopetettiin kaikilta osin. Rikoksesta määrättyä kuolemantuomiota vastaan eivät enää päteneet osapuolten keskeinen sopiminen tai asianomistajan pyyntö.[909] Oman aikansa oikeustieteessä tämä merkitsi asianomistajan oikeuden merkittävää rajaamista. Uudistuksen avulla valtiovalta täydensi pyrkimystään keskittää itselleen yksinoikeuden määrittää perusteet rangaistusten lieventämiseen. Edelleen reformin tavoitteena oli myös kitkeä oikeuden ulkopuolella tapahtunut sovittelu rikosten salaamiseksi.[910]

Muutoin asianomistajien tai kantajien oikeus sakko-osuutensa tai vahingonkorvauksien *määrän* sovitteluun pysyi vuoden 1734 laissa ennallaan.[911] Silloin kun ylioikeus säästi tuomitun lainvoimaisesti kuolemanrangaistukselta ja määräsi seuraamukseksi henkisakon, rikoslaki salli osapuolten edelleen sovitella asianomistajan sakko-osuuden määrän.

> *"I dråp målsägandens förlijkning eller dråp ej gäller undantagandes, då det pröfwas, at dråparen må lif sitt behålla." –- "Pröfvar Konungen, eller thes Domhafvande, dråparens gierning vara sådan, at han målsäganden förlijka må, och lif sitt behålla; böte tå hundrade daler til Konungen, och hundrade daler til Häradet eller Staden, och målsäganden niute thet til honom utfäst var. Dör dråparen förr än han målsäganden förlijkt; tå bötes af gods hans full mansbot." (MB XXVI:3).*

Oikeus sakko-osuuden sopimiseen jäi automaattisesti kaikkiin tahallisista tappoa lievempiin rikoksiin, myös kuolemantuottamuksiin (MB XXVIII luku ja XXXIX:2:2).[912]

Kristoferin maanlain ja vuoden 1734 valtakunnan lain asianomistajan oikeutta tappoasioissa koskeviin säännöksiin jäi edellä mainituista muutoksista huolimatta identtistä perussävyä. Kumpikin lakikokoelma määräsi, että nimismiehen oli astuttava kannevaltansa menettäneen asianomistajan tilalle syyttäjäksi silloin, jos asianomistaja oli vaiennut taposta ja ryhtynyt salaiseen sovitteluun kuninkaan ja kihlakunnan tappioksi. Asianomistajaa ei myöskään enää saanut kuulla tämän vaiettua taposta vuoden ja yön verran.[913]

Vuoden 1734 laissa ei selitetty tyhjentävästi mm. menettelytapaa, jolla asianomistaja oli oikeutettu sopimaan sakko-osuuksiaan rikosasioissa. Kun valtakunnan laki astui voimaan, hovioikeuksien tuomarit olivat epätietoisia, kuinka lakia piti tältä osin tulkita. KM ohjeisti menettelyn hovioikeuksiin jakamassaan kiertokirjeessä. Rikoksia, joissa pelkästään asianomistajalla oli oikeus kantaa, koskivat samat määräykset kuin riita-asioita: asianomistajalla

---

908. 1734 års lag, MB XXIV:1; RB XX:4 .
909. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, III:12–13, s. 29; Nehrman 1756, I:IV: 69, s. 86.
910. Flintberg 1799, s. 258.
911. Nehrman 1756, I: IV:69, s. 86. MB XXVI–XXIX luvuissa mainituissa tapauksissa asianomistajan kanssa sopiminen vastasi vahingonkorvausta. Ks. myös Inger 1994, s. 189.
912. 1734 års lag, MB XXVI:3. Vrt. MB XXIV:1, XIV:1. Flintberg 1799, s. 557, kommentti RB XX:4 :een. Kuolemantuomion lieventäminen henkisakoksi erittäin painavien asianhaarojen perusteella oli mahdollista myös tahallisesta taposta kuninkaallisella armahduksella. Tällaisissa tapauksissa asianomistajan sakko-osuus oli soviteltavissa. Ks. myös Inger 1994, s. 189.
913. Calonius, Commentar till landslagen. Förklaringar till Konunga balk XX cap, Tingmålabalk XVII cap, Dråpmalabalk med wilja XIII cap, XXIV cap.

oli oikeus luopua kanteesta kaikissa prosessin vaiheissa. Tällaisia rikoksia olivat mm. lievät pahoinpitelyt (MB XXXV:3–4,6 §§). Rikoksen laatu ei järkyttänyt yleistä rauhaa ja turvallisuutta eikä syyttäjäviranomaisen siksi ollut tarpeen jatkaa prosessia. Sopimalla asianomistaja menetti kannevaltansa prosessissa.[914] KM sai 1740-luvun lopulla tietoonsa, että suomalaisilla kruununvoudeilla oli taipumus pidättää asianomistajan sakko-osuudet itselleen. Laiton menettely herätti katkeruutta ja sen arvioitiin vievän alamaisilta halun ilmiantaa rikoksia viranomaisille. Tilitykset määrättiin julkisiksi. Kuitit oli läpikäytävä käräjillä.[915]

Ollakseen oikeutettu sakko-osuuteensa asianomistajan oli ilmiannettava rikos ja kannettava asiaansa itse. Mikäli kantaja ja vastaaja sopivat *vakavan* rikoksen ennalta, asianomistaja menetti oikeutensa kantaa. Julkinen viranomainen astui tilalle kantajaksi, jotta myös kuningas ja kihlakunta saivat sakko-osuutensa.[916] Rikoksen salaamisesta tuomittiin sakot rikkeen vakavuudesta riippuen. Jos asianomistaja oli tehnyt rikollisen kanssa sopimuksen ilmiantamatta tekoa oikeudelle, julkinen syyttäjäviranomainen sai asianomistajan sakko-osuuden.[917] Mikäli viranomainen ei nostanut kannetta tietoonsa tulleesta vakavasta rikoksesta, tätä piti sakottaa, vakavassa laiminlyönnissä tämä tuli panna viralta.[918]

Turun hovioikeudessa oli pohdittu yksityisten sovittajaisten prosessuaalista merkitystä muutaman vuoden kuluttua 1734 lain voimaantulosta. Aiheen antoi henkirikostapaus, jossa muuan talonpoika oli tappanut säätyveljensä. Surmaaja oli luovuttanut uhrin leskelle ja lapsille 250 hopeataalerin sovittajaiset. Lisäksi mies lahjoitti kirkolle 50 hopeataaleria. Tappaja uskoi välttyvänsä rikoksen muilta seuraamuksilta aikaansaamansa sopimuksen ansiosta. Hän oli väärässä: oikeusrevisio velvoitti ennakkopäätöksen luonteisesti miehen maksamaan MB XXVI:3 §:n perusteella lailliset henkisakko-osuudet myös kuninkaalle ja kihlakunnalle. Syyllinen vältti kuolemantuomion, koska oikeusrevisio piti miestä pakotettuna lyömään.[919] Talonpojan tekemien maksujärjestelyjen täytyi perustua jonkinlaiseen tapaoikeuteen. Vielä 1660-luvulla yhtä suuria, kuninkaan sakko-osuuden reilusti ylittäneitä sovittajaisia tiedetään vahvistetun; nehän olivat yksinomaan riippuvaisia surmaajan maksukyvystä. Kirkko taas toimi vielä mahtikaudellaan keskiajalla monesti sopimusten vahvistajana käräjien sijaan.[920] Ennen vuoden 1734 lain voimaanastumista korvauksista sopiminen katsottiin jopa syyllisyyttä lieventäväksi asianhaaraksi; samoin tekijän suvulla oli ollut oikeus tai

914. Jusleén 1751, s. 64 ss. Till samteliga hof-rätter angående förlijkning i brottmål, Stockholm den 2.6.1740.
915. Jusleén 1751, Til Åbo Hof-Rätt, angående redogörelse för målsägande andelen i sakören. Stockholm den 24 aug 1748. Jusleen 1787, Til samteliga Hof-rätterna, angående redogörande för saköres medlen af häradshöfdingarna. Stockholm den 18 dec 1752. Jo Olaus Petri koki sakot yhdeksi laittoman verottamisen muodoksi ja muistutti menettelemisestä seuraavan sotia, meteleitä ja muita jumalallisen koston muotoja. Nousiainen 1993, s. 334–398; Ylikangas 1982, 1–5 tuomarinohje.
916. Jusleén 1751, s. 64 ss. Till samteliga hof-rätter angående förlijkning i brottmål, Stockholm den 2.6.1740. Flintberg 1799, s. 557 ss; 5.2.1768 Ugglas; af Ugglas 1798, Til hof-rätten i Finland, at alla brottmål, ther penningeböter äga rum, och målsäganden sielf angifver saken för rätta, samt sedan ingår förlijkning om sin rätt. then 5 febr 1768. Vrt. myös Nehrman 1756, I:IV: 68, s. 85.
917. Flintberg 1799, s. 557; Jusleén 1751, s. 64 ss. Till samteliga hof-rätter angående förlijkning i brottmål, Stockholm den 2.6.1740.
918. Nehrman 1756, I:III:27, s. 53; 1734 års lag, Str.B I:1.
919. Flintberg 1803, s. 436–437; RA: Kungl. brev till Åbo hovrätt sekä Rådsprotokoll 15.3.1739.
920. Ylikangas 2000, s. 15–17.

velvollisuus osallistua sakkosumman kokoonhaalimiseen.[921] Tässä ennakkotapauksessa mainittu talonpoika sen sijaan maksoi yksin sovittajaisina jo uuteen valtakunnan lakiin kirjatun täyden henkisakon suuruisen summan. Tämä oli omaksi epäonnekseen jakanut varallisuutensa rikoslain näkökulmasta väärälle taholle. Kun kuninkaan ja kihlakunnan sakko-osuudet lisätään hänen maksutaakkaansa, rikoksen rahallinen hinta kasvoi näin lopulta 67 % säädettyä enimmäissakkoa korkeammaksi, 500 hopeataaleriin. Tällaisten rahasummien menetystä kestää ani harva talonpoikaistalous.

Uhrin perhe kelpuutti ylen harvoin surmaajan työpanosta korvaamaan jälkeenjääneitä saatavia tai koettua menetystä. Edes kaskialueen työvoimavaltaisuus ei tällaista taipumusta lisännyt.

> Pieksämäkeläinen torppari / loinen Antti Juutinen tuomittiin hovioikeudessa MB XXXIX:2 §:n perusteella täyteen henkisakkoon naapurinsa, talonpoika Tuomas Vauhkosen kuolemantuottamuksesta. Juutinen oli puukottanut Vauhkosta syyskuussa 1765 miesten kiistellessä niityllä lampaan omistuksesta. Uhri kuoli vammoihinsa kuukauden kuluttua. Ali- ja hovioikeus olivat yksimielisiä henkisakkotuomiosta, koska katsoivat, että uhri olisi säilynyt hengissä, mikäli olisi suostunut ottamaan vastaan lääkinnällistä apua. Varattomaksi todettu Juutinen tuomittiin suorittamaan täysi henkisakko ruumiinrangaistuksena. Uhrin leski kieltäytyi ”kurjuudessaan” ottamasta vastaan tuomitun työpanosta muiden velkojen korvaamiseksi.[922]

Kun KM armahti tahallisesta taposta kuolemaan tuomittuja henkilöitä ja muutti rangaistuksen henkisakoksi, tämä kehotti vielä 1750-luvulla kantajaa ja vastaajaa samalla sopimaan sakko-osuutensa (*förlijkas med målsägande*). KM antoi tällä tavoin mm. Joroisilla asuneen talollisen pojan Antti Immosen säästää henkensä. Immonen oli kalavesistä kiistellessään lyönyt puukalikalla kuoliaaksi vanhan talonpojan Matti Hyppösen.

> Antti tuomittiin vuonna 1751 Joroisten kihlakunnanoikeudessa kuolemaan, mutta KM armahti Antin hengen rikoksen asianhaarojen perusteella. Antti oli väittänyt tapahtunutta itsepuolustukseksi eikä tapahtuneelle ollut todistajia. Tuomittu velvoitettiin suorittamaan 100 hopeataaleria kuninkaalle, samansuuruinen summa kihlakunnalle sekä sopimaan aineellisesti asianomistajan kanssa.[923]
>
> Rälssilampuoti Samuli Vähäpukin maariidoissa surmannut elimäkeläinen rälssilampuoti Samuli Suurpukki sai pitää henkensä vastaavalla tavoin.[924] Sen sijaan 1770-luvulla vakaviin rikoksiin syyllistyneiden kuolemantuomioita lievennettiin revisiossa suoraan ruumiinrangaistukseksi.

Muiden sakkojen tavoin myös henkisakko tuli vuoden 1734 lain mukaan maksaa yksin tuomitun omaisuudesta. Varoja sen maksatukseen ei ollut lupa kerätä esimerkiksi tuomitun suvulta tai takuumiehiltä.[925] Mikäli tuomitulla kuitenkin oli varaa sakkojen maksamiseen, rikosta ei ollut lupa sovittaa ruumiinrangaistuksena.[926] Talonpojalta ei ollut sallittua ulosmitata omaisuutta

921. Thunander 1993, s. 152.
922. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1766, Hovioikeus maaherralle, D 28 a1, no 4; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1766, Di 6, no 12. Asianomistajan korvauksesta kieltäytyminen: MMA: KymLKa, Rikoskertomukset, Savon alinen kihlakunta, v. 1766, E2.
923. RA: JRR v. 7.8.1751, f 503 ss. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1751, Hovioikeus maaherralle, D 13 a1, no 65.1.
924. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1750, Hovioikeus maaherralle, D 12 a1, no 45.1.
925. Nehrman 1756, I:III:19, s. 50; I:IV:56, s. 81.
926. 1734 års lag, Str.B. III:8; Flintberg 1799, s. 387.

niin paljon, että maatila menetti siitä elinkelpoisuutensa. Sakkojen uloshaku ei myöskään saanut vaarantaa tuomitun ravitsemustilaa.[927] Käytännössä kuolemanrangaistusten sijaan määrättyjen sakkosummien kokoaminen kävi laajoille väestöllisille kerroksille vähitellen mahdottomaksi monessa Ruotsin valtakunnan osassa.[928] Itäsuomalaisen rahatalouden 1700-luvun alkupuolella kohtaamat takaiskut lienevät osaltaan edistäneet suuntausta myös paikallisesti: henkisakot muunnettiin lähes poikkeuksetta varojen puutteessa ruumiinrangaistuksiksi. Asianomistaja jäi siten vaille erityistä aineellista hyvitystä.

Yleisin muuntorangaistuksen muoto oli vitsa- ja raipparangaistus, painavista terveydellisistä tai sosiaalisista (sääty)syistä tuomittu saattoi istua ruumiinrangaistuksen myös vesileipävankeutena. Ruumiinrangaistuksen toimeenpani 1700-luvun loppupuolella piiskuri. Rankaisevan kontrollin toimeenpanoa ei siis enää sälytetty talonpoikien harteille, niin kuin tehtiin rangaistusmuodon edeltäjässä, kujanjuoksussa, joka oli lakkautettu vuoden 1734 laissa. Sen sijaan kuolemanrangaistusten toimeenpanoon paikalliset talonpojat joutuivat vielä osallistumaan muodostamalla teloituslavan eteen eräänlaisen vartion eli nk. piikkipihan.[929]

KM määräsi rikoslakia tulkittavan niin, että henki- tai muu sakko tai muuntorangaistus tuli toimeenpanna 2/3:n määrästä (=kuninkaan ja kihlakunnan sakko-osuudet), mikäli asianomistaja ja vastaaja sopivat rikoksen. Jos sopimuksen teko oli mahdollista MB XXVI:3:n perusteella[930] ja kantaja ja vastaaja sopivat korvauksista, jäi tuomitulle maksettavaksi sakko-osuudeksi 200 hopeataaleria. Varojen puuttuessa summa muunnettiin 2/3:ksi ankarimmasta ruumiinrangaistuksesta (20 vitsa- tai 27 raippaparia).[931] KM perusteli menettelyä alamaisten yhdenvertaisuudella oikeuden edessä. Oikeus asianomistajan sakko-osuuden sovitteluun kuului yhtäläisesti kaikille varallisuudesta riippumatta. Vauras voisi muutoin ”pelkästään rahakkuutensa ansiosta ostaa itselleen lievemmän rangaistuksen kuin köyhä”.[932]

Sama 2/3:n osuus henkisakosta lankesi maksuun myös silloin, kun rikokselta puuttui asianomistaja tai *uhri* oli ollut henkipatto eli syyllistynyt kuolemalla rangaistavaan rikokseen. Tällaisella rikoksella ei siksi voinut olla sakko-osuuteen oikeutettua asianomistajaa. Surmateon rangaistavuutta lievensi silloin se periaate, että kuolemalla rangaistavaan rikokseen syyllistyneellä ei viime kädessä katsottu olleen oikeutta elää. Uhrin tappamisesta oli kuitenkin rangaistava, sillä sota- ja rankaisutoimen ulkopuolella kukaan alamainen ei ollut oikeutettu surmaamaan toista ihmistä.[933]

> Tällä perusteella Iivana Lipitsäinen, joka oli surmannut Ilomantsissa rosboinikin (*rozboinik*), rajarosvo ja ryöväri Tito Pamfiloffin vuonna 1748, määrättiin maksamaan henkisakko, joka varojen puutteessa muunnettiin 27 raippaparin

927. Nehrman 1756, I:IV:61, s. 82–83; 1734 års lag, Str. B. V:7; Uts. B. V: 9.
928. Thunander 1993, s. 79.
929. Thunander 1993, s. 82–83.
930. ”Pröfvar Konungen, eller des Domhafcande, dråparens gierning vara sådan, at han målsäganden förlijka må, och lif sitt behålla ....”
931. Flintberg 1803, s. 438–9; Jusleén 1751, s. 115, Til Hof-rätterne angående penninge-böters förwandlande i kropps-plicht wid hel- och half-mansbot. Stockholm 9.12.1742.
932. af Ugglas 1798, s. 31, Til hof-rätten i Finland, at alla brottmål, ther penninge-böter äga rum, och målsäganden sielf angifver saken för rätta, samt sedan ingår förlijkning om sin rätt...then 5 febr 1768.
933. Nehrman 1756, V:I:69, s. 219

ruumiinrangaistukseksi. Se vastasi 2/3:aa lain määräämästä 40 parin enimmäisrangaistuksesta.[934] Iivanan omakaan maine ei ollut nuhteeton: hän oli väkivaltaisuudestaan tunnettu mies ja Ilomantsin sakotetuimpiin kuulunut henkilö.[935]

Myöhemmin henkisakon asianomistajan osuuden vähimmäissummaksi määrättiin *kuninkaallisissa armahduksissa* eli KM:n ylimpänä oikeusasteena lieventämissä kuolemantuomioissa kolmannes henkisakosta, 100 hopeataaleria eli 33,16 riikintaaleria.[936] Syrjäseuduilla vain harvalla oli hallussaan näin suuria summia asianomistajan hyvittelyyn. Mikäli varallisuutta asianomistajan sakko-osuuteen olisi ollutkin, se olisi kattanut vasta kolmasosan rahasakon loppusummasta. Kruunun ja kihlakunnan osuudet olisi pitänyt maksetuista sovittajaissummista huolimatta suorittaa muuntorangaistuksena, jonka ensisijaisena muotona miehillä oli 27 raippaparin ruumiinrangaistus.

Jos asianomistaja kieltäytyi muutoin sopimasta tuomitun kanssa henkisakko-osuutensa määrää, hänen sakko-osuutenaan lankesi maksuun 100 hopeataaleria ja kruunun ja kihlakunnan osuuksina täysi 200 hopeataalerin henkisakko. Ruumiinrangaistuksissa laskennallinen asianomistajan osuus oli kiinteä kolmannes täydestä määrästä, toisin sanoen 10 vitsa- tai 13 raippaparia tai 9 vrk vesileipävankeutta.[937]

Muuntorangaistukset olivat menetelmä ruumiin poliittiseen haltuunottoon. Ruumiinrangaistusten yleistymisen taustalla oli sukujen mahdin katoaminen, jonka lieveilmiönä oikeuden käytön ja ennen kaikkea oikeusseuraamusten kohteiksi tulivat aina ja ennen kaikkea yksilöt. Sakkosummien julkinen maksatus selkänahalla hävitti asianomistajan sakko-osuudesta sen alkuperäinen vahingonkorvauksellisen ja hyvittävän tavoitteen. Alkuperäinen ajatus riidanratkaisusta ja kompensaatiosta muuntui repressioksi, ruumiilliseksi kostoksi. Fyysisen rangaistuksen toimeenpano merkitsi samalla tuomitun siitä, ettei tällä ollut mitään muuta pääomaa, jolla sovittaa rikos.[938]

Teoriat väkivaltaa koskevien arvostusten ja asenteiden leviämisestä mallioppimisen avulla ovat johtaneet päättelemään, että 1600-luvun sotavuosina yleistyneet ruumiinrangaistukset raaistivat talonpoikaista mentaliteettia. Esimerkiksi Thunander kysyy retorisesti, missä määrin valtiolliset ruoskintaseremoniat heijastuivat vallankäyttöön myös huoneentaulun yhteiskunnan pienyksiköissä, perheissä ja käsityöpajoissa.[939] Käytännössä tähän kysymykseen on vaikea antaa yksiselitteistä vastausta, koska ruumiillisten rangaistusten voittokulun aikana oikeuteen viedyt väkivaltarikokset kuitenkin vähenivät radikaalisti. Jää arvoitukseksi, sulkeutuiko väkivalta samalla salaan, verstaiden ja asumusten seinien sisäpuolelle. Kysymykseen kuitenkin palataan luvussa E.

Muuntorangaistusten yleistymisestä huolimatta 1700-luvun lainsäädännössä edelleen tunnustettu ajattelu uhrin omaisten rahallisesta hyvittämi-

934. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1749, Hovioikeus maaherralle, D 11 a1, no 46.
935. Piipponen 1988, s. 53. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1753, Ilomantsin ja Suolahden osan tk, Ko a 22, 3 §.
936. Flintberg 1803, s. 438–9.
937. Jusleén 1751, s. 115, Til Hof-rätterne angående penninge-böters förwandlande i kropps-plicht wid hel- och half-mansbot. Stockholm 9.12.1742. Flintberg 1799, s. 557 ss; af Ugglas 1798, s. 31, Til hof-rätten i Finland, at alla brottmål, ther penningeböter äga rum, och målsäganden angifver saken för rätta, samt sedan ingår förlijkning om sin rätt...den 5 febr 1768.
938. Vrt. Foucault 2000, s. 37-38; Rusche & Kirchheimer 1939.
939. Mallioppimisesta, ks. esim. Berkowitz 1962, s. 300. Muutoin ks. Thunander 1993, s. 83.

sestä oli historiallinen jäänne. Se heijasteli arkaaista ja yksityisoikeudellisesta prosessia, jossa osapuolten välillä vallitsi henkilökohtainen suhde. Julkinen ja persoonaton oikeus syrjäytti tällaisen ideologian lopullisesti vasta siinä vaiheessa, kun tuottamuksellisistakin henkirikoksista lakkautettiin sakkorangaistus.[940] Ruotsissa näin tapahtui vuoden 1864 rikoslaissa.[941]

Salaiset sovittajaiset ja rikoksen pimittäminen

Henkirikoksia koetettiin sopia salaisesti myös tuomioistuinten ulkopuolella. Tämä sovittajaiskäytännön kerrostuma oli kielletty jo vuosisatoja aiemmin, mutta menettely osoitti syrjäseudulla edelleenkin elonmerkkejä. Samaan ilmiöön viittaa mm. se, että KM varoitti vielä 1700-luvun alussa Lapin asukkaita kostamasta hengenriistoja oman käden oikeudella (verikosto). Majesteetti kehotti lappilaisia turvautumaan aina viranomaisten apuun ja nostamaan rikoksista laillisen syytteen.[942] Ilmeisesti esimerkiksi Lapin alueella tehtyjä henkirikoksia ei vielä läheskään aina käytännössä prosessoitu lain edellyttämällä tavalla.

Myös savo–karjalaisen seutukunnan syrjäisyys, harva asutus ja viranomaisten verkosto loivat soveliaita puitteita rikosten pimittämiseen ainakin 1800-luvun alkuun asti. Silloin kun uhrilla oli omaisia yhteisössään, surmaaja saattoi yrittää välttää oikeudenkäynnin sopimalla teon laittomasti asianomistajan kanssa.[943] Kyse ei enää ollut verikoston ehkäisemisestä, vaan pikemminkin eräänlaisesta lahjonnasta: uhrin omaisille ja muille todistajille maksettiin vaikenemisesta, jotta valtiollinen oikeudenkäyttö vältettäisiin. Rikoksen salaamiseen ei silti läheskään aina tarvittu sovittajaisia: etenkin perheenjäsenten yhteiset päämäärät vahvistivat taipumusta salata lähiomaisten välisiä tappotöitä.[944]

> Talollinen Antti Korhonen surmasi naapurinsa, talonpoika Juho Idströmin, Nilsiässä vuonna 1805. Teon tapahduttua uhrin poika otti Korhoselta vastaan lypsävän lehmän.[945] Lisäksi Korhonen nikkaroi uhrille ruumisarkun ja puetti vainajan puhtaaseen kuolinpaitaan ja housuihin. Annetut sovittajaiset tulivat viranomaisten tietoon, vaikka osapuolet olivat yhteistuumin päättäneet, että tapauksesta vaietaan. Alioikeuden pöytäkirjassa mainitaan erikseen, että tapon salaamista voitiin yrittää, koska paikkakunta oli sijainniltaan syrjäinen. Kun Korhosen luovuttamia laittomia sovittajaisia tutkittiin käräjillä, uhrin poika puolustautui kertomalla, että oli ottanut Korhosen avun vastaan vain siksi, ettei kukaan muukaan tarjonnut hautajaisten alla apuaan.[946]

940. Vrt. Daly & Wilson 1988, s. 241–245.
941. Sveriges Rikes Straff-Lag, Gifven Stockholms slott den 16 Februari 1864, cap 14, 1–46 §§.
942. Flintberg 1803, s. 446; viittaa tekstiin Kungl. brev 21.6.1706.
943. VMA, VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Ece 101, no:t 55, 78, 85, 93.
944. Ks. esim. Kristiina Natuttaren tapaus ja Inkeri Laakottaren tekemä lapsenmurha sekä Mikkelissä tehty isänmurha luvussa E.
945. Nämä sovittelun muodot tunnettiin germaanisessa arkaaisessa sukuoikeudessa. Antell 1895, s. 1--5.
946. ”[…] Bägge Korhoser den 4. Nov. inställt sig uti Idströms hemvist, så som belägen några hundra alnar ifrån Korhosernes, ock sosom förlijkning erbiudit Idström en miölkande koo, ock som menföre hindrat Idström sosom boende på en aflägsen trakt i socknen, at genast Krono Betienten anmäla saken, så har Idström med löfte att nedlägga målet hållit Korhoserne til mods, i hwilken förhoppning ock Korhonen förfärdigat lik-kista åt Idström, afklädt liket, samt påklädt honom ren skiorta och byxor.” VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni Ece 101, no 55, 78, 85, 93. Sanktioista tällaisissa tapauksissa, ks. esim. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, III:19, s. 32.

Kuinka suuri osuus henkirikoksista jäi Savo-Karjalan läänin alueella valtiollisen rankaisutoimen ulottumattomiin? Todellista lukumäärää on mahdotonta päätellä. Itä-Suomen syrjäisissä ja pinta-alaltaan laajoissa pitäjissä, kuten Kiteellä ja Iisalmessa, murhia prosessoitiin tappojen määriin nähden paljon.[947] Kun henkirikosten korkea määrän ja vakavan ominaislaadun yleensä arvioidaan kulkevan käsikkäin, osa näissä pitäjissä pikaistuksissa tehdyistä tapoista voitiin ehkä salata joko sovittajaisin tai ilman. Uhrin omaisten hyvittämiseen oli suotuisimmat edellytykset silloin, kun tapahtunut rikos oli spontaani. Asianomistajan ja tekijän perheiden riitaisat välit ja vanhat kaunat olisivat vieneet surmaajan epäilemättä pääsääntöisesti käräjätupaan. Uhrin kalmo ei myöskään saanut olla kovin näkyvästi runneltu, jottei henkirikos olisi paljastunut ennen maahanpanijaisia. Vainajille tehtiin ruumiinavaus 1700-luvun loppupuolella ainoastaan silloin, jos kuolinsyyksi epäiltiin henkirikosta tai itsemurhaa.[948]

Syyttäjäviranomaisten velvollisuutena oli selvittää toimialueella kiertävien rikoksia koskevien huhupuheiden laajuus ja alkuperä. Mikäli kulkupuheet perustuivat tosiseikkoihin, epäilty henkilö joutui erityisinkvisition kohteeksi eli tätä vastaan nostettiin syyte.[949] Surmatöitä koskevat juorut eivät kiirineet läheskään aina viranomaisten tietoon.

> Liperin suurpitäjän Sotkuman kylän asukki Fedor Bajarinen tappoi veljensä Gaurielin elokuussa 1779 käyttäen aseenaan koivupuuta, karahkaa ja kirvestä. Syynä elonkorjuun aikaan kohtalokkaaksi käyneeseen tappeluun oli kiista kaskiosuuksista.[950] Vaikka Bajarinen pakeni heti rikoksensa jälkeen Venäjälle, veljentappo tuli seuraavilla, syyskuun vakituisilla käräjillä ilmi ainostaan sattumalta, kun niin ikään kaskimailla tekemästään aviomiehen taposta syytetty Anna Mutatar yritti sälyttää oman rikoksensa Fedor Bajarisen vastuulle.[951]

Ihmisiä myös katosi kotipaikkakunnaltaan jäljettömiin ilman tunnettua syytä. Viranomaiset, muista paikkakuntalaisista puhumattakaan, eivät välttämättä reagoineet satunnaisen kulkijan yhtäkkiseen häviämiseen.

> Ilomantsissa esivallan tietoon tuli vasta vuonna 1806, että paikkakunnalla oli tapettu sotilaskarkuri Pauli Tolvanen 16 vuotta aiemmin.[952] Tolvasen tappajien henkilöllisyys oli ollut paikkakunnalla koko ajan yleisessä tiedossa. Syyttäjäviranomaiset eivät myöskään olleet laajamittaisista kulkupuheista huolimatta kuulleet venäläisen sotilaskarkurin Konstantin Gregorioffin surmasta vuonna 1765.[953]

947. Iisalmessa 1748–1807 henkirikoksia tehtiin oikeuskäsittelyiden perusteella 2,7 vuotta ja 100 000 asukasta kohti, näistä murhia 1/vuosi ja 100 000 asukasta, Kiteellä edellinen määrä oli 3,8, jälkimmäinen 1,7, kun tämäntasoisen kokonaishenkirikollisuuden pitäjissä, kuten Leppävirralla ja Rantasalmella, murhattiin vain 0,2 henkeä/vuosi/100 000 asukasta.
948. Siksi vainaja pitikin toisinaan kaivaa ylös haudasta ilmiantojen ja epäilyjen vahvistamiseksi. Näin kävi Mikkelissä Joosef Kaskislammen surmassa, jonka tekijä oli uhrin oma poika ja esimerkiksi Kristiina Nutuuttaren avioimiehen surmassa (mt.).
949. Tästä ja muista erityisinkvisition perusteista, Nehrman 1759, VI:10–26, 77–83.
950. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1779, Di 14, no 100; v. 1782, Di 17, no 10.
951. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1780, Di 15, no 7 (; Alistettujen asiain designaatioluettelo 1779, Di 14, no 95).
952. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1809, Di 47, no 34.
953. VMA: VHO A, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1768, Di 7, no 48; v. 1809, Di 47, no 34.

Hajanaiset henkirikosten salausyrityksiä koskevat havainnot eivät aina viittaa nimismiesten lahjontaan, mutta tällaisiakin epäilyksiä heräsi ainakin Ilomantsissa.[954] Salaan jääneiden tapausten luonne osoittaa liikkuvan väestön, etenkin Venäjän ja Ruotsin armeijaa paenneiden sotilaskarkureiden, eläneen sananmukaisesti lain suojaa vailla. Kulkijoiden liikkeet eivät aina tulleet viranomaisten tietoon eikä sotilaskarkureiden surmia ilmeisesti koettu yhteisöllisiksi kohtalonkysymykseksi. Henkirikoksia, joista ei ollut ajallaan käyty oikeutta, tuli eniten ilmi paikkakunnilla, joissa oli vahva ortodoksinen asutus. Tähän voi olla selityksenä ortodoksisten ja luterilaisten seurakuntien erillinen väestökirjanpito ja muunlaisen hengellisen kontrollin hajaantuminen kahden eri kirkkokunnan vastuulle.

Myös itärajapitäjien vakinaisen väen, etenkin naisten, surmia yritettiin salata. Erityisen vaikeaa viranomaisten oli kontrolloida jokaisen asukkaan kuolintapaa sotatilan aikana.

> Talollisen vaimo Maura Kalinatar ei Kustaan sodan aikana vuonna 1789 palannut takaisin kaskimailta, missä oli ollut miehensä kanssa ahertamassa. Naisen jäänteitä ei koskaan löydetty. Katoamista tutkittiin välittömästi käräjillä. Kalinattaren lesken arvailtiin murhanneen vaimonsa ja piilottaneen tämän ruumiin. Aihetodisteet eivät kuitenkaan sotaolosuhteissa riittäneet murhasyytteen nostamiseksi. Maura Kalinattaren leski ilmiannettiin 17 vuotta myöhemmin, vuonna 1806, vaimonsa murhasta. Tapauksen tutkinta venähti vuosien mittaiseksi, mutta vaimon katoamisen aikaisiin olosuhteisiin ei koskaan tullut lopullista selkoa. Hämäriksi jäivät Ilomantsissa myös järvestä 1755 löydetyn Eeva Kiiskisen ja vuonna 1805 hukkuneena löydetyn leski Ristiina Meriläisen kuolemat. Näissä tapauksessa syytekynnys ylittyi ja syytettyjä vastaan kootut aihetodisteet olivat jo huomattavat.[955]

Viivästyneet ilmiannot olivat usein veruke saada joku vihamies oikeuden eteen. Edellä mainittujen Maura Kalinattaren ja Pauli Tolvasen surmaajat joutuivat oikeuteen naapurinsa kantelun perusteella. Erilaiset kiistat johtivat myös täysin tekaistuihin ilmiantoihin. Siksi on syytä epäillä, että monet etenkin viranomaisia vastaan nostetut kuolemantuottamuksia koskevat kanteet olivat enemmän tai vähemmän liioiteltuja.

Myös isännän (ja emännän) oikeus kotikuriin hämärsi rajaa tuomittavan ja hyväksyttävän välillä. Pikkulasten ja raihnaisimpien loisten hengen suoja oli tämän vuoksi monia muita ryhmiä heikompi ja näihin kohdistuneet henkirikokset myös haluttiin erityisen kernaasti salata.[956] Rikoksen paljastaminen olisi voinut aiheuttaa kotitaloudelle huomattavia aineellisia menetyksiä eivätkä huoneentaulun ajan moraalikäsitykset muutoinkaan kannustaneet isäntäväen ilmiantamiseen. Loisen kuolettavia pahoinpitelyjä paljastui viranomaisille joskus sattumalta: uhrin jälkeläinen nosti kanteen tai joku todistaja puhui ohi suunsa.[957] Loiset itse tuskin valittivat kohtelustaan vi-

954. Piipponen 1988, s. 6, 13–14. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1759, Ilomantsin ja Suolahden osan tk, KO a 28, 74 §.
955. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1789, Di 24, no 84; v. 1809, Di 47, no 24; v. 1811, Di 51, no 25, v. 1813, no 6.v; v. 1755, Di 1, no 73; v. 1807, Di 45, no 30.
956. Esim. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1791, Di 26, no 64; v. 1792, Di 27, no 8. Ibid., alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1791, Ece 18, no 64.
957. Tytär nosti kanteen talollista Antti Immosta vastaan vanhan loisisänsä Antti Koljosen kuoltua Tohmajärvellä 1753. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1753, Di 1, no 63. Ohi suun puhuttiin Helena Tuppuraisen kuolemasta Pielisjärvellä, VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan (Kuopion) lääni, v. 1795, Ece 32, no 20.

ranomaisille pelätessään menettävän viimeisenkin yösijansa. Uhri saattoi erikseen kysyttäessäkin kieltää joutuneensa mukiloiduksi.

> Tohmajärven Hammaslahdella vanha loinen Matti Parviainen menehtyi syksyllä 1791 ilmeisesti isäntänsä lyöntiin. Ruumis nostettiin haudasta tutkittavaksi vasta seuraavana kesänä, jolloin kirurgi ei enää voinut todeta vainajan kuolinsyytä.[958]

Tällaisissa tapauksissa oikeuden antaman tuomion laatu oli selvä. Kaikki oikeusportaat joutuivat vapauttamaan syytetyn, jos tämä kiisti syytteen, todistajat vaikenivat ja eikä ruumista ollut mahdollista tutkia.[959] *Corpus delicti*[960] saattoi tällä tavoin puuttua, jos ruumista ei löydetty, se oli pahoin mädäntynyt tai muutoin tutkintakelvoton. Ruumis saattoi pilaantua ennen kuolinsyyn ammattimaista määritystä etenkin syrjäseuduilla, jonne maakunnanvälskäriä tai lääkäriä ei aina saatu ajoissa tutkimaan vammojen laatua.

Teoriassa tuomarit ja kuolinsyytutkijat olisivat ainakin rajatapauksissa voineet halutessaan manipuloida rikoksen tunnusmerkistön riittävyyttä ja langettavaan tuomioon vaadittavan näytön vahvuutta. Silloin menettelylle piti kuitenkin olla henkilökohtaisia intressejä, esimerkiksi lahjukset. Sormeiltavat oikeudelliset elementit vaihtelivat prosessin eri vaiheissa. Rikoksen esitutkinnan eli *inquisitio generalis*in aikana määriteltiin, oliko rikosta ylipäätään tapahtunut.[961] Henkirikosta epäiltäessä tässä vaiheessa oli keskeistä selvittää vainajan kuolinsyy. Kuolinsyyn tutkinta pantiin toimeen vain silloin, kun kuolemaa oli syytä epäillä luonnottomaksi. Asiasta päätti nimismies mahdollisesti saamiensa ilmiantojen tai kalmossa näkyvien merkkien perusteella. Näiden valtuuksiensa ansiosta viranomainen oli ensimmäinen prosessuaalinen taho, jolle rikoksentekijä saattoi lahjuksiaan tarjota. Jos nimismies päätti toimeenpanna kuolinsyyn tutkinnan, henkirikollisen oli taloudellisinta lahjoa tutkintaprosessissa keskeiseen rooliin seuraavaksi nousevaa virkamiestä: kuolinsyyn tutkijaa. Tämän käsissä oli seuraavan prosessuaalisen taitekohdan, kannekynnyksen ylittäminen. Jos kannekynnys ylittyi, ja varsinainen rikostutkinta yksilöidyn henkilön syyllisyyden toteamiseksi (*inquisitio specialis*) käynnistyi, henkirikosprosessi ei enää voinut pysähtyä alioikeuteen. Paikallisia viranomaisia, nimismiestä, kuolinsyytutkijaa, lautamiehiä, ja yksittäistapauksissa kihlakunnantuomariakin yritettiin menestyksellisesti tai menestyksettä lahjoa (maaviskaalin lahjontapyrkimyksistä sen sijaan ei ole tietoa). Lahjonnan ohella painostusmenetelmäksi sopi periaatteessa myös kiristys: vastailmiannolla uhkailu. Tällainen pelottelu tehosi vain silloin, jos viranomainen itse oli syyllistynyt vakaviin rikkeisiin.

Oikeusprosessin avainhenkilöiden lahjonta vaikeutui, mitä korkeampaa tuomioistuinporrasta tuomion täytäntöönpano edellytti. Itäsuomalaisten syytettyjen voimavaroja Turun ja Vaasan hovioikeuden tuomarien lahjon-

---

958. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1792, Ece 21, no 8.
959. Talonpoika Niilo Hyvärinen vapautettiin tämän perusteella kamaripalvelija Nils Burstamin tappoa koskevasta syytteestä. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1811, Di 51, no 94.
960. Corpus delicti -opin mukaan tappo oli klassinen rikosmuoto, jossa corpus delicti eli rikoksen jälki, henkirikoksessa ruumis, sai keskeisen merkityksen rikosmäärittelyssä. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, IV:18, s. 63 ss.
961. Henkirikosten osalta, ks. tutkinnan eri vaiheista, indisioista ja todistelusta Nehrman (Ehrenstråle) 1759, V--VI cap, s.56 ss .

taan voidaan varovaisestikin arvioida erittäin rajallisiksi. Vapauttavaan tuomioon lahjottujen *yli*tuomareiden enemmistön olisi täytynyt yhteistuumin manipuloida joko jotakin rikokselta edellytettävää tunnusmerkkiä tai saadun näytön merkitystä.

Tilattomien kontrolloimista henkirikostuomioissa?

Sosiaalisten kerrostumien välisten suhteiden uskotaan heijastuvan yleensä oikeudellisen repression voimaan. Ennen kaikkea tämä koskee eliitin ja muiden yhteiskuntaryhmien keskinäistä jännitettä.[962] Itä-Suomea koetteli tutkimusaikana voimakas väestönkasvu. Samalla väestön sosiaalinen painopiste alkoi väistämättä laskea. Nämä ilmiöt antavat aihetta selvittää, annettiinko itäsuomalaisista henkirikoksista mahdollisesti säätysidonnaisia tuomioita. Käytettiinkö henkirikoksista jaettuja rangaistuksia sosiaalisen kontrollin välineenä joko esimerkiksi alimpia yhteiskunnallisia ryhmiä tai jommankumman sukupuolen edustajia kohtaan? Mm. Hans Andersson nimittäin arvioi, että ”alaluokan” edustajia rangaistiin suurvalta-ajan tukholmalaisessa oikeuskulttuurissa henkirikoksista selvästi kovemmalla kädellä kuin eliitin ja ”keskiluokan” edustajia.[963] Myös esimerkiksi Nousiainen on korostanut 1700-luvun tuomioistuinjärjestelmän säätysidonnaisuutta[964] ja Liisa Koskelainen on havainnut, että syytetyn sosiaalinen tausta vaikutti varkauksista annettujen rangaistusten määräytymiseen vapauden ajalla.[965]

Voitiinko tilattomia 1700-luvulla ylipäätään rangaista henkirikoksista ankarammin kuin talollisia ja sitä ylempiä väestöllisiä kerrostumia? Jaetut rangaistusseuraamukset eivät ainakaan Itä-Suomen osalta tue laajassa mitassa tämänsuuntaista päätelmää. Ylimmässä tuomioistuinportaassa rangaistusseuraamuksen laadun ratkaisivat yksinomaan rikoksen tunnusmerkistö, näyttö sekä erityisen painavat, rikoksentekijän henkilöstä riippumattomat asianhaarat, ennen kaikkea uhrin oma vahva tuottamus. Tässä mielessä rikosoikeus oli universalisoitumassa. Vain kuninkaalla oli oikeus kajota tekijän henkilöä koskeviin rangaistusperusteisiin. KM ei tuomitun henkilöön puuttuessaan viitannut tämän yhteiskunnalliseen asemaan muutoin kuin muuntaessaan ruumiinrangaistuksia vesileipävankeudeksi tekijän säätyyn vedoten. Tällaisissa tapauksissa rangaistuksen muuntaminen perustui suoraan lakiin. On kuitenkin luultavaa, että käytännössä KM oli vastahakoisempi armahtamaan irtolaisen kuin esimerkiksi torpparin, talonpojan taikka säätyläisen. Tähän oli syynä aikakaudella käyty kampanja irtolaisten laittomaksi koettua elämäntapaa vastaan. Itäsuomalainen tutkimusaineisto on valitettavasti liian suppea tällaisten taipumusten havaitsemiseen. Tilattomia kohdanneeseen kovaan kontrolliin viittaa ehkä myös se, että Pohjois-Savon ja Karjalan alueella julistettiin tutkimusaikana rauhattomaksi viisi henkilöä, joista kolme edusti alinta yhteiskunnallista kerrostumaa, irtolaisia ja väliaikaista aputyövoimaa (mt.).

962. Spierenburg 1984, s. 176 -181.
963. Andersson 1998, s. 51.
964. Nousiainen 1993, s. 349.
965. Koskelainen 2001, s. 177.

Henkilö jolla ei ollut vakituista palveluspaikkaa – irtolainen – voitiin myös toimittaa hallinnollisella menettelyllä eli maaherran määräyksellä pakkotöihin kruunun linnoituksille. Tämä säädettiin sekä palkollisasetuksessa että nk. mustalaisasetuksissa, joissa sanktioitiin maan kiertely.[966] Pakkotyöhön suljettiin useita romaneja ja irtolaisia, jotka oli joko vapautettu henkirikosta koskevista syytteistä tai näiden syyllisyys oli jätetty tulevaisuuteen. Irtolaisille määrättiin tällä tavoin seuraamus, joka oli lähes vastaava kuin tunnustusvankeus – tässä tapauksessa miehet vain suljettiin linnoitustyömaalle hallinnollista, ei rikosoikeudellista, tietä. Irtolaiset eivät kuitenkaan joutuneet tunnustusvankien tavoin papiston taivuttelun alaisiksi.

> Pielisjärveläinen irtolainen Matti Kettunen, jonka syyllisyys tappoon jätettiin tulevaisuuteen vuonna 1789,[967] tuomittiin linnoitustyöhön palkollisasetuksen perusteella. Viisi romania, joiden osallisuus heimoveljensä taposta oli jätetty tulevaisuuteen vuonna 1806,[968] taas määrättiin yleisiin töihin mustalaisasetuksen nojalla. Kun hovioikeus jakoi henkirikoksista vapauttavia tuomioita tilattomille syytetyille, se velvoitti päätöksessään tuomittua hankkimaan laillisen elinkeinon. Muussa tapauksessa tuomioistuin uhkasi toimeenpanna palkollisasetuksen säädökset eli sulkea irtolaiset pakkotyöhön.[969]

Tämä rikoslaista riippumaton menettely näyttäisi todella voimistaneen tilattomaan väestöön kuuluneiden henkirikosten tekijöiden oikeudellista kontrollia tilallisiin verrattuna. Tappojen ja murhien rikosoikeudellinen repressio sen sijaan oli käytännössä kuta kuinkin yhtä ankaraa kaikille rikoksentekijöille.

Rikoksentekijän varhaisempaa mainetta arvioitiin aina henkirikosta tuomittaessa. Papintodistuksiin kirjatut tiedot aiemmasta taipumuksesta rötöksiin ja yleinen elämäntapa painoivat vaakakupissa enemmän kuin henkilön sosiaalinen asema tai varallisuus. Monesti nämä tietysti olivat toisistaan riippuvaisia, mutta kunniallista köyhääkään ei pidetty lähtökohtaisesti huonomaineisena: esimerkiksi loinen Antti Kuikka armahdettiin tahallisesta taposta annetusta kuolemantuomiosta vuonna 1780.[970] Vuosisadan puolessavälissä vallinnut salliva leuteraatio- ja armahduskäytäntö oli riippumatonta tuomitun sosiaalisesta kerrostumasta, mutta tässä vaiheessa tuomitun asuinpaikkakunnalla saattoi olla merkitystä; itärajan lähellä eläneiden asukkaiden tuomioita leuteroitiin tai armahdettiin useammin kuin muita. Kun taas lieventäviin olosuhteisiin perustuneet kuninkaalliset armahdukset tyrehtyivät 1790-luvun puolenvälin jälkeen kokonaan, sulku kattoi yhtä lailla kaikki

966. Modeé 1749, s. 2668-2670, Ytterligare förordning, angående hämmande af de så kallade Tartares och Zigueners, samt annat löst folks och Lättingars strykande omkring landet, den 24 mars 1748; af Ugglas 1780, s. 142, Til landshöfdingarne, at löse tartarer och ziguener, som äro här i riket födde och upväxte...den 17 nov 1772; af Ugglas 1794, s. 224, Til samteliga landshöfdingarne, angående författningarnes handhavande rörande tartarer och ziguener. Vuosisadalla oli annettu useita mustalaisten ja tattarien kiertelyä rajoittavia asetuksia, sillä kuninkaalle oli ilmoitettu useiden mustalaisten tekevän petoksia ja käyttävän suoraa väkivaltaa talonpoikia kohtaan. Ruotsissa syntyneiden ja kasvaneiden mustalaisten sallittiin kuitenkin elää vapaasti, mikäli nämä hankkivat itselleen säännöllisen asuinpaikan, luvallisen työn tai elinkeinon ja elivät aloillaan. Maankiertäjät määrättiin kuitenkin suljettaviksi linnoitustyöhön.

967. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1789, Di 24, no 88.

968. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 13.

969. Esim. Risto Sykkö sai tällaisen varoituksen. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1758, D 20 a1, no 73.

970. RA: JRR 12.9.1780; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1780, Di 15, no 57.

sosiaaliryhmät: kaikkia suurimpien yhteiskunnallisten kerrostumien edustajia irtolaisista talonpoikiin tuomittiin tämän jälkeen kuolemaan.

Syytetyn varakkuus ja asema yhteisössään määrittivät tietenkin mahdollisuuksia saada pätevää oikeudellista asiantuntija-apua. Tästä saattoikin koitua varakkaimmille talonpojille ja ylimpien säätyjen edustajille hyötyä nimenomaan 1700-luvun loppupuolella, koska tuolloin prosessilaki sääteli syyllisyyden toteennäyttämistä erityisen voimakkaasti. Lainoppineiden avustajien tarvetta lisäsi samaan aikaan myös kuninkaallisin kirjein jaettujen lain soveltamisohjeiden runsaus. Todistelukysymyksissä saatu tärkeä asiantuntija-apu selittäneekin osaksi sitä, että yhtä lukuun ottamatta kaikki Pohjois-Savon ja Karjalan viranomaiset, jotka olivat saaneet syytteen henkirikoksesta, välttivät langettavan tuomion. Viranomaisia vastaan nostetut syytteet kuolemantuottamuksesta kaatuivat nimittäin pääsääntöisesti todisteluvaikeuksiin.[971]

> Vain Liperin muutoinkin väkivaltaiseksi tunnettu nimismies Kristoffer Gröön joutui vuonna 1756 osittaiseen rikosoikeudelliseen vastuuseen talonpoika Heikki Erosen pahoinpitelystä ja sai maksettavakseen 20 hopeataalerin sakot. Alkuperäinen syyte kuolemantuottamuksesta kuitenkin hylättiin. Kaksi silminnäkijää todisti oikeudessa nimismies Grööniä vastaan.[972]

Kun syytteissä olleet viranomaiset onnistuivat useimmiten välttämään langettavan tuomion jo käyttämällä hyväkseen legaalista todistelua, ei syntynyt laajaa tarvetta vedota armahdusperusteena esimerkiksi mielenvikaisuuteen. Näin oli toimittu mm. Ranskassa silloin, jos haluttiin välttää antamasta kuolemanrangaistusta korkeasäätyisille henkilöille.[973]

Itäsuomalaiset nimismiehet kohtasivat etenkin ulosmittaustilanteissa monesti fyysistä vastarintaa ja turvautuivat itsekin silloin tällöin nyrkkivaltaan. Vaasan hovioikeuden presidentti Bonden Kustaa III:lle vuonna 1783 antama, usein siteerattu lausunto viitanneekin pikemmin tämäntyyppisiin ristiriitatilanteisiin kuin henkirikoksiin, jotka nekin olivat puheena olleella pohjoissavolaisella alueella parast'aikaa yleistymässä:

> *"Vähän Savon tuomiokunta on kaikkein vaikeimpia sekä rajan läheisyyden vuoksi että sen asukkaiden villin ja väkivaltaisen luonteen tähden. Virkamiehet, papit ja talonpojat tekevät usein väkivallantekoja ja ryöstöjä, koska seudun etäisyyden vuoksi on vaikea tutkia heidän käytöstänsä ja heidän on helppo päästä seurauksista pakenemalla rajan ylitse. Asukkaat ovat äärimmäisyyteen asti uskollisia ja ystävällisiä niille, jotka saavuttavat heidän suosionsa, mutta kostonhimoisia ja raakoja niitä kohtaan, joista ovat saaneet huonon kuvan."*[974]

---

971. Kuopion maaviskaali Gustav Molleruksen osuutta talonpoika Antti Savolaisen kuolemaan tutkittiin huhupuheiden vuoksi Kuopiossa vuonna 1749 (MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1750, Hovioikeus maaherralle, D 12 a1, no 45.2). Ilomantsin kappalaista syytettiin talonpoika Tahvo Piiraisen kuolemantuottamuksesta vuonna 1773 (VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1773, Di 10, no 65), Kuopion nimismies Juhani Malm sai vuonna 1772 syytteen leski Maria Kolehmattaren pahoinpitelystä hengiltä ja (VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1773, Di 9, no 108). Iisalmen nimismies Aaron Lindbergiä syytettiin vuonna 1800 ulosmittausta vastustaneen naisen pahoinpitelystä niin, että tämä sai keskenmenon ja kuoli. (VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1800, Di 35, no 64). Kahdessa viimeksimainitussa tapauksessa kantajat tuomittiin maksamaan korvauksia väärästä ilmiannosta.

972. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1756, Di 2, no 22. Uhrin kuolinsyyn määritys voi herättää epäilyksiä, ks. tarkemmin luku E. Kristoffer Gröönin väkivaltaisuudesta, ks. Saloheimo 1980, s. 243.

973. Foucault 2000, s. 88–89.

974. Suolahti 1925, s. 33. Käännös Suolahden.

On luultavaa, että rikoksentekijän sääty tai ammatti lievensi tutkimusalueella yhdestä henkirikoksesta tuomitun seuraamuksen laatua. Tämäkin tuomio annettiin silti prosessilain sallimissa puitteissa. Syytettynä oli ollut Kerimäellä asunut asessori Jakob Falk.

> Asessoria epäiltiin erittäin vahvasti erään Venäjän alamaisen, talonpoika Taavi Laitisen, taposta. Falkin syyllisyys jätettiin tulevaisuuteen. Asessoria ei suljettu lainkaan tunnustusvankeuteen, vaikka tämä oli muutoin 1800-luvun alkuvuosille ominainen käytäntö sellaisissa tappoprosesseissa, joissa ainoastaan syytetyn kiistäminen esti korkeimman oikeuden lausunnon mukaan langettavan tuomion antamisen.[975]

On aivan hyvin mahdollista, että Falk vältti tunnustusvankeuteen sulkemisen tuomarikunnan sisäisen lojaliteetin ansiosta. Toisaalta sääty-yhteiskunnan oikeudellisten prinsiippien mukaista oli sekin, ettei säätyläisiä suljettu minkäänlaiseen vankeuteen yhtä kevein perustein kuin yhteisen kansan edustajia eli talonpoikien ja talollisia alempien yhteiskunnallisten ryhmien jäseniä.[976]

Tunnustusvankeus on samalla ainoa seuraamuksen muoto, jossa syytetyn sukupuolen voidaan epäillä vaikuttaneen langettamispolitiikkaan. Murhasta syytetyistä tunnustusvangeista oli naisia huomattava osa: aiemmin mainitut Inkeri Laakkonen, Anna Toliander ja Helena Savolainen. Tosiasiassa tunnustusvankeuteen sulkemisen käytäntö ei kuitenkaan osoita sukupuoleen perustunutta valikointia. Samoissa murhaprosesseissa naisilla oli nimittäin myös miespuolinen rikoskumppani, joka kahdessa ensin mainitussa tapauksessa tuomittiin ylioikeudessa kuolemaan, Savolaisen rikostoveri taas päätyi itsekin tunnustusvankeuteen. Näissä tapauksissa tunnustusvankeutta perusteltiinkin ensisijaisesti rikosten häikäilemättömällä luonteella, ei tekijän henkilöllä.

Yhteenvetoa: Normien julkisuus ja soveltamisen ennakoitavuus

Jotta oikeus voi olla uudenaikaisessa mielessä ennustettavaa, lain ja oikeuden tulee olla julkista ja kirjoitettua. Kevät Nousiainen on yleisellä tasolla puntaroinut porvarillisen julkisuuden problematiikkaa 1700-luvun oikeudenkäynneissä.[977] Nousiainen arvioi, että vuoden 1734 lain mukainen rikosprosessi oli julkista vain esimodernissa merkityksessä. Valtakunnan laki ei esimerkiksi sisältänyt mitään oikeudenkäynnin julkisuutta koskevia määräyksiä. Nousiainen on julkisuuskysymystä pohtiessaan kiinnittänyt huomiota lisäksi mm. kirjalliseen oikeuskäsittelyyn, hovioikeuksien salaiseen päätöksentekoon ja äänestyksiin, painovapauskysymykseen sekä tuomarinvalan velvoitteeseen pitää oikeuden neuvottelut salaisina. Nousiaisen mu-

975. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1803, Di 38, no 32. RA: (HDP) Rådsprotokoll i justitieärenden 4.7.1803.
976. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, VII:31, s. 111.
977. Käsitteen on lanseerannut 1960-luvun alussa Jürgen Habermas. Habermas (1962) 1984. Porvarillisen julkisuuden esiinnousua ruotsalaisessa kansanomaisessa ja paikallisessa poliittisessa kulttuurissa käsittelee Peter Aronsson. Aronsson 1992, s. 29–32.

kaan erilaiset vastasyntyneet kansalaisyhteiskunnan itsenäiset toimintamuodot näivettyivät vapauden ajan päättyessä. Säätyvallan ajan loppumiseen katkesi myös porvarillisen julkisuuden syntyyn viittaava kehitys. Yksinvallan vahvistuminen loi silti myös uudenlaisia mahdollisuuksia oikeusprosessin modernisoitumiselle. Tällaista ilmiötä ruokki mm. säätyprivilegioiden merkityksen kaventuminen ja maanomistuksen oikeuden yhtenäistyminen. Oikeudenkäyntien uudenaikaistumista sen sijaan jarrutti KM:lle yhdistys- ja vakuuskirjaan kirjattu oikeus selittää lakia. Tämä nimittäin laajensi tosiasiallisesti kuninkaallista lainsäädäntövaltaa.[978]

Minkälaisia epäjulkisia piirteitä ruotsalainen *henkirikos*prosessi sisälsi Suomen sotaa edeltäneinä vuosikymmeninä? Oikeudellisten normien salaaminen nimittäin heikensi oikeuden ennustettavuutta aivan ratkaisevasti.

Lukuisat henkirikosprosessin elementit kielivät pyrkimyksestä kätkeä oikeudenkäynnissä sovellettuja periaatteita laajalta yleisöltä. Kyse ei ole varsinaisesta salaamisesta, vaan osin täysin asiallisesta valikoinnista koskien sitä, millaiset normit tehtiin kansalle tiedoksi saarnastuoleista ja jopa painettiin suomeksi. Vaikuttaa siltä, että kaikki hovioikeuksien toimintaa koskeva ohjeistus, joka määritteli henkirikosten tuomiokäytäntöä aivan keskeisesti, jäi maallikoilta pimentoon. Tämä saattoi synnyttää sellaisia käsityksiä, että hovioikeuksien tuomioperusteet olisivat osittain satunnaisia. Sitä ne eivät kuitenkaan olleet.

Tarpeeseen pitää hovioikeuksien toimivallan rajat salassa yleisöltä viittaa ensinnäkin se, että näiden tuomioistuinten valtuuksia rangaistusten leuteroimiseen ei kirjattu missään muodossa vuoden 1734 lakiin. Myöskään tavallisiin säädöskokoelmiin (esim. Modée) ei painettu esimerkiksi leuteraatioasetuksia, keskeisiä prosessuaalisia erityissäädöksiä, jotka sääntelivät hovioikeuksien valtuuksia arbitroida vakavien rikosten rangaistusseuraamuksia.[979] Syy menettelyyn oli se, etteivät niitä koskeneet määräykset varsinaisesti koskettaneet alioikeuksien tuomareiden ja lautakunnan toimintaa, vaan ne olivat yksinomaan kuninkaan ja revision sekä hovioikeuksien välistä kirjeenvaihtoa. Vain osa hovioikeuksien toimintaa säännelleistä kirjeistä julkaistiin ylimpien tuomioistuinten ammattilaisten tarpeisiin kuninkaallisten kiertokirjeiden kokoelmissa. Laintulkintaa luotsanneet kiertokirjeet nähtiin hallinnollisina ohjeina, vaikka ne olivat samalla myös kuninkaallisia asetuksia. Tällaista tuomioistuinten sisäistä ohjeistusta ei ollut mitään syytä levittää saarnastuoleista ja käräjillä tavallisten seurakuntalaisten ja yhteisen kansan tietoisuuteen. Mm. perustuslait luettiin käräjillä ruotsiksi vain säätyläisille;[980] muut määräykset tuomari pyrki yleensä kääntämään suomeksi.[981]

Henkirikosprosessissa sovelletut oikeusperiaatteet teki salamyhkäiseksi myös toinen normatiivinen elementti: henkirikosten yksityiskohtaista tunnusmerkistöä ei lainkaan eritelty julkaistuissa säädöksissä. Tästä huolimatta rikosmäärittelyn tarkat perusteet olivat ammattituomareille täysin yksiselitteiset. Lueteltiinhan henkirikosten tunnusmerkistö mm. Nehrmanin rikos-

978. Nousiainen 1993, s. 355–357.
979. Leuteraatioasetuksia ei ole asianmukaisten päivämäärien kohdalla. Modée 1756; Modée 1761.
980. Esim. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1759, Ilomantsin ja Suolahden osan tk, KO a 28, 2 §.
981. Wirilander 1989, s. 319–320.

oikeuden johdannossa, joka kuului jokaisen tuomarin lainopilliseen työkalupakkiin. Eurooppalaisissa prosesseissa vastaavaa salassapidon periaatetta pönkitti Foucault´n mukaan myös legaalinen todistusteoria. Tämä johtui eri todistetyyppien keskinäisestä laskennallisesta hierarkkisuudesta.[982] Foucault´n havainto pätee tietyssä määrin myös ruotsalaisiin rikosprosesseihin.

Kolmanneksi oikeuden ennakoitavuutta hämärsi yleisön silmissä se, että leuteraatioasetukset ja muut määräykset kielsivät tuomareita lausumasta julki erilaisten oikeudellisten menettelytapojen syitä. Hovioikeuden päätös piti esimerkiksi lukea tuomitulle salassa.[983] Tämä johtui ilmeisesti pyrkimyksestä välttää demonstroimasta ristiriitaa, joka vallitsi eri oikeusportaiden välisessä tuomiokäytännössä. Näin etenkin yleinen tietämys vapauttavista tuomioista ja syyllisyyden jättämisestä tulevaisuuteen jäi hämäräksi. Hovioikeuden päätöshän luettiin joka tapauksessa julki silloin, kun rikolliselle määrätty ankara ruumiinrangaistus tai kuolemanrangaistus *pantiin julkisesti toimeen*.

Hovioikeuksien välittämissä tuomioissa ei myöskään ollut lupa mainita esimerkiksi rangaistuksen lieventämisperusteita. On ilmeistä, että tällaisen määräyksen päämääränä oli ehkäistä sitä, että syytetyt vetoaisivat samoihin lievennysperusteisiin vastaisissa oikeudenkäynneissä yhä useammin.

Myös mm. kuninkaan rooli rikosprosessissa määrättiin joissain tapauksissa salaiseksi, ennen kaikkea silloin, jos monarkki neuvonantajineen päätyi koventamaan laissa määrättyä rangaistusta. On luultavaa, että salassapitomääräyksen taustalla kajasteli aivan tietynlainen uhkakuva: pelko nk. hyvän hallitsijan myytin romahtamisesta ja kuninkaan perinteisen, kristillistä armoa välittävän roolin hämärtymisestä.[984] Tähän viittaa sekin, että tällaista hyvän kuninkaan myyttiä vahvistaneet kuninkaalliset armahdusplakaatit – kaikista muista laissa määrättyjä rangaistuksia lieventävistä säädöksistä poiketen – kyllä luettiin käräjäsaarnan yhteydessä käräjäkansalle.[985] Samanlainen alleviivaava ja avoin tiedotus- ja julkisuusperiaate koski Kustaa III:n henkilökohtaisesti antamia, kuolemantuomioita ja rikoslain lieventämistä koskevia säädöksiä.

Henkirikosprosesseissa julkisuuden periaate ei toteutunut monissa tapauksissa myöskään silloin, jos syytetty määrättiin joko raskaanpuoleiseen vankeuteen tai tunnustusvankeuteen. Etenkin 1750- ja 1760-luvuilla raskaampaan vankeuteen tai tunnustusvankeuteen määrätyiltä syytetyiltä nimittäin salattiin vankeuden kesto – siitä huolimatta, että tosiasiassa vankeusajan pituus oli tarkoin ennalta määritelty. Menetelmää käytettiin painostuskeinona syytettyjä vastaan.

Edellä käsitellyillä oikeuden soveltamistavoilla oli jonkinlainen perusta positiivisessa oikeudessa eli voimassa olleissa kirjoitetuissa normeissa, pääasiassa asetustasoisissa säädöksissä. Näiden lisäksi henkirikosten oikeuskäytännössä sovellettiin myös eräitä normeja, jotka eivät perustuneet lakiin tai kuninkaallisin kirjein annettuihin asetuksiin. Ensinnäkin teloittaminen edellytti lainvoimaisessa tuomiokäytännössä poikkeuksetta syytetyn tunnustusta,

982. Foucault 2000, s. 54.
983. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XIII:30, s. 239.
984. Katajala 1994, s. 331–333; käytännössä myös Wirilander 1989, s. 320.
985. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1752, Ilomantsin ja Suolahden osan tk, KO a 21, 1 §.

prosessilaissa mainittu kahden jäävittömän silminnäkijän yhdensuuntainen todistus ei siihen yksin riittänyt. Lisäksi yhdestä surmateosta teloitettiin käytännössä enintään yksi syyllinen. Rikoslaissa kuolemaan tuomittavien määrää ei ollut tällä tavoin rajattu. Kolmanneksi oikeuteen omatoimisesti palanneet karkulaiset armahdettiin kuolemanrangaistukselta – myös niissä tapauksissa, joissa näiden hallussa ei ollut turvakirjettä. Oikeuden pöytäkirjoissa edes ylituomarit eivät tunnusta noudattaneensa kolmea edellä mainittua oikeusperiaatetta, eihän niihin voinut vedota, koska normit eivät olleet positiivista oikeutta. Silti näitä periaatteita sovellettiin käytännössä poikkeuksetta.

Kaikkien edellä käsiteltyjen prosessuaalisten tekijöiden luonne oli sellainen, että niihin vetoamalla olisi vastaisuudessa mahdollista pyrkiä saamaan lievempiä rangaistuksia. Tämän varmasti pelättiin paitsi lisäävän vaikeasti todisteltavien tapausten määrää, myös pitkittävän oikeudenkäyntejä. Samat salassa pidetyt menettelytavat hämärsivät henkirikosprosessissa sovelletun oikeuden ennakoitavuutta yleisön silmissä. Yhteenvedon omaisesti onkin syytä todeta, että näiden prosessuaalisten elementtien salaamisen tavoitteena oli *vahvistaa julkista illuusiota ankarien rangaistusten politiikasta*. Ne pelotteellista kontrollipolitiikkaa ilmentäneet säädökset, joiden perusteella rangaistusseuraamuksia voitiin koventaa, tehtiin sitä vastoin tarkoin kansan tiedoksi saarnastuoleista ja niitä myös levitettiin suomen kielellä kasvavassa määrin.[986] Uskoa kovien rangaistusten väistämättömyyteen pyrittiin pitämään kaikin tavoin erillään siitä, minkälaisia – käytännössä rikoslaissa säädettyä lievempiä – seuraamuksia todella toimeenpantiin. Edellä käsiteltyjen määräysten ohella pelotepolitiikan tarpeeseen viittaa se, että valtiosäädyt ja lakikomissio vastustivat kuolemanrangaistuksen lakkauttamista useimmista sellaisistakin rikosmuodoista, joihin kuolemanrangaistusta ei oikeuskäytännössä sovellettu.[987]

Koko esimoderniin rikosoikeusjärjestelmään oli kirjoitettu eräänlainen salaamisen velvoite. Tämä oli seurausta siitä – osin varsin aiheellisesta – uhkasta, että syytetyt pyrkisivät lyhyen viipeen kuluttua hyödyntämään kaikkia yleiseen tietoon tulevia lain aukkoja.

Oikeuden sisällön tarkka muotosidonnaisuus ei voinut kokonaisuudessaan avautua valistuneellekaan maallikolle, saatikka käräjiä seuranneelle kansalle. Asiantuntijoiden näkökulmasta jaettu oikeus oli siitä huolimatta mitä ennustettavinta. Tämä johtui ennen kaikkea siitä, että rikos- ja prosessilain tulkinnan perusteet selvisivät pääsääntöisesti kuninkaallisista kiertokirjeistä. Niitä julkaistiin osin eripainoksina, osin jälkijättöisesti kokoelmissa, osaa taas ei painettu lainkaan. Tästä syystä rikosoikeuden ammattilaisilta saatu apu saattoikin olla korvaamatonta niille, jotka sitä pystyivät hankkimaan.

Kaikki salatutkin prosessinormit tulivat yleisölle aikaa myöten *ennakoitaviksi oikeuskäytännön perusteella*. Tuomiokäytännön tuntemus ohjasi syytettyjen käyttäytymistä oikeudenkäynneissä: mm. todisteluvaikeudet voimistui-

986. Tältä osin, ks. myös Koskelainen 2001, s. 200; Mäntylä 1985, s. 63.
987. Anners 1965, s. 235.

vat, kun syytetyt kiistivät henkirikossyytteet yhä useammin tutkimusaikana. Kiistäneiden osuus oli esimerkiksi 1600-luvulla huomattavasti tutkittua aikakautta vähäisempi (ks. tarkemmin luku E). 1700-luvun oikeudellisissa oloissa prosessissa sovellettujen normien osittainen salassapito oli mielekästä kontrollipolitiikkaa. Kun Kustaa III oli kieltänyt näyttävästi ja julkisesti kidutushuoneet, joissa syytettyjä piinattiin tunnustamaan, rikosten kiistäminen lisääntyi. Välittömästi määräystä seuranneena aikana myös henkirikosten teonpiirteet vakavoituivat. Nämä asiat tuskin olivat aivan yksioikoisessa syy-yhteydessä toisiinsa, mutta mikäli lainsäätäjä oli tietoinen tästä kehityksestä, se saattoi tukea ajatusta kuolemanrangaistusten soveltamisalaa kaventaneiden normien salaamisesta.

D.II. Murhat, tapot ja rangaistusvarmuus

Hallinnolliset syyt heikkoon repressioon

Karkaaminen

Keskiajan Englannissa noin 40 % surmaajista vältti tekonsa rangaistuseuraamukset karkaamalla lain käsistä. Ylipäätäänkin vain 12 prosentissa henkirikoksista tekijöille annettiin langettava tuomio. Tiedossa olevien surmatyön uhrien määrä olikin aikakaudella huomattava, yli 20 henkilöä vuotta ja 100 000 asukasta kohti.[988] Mahdollisuudet paeta oikeutta säätelevät laajemminkin henkirikollisuutta. Tämän työn tutkimusalueella karjalaisissa henkirikosprosesseissa yli viidenneksessä ainakin yksi pääsyytetyistä ehti pakosalle, pohjoissavolaisista oikeudenkäynneistä taas vain kahdeksasosassa joku pääsyytetyistä oli jossain vaiheessa karkumatkalla oikeutta. Karkulaisista yli puolet palasi joko vapaaehtoisesti oikeuden eteen tai saatiin kiinni.[989] Ruotsin vallan ajan lopulla yksin ilomantsilaisia henkirikollisia livahti oikeuden silmukasta yhtä paljon kuin koko Pohjois-Savosta yhteensä. Havainnolle on vastineensa kaikkien murhaprosessien lukumäärässä: parin tuhannen asukkaan rajapitäjässä Ilomantsissa murhista käytiin oikeutta lähes yhtä monta kertaa kuin koko Pohjois-Savossa yhteensä. Karanneiden alueellinen jakauma seurasi suoraviivaisesti paikallismaantieteellistä tekijää, itärajan etäisyyttä. Se, että etäisyys valtakunnan rajasta sääteli näin voimakkaasti karanneiden määriä, on oire hallinnollisen valvonnan heikkoudesta. Havainnosta seuraa konventionaalinen jatkohypoteesi henkirikollisuuden suhteellisten määrien ja järjestysvallan tehon välisestä yhteydestä. Karkulaisilmiötä kontrolloitiin edelleen vanhan valtion aikaisin menetelmin: turvakirjeiden avulla ja julistamalla karanneita henkirikollisia rauhattomaksi. Näihin keinoihin turvauduttiin pääsääntöisesti vain itärajaa vasten sijainneiden pitäjien käräjillä.

Kuninkaallisessa kirjeessä annettiin mahdollisuus tarjota vaarallisten rikollisten kiinniottamisesta palkkiota kruunun varoista.[990] Savo–Karjalassa yhteinen julkinen valta ei käyttänyt tätä houkutetta edes jäljittäessään vaarallisimpia murhamiehiä, esimerkiksi ilomantsilaista kolmoismurhaajaa Teppana Huu-

988. Lane 1997, s. 14, 25.
989. Taulukko karanneiden henkirikollisten pitäjittäisestä määrästä löytyy liitteestä IV:7. Kymmenestä karanneesta pohjoissavolaisesta henkirikollisesta saatiin valtakunnan oman oikeuslaitoksen voimin kiinni kolme, lisäksi yksi palasi maahan kuninkaallisen armahdusplakaatin asettamisen jälkeen vuonna 1752. Karjalassa 25 surmaajaa karkasi, näistä 11 saatiin kiinni viranomaiskeinoin, kaksi palasi armahdusplakaatin jälkeen saatuaan turvakirjeen ja kaksi muuta saapui Venäjältä tuomittavaksi saatuaan kuninkaan turvakirjeen.
990. Flintberg 1803, s. 450.

rinaista. Huurinaisen uhrien lähiomainen lupasi sen sijaan rikollisen mahdolliselle löytäjälle etsintäpalkkion omista varoistaan. Kruunu oli yhtä vastahakoinen osallistumaan rikollisten etsinnän kuluihin myös seuraavan vuosikymmenen lopulla, jolloin Ilomantsin asujaimistosta mittava osa ponnisteli saadakseen erään paikallisen ryöstelijäjoukkion kiinni. Jäljittämisen kustannuksia ei korvattu asukkaille lopulta ollenkaan, sillä rikollisilta takavarikoitu omaisuus ei tähän riittänyt (mt.). Kun rikollisten etsinnät tuottivat osallistujille pelkästään taloudellisia tappioita, yritykset ovat osoitus pitäjän asukkaiden yhteisvastuullisuudesta. Tällaista paikallista solidaarisuutta näivetti kuitenkin pelko, jota vaarallisia murhamiehiä kohtaan ymmärrettävästi tunnettiin.

Uudenkaupungin ja Turun rauhansopimuksissa oli pykälä, jossa määrättiin, että valtakunnan rajan yli paenneet rikolliset tuli molemmin puolin palauttaa lähtömaahan. Käytännössä hallinnollisia toimenpiteitä rikollisten vaihtamiseksi tehtiin silloin tällöin, mutta tulokset jäivät laihoiksi. Esimerkiksi Ilomantsin nimismies Hultinin epäiltiin suojelleen 1750-luvulla useita venäläisiä ja ruotsalaisia rikollisia lahjuksia vastaan.[991]

Turun hovioikeus oli 1700-luvun puolivälissä huolissaan eräiden savolaisseutujen turvattomuudesta. Etenkin Etelä-Savon Mäntyharju tunnettiin laajemmaltikin nk. puukkojunkkareiden tyyssijana.[992] Pohjoisesta Loviisaan kuljetettujen vankien onnistui karata useimmiten Mäntyharjun, Heinolan ja Nastolan välisellä maantiellä Ruuhijärvellä, josta nämä yleensä etenivät Mäntyharjun metsiin. Paenneiden vankien valitettiin saavan aikaan ”suurta epäjärjestystä ja kauhua” (*mycken oreda och förskräckelse*) pitäjäläisten joukossa.[993] Pohjoissavolaisia vankeja kuljetettiin eteläranikolle Loviisaan vuoteen 1776 asti, jolloin Kuopion lääninvankila perustettiin. Karjalaiset taas saivat vuonna 1764 oman kruununvankilansa Liperiin. Liperin tyrmä ei kuitenkaan vankeja paljon pidätellyt: vielä juuri ennen vankilan lopullista sulkemista vuonna 1775 sieltä karkasivat kaikki sillä hetkellä säilytetyt tutkintavangit. Vankilan huono vartiointi saattoi epäilemättä heikentää liperiläisten turvallisuutta 1760–70-luvulla. Väkivallan ote voimistuikin pitäjässä viimeksi mainitun vuosikymmenen aikana, mutta kuohunta kumpusi yksinomaan paikallisista itsestään, ei vankien tekosista. Karjalaiset tutkintavangit sijoitettiin Kuopion kruununvankilaan uuden lääninjaon myötä.[994]

Vankikarkureiden kerrottiin aikalaisarvioissa olevan vaarallisimpia niille, jotka uskalsivat ottaa rikollisia kiinni. Esimerkiksi murhamies Pekka Volanen onnistui vapauttamaan itsensä ja ahdistelemaan lankku aseenaan vangitsijaansa.[995] Turun hovioikeus mainitsi, että karkurit pyrkivät myös hankaloittamaan kiinniottajiensa elämää, uhkaamaan henkeäkin. Mäntyharjulaiset valittivat, ettei paikkakunnalla voinut matkata turvallisesti, jollei metsissä oleilevia pahantekijöitä saataisi lopettamaan ryöstöretkiään. Hovioikeus rea-

991. Esim. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1759, Ilomantsin ja Suolahden tk, KO a 28, 74 §.
992. Cygnaeus (1780) 1945, s. 21–23.
993. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1765, Hovioikeus maaherralle, D 27 a1, no 63.
994. Saloheimo 1980, s. 274
995. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1767, Hovioikeus maaherralle, D 29 a1, no 38, 5.5.1767.

goi tähän kehottamalla vankien vartijoita suurempaan tarkkaavaisuuteen, jotta karkailut saataisiin loppumaan.[996]

Oikeushallinto koheni 1700-luvun loppupuolella. Vaikka väkiluku kasvoi voimakkaasti ja henkirikosten absoluuttinen määrä sen myötä lisääntyi, karanneiden henkirikollisten määrä säilyi Pohjois-Savossa ja Karjalassa ennallaan. Yhä useampi karkuri saatiin myös kiinni oikeuslaitoksen omin voimin, ilman sitä houkutetta, jonka tarjosivat turvakirjeet ja armahdusplakaatit. Vuosisadan lopulla näillä ei ollut enää lainkaan vetovoimaa. Yksittäisiä karkulaisia jäi kuitenkin edelleen sille tielleen.

Kustaa III ilmaisi vuonna 1787 huolensa vankien puutteellisesta valvonnasta. Vakavimmaksi ilmiö koettiin Suomen alueella. Ongelma ei ollut tuore, Pohjois-Savossa ja Karjalassa tilanne oli henkirikollisten osalta päinvastoin kohentunut tuntuvasti muutamassa vuosikymmenessä. KM oli kuitenkin kuullut, kuinka vangit jälleen karkailivat ja hankkivat elantonsa laittomin keinoin. Karkureiden kiertelyn väitettiin vaarantavan asukkaiden omaisuuden ja hengen suojaa sekä yleistä turvallisuutta. Ongelman ratkaistakseen KM – kurinpidolliseen pikemmin kuin kannustavaan menettelyyn turvautuen – määräsi raipparangaistuksen sellaisille ”huolimattomille vanginvartijoille, joiden käsistä vangit pääsivät irti”.[997]

Viranomaisten ja asianomistajien tekemistä valituksista käy selvästi ilmi, että laittomuuksien raskauttamien paikkakuntien asukkaiden vastahakoisuus ottaa rikollisia kiinni johtui nimenomaan jälkimmäisten arvaamattomuudesta ja väkivaltaisuudesta. Osa asukkaista kuitenkin myös piilotteli, kyyditti ja majoitti kaikkein pelätyimpiäkin murhamiehiä huolimatta siitä, että teosta oli määrätty korkea sakko.[998] Tällaiseen menettelyyn oli monia syitä. Yksi tarvitsi tuloja, toinen halusi taata turvallisuutensa, kolmas pitää yllä henkilökohtaisen suhteensa rikolliseen.

Vanginkuljetuksen ja -käsittelyn riskejä havainnollistavat kiistattomimmin henkirikokset, joihin vangit pakoa yrittäessään syyllistyivät. Ilomantsilainen renki Erkki Tossavainen ja liperiläinen Antti Kekäläinen saatiin pakojalalta kiinni. Kaksikko tunnusti Liperin käräjillä neljä raskaimmanlaatuista henkirikosta, joihin kaksikko oli syyllistynyt karatakseen vankeudesta. Murhamiehet kuvailivat oikeudelle rikoksensa teko-olosuhteita huomattavasti seikkaperäisemmin kuin vaitonainen itäsuomalainen murhaaja tavallisesti teki.

> Joulukuun 13. päivänä vuonna 1806 Erkki Tossavainen, murhasta epäilty vanki, pyysi vartijaltaan Juhani Rehniltä lupaa päästä ulos Liperin vankituvasta. Hyväuskoinen vartija suostui pyyntöön ja alkoi purkaa rikollista kahlinnutta vankipulttia. Kun Tossavainen sai kätensä vapaiksi, hän puukotti vartijaa välittömästi täysin voimin hartioiden väliin. Teräaseen hän oli kaivanut esiin puseronsa salataskusta. Vartija kykeni vielä nousemaan jalkeille, mutta Tossavainen kaatoi tämän lattialle. Tossavaisen vankitoveri Antti Kekäläinen riensi avustamaan verityössä hakkaamalla uhria pultin rautatangolla aluksi selkään,

996. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v.1765, Hovioikeus maaherralle, D 27 a1, no 63, 5.11.1765; v. 1767, D 29 a1, no38. 5.5.1767.
997. af Ugglas 1794, s. 344, Til samtelige hof- och öfverrätterne, angående straff för den vaktmästare...den 2 nov 1786. Kustaa III:n muista pyrkimyksistä rikollisuuden vastustamiseksi, ks. myös Mäntylä 2000, s. 47–48.
998. Nehrman 1756, s. 28 §. Laki määräsi rikollisen majoittamisesta 40 hopeataalerin sakon. Summaa oli mahdollista korottaa, jos rikos oli erityisen törkeä.

sitten päähän. Rehn osoitti edelleen elonmerkkejä, mutta menehtyi lopulta Tossavaisen uhrinsa rintaan tähtäämään puukoniskuun.

Rehnin vaimo Eva Lindström yritti paeta vankituvasta, mutta murhamiehet saivat hänet kiinni. Kekäläinen löi vaimoa pultilla niskaan ovensuussa. Hän ei onnistunut surmaamaan ahtaassa porstuassa Rehnin vaimoa, vaan pyysi apuun Tossavaista, joka puukotti naisen hengiltä. Raakuudet ruokkivat tarpeettomasti yhä raskauttavampaa julmuutta. Tossavainen puukotti Rehnin 8-vuotiasta tytärtä kaulaan piittaamatta tytön anelevasta itkusta. Haettuaan välillä ulommasta vankihuoneesta kolmannen vangin Mikko Matilaisen Tossavainen löysi tytön seisomasta uunin luona kaula verta vuotaen. Mies iski tytön kallon murskaksi lattiaa vasten. Kun Rehnin kolmikuinen lapsi alkoi itkeä kehdossa, Kekäläinen otti tätä jaloista ja iski pään lattiaan, mutta koska lapsi tästä huolimatta osoitti elon merkkejä, Tossavainen iski lapsen hengiltä vasaralla. Rosvottuaan pirtin irtainta omaisuutta ja suljettuaan ennalta sovitun mukaisesti kolmannen vangin, Mikko Matilaisen, vankihuoneeseen Tossavainen ja Kekäläinen pakenivat.

Pakohanke oli tarkkaan ennalta suunniteltu. Tossavainen ja Kekäläinen olivat tarvinneet aikeidensa toteuttamiseksi hiljaisen suostumuksen väkeväksi tiedetyltä vankitoveriltaan Mikko Matilaiselta, jota syytettiin vanhempien pahoinpitelystä. Matilainen kieltäytyi karkaamasta, saatikka osallistumasta murhien toimeenpanoon. Hän olisi syytteenalaiseen rikkeensä laatuun nähden ottanutkin tarpeettoman riskin. Matilainen lupasi kuitenkin, ettei antaisi apua vartijalle taikka muulla tavoin pyrkisi estämään murhia. Passiivisuudelleen Matilainen jakoi tarkat ehdot, alibin ja laittoman taloudellisen etuuden. Hän edellytti, että saisi pitää kaikki uhrin talosta löytyvät rahat ja vaati, että miehet lukitsevat hänet rikoksen jälkeen takaisin vankihuoneeseen, jottei häntä epäiltäisi osallisuudesta rikokseen.

Kekäläinen ja Tossavainen saatiin kiinni muutaman viikon kuluttua heidän pakenemisestaan. Kumpikaan miehistä ei yrittänyt kiistää suutariperheen murhaa, vaan tunnusti osallisuutensa tapahtumakulkuun seikkaperäisesti. Syytä kaksikon avomielisyyteen ei tutkintapöytäkirjoissa ilmaista. Rikoksen olosuhteiden takia miesten ei olisi ollut järkeenkäypää käydä kiistämäänkään murhia. On toki mahdollista, että miehiä myös pahoinpideltiin laittomasti tutkintavankeudessa. Tossavainen ja Kekäläinen ilmiantoivat viranomaisille rikoksen avustamisesta myös Mikko Matilaisen. Kun Matilainen sai syytteen avunannosta murhaan, tämä yritti lahjoa kaksikkoa vaikenemaan miehen osallisuudesta. Kumppanukset arvasivat, etteivät enää pääsisi käpälämäkeen eikä heillä siksi ollut enää mitään syytä ottaa vastaan lahjuksia. Vankilapappi suostutteli vaikenevaa Matilaista kauan, mutta lopulta maanittelu tehosi. Matilainen tunnusti oikeudelle, että oli tiennyt vankien murha-aikeista pyrkimättä kuitenkaan estämään tapahtumia millään tavoin. Teko oli vahvasti kriminalisoitu.[999]

Vaikka tieto sarjamurhaaja Tossavaisen ja tämän rikoskumppanin pakenemisesta oli välittynyt karjalaisten kirkkojen saarnastuoleista seurakuntalaisille, paikalliset talonpojat rohkenivat kyyditä tuntemattomia matkamiehiä, myös samaista julmuuksista etsittyä kaksikkoa. Useita ilomantsilaisia ja kiteeläisiä talonpoikia tai torppareita vastaan nostettiin syyte Tossavaisen ja Kekäläisen majoittamisesta ja kyyditsemisestä. Osa syytetyistä pystyi osoittamaan luulleensa Kekäläistä venäläiseksi laukkukauppiaaksi. Loppuosa syytteistä raukesi vanhentuneina vuonna 1809, sillä Suomen sodan aikana rikosta ei ollut mahdollista ryhtyä juurta jaksain tutkimaan.[1000]

Alioikeus tuomitsi Antti Kekäläisen ja rikoksessa avustaneen Mikko Matilaisen mestattavaksi ja teilattavaksi. Erkki Tossavaiselle, joka oli jo aiemmin tuomittu kovennettuun kuolemanrangaistukseen ilomantsilaisen talonpojan Laske Ti-

999. Nehrman 1756, III:26, s. 53.
1000. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 114; v. 1809, Di 47, no 33; v. 1810, Di 49, no 9.

mofeoffin murhasta, ei Liperin käräjien tuomarilla ollut valtuuksia määrätä enää erillistä rangaistusta.[1001]

Korkein oikeus näki Tossavaisen rikoksissa vakavia perusteita koventaa kuolemanrangaistusta entisestään. Teloitukseen liitettiin häpeärangaistus ja kymmenen parin raipparangaistus. Sama rangaistus määrättiin toimeenpantavaksi myös Kekäläiselle. Häpeärangaistus piti suorittaa kahtena sunnuntaina sekä Ilomantsissa että Liperissä. Tämän jälkeen pyövelin piti hakata miehiltä oikea käsi, toimeenpanna mestaus ja teilata näiden ruumiit. Korkein oikeus armahti rikokseen passiivisesti osallistuneen Mikko Matilaisen kuolemanrangaistukselta. Mies tuomittiin vakavista rikkeistään kolmenkymmenen raippaparin ruumiinrangaistukseen ja kahdeksi vuodeksi pakkotöihin Viaporiin. Rangaistus oli tuomittujen rikosten vakavuuteen nähden lievähkö. Mieshän oli tuomittu syylliseksi äitinsä ahdisteluun, vaikenemiseen vartijaperheen surma-aikeesta sekä ja surmatun perheen omaisuuden ryöstämiseen.

Rehnin perheen surulliseksi kohtaloksi käynyt joukkomurha antaa aihetta epäillä, että tutkintavankien vaarallisuutta aliarvioitiin joskus hyvinkin räikeästi: olihan usean vakavasta rikoksesta epäillyn vangin valvonta sälytetty tässäkin tapauksessa ainoastaan yhden sivutoimisen miehen, suutari Johan Rehnin, vastuulle. Vangeista yksi, Erkki Tossavainen, oli sitä paitsi tuomittu jo alioikeudessa murhasta kuolemaan. Kuolemaantuomituilla murhaajilla oli kataluudelleen vahvat syyt: mitkään oikeudelliset pelotteet eivät enää voineet estää vankia yrittämästä karkaamista ja rikostensa uusimista. Kun tuomitun varannoissa ei ollut enää mitään menetettävää oikeushyvää, ei karkaamisella saavutettavaa hyötyä vastaan ei ollut olemassa mitään haittatekijää. Myös henkirikoksen uusiminen oli henkisesti helpompaa kuin siihen ensi kertaa ryhtyminen.

Rikollisten mahdollisuudet paeta tekojaan heikkenivät samalla, kun oikeuslaitoksen paikallinen ote vähitellen vahvistui. Ilmiöllä oli kuitenkin kohtalokas kääntöpuolensa: vanginvartijoihin kohdistuneen hengen uhkan voimistuminen. Samoihin aikoihin, kun Rehnin vartijaperheen murhaa prosessoitiin Liperissä kesällä 1807, torppari Erkki Turtiainen tappoi Joroisilla vankikuljettajansa Matti Kettusen.

Matti Kettunen oli kuljettamassa yksin vankia Kuopioon, kun vangin, varkaudesta ja isäntänsä haavoittamisesta epäillyn rantasalmelaisen Erkki Turtiaisen, onnistui pyristellä itsensä irti käsiraudoista ja paeta metsään. Kettunen juoksi karanneen perään ja saikin sidottua tämän puuhun. Turtiainen pääsi irti omin avuin, löi suurella kivellä Kettusta otsaan ja haavoitti tätä veitsellä kaulaan niin, että uhri muutaman askeleen otettuaan heitti henkensä.

Turtiainen saatiin lähes välittömästi kiinni. Oikeudessa hän tunnusti tapelleensa Kettusen kanssa, mutta väitti tämän vahingoittaneen kamppailun tuoksinassa itseään puukolla. Oikeus ei uskonut Turtiaisen puolustusta, vaan pelkän käsikähmän tunnustaminen riitti kääntämään todistustaakan syytetylle. Turtiainen tuomittiin kaikissa oikeusasteissa kuolemaan.[1002]

Vakavia rikoksia koskenut vanhakantainen rangaistusjärjestelmä oli hyvin satunnainen: sen kohteeksi valikoitui lopulta suhteellisen vähäinen osa rikollisista. Tämä kontrollin otteen heikkous ei siltikään johtunut niinkään paljon edellä käsitellystä rikollisten karkailusta, vaan ennen kaikkea legaali-

1001. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 28.
1002. VMA:VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 27.

sesta todistusteoriasta. Siksi rangaistusvallan teho henkirikoksiin jäi kattamattomaksi vielä siinäkin vaiheessa, kun rikolliset saatiin yhä useammin oikeuden eteen vastuuseen teoistaan.

”Kuolema ratkaisee kaiken”

Rangaistuksen repressiivinen funktio jäi periaatteessa saavuttamatta myös silloin, kun syytetty menehtyi ennen rangaistuksen toimeenpanoa. Oikeudellisesti henkirikos tuli kuitenkin joka tapauksessa sovitetuksi kuolemalla: *mors omnia solvit*.[1003] Maagiseen ajatteluun taipuvainen yleisö saattoi tulkita murhaajan kuoleman ylimaalliseksi seuraamukseksi tämän tekemästä rikoksesta.

Käytännössä on selvää, että syytettyjä menehtyi pitkien oikeudenkäyntien aikana enemmän kuin silloin, kun tapaus oli helppo näyttää toteen syytetyn tunnustuksen perusteella. Lääninvankiloissa riehui silloin tällöin epidemioita. Kuopiossa tutkintavankeja menehtyi joukoittain mm. 1780-luvulla, näiden joukossa mm. taposta tuomittu Aatu Kähkönen ja palkkamurhasta epäilty Juho Liuha.

Henkirikosoikeudenkäynnin aikana kuolleen syytetyn hautaamistapa säänneltiin tarkoin. Jos epäilty kuoli jo siinä vaiheessa, kun tätä vasta syytettiin teosta, vainajalle sallittiin kunniallinen hautaus. Mikäli syytetty oli ehtinyt tunnustaa rikoksen tai saamaan siitä langettavan tuomion, oikeus kunnialliseen hautaamiseen evättiin. Kuollutta ruumista rangaistiin hautaamalla se kirkkomaan ulkopuolelle. Näin toimittiin myös silloin, jos tunnustusvanki tunnusti rikoksensa ennen kuolemaansa.[1004]

Kaikkea kuolemakaan ei ratkaissut: syytetyn menehtyminen ei lakkauttanut rahasakkoja. Tämä kuvastaa sakon ja omaisille annettavien sovittajaisten vahingonkorvauksellista luonnetta. Henkisakko voitiin ulosmitata vainajan omaisuudesta aina silloin, kun tapon teonpiirteet olivat siinä määrin tuottamukselliset, että syytetty sai pitää henkensä ja sovitella tekonsa asianomistajan kanssa. Toisin sanoen henkisakko voitiin aina ulosmitata myös vainajan jäämistöstä, mutta jos varoja sakon maksuun ei ollut, ei seuraamusta voinut tietenkään enää muuntaa toiseksi. Myös silloin, jos turvakirjeen haltija kuoli kesken prosessin, vainajan omaisuudesta voitiin ulosmitata täysi henkisakko. Nämä määräykset tunnettiin myös Kristoferin maanlaissa.[1005]

1003. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, II:58, s. 37. Tutkinnan pysäyttämisestä epäillyn kuoleman takia, ks. Kongl. resol. den 17 oct 1699, Schmedemann 1706.
1004. Nehrman 1756, I:II:60, s. 38; Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XVIII: 104–105, s. 322. Vrt 1734 års lag, Str.B. II:2; MB XXVI:3.
1005. Nehrman 1756, I:II:60, s. 38; Nehrman (Ehrenstråle) 1759, XVIII: 104–105, s. 322.Vrt 1734 års lag, Str.B. II:2; MB XXVI:3; Calonius, Commentar til landslagen. Förklaringar til Dråpmåla balk med wilja, III–IV cap.

Teloitukset ja yleisestävyys

Kuolemanrangaistusten pelotearvo

Rangaistusmääräyksiä terävöitettiin uuden ajan alussa kautta läntisen Euroopan. Ilmiön on monesti arvioitu johtuneen valtiovallan tarpeesta kompensoida poliittista heikkouttaan. Oikeushallinnon tehottomuuden seurauksena vain pieni osa rikollisista saatiin kiinni ja voitiin rangaista.[1006] Siksi pelotteellisen kontrollipolitiikan kyseenalaistaminen ei voinut käydä päinsä ennen kuin valtion rankaisuvalta oli vakiinnuttanut asemansa. Rangaistusjärjestelmän muokkaukselle koitti yleiseurooppalaisesti sovelias aika 1700-luvun puolenvälin jälkeisessä valistuksessa. Yleisestävyydelle ja pelotteelle pohjautuneen julkisten rangaistusten järjestelmän perin pohjin romuttanut uudistustyö kesti seuraavan vuosisadan puoleenväliin asti. Rankaisuvallan uusi strategia edellytti rikosten tarkkaa määrittelyä, varmaa rangaistusta ja kiinteää ja pysyvää rangaistusasteikkoa.[1007]

Cesare Beccaria kumosi vakiintuneen käsityksen rangaistusten *ankaruudesta* pelotteen merkittävimpänä lähteenä 1760-luvulla ja tarjosi tilalle taloudellisemmaksi uskomaansa järjestelmää. Uudenlaisessa rangaistussysteemissä pelote kumpuaisi seuraamusten väistämättömyydestä, *varmuudesta ja kattavuudesta*. Seuraamusten määrä – eli pyrkimys rangaistujen suhteellisen osuuden lisäämiseen – sivuutti ajattelussa niiden laadun eli kivuliaat julkiset ruumiin- ja kuolemanrangaistukset, joiden päämääränä oli ollut yleisön varoittaminen. Rikoksia voitaisiin ehkäistä entistä taloudellisemmin, mikäli aiempaa suurempi osuus rikollisista saataisiin kiinni ja näitä rangaistaisiin lievästi, kuin toteuttamalla perinteisiä, spektaakkelimaisia ja barbaarisia rangaistuksia pienelle osalle rikoksiin syyllistyneistä.[1008] Keskustelu saman teeman ympärillä jatkuu edelleen. Valtaosa nykykriminologeista arvioi Beccarian päätelmien pitävän paikkansa. Empiiriset havainnot ovat vahvistaneet uskoa siihen, että rikoksen ja rangaistuksen välinen yhteys liittyy käytännössä enemmän *sanktiovarmuuteen*, kiinnijäämisen ja rangaistuksen todennäköisyyteen, kuin *sanktioankaruuteen*.[1009]

Kuolemanrangaistuksen yhteys henkirikollisuuden tasoon nähdään kriminologisessa keskustelussa yleensä kahtalaisena. Rangaistusmuotoa puolustettaessa vedotaan sen varoittavaan esimerkkiin, yleisestävyyteen. Vanhempina aikoina myös teloituksen julkisuutta pidettiin tehokkaana rikoksia torjuvana pelotteena – tätä nimitetään pelotehypoteesiksi.[1010] Beccaria ryhtyi ensimmäisten joukossa kyseenalaistamaan kuolemanrangaistusten yleisestävää vaikutusta arvioimalla, että julkiset teloitukset raaistavat ympäristöä ja ainoastaan legitimoivat väkivaltaa. Oikeusfilosofit Caloniuksesta Foucault´hon ovat myöhemmin tunnistaneet vastaavan mallioppimista koskevan päätelmän:

1006. Anners 1965, s. 14 –15, 23 ss; Schmidt 1951, s. 53–56.
1007. Anners, 1965, s. 14–15 ja eri kohdin; Foucault 2000, s. 113, 120–123.
1008. Sharpe 1990, s. 6–7; Beccaria 1998 (1766), s. 79–89; Anners 1965, s. 15–15, 89–96 ja eri kohdin.
1009. Laine 1991, s. 167; Anttila & Törnudd 1983, s. 152; Christie 1983; Hagan 1985.
1010. Jansson 1998, s. 89; Andenaes 1974. Kriittisestä näkökulmasta asiaan, myös Christie 1983, s. 18; Ylikangas 1998, s. 58–64, 84–88, 105–111.

henkikoksen päätösrituaali, kuolemanrangaistus, muistuttaa epäilyttävästi rikosta itseään, on raakuudeltaan vähintään samanasteinen ja totuttaa teloitusnäytelmän katsojat julmuuteen. Lisäksi ne antavat rikollisille tilaisuuden välttää rangaistuksen. Rikosten ilmiantamista nimittäin vältettiin joskus siitä syystä, että siitä tiedettiin langetettavan kuolemanrangaistus.[1011] Kuolemanrangaistusten käytännössä raaistavaksi todettuun vaikutukseen (*brutalization effect*) vedotaan kriminologisessa keskustelussa edelleenkin.[1012] Raaistumisteesiä tukee osaltaan se, että esimerkiksi uuden ajan alun Englannissa teloitusten määrät romahtivat 1600-luvun puolimaissa jo ennen henkirikollisuuden jyrkintä laskuvaihetta.[1013] Arne Jansson tehnyt vastaavan päätelmän Tukholman osalta. Hän uskoo, että ankarimpien rangaistusten lieveneminen oli merkittävä osatekijä kaupungin kokemassa sivilisaatioprosessissa.[1014]

Kuolemanrangaistusta sovellettiin keskiajan Ruotsissa suurimpia kaupunkeja lukuun ottamatta vain harvoin henkirikoksiin myös silloin, kun laki sitä edellytti.[1015] Eurooppalaisittain arvioiden rangaistusmuoto ei ollut keskiajallakaan millään muotoa vieras; sitä ei vain sovellettu kaikkiin tapon muotoihin.[1016] Ruotsissa ensimmäinen julkisoikeudellinen kuolemanrangaistuksen muoto oli rauhattomaksi julistaminen,[1017] jolloin valtuudet seuraamuksen toimeenpanoon luovutettiin kruunun oikeuslaitoksen ulkopuolelle, yksityisille henkilöille tai suvuille. Vakavimpiin henkirikoksiin sovellettiin myös julkisoikeudellista kuolemanrangaistusta yhä useammin jo 1300-luvulta lähtien. Tämän uskotaan heijastaneen kanonisesta oikeudesta omaksutun talioperiaatteen leviämistä, mutta kyse oli myös kuninkaan lain reseptiosta. [1018] Ilmiö heijastui myös maan- ja kaupunginlain säädöksiin.

Englannissa teloitusten määrän uskotaan olleen vähäinen 1540-luvulle asti, minkä jälkeen rikoslaki alkoi kiristyä. Keskiaikaisessa lainsäädännössä kuolemanrangaistusta ei juurikaan ollut liitetty uusiin rikosmuotoihin.[1019] Kuolemanrangaistusten määrällinen kulminaatiopiste lienee Britanniassa saavutettu 1500-luvun loppupuolella, sillä jo 1620-luvulle mennessä teloitettujen absoluuttiset ja suhteelliset määrät laskivat dramaattisesti vähenyäkseen edelleen 1700-luvun alkupuolelle asti. Saksan osalta kehitystä on luonnehdittu Englannin tavoin: oikeuselämälle oli leimallista uskonnon voimakas esiintulo rangaistusseremonioihin 1500-luvulla ja maallisten elementtien vahvistuminen 1700-luvulla. Teloitettujen määrät romahtivat Sak-

1011. Beccaria 1998 (1766), s. 82–88; Jansson 1998, s. 102; Foucault 2000, s. 15; Calonius 1800, 1801, 1802, s. 43–45.
1012. "Brutalization effect" tarkoittaa teloitusten toimeenpanemisen ja niiden näkyvän julkistamisen aikaansaamaa vaikutusta henkilöissä, jotka ovat potentiaalisen henkirikoksen tekijöitä. Modernin ajan kriminologeista näkemystä ovat empiirisesti muokanneet ja puoltaneet mm. Isaach Erlich, William Bowers ja Glenn Pierce. Bowers & Pierce 1980. Laine 1991, s. 179; Myös Anners 1965, s. 21–22; Archer & Gartner 1984, s. 118 ss; Hood 1996, s. 197 ss; Jansson 1998, s. 89; Johnson 1996, s. 12; Laine 1991, s. 178–179 viitteineen.
1013. Sharpe 1990, s. 35. Ks. teloitusten eurooppalaisesta historiasta myös Olivecrona 1891, johdannon s. x–xx.
1014. Jansson 1998, s. 101.
1015. Ylikangas 2000, s. 44–46.
1016. Lane 1997, s. 23. Ks. Myös Olivecrona 1891, s. 11 ja ss.
1017. Olivecrona 1891, s. 2.
1018. Söderberg 1993, s. 91. Vrt. Olivecrona 1891, s. 4.
1019. Sharpe 1990, s. 36; van Dülmen 1985. Tätä samaa jaksoa 1500-luvun lopulla, jolloin englantilainen henkirikollisuus ensi kertaa laski dramaattisesti, on kuitenkin myös luonnehdittu julkisten teloitusten ja julmuuden täyttämäksi jaksoksi. Lane 1997, s. 28–29.

sassa 1600-luvun alkupuolella. Kuolemalla rangaistujen luku pysyi alueen valtioissa vähäisenä 1700-luvulle asti.[1020]

Henkirikosten rangaistuskäytäntö lieveni 1600-luvun aikana mm. ruotsalaisissa, englantilaisissa ja saksalaisissa ylioikeuksissa.[1021] Siksi yksin kurinpidollisilla tekijöillä, ankarilla rangaistuksilla, ei voi selittää henkirikosten vähenemistä.[1022] Mikäli rauhaantumisen syitä jäljitetään virallisen kontrollin voimistumisesta, merkittävämpi tekijä saattoi olla kiinnijäämisen riskin lisääntyminen. Tämä puolestaan liittyi valtion hallinnon ja oikeudenkäytön kaikinpuoliseen tehostumiseen.[1023]

Eurooppalainen teloituskäytäntö ei lievennyt kiistattoman suoraviivaisesti. Julkiset kuolemanrangaistukset lisääntyivät väliaikaisesti paikoittain mm. 1600-luvun loppuvuosien Amsterdamissa, 1700-luvun Englannissa ja mahdollisesti itsevaltiuden ajan Ruotsissa.[1024] Amsterdamin osalta Spierenburg arvioi tämän johtuneen tuomarikunnan aristokratisoitumisesta ja kontrollijärjestelmän vakiintumisesta. Hän uskoo, että muutokset sosiaalisten ryhmien välisissä voimasuhteissa vaikuttavat yleisesti oikeudellisen repression voimaan.[1025]

Englannissa teloitusten enemmistö perustui perinteisesti omaisuusrikoksiin. Varkauksista määrättyjen hirttotuomioiden osuus pieneni tuntuvasti 1600-luvun aikana, mutta vielä 1700-luvun loppupuolella pääosa teloitettavista hirtettiin samasta syystä. [1026] Ilmiöstä kumpuaa laaja rikoshistoriallinen tutkimustraditio.[1027] Brittiläiset rikoshistorian pioneeritutkijat arvioivat repression käyneen 1700-luvun mittaan yhä ankarammaksi. Enimmillään kuolemanrangaistus oli määrätty yli 220 rikoksesta.[1028] Myös Foucault arvioi, että rikokset lievenivät Keski-Euroopassa jo huomattavasti ennen rangaistusten lievenemistä. Rikoslakiahan päin vastoin jyrkennettiin.[1029] Myöhemmin on todettu, ettei lain terävöityminen monestikaan ulottunut käytännön rangaistustoimeen asti. Kuolemantuomioiden soveltaminen oli erittäin valikoivaa.[1030] Tosiasiallinen rangaistuskäytännön lieveneminen oli alkanut jo edellisen vuosisadan puolivälistä. Normatiivinen ja soveltava oikeus kulkivat 1600-luvulta lähtien eri suuntiin kautta Länsi-Euroopan. Näiden välinen juopa syveni edelleen seuraavalla vuosisadalla.[1031]

Ruotsissa oikeusjärjestelmän tehostuminen voimisti rikollisten riskiä joutua kiinni ja tulla tuomituksi teostaan 1600-luvun alkupuolella. Tämä tapahtui siitä huolimatta, että toimeenpantujen rangaistusten laatu alkoi lie-

1020. Sharpe 1990, s. 36; Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 18–19.
1021. Thunander 1993; Karonen 1998, s. 174–176; Archer & Gartner 1984, s. 118 ss; Hood 1996, s. 197 ss; Jansson 1998, s. 89; Johnson 1996, s. 12.
1022. Jansson 1998, s. 88; Ylikangas 2000, s. 343–350.
1023. Jansson 1998, s. 89.
1024. Spierenburg 1984, s. 176–177; Sharpe 1990, s. 28–31.
1025. Spierenburg 1984, s. 176–181. Tämä käytännön tiukkeneminen ei kuitenkaan ollut oikeutta jakaneiden aikalaisten tiedossa eikä tiedostettua. Ibid, s. 177.
1026. Sharpe 1990, s. 28–31.
1027. Mm. Hay 1975; Linebaugh 1975; Thompson 1975.
1028. Sharpe 1990, s. 28–31.
1029. Esim. Foucault 2000, s. 105–106. Foucault´n vastaisessa kritiikissä käsitys on kuitenkin kumottu.
1030. Sharpe 1990, s. 36–37.
1031. Vrt. esim. Spierenburg 1984, s. 177–178; Beattie 1986; Hay 1975, s. 22; Anners 1965; Sharpe 1990, s. 30–39; Koskelainen 1997, s. 86–101.

vetä jo seuraavien vuosikymmenten aikana.[1032] Rangaistuksi tulemisen todennäköisyys ilmeisesti esti ja sääteli jollakin tavoin rikoksia ainakin jossakin ihmisryhmässä, mutta ei suinkaan yksin. Rikollisuutta synnyttävät paineet ovat sidoksissa kulloiseenkin yhteiskuntamuotoon. Vakavimmat kriminaalipoliittiset ongelmat liittyivät Ruotsissa 1600- ja 1700-lukujen aikana kuitenkin lapsenmurhiin ja eläimeen sekaantumisiin.[1033] Näitä aikansa rikosmuotoja ei käy hallitseminen pelotteen ja kontrollin avulla, koska toimintatapojen perussyyt olivat syvälle yhteiskuntaan piintyneissä valtarakenteissa, taloudellisen vastuun jakautumisessa ja moraalikoodistossa.[1034]

Kovimmat Ruotsissa sovelletut rangaistukset olivat lievempiä kuin Brittein saarilla ja mannermaissa. Myös rangaistusten kattamisala oli huomattavasti kapeampi.[1035] Euroopan tavoin ruotsalaisessakin käytännössä vain murto-osa kuolemalla rangaistavista rikoksista, joita vuoden 1734 lain kasuistiikassa oli 69, todella johti teloituksiin. Ylioikeudet lievensivät rikoslaissa määrätyt kuolemanrangaistukset useimmiten korkeimmaksi ruumiin- tai sakkorangaistukseksi tai työvankeudeksi.[1036] Ruotsissa mestattiin ehdottomasti yleisimmin taposta, murhasta ja lapsenmurhasta, 1700-luvun mittaan yhä harvemmin eläimeen sekaantumisesta ja sisarusten välisestä sukurutsasta.[1037] Vuonna 1745 annetussa asetuksessa murtovarkauden sanktiointia kiristettiin määräämällä rikosmuodosta hirttotuomio. Tästä huolimatta varkauksista teloittaminen oli maaseudulla edelleen poikkeuksellista. Asetuksen pelotteellinen vaikutus oli etenkin suomalaisilla seuduilla pitkälti pelkästään teoreettinen.[1038] Säädös kumottiinkin Kustaa III:n rikoslakiuudistuksessa vuonna 1779.

Syyksi kuolemanrangaistusten yleiseurooppalaiseen vähenemiseen on nähty mm. oikeudellisen vallankumouksen etenemistä seurannut lainkäytön ammattilaistuminen. Esimerkiksi todistelusäännöksiä sovellettiin oikeudellisen kompetenssin kasvaessa entistä tinkimättömämmin.[1039] Ruotsalaisten alioikeuksien 1600-luvulla laatimissa pöytäkirjoissa tätä muutosta kuvastelevat yhä järjestelmällisempi teko-olosuhteiden kuvaaminen sekä entistä selkeämmät ja johdonmukaisemmat tuomioiden perustelut.[1040]

Jim Sharpe arvioi rikoslain soveltamisen lievenneen Englannissa syvällisten väestöllisten muutosten ja talouden tasapainoistumisen seurauksena. Vähintään yhtä suuren merkityksen Sharpe antaa yhteiskuntarakenteen vahvistumiselle. Paineet valtioinstituution hajoamiseen lakkasivat. Tehostuneen valvonnan myötä rikosten määrä todella väheni 1700-luvun lopulla. Aikalaisten silmissä rikollisuutta taltutti myös vankilajärjestelmän uudistaminen.[1041] Yleinen mielipide vahvisti kriminaalipoliittisen parantamisaat-

1032. Jansson 1998, s. 101.
1033. Liliequist 1991, s. 2; Inger 1972, s. 37.
1034. Vrt. esim. Bergman 1996, s. 28.
1035. Vrt. esim. Spierenburg 1984; Foucault 2000, s. 78–103 ja eri kohdin.
1036. Anners 1965, s. 127 ss; Koskelainen 1997, s. 86–101.
1037. Olivecrona 1899; Anners 1965; Myhrberg 1978, s. 48–49; Koskelainen 1995, s. 75–89; Koskelainen 1996, s. 140–141.
1038. Koskelainen 2001, s. 152.
1039. Sharpe 1990, s. 35–36. Vrt. myös Spierenburg 1984; Lenman & Parker 1980.
1040. Jansson 1998, s. 14.
1041. Sharpe 1990, s. 35–36; 128–129; Sharpe 1981, s. 47–48; Sharpe 1985, s. 207.

teen läpimurtoa. Kuolemanrangaistuksen kritiikki sai kasvuvoimaa myös maallistumisesta ja tietyn tyyppisestä tehokkuusajattelusta, jota oli ajanut etenkin Montesquieu.[1042] Vahvistuneella keskusvallalla oli 1800-luvulle tultaessa voimavaroja soveltaa uudenlaista rangaistuspolitiikkaa.[1043]

Englannissa ja Ruotsissa kuolemanrangaistuksen rajaaminen pelkästään murhan rangaistukseksi sai yleisen tuen taakseen vasta 1800-luvun puolivälissä. Englannissa kuolemanrangaistus lakkautettiin murhaa ja maanpetosta lukuun ottamatta vuonna 1861. Kvalifioitu kuolemanrangaistus lakkautettiin Ruotsissa vuonna 1864. Julkiset teloitukset loppuivat vuonna 1876, mutta henkirikoksista mestattiin useita ihmisiä vielä 1880–1890-luvulla. Viimeinen rauhan aikainen kuolemanrangaistus toimeenpantiin vuonna 1910. Rikoslaista se poistettiin vuonna 1921.[1044] Suomen suurruhtinaskunnassa Venäjän keisari armahti jo alkuvuodesta 1826 lähtien kaikki rauhan aikaiset kuolemantuomiot karkotuksiksi Siperiaan – rikoslaissahan kuolemanrangaistuksen lakkauttaminen sai odottaa viimeksi kuluneelle vuosisadalle asti.[1045] Vielä tätäkin aiemmin, 1780-luvun puolenvälin jälkeen, kuolemanrangaistus oli lakkautettu Itävallassa ja Toscanassa.[1046]

Teloitusten määrä Itä-Suomessa

Kuolemanrangaistusta on käytännössä mahdotonta soveltaa sataprosenttisesti niihin rikoksiin, joista rikoslaki sitä edellyttäisi. Tämän ilmiön havaitseminen tarjosi valistuksen oikeusfilosofeille välineet tunnistaa erään keskeisen inhimillisen taipumuksen, jonka moderni kriminaalipsykologia myöhemmin vahvisti: rikoksentekijän alttiuden uskoa kuolemanrangaistuksen selektiivisyyteen juuri omalla kohdallaan.[1047] Siksi valikoiva teloituskäytäntö ehkäisee rikoksia heikommin kuin pelote, joka saavutetaan väistämättömän rankaisemisen avulla – rangaistuksen lievästä laadusta riippumatta.

Vakaumus kuolemanrangaistuksen omakohtaisesta välttämisestä ei Itä-Suomessakaan ollut pohjaa vailla. Seuraavassa arvioidaan repression paikallista tiheyttä ja voimaa vertaamalla Pohjois-Savossa ja Karjalassa prosessoitujen henkirikosten määriä niistä toimeenpantuihin rangaistuksiin. Ensin puntaroidaan teloitusten paikallista pelotteellista merkitystä.[1048] Kuinka kattavasti kuolemanrangaistuksia sovellettiin?

1042. Anners 1965, s. 36–37.
1043. Sharpe 1990, s. 48.
1044. Beattie 1986; Seth 1984, s. 22, 300; Jägerskiöld 1984, s. xxii. Käytännössä kuolemanrangaistuksia ei ollut toimeenpantu muista kuin henkirikoksista 1840-luvulta lähtien. Sharpe 1990, s. 47, 75. Bergman 1996, s. 1996, s. 93.
1045. Ylikangas 1976, s. 15. Kuolemanrangaistuksen asemasta 1800-luvun Euroopassa ja varhemmin, ks. Olivecrona 1891. Teoksessa annettuihin tietoihin Euroopassa tapahtuneiden teloitusten määristä tulee suhtautua kriittisesti, ks. Anners 1965, s. 35.
1046. Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 19–20.
1047. Vrt. Calonius 1800, 1801, 1802, s. 43–44. Myös Foucault 2000, s. 133.
1048. Tiedot perustuvat henkirikosten osalta hovioikeuksien päätöstaltioihin, vankilistoihin ja designaatioluetteloihin. Jos henkirikollinen on kuollut tai karannut ennen teloitustaan, tätä ei luonnollisesti ole tilastoitu teloitetuksi. Jos designaatioluettelossa ei ilmoiteta kuolemantuomion toimeenpanoon vaikuttaneista esteistä, tuomittu on merkitty teloitetuksi. Muiden rikosten osalta teloitustiedot pohjautuvat tabelleihin. Tabellista saatuihin lukumääriin tulee suhtautua erittäin kriittisesti, mutta joka tapauksessa muista kuin tapoista ja murhista teloitettujen määrät ovat vähimmäismääriä. Papit eivät missään nimessä ole merkinneet kaikkia teloitettuja kuolinsyytilastoihin, mutta ero todellisuuteen on olennaisesti pienempi kuin henkirikosten uhrien osalta (tabellien sarake ”mördade”). Myös teloitettuja ortodokseja on merkitty tabelleihin, toisin kuin surmatut ortodoksit.

TAULUKKO 11. *Taposta ja murhasta teloitettujen määrä Savon ja Karjalan läänissä (Kymenkartanon ja Savon läänin pohjoisosa vuoteen 1775) 1748–1807 (1808). Sulkeissa tiedot muista rikoksista teloitettujen määristä.*

vuodet/ alue	1748–57	1758–67	1768–77	1778–87	1788–97	1798–1807	yht.
Pohjois-Savo	1 (+2)	2 (+4)	6 (+3)	3	4	8	24 (+10)
Karjala	3	5	3 (+1)	6	3	4	24 (+1)
Yht.	4 (+2)	7 (+4)	9 (+4)	9	7	12	48 (+12)

Teloituksin toteutettu repressio oli 1770-luvulle asti selvästi voimakkampaa Pohjois-Savossa, etenkin Kuopion seudulla, kuin Karjalassa (ks. taulukko 11). Osittain tämä oli johdonmukaista seurausta alueen rikollisuuden rakenteesta. Pohjois-Savossa annettiin väkilukuun nähden erittäin paljon tuomioita muista vakavista rikoksista, muttei henkirikoksista lapsenmurhia lukuun ottamatta (ks. liite I). Kuopiossa ja Iisalmessa toimeenpantiin mestauksia (1749, 1753 ja 1773) törkeimpinä pidetyistä seksuaalirikoksista, sukurutsasta ja eläimeen sekaantumisesta. Vähän Savon kihlakunnantuomari Wijkman mestattiin lisäksi maanpetoksesta Tukholmassa vuonna 1751.[1049] Neljää lukuun ottamatta kaikkien teloitustuomioiden perusteena olivat Pohjois-Savossakin henkirikokset, tappo, murha tai lapsenmurha. Lapsenmurhaajia teloitettiin ja poltettiin roviolla Kuopiossa 1761, Rantasalmella 1763, Pieksämäellä 1763 ja 1770, Pielisjärvellä 1765 ja Iisalmessa 1774. Näillä paikkakunnilla muita henkirikoksia tehtiin vielä *näiden rikosten ajankohtana* äärimmäisen harvoin.

Karjalassa teloitettiin rikollisia käytännössä yksinomaan murhista, lapsenmurhista ja tapoista. Ilomantsissa mestattiin myös Jeulampei Jestafeoffniminen uudisasukas vuonna 1768 syyllistyneenä ryöstöretkeen Venäjän puolelle. Alioikeus oli todennut miehen syyllistyneen varhemmin myös murhaan. Miehen tiedettiin muutenkin halveksivan ihmishengen arvoa.[1050] Rikosten uusiminen teki miehestä oikeuden silmissä parantumattoman rikollisen, jota ei pitänyt enää armahtaa teoistaan. Jeulampein keralla ryöstöretkestä mestattiin samalla myös toinen, murhastakin samalla tuomittu ilomantsilaismies, Fedor Fedotoff. [1051]

Tabellien kuolinsyytilastot osoittavat vakavista virhelähteistään huolimatta teloituskäytännön keskeisimmät suuntaviivat.[1052] Kustaa III:n rikoslakiuudistuksen jälkeen pohjoissavolaisia ja karjalaisia mestattiin enää pelkästään murhista ja tahallisista tapoista. Viimeisen kerran vakavista seksuaalirikoksista ja lapsenmurhista teloitettiin Pohjois-Savossa vuonna 1774. Linjanveto oli myös yleisvaltakunnallinen.[1053] Karjalaisille ei ollut langetettu täytäntöönpanokelpoisia kuolemantuomioita sukurutsasta eikä eläimeen se-

1049. Olivecrona 1891, s. 110.
1050. Björn 1993, s. 143.
1051. Vastaavalla tapaa samankaltaisissa tapauksissa toimittiin myös 1600-luvulla. Vrt. myös Thunander 1993, s. 176–177.
1052. Osa teilatuista puuttuu Wirilanderin mukaan tabelleista kokonaan, koska näitä ei haudattu.
1053. Vrt. Myhrberg 1978, s. 48–49; Anners 1965, s. 296.

kaantumisesta enää 1700-luvun puolivälin jälkeen.[1054] Karjalassa 1750–60-luvulla runsaslukuisina kierrelleitä murtovarkaita ei lain suomista mahdollisuuksista huolimatta teloitettu. Kun KM lisäksi armahti valtakunnan itäisimmästä pitäjästä Ilomantsista henkirikollisia kuolemanrangaistukselta pelkkien asianhaarojen perusteella selvästi useammin kuin muualta, on syytä uskoa, että ankarimman lain soveltamista pyrittiin itärajan läheisyydessä välttämään.[1055]

Henkirikosten teloituksin mitatun repressiovoiman selvittäminen edellyttää teloitusten määrällistä suhteuttamista pelkästään niihin vakavimpiin henkirikoksiin, joista rikoslaissa oli säädetty *ehdoton ja poikkeukseton* kuolemanrangaistus. Tällaisia surmatekoja olivat kaikki vihassa tai rauhanrikoksena tehdyt tahalliset tapot (MB XIV ja XXIV luvut, XX:1) ja erilaiset murhat (MB XII luku). Surmateko edellytti *kuolemanrangaistusta vain* siinä tapauksessa, että uhrin kokema väkivalta voitiin todeta yksinomaiseksi kuolinsyyksi, surmaaja oli syyntakeinen eikä tapahtuneelle ollut vahvoja lieventäviä asianhaaroja. Mainitut perusteet jättävät analyysin ulkopuolelle hengenriistot, joista rikoslaki antoi mahdollisuuden rangaista muutoin kuin teloittamalla. Niitä ovat kaikki oikeustapaukset, joissa KM *edellä mainituin perustein* armahti syytetyn kuolemantuomiolta kovimpaan ruumiinrangaistukseen, henkisakkoon tai työvankeuteen. Pois luettiin myös veriteot, joissa syytetty ehti kuolla ennen teloituksen toimeenpanoa. Teloitusten luku vastasi tietenkin pääasiassa *tunnustettujen* vakavien henkirikosten määrää.

Tapoista ja varsinkin murhista toimeenpantujen kuolemantuomioiden absoluuttinen ja väkilukuun suhteutettu lukumäärä pysyi verrattain vakaana. Lapsenmurhia lukuun ottamatta Kustaa III:n rikoslakiuudistus ei muodostanut minkäänlaista vedenjakajaa henkirikosten seuraamuksiin. Surmateoista ei teloitettu väkivaltaisimmilla alueilla alkuunkaan tapausmääriä vastaavasti. Pohjois-Savossa ja Karjalassa rangaistiin vuosina 1748–1807 prosessoiduista tapoista ja murhista kuolemalla kummassakin 24 ihmistä.[1056] Henkirikosten repressio oli siis teloituksin mitattuna heikompaa Karjalassa kuin Pohjois-Savossa. Päätelmää vahvistaa karjalaisten henkirikosten luonne, nehän olivat paitsi yleisempiä, myös kaikkiaan raaempia ja suunnitelmallisempia kuin naapurimaakunnassa. Karjalassa toimeenpantujen kuolemantuomioiden suhteellinen määrä laski seuraavien vuosikymmenien aikana luonnollisena seurauksena henkirikollisuuden vähenemisestä kolmanneksella.[1057] Pohjois-Savossa, läänin pohjoisimmissa suurpitäjissä Iisalmessa ja Kuopiossa (ja Kuopion kaupungissa), vakavimmat ja ehdotonta kuolemanrangaistusta edellyttäneet henkirikokset yleistyivät vuosisadan viimeisellä neljänneksellä. Teloitukset eivät kuitenkaan lisääntyneet samassa tahdissa: rikokset kiistettiin oikeudessa. Ks. taulukot 12A–12B.

1054. Tieto perustuu luettuihin Turun hovioikeuden päätöstaltioihin Kymenkartanon ja Savon läänin osalta vuosilta 1748–1775. Ks. syytemäärä Karjalassa vs. Savossa liitteessä I. Osittain ero johtui siitä, ettei Karjalassa ehkä tunnustettu ao. syytteitä, jolloin niistä ei voinut antaa lainvoimaista kuolemantuomiota.

1055. Näin oli oikeusrevisio velvoittanut vuonna 1751. RA: Rådsprotokoll i justitieärenden 17.11.1751.

1056. Lisäksi ilomantsilaisen Laske Timofeoffin murhannut, mutta myös Liperissä vanginvartijaperheen vuonna 1806 surmannut ilomantsilainen Erkki Tossavainen mestattiin ilmeisesti Liperissä yhdessä rikostoverinsa Antti Kekäläisen kanssa, mutta tuomittujen karkaaminen viivästytti teloitukset vasta vuoden 1809 jälkeiseen aikaan.

1057. On kuitenkin kyseenalaista, onko teloitusmääriä mielekästä suhteuttaa väkilukuun silloin, kun arvioidaan teloitusten pelotteellista vaikutusta. Teloitusten yleisön määrä voi olla tätä ratkaisevampi tekijä.

TAULUKKO 12A. *Tapoista ja murhista toimeenpannut teloitukset sekä rikoslain mukaan ehdottoman kuolemanrangaistusten vaativien tappojen ja murhien määrät Pohjois-Savossa 1748–1807. Sulkeissa muista kuin murhista ja tapoista toimeenpannut kuolemantuomiot. Kukin rikostilanne on huomioitu vain kerran uhrien lukumäärästä riippumatta.*

Emopitäjä	1748–67 I/II	1768 – 87 I/II	1788–1807 I/II	1748–1807 I/II
Iisalmi	0 / 0	3 / 4 (+2)	3 / 7	6 / 11
Kuopio	2 / 3 (+3)	3 / 4	4 / 9	9 / 16
Leppävirta	1 / 1	1 / 2	1 / 3	3 / 6
Pieksämäki	0 / 0 (+1)	0 / 0 (+1)	1 / 1	1 / 1
Joroinen	0 / 0	1 / 1	2 / 2	3 / 3
Kerimäki	0 / 0	1 / 1	1 / 2	2 / 3
Rantasalmi	0 / 0 (+1)	0 / 1	0 / 0	0 / 1
yht.	3 / 4 (+5) (~75 %)	9 / 13 (+3) (~69 %)	12 / 24 (~50 %)	24 / 41 (~59 %)

TAULUKKO 12B. *Tapoista ja murhista toimeenpannut teloitukset sekä rikoslain mukaan ehdottoman kuolemanrangaistusten vaativien tappojen ja murhien määrät Karjalassa 1748–1807 (teloitukset / rikoslain mukaan kuolemantuomion vaativat murhat ja tapot)*

emopitäjä	1748 – 67 I/II	1768 – 87 I/II	1788–1807 I/II	1748–1807 I/II
Pielisjärvi	1 / 2	1 / 1 (+1)	2 / 4	4 / 7
Ilomantsi	0 / 7	2 / 3 (+1)	1 / 8	3 / 18
Liperi	0 / 0	2 / 7	2 / 5	4 / 12
Tohmajärvi + P	4 / 4	2 / 3	0 / 0	6 / 7
Kitee	1 / 1	3 / 3	2 / 2	6 / 6
yht.	6 / 14 (~42 %)	10 / 17 (~59 %)	7 / 19 (~37 %)	23 / 50 (~46 %)

I Vakavien henkirikosten määrä
II Toimeenpantujen teloitusten määrä

Taulukkojen 12A–12B lähde: KA: Seurakuntien väkilukutaulukot, sarja VÄ, mikrofilmeinä KA:ssa; VMA: VHOA, Rikosasiain designaatioluettelot, v. 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.

Karjalassa vain alle puolet kuolemanrangaistusta edellyttäneistä murhista ja tapoista johti syytetyn teloitukseen. Osuus on selvästi vähäisempi kuin Pohjois-Savossa. Syvimmäksi kuilu teloitusten ja surmatöiden määrien välillä aukesi Ilomantsissa, jossa vain alle viidennes vakavimmista henkirikoksista rangaistiin kuolemalla. Pitäjässä ei esimerkiksi teloitettu ketään 1740-luvun lopulta 1760-luvun loppupuolelle kestäneenä rauhattomana aikana, jolloin surmateon uhriksi joutui ainakin 14 ihmistä. Ilomantsissa prosessoitiin yhteensä 31 tappoa, murhaa tai kuolemaan johtanutta pahoinpitelyä, joiden tapahtuma-ajankohta osui vuosien 1748–1807 väliin. Surmatöistä vähintään 18 olisi rikoslain mukaan edellyttänyt tekijälleen ehdotonta kuolemanran-

gaistusta. Näihin henkirikoksiin syyllistyneistä vain kolme mestattiin.[1058] Rikosoikeudellinen repressio jäi lähes yhtä ohueksi myös Liperissä 1760-luvun lopulta lähtien. Paikkakunnalla tapahtunut henkirikosten lisääntyminen oli ajallisessa jatkumossa heikkoon oikeudelliseen kontrolliin nähden (ks. luku E).

Väkivaltaisessa Karjalassa eri rikoksista toimeenpantiin teloituksia harvemmin kuin Pohjois-Savossa. Teesi kuolemanrangaistuksin luodusta pelotteesta voisi siksi saada maakunnallista kaikupohjaa. Tästä huolimatta peloteteesiä vastaan voidaan esittää monia huomioita. Iisalmessa ja Kuopiossa henkirikosten määrä paisui 1770-luvulla *tiuhasta, mutta kattamattomasta* teloitusten toimeenpanosta huolimatta. Karjalassa taas henkirikosten suhteellinen määrä laski Liperiä lukuun ottamatta johdonmukaisesti. Samalla toimeenpantujen teloitusten osuus sitä edellyttäneistä henkirikoksista edelleen pieneni. Väkivaltaisimmissa pitäjissä murhista ja tapoista toimeenpantiin teloituksia niin satunnaisesti, ettei harvojen mestausten ja henkirikollisuuden vähenemisen välille voi ylipäätään punoa keskinäistä syy-yhteyttä, ei myönteistä eikä kielteistäkään. Arvioinnilta vie pohjan etenkin surmatöiden laadun raaistuminen veritekojen määrien vähetessä.

Vakavimmista henkirikoksista toimeenpantiin kaikkein vähiten kuolemanrangaistuksia tutkimusajan lopulla. Tämä ei kuitenkaan ollut seurausta lievenevästä rikoslain tulkinnasta, vaan pelkästään siitä, että syytetyt kiistivät rikokset oikeudessa.

Kuolemanrangaistusten määrän voimakas rajoittaminen näyttää useimmiten johtavan surmatekojen määrän vähenemiseen. Päätelmää vahvistavat empiiriset otokset mm. Tukholman, Englannin, Saksan ja esiteollisilta alueilta sekä modernista USA:sta. Ilmiön syy-yhteys voi olla kytköksissä kolmanteen tekijään, esimerkiksi yhteiskunnallisten jännitteiden vähenemiseen, mutta tulokset vahvistavat siitä huolimatta käänteisesti raaistumisteesiä. Samaan viittaa myös Ylikankaan tekemä havainto henkirikosten teonpiirteiden vakavoitumisesta. Raaistuminen ajoittui 1620-luvulle, jaksoon, joka seurasi ankarien rangaistusten käyttöönottoa, mutta entistä tarkempaa todistelua.[1059] Seikkaperäisten todistelusääntöjen noudattaminen nimittäin heikensi rangaistusvarmuutta. Tässä mielessä varhaisempi, valatodisteluun perustunut rangaistusjärjestelmä saattoi olla jopa kattavampi kuin lähinnä seuraavilla vuosisadoilla sovellettu.

Satunnaisesti toimeenpannut teloitukset eivät olleet tehokas pelote henkirikollisuutta vastaan tutkimusajan Itä-Suomessa.[1060] Ei ole kovinkaan mielekästä pohtia vaihtoehtoista historian kulkua eli kysymystä siitä, olisiko oikeudellinen pelote ollut taloudellisempaa, mikäli rangaistuspolitiikka olisi ollut toisenlainen. On näet ilmeistä, ettei teloitusten yleisö eivätkä edes oikeusoppineet kyseenalaistaneet vielä 1700-luvulla kuolemanrangaistusten oikeutusta silloin, kun se oli seuraamus vakavanlaatuisesta henkirikoksesta.

1058. Ilomantsilainen Tossavainen ilmeisesti mestattiin Liperissä. Lisäksi 1768 mestatut ryöstöretkentekijät olivat syyllistyneet aiemmin armahdettuihin henkirikoksiin.
1059. Ylikangas 2000, s. 26–28, 39.
1060. Rangaistusvarmuuden rikosta säätelevää tehoa on taloustieteellisten mallien pohjalta tutkinut Matti Vilen. Tutkimus on saanut kriminologien ja oikeustieteilijöiden parissa voimakasta kritiikkiä.

Rangaistusjärjestelmän uudistamiseen ei ollut yhteiskunnallisia mahdollisuuksia niin kauan, kun valtiovallalla ei ollut voimavaroja luoda tehokasta valvontalaitosta, joka kykenisi ottamaan rikollisia kiinni ja ehkäisemään rikoksia kiinnijoutumisen todennäköisyyden eikä vain rangaistuksen kauhistuttavuuden perusteella.[1061]

Kuolemantuomioita ei toimeenpantu lähimainkaan kattavasti väkivaltaisimmilla alueilla, joilla repressioon olisi ollut suurin tarve eli Ilomantsissa, 1770- ja 1780-lukujen Liperissä ja Iisalmessa. Oliko myös muunlaisten rangaistusten tehovoima yhtä heikko?

Rangaistuksen pelote vaiko rankaisemattomuuden kannuste?

Henkirikoksista törkeimmät, palkka- ja ryöstömurhat, yleistyivät Pohjois-Karjalassa samaan aikaan kuin surmatekojen suhteellinen määrä muutoin laski. Tämä yleistys kätkee voimakkaan alueellisen muuntelun. Liperissä ja pohjoissavolaisessa Iisalmessa vakavimmat henkirikokset lisääntyivät räjähdysmäisesti 1770-luvun lopulla, mutta esimerkiksi Ilomantsissa harkittujen murhien lukumäärä oli korkea jo aiemminkin. Ensin mainituissa pitäjissä henkirikoksista oli käyty oikeutta ylen harvoin ennen 1770-lukua. Paineita kylmäverisiin henkirikoksiin kasasi siis ilmeisestikin tekijä, joka oli osaksi riippumaton paitsi tappoihin sysäävistä elementeistä, osin ehkä myös alueen taloudellisesta kehityksestä, väestönkasvusta, metsäresurssien hupenemisesta ja verotaakan epätasaisesta jakautumisesta. Tämä tekijä oli ulkoisen pelotteen heikkeneminen. Kiinnijäämisen riskin tiedetään säätelevän olennaisesti voimakkaammin harkittuja murhia kuin spontaaneja tappoja.[1062]

Kriminologian oppirakennelma perustuu estävyyden idealle. Mikäli rikokset säännönmukaisesti jäävät konkreettisia oikeudellisia seuraamuksia vaille, koko normijärjestelmä on vaarassa murtua rikollisuuden alle.[1063] Tämäntyyppinen oikeuslaitoksen halvaantumisen tila selittää epäilemättä osaksi murhien paikoittaista yleisyyttä. Henkirikosten ominaislaadun synkkeneminen ja hatara oikeudellis–hallinnollinen ovat ajallisessa syy-yhteydessä toisiinsa.

Ylioikeuksien henkirikoksiin soveltama tuomiokäytäntö osoitettiin edellisessä luvussa pääsääntöisesti lainmukaiseksi eli oikeudellisessa mielessä ennustettavaksi. Täytäntöönpanokelpoiset tuomiot noudattivat *oikeusvarmuuden* periaatteita. Ne perustuivat lakiin ja asetuksiin yllättävänkin vankasti. Tämä saavutettu etu mitätöityi kahden tekijän takia: todistelua koskevan oikeusnormiston sekä hallinnollisten olojen seurauksena, jotka heikensivät kumpikin osaltaan *sanktio- eli rangaistusvarmuutta*.

1700-luvun Etelä-Pohjanmaalla murhia tapahtui pääasiassa syrjäseuduilla ja pitäjien takamailla. Ne ennakoivat Ylikankaan mukaan jollakin tapaa väkivallan aallon suurta nousua, mutteivät olleet suorassa yhteydessä ilmi-

1061. Nousiainen 1993, s. 247.
1062. Wolfgang 1967b, s. 7.
1063. Laine 1991, s. 54.

öön.[1064] Myös Itä-Suomessa väkivallan noususuhdanne rajoittui tutkimusaikana vain kahteen pohjoiseen pitäjään, Iisalmeen ja Liperiin. Henkirikollisuuden kasvu koostui näillä paikkakunnilla puoliksi murhista. Iisalmessa murhat yleistyivät 1780-luvulla väkivallan kouran jo tempaistua pitäjän puristukseensa. Iisalmen veritöiden nousukautta yhdisti Liperiin yksi tekijä: *useat kokonaan rankaisematta jääneet henkirikokset murha-aallon kynnyksellä.*

Monimuotoiset surmateot yleistyivät Liperissä voimakkaasti 1760-luvun lopulta lähtien. Ensimmäisistä tunnusmerkistön täyttäneistä, tutkimusaikana tapahtuneista tahallisista henkirikoksista ei toimeenpantu oikeudellisia seuraamuksia.

> Poikansa tappanut talollinen Mikko Sivonen kuoli vankilassa vuonna 1767 ennen kuin tämän kuninkaallisella armahduksella määrättyä 40 raippaparin ruumiinrangaistusta ja elinkautista tuomiota linnoituksille ehdittiin toimeenpanna. Veljensä surmannut Antti Pasanen teki itsemurhan seuraavana vuonna. Talollisen leski Marketta Nykänen löytyi tapettuna metsästä vuonna 1769. Ainoa teosta epäilty, paikkakuntalainen talonpoika, karkasi jo ennen oikeuskäsittelyä lain ulottumattomiin. Loismies Antti Partanen selvisi vaimonsa hengiltä ottamisesta vuonna 1772 kiistämällä verityön; hovioikeus jätti syyllisyyden tulevaisuuteen ja mies palasi vapauteen.[1065] Kun liperiläiset henkirikolliset olivat hilanneet kotiseutunsa nopeassa tahdissa läänin väkivaltaisimpien alueiden joukkoon, pitäjä ajautui myös hallinnolliseen sekasortoon (ks. luku E).

Iisalmessa henkirikosten repressio oli hivenen tehokkaampaa:

> Pitäjässä oli murhattu 1740-luvun puolessavälissä muuan piika. Piian isäntä ja lanko, talonpoika Olli Ruotsalainen tuomittiin oikeusrevisiossa työvankeuteen, jotta mies tunnustaisi murhanneensa naisen. Vankeuden kestoa ei määritelty ennalta. Verityön ainoa todistaja oli Ruotsalaisen poika Ambrosius, joka rikoksen tapahtuessa oli vain nelivuotias. Seuraavaa tahallista henkirikosta, hämäräksi jäänyttä rengin salatappoa, prosessoitiin pitäjässä vasta runsaan 20 vuoden kuluttua, vuonna 1769. Talollinen Pekka Rosilainen sitä vastoin saatiin kiinni säätyveljensä taposta vuonna 1771. Hänet teloitettiin. Seuraavana vuonna pitäjässä lyötiin hengiltä Johan Schwarz -niminen romani heimon keskinäisissä kahinoissa. Osalliset karkasivat ennen oikeusjutun nostamista. Vuonna 1778 renki Juho Snickare (Nikkari) surmasi käräjäkansan edessä talollisen pojan, joka oli ilmiantanut hänet murtovarkaudesta. Koska nuorukainen teki tapon julkisesti ja hänet otettiin välittömästi kiinni, hän ei kiistänyt rikosta ja eikä siten voinut välttyä kuolemanrangaistukselta. Nikkari teloitettiin rauhanrikoksena tehdystä taposta. Lisäksi kaksi väkivaltaisesta kuolemantuottamuksesta käytyä prosessia johti vapauttavaan tuomioon 1770–80-lukujen aikana. Näissä tapauksissa lievien pahoinpitelyjen ja uhrien kuoleman välille ei todettu syy-yhteyttä. Talonpoika Heikki Tikkanen sen sijaan menehtyi vuonna 1782 kiistatta väkivaltaisesti ryöstömurhan uhrina. Rikoksesta ei lopulta rangaistu ketään. Murhan tilaamisesta epäillyt veljekset kiistivät osallisuutensa rikokseen ja verityön toteuttanut Matti Huttunen menehtyi vankilassa läpikäytyään raskaanpuoleisen vankeuden. Ennen kuolemaansa Huttunen tunnusti rikoksen, mutta korkein oikeus ei ehtinyt vahvistaa miehen kuolemantuomiota.[1066]

1064. Ylikangas 1976, s. 98.
1065. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1768, Hovioikeus maaherralle, D 28a1, no 25.VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1769, Di 7, no 33; v. 1775, Di 10, no 2; v. 1773, Di 9, no 74. Ks. tapaus sivulla 12.
1066. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1771, Hovioikeus maaherralle, D 33 a1, no 37.3; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1771, Di 8, no 70. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1771, Hovioikeus maaherralle, D 33 a1, no 67; v. 1772, Hovioikeus maaherralle, D 34 a1, no 96. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1778, Di 13, no 30. RA: JRU, 13.8.1784, no 79; v. 1785, Di 20, no 1.

Miten rikosten ja repression suhde jakautui paikallisesti? Henkirikollisuuden ja kontrollin välillä vallinnutta riippuvuutta havainnollistetaan seuraavaksi pelkistyksellä, joka erittelee rangaistujen ja rankaisematta jääneiden henkirikosten osuuksia.[1067]

Kun joko prosessuaalisten tekijöiden tai oikeushallinnon vuoksi *epäonnistuneen* repression[1068] osuus suhteutetaan murhien määriin, paljastaa seuraava pistediagrammi suoraviivaisen tendenssin:[1069] kattamaton henkirikosten repressio ja *murhien* suhteelliset määrät korreloivat keskenään positiivisesti arvolla, joka on tilastollisesti merkittävä (Pearsonin korrelaatiokerroin 0,77). Heikko repressio oli suorassa määrällisessä yhteydessä harkittujen murhien esiintymiseen. Jos sitä vastoin henkirikosten *onnistuneeksi* repressioksi luetaan *kaikki henkirikoksista toimeenpannut rangaistukset* riippumatta niiden muodosta,[1070] pitäjittäinen taipumus *murhiin* korreloi kattavaan repressioon yhtä vahvan negatiivisesti kuin yllämainituissa tapauksissa positiivisesti (Pearsonin korrelaatiokerroin on -0,79).

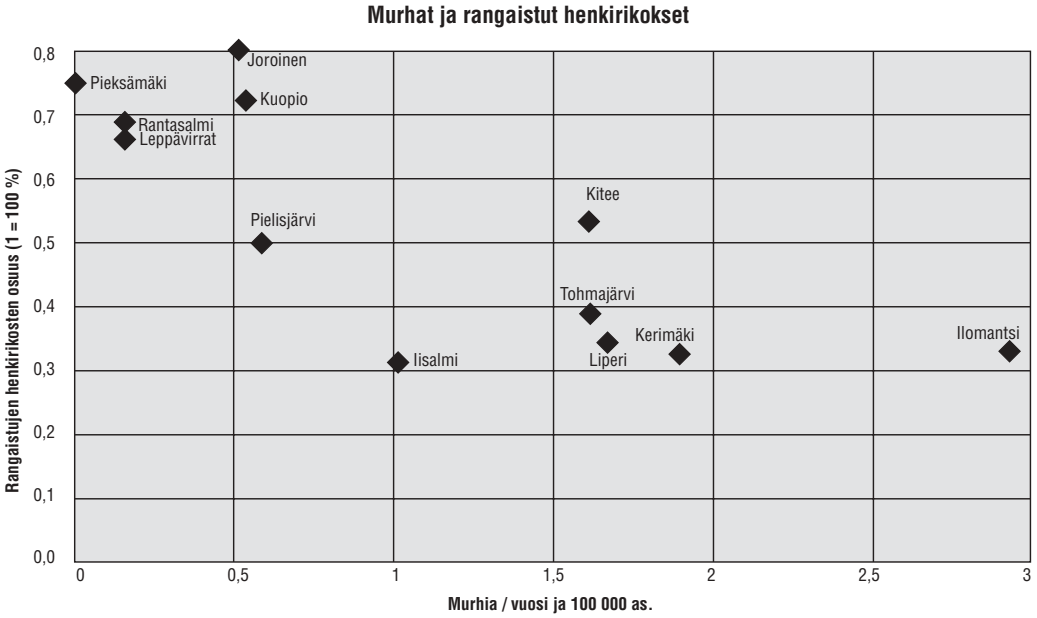
1067. Analyysi on laadittu metodisesti ongelmallisella tavalla. Aineisto olisi näet liian suppea tilastollisten yhteyksien arvioimiseen. Havaintoihin on tilastoinnin arveluttavuuden vuoksi syytä suhtautua pelkistävänä ja suuntaa-antavana testinä, ei matemaattisena totuutena. Menetelmällä saavutettava hyöty on kuitenkin kiistaton. Myös pitäjän (käräjäkunnan) valitseminen tilastolliseksi yksiköksi on kyseenalaista, koska se ei välttämättä ole mikään paikallisyhteisön määrittäjä: tiedot naapuripitäjissä tapahtuneista henkirikoksista tai teloituksista ovat varmaankin kiirineet myös lähialueille. Näistä varauksista huolimatta pitäjätason analyysi osoittaa selvän tendenssin repression kattavuuden ja murha- sekä henkirikollisuuden tason välillä.

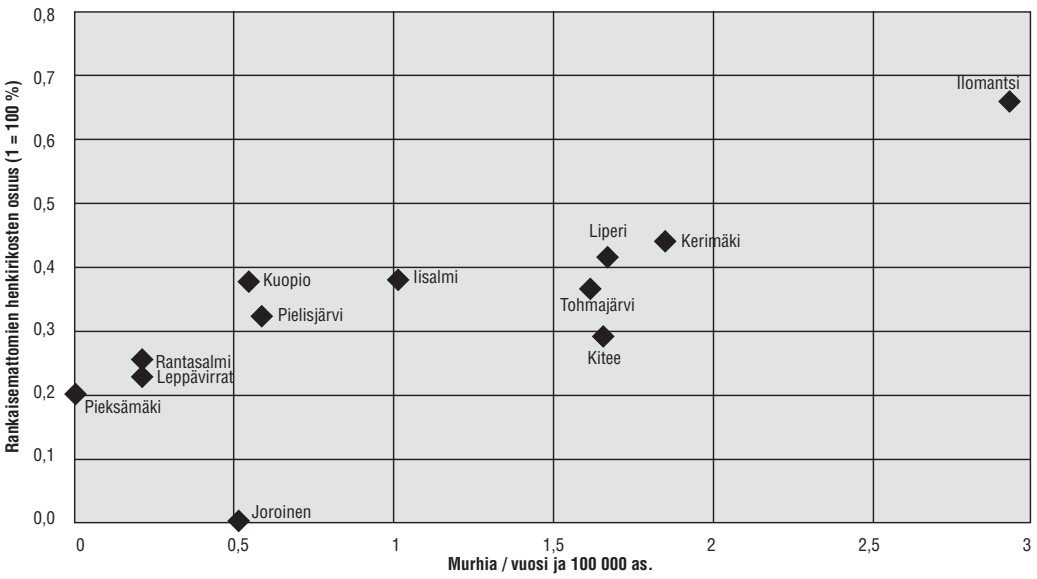
1068. Repressiota luonnehditaan heikoksi tai epäonnistuneeksi, mikäli rangaistusten toimeenpano ei ole ollut kattavaa. Vahvaksi se määritellään niissä tapauksissa, joissa vakavista rikoksista saatiin yleensä toimeenpantua rikoslain mukaiset seuraamukset. Seuraamukset ovat heikkoa tai kattamatonta repressiota silloin, kun pääsyytetty vapautettiin, karkasi ennen tuomion toimeenpanoa tai tämän syyllisyys on jätettiin tulevaisuuteen. Myös tunnustusvankeuteen määrätyt tulevaisuuteen tuomitut luetaan heikkoon repressioon, koska instituutio yleistyi tutkimusaikana vasta 1790-luvulla eikä pelotteena ehtinyt juuri vaikuttamaan.

1069. Murharikollisuus on suhteutettu kaikista henkirikoksista, myös tapoista, toimeenpantuihin rangaistuksiin, koska myös tappojen rangaistusvarmuus todennäköisesti vaikuttaa siihen, millaiseksi murhaaja ennakoi omakohtaisen kiinnijäämisen riskinsä. Kaavion pohjamateriaali, murha- ja henkirikollisuuden pitäjittäiset suhdeluvut ja repressioindeksiluvut, eritellään liitteessä V.

1070. Vahvoja tai toteutuneen repression muotoja ovat teloitus, henkisakko yleensä ruumiinrangaistukseksi muunnettuna tai sakko pahoinpitelystä. Vähäisemmistä sakkorangaistuksista on huomioitu vain ne tapaukset, joissa syytetty tunnusti tapahtuneen ja joissa rahasakon tuomitseminen oli seurausta rikoksen tapahtumayhteydestä, esimerkiksi itsepuolustuksesta. Kattamattoman tai heikon ja onnistuneen tai kattavan repression välimaastoon jäävät ne henkirikokset, joissa pääsyytetty joko todettiin syyntakeettomaksi tai tämä kuoli ennen tuomion langettamista tai toimeenpanoa. Näitä ei ole luettu mukaan kumpaankaan ryhmään.

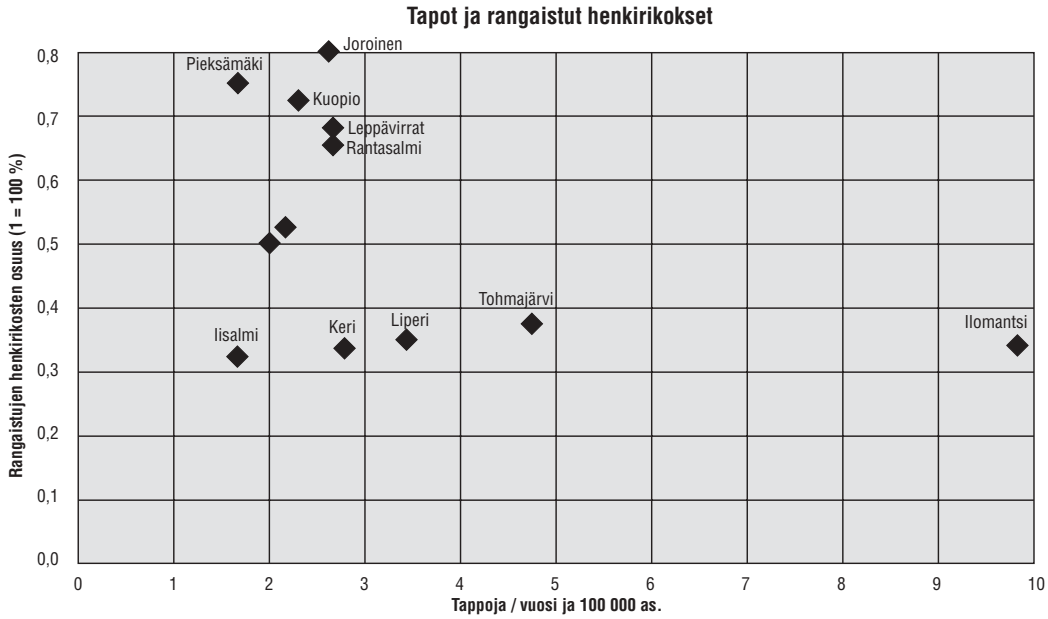
KAAVIOT 1A–1B. *Murharikollisuuden ja rangaistujen sekä rankaisemattomien henkirikosten väliset määrälliset suhteet. Lähde: VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot ja designaatioluettelot v 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.*

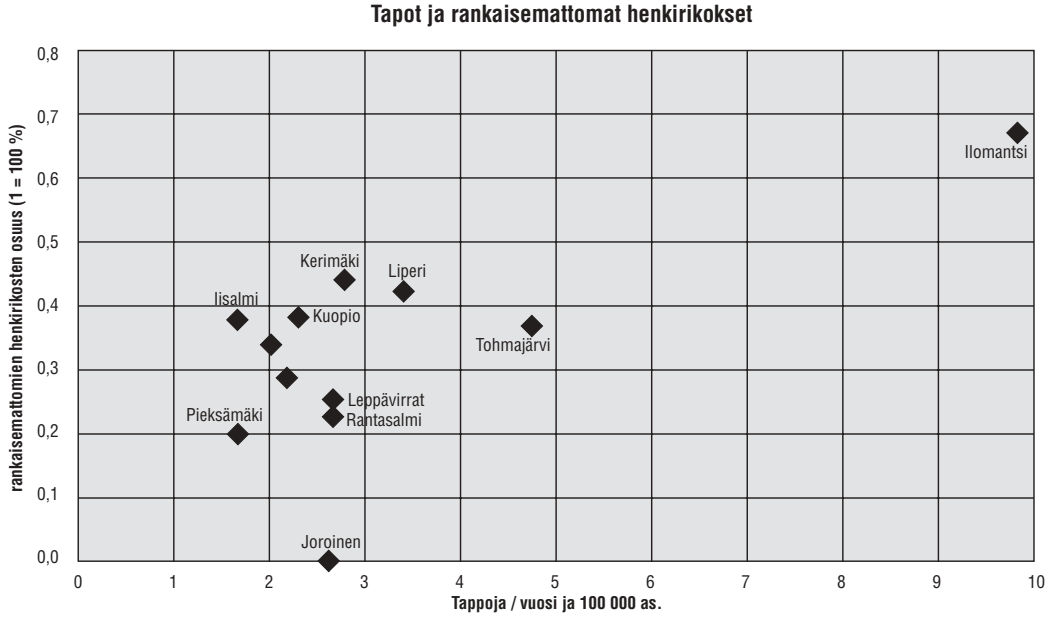

Mikäli pelkkien murhien tarkastellaan kaikkia henkirikoksia, henkirikollisuudella oli jonkinlainen yhteys oikeudellisen repression tehoon, mutta se oli selvästi heikompi kuin murhissa. Surmamäärien ja rangaistujen henkirikosten paikallisten osuuksien välillä ei vallitse tilastollisesti merkittävää negatiivista korrelaatiota (Pearsonin korrelaatiokerroin -0,41).

KAAVIOT 2A–2B. *Kokonaishenkirikollisuuden ja rangaistujen henkirikosten välinen määrällinen yhteys Savo–Karjalan läänissä. Kaavion lähde: VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot ja designaatioluettelot v 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775.*

Tämä todistaa, että rangaistuspelote estää hetken mielijohteesta tapahtuneita tappoja heikommin kuin se ehkäisee harkittuja murhia. Ilomantsissa vain kolmasosa henkirikoksista rangaistiin *jollain* tavoin. Rangaistujen surmatöiden osuudet olivat kuta kuinkin yhtä vähäiset myös Iisalmessa, Kerimäellä ja Liperissä. Kaikissa näissä pitäjissä koettiinkin tutkimusaikana *murha*-aalto, jonka kesto vaihteli paikallisesti.

Sen sijaan *kokonaan rangaistuksetta jääneiden* henkirikosten osuus oli Ilomantsissa omaa luokkaansa, kaksi kolmannesta. Seuraavaksi sijoittuneilla paikkakunnilla, Liperissä ja Kerimäellä, rangaistukset jäivät langettamatta tai toimeenpanematta runsaassa 40 prosentissa henkirikostapauksia. *Toimeenpantujen rangaistusten* aikaansaama estävyys ei ehkä sittenkään ollut yhtä suuri kuin *rankaisematta jääneiden* henkirikosten antama yllyke. Ankara ulkoinen pelote eli yleisestävät rangaistukset ehkäisivät rikoksia merkittävästi vain siinä tapauksessa, että tekijän moraali muutoin salli toisen ihmisen surmaamisen hyötymisen tai koston tarkoituksessa. Muussa tapauksessa myös sisäiset ja psyykkiset kontrollitekijät ehkäisivät rikoksia. Heikko rangaistusvarmuus mursi kasvaneilta henkirikospaineilta esteen vain niiltä, jotka eivät olleet sisäistäneet yleistä moraalikoodia. Koska ilmiö alkoi määrittää joitakin paikallisia oikeuskulttuureja varsin laajasti, voidaan Eliaksen termein puhua keskeneräisestä sivilisaatioprosessista, sisäistymättömästä toiminnan kontrollista. Sama moraalikäsitysten jäsentymättömyys määrittää myös uusimman ajan henkirikollisia.[1071]

Henkirikosten heikko repressio – eli rankaisemattomien surmatekojen suuri osuus kaikista hengenriistoista – oli tilastollisesti merkittävässä positiivisessa yhteydessä murhien ohella kaiken henkirikollisuuden suhteelliseen määrään, kun vertailuyksikkönä on pitäjä. Pearsonin korrelaatiokerroin on 0,67.[1072] Siten *kokonaan rankaisematta jääneiden* henkirikosten paikallisen osuuden ja rikosmuodon esiintymistiheyden välillä vallitsi suorempi yhteys kuin vallitsi rikosmuodon ja *jollakin tapaa* rangaistujen henkirikosten välillä. Alueilla, joilla rikosoikeudellinen repressio ylipäätään tunnettiin heikoksi, asukkaat eivät välttämättä sisäistäneet toiminnan henkilökohtaista kontrollia yhtä voimakkaasti kuin seuduilla, joilla oikeuslaitos onnistui rankaisemaan surmateoista. Yhteyttä henkirikosten määrän ja heikon rangaistusvarmuuden välillä selittää toinenkin tekijä. Jos edes henkirikoksista ei toimeenpantu rangaistuksia, virallinen kontrolli oli todennäköisesti laajemmassakin mielessä hataraa. Epäilyksiä vahvistaa liitteeseen I koottu tilastollinen katsaus muun vakavan rikollisuuden määrälliseen tasoon.[1073] Heikko virallinen kontrolli edellytti asukkailta todennäköisesti äkkinäistä turvautumista oman käden oikeuteen. Oman avun menetelmänä saattoi kysymykseen tulla myös surmatyö.

Henkirikosten repression ja murhien suhteellisen määrän välistä kohtalonyhteyttä ei voi menetelmällisistä ongelmista huolimatta kokonaan kiistää. *Henkirikosten* jääminen *kokonaan rankaisematta* indikoi korkeaa henkirikolli-

1071. Elias (1939) 1994, s. 443-498. Esim. Berkowitz 1962, s. 34; Keltikangas-Järvinen 1978, s. 32–33.
1072. Runsaan tuhannen asukkaan pitäjien Pälkjärven ja Kerimäen tiedot on yhdistetty naapureihinsa Tohmajärveen ja Kiteeseen liian pienten tilastoyksikköjen aiheuttaman vääristymän vuoksi.
1073. Ks. rikollisuuden alueellisesta jakaumasta myös Sirén 1996, s. 148–168.

suutta merkittävämmin kuin tämän vastapooli, *toimeenpantujen* ankarimpien *rangaistusten* pelotevaikutus siellä, missä henkirikoksia tapahtui vähän. Repression tehon kannalta oli olennaisinta, että tapahtuneista henkirikoksista ylipäätään toimeenpantiin jokin rangaistus sen muodosta riippumatta.

Henkirikollisuuden ja rangaistusvarmuuden välinen tilastollinen yhteys ei välttämättä kerro ajallisesta syysuhteesta. Sekä rikollisuus että repression teho heijastunevat samasta kuvastimesta, hallinnollisen ja oikeudellisen kontrollin paikallisesta yleisluonteesta. Jos tuomioistuimet eivät voineet rangaista vakavimpiakaan henkirikoksia, tuskin niillä oli mahdollisuutta puuttua lieviinkään rikkomuksiin tai oikeudenloukkauksiin tavalla, joka olisi synnyttänyt laajaa oikeusturvaa.

Yksin oikeuden heikkoudesta ei ollut kysymys. Aukollisen näyttöjärjestelmän kukoistusaikaan ajoittui toinen ilmiö, josta rikollisuus sai kasvupohjansa, nimittäin sosiaalinen hajaantuminen. Lähiyhteisön, perheen, suvun ja naapuruston, harjoittaman epävirallinen sosiaalisen kontrollin arvioidaan estävän rikollisuutta ja poikkeavaa käyttäytymistä monin verroin tehokkaammin kuin viralliset kontrolli- ja rankaisutoimet.[1074] Irtain väki, jonka määrä lisääntyi voimakkaasti 1700-luvun loppupuolella, eli monesti ilman sosiaalista lähiverkostoa. Tilattomien kontaktit tilallisiin heikkenivät sukupolvien mittaan, kun suvun karttuva jäsenistö erkani vähitellen sosiaalisesti etäälle toisistaan. Ilmiössä ei ole kyse tiheiden ja kasvokkaisten sosiaalisten suhteiden purkautumisesta, jonka arvioidaan seuraavan talouden ja yhteiskunnallisen työnjaon etenemistä ja jonka rauhaannuttavaan vaikutukseen uskovat mm. Johan Söderberg ja Marja Taussi Sjöberg.[1075] Söderberg päättelee itäruotsalaisen sivilisaatioprosessin edenneen sosiaalisten siteiden löystymisen siivittämänä 1700- ja 1800-lukujen taitteessa. Itäsuomalainen kaskiyhteisö sitä vastoin säilytti kollektiivisen luonteensa vielä pitkään. Tämän vuoksi yhteisön ulkopuolelle joutuneiden mahdollisuudet elinkeinon harjoittamiseen ja mielekkääseen sosiaaliseen elämään saattoivat jäädä vähiin.

Laittomat yritykset puolustaa omaisuutta saattoivat selittää myös talollisten väkivaltaisuutta.[1076] Myös jaetun oikeuden tietty ristiriitaisuus saattoi lisätä laista piittaamattomia arvostuksia: tuomioistuimet lamaantuivat henkirikosten edessä samalla kun väestön monesti toisarvoisiksi kokemat rikkeet, kuten salavuoteus, olivat ankarasti valvottuja.

Heikon kontrollin ja huteran järjestysvallan ongelmaan voitiin yksilötasolla hakea ratkaisua henkirikoksesta. Hengenriisto oli silloin korvaavaa epävirallista kontrollia. Se täytti saman tarpeen kuin virallinenkin kontrolli: surmatyö oli reaktio, seuraamus jostakin epäsuotavasta teosta. Yksityinen rankaiseminen johtaa noidankehään, koska väkivaltainen riidanratkaisu on laitonta ja edellyttää oikeuslaitoksen reagoivan tapahtuneeseen rikokseen. Tällaiset syyketjut eivät selitä kattavasti kaikkien henkirikosten syntytaustoja. Siellä missä rikollisuus oli vakava sosiaalinen ongelma, esimerkiksi Ilomantsissa tai eteläsavolaisessa Mäntyharjun pitäjässä, kuvatunlaiset piilovaikuttimet voivat silti lisätä henkirikosten määrää merkittävästi.

1074. Laine 1991, s. 87.
1075. Taussi Sjöberg 1996, s. 130–134; 176; Söderberg 1993, s. 224 ss.
1076. Vrt. Ylikangas 2000, s. 61.

E. Henkirikos epäviralli-sena sosiaalisena kontrol-lina

Rajaseutu ja esivallan ote

Henkirikollisuus rajapitäjissä

Henkirikosten määrällinen kehitys noudatteli Venäjän rajan vastaisissa savolais- ja karjalaispitäjissä omintakeista logiikkaa. Ilomantsissa, Tohmajärvellä, Pälkjärvellä ja Kerimäellä surmatekoja tehtiin 1760-luvulle asti selvästi useammin kuin lännempänä. Seuraavien vuosikymmenten aikana henkirikosten suhteellinen määrä kääntyi yhdenmukaiseen laskuun kaikissa Savo–Karjalan läänin itäisissä rajapitäjässä, jo mainittujen lisäksi Kiteellä (Kesälahdella), Pielisjärvellä ja Rantasalmella. Rajasta kauempana sijainneilla paikkakunnilla kehityksen suunta oli sen sijaan aivan päinvastainen. Henkirikoksia prosessoitiin niissä 1740-luvulta 1760-luvun lopulle varsin harvoin, mutta viimeksi mainitun vuosikymmenen loppupuolelta lähtien määrät alkoivat hienoisesti lisääntyä. On aiheellista arvioida sosiokulturaalisia tekijöitä, jotka vahvistivat itärajan asukkaiden väkivaltaisuutta 1760-luvulle asti. Näillä tarkoitetaan ilmiöitä, jotka olivat kytköksissä epäonnistuneisiin yhteisömuotoihin, yksilön kannalta epäsuotuisaan yhteiskunnalliseen kehitykseen tai elementteihin, jotka vieraannuttivat yksilöä yhteisöstä.[1077] Minkälaisten sosiaalisessa ympäristössä tapahtuneiden muutosten seuraukseksi henkirikosten 1760-luvulta alkanut väheneminen voidaan otaksua?

Rajaa vasten sijainneissa pitäjissä tapahtuneilla henkirikoksilla oli useita erottelevia piirteitä, jotka poikkesivat muusta tutkimusalueesta:

1. Itärajan läheisyydessä henkirikoksia motivoivat kiistat maan nautinnasta useammin kuin muualla.
2. Itärajan vastaisista pitäjistä karkasi lain käsistä eniten henkirikollisia.
3. Samalle alueelle, erityisesti Ilomantsiin, kerääntyi irtolaisia, jotka jättäytyivät kokonaan järjestäytyneen yhteiskunnan ulkopuolelle.

Henkirikossyytteitä kiistettiin läänin itäisissä pitäjissä useammin kuin lännessä. Kiistämisen tehokkaaksi tekevää prosessilain oikeusaukkoa vahvisti konkreettinen hallinnollinen aukko: avoin valtakunnan raja, jonka yli oli 1770-luvulle asti helppo paeta rikoksen jälkiseuraamuksia. Myös Etelä-Savon rajaseudulla sekä omista että vieraan vallan alamaisista koostuneet ros-

1077. Vrt. Keltikangas-Järvinen 1978, s. 17.

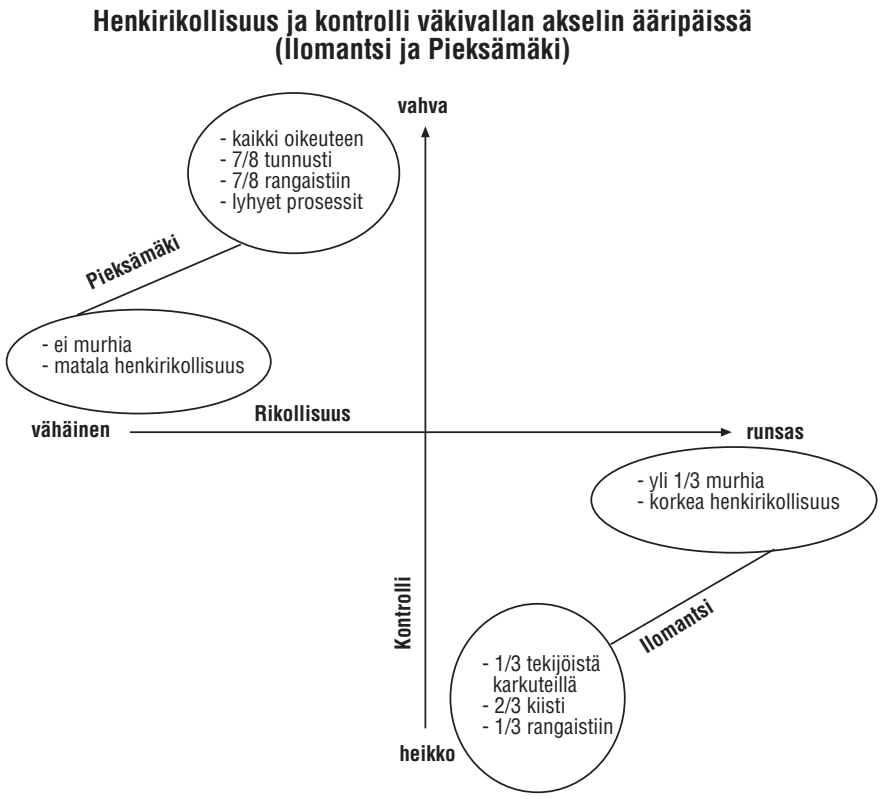
vojoukot uhkasivat paikoitellen väestöä.[1078] Yhtä vuonna 1748 tehtyä hattuvaaralaisen naisen surmaa lukuun ottamatta karjalaiset rajarosvot eivät tutkimusaikana syyllistyneet vakiintuneen väen tappamiseen tai näitä ei ainakaan epäilty oikeudessa henkirikoksista. Ryöstelyyn, varkauksiin ja hengenriistolla uhkailuun joukot sen sijaan syyllistyivät ainakin vuosina 1748, 1749, 1783 ja 1793.[1079] Etenkin Ilomantsissa henkirikosten paikallisesta ylijäämästä vastasivat paikkakunnalle paenneet sotilaskarkurit sekä Venäjältä tullut järjestäytymätön uudisasutus, mutta myös syrjityssä ja vaihtoehdottomassa tilanteessa eläneet kreikanuskoiset pitäjäläiset. Ortodokseja syyllistyi etenkin velisurmiin ja Venäjältä saapuneiden irtolaisten murhiin.

Paikallisen henkirikoskulttuurin omintakeisuutta jäsentää myös oheinen rikoksen ja kontrollin pelkistys. Henkirikoksen ja kontrollin kaksinapaista suhdetta hahmotetaan kahden paikkakunnan osalta. Ne ovat Ilomantsin pitäjä, jossa edellä mainitut rajaseudun elementit hallitsivat kärjistetyimmin oikeuskulttuuria. Ilomantsissa laittomasti surmattujen suhdeluku oli tutkimusaikana lähes 13 uhria vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Sen vastinpariksi valittiin Sisä-Savossa sijainnut Pieksämäki, mukaan lukien Suonenjoen kappeli. Tässä suurpitäjässä surmatöitä tehtiin vähiten koko tutkimusalueella, 1,8 uhria vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Ilomantsi ja Pieksämäki poikkeavat toisistaan läpikotaisin sekä tarkasteltaessa rikoksen suunnitelmallisuutta, tekijöiden saamista oikeuden eteen että syytettyjen taipumusta joko tunnustaa tai kiistää rikoksensa. Pieksämäellä henkirikosten oikeudellinen kontrolli oli lähestulkoon maksimaalista. Väkivaltaisessa Ilomantsissa henkirikosten julkinen valvonta sitä vastoin jäi repaleiseksi koko tutkimusajan.

1078. Esimerkiksi Mäntyharjulla talonpoika Risto Kärpänen tappoi veljensä 1750-luvun alussa, piileskeli tämän jälkeen samalla paikkakunnalla sukulaistensa nurkissa yli vuosikymmenen päätymättä oikeuden satimeen. Hän joutui lopulta vävynsä Yrjö Kärpäsen surmaamaksi vuonna 1763. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet v. 1765, Hovioikeus maaherralle, D 27 a1, no 63.

1079. Björn 1991, s. 141, 155–156.

KAAVIO 3. *Henkirikosten ja kontrollin peruspiirteet Ilomantsissa ja Pieksämäellä. Aineisto koostuu vuosina 1748–1807 tapahtuneista, oikeudessa prosessoiduista surmatöistä.*

1. **Pieksämäellä kaikki henkirikosprosessit käytiin loppuun. Syytetyt saatiin oikeuteen vastaamaan rikoksestaan. Ilomantsissa sen sijaan 11 henkirikoksen pääsyytetyistä joku oli karkuteillä prosessin eri vaiheissa tai ehti menehtyä ennen tuomion langettamista.**

2. **Pieksämäellä seitsemän kahdeksasta surmatekijästä tunnusti rikoksen. Kahdeksannessa tapauksessa oikeus totesi henkirikoksen todennäköiseksi syyksi hätävarjelun. Ilomantsissa syytetty tunnusti vain kymmenessä 31:sta henkirikoksesta.**

Suur-Pieksämäellä vain yhden henkirikoksen pääsyytetyt jäivät teosta ilman rangaistusta. Kaksi talollisen poikaa ja kolme renkiä kiisti kajonneensa kaskimailla talonpoika Heikki Lappiin, joka löytyi kuolleena töittensä ääreltä. Lapin kuolemaa ei tutkinnassa voitu osoittaa tahalliseksi henkirikokseksi. Olosuhteet viittasivat itsepuolustukseen.[1080]

1080. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Ece 36, no 8; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 8.

3. Kohdasta (2) seuraa, että henkirikoksesta toimeenpantiin Pieksämäellä rangaistus seitsemässä tapauksessa kahdeksasta, Ilomantsissa vain kolmasosassa.

4. Suur-Pieksämäellä ei ketään murhattu suunnitelmallisesti. Ilomantsissa murhia sen sijaan prosessoitiin oikeudessa 13 (tappoja 18). Luultavasti pitäjässä tehtiin myös piilorikoksiksi jääviä veritöitä.

Tuomiot toimeenpantiin Pieksämäellä suhteellisen lyhyen ajan sisällä rikoksesta. Tutkinta ei venynyt kohtuuttomasti, koska syytetyt tunnustivat syytteet.

Kontrollin eroille löytyvät suorat vastinparit henkirikosten teonpiirteissä. Pieksämäellä surmateot olivat vakavuusasteeltaan lieviä, monesti tuottamuksellisia. Tekijän lähisukulaisia tai perheenjäseniä surmatekojen kahdeksasta uhrista oli yksi, talollisen veli Heikki Penttinen.

> Heikki oli vuonna 1757 käynyt lapion kanssa veljensä kimppuun. Antti-veli torjui hyökkäyksen ja osui puolustautuessaan veljeään päähän auran kurjella. Isku oli niin kova, että Heikki menehtyi muutamassa tunnissa. Pieksämäen käräjillä Antille langetettiin MB XIV luvun perusteella kovennettu kuolemantuomio. Oikeusrevisio näki tapahtuneessa lieventäviä asianhaaroja ja tulkitsi surman hätävarjeluksi. Rikosotsake muuttui. Antti määrättiin sovittamaan tekonsa maksamalla puolikas henkisakko.[1081]

Pieksämäellä henkirikosten osapuolina oli tilatonta väkeä vain harvaltaan. Vasta vuosisadan lopulla tekijäkunnan sosiaalinen koostumus laski:

> Kalle Hommonen -niminen romani kävi vuonna 1785 vihapäissään heimolaisensa vaimon kimppuun. Samalla hän iski vahingossa tämän kaksivuotiaan sylilapsen hengiltä.[1082]

Henkirikosten koostumus oli Ilomantsissa aivan toisenlainen kuin Pieksämäellä. Pääsyytetyistä kaksi kolmannesta (66 %) joko karkasi lopullisesti, sai vapauttavan tuomion tai näiden syyllisyys jätettiin tulevaisuuteen, mahdollisesti samalla tunnustusvankeuteen sulkien. Ilomantsissa heikkoon repressioon on omat syynsä, esimerkiksi paikallinen kansanomainen strategia. Syytetyt pyrkivät hallitsemaan ja ennakoimaan viranomaisten jakamaa oikeutta kiistämällä rikoksia tai karkaamalla. Tämä oli pitäjässä selvästi yleisempää kuin muualla itäisessä Suomessa. Henkirikosten kontrolli voimistui merkittävästi jo Ilomantsin välittömässä läheisyydessä, Tohmajärvellä ja Pälkjärvellä. Näissäkin pitäjissä surmatöitä tehtiin siitä huolimatta usein.

Ilomantsissa henkirikosten kokoonpano oli omintakeinen. Murhat ja sukulaissurmat olivat yleisempiä kuin muualla läänissä, ja hengenriistoista harvinaisen moni jäi kokonaan rankaisematta. Murhasyytteet kuivuivat vuosikymmenestä toiseen tyhjiin, kun tekijät joko kiistivät rikoksen tai pakenivat valtakunnasta.

Ilomantsissa pelkästään vuosina 1748–67 tapahtuneita *murhia* tuotiin oikeuden käsiteltäväksi seitsemän eli 7,8 uhrin verran vuotta ja 100 000 asu-

1081. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1757, Hovioikeus maaherralle, D 19 a1, no 57.
1082. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1785, Di 20, no 92.

kasta kohti. Samoina vuosina tehtiin henkirikoksista *lisäksi* peräti kahdeksan viivästynyttä ilmiantoa vuotta 1748 edeltäneeltä ajalta, varhaisimmat surmatyöt olivat tapahtuneet jo ennen hattujen sotaa. Ilmeisesti uhrien omaiset halusivat tutkittaa nämä veriteot vasta rajaseudun hallinnollisten olojen vakiinnuttua sodan jäljiltä. Käytännössä aika henkirikosprosesseille koettiin otolliseksi 1750-luvun alussa,[1083] mutta viimeisiä näistä tapauksista käsiteltiin oikeudessa vasta 1760-luvun lopulla. Kun oikeus oli perannut 1740-luvulla selvittämättä jääneistä henkirikoksista koostuneen suman, myös murhien määrä alkoi hiljalleen vähetä, mutta matalaksi se ei koskaan laskenut.

Syrjäisyyden kipupisteitä

Venäjän vastaisen rajan pinnassa oli perinteisesti epätavallisen runsaasti tilaa toimia.[1084] Heikko kontrolli ruokki asukkaiden omavaltaisia taipumuksia myös laajemmalla alueella Karjalassa, jossa sukupolvien yli ulottunut rikkonainen menneisyys kärjisti nämä piirteet avoimeksi väkivaltaisuudeksi. Pohjan sodan ajan käräjäpöytäkirjoja tutkinut Antti Kujala on nähnyt alueellista yhteyttä korkean henkirikollisuuden ja kapinointitaipumuksen välillä. Väkivaltaisuus ja talonpoikainen vastarinta olivat jalkautuneet etenkin Karjalan entisille voittomaille.[1085] Voittomaata oli Uudenkaupungin rauhaan asti koko Käkisalmen lääni, jonka asukkailla ei ollut esimerkiksi omia valtiopäiväedustajia.[1086] Kujala näkee karjalaisen väkivaltataipumuksen seuraukseksi levottomista ja vakiintumattomista yhteiskuntasuhteista.[1087] Epäselvyys koski poliittisen vallan ohella verotus- ja puolustuslaitosta. Näiden kahden asian hoito pysyi muusta valtakunnasta poiketen vakiintumattomalla kannalla vielä vuosikymmeniä Turunkin rauhan jälkeen.[1088] Maakunnassa siirryttiin vakinaiseen verotukseen vasta 1760-luvulla, puolustuskysymys ratkaistiin 1780-luvulla. Elias tulkitsee kummankin mainitun elementin valtiollisen keskittämisen yleiseksi sivilisaatioprosessin edellytykseksi, sillä vasta tuolloin sosiaalisten voimien keskipakoisuus murtuu.[1089]

Itäisten maakuntien geopoliittinen sijainti muuttui pohjan sodan ja hattujen sodan seurauksena ratkaisevasti koko pitkällä vyöhykkeellä, joka alkoi Ilomantsin keskiosasta ja jatkui Suomenlahdelle asti: samalla Ruotsille jääneestä Karjalan osasta tuli elimellinen osa valtakuntaa, mutta vasta nyt myös äärimmäistä rajaseutua. Vain Pielisjärvi oli kokonaisuudessaan sijainnut Venäjän vastaista rajaa vasten myös ennen suurta pohjan sotaa. Tämä vanha rajapitäjä ei kärsinyt 1700-luvun loppupuolella tilastollisessa mielessä yhtä pahoin asukkaiden henkilökohtaisesta väkivallasta kuin seudut, joille maantieteellinen asema oli uusi. Näin oli siitä huolimatta, että Pielisjärven

1083. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1751, Ilomantsin ja Suolahden osan tk, KOa 20, § 2; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1751, D 13 a1, no 59/1; v. 1753, D 15 a1, no 10.
1084. Heikkinen 1988, s. 286.
1085. Kujala 2001, s. 170.
1086. Vrt. esim. Vampilova 1997, s. 192.
1087. Kujala 2001, s. 178–179.
1088. Saloheimo 1980, s. 239.
1089. Blomstedt 1984, s. 297–299; Elias (1939) 1994, s. 345-346, 420-439.

seutu kuului perinteisesti karjalaisen talonpoikaisen vastarinnan keskuksiin.[1090]

Rajaseudun ongelmia esimodernissa maailmassa

Yhteiskunnallisen vallan lähteistä syväluotaavan synteesin laatinut Michael Mann erittelee ja kiteyttää tutkimuksessaan myös esimodernin valtion käsitettä. Mann luonnehtii yhdeksi tätä valtiomuotoa keskeisesti määrittäväksi elementiksi hallintovallan logistiikan heikkouden. Termin voi kääntää viralllisen tiedonvälityksen katkonaisuudeksi. Kun hallinnollinen tiedonkulku kangertelee, valtiovallalta puuttuu kompetenssi soluttautua alamaisten elämään eikä asujaimiston tarkkailua voida mitenkään kohdentaa kovin perinpohjaiseksi.[1091] Mann ja mm. Anthony Giddens tukevat Weberin tekemää päätelmää, jonka mukaan julkisoikeudellisen (väki)vallankäytön monopolin synty edellyttää valtiolta kykyä ja mahdollisuutta hallita valtaisia informaatiovirtoja. Hallinnon on oltava jo huomattavan vakaata, jotta sen ote voisi kokonaisvaltaisesti ulottua valtion maantieteellisille äärialueille, rajaseuduille.[1092]

Yksi hallinnon modernisoitumisen välttämättömistä edellytyksistä koskee Mannin ja Giddensin mukaan rajalaitosta. Ennen kuin uudenaikaisesta valtioista voidaan puhua, valtiollisten vyöhykkeenomaisten raja-alueiden (*frontier*) tulee piirtyä täsmällisiksi ja ylittämättömiksi rajalinjoiksi (*border*).[1093] Ruotsin ja Venäjän välille moderni, täsmällinen, kontrolloitu ja periaatteessa ylittämätön rajainstituutio perustettiin vasta Turun rauhan jälkeen 1743.[1094] Valtioita halkonut rajalinja ei käytännössä vakiintunut syrjäisimmillä seuduilla Karjalassa vielä vuosikymmeniin Turun rauhanteosta.

Rajavartiointia tehostettiin väliaikaisesti Turun rauhasta 1750-luvun alkupuolelle asti ja jälleen 1760-luvun lopulta lähtien, jolloin kauttakulkua valvomaan määrättiin kolme savolaisen jalkaväkirykmentin komppaniaa. Jälkimmäisenä aikana toimenpiteen näennäisenä verukkeena käytettiin Venäjän puolella levinnyttä ruttoepidemiaa. Valvonnan lisäämisen tosiasiallinen syy oli sisäpoliittinen motiivi: Kustaa III:n vallankaappaushanke. Raja suljettiin maaliskuussa 1772 kokonaan, mutta välittömästi onnistuneen kaappaustoimen jälkeen hallitsija totesi ruton loppuneeksi ja kevensi valvontaa. Rajan sulkeminen oli herättänyt Venäjän puolen alamaisissa pelkoa rappasodan syttymisestä.[1095]

1090. Katajala 1994, s. 349–351.
1091. Häkli 1997, s. 11–13 viitteineen; Mann 1986, s. 318. Ks. rajaperiferiasta ja kontrollista myös Conversi 1997, s. 217–218.
1092. Häkli 1997, s. 11–13 viitteineen; Giddens 1985, s. 49–51; Mann 1986, s. 318.
1093. Ibid.
1094. Häyrynen 1997, s. 105. Häyrynen tarkoittaa tällä sitä, että yksityishenkilöt eivät saaneet ylittää rajaa kontrolloimatta. Vrt. myös Jansson, T. 1997, s. 138, 146.
1095. Saloheimo 1980, s. 303–308; Björn 1991, s. 144–145; Suolahti 1925, s. 309 ss.

Tehostetun rajavartioinnin erikoisista tarkoitusperistä huolimatta sille oli myös kriminaalipoliittinen tilaus; kruununvouti Wallenius tiesi rajanpinnan erämaissa piileksivän karkureita ja rikollisia vielä vuonna 1773.[1096] Sen enempää Ruotsin kuin Venäjänkään hallinnollisen kontrollin ote ei ulottunut mm. rajalle muodostuneisiin loikkarikyliin, valtakuntien väliin jääneestä nk. riitamaasta puhumattakaan.[1097] Esimerkiksi Ilomantsin asukkaat eivät 1770-luvulla osanneet sanoa, missä raja kulki. Rajalinja hakattiin pitäjästä jälleen auki 1780-luvulla, mutta se kasvoi uudelleen umpeen.[1098] Käytännössä kauttakulun valvonta kuitenkin vahvistui, sillä vuosisadan loppua kohden yhä harvempi henkirikollinen pääsi pakenemaan tekonsa oikeusseuraamuksia Venäjän puolelle. Rajan vartiointi siirtyi Kustaan sodan (1788–1790) jälkeen Karjalan oman jääkärijoukon tehtäväksi.[1099]

Epäedullinen ja vitkasteleva päätöksenteko

Hattujen sodan jälkeisessä jälleenrakennuksessa valtakunnan itäiset rajamaakunnat saivat uudenlaista erityishuomiota, sillä Tukholman poliittinen eliitti alkoi oivaltaa suomalaisten alueiden arvon itäisenä suojakilpenä ulkoista vihollista vastaan.[1100] Samoihin vuosiin ajoittuu myös laajakantoinen ja kaikkia valtakunnan asukkaita koskettanut murros kruuun elinkeino- ja väestöpolitiikassa. Aiemmin sovelletut merkantilistiset pakkokeinot talouselämän elvyttämiseksi syrjäytyivät uudenlaisen strategian tieltä: pyrkimystä kansalliseen voittoon alettiin toteuttaa panostamalla väestön taloudelliseen hyvinvoinnin kasvattamiseen. Valtiovalta omaksui keskeiseksi tavoitteekseen maan väkiluvun lisäämisen; tämän siksi, jotta maanviljelys laajenisi ja verotulot kasvaisivat. Rikas väestöpohja nostaisi tätä kautta koko valtakunnan mahtia. Väestö- ja elinkeinopoliittinen linjanveto levitti ympärilleen uudistuksia, jotka muodostivat vähitellen kokonaan uudenlaisen julkisen sosiaalitoimen. Kehitystä ilmensivät mm. viljan lainajärjestelmän ja pitäjänmakasiinilaitoksen luominen, köyhäinhoidon institutionalisoiminen ja ammattimaisen lääkintähuollon verkoston laajeneminen. Myös isojako ja talonpoikaiston aseman institutionaalinen vahvistaminen voidaan tulkita hyödyn aikakauden laajan elinkeinopoliittisen liikkeen, suppeammin fysiokratismin, seuraukseksi.[1101]

Uuden väestöpolitiikan soveltaminen mahdollisti Savossa ja Karjalassa asutuksen huomattavan leviämisen takamaille – näin kävi siitä huolimatta, että monien edellä yksilöityjen reformien toimeenpano viivästyi useilla vuosikymmenillä valtakunnan keskeisempiin alueisiin verrattuna.

Itä-Suomen taloudellinen asema ei kohentunut suhteellisesti 1700-luvun puolestavälistä 1800-luvun alkuun mennessä, koska laaja talouskasvu oli koskettanut yhtäläisesti koko valtakuntaa. Savo-Karjala oli Ruotsin vallan

1096. Saloheimo 1980, s. 484.
1097. Vrt. Björn 1993, s. 152–153.
1098. Björn 1991, s. 135.
1099. Björn 1991, s. 145.
1100. Esim. Saloheimo 1980, s. 309; Blomstedt 1984, s. 290–292.
1101. Esim. Saloheimo 1980, s. 470–476; 366–370; Wirilander 1989, s. 130–131, 134, 421–479; Pulma 1985, s. 72–74; Teerijoki 1993; Sirén 1999, s. 25, 58.

ajan lopulle asti valtakunnan köyhintä ja syrjäisintä aluetta, kaskisavujen nokeamien maalaisihmisten kansoittamaa, Ruotsin Siperiaksi kutsuttua seutua.[1102] Alueen varattomuutta ei ole kuitenkaan syytä dramatisoida, sillä 1700-luvun loppupuoli oli monille itäsuomalaisille suureksi osaksi nousukauden aikaa.[1103]

Harald Gustafsson, joka on nivonut yhteen 1700-luvun pohjoismaista poliittista kulttuurista käsittelevien tutkimusten tuloksia, toteaa paikallistason ja keskusvallan välisen hallinnollisen päätöksentekoprosessin toimineen Ruotsin valtakunnassa verraten mutkattomasti. Hän päättelee oikeudellisen ja hallintojärjestelmän nauttineen laajaa legitimiteettiä alamaisten parissa.[1104] Kotimainen historiankirjoitus on kuitenkin varsin yksimielinen siitä, että valtakunnan äärireunamia tavoitellessaan Ruotsin keskusvallan kansainvälisesti vahva ote alamaisiinsa kirposi.[1105] Itäsuomalaista elinkeinoelämää palvelleita aloitteita juuttui hallinnollisiin kanaviin vuosikymmeniksi. Savon ja Karjalan maakuntien laajat pohjoisosat jäivät toistuvista anomuksista huolimatta vaille esimerkiksi yhtäkään kaupunkia vuoteen 1775 asti, jolloin Kuopio perustettiin. Kaupunkiprivilegiot antoivat odottaa itseään vielä yli kuusi vuotta tämän jälkeen.[1106] Kaupungittomassa Karjalassa myös esimerkiksi maakaupan kielto osoittautui aivan mahdottomaksi noudattaa. Kustaa III vapauttikin Karjalan maakaupan vuonna 1774.[1107] Vapauden ajan itäsuomalaisissa rahvaanvaltuksissa toistuivat Toivo J. Paloposken mukaan lisäksi muistutukset kruunun virkamiehiä vastaan, verovalitukset, markkinapyynnöt sekä Savon ja Hämeen välisen rajan käynti.[1108]

Myös merkantilistinen, jalostusta suosiva metsäpolitiikka uhkasi pitkään Savo-Karjalan pääelinkeinoa kaskeamista, jolle alueella ei ollut kovin paljon vaihtoehtoja rauhanteossa katkenneiden kulkuyhteyksien takia.[1109] Metsänhaaskauksen pelko herätti paikallisen läänin- ja keskushallinnon tasoilla aiheetonta moraalista paniikkia, jonka seurauksena metsänkäyttöä rajoitettiin jo ennen kuin selvitettiin riittävästi Savo-Karjalan erikoisia olosuhteita: talonpoikaistalouden ylläpitämisen edellytyksiä, elinkeinorakennetta ja paikallisia erityistarpeita. Kun Kymenkartanon ja Savon läänin maaherra A.H. Ramsay kauhistui nähdessään tienvarsien hävitetyt metsät vuonna 1773, hän kielsi hallinnollisella määräyksellä kydötyksen ja viertäen tapahtuvan kaskenpolton kokonaan. Samanlaiset rajoitukset olivat muualla valtakunnassa olleet voimassa jo kauan. Polttoviljelyn rajoitusyritykset olivat kuitenkin tehottomia niin kauan elinkeinolle ei ollut kannattavia vaihtoehtoja. Rajoitukset kumottiin vuonna 1781 sillä hankalasti toimeenpantavalla ehdolla, että kasket katsastettaisiin ennen kaatoa. Savon ja Karjalan asukkaille

1102. Esim. Saloheimo 1980, s. 470–476; 366–370; Wirilander 1989, s. 130–131, 134, 421–479; Pulma 1985, s. 72–74.
1103. Esim. Kaukiainen 1998, s. 143–145.
1104. Gustafsson 1994, s. 98–102.
1105. Myös Gustafsson tiedostaa asian. Ks. lisäksi tämän alaluvun aikaisemmat kotimaiset viitteet, myös Heikkinen 1988, s. 56.
1106. Viitala 1997, s. 4.
1107. Saloheimo 1980, s. 209.
1108. Paloposki 1954, s. 115.
1109. Kuisma 1984, s. 246–264.

luovutettiin takaisin laajat oikeudet kaskitalouden harjoittamiseen vasta vuonna 1796 [1110]

Kruunun viranomaisten tuntema pelko metsänhaaskauksesta tiedetään itäsuomalaisten vaaraseutujen osalta ylimitoitetuksi etenkin, kun väestön piti joka tapauksessa elättää jollain tavoin itsensä. Siksi voimalliset kaskenpolton rajoittamisyritykset kuvastavat asukkaille epäedullista päätöksentekoprosessia. Ilmiö ei ollut omiaan vahvistamaan julkisen vallan suosiota kaskesta eläneiden itäsuomalaisten parissa. Ruotsin puoleisessa Karjalassa samaa taipumusta vahvisti kruunun epäonnistunut, sahatoimintaa ja puutavaran itävientiä sekä talonpoikaistuotteiden rajakauppaa säännellyt kauppapolitiikka, jonka seurauksena osa kaupasta kanavoitui väistämättä laittomaksi salakaupaksi. Savossa sahojen toimintaa ei rajoitettu samalla tavoin, siellä sahatoiminta levisi menestyksekkäästi.[1111] Käytännössä noin puolet kaikesta karjalaisesta talonpoikaiskaupasta suuntautuikin – osa laittomasti – Venäjän puolelle, ennen kaikkea Vanhaan Suomeen Laatokan seudulle.[1112]

Hallinnollisen tiedonkulun kaikkinainen hitaus teki tutkimusalueen syrjäiseksi sekä valtakunnan keskuksen että sen paikallisten atomien, hallintopitäjien, näkökulmasta. Postin kulku Porvoosta tai Loviisasta Karjalan kaukaisimpiin pitäjiin kesti 2–3 kuukautta, toinen mokoma kului tietysti kirjeenvaihdon kulkiessa takaisin.[1113] Yksin Savo–Karjalan maantieteellinen etäisyys keskushallinnosta riitti tekemään seutukunnasta perifeerisen,[1114] mutta hallintoyksikköjen maantieteellinen laajuus ja huono maantieverkko jättivät katvealueita myös paikallis- ja oikeushallintoon.[1115] Yksikköjen supistaminen edellytti asukkailta myös entistä suurempaa veronmaksukykyä ja -halua, muutoin pilkkominen olisi pienentänyt virkamiesten tuloja.[1116] Siksi monet hallinnolliset halkomistoimet olivat jälkijättöisiä väestönkasvuun nähden. Vitkasteleva tiedonkulku aiheutti Savo–Karjalassa lieveilmiöitä myös henkirikosten kontrolliin: surmatekoja salattiin ja rikollisia karkaili valtakunnan rajan yli. Valvomaton rajaseutu oli turvallista aluetta myös rosbonikeille ja suomalaisillekin rosvojoukoille.[1117] Kaikki nämä ilmiöt vihjaavat siihen, että kontrolli-instituutioiden ote jäi valtakunnan äärilaidoilla vielä hauraaksi.

1110. Ks. Kuisma 1993, s. 57–102; Saloheimo 1980, s. 351; Wirilander 1989, s. 319, 414–415, 590–592; Blomstedt 1984, s. 291.
1111. Saloheimo 1980, s. 173–175.
1112. Saloheimo 1980, s. 211, s. 226–228.
1113. Blomstedt 1984, s. 296.
1114. Perifeerisyys määritetään kolmenlaiseksi paikalliseksi ominaisuudeksi: 1. etäisyys vallan keskuksista, yhteydet periferian ja keskuksen välillä vaativat suuria kustannuksia, 2. yhden tai useamman ominaisuuden erilaisuus keskuksen ja periferian välillä 3. riippuvaisuus keskustasta joko poliittisen päätöksenteon, kulttuurisen standardisaation tai talouselämän alalla. Määritelmä on Stein Rokkanin ja Derek W Urvinin teoksesta Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries. London 1983. Teos ei ole ollut lainattavissa suomalaisista tieteellisistä kirjastoista, viittaus on lainattu artikkelista Conversi 1997, s. 228. Tunnetuimman klassinsen synteesin periferian ja keskuksen suhteesta on laatinut Immanuel Wallerstein.
1115. Vrt. myös Pulma 1985, s. 30–33; Wirilander 1989, s. 312–315.
1116. Nousiainen 1993, s. 362.
1117. Björn 1991, s. 140.

Rajaseututeesi väkivaltaa selittämässä

Väkivaltainen riidanratkaisu säilyy tietyntyyppisillä raja- ja uudisasutusseuduilla oikeutettuna kauan.[1118] Tämänsuuntaisia havaintoja on tehty 1600-luvun Skotlannista, Hollannista ja Smoolannista, 1700-luvun Kataloniasta ja jopa 1800-luvun Yhdysvaltain eteläiseltä rajaseudulta – eri aikakausina myös eri tavoin perifeerisiksi tulkituilta alueilta, kuten Uuden-Seelannin ylämaalta, Andeilta, Länsi-Sisiliasta ja Meksikosta Titicaca-järven seudulta.[1119] Esimodernien perifeeristen raja-alueiden epävakaa hallinto on kiteytetty kahdeksi pelkistäväksi elementiksi: niitä leimaavat heikko puolustus ulkoista uhkaa vastaan ja yhtä heikko sisäinen (virallinen) kontrolli.[1120] Ulkoinen puolustuskyvyttömyys piti raja-alueet jatkuvasti alttiina hyökkäyksille. Sisäisen valvonnan ohuus puolestaan ilmeni valtiollisen auktoriteetin heikkoutena. Sen myötä esimerkiksi lain voimaa paenneet rikolliset kerääntyivät seudulle.[1121] Esimodernien hallinnollisten alueiden rajaseuduilla jäivät helposti elämään sellaiset heikon kontrollin lieveilmiöt, jotka keskusseuduilla olivat jo historiaa. Tällaisia olivat esimerkiksi järjestäytynyt rikollisuus (rosvojoukot), verikostoinstituutio tai yleinen väkivaltainen perinne. Verikosto pysyy instituutiona laajamittaisesti hengissä vain silloin, kun valtiollinen väkivallan eli rangaistusvallan käytön monopoli ole vahvistunut. Myös se, ettei rikoslaki ulottunut rajavyöhykkeen yli, edisti rikollisjoukkojen pakkautumista esimodernin valtion syrjäkolkkiin.[1122]

Yhdysvaltalaiset sosiologit Raymond Gastil ja Shelton Hackney päättelivät, ettei klassinen frustraatio–aggressio-malli sovellu selittämään myöskään pääosaa Etelävaltioiden väkivaltaisilla raja-alueilla perinteisesti runsain mitoin toimeenpannuista henkirikoksista. Alue ei mm. ollut mallin edellyttämällä tavalla kaupallisesti suuntautunut eikä asukkaiden arvomaailmaa ryydittänyt kilpailuhenki. Gastil ja Hackney etsivät sen sijaan selityshypoteesia eteläisen raja-alueen huikealle väkivaltaisuudelle alueen historiasta, oman käden oikeuteen perustuvasta kulttuurisesta traditiosta, joka juonsi juurensa sisällissodan jälkeiseen aikaan ryöstelevine veteraaneineen. Väkivallan kulttuuri sai pontta siitä, että Yhdysvaltain eteläosat säilyivät valtion rajamaana [ja hallinnollisesti heikkoina] USA:n muita seutuja kauemmin. Väkivallan käyttö oli osa paikallista eloonjäämisoppia.[1123]

Esimerkin klassisesta väkivaltaisesta rajaseudusta voi vaivatta osoittaa myös uuden ajan alun Ruotsin kartalta. Smoolantilaisessa Kongan kihlakunnassa tehtiin oikeudellisten lähteiden valossa 1600-luvun alussa noin 27 henkirikosta vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Kongan raja-alueiden asukit elivät seutukunnan historiaa tutkineen Lars-Olof Larssonin mukaan ase kädessä, tottuneina siihen että oma tai läheisten henki ja omaisuus olivat ali-

1118. Vrt. mm. Elias 1994, s. 158.
1119. Larsson 1982, s. 45–55; Gastil 1971, s. 417; Sahlins 1991, s. 234–263.
1120. Conversi 1997, s. 218.
1121. Vrt. Sharpe 1996, s. 18; Macfarlane 1981; Larsson 1982, s. 45–55; Gastil 1971, s. 417; Koch 1984. Ks. myös Blok 1998. Valtion tehtäviin kuuluu puolustautuminen sekä sisäisiä että ulkoisia vihollisia vastaan, esim. Karonen 1999a, s. 213.
1122. Lenman & Parker 1980, s. 40.
1123. Hackney 1969, s. 906–925; Gastil 1971, s. 417. Ks. Gastil–Hackney-teesin saamasa kritiikistä, ks. mm. Loftin & Hill 1974, s. 714–724.

tuisessa vaarassa. Mikäli joku syyllistyi tappoon – mitä väestö ei Larssonin mukaan pitänyt kovin suurena syntinä – pakeni tekijä verekseltään rajan yli Tanskaan oikeuslaitoksen ulottumattomiin. Esivallan edustajat eivät rohjenneet seurata surmaajaa syviin, rauhattomien rosvojoukkojen asuttamiin rajaseudun metsiin.[1124] Valtiovalta ulottui rajaseudun väen elämään vaivalloisesti; hallinnon, oikeudenjaon ja käyttäytymistapojen kontrolli ei vielä ulottunut yhtäläisesti valtakunnan kaikkiin osiin. Lakia ei kunnioitettu ja omavaltaiset tottumukset leimasivat eritoten paikallisyhteisön toimintatapoja.[1125]

Larsson uskoo smoolantilaisen väkivaltaisen mentaliteetin saavan selityksensä Kongan kihlakunnan maantieteellisestä asemasta valtakunnan perifeerisellä, Tanskan vastaisella etelärajalla. Asukkaat joutuivat elämään muita ruotsinmaalaisia rauhattomammissa oloissa ja olivat välittömästi sotien puhjettua alttiita vaaroille.[1126] Kun raja siirtyi etelämmäksi 1600-luvun puolivälissä, Smoolannin maantieteellinen asema muuttui. Selvä merkki vuosisadan loppupuolella tapahtuneesta esivallan otteen vahvistumisesta on Larssonin mukaan se, että 1700-luvun alkuun mennessä Kongan kihlakunnan henkirikollisuus oli vähentynyt viidesosaan sadan vuoden takaisista määristä.[1127] Karjalaiset rajapitäjät (ja Etelä-Savon) voi epäilyksettä liittää väkivaltaisten rajaseutujen yhteisrintamaan, vaikkei oikeudessa 1700-luvun loppupuolella prosessoidun henkirikollisuuden määrä yllä lähellekään äärimmäisiä tunnettuja esimerkkejä. Veritekojen laadullinen ominaispaino siihen kuitenkin riittää.

Kaikesta huolimatta teesiä väkivaltaan determinoidusta rajaseudusta pidetään perustellusti historiallisena kliseenä. Vahvimmin tällaisia malleja on arvosteltu siksi, ettei niissä huomioida sitä, ettei silmitön väkivalta suinkaan väritä vääjäämättä kaikkia valtiollisia rajaseutuja.[1128] Yhteisöelämän ristiriitoja ei ratkaistu mainittavan väkivaltaisesti 1600-luvulla esimerkiksi Pohjois-Ruotsin ja Norjan, silloisen Tanskan, välisen rajan pinnassa Norrlannissa.[1129] Rajaseututeesi ei päde edes lähimainkaan kaikkialla yhdysvaltalaisen uudisasutuksen parissa.[1130] Näiden ja vastaavaisten esimerkkien avulla on pyritty todistamaan, ettei rajan läsnäolo sinänsä raaista, vaan se edellyttää erästä lisäehtoa, raja-alueen heikkoutta ulkoista uhkaa vastaan. Tämä tarkoittaa yleensä seudun toistuvaa joutumista sotatoimialueeksi. Väestö voi alkaa asennoitua henkilökohtaisen väkivallan käyttöön yhä kielteisemmin vasta silloin, kun sodan mahdollisuus väistyy taka-alalle.[1131] Itse sodankäynnin ohella raaistumisen on nähty kietoutuneen myös sotien aiheuttamiin taloudellisiin menetyksiin, jotka horjuttavat uskoa valtiovaltaan ja yhteiskuntaan.[1132]

1124. Larsson 1982, s. 50–52.
1125. Larsson 1982, s. 54–55.
1126. Larsson 1982, s. 47–50.
1127. Larsson 1982, s. 20, 47–56.
1128. Lane 1997, s. 349.
1129. Sundin 1992, s. 288–289.
1130. Lane 1997, s. 349. Yhdysvaltain rajaseudun väkivaltaisuuteen vaikuttivat myös omintakeiset tekijät, kuten orjuus, rasismi, yksinäinen uudisasutus ja kaivosmiehet, sekä suhteet alkuperäisväestöön. Ibid., s. 349–350.
1131. Esim. Sundin 1992, s. 293; Liliequist 1999, s. 178--179.
1132. Johansson 1997, s. 208.

Ulkoisen vihollisen uhkalla täydennetty rajaseututeesi soveltuu selittämään (savo–)karjalaisen henkirikollisuuden kasvupohjaa hyvinkin tyhjentävästi. Kun Karjalan puolustuksen rakentamista käsiteltiin vuoden 1760 valtiopäivillä, Karjalan voutikunnan uusi, pitkäaikaiseksi jäävä (vv. 1759–1800) kruununvouti Gabriel Wallenius esitti arvion hallinnoimansa maakunnan tilasta. Walleniuksen hallintoa tutkineen Viktor Riissasen mukaan Karjalan kuninkaaksikin myöhemmin tituleerattu kruununvouti luonnehti ulkoista vihollista vitsaukseksi, joka raskautti aluetta pahasti. Tällä Wallenius viittasi muutaman vuosikymmenen välein toistuneisiin sotiin, joiden sytyttyä siviiliväestö ryhtyi silmittömään ryöstelyyn ja tappamiseen puolin ja toisin rintamaa. Hävitys- ja kostoretkien värittämän sissisodan historia oli tunkenut juurakkonsa ison, pikku- ja vanhan vihan kausiin sekä ruptuurisotaan.[1133] Miehittäjien ja rajantakaisten kostopartioiden tekemät terroriteot muokkasivat Ruotsin karjalaisten perinteisestikin epäluuloisia asenteita Venäjän alamaisia kohtaan yhä vihamielisemmiksi.[1134] Etenkin suuren pohjan sodan ja hattujen sodan ajalle oli ominaista, että karjalaiset rajapitäjät kärsivät Repolasta ja Aunuksesta tulleiden sissijoukkojen tihutöistä. Walleniuksen mukaan tämä oli Ruotsin karjalaisten omaa syytä, sillä he olivat itse aloittaneet rajan ylisen ryöstelyn, ja anastellen sekä tappaen yllyttäneet Venäjän alamaisia puolestaan kostoretkiin. Ruotsin karjalaisten keskuudessa eläneet kavaltajat ohjailivat vihollisia kohteisiinsa.[1135]

Kruununvouti Wallenius tiedosti myös vakavat ongelmat, jotka syntyivät siitä, etteivät karjalaiset sotajoukot koostuneet vakinaisista sotamiehistä. Kohtalokkain seuraus tästä oli ennen kaikkea se, että rajantakaiset kostivat ruotsalaisten talonpoikien tekemät terroriteot aina paikalliseen siviiliväestöön. Tämä johtui siitä periaatteesta, että talonpoikien käydessä omatoimista sotaa vihollisosapuoli otti vastatoimiensa kohteeksi valikoimatta kaikki alueen talonpojat. Siksi karjalaisen sodankäynnin luonne poikkesi olennaisesti niistä alueista, joilla sotatoimet rajoittuivat sotaväen piiriin. Sotilaiden sotiessa talonpojat saivat hoitaa elinkeinoaan rauhassa.[1136] Karjalaiset itse eivät nähneet vakinaisen sotaväen pidon puuttumista ongelmana, vaan olisivat halunneet mieluiten ulottaa alueelleen yleisen asevelvollisuuden jonkun paikallisen talonpojan johdossa. Tähän ei kuitenkaan suostuttu, vaan Karjalan puolustuskysymys jäi ratkaisematta 1780-luvulle asti.[1137] Ulkoisen uhkan vaara väheni konkreettisesti 1700-luvun viimeisillä vuosikymmenillä, jolloin Karjalan puolustuskykyä vahvistettiin ja alue sai omat vakituiset jääkärijoukkonsa.[1138]

Pohtiessaan Karjalan seutukunnan kehityksen esteitä kruununvouti Wallenius lisäsi, että seutukunnan hyvinvointia verotti myös *sisäinen vihollinen*. Piirinsä läpikotaisin tuntenut viranomainen vihjasi ilmaisulla veljessotaan, pohjoiskarjalaisen asujaimiston taipumukseen käydä heti sotien sytyttyä myös omiensa kimppuun. Ruotsin karjalaiset ryöstelivät etenkin vauraim-

1133. Riissanen 1965, s. 48. Luterilaisten ja ortodoksien keskinäisen vihanpidon juurista, rajarauhoista ja kostokierteen historiallisista juurista, ks. Björn 1993, s. 135–146.
1134. Katajala 1997, s. 45.
1135. Björn 1993, s. 143–144. Ks. myös Kujala 2001, s. 166–170
1136. Saloheimo 1980, s. 484.
1137. Blomstedt 1984, s. 298.
1138. Saloheimo 1980, s. 307, 495-502.

pien talonpoikiensa omaisuutta, polttivat taloja ja surmasivat näiden asukkeja – ja saattoivat jopa omia uhriensa tilat tämän jälkeen haltuunsa. Historiallisesti ilmiö oli saanut pontta myös sosiaalisista vastakohtaisuuksista: talonpojat ja populit ryöväsivät vielä edellisen vuosisadan vaihteessa paikallisia säätyläisten hoveja, sotien aikana näin tehtiin myös tsaarin nimeen. Esivalta kosti iskut ankarasti.[1139] Sota-aikoina myös ortodoksien ja luterilaisten väliset suhteet kiristyivät usein avoimeksi vihanpidoksi.[1140]

Wallenius saattoi sisäisestä vihollisesta puhuessaan viitata kaukaisen menneisyyden eli suurten nälkävuosien aikaisiin kapinatapahtumiin. Valtiosäädyt pelkäsivät vielä 1700-luvun loppupuolellakin, että Karjalan asukkaat nousisivat kapinaan, mikäli sota syttyisi.[1141] Walleniuksen käsitys karjalaisten taipumuksesta omiensa surmaamiseen oli kuitenkin selvästi värittynyt niistä kertomuksista, joita hän oli saanut kuulla hattujen sodan aikaisista tapahtumista. Kruununvouti toisti vuonna 1773 miehitysaikaa koskevia käsityksiään Kymenkartanon ja Savon läänin maaherra Anders Henrik Ramsaylle:

> *"[...]Kaiken kaikkiaan karjalaisilla on sota-aikana vihollinen keskuudessaan. Erikoisesti monet laiskurit, jotka asuvat loisina ja elättävät itseään kruunun liikamailla, ryhtyvät murhaamaan ja tekemättä eroa oman ja vihollisen välillä riistävät itselleen minkä saavat. Nyt rauhanaikanakin menevät he sanoissaan niin pitkälle, että toivovat sotaa voidakseen tasata omaisuuden rikkaiden kanssa."*[1142]

Karjalan itärajapitäjiä 1700-luvun puolessavälissä raskauttanut väkivaltainen perinne olikin kiistatta sidoksissa paikallisen sotalaitoksen muotoon, mies talosta –periaatteella rekrytoituun ja heikosti järjestäytyneeseen talonpoikaiseen armeijaan. Tämän seurauksena sodan ja siviilielämän normit sekoittuivat pahasti keskenään. Omiin kuuluneitakin ryövättiin, aivan niin kuin Kenneth Johansson on havainnut käyneen smoolantilaisessa Allbon kihlakunnassa Kalmarin sodan aikana 1600-luvun alussa.[1143] Ted Robert Gurr puhuu samankaltaisesta ilmiöstä Englannin ja USA:n historiassa: sota legitimoi sotilaallisen väkivallan lisäksi henkilökohtaista arkipäivän väkivaltaa.[1144] Vielä 1600-luvun tuomiokirjojen sivuilla pohjoiskarjalaisen väkivallan päävirta koostui spontaaneista veritöistä.[1145] Tämä antaa aihetta epäillä, että kaksi 1700-luvun alkupuolen sodan ja miehityksen kautta paikallisine sissisotineen ja kostopartioineen syvensivät tappamisen kurimusta laadullisesti.[1146] Terroritekojen vihastuttamassa Karjalan asujaimistossa tämän kierteen imu heikkeni vasta, kun sissisodan vuosista oli kulunut yhden suku-

---

1139. Käännös "sisäinen vihollinen" on Viktor Riissasen tekemä. Saloheimo kääntää termin sanoilla "vihollinen omassa keskuudessa". Riissanen 1965, s. 49. Esimerkiksi Suuren Pohjan sodan aikana vihanpito oli saanut myös uskonsodan luonteen. Björn 1993, s. 139, 143–144. Ilmiöstä laajemmin, ks. Katajala 1994, s. 395 ss.
1140. Björn 1993, s. 146.
1141. Björn 1993, s. 144
1142. Saloheimo 1980, s. 482–483. Käännös Saloheimon.
1143. Johansson 1997, s. 201, 214.
1144. Gurr 1981; Johansson 1997, s. 207. Dane Archer ja Rosemary Gartner ovat muotoilleet sodan ja väkivaltarikollisuuden yhteydestä seitsemän erilaista mallia. Karjalaista taipumuksen väkivaltaan voisi liittää niistä kahteen, sosiaalisen disorganisaation ja legitimoidun väkivallan malliin: sota rikkoo perinteiset käsitykset laista ja oikeudesta ja tekee väkivallasta norminmukaisen ilmiön. Toisaalta se myös legitimoi väkivallan kaikissa muodoissaan. Sodan ja väkivaltarikollisuuden yhteyksistä eri tutkimuksissa, ks. Johansson 1997, s. 202–212; Archer & Gartner 1976, s. 937–963.
1145. Matikainen 1995, s. 44 ja myöhempi suullinen tiedonanto.
1146. Vrt. Kujala & Malinen 2001, s. 427.

polven verran aikaa. Hattujen sotaa seurannut pitkä rauhanjakso taltutti myös karjalaisten taipumuksia riitoja ratkaisevaan nyrkkivaltaan. Jo Kustaan sodan aikana sodankäynnin hinta oli entisaikoja vähäisempi, sillä rajapitäjien asukkaat olivat solmineet keskenään suhteellisen menestyksellisesti erillisen rajarauhan. Osa ortodokseista päätyi siitä huolimatta jälleen tukemaan avoimesti Venäjää – tällä kertaa myös useiden luterilaisten säestämänä.[1147] On olemassa jonkinlaisia tilastollisia viitteitä siitä, että 1800-luvun *pax russica*n aikana Itä-Suomen väkivaltainen perinne talttui kutakuinkin kokonaan.[1148]

Henkirikosten suhteellisten määrien vähetessä 1700-luvun lopulla itäsuomalaisten surmatekojen laatu ei kuitenkaan keventynyt. Ilmiötä selittää kohtalokas kolmiyhteys: ensinnäkin paikallisessa kansanperinteessä elänyt viranomaisten vastaisuus, toisekseen uskonnollisen epäyhtenäisyyden kytkeytyminen poliittisiin kysymyksiin ja kolmanneksi seudun toistuva ajautuminen valtioiden väliseksi taistelukentäksi. Kun nämä ilmiöt kietoutuivat yhteen, asukkaiden keskinäisen lojaliteetin syntyyn oli vain heikot mahdollisuudet. Siksi historia idätti surmatöistä väkeviä ennen kaikkea rajapitäjä Ilomantsissa.[1149]

Rajaseutujen väkivallan arvioidaan heijastelevan oman avun (engl. *self-help*) tarvetta. Tällaisissa tapauksissa oma apu on epävirallista rankaisevaa kontrollia ja oman käden oikeutta, jonka kasvupohjana on väestön hatara oikeusturva. Ruotsin itärajan läheisyydessä väkivaltainen riidanratkaisu sai aivan ilmeisesti raaempia muotoja kuin valtakunnan keskusseuduilla. Ilmiötä ruokki osaltaan se, ettei oikeushallinto reagoinut tarpeeksi tehokkaasti alueella tapahtuneisiin henkirikoksiin – ehkä tätä lievemmistä oikeudenloukkauksista puhumattakaan. Siksi henkirikoksista muodostui osittain virallisen kontrollin jatke: yksityishenkilö astui kontrollin toimeenpanijaksi äärimmäisenä keinonaan tappaminen.

Siitä huolimatta, että itärajan seutu alkoi vähitellen rauhoittua, sosiaaliset voimat sysäsivät koko tutkimusalueella käyntiin myös vastakkaisen, henkirikoksiin paineita kasanneen heiluriliikkeen. Tämä ilmiö sai kimmokkeensa ekologisen tasapainon murtumisesta, joka johti vähitellen syvenevään kaskikriisiin. Se paitsi söi väestön suhteellista vaurautta sukupolvisykleissä, pyyhkäisi absoluuttisestikin köyhyyteen kokonaisia sosiaalisia kerrostumia talollisista vähitellen paisuvaan tilattomien ryhmään. Kehityskulun alku sattuu ajallisesti yksiin Liperin ja Iisalmen suurpitäjien väkivaltarikollisuuden noususuhdanteen kanssa.

1147. Björn 1993, s. 142–145, 168. Pälkjärvelle ja Kiteen Matkaselkään kuitenkin hyökättiin. Saloheimo 1980, s. 489–493.
1148. Turpeinen teoksessa Ylikangas 1976, s. 18; Ylikangas 1984, s. 146–148; myös Sirén 1996. Pax russicasta, ks. esim. Ahonen 1986, s. 279.
1149. Vrt. Kujala & Malinen 2001, s. 427.

Murhenäytelmä sisäistetystä kontrollista

Pelkkä itärajanäkökulma ei tarjoa avaimia henkirikosten rakenteellisen motivaatiopohjan selvittämiseen. Kysymykset valtakunnan rajan ja väkivaltaisen perinteen keskinäisestä yhteydestä osoitettiin osaksi laajempaa ilmiötä, julkisen vallan ja kontrollin heikkoutta valtakunnan laidalla.[1150] Kulttuuriset poikittaistarkastelut ovat vahvistaneet, että väkivaltainen oman käden oikeus, oma apu ja epävirallinen välittävä toiminta ovat leimallisia riidanratkaisumenetelmiä heikosti hallinnoiduille yhteiskunnille.[1151]

Karjalaisessa Liperin suurpitäjässä väkivallan suhdanteet noudattivat toisia lakeja kuin rajan välittömässä läheisyydessä, Ilomantsissa ja Tohmajärvellä. Liperin käräjillä ei nimittäin prosessoitu vuosina 1748–1767 yhtään tahallista tappoa tai murhaa. Yhdestä kuolemantuottamusta koskevasta syytteestä jaettiin vuonna 1756 kuitenkin vapauttava tuomio. Sen sai paikkakunnan nimismies Kristoffer Gröön.[1152] Vuosina 1768–1787 henkirikosprosesseista laskettu uhrien suhdeluku sen sijaan kasvoi räjähdysmäisesti yli 7 surmattuun vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Kehityskulku kärjistyi 5-vuotisjaksolla 1778–1782, jolloin tämä uhrien suhteellinen määrä hipoi 17:ää. Myös teonpiirteet raaistuivat. Tutkimusjakson ensimmäisellä 30-vuotiskaudella (1748–1777) pitäjästä ei prosessoitu ainoatakaan murhaa, jälkimmäiseltä (1778–1807) jaksolta oikeudelliset lähteet sen sijaan paljastavat kymmenen murhaa.

Tarkastelemalla tutkimusajalle osunutta yksittäistä veritekoa karjalaisen Liperin suurpitäjän hallinnollisesta tilasta muodostuu lohduton kuva. Verityö paljastuu traagiseksi oireeksi hallinnollisesta kriisitilasta, joka pitäjää 1770–1780-luvun koetteli ja jonka aikana seudusta tuli yksi Itä-Suomen väkivaltaisimmista.

> Keväisenä aamuna vuonna 1782 Savo-Karjalan pitkäaikainen ja arvostettu maakunnanvälskäri ja kirurgi Johan Fredrik Geisse heräsi varhain, käveli kotonaan Liperin Siikasalmella kolmen nuorimman lapsensa makuuhuoneeseen ja iski kirveellä 8- ja 13-vuotiaat poikansa hengiltä ja teloi kolmannenkin lapsensa henkitoreisiin. Geisse marssi kirveineen edelleen keittiöön käydäkseen aikuisen tyttärensä kimppuun. Tyttären onnistui kuitenkin väistää päähän tähdättyä iskua, mutta terä upposi naisen niskaan ja viilsi sinne pitkän runsaasti vuotavan haavan. Lisäksi Geisse yritti vielä lyödä miniäänsä kirveenhamaralla päähän, mutta osui harhaan eikä nainen saanut vammoja. Ulos sännännyt Geisse surmasi tämän jälkeen itsensä.

Geissen ja hänen jälkeläistensä surman olosuhteita tutkittiin puolikuntoisessa käräjäyhteisössä. Liperin hallintopitäjän nimismies Johan Bernsten ja

---

1150. Heikon julkisen vallan, riidanratkaisumuotojen ja korkean väkivaltarikollisuuden tason välisestä yhteydestä, ks. keskiajan Englannin osalta kootusti esim. Lane 1997, s. 31–32.

1151. Koch 1984, s. 96 ”societies with little or no government” (government=institutionalization of authority positions whose incubents control [...] the behaviors of individuals in the public interest [...].). Tällä viitataan lähinnä valtiottomaan tilaan, mutta idea on laajennettavissa myös monimutkaisempiin yhteiskuntamuotoihin.

1152. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1756, Di 2, no 22. Vuosina 1748–1767 tapahtunut yksi tappo vastaa 100 000 asukasta kohti 0,8 surmatun vuositasoa.

seurakunnan kirkkoherra Aadolf Fredrik Stenfeldt oli juuri pantu viralta.[1153]

Välskäri–kirurgi Geissen kodin tapahtumille ei ollut varoittavia ennusmerkkejä. Käräjille toimitetussa lääkärin- ja papintodistuksessa Geissen luonnehdittiin viettäneen hurskasta ja hiljaista elämää. Viimeisinä vuosinaan kirurgi oli sekä lesken antaman suullisen todistuksen että lääkärin lausunnon mukaan ajautunut syvän melankolian valtaan. Leski kertoi käräjillä miehensä käyttäytyneen tekoa edeltävinä päivinä jokseenkin tavanomaisesti. Geisse oli kuitenkin yöllä valittanut huonovointisuuttaan. Vaimoa oli myös jäänyt mietityttämään miehensä lausuma: "Minusta tuntuu kuin sydämeni roikkuisi puusta" *([mitt] "hjerta voro til som det hänge på et träd")*. Surmatyön oikeuskäsittely raukesi, koska tekijä oli itsekin menehtynyt. Verittyön syyksi todettiin mielenhäiriö ja kirurgille sallittiin kunniallinen hautaus kirkkomaahan.[1154] Tapauksen tutkinta päättyi oikeudessa tähän.

Mikä ripusti maakunnanvälskärin sydämen puun oksalle? Geissen tiedettiin ensinnäkin kohdanneen vakavia taloudellisia ongelmia.[1155] Niistä saa aavistuksen myös hovioikeuden rikosasiain päätöstaltioiden perusteella: välskärin virkamatkoiltaan anomia kulukorvauksia pienennettiin säännönmukaisesti. Yksin rahavaikeudet eivät olleet kuitenkaan ajaneet Geisseä henkiseen ahdinkoon. Mosaiikkimaisista tiedonmurusista rakentuu ääriviiva, jonka sisälle voi uumoilla huomattavasti vivahteikkaampaa sielullista dynamiikkaa kuin oikeuden pöytäkirjat paljastavat. Sen tarkastelu edellyttää kuitenkin jonkinlaisen käsityksen luomista paikkakunnan rikoskontrollista.

Surmatekojen paikallista noususuhdannetta enteili Liperissä talollisen Pekka Sallisen tappo.

> Tämä kuoli väkivaltaisesti kotitilallaan Liperin puoleisessa Oravinsalossa vuonna 1779. Tekoon epäiltyjä oli vain yksi: talollisen poika Heikki Tapanen, jonka kanssa Sallisen tilan väki oli ollut jatkuvissa riidoissa. Heikin oli nähty pahoinpitelevän Pekkaa tämän kuolinpäivänä kirveellä ja hiilikoukulla. Syytetty ei oikeudessa siltikään myöntänyt kajonneensa Pekkaan millään tavoin, jolloin alioikeuden Tapaselle taposta langettama kuolemantuomio ei voinut hovioikeudessa pitää. Tapaus jätettiin tulevaisuuteen ja Heikki pääsi vapaalle jalalle.[1156]

Saiko Liperin asujaimistossa kytenyt väkivaltaisuus yllykettä vapauttavin tuomioin loukatusta paikallisesta oikeudentunnosta? Yksittäinen selvittämättömäksi jäänyt henkirikos tuskin olisi riittänyt kimmokkeeksi, mutta ratkaisemattomien surmatekojen uhreja kertyi pelkästään vuosille 1767–1772 yleisen lainkuuliaisuuden kannalta liian monta, neljä (ks. s. 12 ja edellinen pääluku). Myös muista vakavista rikoksista käytiin 1770-luvulla oikeutta enemmän kuin millään muulla itäsuomalaisella alueella.[1157] Samoille vuosille ajoittui yhteiskunnallista kuohuntaa Karjalan rälssiomistuksilla. Voimakkain levotto-

1153. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1781, Di 16, no 50.
1154. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1782, Liperin tk, KO a 59, 20 §.
1155. Manninen 1917, s. 121–122; vrt. myös Saloheimo 1980, s. 473.
1156. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1779, Di 14, no 83.
1157. Mäntylä 2000, s. 51; Sirén 1996, s. 164–168.

muus keskittyi kuitenkin Pälkjärven rälssimaille, ei Liperiin, jonka panttilääänitys oli käytännössä peruttu jo 1750-luvun alussa.[1158]

Kun Liperissä prosessoitiin 1748–66 vain yhdestä henkirikoksesta, yksin vuonna 1779 suurpitäjässä kappeleineen tehtiin ainakin neljä surmatyötä, vuonna 1780 kaksi ja seuraavanakin vuonna yksi. Vuonna 1782 tilastoja synkensi maakunnankirurgi Geissen kaksi lapsivainajaa vaatinut veriteko. Neljässä vuodessa surmattujen kokonaismäärä kävi tässä 10 500 asukkaan suurpitäjässä 21 uhrissa vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Liperin alueesta viheliöityi henkirikosprosessein mitattuna 1770- ja 1780-lukujen ajaksi läänin väkivaltaisin kolkka.[1159]

> Hiukan ennen kuin välskäri Geisse otti perheensä ja itsensä pois päiviltä, Liperin pitäjän nimismies Bernsten erotettiin laittomaan vangitsemiseen, pahoinpitelyyn ja juopumukseen syyllistyneenä. Tämä oli sulkenut yhdessä pitäjän kirkkoherra Aadolf Fredrik Stenfeldtin kanssa Venäjältä palanneen lieksalaisen Juho Niiranen-nimisen rengin paikalliseen tyrmään. Siellä kaksikko soimasi nuorukaista Aunuksella tapahtuneesta taposta. Lisäksi virkamiehet sitoivat nuorukaisen ja potkivat, ruoskivat ja polkivat häntä saappaillaan.

Juho-rengin kohtalo oli tuskin ainutlaatuinen, mutta viranomaisten ajoitus oli huono. Kustaa III:n kielteinen asennoituminen tunnustusten painostamiseen oli luultavasti voimistanut viranomaisten mielivaltaan kohdistuneita kontrollitoimia 1770-luvun alkupuolelta lähtien. Juho-rengin tapauksessa hänen osalleen heitetty tapposyytös oli kaiken lisäksi aiheeton. Nimismies sai toteennäytetyn virkarikoksensa vuoksi eropassit vuonna 1781.[1160]

Kirkkoherra Stenfeldtillä oli kannettavaan vielä huomattavasti raskaampi syntikuorma kuin nimismiehellä: sielunpaimenen oli nähty toistuvasti sekä saarnaavan että jakavan ehtoollista kiroillen ja ympäripäissään. Itse asiassa juopottelu ja manailu olivat Stenfeldtille ”kokopäiväinen harrastus”, näin asian ilmaisee Ilmari Manninen laatimassaan Liperin seurakunnan historiassa. Paikallista papeista korkeimman tiedettiin myös pahoinpidelleen kirkkokansaa monesti tarkastusmatkoillaan ja sakaristossa.[1161]

Oikeushallinnon sekasorron oireet olivat muutenkin moninaisia. Pitäjän pahamaineinen kruununvankila oli lakkautettu vuonna 1772 tutkintavankien kroonisen karkailun vuoksi, mutta sen toiminta jatkui yhä huonommalla menestyksellä vuosikymmenen puoleenväliin asti.[1162] Nuhteettomuus ei ollut ominaista kaikille paikallisille luottamusmiehille näiden omaisista puhumattakaan: Liperin käräjäkunnan lautamies Olli Haapalainen erotettiin vuonna 1781 tehtävästään tämän saatua tuomion vanhempiensa solvaamisesta.[1163] Eräs toinen Liperin käräjäkunnan lautamies, Pauli Lappalainen, puolestaan menehtyi epämääräisissä olosuhteissa saman vuoden kesäkuussa, jolloin nimismiehen ja kirkkoherran erottamisprosessi oli kesken. Herää epäilys, että järjestysvallan heikkouden tilaa olisi käytetty hyväksi Lappalai-

1158. Saloheimo 1980, s. 284–295.
1159. Pälkjärven väkivaltaisuutta ei pitäjäntyngän vähäisen asutuspohjan vuoksi ole syytä korostaa. Henkirikoksia tehtiin pitäjässä kolme kuuden vuosikymmenen aikana.
1160. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1781, Di 16, no 87.
1161. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1781, Di 16, no 50.
1162. Saloheimo 1980, s. 274.
1163. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1781, Di 16, no 57.

sen ottamiseksi hengiltä. Pauli Lappalaisen kuolemasta nimittäin syytettiin vuoden 1782 käräjillä vainajan leskeä Kristiina Kaupitarta ja tämän rakastajaksi tiedettyä irtolaista Juho Jernbergiä, jotka saivat samalla syytteen myös huoruudesta.[1164] Kaksikon syyllisyys kuolemantuottamukseen jätettiin käräjillä tulevaisuuteen, mutta hovioikeus vapautti pariskunnan.[1165] Saman vuoden syyskäräjät jouduttiin juttupaljouden takia lopettamaan kesken, jotta tuomari ehtisi seuraavaan käräjäkuntaan ajoissa.[1166] Itäsuomalaisen virkamiehistön tasoa on luonnehdittu monissa yhteyksissä lähinnä surkeaksi.[1167] Liperin virkamies- ja pappisaines ei varhemminkaan tehnyt tästä poikkeusta.

> Vuonna 1756 talonpoika Heikki Eronen nosti syytteen nimismies Kristoffer Grööniä vastaan pahoinpitelystä, jossa uhri menetti terveytensä. Eronen kuolikin vuoden sisällä tapahtumista. Pahoinpitelylle oli täysi näyttö, kaksi oikeuden eteen uskaltautunutta silminnäkijätodistajaa. Nimismies ei lähtenyt tekoa kieltämään, vaan tunnusti potkineensa, sysineensä, lyöneensä ja vetäneensä tukasta Erosta. Pahoinpitelystä jäi ulkonaiseksi jäljeksi yksi verihaava, jolla kuolinsyytutkija ei nähnyt mitään yhteyttä uhrin kuolemaan. Tuolloin vielä Rantasalmella asunut välskäri Geisse laati ruumiinavauksesta pöytäkirjan, jonka totuudellisuutta on mahdotonta selvittää jälkikäteen. Pahoinpitelystä kertyi nimismiehen maksettavaksi 20 hopeataalerin sakot.[1168]

Viiden vuoden kuluttua, vuonna 1761, kreikanuskoisen seurakunnan pappi Pedri Katanski erotettiin virastaan maallisten väärinkäytösten, mm. juopottelun ja väkivaltaisuuden vuoksi.[1169] Jopa maaviskaali (lääninviskaali) A. J. Geitell päätyi myöhemmin Liperissä syytettyjen penkille. Tätä vastaan prosessoitiin vuonna 1789 keskenmenon aiheuttamisesta ja käräjärauhan rikkomisesta, mutta virkamies vapautettiin ali- ja hovioikeudessa.[1170] Väärän ilmiannon takana saattoi olla karjalaisten talonpoikien Geitelliä kohtaan tuntema kauna siitä, että tämän tekemien katselmusten seurauksena Liperin, Kiteen ja Tohmajärven ylimääräisillä viinakräjillä oli vast'ikään tuomittu lähes 30 henkilöä koviin sakkoihin viinan salapoltosta tai viinapannun kätkemisestä.[1171]

Hans Andersson havaitsi esiteollista tukholmalaista oikeuskulttuuria tutkiessaan, että 1600-luvulle leimallinen oikeuslaitoksen halveksunta hävisi Tukholman oikeudellisista lähteistä seuraavan vuosisadan alkupuolelle mennessä. Andersson päättelee tämän heijastavan voimistuvaa kansanomaista luottamusta oikeuslaitosta kohtaan. Se puolestaan lisäsi alttiutta viedä riitaisuudet tuomioistuinten ratkaistavaksi nyrkkivallan sijaan. Ilmiö kielii oikeusturvan vahvistumisesta.[1172]

1164. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1783, Di 18, no 16.
1165. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelo, v. 1783, Di 18, no 16.
1166. Saloheimo 1980, s. 272.
1167. Vrt. Ylikangas 1976, s. 227--227; Suolahti 1925, s. 33–75; Heikkinen 1988, s. 34–43. Kuvaa vahvistaa Saloheimo siltä osin, että maakunnan nimismiehistä suuri osa näkyy joko saaneen syytteitä tai erotetun virastaan. Saloheimo 1980, s. 241–245, 253–254.
1168. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1756, Di 2, no 22.
1169. Jusleen 1798, Till consistorium i Borgo, at prester wid Grekiska församlingen i Swenska Carelen för Embeter fel anses efter Swensk lag, then 8 juli 1761. Saloheimo 1980, s. 426–427.
1170. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1789, Di 24, no 25.
1171. Mäntylä 1995, s. 93.
1172. Andersson 1998, s. 63.

Valtakunnan syrjäseuduilla tilanne oli vielä 1700-luvun lopulla toisenlainen. Monet alamaiset tunsivat oikeuslaitosta kohtaan epäluuloa, joka ei ollut pelkästään perusteetonta. Liperin tavoin luottamuspula käy ilmi myös ilomantsilaisista käräjäpöytäkirjoista. Ilomantsin kirkkoherra Anders Norrgren joutui käräjöimään 1750–60-luvulla kaskiriidoista, sai syytteen kavalluksesta ja joutui useiden varkauksien uhriksi. Ilomantsin nimismiehet puolestaan joutuivat verraten usein kärhämöimään virantoimituksessa asiakaspiirinsä kanssa. Nimismies Johan Hultinia sakotettiin 1750-luvulla lyömisestä ja tukastavedosta. Hultin sai useita syytteitä leväperäisyydestä, sillä tämä tämä ei ollut kovin halukas vangitsemaan paikkakunnalla kuljeskelleita rikollisia. Viipurin kuvernementin kansliasta valitettiin Hultinin ottavan lahjuksia vastaan rikollisilta ja antavan näiden sen vuoksi kulkea vapaana pitäjässä. Esimerkiksi silloin, kun kolmoismurhasta epäilty Teppana Huurinainen liikkui pitäjän metsissä vapaalla jalalla, paikallisilla asukkailla oli perusteltu syy pelätä oman turvallisuutensa puolesta. Nimismies Hultin kantoi itse puolestaan mm. solvauksista. Myös Hultinin seuraajaa Johan Mandellia syytettiin virkakautensa aikana eri otteisiin lahjusten vastaanottamisesta. Oikeudessa syytteet – totuudellisesti tai ei – kumottiin. Myös Mandellin kasvoille sateli solvauksia niin, että alioikeus sakotti vuonna 1768 käräjäkansaa 14 erilaisesta käräjähäiriöstä.[1173] Sekaannuksen aiheuttaminen käräjäsalissa oli yleensä epämieluisan käänteen saaneiden oikeuskäsittelyjen häirintää.[1174] Vallanpitäjien ja hallittujen arvot tuomittavasta eivät yhtyneet läheskään aina.[1175] Siksi tuomioistuinten jakama oikeus ei voinut tukahduttaa kokonaan väkivaltaista riidanratkaisua.

Itäsuomalaisten virkaveljiensä tavoin useissa tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota myös Etelä-Pohjanmaan virkakunnan ”kehnoon tasoon ja pelkurimaisuuteen”. Erityisen merkittäväksi tekijäksi järjestysvallan heikkous on noussut taustoitettaessa väkivallan aaltoa, joka aluetta 1700-luvun lopulta lähtien koetteli. Ainoana ilmiön selitystekijänä kelvottomia esivallan edustajia ei kuitenkaan nähdä.[1176] Myöskään Liperin tapauksessa ei ole oikeutettua väittää, että yksin omavaltainen virkamiesaines olisi antanut kimmokkeen paikallisille väkivaltaisille taipumuksille, henkilökohtaiset kiistathan olivat ennen 1770-lukua yltyneet paikkakunnalla vain ani harvoin surmateoiksi. Toistuessaan viranomaisten väärinkäytökset heikensivät silti asujaimiston uskoa hallintokoneiston oikeudenmukaisuuteen. Tällaiset tekijät muovaavat oikeuskulttuuria; asukkaat ovat silloin taipuvaisempia ratkomaan riitoja väkivaltaisesti oikeudellisten laukaisuväylien sijaan.

Ensimmäisiä epäilyjä Liperin kirkkoherra Stenfeldtin mahdollisista rikkeistä puitiin Turun hovioikeudessa asti vasta vuonna 1779, jolloin talonpoika Erkki Hirvonen oli nostanut käräjillä kirkkoherraa ja vänrikki Kyanderia vastaan syytteen kotirauhan rikkomisesta. Hirvonen kertoi olleensa ilmoittautumassa keväällä ehtoolliselle, kun kirkkoherra oli tarttunut Hirvosta rinnuksiin ja raa-

1173. Piipponen 1988, s. 6, 13–14. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1759, Ilomantsin ja Suojärven tk, KO a 28, 74 §.Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista, että Ilomantsissa prosessoitiin henkirikoksia Mandellin virkakautena vähemmän kuin tätä ennen ja tämän jälkeen.
1174. Katajala 1994, s. 227.
1175. Lenman & Parker 1980, s. 40.
1176. Ylikangas 1976, s. 28 viitteineen.

hannut tämän kamariinsa. Siellä vänrikki Kyander oli repinyt häntä parrasta ja ajanut Hirvosen lopulta ulos talosta. Muutaman viikon kuluttua tapauksesta kirkkoherra oli Hirvosen kertoman mukaan tullut tämän talolle Liperinsaloon. Talossa pappi kävi miehen kimppuun, pahoinpiteli sekä Hirvosta että tämän vaimoa ja onnistui iskemään iäkkäisiin uhreihinsa näkyviä vammoja. Kun Hirvonen oli kutsunut myöhemmin pappia antamaan itselleen ehtoollista, kirkkoherra oli kieltäytynyt tehtävästä. Niin teki apupappikin.

Kirkkoherra ja vänrikki Kyander vapautettiin syytteestä, koska laillinen näyttö teolle puuttui. Sen sijaan kannetta ajaneet Erkki ja Kirsti tuomittiin väärästä ilmiannosta 20 hopeataalerin sakkoihin ja pyytämään vastaajilta julkisesti anteeksi seuraavilla käräjillä. Iäkkäinä ja sairaina Erkille ja Kirstille myönnettiin lupa sovittaa rikoksensa kahdeksan päivän vesileipävankeudella.[1177]

Kirkkoherra Stenfeldt vapautettiin vielä toisesta pahoinpitelyä koskevasta epäilystä.[1178] Kihlakunnanoikeus ja Porvoon tuomiokapituli käynnistivät viraltapanoprosessin vasta Stenfeldtin riitaannuttua 61-vuotiaan kappalaisensa Henrik Alopaeuksen kanssa. Kappalaisen aloitteellisuus poiki pitkään vaienneelta seurakunnalta monikymmenkohtainen syyteaineiston kirkkoherraa vastaan. Suuri osa näistä syytteistä jäi näyttämättä toteen, mutta laillisesti todistetuistakin rikkeistä kertyi tyrmäävä luettelo: mm. syytökset toistuvasta virantoimituksesta umpihumalassa, apulaisen pahoinpitelystä, veljenmaljojen juomisesta arvottomien kanssa, laittomasta vangitsemisesta, kiroilusta alttarilla kirkkokansan edessä ja monenlaisista väkivaltaisuuksista seurakuntalaisia kohtaan saivat taakseen täyteen näyttöön riittävän määrän esteettömiä silminnäkijöitä.[1179] Ajatus keskinäisen lojaalisuuden siimoin verkostoituneiden viranomaisten erottamisesta ei olisi saanut välttämättä pontta taakseen asukkaiden parissa, elleivät esivallan edustajien rikkeet olisi olleet pitkäkestoisia ja räikeitä. Seuraavan vuosisadan taitteessa esimerkiksi Kuhmon seurakunnassa pari vastaavanlaista yritystä seurakunnan kappalaisten erottamiseksi kuivui osittain kokoon.[1180] Liperissä seurakuntalaiset eivät näy karttaneen vaaralliseksi pelätyn Stenfeldtin palveluksia niin kauan, kuin tällä oli oikeus hoitaa virkaansa.

Porvoon tuomiokapituli pidätti Stenfeldtin virasta prosessin ajaksi eikä enää langettavien tuomioiden jälkeen sallinut Stenfeldtin jatkaa lainkaan tehtävissään. Kirkkoherra menetti virkansa. Säätyläisenä Stenfeldt määrättiin sovittamaan monet rikoksensa yhden vuoden mittaisella työvankeudella. Hän pääsi välillä karkaamaan Kuopion vankilasta, mutta saatiin myöhemmin kiinni. Virkaheitto kirkkoherra Aadolf Fredrik Stenfeldt kuoli häpeään ajettuna Svartholman linnoituksilla keväällä 1785.[1181]

Pitäjän korkeimman hengellisen auktoriteetin kokeman häväistyksen kautta avautuu paitsi paitsi nimismies Bernstenin erottaminen, myös maakunnanvälskäri Johan Fredrik Geissen epätoivoinen kuolonmissio. Välskäri–kirurgi Geissen tiedettiin vastanneen lähes kahden vuosikymmenen ajan täysin moitteettomasti Savo-Karjalan läänin asujaimiston ruumiinava-

1177. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1779, Di 14, no 107.
1178. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1780, Liperin tk, KOa 55, § 1,
1179. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1781, Di 16, no 50. Ks. myös Mäntylä 2000, s. 60.
1180. Heikkinen 1988, s. 34–38, myös 201–204.
1181. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelo, Savon ja Karjalan lääni, v. 1781, Di 16, no 50.

uksista.[1182] Vasta 1770-luvun lopulta lähtien hän joutui virkansa puolesta todistamaan paljon väkivaltaista kuolemaa myös lähiympäristössään. Tämä johtui surmatekojen räjähdysmäisestä yleistymisestä Liperissä.

Geissen tapaus puhutteli pitäjän väkeä ja Karjalan säätyläistöä. Henrik Gabriel Porthan puki Matthias Caloniukselle lähettämässään kirjeessä syyllisen viitan siekailematta kirkkoherra Stenfeldtin ylle. Liperin säätyläiset huhusivat yleisesti keskenään, että välskärin tuntema melankolia oli käynyt ylitsepääsemättömäksi, koska kirkkoherra Stenfeldt oli lahjonut Geissen antamaan väärän valaehtoisen kuolinsyylausunnon. Tällä tavoin kirkkoherra olisi halunnut vapautua epäilyistä, jotka lankesivat hänen ylleen yhden seurakuntalaisensa pahoinpitelemisestä kuoliaaksi. Saloheimon mukaan sama käsitys Geissen motiiveista elää myös karjalaisessa perimätiedossa.[1183] Jos kulkupuheet pitivät paikkansa, lahjonta oli tässä tapauksessa ollut menestyksekästä: oikeudelliset lähteet eivät edellä esiteltyä Hirvosen tapausta lukuun ottamatta anna sijaa epäilyille, että sielunpaimen olisi varsinaisesti tahrinut käsiään vereen.[1184]

Välskäri–kirurgi Geissen saattoi ajaa kohtalokkaaseen melankoliaan sietämättömäksi käynyt syyllisyydentunne. Henkisen sairauden saattoivat silti laukaista nimenomaan taloudelliset vaikeudet. Välskäri–kirurgilta ei työnsä vuoksi jäänyt huomaamatta, että yhä useampia liperiläisiä alkoi menehtyä väkivaltaisesti sen jälkeen, kun hän oli muuttanut pitäjään ja mahdollisesti tehnyt väärennyksen. Mikäli Geisse todella oli muunnellut totuutta vainajan kuolinsyystä, kirurgi saattoi mietteissään tulkita kotipitäjää kohdanneen surmien ryöpyn seuraukseksi valan rikkomisesta.[1185] Avatessaan ruumiita Geisse sai toisinaan veriteoista epäillyiltä edelleen lahjustarjouksia. Tämän vuoksi hän ei päässyt unohtamaan ehkä vain kerran antamaansa väärää todistusta. Geissen tunnontuskat kävivät ankariksi viimeistään vuonna 1779. Tuolloin välskäri ilmiantoi nimismiehelle lahjonnasta erään enolaisen talollisen pojan, jota epäiltiin kuolemantuottamuksesta. Vangittu nuorukainen oli tarjonnut hänelle 2 ruplaa, 2 leiviskää voita ja 10 riistalintua vapauttavaa kuolinsyytodistusta vastaan.[1186] Geissen papin eduksi antama väärä kuolinsyylausunto ei välttämättä ollut laatuaan ainoa, mutta asiasta voi esittää vain olettamuksia. Jos korruptio oli säännöllistä, päätelmät Savon ja Karjalan pohjoisosissa tapahtuneiden henkirikosten lukumääristä ovat huteralla pohjalla koko siltä ajalta, jolloin Geisse hoiti välskärin virkaa eli vuodesta 1763 hänen kuolemaansa asti.[1187]

1182. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1782, Liperin tk, KO a 59, 20 §.
1183. Manninen 1917, s. 121–122; Lagus 1898, s. 52; Saloheimo 1980, s. 473.
1184. On myös mahdollista, että paikallisuuden ylitettyään huhupuheet ovat sekoittaneet yllä mainitun nimismies Gröönin ja kirkkoherra Bernstenin.
1185. Valan sanamuoto ruumiinavaustodistuksissa: "...hwilket jag ej allenast på min redan aflagde embetsed intygar, utan ock med denna min edeliga förbindelse, så sant mig Gud hielpe till lif och själ, bekräftar." Den 29 Julii Kongl Instr. för Prov Med 8 §, Flintberg 1803, s. 465.
1186. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1780, Di 15, no 49. Geissen antama kuolinsyyraportti vapautti miehen tästä huolimatta.
1187. Saloheimo 1980, s. 473. Geissen nimi mainitaan savo–karjalaisissa kuolinsyyraporteissa ensimmäisen kerran Mikkelissä marraskuussa 1763 tapahtuneen kaksoismurhan yhteydessä. Geissen laaja virka-alue kaventui vuoden 1775 lääninjaon yhteydessä. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1764, Di 4, no 25. Geissen palkkauksesta ks. lisäksi Wirilander 1989, s. 474–476.

Puhdasoppisuuden ajan oikeuskäsityksien nojalla ei ole kaukaa haettua päätellä, että Geisse tunsi sydämensä roikkuvan puusta valapattona. Voi jopa kuvitella, että toisen käskyn rikkojan ruumis olisi jossain mytologiassa tai esimodernissa eurooppalaisessa laissa määrätty symbolisesti tällä tavoin häpäistäväksi. Kirkollinen auktoriteetti, Geissen mahdollisesti rikokseen houkutellut kirkkoherra ja ystävä, oli samaan aikaan menettänyt virkansa ja käytännössä myös nauttimansa yhteiskunnallisen arvonannon rippeet. Hurskaaksi alamaiseksi tunnettu Geisse luultavasti uskoi aikalaistensa tavoin uskonpuhdistajien kehittämään verivelkaoppiin. Opin ajatuksia kirjattiin eri muodoissa mm. tuomarinohjeisiin, Eerik XIV:n patenttiin ja vuoden 1614 oikeudenkäyntiordinantiaan. Papisto iskosti ideologiaa 1600- ja 1700-luvun aikana vahvasti seurakuntalaistensa tajuntaan. Verivelkaoppi eli useina variaatioina. Laurentius Petrin muunnelmassa oppi sai 1560-luvulla seuraavan muodon: [Mandråpare] *”är rätta orsaken och upphovet till de plågor, som Gud för blods utgjutelse skull över jorden komma låter”*.[1188] Rankaisematon vakava rikos nostatti Jumalan vihan maan ja paikkakunnan ylle. Verenvuodatuksesta lankesi taivaallinen seuraamus, Jumalan nälänhätinä, ruttoina ja meteleinä kanavoima kosto koko yhteisöön. [1189] Ylimaallinen toimija puuttuisi viime kädessä rikoksen kontrolliin rankaisemalla kollektiivisesti kaikkia yhteisön jäseniä, jos oikeuslaitos laistaisi velvollisuutensa rikollisten rankaisemiseen.[1190] Myös valan vannoja kutsuu valassa aina Jumalaa kostamaan väärän valan.[1191] Välskäri–kirurgi Geisse ehkä tajusi tehneensä moninkertaisen rikoksen toista ja viidettä käskyä vastaan: tapon, rikoksen peittelyn, lahjusten vastaanottamisen ja väärän valan.

Mikäli Geisse oli todella väärentänyt kuolinsyylausunnon kirkkoherra Stenfeldtin eduksi, henkirikosten uhrien määrän räjähdysmäinen kasvu merkitsi hänelle sovittamattoman veren maasta huutamaa kostoa. Yleisen ja poliittisesti vahvistetun uskomuksen mukaan veren saattoi sovittaa vain sen verellä, joka veren oli vuodattanut, sillä murhatun veri valui sen ajan, minkä surmaaja liikkui vapaana ihmisten keskuudessa.[1192] Kun Vanhassa Testamentissa lisäksi muistutettiin, että Jumala rankaisi rikkeistä tekijän kolmanteen tai neljänteen polveen asti, ei Geisse ilmeisestikään halunnut omien jälkeläistensä olevan enää kokemassa näiden lisäseuraamusten armottomuutta.

Välskäri–kirurgi Geisse teki nk. jatketun itsemurhan, jonkalaisia esiteollisen Euroopan rikoshistoria tuntee vain vähän.[1193] Itsetuhon motiivina oli mitä todennäköisimmin itserankaisun eetos, joka sai pontimensa rikkeestä, joka soti tekijän omaa minäihannetta ja moraalikäsityksiä vastaan.[1194] Tapahtuneen psyykkinen taustekijä, ”melankolia” eli depressio, osoittaa väls-

1188. Bergman 1996, s. 33, 40.
1189. Ks. tarkemmin esim. Aalto 1996, s. 136; Ylikangas 2000, s. 343–344; Anners 1965, s. 11; Thunander 1993, s. 57–58.
1190. Gaskill 2000, s. 212, 214–215.
1191. Nousiainen 1993, s. 402; Nehrman 1759: XII, 33–34.
1192. Flintberg 1803, s. 450.
1193. Sharpe 1981, s. 33 kuitenkin huomauttaa, että itsemurhia tapahtui esiteollisella ajalla ennen kaikkea perhesurmien yhteydessä.
1194. Vrt. Berkowitz 1962, s. 34, 324. Itserankaisun tarve määritellään yhdeksi modernin itsemurhan päävaikuttimista.

kärin ajautuneen ristiriitaan sisäistämiensä henkilökohtaisten vaatimusten ja ulkomaailman kanssa. Geisse käänsi tämän jännitteen synnyttämän aggressiivisen energian pääosin itseensä. Tämänkaltaisen henkilökohtaisen reagoinnin on arvioitu todentavan uudenlaisen syyllisyyden kulttuurin esiinnousua arkaaisperäisemmän häpeän ja ulos suunnatun aggression kulttuurin sijalle. Mekanismin on arvioitu saaneen ensimmäisenä jalansijaa ns. uudessa keskiluokassa. Tässä ryhmässä syntyperän merkitys ihmisen tulevaisuuden määrittäjänä väheni ensimmäisenä. Siksi sosiaalisesta tai taloudellisesta epäonnistumisesta voitiin olosuhteiden lisäksi syyttää myös itseä.[1195] Ei tarvitse ottaa paljokaan tulkinnallisia vapauksia, jotta talousvaikeuksien raskauttaman välskäri–kirurgi Geissen voi sijoittaa vähitellen esiin nousevan, säätyjaottelusta riippumattoman sosiaalisen keskikerrostuman edustajaksi.[1196]

Kehityspsykologi Liisa Keltikangas-Järvinen kansantajuistaa häpeän ja syyllisyyden välistä käsite-erottelua niiden kohteen mukaan: häpeää ihminen tuntee muiden edessä, mutta syyllisyyttä, häpeää myöhäsyntyisempää ja kehittyneempää emootiota, ennen kaikkea itsensä ja omantuntonsa edessä. Kyky tuntea syyllisyyttä irrottaa ihmisen ulkoisista pakotteista ja rangaistuksista ja tekee hänelle mahdolliseksi asettaa sisäisiä ihanteita. Toimiessaan näiden ihanteidensa vastaisesti ihminen tuntee syyllisyyttä. Sen sijaan häpeän asteelle pysähtyneellä persoonallisuudella sisäisiä ihanteita ei ole. Silloin vain kiinni jäämisen ja rangaistuksen pelko tai sosiaalinen häpeä ohjaavat ihmisen ratkaisuja. Omatunto on joustava, kun syyllisyyden tunteita vailla oleva ihminen on varma, ettei jää teostaan kiinni.[1197] Siksi uskotaan yleisesti, että vakaa ja vahva henkilökohtaisen toiminnan kontrolli ehkäisee murhia huomattavasti tehokkaammin kuin kuolemanrangaistukset.[1198]

> Geissen kuolonlähetykselle oli varhainen edeltäjä: vuonna 1767 hän oli itse joutunut tekemään kahden murhatun lapsen kuolinsyytutkinnan Rantasalmella, jossa hän itsekin tuolloin asui.[1199] Lasten isä, torppari Pekka Kankkunen oli surmannut jälkeläisensä mielenhäiriössä. Toisaalta Geissen lisäksi kaksi miestä päätyi tutkimusalueella tekemään itsemurhan surmattuaan ensin perheenjäsenensä: niin ikään liperiläinen (kaavilainen) Pauli Pasanen riisti hengen itseltään vuonna 1768 surmattuaan pahantapaisena tunnetun veljensä. Joroisten kappalainen Gustav Hielman taas ilmeisesti hukuttautui Varkaudenkoskeen tapettuaan vaimonsa vuonna 1748.[1200]

Omien lasten surmaamisen merkitys muuttui Geissen sielullisessa peilissä aivan toiseksi kuin ulkomaailman silmissä. Siitä tuli vääristynyt yritys pelastaa jälkeläisten sielu. Siksi Geissen lasten hengen riistämistä ei voi tulkita perinteiseksi henkirikokseksi, jonka taustalla on vahingoittamisen aie. Geissen sisäistämä omantunnonarka moraalikoodi ei ollut enää sidoksissa ulkoi-

---

1195. Vrt. Mm. Berkowitz 1962, s. 318, 326; Ferrer 2001, s. 147–148; Miller 1993, s. 116; Sundin 1992, s. 296.
1196. Ks. häpeän osalta myös Braithwaite 1989. Ajatus häpeä- ja syyllisyyskulttuureista on peräisin sosiaaliantropologiasta. Jan Sundin, Johan Söderberg ja Björn Furuhagen näkevät syyllisyyden kulttuuriin johtaneen historiallisen kehityksen osoituksena henkilökohtaisten suhteiden sitovuuden vähenemisestä sosiaalisessa ympäristössä. Sundin 1992, s. 296; Furuhagen 1996, s. 165; Söderberg 1990, s. 246 ss. Vrt. osin myös esim. Elias (1939) 1994, s. 453–456.
1197. Keltikangas-Järvinen 2000, s. 310; myös Berkowitz 1962, s. 307–309.
1198. Berkowitz 1962, s. 322.
1199. Tämä käy ilmi Geisselle postuumisti kirjoitetusta papintodistuksesta. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1782, Liperin tk, KOa 59, 19–20 §§. Ks. myös Wirilander 1989, s. 474–475.
1200. MMA: KymLKa, Hovioikeus maaherralle 1749, D 10 a1, 10.3.1749.

seen pelotteeseen eli uhkaan oikeudellisista seuraamuksista. Henkilökohtaisen toiminnan kontrollin liian voimakas sisäistäminen johti silti vähintään yhtä vahingollisiin seurauksiin kuin monessa päinvastaisessakin tapauksessa: kolmen ihmisen kuolemaan. Puhdasoppisen luterilaisin argumentein sisäistetty tapa jäsentää todellisuutta oli samojen vuosikymmenten aikana vieras niille vakavimpien henkirikosten tekijöille, jotka ryhtyivät toimeen tietoisena siitä, että veritöiden rangaistusseuraamuksia kannatti yrittää välttää kiistämällä tapahtunut. Suuri osa näistä veritekijöistä eli ortodoksisessa kulttuuripiirissä. Luterilaisessa rovastintarkastuksessa vuonna 1780 valitettiinkin asenteellisesti, että kreikanuskoiset rikolliset pitivät paaston ja uskon ulkoisten tunnusmerkkien rikkomista suurempana syntinä kuin todellista rikosta.[1201]

Kiistäminen: oikeuden hallintaa

Murhasyytteiden kiistäminen voidaan tulkita yhdeksi esivallan ja oikeuslaitoksen kohtaaman vastarinnan muodoista.[1202] Tällainen niskurointi oli luonteeltaan paitsi ymmärrettävää, myös väkivallatonta, vaikka syytteenalaiset rikokset eivät sitä olleetkaan. Kun kieltäminen osoittautui käytännössä ilmiömäisen tehokkaaksi tavaksi vältellä rikosten oikeusseuraamuksia, se piti yllä uskonpuutetta oikeuslaitoksen mahdollisuuksiin ajaa yhteistä etua. Ilmiö lisäsi oikeusyhteisön jäsenten taipumusta keskittyä pääsääntöisesti vain omien asioidensa puolustamiseen.[1203]

Hovioikeuksille lähetettiin 1700-luvun puolivälistä lähtien useita kuninkaallisia kiertokirjeitä, jotka koskivat pitkäksi venähtäneiden oikeusprosessien lyhentämistä ja tuomioiden toimeenpanon nopeuttamista.[1204] Ongelma oli vanhaa perua: samasta teemasta oli keskusteltu runsaasti jo 1600-luvun lopulta lähtien valtakunnan lakia valmisteltaessa. Ratkaisua ei etsitty tuomioistuinten rakenteen muuttamisesta, vaan niissä noudatettavan menettelyn kehittämisestä.[1205] Oikeudenkäyntien pituus oli kruunun näkökulmasta ongelmallista mm. siitä syystä, että pitkä tutkintavankeus rasitti valtion kassaa. Samoin pidätyksen koettiin tuottavan vangituille tarpeettomasti ylimääräistä kärsimystä. Kolmas argumentti, jolla prosessin nopeuttamista ajettiin, koski yleisestävyyttä. Rangaistuksin luotavan pelotteen nimittäin uskottiin

1201. Saloheimo 1980, s. 436.
1202. Talonpoikaisen protestikäyttäytymisen väkivallattomista muodoista 1600-luvulla, ks. Katajala 1994, s. 135–138.
1203. Vrt. Björn 1993, s. 146.
1204. Jusleen 1751, Til samteliga Hof-rätter, om rättegångens förkortande i brottmål. Stockholm den 18 oct 1750. Jusleen 1787, Til samteliga hof-rätterne, at utan uppehåll afgiöra thit inkomne besvär, angående wid underdomstolarne ådömde böter. Stockholm den 23 jan 1751; Ugla 1798, s. 234, Til Hof-Rätterne angående arbets-methoden och rättegångs-sättets förkortande den 11 dec 1766; Modeé 8., s. 7623, Til samteliga landshöfningar, at med all droft och skyndsamhet afgiöra executions-mål samt theröfver hvarje halft år insända förtekningar; af Ugglas 1780, Til landshöfdingarne, at utan uppehåll befordra de til dem från Kongl Maj:t och des nedre revision avgående remisser och bref...den 21 jan 1773; Circulaire til samtelige Hof-rätter, collegier och öfverrätterne, angående brottmålens skyndesamma afhielpande til lagligt slut, then 15 april 1774. Varhaisemmista asetuksista, ks. Nousiainen 1993, s. 358.
1205. Nousiainen 1993, s. 358, 362–373.

heikkenevän, mikäli rikoksesta olisi kulunut liian pitkä aika.[1206] Savo–karjalaisissa henkirikosprosesseissa oikeudenkäyntien pituus riippui aivan keskeisesti siitä, tunnustiko syytetty tekemänsä rikoksen. Tästä tekijästä KM tai hovioikeudet eivät kuitenkaan suoraan muistuttaneet etsiessään keinoja lyhentää prosessin kestoa.

Rikoksesta epäiltyjä tutkintavankeja oli koko valtakunnassa maaliskuussa 1748 yhteensä noin 300. Koska nämä muodostivat suuren kuluerän kruunulle, vankien käyttö työtehtäviin sallittiin kuninkaallisella määräyksellä. KM muistutti, ettei tutkintavankeuden keston pitkittymisestä saanut koitua lisärangaistusta syytetylle. Tutkintavankeuden kesto piteni edelleen mm. oikeusportaiden lisääntyessä Kustaa III:n määrättyä kaikki kuolemantuomiot alistettavaksi kuninkaalle. Kustaa III tiedosti vankeuden keston vakavaksi ongelmaksi. Tutkintavankeutta ei kuitenkaan ollut lupa käyttää epävirallisena rangaistuksena.[1207] Tähän tilaukseen vastasi prosessuaalisesti erillisen laitoksen, tunnustusvankeuden, leviäminen.

Kiistämistaipumuksen pohjalta hahmottuu kaksi erilaista oikeuskulttuuria: pohjoissavolaiset henkirikolliset olivat suhteellisesti valmiimpia tunnustamaan henkirikossyytteet kuin karjalaiset, mutta nämäkin omaksuivat vähitellen kiistämisen taktiikakseen 1770- ja 1780-lukujen taitteesta lähtien (ks. liite VI.). Samanlaista kiistämisen yleistymistä, joka oli kytköksissä teonpiirteiden raaistumiseen, on havainnut myös Ylikangas sekä Etelä-Pohjanmaalla 1790-luvulla että eräiltä osin myös 1600-luvun alussa.[1208] Myös Seppo Aalto on esitellyt 1670-luvulta murhatapauksen, jossa todistaja käytti kiistämistä tietoisena selviytymisstrategianaan.[1209] Rudolf Thunander on puolestaan selvittänyt 1600-luvulla Göötan hovioikeuden tuomiokäytäntöä kolmella vuosikymmenellä. Thunanderin aineistossa on vain 14 murhaprosessia, joissa kaikissa syytetyt tunnustivat syyllisyytensä.[1210] Karjalasta ja mahdollisesti Etelä-Pohjanmaalta Savoon levinnyttä taipumusta kiistää murhatyöt ei siten voi käsittää ylihistorialliseksi ajan ja paikan ylittäväksi ilmiöksi, vaan sille täytyi olla jokin oikeusjärjestelmään ja -kulttuuriin sidottu syy. Se oli tietenkin ennen kaikkea legaalinen todistusteoria, mutta myös paikallisesti syvään juurtunut kansanomainen strategia hallita oikeutta, jonka jakajiin ei perinteisesti luotettu. Hallinta tuli mahdolliseksi, koska todistelun oikeusaukot olivat tulleet tunnetuiksi ja niiden käytännön soveltaminen siten ennustettavaksi. Murhien leviämisen edellytys oli samaan aikaan tapahtunut epävirallisen kontrollin heikkeneminen.

Rangaistuspelotteen voima ei kuitenkaan sinänsä estä laajasti rikollisuutta, vaan sitä ehkäisevät potentiaalisen rikoksentekijän näkemykset oikeasta ja väärästä.[1211] Rikoksen, etenkään hengenriistojen, syntyhistoria ei ole koskaan sidoksissa pelkkään ulkoiseen kontrolliin, vaan sitä määrittää

1206. Vrt. Calonius 1800, 1801, 1802, s. 42–45; af Ugglas 1780, Circulaire til samtelige Hof-rätter, collegier och öfverrätterne, angående brottmålens skyndesamma afhielpande til lagligt slut, then 15 april 1774.
1207. Jusleén 1751, Till öfwer-ståthållaren och samteliga Hof-rätter at fångar måge tilhållas til arbete. Stockholm den 18 mars 1748. Nehrman (Ehrenstråle) 1759, III:54, s. 119. Modée 1781, s. 139: 29.3. 1773, Kongl Göta Hofrätts bref ang. brottmåhls skyndesamma afgiörande.
1208. Ylikangas 2000, s. 45–47.
1209. Aalto 1990, s. 145–148.
1210. Thunander 1993, s. 132.
1211. Esim. Berkowitz 1962, s. 307, 322.

erittäin voimakkaasti kahden muunkin muuttujan monitahoinen dynamiikka: ensinnäkin tekijän persoonallisuuden piirteet, sosiaalistuminen, moraalikoodien sisäistäminen, toisekseen yhteiskunta ja rikollisuuteen sysäävät sosiaaliset paineet.[1212] Siksi pelko teon rangaistusseuraamuksista on selittää huonosti esimerkiksi lähiomaisten murhien määrän vaihtelua. Perheensisäisiä henkirikoksia kiistettiin savo–karjalassa pääsääntöisesti suhteellisesti yhtä usein kuin muitakin surmamuotoja lukuun ottamatta puolison surmasta epäiltyjä, jotka kielsivät syyllisyytensä yleensä viimeiseen asti.

Uusimman ajan tappajien henkisiä ominaisuuksia tutkittaessa on päätelty, että näiltä puuttuu monesti eräs keskeinen tunne-elämän kontrollivoima: kyky tuntea syyllisyyttä. Moni surmaaja ei myöskään ole sisäistänyt käsityksiä hyvästä ja pahasta.[1213] Henkilökohtaisen toiminnan kontrollin lähde jää pelkästään ulkoiseksi silloin, kun se on sidottu yksinomaan palkkioihin ja rangaistuksiin, niiden odotukseen tai pelkoon, mutta sisäistetty omatunto ei kiellä ihmisen surmaamista.[1214] Mm. inhimillistä moraalista ajattelua luokitellut Lawrence Kohlberg näkee moraalisista tasoista alimmaksi nk. rangaistukseen ja tottelemiseen orientoituneen vaiheen. Silloin ihmisen toimintaa säätelee yksinomaan rangaistuksen pelko. Kohlbergin mukaan ylintä ajattelun porrasta taas edustaa universaaleihin eettisiin periaatteisiin pohjautuva moraali.[1215] Samalla kannalla on käytännössä Eliaskin.[1216] Siitäkin huolimatta, että mainitunlaisia käsityksiä arvostellaan ajallisesta ja alueellisesta rajoittuneisuudesta eli keskittymisestä uusimman ajan länsimaisen kulttuuripiirin ihanteisiin, asiasta voidaan tehdä yleisluontoisiakin päätelmiä. Sellainen yksilöpsykologia, jossa henkilökohtaiset moraaliset standardit perustuvat vain ulkoiseen pelotteeseen eivätkä sisäiseen eettiseen velvoitteeseen, muodostaa laittomalle toiminnalle otollisen kasvualustan, mikäli sekä rangaistusten uhka että sosiaalisten verkostojen harjoittama epävirallinen valvonta liuentuvat. Silloin pettävät kolmiyhteisen kontrolliketjun kaikki lenkit: ihmisen itsensä, tämän lähiyhteisön sekä yhteiskunnan harjoittama valvonta. Kun näin käy, kiinnijäämisen riskin pienenemisestä voi seurata niinkin vakavien rikosmuotojen kuin murhien lisääntymistä. Tällainen kehityskulku näyttäisi toteutuneen Pohjois-Savossa ja Karjalassa Ruotsin vallan ajan viimeisinä vuosikymmeninä suhteellisen laajassa mittakaavassa.

Oikeuslaitoksen mahdollisuudet esimerkiksi palkkamurhan tilaajan syyllisyyden toteennäyttämiseen olivat erittäin rajalliset. Tilaajalla näet oli yleensä surma-ajan tekemisilleen alibi. Kukaan toimeksiantajista ei tunnustanut rikostaan eikä yhtäkään heistä siksi voitu näytön puuttuessa tuomita lainmukaiseen rangaistukseen, kovennettuun mestaustuomioon.[1217]

1212. Sharpe 1990, s. 8–9.
1213. Esim. Berkowitz 1962, s. 34; Keltikangas-Järvinen 1978, s. 32–33.
1214. Keltikangas-Järvinen 1978, s. 32–33.
1215. Kohlberg 1984, s. 621 ss. Kohlbergin ajattelutapaa on kritisoitu mm. länsimaisten arvojen ylivertaisena pitämisestä, mutta ongelma ei niinkään koske moraalisen jäsentelyn alimmaksi kuin ylimmäksi miellettyjä asteita. Berger 2001, s. 335–336.
1216. Elias 1994, s. 123, 210.
1217. Pälkjärvellä Juho Päivisen murhan yhteydessä murhan tilaaja ja toimeenpanija kuitenkin todistivat toisiaan vastaan ristiin niin, että tapaus johti kuninkaan määräyksestä lopulta arvanheittoon. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1787, Di 22, no 5; v. 1788, Di 23, no 2.

Isänsä perintöä tavoitellut ja saamistaan käräjäsyytteistä kimmastunut 24-vuotias kiteetär Inkeri Laakkonen tilasi isänmurhan, jonka toimeenpanoa viranomaiset eivät isä Antti Laakkosen avunpyynnöistä huolimatta kyenneet estämään. Mikään rikoksen kolmesta käsittelyasteesta ei voinut antaa laillisen näytön puuttuessa todistajia lahjoneelle Inkerille langettavaa tuomiota. Inkeri päätyi silti ennakko-oletustensa vastaisesti loppuelämäkseen tunnustusvankeuteen Tukholman kuritushuoneelle.

Antti Laakkosen leski kertoi oikeudelle heränneensä tapaninpäivänä 1795 hiukan ennen puoltayötä märän tunteeseen olkapäillään. Vaimo sytytti tulen ja huomasi olevansa veressä. Järkytyksekseen hän havaitsi miehensä murhatuksi. Uhrin, Antti Laakkosen, kallo oli lyöty halki kirveellä, joka oli jätetty sijoilleen.

Murhasta epäiltiin välittömästi papintodistuksen tuimaksi ja pahanilkiseksi luonnehtimaa uhrin tytärtä, Inkeri Laakkosta, sekä uhrin vävyä ja kaimaa Antti Laakkosta ja irtolaismies Klaus Tolosta. Kolmikon todistettiin uhkailleen uhria useaan otteeseen.

Todistajat kertoivat oikeudelle, että Inkeri oli alkanut vihata isäänsä sen jälkeen, kun tämä vastoin tyttärensä toiveita ei ollut halunnut erota tilansa isännyydestä. Välit olivat käyneet yhä tulehtuneemmiksi isän avioiduttua uudelleen pian ensimmäisen vaimonsa, Inkerin äidin, kuoleman jälkeen. Ajatus mahdollisesti sikiävistä nuorista perillisistä ei liene ollut Inkerin mieleen.

Kuolemaansa edeltäneenä kesänä isä Antti Laakkonen oli ilmiantanut tyttärensä ja vävynsä vanhempien pahoinpitelystä. Inkeri oli heittänyt isäänsä kivellä päähän tämän syytettyä tytärtään sekasorrosta talossa. Laakkonen oli myös nostanut pariskuntaa vastaan varkaussyytteen, koska nämä olivat vieneet tilalta hiehon, kolme rysää, kalaverkon ja muuta omaisuutta yli 50 taalerin arvosta.

Useat todistajat vahvistivat tyttäreen purkaneen katkeraa vihaansa isäänsä kohtaan jatkuvin sapekkain kirouksin. Niitä sävyttivät uhkailut siitä, ettei isä saisi elää enää kauan tai ettei tämä näkisi seuraavia käräjiä, joilla perheenjäsenten keskinäisiä kiistoja oli tarkoitus puida. Inkeri oli uhonnut tuttavilleen löytävänsä kyllä miehen murhan toimeenpanijaksi, mikäli ei kykenisi tekoon itse. Inkeri oli luvannut puolikkaan Laakkosen tilasta naispuoliselle todistajalle, jos saisi kylällä liikkuvan irtolaisen Klaus Tolosen tappamaan Antti Laakkosen.

Antti Laakkonen valitti syksyn mittaan sekä pitäjäläisille että kihlakunnantuomarille, että hänen tyttärensä ja vävynsä uhkailivat hänen henkeään. Laakkonen tiesi, että pariskunta oli onnistunut saamaan Tolosen yrittämään hänen murhaamistaan. Avoimesta henkisestä sodankäynnistä kertoo sekin, että Laakkonen oli jo joutunut useita kertoja Tolosen pyssyn sihtiin Tolosen kuitenkin pidättäytyessä laukaisemasta asetta. Pitäjällä alettiin huhuta, että Klaus Tolonen oli palkattu murhaamaan Antti Laakkonen. Vetoomuksista huolimatta Laakkosen isännän hengen suojeluun ei herunut yhteisvastuullista apua.

Inkerin avoin vuolaspuheisuus osoittaa, ettei tämä uskonut tosissaan oikeuslaitoksen mahdollisuuteen selvittää rikosta, johon hän oli ryhtymässä. Nuoreen naiseen oli iskostunut ilmeisen vahva vakaumus siitä, etteivät todistajat puhuisi häntä vastaan oikeudessa. Murhaa perinnön tavoittelun vuoksi olisi muussa tapauksessa mieletöntä toteuttaa jo siksi, että rikoslain mukaan murhauttaja sukuhaaroineen jätettiin isänperintöä vaille.[1218] Vankkaan käsitykseen sekä virallisen että epävirallisen kontrollin heikkoudesta Inkerillä oli omaan elämänhistoriaan perustuvat syynsä.

1218. Nehrman 1756, V:II:80.

Laakkonen surmattiin Inkerin uhkailemassa aikataulussa: jo ennen seuraavia käräjiä. Ruumiinpesijäisissä Inkeri-tytär tarjosi yhdelle todistajalle kolmea ruistynnyriä ja kahta riikintaaleria, jotta tämä vaikenisi näkemästään oikeudessa. Luultavasti todistajia oli lievissä rikoksissa mahdollistakin vaientaa, mutta isänmurhan ollessa kyseessä todistajat eivät aineellisista etuisuuksista piitanneet, vaan kertoivat oikeudessa tapauksesta sen, minkä tiesivät.

Koska Laakkosen tytärtä ja vävyä vastaan kootut aihetodisteet riittivät murhatunnustuksen puuttuessa vain puoleen näyttöön, Kiteen ja Kesälahden käräjät tuomitsivat Inkerin syyllisyyden tulevaisuuden huomaan. Sen sijaan silminnäkijätodistukset vanhempien pahoinpitelystä riittivät siihen, että Inkeri Laakkonen tuomittiin sekä ali- että hovioikeudessa 30 vitsaparin ruumiinrangaistukseen ja häpeärangaistukseen.

Korkein oikeus puolsi Inkerin sulkemista murhasta epäiltynä tunnustusvankeuteen. Tuomiota perusteltiin tämän luonteisille tapauksille ominaiseen retoriseen tapaan sillä, että Inkeriä pidettiin rikospaikkakunnalla yleisesti murhaan syyllisenä ja tämän vapaaksi pääsy herättäisi seudulla voimakasta pahennusta. Laakkosen aviomiehen syyllisyys murhan osallisuuteen jätettiin yhä tulevaisuuteen.

Oikeudenkäynnin lopullisesti päätyttyä Inkeri jatkoi itsepintaisesti prosessia ja anoi huonoon terveydentilaansa vedoten vitsarangaistuksen muuntamista vesileipävankeudeksi. Lääkärinlausunnon perusteella tähän myönnyttiin. Tästä intoutuneena Inkeri anoi KM:lta poispääsyä myös tunnustusvankeudesta. Saadakseen vetoomuksilleen myötätuulta Inkeri vannoi syyttömyyttään rikokseen, josta hänet oli tunnustusvankeuteen määrätty. Hän valitti isän kuolemasta murtuneen sydämensä suorastaan murskautuvan murhasyytöksistä ja vetosi myös äidittä jäävien lastensa kohtaloon.

Inkeri jäi telkien taakse Tukholmaan. KM ei heltynyt armoon, koska todisteita Inkeriä vastaan pidettiin äärimmäisen raskauttavina.

Tilattu murha painoi Klaus Tolosen omallatunnolla raskaampana kuin tämä oli osannut ennakoida. Laajemminkin on pääteltävissä, ettei yksinomaan raha rikosmotiivina riittänyt vaientamaan rikoksentekijän sisäistä syyttävää ääntä, vaan rikoksella tuli monesti olla syvempi, henkilökohtaisesta menetyksestä tai loukkauksesta kummunnut subjektiivinen oikeutus. Papiston pitkäjännitteinen ja kaunopuheinen suostuttelu tehosi elokuussa 1796 palkkamurhaajaan. Tämä tunnusti murhanneensa Antti Laakkosen Inkerin itsepintaisten pyyntöjen ja tämän lupaaman yli 55 riikintaalerin palkkion tähden.

Tolonen kertoi jääneensä lopulta ilman palkkiotaan, mihin viittaa myös se, ettei tämän ollut havaittu äkkirikastuneen murha-ajankohdan tietämillä. Palkkamurhaaja vapautti oikeudessa Inkerin puolison Antin epäilyistä ja kertoi tämän yrittäneen pikemminkin estää murhaa. Tolosen todistus saattaa olla valheellinen, sillä eräs kylän asukas kertoi oikeudelle vävyn yrittäneen suostutella häntä hukuttamaan apen, kun tämä oli kalastamassa. Laakkosen pariskunnalla saattoi myös olla yksimielinen päämäärä, isäntä-Laakkosen murhaaminen, mutta erimielisyyttä teon toimeenpanijasta. On myös mahdollista, että aviomies oli jotenkin onnistunut lahjomaan kuolemantuomiota jo odottaneen Tolosen vaikenemaan omasta osuudestaan rikokseen.

Klaus Tolonen ilmiantoi veriteon taivuttelusta vielä yhden talollisen, Mikko Laakkosen, jonka sukulaisuussuhde muihin syytettyihin ei selviä oikeuden pöytäkirjoista. Tämä Laakkonen oli asiaa edistääkseen antanut Klaulle murhapäivänä viinaa. Inkeri itse oli päivän mittaan yhtynyt toimeen sillä seurauksella, että Tolonen lähti lopulta Laakkosen talolle ympäripäissään täyttämään murhan.

Vaikka Klaus Tolonen tunnusti murhan, toimeksiantaja Inkeri Laakkonen kiisti rikoksen edelleen järkähtämättömästi. Tolonen tuomittiin palkkamurhasta menettämään oikea kätensä, mestattavaksi ja teilattavaksi. Katumusta osoittanut Klaus Tolonen teloitettiin helmikuussa 1798.

Inkeri Laakkonen menehtyi synnytykseen Tukholman kehruuhuoneella syksyllä 1798. Ennen kuolemaansa Inkeri tunnusti vankilapapille isänmurhan. Tämän lisäksi hän kevensi omaltatunnoltaan toisenkin vakavan rikoksen: lapsenmurhan, jonka hän oli tehnyt runsasta kymmentä vuotta aiemmin 16- tai 17-vuotiaana. Lapsen isää Inkeri ei maininnut, vaan totesi pelkästään, että lapsi oli siinnyt luvattoman sukupuolisuhteen seurauksena (*oloflig beblandelse*). Kertomus ei millään tapaa viittaa esimerkiksi sukurutsaan, mikä tietysti selittäisi Inkerin kaunaista suhdetta isäänsä. Inkeri Laakkosen tekemää lapsenmurhaa ei koskaan ollut ilmiannettu viranomaisille. Inkeri kertoi avautuneensa tapahtuneesta vain muutamille läheisilleen. Nainen tunnusti sairasvuoteella katuvansa kaikkia syntejään,[1219] mikä ajan uskonkäsitysten mukaan riitti pelastamaan tämän sielun. Kehruuhuoneen pappi myönsi Inkerille synninpäästön ja luonnehti oikeusviranomaisille tunnustusta luotettavaksi. Samassa paikassa ja samaan aikaan myös eräs tammelalainen tunnustusvanki kevensi syntikuormaltaan aviomiehensä murhan.

Inkeri Laakkosen rehvastelevan suulauden kylänväen edessä selittää hänen oma henkilöhistoriansa. Paljastumatta jäänyt lapsenmurha ja tapahtuneen kanssa eläminen oli mitä ilmeisimmin valanut häneen osin katteettomankin uskon siihen, ettei rikos selviäisi oikeudessa. Nuoren ja tietämättömän tytön tekemä lapsenmurha saattoi todistajien – vaikkakaan ei lainsäätäjän – silmissä olla puolustettavampi teko kuin ahneuden ja vihan höystämä rikos neljättä ja viidettä käskyä vastaan. Siksi epävirallinen kontrolli tällä kertaa toimi ja teon tausta selvisi todistajan lausuntojen perusteella viranomaisillekin. Avoimeksi jää, oliko Inkerin uskomuksella rangaistuksetta selviämisestä laajempikin perusta Kiteen seudun oikeuskulttuurissa: henkirikosten salailun yleisyys.

Taipumukseen tunnustaa syytteet papiston taivuttelun alla vaikuttivat elementit, jotka olivat kytköksissä rikoksen teonpiirteisiin, motivaatioon ja ennen kaikkea rikollisen yksilöpsykologiaan, mahdollisen katumuksen heräämiseen. Murhaaja saattoi ihmetellä itsekin tekoaan, joissain tapauksissa toisaalta myös tunnustaa avoimesti vaikuttimekseen esimerkiksi kostonhalun haluamattakaan yrittää välttyä rikoksen seuraamuksilta.

Pääsääntöisesti voimakkain tunnustamisen motiivi oli kuitenkin uskonnollinen: halu pelastaa oma sielu juuri ennen odotettavissa olevaa kuolemaa.[1220] Näin toimivat myös varkaudesta epäillyt tunnustusvangit.[1221] Monessa tapauksessa syytetty ehti menehtyä ennen kuin raportti tunnustamisesta ennätti oikeusviranomaisten tietoon. Murhaajia ajoi tunnustamaan sielun kohtaamasta jumalallisesta kurituksesta, sillä tunnustus oli aikakauden uskonnollisten käsitysten mukaan edellytys synninpäästöön ja pelastumiseen iäisyydessä. [1222] Kovaniskaisimmatkin itäsuomalaiset murhaajat tunnustivat yleensä tekemänsä rikokset kuolemansa alla, eihän maan päällä silloin ollut enää mitään menetettävää. Ajoitus osoittaa, että rikoksentekijä koki uhkan omasta kadotuksestaan selvästi voimakkaammaksi pelotteeksi kuin solidaarisuuden velvoitteen: verivelkaopin mukaisen käsityksen koko valtakunnan

1219. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1798, Ece 46, no 4; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1798, Di 33, no 4; Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni v. 1797, Di 32, no 1; ibid. designaatioluettelot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 27.
1220. Ylikangas 1976, s. 211.
1221. Koskelainen 2001, s. 128.
1222. Vrt. esim. Elias (1939) 1994, s. 164.

perikadosta yhden ihmisen rikkomuksen tähden.[1223] Siksi voidaan väittää, ettei mainitunlainen syytteiden tunnustaminen varsinaisesti merkinnyt syyllisyyden kulttuurin leviämistä. Ruotsalaisessa uuden ajan alun yhteiskunnassa nk. syyllisyyden kulttuurin eteneminen sai pontta – individualisaatiota selittävän taloudellisen modernisaation ohella – ankarista julkisista rangaistuksista sekä luterilaisen papiston jakamasta, katumuksen tunteisiin vetoavasta tapakasvatuksesta. Tältä kannalta oli sivuseikka, että syyllisyyden eli sisäistetyn kontrollin lähdettä pyrittiin rakentamaan ulkoisella uhkalla tuonpuoleisesta rangaistuksesta, sielun autuuden menettämisestä.[1224]

Foucault'n teesi sieluun kohdistettujen rangaistusten vähittäisestä esiinmarssista asettuu toiseen valoon arvioitaessa rikollisten taipumusta kiistää rikoksensa. Länsimaisessa oikeusjärjestelmässä rangaistuksen ensisijaiseksi kohteeksi tiedetään esiteollisena aikana rikollisen ruumis. Rikollisen saarnattiin menettävän sielunsa iäisen autuuden, jos tämä syytteet kiistämällä vältti rangaistuksen.[1225] "Sielu" oli pääoma, joka jäi jäljelle rangaistavan ruumiin jo hävittyä. Moraaliteologisesti rikoksentekijä hoiti oman mielensä tai sielunsa rankaisemisen itse, mutta toimenpiteen aika koitti vasta iankaikkisuudessa.[1226] Seikkaan on kätkeytynyt valinnan mahdollisuus, kiistäminen tai tunnustaminen. Tällaisen oppikehikon suurin uhka oli vanhatestamentillisesta ajatusmaailmasta irrallaan elävien rikoksentekijöiden kasvava joukko. Ilmeisesti tähän ryhmään kuului perinteisesti myös suuri osa ortodokseista, joiden taivuttelu koitui joissain tapauksissa luterilaisen papin epäkiitolliseksi tehtäväksi.[1227] Papintodistusten perusteella murhaajat olivat keskimäärin erittäin tietämättömiä kristinuskon peruskappaleistakin. Jos tietämättömyys uskonkappaleista tarkoitti sitä, ettei rikoksentekijän näkemys kuolemanjälkeisestä elämästä vastannut kristinuskon näkemyksiä, kuolemanrangaistuksella ei ollut sovitusaktina minkäänlaista merkitystä, ja sen toimeenpanoa piti tietysti välttää loppuun asti.[1228]

> Ilomantsin nimismies Nygren syytti talollista Juho Savolaista, hänen sisartaan Helenaa, Savolaisen puolisoa Elina Airaksitarta ja uhrin sulhasta, uudistilallista Antti Kärkkäistä uudisasukkaan lesken Maria Tikan heinäkuun 18:ntena 1793 tapahtuneesta murhasta. Marian ruumis oli löytynyt upotettuna Haukilampeen.[1229]
>
> Vaimolleen Juho Savolainen oli kertonut väijyneensä aitauksen takaa kaurakaskella ollutta Mariaa aikomuksenaan surmata nainen. Syynä oli halu kostaa vääryydet, joita hän koki kärsineensä Marian takia. Kun Juho oli nähnyt Maria Tikan menevän metsään heinää niittämään, tämä lähti sisarensa Helenan kanssa varkain Maria Tikan perään. Marian aloitettua työnsä Juho kävi häneen kiinni, veti hiuksista maahan ja murskasi kivellä Marian pään. Tämän jälkeen Juho sitoi Helenan kanssa Marian jalat yhteen. Yhdessä Juho ja sisar Helena kantoivat ruumiin Haukilammelle, kävivät hakemassa kotoa vanhoja

1223. Opin perusprinsiippi lausutaan esim. teoksessa Thunander 1993, s. 57–58; Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 56–57.
1224. Vrt. esim. Ferrer 2001, s. 147–148, 164–168.
1225. Esim. Anners 1965, s. 18–19.
1226. Vrt. esim. Anners 1965, s. 19.
1227. Tuomarit vetosivat siihen, että rikollisista vain jumalattomimmat kiistivät syytteet. Vrt. Anners 1965, s. 199.
1228. Vrt. Anners 1965, s. 37.
1229. Tapauksen tiedot perustuvat: VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1793, Di 28, no 98; v. 1794, Di 29, no 4; v. 1795, Di 30, no 4; v. 1796, Di 31, no 2; RA: HDP 7.12.1795, 7.9.1802.

tuvan katosta pudonneita lautoja ja valmistivat niistä lautan, jonka päälle he sitoivat Marian ruumiin pajunvitsojen avulla. Tämän jälkeen kaksikko souti ruumiin järvelle ja upotti sen. Teon silminnäkijäksi joutunut Juhon 9-vuotias kuuromykkä poika vahvisti vaimon kertomuksen.

Niin kylmäverinen ei Savolainenkaan ollut, ettei olisi alkanut vapista kauttaaltaan nimismies Nygrenin saavuttua hänen luokseen tiedustelemaan Maria Tikan liikkeitä. Juho oli vastannut epätavallisen pelokkaana, ettei ollut nähnyt Mariaa useisiin päiviin. Marian etsintöjen aikana Juho oli yrittänyt hävittää surmapaikalta Haukilammelle jättämiä jälkiään ja yrittänyt johdattaa etsijöitä kauemmaksi surmapaikalta. Kun ruumis löytyi, Juholla oli ollut vaikeuksia saada sanaa suustaan ja vastata hänelle esitettyihin kysymyksiin. Käräjillä Juho kertoi olleensa surman tekoajankohtana kaskea kaatamassa Helena-sisarensa kanssa Löyttyvaarassa suhteellisen kaukana Haukilammelta. Lähistöllä työskennelleet talonpojat kuitenkin todistivat, ettei paikalta ollut kuulunut minkäänlaisia työnteon ääniä eikä sieltä tutkinnassa myöskään löytynyt vastikään hakattuja raiviota. Savolaisen vaatteet olivat olleet surmapäivänä läpikotaisin veressä.

Surmaa seuranneina päivinä – ennen kuin pitäjänväellä oli mitään tietoa Maria Tikan kohtalosta – Helena ja Juho jo levittivät puheita, että uhrin sulhanen Antti Kärkkäinen, jonka kanssa Juho Savolainen asutti puoliksi maatilaansa, olisi hakannut kivellä hampaat Marian suusta ja hukuttanut tämän Haukilampeen. Helena yritti harhauttaa kuulijoitaan uskottelemalla, että Kärkkäinen tulisi leimaamaan Juho Savolaisen murhaan syylliseksi, koska Savolaisen tiedettiin tunteneen vihaa ja kostonhalua Mariaa kohtaan. Kaunan aiheeksi tunnettiin se, että Savolainen oli tuomittu käräjillä varkaudesta Marian ilmiannon perusteella.

Kun ruumis löydettiin, lääkäri laati lausunnon kuolinsyystä. Maria Tikalta oli murskattu alempi leukaluu, lisäksi tältä oli katkottu useita hampaita jollain kovalla esineellä. Varsinainen kuolinsyy oli kallonmurtuma vasemman ohimon kohdalla, joka oli aiheuttanut aivoverenvuodon. Uhri oli menehtynyt siihen välittömästi ja upotettu sitten järveen.

Juho ei kyennyt vähäisimmässäkään määrin todentamaan syytöksiään vainajan sulhasta Antti Kärkkäistä vastaan. Ilomantsin käräjät vapauttivat syyskuun 14:ntena 1793 uhrin sulhasen ja pääsyytetyn vaimon Elina Airaksittaren murhaepäilyksistä. Sen sijaan alioikeus luonnehti Helena ja Juho Savolaista vastaan tutkinnassa koottua näyttöä erittäin raskauttavaksi siitä huolimatta, että nämä kiistivät eikä silminnäkijöitäkään ollut. Syytetyt tuomittiin alioikeudessa MB XII luvun perusteella mestattaviksi, Juhon ruumis tämän jälkeen teilattavaksi ja Helenan poltettavaksi roviolla.

Vuosia kestäneiden tutkimusten jälkeen Vaasan hovioikeus totesi Juhoa ja Helenaa vastaan kootun näytön huomattavan raskauttavaksi. Syytetyt olivat selvästi riistäneet Maria Tikan hengen ennalta suunnitellusti ja harkiten. Koska syytetyt kuitenkin kielsivät yksituumaisesti tekonsa eikä teolle ollut jäävittömiä silminnäkijöitä, heitä ei laillisen näytön puuttuessa voitu julistaa syyllisiksi murhaan.

Hovioikeus lausui silti, että syytettyjä pidettiin paikkakunnalla yleisesti Marian murhaajina. Tämän vuoksi olisi erittäin ”arveluttavaa ja pahennusta herättävää” päästää syytettyjä vapaalle jalalle. (Pitäjässä kulki vapaana samoina vuosina mm. varkaaksi taantunut Mikitta Jäkin, jonka tiedettiin murhanneen lankonsa vuonna 1787. Tämän syyllisyys oli jätetty hovioikeudessa tulevaisuuteen.) Hovioikeus ehdotti KM:lle Juhon ja Helenan tuomitsemista tunnustusvankeuteen. Koska ainoastaan tunnustus uupui langettavasta tuomiosta, korkein oikeus puolsi ehdotusta ja tuomitsi Juhon 25.2.1796 soveliaaksi ajaksi Viaporin linnoituksille ja Helenan Tukholman kuritushuoneeseen työvankeuteen. Papiston tuli tavan mukaan suostutella epäiltyjä säännöllisin väliajoin tunnustamaan tekonsa ja lähettää kunkin vuoden lopussa hovioikeuteen kertomus painostustoimien etenemisestä.

Syytettyjen puolisot anoivat avioeroa, mutta KM ei myöntänyt siihen mahdollisuutta perustellen päätöstään sillä, ettei epäiltyjä ollut tuomittu elinkautiseen, vaan ainoastaan "soveliaan" mittaiseen (*på behagelig tid*) tunnustusvankeuteen. Avioeron kieltäminen tunnustusvangeilta saattoi olla painostuskeino todistajia vastaan, sillä kasasi puolisoille paineita saattaa prosessi jollain tavoin loppuun.

Helena Savolainen anoi vuonna 1802 pääsyä vapaalle jalalle perustellen hakemustaan sillä, ettei hänen syyllisyydelleen ollut ilmaantunut uutta näyttöä [RB XVII:32 edellyttämällä tavalla]. Korkein oikeus ei nähnyt mitään syytä puoltaa ehdotusta, koska Helenaa pidettiin edelleen "raskaimmalla mahdollisella tavalla epäilyksenalaisena" tekoon. Juttu otettaisiin välittömästi uuteen käsittelyyn vain, mikäli epäillyt aikoisivat tunnustaa teon. Näin ei kuitenkaan tapahtunut: Juho kuoli varsin nopeasti linnoituksilla, Helena vaikeni vuosien ajan, kunnes aika hänestäkin jätti.

Oikeusjärjestelmä oli henkirikosten käsittelyn valossa oikeustieteellisesti looginen ja ennustettava. Syytettyjä ihmisiä koskeneet oikeudelliset premissit eivät kuitenkaan olleet totuudenmukaisia; vakaviin rikoksiin syyllistyneet eivät toimineet järjestelmän olettamalla tavalla.

Surmaaminen rankaisevana kontrollina

Oman käden oikeus ja oikeussuojattoman edun puolustaminen

Henkirikosten motivaatioperusteiden mahdollinen rationaalisuus on pohdituttanut tutkijoita lukuisissa yhteyksissä.[1230] Spierenburg on sosiaalipsykologisia teesejä soveltaen pelkistänyt henkilökohtaisen väkivallan luonteen muuntumisen modernisaatiomalliksi, jonka nelikentän akseleina ovat väkivallantekijän persoonallisuutta eriyttävät impulsiivisuus ja välineellisyys sekä rituaalisuus ja rationaalisuus, jotka kertovat rikoksen motivaatiosta.[1231] Henkilökohtaistakin väkivaltaa osuvammin malli kertoo ehkä rakenteellisen väkivallan muodoista: rangaistusjärjestelmän uudistumisesta. Rituaalinen ja kostava väkivalta eli kuninkaan valtaa demonstroineet rangaistusnäytelmät katosivat järkiperäisten, rikollisen parantamista tavoitelleiden seuraamusmuotojen tieltä. Työrangaistuksissa seuraamus oli myös valtiolle koituvan hyödyn väline.[1232] Toisaalta Österberg näkee myös julkiset kuolemanrangaistukset päämäärärationaaliseksi menettelyksi niiden pelotteellisen tavoitteen perusteella.[1233]

Psykodynaaminen lähestymistapa kyseenalaistaa Spierenburgin lähtökohdakseen ottaman ajatuksen henkirikosten motivaatiopohjan järkiperäistymisestä. Surmatekojen rakenteellisessa perustassa on aikakaudesta riippumatta

1230. Spierenburg 1994, s. 705–715; Jansson 1998, s. 72.
1231. Spierenburg 1994, s. 703–708; Spierenburg 1999, s. 113 ja ss.
1232. Nousiainen 1993, s. 52; myös Garland 1994, s. 96 ss.
1233. Österberg 1994, s. 12–13.

ajan kulttuuriseen koodiston kautta avautuva sisäinen mielensä;[1234] aineellisen eduntavoittelun lisäksi yhteisön arvostuksissa ovat painaneet myös aineettomat hyödykkeet. Esimerkiksi Donald Blackin, Jonas Liliequistin[1235] tai Heikki Ylikankaan tulkinnat henkirikosten vaikuttimista ovat tässä suhteessa funktionalistisia; niissä myös esiteollisen ajan henkirikoksista on tavoitettu oma järkiperäinen ja yhteisöä koossapitävä logiikkansa, jäljitettiinpä arvovalintojen määrääväksi tekijäksi arvorationaalinen toiminta eli esimerkiksi maskuliininen kunniakoodisto tai päämäärärationaalisuus, kuten hengen ja kiinteän omaisuuden suojaa sivuavien oikeushyvien valvonta. Tietyissä tilanteissa nämä tekijät vaativat valta- tai alakulttuurin sanelemina emotionaalista, väkivaltaistakin reagoimista.[1236] Lain ulkopuolinen väkivaltainen riidanratkaisu on erityisen järkiperäistä toimintaa, mikäli väkivallan tiedetään jäävän vaille oikeudellista tai yhteisöllistä reaktiota, rangaistusta. Väkivallan luonne voi olla välineellistä eli tavoitella pikemmin tiettyä päämäärää kuin toisen vahingoittamista myös silloin, kun se on spontaania. [1237] Siksi esimerkiksi alakulttuurista kunniakoodistoa vahvistavat henkirikokset ovat omista lähtökohdistaan arvorationaalisesti mielekkäitä, vaikkakin yhtä lailla myös impulsiivisia ja rituaalisia veritekoja.[1238]

Yhdysvaltalainen oikeussosiologi Donald Black on muotoillut teorian oman käden oikeudesta tai oma-avusta *(self-help)* sosiaalisen kontrollin muotona.[1239] Black lähestyy rikollisuutta eräänlaisena oma-apuna, riidanratkaisuna ilman viranomaisia. Tästä näkökulmasta käsin suuri osa henkirikoksista voidaan mieltää epävirallisen kontrollin manifestaatioksi. Lainkäyttäjän silmissä tämä sosiaalisen kontrollin ilmaisu on tietenkin yksinomaan rikollista ja tuomittavaa. Blackin teesejä esitellyt Janne Kivivuori soveltaa niitä 1900-luvun lopun suomalaisten henkirikosten analyysiin.[1240] On syytä punnita myös sitä, niveltyvätkö Blackin keskeisimmät teesit empiiriseen kokonaisuuteen tarkasteltaessa uuden ajan alkuvuosisatoina tapahtuneita henkirikoksia.

Black näkee, että henkilökohtainen väkivalta oli esimoderneissa yhteiskunnissa rankaisevan kontrollin ja oman käden oikeuden normaali muoto.[1241] Siksi – eräänlaisen vastavuoroisen vaihdon periaatteen mukaisesti – väkivalta on näissä yhteiskunnissa yleistä. Rankaiseva mutta epävirallinen kontrolli, esimerkiksi verikosto, on ominaisinta valtiottomille yhteiskunnille. Varhaisessa valtiossa samaa rankaisevaa kontrollia ilmentävät esimerkiksi kaksintaistelut, jotka jo Beccarian tulkinnan mukaan olivatkin seurausta julkisen vallan tarjoaman oikeusturvan heikkoudesta.[1242] Uuden-

1234. Keltikangas-Järvinen 1978, s. 21.
1235. Liliequist 1999, s. 185.
1236. Ylikangas 2000, s. 44–47; Liliequist 1999, s. 189.
1237. Berkowitz 1962, s. 48.
1238. Vrt. vastakkainen näkemys, Spierenburg 1994, s. 704–705.
1239. Black 1984 a; 1984b. Blackin näkemyksiä esiteltäessä ”sosiaalisen kontrollin” käsite on jatkossa lyhennetty termiksi ”kontrolli”. Muuta syytä käsitteen typistämiselle ei ole kuin kielellinen sujuvuus ja ymmärrettävyys.
1240. Kivivuori 1999, s. 75 ss.
1241. Black 1984a, s. 6–7; Black 1984b, s. 8, 10. Joissain valtiottomissa yhteiskunnissa henkirikosta jopa pidetään reaktiona rikokseen, ei rikoksena sinänsä, Black 1984a, s. 2.
1242. Black 1984a, s. 13.

aikaisessa valtiossa molemmat käsitellyt instituutiot on sanktioitu henkirikoksina; käytännössä ne täyttäisivät yleensä murhan tunnusmerkit. Tämä horjuttaa jossain määrin perinteistä käsitystä impulsiivisista veriteoista esimodernille ihmiselle ominaisena henkirikoksena.

Valtiovallan uuden ajan alussa omaksuma legitiimin väkivallan käytön eli rankaisuvallan monopoli jäi kuitenkin vain rajalliseksi, teoreettiseksi ja hypoteettiseksi. Valtiollisen rikoslain ja yksityisen oman käden oikeuden välinen taistelu ei todellisuudessa missään tapauksessa tyrehtynyt keski- ja uuden ajan taitteessa.[1243] Laki oli kuitenkin se väline, jonka avulla väkivaltaisen oman käden oikeuden institutionalisoiduimmat muodot vähitellen juurittiin.

Kontrollin tarpeisiin vastaava rikos, esimerkiksi tappaminen, voi Blackin mukaan ilmaista "valtiotonta tilaa" *(statelessness)* kaikentyyppisissä yhteiskunnissa ja yhteisöissä. "Valtiottomuuden" muodot vain poikkeavat toisistaan. Väkivaltainen oman käden oikeus on uusimpinakin aikoina yleisintä tilanteissa, joissa lain apua on vähiten saatavilla. Julkisen vallan sovitteleva ote ei välttämättä ulotu edelleenkään ratkaisemaan esimerkiksi läheisimpien ihmisten keskinäisiä ristiriitoja. Yhteiskuntamuodosta riippumatta sukulaisten ja puolisoiden kesken on yleisimmin tukeutuminen epäviralliseen, joskus väkivaltaiseksikin yltyvään riidanratkaisuun.[1244] Tilanne on rinnakkainen myös monissa kiistoissa, joiden osapuolet koostuvat alimmista yhteiskunnallisista kerrostumista: marginaaliryhmien sisäisellä konfliktinhallinnalla on taipumus jäädä oikeuslaitoksen ulottumattomiin.[1245] Historiallisesti tätä ilmiötä havainnollistaa uuden ajan taitteessa tapahtunut henkirikosten tekijäkunnan sosiaalisen aseman painopisteen aleneminen.

Ajatuskehikko, jossa henkirikosten vaikuttimien valtaosa nähdään pyrkimyksenä epävirallisen kontrollin toteuttamiseen, tukee ajattelua yhteiskuntasopimuksesta. Black tunnustaa innoittuneensa etenkin Thomas Hobbesin argumentaatiosta ja uskoo vakaasti, että legitiimin valtiollisen lain[1246] puuttuminen johtaa käytännössä eräänlaiseen "kaikkien sotaan kaikkia vastaan".[1247] Black arvioi rankaisevan lainkäytön varioivan käänteisesti muiden sosiaalisen kontrollin muotojen, kuten kompensaation, sovittelun ja terapeuttisen kontrollin kanssa. Rikoslaki on vahvempi (ankarampi) muunkaltaisen normatiivisen elämän ollessa heikkoa ja päin vastoin.[1248]

Blackin näkemykset taipuvat notkeasti empiirisiin havaintoihin itäsuomalaisista henkirikoksista 1700- ja 1800-luvun taitteessa. Henkirikosten oikeudellinen repressio oli Itä-Suomessa – esimodernille rangaistusjärjestelmälle ominaisesti – satunnaista mutta ankaraa. Tehottomuus ja kattamattomuus teki repressiosta eli rikosten torjunnasta heikkoa. Ohuimmaksi se jäi kaikkein väkivaltaisimmilla seuduilla. Hauraaseen oikeudelliseen kontrolliin

1243. Black 1984a, s. 13.
1244. Black 1984a, s. 3–19.
1245. Black 1984a, s. 17–18.
1246. Lain (Law) käsitettä käytetään englannin kielessä myös hallinnan ja oikeudenkäytön merkityksessä.
1247. Vasta Hobbesin seuraajat täydensivät ajattelua muistuttamalla esimerkiksi pienyhteisön suojelua tuottavasta merkityksestä.
1248. Black 1984b, s. 8. Black ei kuitenkaan väitä, että kaikkien edellä mainittujen kontrollin muotojen yhteismäärä olisi välttämättä ympäristöstä riippumaton vakio

kietoutuneet tekijät saattoivat johtaa myös itäsuomalaisia ihmisiä takertumaan käänteisiin sosiaalisen kontrollin muotoihin ja omavaltaisuuteen.[1249]

Yhteiskunnallisten tilanne- ja kontrollitekijöiden, yksilöpsykologian ja vaihtoehdottoman elämäntilanteen risteyksessä tapahtuu motivaatiopohjaltaan ja olosuhteiltaan identtisiä henkirikoksia.[1250] Henkirikos oli Savo–Karjalassa useimmiten seurausta pitkäaikaisista ristiriidoista. Kuolettavaan konfliktiin johtivat yleisimmin perheen tai kaskiyhtiön sisäiset kiistat (ks. henkirikosten motiiveista liitetaulukko VII). Pysyviä eripuran aiheita olivat mm. iäkkään sukulaisen huolto, sadon jako, yhtiön hajoaminen tai sen perustamisen ehdot.[1251] Tavallisimmin kohtalokas seuraus oli veljes- tai langossurma. Avioliittoon, aviouskollisuuteen, avioriitoihin ja liiton solmimiseen sekä kihlaukseen ja parisuhteeseen liittyneet konfliktitekijät kajastivat lähes yhtä monen veriteon taustalla. Perheeseen, yhtiöön ja avioliittoon kytkeytyneet ristiriitaisuudet peittivät henkirikosten välittömimmästä motivaatiopohjasta suurimman lohkon koko alueella, vähintäänkin noin kolmanneksen (Ks. liite VII). Aviovaikeuksista johtuneet henkirikokset yleistyivät vuosisadan vaihteeseen tultaessa, muut perheen tai yhtiön sisäisten ristiriitojen siivittämät verityöt sen sijaan suhteellisesti vähenivät.

Perhesidonnaisuus ei silti selitä itäisimpien seutujen voimakasta taipumusta väkivaltaan, sillä veljes- avio- ja yhtiöriidat johtivat suhteellisesti yhtä usein henkirikokseen kaikkialla Savo-Karjalan läänin alueella surmatekojen paikallisesta määrästä riippumatta. Pohjois-Savon pohjoisimmissa suurpitäjissä Kuopiossa ja Iisalmessa kappeleineen – joihin maakunnan henkirikollisuuden kasvu muutoinkin kasautui – yleistyivät tutkimusaikana sekä ryöstömurhat että kostomurhat. Karjalassa kostomurhien osuus sitä vastoin pieneni, mutta ne olivatkin olleet alun alkaen erityisen leimallisia alueelle. Myös rikollisten eliminointi surmaamalla kävi yhä harvinaisemmaksi. Tällaisten määrältään marginaalisten, mutta puhuttelevien rikosvaikuttimien suhteellinen hiipuminen voi kieliä siitä, että yleismaailmalliset rikollisen alakulttuurin ongelmien ratkaisumallit olivat väistymässä. Henkirikosten ominaisluonne kyllä raaistui edelleen, mutta vakavimpien veritekojen toimijoiksi nousivat vakiintuneen asujaimiston edustajat. Rikollisen alamaailman ongelmien ratkaisumallien yleisyys oli siis suorassa yhteydessä kaikkien henkirikosten määrään, muttei välttämättä laadulliseen ominaispainoon. Näiden motivaatiotyyppien kato oli Karjalassa selvä. Myös oman voiton pyyntiin tähtäävät henkirikokset, ryöstömurhat ja taloudelliseen hyötymiseen tähdänneet surmatyöt, lisääntyivät. Välineelliseen edunhankintaan olivat aktiivisesti osallisina myös karjalaisnaiset. Taloudelliset pyyteet olivat päällimmäinen rikosmotiivi myös silloin, jos henkirikos sai pontimensa esimerkiksi tilusriidoista.[1252]

Ryöstö-, kosto- ja palkkamurhien itäistä ja pohjoista tihentymää lukuun ottamatta useimpien henkirikosten vaikuttimet eivät Savo-Karjalassa vaih-

1249. Vrt. Muchembled 1989, s. 14-42; Elias 1994, s. 156–165.
1250. Vrt. esim. Keltikangas-Järvinen 1978,s. 19.
1251. Saman tyyppiset riidanaiheet olivat perheyhtiöissä muutoinkin yleisiä, Waris 1999, s. 181, 183, 185.
1252. Vrt. Ylikangas 1976, s. 95.

delleet mainittavasti. Henkirikosten törkeysasteen lisääntyminen ei siksi saa selitystä yksin niiden rakenteellista motivaatiopohjaa selvittämällä.

Oikeuslaitoksen uhrista sen selättäjäksiksi

Jokaisen henkirikoksen taakse kätkeytyy moninaisten motiivien kudelma. Välittömimmän syytekijän taustalta paljastuu sosiaalisen elämän koko kirjoon ulottuvia säikeitä, jolloin rikosten vaikuttimia on käytännössä epämielekästä pelkistää lukumääriksi; ne häivyttävät taakseen ihmisen itsensä.[1253] Montakin harkittua veritekoa voi lähtökohtaisesti luonnehtia frustraatio–aggressio-mallin termein kostoksi kurjistumisesta, tappion jälkeiseksi voimannäytteeksi tai omien ristiriitojen peilaamiseksi kanssaihmisiin.[1254]

Paikallisyhteisön jäsenten käräjien avulla harjoittama sosiaalinen kontrolli saattoi joskus leimata pikkurikkeistäkin syytetyn henkilön kotipaikkakunnallaan parantumattomaksi rikolliseksi.[1255] Kun paikalliset valikoivat epävirallisen kontrollinsa kohteeksi jonkun ei-toivotun henkilön, oli maineen kannalta suhteellisen merkityksetöntä, saiko syytetty rikkeistään lopulta langettavaa tuomiota. Todistelujärjestelmä suosi tahattomasti yksinkertaista porttiteoriaa: lievemmät rikokset avasivat tekijälleen ovet vakavampiin. Ilmiö johtui siitä, että tekijä oppi oikeudenkäyntien aikana tuomiokäytännön salat ja strategian, jolla välttää rangaistuksen.[1256] Vapauttavaan tuomioon tai syyllisyyden tulevaisuuteen jättämiseen riitti tutkimusaikana useimmiten pelkkä rikoksen kiistäminen. Esimerkiksi palkkamurhan osallisista Inkeri Laakkonen, Antti Piirainen ja Risto Sykkö olivat kaikki rikollisuuden kiertokoululaisia, syyllistyneet vakavaan rikokseen ennen kuin ryhtyivät henkirikoksen toimeksiantajiksi. Aikaisemmista rikoksista ei kuitenkaan ollut joko nostettu prosessia tai annettu langettavaa tuomiota.

Varkaaksi arveleminen herätti talonpoikaisyhteisössä inhon tunteita ja kävi siksi epäillyn kunnialle.[1257] Herjaus kalvoi pohjaa epäillyn nauttimalta yhteisölliseltä arvonannolta huolimatta siitä, ettei pelkkä varkaussyyte vielä suoranaisesti riistänyt virallista asemaa tai omaisuutta. Silmätikuksi joutuminen vaaransi yksilön yhteisöllisen, sen myötä taloudellisenkin aseman ja vahvisti rikollisia taipumuksia.[1258]

Rikolliseksi leimautuminen oli epäsuotuisa sosiaalinen voima, josta seuranneen vihan uhriksi joutui Ilomantsin Sonkajassa asunut kolmehenkinen perhe. Kruununtalonpoika Antti Sykkö, tämän vaimo Susanna Ahlholm ja Susannan 11-vuotias poika Mikko menehtyivät palkkamurhan uhreina syyskuisena yönä vuonna 1757. Tapauksen tutkintamateriaali on palanut. Tallella ovat vain Turun hovioikeuden päätöstaltiot eri syytettyjen osalta

1253. Erilaisten ilmiöiden tilastoinnin ongelmasta, ks. mm. Heikkinen 1996, s. 86.
1254. Ks. häädetyt rälssilampuodit ja poikansa murhannut Erkki Pellikka luvussa E.
1255. Leima merkitsee stigmaa, yhteisön yksilöön lyömää poltinmerkkiä, jolla hänet leimataan jollakin tavoin poikkeavaksi. Sosiaalinen kontrolli ja sen valikoituminen aikaansaa leimautumisen. Leimautumisteoriasta, ks. Lemert 1967, s. 141.
1256. Samaan ilmiöön viittaa Liisa Koskelaisen varkaita koskeva havainto: rikoksen uusijat kiistivät rikoksensa herkemmin kuin ensikertalaiset. Koskelainen 2001, s. 125.
1257. Thunander 1993, s. 75.
1258. Esim. Laitinen–Aromaa 1993, s. 122.

sekä erillisistä vankien karkaamisesta nostetuista prosesseista.[1259] Veriteon mahdollisiin taustavaikuttimiin on yritetty pureutua tuomiokirjojen lähiluvun avulla. Olen jäljittänyt Ilomantsin ja Suolahden käräjäkunnan vuosien 1748–1760 tuomiokirjoista kaikki ne riita- ja rikosasiat, joissa kolmoismurhan keskeiset osapuolet ja näiden lähiomaiset olivat mukana kantajana, vastaajana tai todistajana, jotta voisin selvittää toimijoiden ja uhrien keskinäisten suhteiden kehittymistä sekä sijoittumista yhteisöllisessä elämässä.[1260]

Antti Sykkö oli hallinnut vuosien ajan Sonkajassa kruununtilaa yhdessä isänsä Antin ja vanhemman veljensä Riston kanssa, kunnes jälkimmäinen oli alkanut vuodesta 1753 lähtien velkaantua muutamille karjalaistalonpojille ja paikalliselle rovastille Anders Norrgrenille. Velkoihin olivat osasyynä Risto Sykön hämäräperäiset liiketoimet ja välityskauppa, joihin veli Antti ei ollut osallistunut eikä siksi halunnut myöskään auttaa ahdinkoon joutunutta veljeään. Risto asui tilalla eri ruokakunnassa kuin veljensä Antti ja samanniminen isänsä, joka kuoli 1750-luvun puolessavälissä. Jo vuoden 1755 talvikäräjillä Antti vaati tilan jakamista niin, että Riston osuus käytettäisiin tämän velkojen maksuun. Risto jäi tilalle asumaan, muttei osallistunut enää tilan viljelyyn.

Riston oikeudellinen menneisyys oli tässä vaiheessa jo torantäyteinen. Sykkö oli vuonna 1750 joutunut naapuritalon emännän tekemän rauhanrikoksen kohteeksi; tämä oli nimittäin solvannut emäntää kutsumalla talon isäntää napalangokseen. Vaimo oli kimpaantunut sivellisyyttään kyseenalaistaneesta loukkauksesta ja käynyt Sykön kimppuun kahdesti. Toinen päällekarkaus oli tapahtunut maantiellä.[1261] Vaimo tuomittiin hovioikeudessa tierauhan rikkomisesta sakkorangaistukseen ja menettämään kunniansa.[1262] Hän sai kunniansa takaisin anottuaan armoa kuninkaalta perheenjäsentensä kohtaloon vedoten.

Sykköä epäiltiin myös paikallisiin talonpoikiin kohdistuneista varkauksista ja kaskiriitoihin liittyvistä vahingonteoista vuodesta 1751 lähtien. Ensimmäisessä varkausoikeuskäynnissä hän onnistui vapautumaan syytteistä puhdistusvalalla.

Risto Sykkö ajautui useissa velkajutuissa vastaajan asemaan 1750-luvun mittaan. Miehen omaisuus hupeni lopullisesti Loviisassa, jonne hänet oli viety tutkintavankeuteen talvella 1754. Vangitsemisperusteena olivat syytteet venäläisten kerjäläismunkkien laittomasta vangitsemisesta, maantieryöstöstä ja petoksesta. Sykkö oli puolustautunut ryöstösyytteitä vastaan väittäen, että oli luullut kerjäläismunkkeja metsärosvoiksi. Sykkö määrättiin vuodeksi linnoituksille tunnustusvankeuteen. Kun tämä oli suorittanut pakkotyövelvoitteensa, miehen syyllisyys rikoksiin jätettiin hovioikeudessa tulevaisuuteen.[1263] Tapaus kävi hänelle erittäin kalliiksi, eikä välttämättä tuntunut oikeudenmu-

1259. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1758, Hovioikeus maaherralle, D 20 a1, no 31, 57, 64, 71, 73; Rikoskertomukset, v. 1754–1758, Karjalan voutikunta, E 1. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1757, Di 2, no 46; Alistettujen asiain designaatioluettelot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1760, Di 3, no 2; v. 1761, Di 3, no 1; v. 1764, Di 4, no 1; v. 1765, Di 5, no 1; v. 1766–1767, Di 6, no 1; v. 1768–1769, Di 7, no 1; v. 1770–1771, Di 8, no 1; no 77; Di 8, no 1.

1260. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirjat, Ilomantsin ja Suojärven sk 1749, KO a 17, f 355–356; tk 1750, KO a 19, f. 139, sk 1750, KO a 19, § 10; § 22; § 28; § 35; tk 1751, KO a 20, § 30, § 32, § 45, sk 1751, KO a 20, f 325 sf; 330; 332b–333, 336 sf; tk 1752, § 10; § 17; 26 §; § 27; sk 1752, § 30; § 44; § 53; § 65; 66 §; 70 §; KO a 22, tk 1753, 5 §; § 19, 23 §; 24 §; 30 §, 43 §; 44 §; 45; sk 1753, 4 §; 11 §; 12 §; 15 §; 18 §; 19 §; 32 §; 35 §; 47 §; 54 §; 72 §; tk 1754, KO a 23, 11 §; 12 §; sk 1753; 14 §; 33; tk 1754; KO a 23, 31 §; tk 1755, KO a 24, 9 §; 10 §; 33 §; v. 1756 tk, KO a, 25, 25 §; 49 §; 73 §; 74; 90 §; v. 1756 sk, KO a 25, 12 §; 45 §; 55 §; 61 §; ylimääräiset käräjät 1757, KO a 26, 1 §, sk 1757, KO a 26, 19 §; tk 1757, KO a 26, 13 §; 26 §; 32 §; 66 §; ylimääräiset käräjät 12.9. 1758; KO a 27, 1 §; 34 §; tk 1759, KO a 28, 66 §; 74 §; 77 §; 79 §; 85 §; 87 §; 88 §; ylimääräiset käräjät v. 1759, Ko a 28, f 671 sf; sk 1959, 51 §; 56 §; sk 1760, KO a 59, 15 §, 31 §.

1261. Vuoden 1734 laissa myös naisen oli mahdollista syyllistyä rauhanrikokseen. Varhaisemmassa lainsäädännössä näin ei ollut. Thunander 1993, s. 86.

1262. Piipponen 1988, s 33.

1263. RA: JRR, v. 1755, s 737; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanona ja Savon lääni, Tunnustusvankiluettelo v. 1753–1754, Di 1.

kaiselta siksikään, että koko 1750-luvun ajan vaarallisia rosvoja todella parveili Ilomantsin ympäristössä.

Sykkö haastettiin vapautumisensa jälkeen välittömästi vuoden 1756 syyskäräjille vastaamaan velkajuttuihin ja vakavaan syytteeseen murtovarkaudesta. Oikeuteen joutui omaisuutensa, talokkaan asemansa ja maineensa menettänyt, taloudellisesti ja sosiaalisesti lannistettu mies, jolla oli hyvin vähän vaihtoehtoja saada enää symbolistakaan hyvitystä kadotetulle pääomalleen.[1264] Veljekset olivat sopineet keskenään, että Antti ottaisi Riston osuuden tilasta haltuunsa maksamalla Ristolle 200 kuparitaaleria ja kaksi tynnyriä rukiita, mutta jakoa ei vielä toimeenpantu. Häntä alettiin oikeuden pöytäkirjoissa kutsua loiseksi, vuoden 1759 talvikäräjillä mies mainittiin irtolaiseksi.

Samoihin aikoihin tapahtui Antti-veljen appiukon Antti Ahlholmin kotona suuri murtovarkaus, josta Ristoa epäiltiin vahvasti. Ristolla oli täysi syy olettaa, että veli Antti kääntyisi häntä vastaan julkisuudessa yhä voimakkaammin, sillä veli Antti oli yhdessä vaimonsa kanssa ilmoittautunut varkausjutun avaintodistajaksi. Tämä on ilmeisesti peruste, miksi Risto ilmeisesti päätti otattaa Antti-veljensä ja tämän vaimon Susanna Ahlholmin hengiltä. Myös vaimon poika ja Antin ottopoika Mikko Sivonen murhattiin.

Susannan ja Mikon surmaamiseen oli vähintään kolme mahdollista lisäsyytä. Susannan isä oli Antti Ahlholm oli myös kauppasaksa,[1265] jonka Risto väitti jääneen hänelle velkaa hevoskaupasta. Ahlholm itse kiisti käräjillä Sykön saatavat – ehkä Risto halusi kostaa velalliseksi kokemalleen henkilölle tämän tekemän varkausilmiannon mahdollisimman julmasti. Ahlholmin tiedettiin nimittäin pitäneen tyttärestään aina hyvää huolta; tämä oli useaan otteeseen ajanut Susannan taloudellisia etuisuuksia myös Ilomantsin käräjillä. Susannan Mikko-pojan surmaaminen saattoi laajentaa kostotoimen mittakaavaa, mutta oli mahdollista, että tämä joutui uhriksi myös siksi, ettei kenenkään teon silminnäkijän haluttu jäävän henkiin. Risto Syköllä saattoi olla myös intressejä saada kaikki tilan perilliset pois päiviltä: olihan lopullinen maatilan jako vielä toimittamatta. Antilta jäi kuitenkin henkiin yksi poika.

Susanna ja Mikko-poika uhrattiin ilmeisesti lisäksi siksi, jotta Antti Sykkö itse voitaisiin lavastaa vaimonsa ja ottopoikansa surmaajaksi. Todennäköisesti tätä tarkoitusta varten Antti Sykön ruumis paloiteltiin kahdeksaan osaan ja kätkettiin väliaikaisesti riiheen, josta jäänteet oli tarkoitus hävittää. Liikkeelle olisi voitu lähettää huhu, että Antti Sykkö olisi veritekonsa jälkeen paennut Venäjän puolelle.

Risto tahri omat kätensä vereen vain välillisesti. Hän oli suuren (todistaja)seurueen kanssa peninkulmien päässä murhapaikasta kalaretkellä, kun veriteko tapahtui. Arvatenkaan mies ei halunnut toimeenpanna lähisukulaistensa kolmoismurhaa itse, koska tajusi, että joutuisi siinä tapauksessa heti ensimmäisenä epäilyksenalaiseksi. Oikeudella oli kuitenkin aihetodisteiden perusteella vahvat syyt epäillä Sykköä murhatyön tilaajaksi. Hänen arveltiin palkanneen tai vähintäänkin suostutelleen kolmoismurhaan naapurinsa ja vanhan rikostoverinsa, kreikanuskoisen Teppana Huurinaisen, josta käytettiin hovioikeuslähteissä joskus virheellistä nimeä Hurinoff. Huurinainen oli ilmiannettu Ilomantsin käräjille samasta murtovarkaudesta kuin Risto Sykkökin.

Myös Teppana Huurinaisen elämää varjostivat varkaussyytteet ja riitajutut. Hänenkin sosiaaliset lähtökohtansa olivat nimellisesti olleet aivan kohtuulliset: nuorukainen oli viljellyt vanhempien veljiensä Levoskan (Leon) ja Feodorin kanssa kruununtilaa Sonkajassa. Isä Jaakko Huurinainen oli kuulunut talonpoikaissäädyn valitsijamiehiinkin[1266] – harvoin pääsi kreikanuskoinen näin tärkeään valtakunnalliseen tehtävään. Nuoret veljekset olivat kiivasluonteisia;

1264. Henkilökohtaisen hyvityksen tarve tunnustetaan yhdeksi väkivaltaa lietsovaksi tekijäksi etenkin silloin, jos tekijän oma sosiaalinen koodi ei kiellä ihmisten vahingoittamista tämän päämäärän saavuttamiseksi. Berkowitz 1962, s. 320.
1265. Saloheimo 1980, s. 233, 236.
1266. Saloheimo 1980, s. 275.

olipa eräs talon emäntä solvannut Levoskaa rosvoksi ja ryöväriksikin. Vanhempien veljesten vaellus tasaantui vuosien mittaan, mutta Teppana sen sijaan joutui vähitellen sosiaaliseen luisuun, josta todistavat monet 1750-luvun oikeudelliset tutkinta-asiakirjat: vuosikymmenen alussa hän toimi tuomiokirjan sivuilla talollisen poikana ja talonpoikana, mutta puolenvälin jälkeen Huurinainen mainitaan irtolaiseksi.

Ensimmäiset maininnat talonpoika Teppana Huurinaisesta koskevat Ilomantsin talvikäräjillä 1751 naapurustappelua, johon hän osallistui yhdessä veljiensä kanssa kaskinautinnasta syntyneen riidan vuoksi. Seuraavana vuonna hän kantoi käräjillä kahdesti kunnianloukkauksista, sillä hän yritti puhdistautua varkausepäilyistä, joita hänen suuntaansa sateli monelta suunnalta.

Ensimmäisenä Huurinainen oli manannut käräjille maineensa pilaamisesta sonkajalaisen nuoren talokkaan Antti Antinpoika Sykön. Antti Sykkö oli syyttänyt Ilomantsin talvikäräjillä vuonna 1752 Huurinaista ja tämän veljiä murtovarkaudesta, joka oli tapahtunut hänen talossaan. Samoilla käräjillä Huurinainen puolestaan ilmiantoi vastavuoroisesti Antti Sykön, ja väitti tämän syytelleen häntä häpeämättömästi kirkkotiellä. Huurinainen kertoi Antin tarttuneen puukkoonsa häntä jahdatakseen. Huurinaisella oli syytteidensä tueksi yksi todistaja. Huurinainen jatkoi puhdistautumisyrityksiään ja ilmiantoi vielä erään nuoren talonpojan siitä, että tämä yritti saattaa hänet syyttömänä huonoon maineeseen *(bringa honom i ont rykte)* väittämällä häntä varkaaksi, joka oli vienyt Antti Sykön rahat. Saman vuoden syksyllä Huurinainen valitti erään toverinsa kanssa oikeudessa, että joku oli kesän aikana repinyt heidän metsämajansa maan tasalle. Seuraavana vuonna Huurinainen ilmiannettiin siitä, että tämä oli lyönyt kirveenhamaralla erästä talonpoikaa, joka oli osallistunut hänen serkkunsa Trofimin talossa pidettyyn katselmukseen, jossa etsittiin anastettua omaisuutta.

Vuosikymmenen puolessavälissä Huurinainen oli jo liikkeellä varkaaksi tunnetun Timofei Lipitsäisen kanssa. Talonpoika Prokoi Karhapää syytti kaksikkoa siitä, että nämä olivat tukistaneet häntä maantiellä ja vieneet tämän myssyn. Huurinainen tuomittiin käräjärauhan rikkomuksesta vuonna 1756. Kovin köyhä mies hän ei tuolloin ollut, koska maksoi 40 hopeataalerin sakot heti.

Huurinaisen yritykset vaatia pitäjäläisiltä kunniallista kohtelua osakseen johtivat jo vuoden 1752 tietämillä päinvastaiseen lopputulokseen kuin hän oli tahtonut: alun perin ehkä aiheettoman varkaan maineen lisäksi Huurinaiseen lyötiin siveettömän miehen leima. Tätä Teppanan oli raskasta kantaa. Mies valitti serkkunsa Arhipan kanssa Ilomantsin vuoden 1753 syyskäräjillä, että he olivat erään ikävän ilmiannon vuoksi joutuneet naurunalaisiksi ja häpeään *(de emot dem skedd angifwelse, hafwa mäst lida smälek och folks utlöje)*. Aiheen julkiseen ivaan oli antanut oikeusjuttu, jonka käsittely oli todistelun vuoksi venynyt piinallisesti puolentoista vuoden ajan käräjiltä toisille. Tapaus koski 22-vuotiaan vajaamielisen rengin Riston ahdistelua. Nuorukaisen äiti Kirsti Rosilatar oli vuoden 1752 syyskäräjillä syyttänyt Teppanaa siitä, että tämä oli kaskitöissä ollessaan kohdellut hänen poikaansa väkivaltaisesti ja häpeämättömästi. Kirstin mukaan Teppana oli yhdessä serkkunsa Arhipan kanssa ensinnäkin repinyt ja leikellyt Riston hiuksia. Kirsti kertoi oikeudessa myös, että kaksikko oli kaatanut uhrinsa nurin, laittanut hänelle jonkinlaisen suukapulan, minkä jälkeen Teppana oli vielä heittänyt vetensä *(släpt sitt watn)* pojan kurkkuun. Teppana kiisti ilmiannon jyrkästi ja kertoi uskovansa, että hänestä muutoinkin pahaa puhunut Lauri Nuutinen oli johdattanut vähämielisen pojan kertomaan keksityn tarinan kirkkoherra Norrgrenille ja oikeudelle. Rikospaikalla olleet todistajat kertoivat nähneensä Teppanan vain tukistaneen vajaamielistä Ristoa hitusen ja Arhippa-serkun leikanneen häneltä muutaman hiuskiharan. Alioikeus vapautti Teppanan näytön puuttuessa syytteistä syksyllä 1753. Tämä tuomittiin sakkoihin kahdesta tukistuksesta, joihin hän olikin tunnustanut syyllistyneensä. Teppana maksoi tälläkin kertaa sakkonsa heti.

Oikeudenkäynnin jälkeen Teppana ei enää ollut mukana samoissa nautintariitoja koskeneissa oikeusjutuissa kuin maata viljelleet veljensä. Ilmeisesti tämä

ei enää harjoittanut aktiivisesti kaskielinkeinoa. Ehkä hänet eristi muista veljeksistä häpeä.

Huurinainen oli sekaantunut epämääräiseen siveysrikokseen jo vuosia aiemmin. Häntä syytettiin 1740-luvun lopulla osallisuudesta väkisinmakaukseen. Raiskauksen uhria Maria Pekosta nimitettiin hovioikeuden päätöksesä naikkoseksi *(qwins-person)*, pääsyytettynä puolestaan istui itse Antti Antinpoika Sykkö, mies jonka kanssa Huurinainen rikkoi sittemmin välinsä ja joka oli kahdeksan vuoden kuluttua menehtyvä Huurinaisen käden kautta. Tulevan murhaajan ja murhan uhrin syyllisyyttä raiskaukseen ei saatu todistettua pitävästi. Alioikeuden tuomari katsoi, että näyttö salavuoteuteen oli kuitenkin riittävä ja langetti Sykölle siitä sakot. Antin syyllisyyden puolesta täytyi olla jonkinlaisia aihetodisteita, sillä Ilomantsin nimismies ajoi syytettä yhdessä raiskauksen uhriksi epäillyn naisen kanssa.[1267]

Entäpä Risto Sykkö? Katkeroituiko hän veljelleen pelkästään siksi, että oli menettämässä osuutensa tilasta ja siihen perustuneen talonpojan asemansa tämän hyväksi? Menetysten kautta Sykön elämänhistoria avaa näkymän taloudellisten menetysten ja sosiaalisen vajoamisen syövereihin.[1268] Mainitunlainen klassinen turhautuminen oli aivan varmasti tapahtumien kannalta merkittävää. Taloudellisissa toimissaan yritteliäälle Ristolle teki elämäntilanteen heikkenemisen kuitenkin vielä vaikeammaksi sietää se, että pikkuveli Antti, joka oli menestynyt taloudenpidossa selvästi häntä paremmin, yritti murtovarkauksia todistamalla kääntyä häntä vastaan lopullisesti ja riistää häneltä viimeisenkin kytköksen talonpoikaiseen elämäntapaan. Aineellisen lisäksi Antti oli veljeään vastaan julkisesti kääntymällä viemässä häneltä näkymättömän pääoman viimeisiä rippeitä, sosiaalista verkostoa ja vähäistäkin mainetta. Turhautumiseen ja kunniaan liittyvät tulkinnalliset oletamukset jättävät silti monia kysymyksiä avoimeksi. Miksi varkaaksi jo tunnettu Risto Sykkö olisi kimpaantunut näin paljon juuri tästä syytteestä? Miksi veriteko oli myös poikkeuksellisen raaka, ilmeisesti kirveellä toimeenpantu kolmoismurha? On syytä epäillä, että veriteon takana piili muitakin syviä mentaalisia vaikuttimia. Nämä eivät ehkä niinkään kietoutuneetkaan pelkästään murhamiesten omaan, vaan *uhrin*, Antti Sykön, elämään. Antin 1740-luvun lopulla saama raiskaussyyte on langanpätkä, joka solmii yhteen Teppanan ja Risto Sykön motiivit murhata ja paloitella Antti. Antti Sykön tuomioistuinhistoria syytettyjen penkillä ei sitä paitsi rajoittunut epäilyihin väkisinmakauksesta. Risto Sykön ja Teppana Huurinaisen tavoin häntäkin oli epäilty käräjillä ensin petollisesta hevoskaupasta, kerran myös varkaudesta:[1269] Antin oikeudellisesti kyseenalainen, joskaan ei paikkakunnalla mitenkään poikkeuksellinen tausta luultavasti sinetöi osaksi miehen kohtalon.[1270] Risto Sykön olisi varmasti ollut vaikeaa antaa veljensä todistusta anteeksi. Täysin mahdottomaksi sovinnon kuitenkin teki toimeen kätkeytynyt kaksinkertainen epälojaalisuus, ensinnäkin veljessuhteen rikkominen. Toisekseen Risto ei pitänyt veljeään lain silmissä kovin paljon parempana kuin itseään, ainoastaan hyväonnisempana. Antti Sykkö tukeutui

1267. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet v. 1749, Hovioikeus maaherralle, D 11 a1, no 29.3.
1268. Esim. Spierenburg 1999, s. 113.
1269. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni v. 1757, Di 2, no 46.
1270. Varkauksista Karjalassa, ks. liite I.

oikeuslaitoksen apuun rikosmuodossa, jota hänen itsensäkin epäiltiin harjoittaneen. Anastamalla – todennäköisesti vieläpä yhdessä veljensä Riston kanssa – Antti oli menettänyt oikeudellisen omaisuuden suojansa toisten varkaiden silmissä.[1271] Varas ei voinut todistaa toista varasta vastaan rikkomatta alakulttuurista hiljaisuuden koodia, itäsuomalaista muunnosta ajalliset ja paikalliset kerrokset ylittävästä Omertan laista.

Tämäkään tuskin selittää tyhjentävästi Riston motiiveja. Kaikkein vahvimmat vaikuttimet Riston toimille löytyvät hänen aiemmista kokemuksistaan. Kuukausia tutkintavankeudessa virunut ja yhden vuoden Svartholman linnoituksilla pakkotyötä tehnyt mies ei halunnut enää toiste vaarantaa omaa henkeään Loviisan työlaitoksen viheliäisissä oloissa nälkiintymisen piinaamana ja kulkutautien uhkaamana. Mieluummin hän murhautti todistajat. Siksi murtovarkauden molemmat potentiaaliset todistajat piti tappaa, niin esteellisiä kuin nämä olivatkin. Tappamisen jälkien peitteleminen vaati myös uhrien lapsen surmaamista.

Pelkkä varkaussyyte tuskin olisi tehnyt Teppana Huurinaisestakaan kolmoismurhaajaa. Antti Sykön nostama kanne oli vain vähäinen lenkki häntä vastaan kohdistettujen ilmiantojen ketjussa. Häpeää ei pelkää se, joka sitä on jo riittävästi saanut.[1272] Mahdollinen palkkiokaan ei liene ollut Teppana Huurinaiselle tärkein murhan houkutin. Alakulttuurisesta näkökulmasta Antti Sykön tekemät varkaudet kyllä tietyllä tavalla oikeuttivat murhan motiivia, kostoa, mutta Huurinaista on todennäköisesti ajanut voimakkaimmin rikokseen se, että asukkaiden harjoittama mustamaalaus oli tehnyt hänen oman olonsa tukalaksi kotipitäjässä. Siveellisesti arveluttavaksi, näpistelyyn taipuvaiseksi konnanaluksi valmiiksi leimattu Teppana valitsi suurrikollisen tien. Antti Sykkö oli uhriksi siinä mielessä mitä soveliain, että tämä oli edellisen vuosikymmenen vaihteessa ensimmäisten joukossa aloittanut ilmiantokampanjan Huurinaista vastaan.

Teppanalle oli edullista lavastaa rikos Antin itsensä tekemäksi hävittämällä tämän ruumis, ikään kuin Antti olisi paikkakunnan tapaan lähtenyt pakosalle murhattuaan lähimpänsä. Ajatus epäilyksenalaiseksi joutumisestakaan ei välttämättä ollut Huurinaiselle niin vastenmielinen kuin jollekulle toiselle, päin vastoin, tässä saattoi piillä veriteon kätketty vaikutin: pelon, vallan liittyminen väkivaltaan tekee laittomuuksien harjoittajan verrannolliseksi normaalia yhteiskunnallista menestystä saaneeseen henkilöön – tämä toteutuu etenkin jos järjestysvalta ei kykene tukahduttamaan väkivallan harjoitukseen liittynyttä terroria.[1273] Jos Antti Sykön naamioiminen perheensä murhaajaksi epäonnistuisi, Teppana varmasti aavisteli, että kolmoismurha joka tapauksessa vaientaisi yleisen pilkanteon. Verilöyly tekisi Huurinaisesta paikkakunnan pelätyimmän miehen. Teppanalla ei ollut Ilomantsissa mitään menetettävää: hätätilanteessa hän voisi paeta helposti valtakunnan rajan ylitse käytännössä viranomaisten jäljittämättömiin. Rajan pinnan rikolliset olivat karkailleet Venäjälle menestykkäästi ylimuistisen ajan. Huurinainen laskelmoi aivan oikein.

Ilomantsin nimismies Johan Hultin ei ponnistellut erityisen tarmokkaasti kolmoismurhan selvittämiseksi. Kuultuaan rikoksesta viranomainen ei nostanut oma-aloitteisesti yhtään syytettä ennen kuin murhatun Susanna Ahlholmin isä Antti Ahlholm ilmiantoi murhasta Risto Sykön, Teppana Huurinaisen sekä paikallisen kauppasaksan ja talollisen Mikitta Toroskaisen, joka myöhemmin paljastui syyttömäksi. Teppana Huurinainen piileksi pakosalla, ja häntä alettiin etsiä siltavoudin johdolla. Joukko miehiä hyökkäsi tuliasein varustettuna monien rikollisten majoittamisesta epäillyn hattupääläisen talonpojan Iivana Mak-

1271. Vrt. Kivivuori 1999, s. 78–80.
1272. Vrt. Foucault 2000, s. 136.
1273. Ylikangas 1976, s. 101.

simoffin taloon. Etsijät pahoinpitelivät Iivanaa eri tavoin, jotta tämä paljastaisi, missä pahantekijät olivat. Maksimoff myönsi myöhemmin oikeudessa, että Huurinainen oli piileskellyt hänen riihessään kahden päivän ajan.

Antti Ahlholm valitti vuoden 1759 syyskäräjillä, että Teppana Huurinaisen isä Jaakko oli uhannut hänenkin henkeään: *"din rygg skulle med alfware böija sig innan du slapp rättegången (angående bemente mordet)"*. Ahlholm valitti Jaakon myös hyysänneen murhaajaksi ryhtynyttä poikaansa. Antti Ahlholm syytti Ilomantsin käräjillä uhrin toista veljeä Simo Sykköä oudosta haluttomuudesta etsiä veljensä ruumista.

Nähtävästi Ahlholm oli tuskastunut pahanpäiväisesti rikoksen hitaaseen puimiseen, koska ilmiantoi lisäksi pitäjän nimismiehen Johan Hultinin virkatehtävien laiminlyömisestä: nimismiehen leväperäisyyttä havainnollistivat Ahlholmin mukaan laiska murhan tutkinta ja se, ettei tämä ollut vanginnut kahta paikkakunnalla kierrellyttä varasta. Sekä Simo Sykkö että nimismies Hultin vapautettiin käräjillä kaikista syytteistä. Ahlholm jätti vielä kaksilla seuraavilla käräjillä oikeuden tutkittavaksi tukun Huurinaista ja Risto Sykköä raskauttavia todisteita.

Nimismiehen touhuissa oli selvästikin palaneen käryä: Viipurin kuvernementin kansliasta valitettiin vuonna 1759, että Hultin antoi seitsemän venäläisen karkurin ja kolmen miehentappajan, Huurinaisen, Antti Kontiaisen ja venäläisen Pamfilei Parloffin, oleilla pitäjässä vapaana. Lisäksi Hultinin väitettiin itsekin ryövääväin matkustavaisilta rahaa. Kansliasta huomautettiin, että miehet olisi saatu helposti kiinni, mikäli kiinni ottamiseen olisi haluttu panostaa. Kansliasta toivottiin, että maaherra saisi muutosta aikaan paikkakunnan asianhoidon tasossa.

Ahlholmin yksinäisestä tarmokkuudesta huolimatta surmatyön selvittäminen kilpistyi vähitellen. Nimismies Hultinin vetkuttelun syy jää selviämättä; ehkä taustalla oli lahjontaa. Korruptioon viittaa se, että Hultin oli Viipurin kuvernementinkanslian laatiman valituskirjelmän mukaan ottanut eräältä Käkisalmen linnasta Ilomantsiin paenneelta kuolemaantuomitulta miehentappajalta vastaan lahjuksia, jottei tämä ilmiantaisi miestä. Hultinin sanottiin käyttäneen karkulaista työvoimanaan. Nimismies kiisti kaikki syytökset selittäen jokaisen valituskirjelmän pykälän itselleen parhain päin. Hänet vapautettiin syytteistä vuonna 1759 järjestetyillä ylimääräisillä käräjillä. Tappajien suojelua koskevat epäilyt Hultin väisti väittämällä, että kyseiset murhamiehet olivat paenneet pois Ruotsista Venäjän puolelle. Lautakunta vahvisti asian. Leväperäisyydessä voi olla osin kyse silkasta voimattomuudesta. Siihen viittaisi se, ettei syyttäjän vaihtaminenkaan vienyt asiaa eteenpäin.

Todisteiden verkko Risto Sykköä vastaan oli kudottu vahvoista langoista, mutta tiheiksi sen silmukoita ei saatu. Miehen tiedettiin eläneen veljensä kanssa epäsovussa. Ennen murhaa hän oli puhunut outoja tulevasta murto-oikeudenkäynnistä. Huurinaisen ja Sykön todistettiin pelänneen, että Antti ja Susanna kavaltaisivat heidät. Vaikka Sykkö oli ollut murhan ajankohtana viiden peninkulman päässä kalastamassa, kihlakunnanoikeus epäili Sykköä murhan tilaajaksi. Tämä kuitenkin kiisti käräjillä johdonmukaisesti kaiken osallisuutensa rikokseen. Lautakunta totesi evidenssin silti riittävän alustavasti puoleen näyttöön ja Riston vangitsemiseen. Mies lähetettiin Loviisan kruununvankilaan, paikkaan jonka hän tunsi hyvin entuudestaan ja jossa papit suostuttelivat häntä tunnustamaan verityön tilaamisen. Kun mies edelleen kiisti järkähtämättömästi, tämä lähetettiin Turun hovioikeuden kuulusteltavaksi ja suljettiin Turun linnan tyrmään raskaanpuoleiseen vankeuteen. Yksinäisyyden keskeyttivät vain papin kanssa käydyt painostavat istunnot ja pitkät hetket, jolloin hänet nostettiin riippumaan käsiraudoissa linnan muurista. Sykkö ei tunnustanut osallisuuttaan murhiin millään tavoin.

Risto palautettiin kotipaikkakunnalle kuulemaan tuomiota. Alioikeus ei katsonut voivansa langettaa Risto Sykölle tunnustuksen ja silminnäkijäin puuttuessa rangaistusta palkkamurhasta, vaan miehen osallisuus jätettiin tulevaisuuteen. Tuomio alistettiin Turun hovioikeuteen, jonka tuomarit eivät tulkinneet aihetodisteiden ja motiivin riittävän puoleksikaan näytöksi. Tähän oli ilmeisenä

syynä Sykön ”johdonmukaiseksi ja tyyneksi” mainittu käyttäytyminen raskaanpuoleisessa vankeudessa. Tuomarit arvioivat laillisina aihetodisteina aina esimerkiksi syytetyn eleitä ja kasvon värin vaihtelua.[1274]

Hovioikeus vapautti Sykön RB XVII:33 §:n perusteella epäilyistä murhan osallisuuteen toukokuussa 1758. Sen sijaan aiemmassa, varkausoikeudenkäyntiä koskeneessa hovioikeuden päätöksessä annettu määräys Sykön karkottamisesta pantiin voimaan. Tuomioistuin käski Sykköä muutamaan paikkakunnalta tämän pahennusta herättävän elämäntavan vuoksi. Miestä kehotettiin hankkimaan luvallinen elinkeino jostain muualta tai muutoin häntä kohdeltaisiin palkollisasetuksen mukaisesti irtolaisena, mikä käytännössä tarkoittaisi asettamista sotamieheksi, linnoitustyöhön tai pakkopalvelukseen jonkun säätyläisen luokse. Vapauttamisensa jälkeen Sykkö palasi Ilomantsin vuoden 1759 talvikäräjille kantamaan Antti Ahlholmia vastaan siitä, että tämä oli vienyt kuolinpesästä Ristolle henkilökohtaisesti kuulunutta tavaraa.

Myös esivaltaa pakoillut Teppana Huurinainen joutui parissa viikossa kiinni ja oikeuden eteen. Miestä epäiltiin käräjillä vahvoin perustein kolmoismurhan toimeenpanosta. Hänellä ei ollut esittää alibia. Sitä vastoin valatodistaja Iivana Polviainen oli nähnyt murhaa seuranneena aamuna Huurinaisen kahakoinnista selvästi haavoittuneena. Teppana yritti useaan otteeseen ylipuhua Polviaista vaikenemaan kohtaamisesta. Huurinainen palautettiin ylimääräisiltä käräjiltä Loviisaan, mutta hän karkasi kruununvankilasta paaluaidan mädän hirren läpi jo lokakuun 14:ntena päivänä. Huurinainen otettiin muutamassa päivässä kiinni, mutta toisen kerran – ja lopullisesti – hänen onnistui paeta esivallan käsistä matkalla Turun hovioikeuden kuulusteltavaksi.[1275]

Ahlholm järjesti omalla kustannuksellaan miehen etsintöjä Ilomantsissa. Erästä ilomantsilaismiestä myös kuulusteltiin Antti Ahlholmin ilmiantamana vuoden 1759 talvikäräjillä siitä, ettei tämä ollut yrittänyt Huurinaisen maantiellä nähtyään ottaa kolmoismurhasta epäiltyä kiinni. Kihlakunnantuomari ei tuominnut miestä perustellen päätöstään sillä, että mies olisi altistanut itsensä todelliseen hengenvaaraan, mikäli olisi yrittänyt käydä yksin kirveellä varustetun murhaajan kimppuun.

Teppana meni rajan yli Venäjälle eikä häntä saatu enää koskaan oikeuden eteen vastaamaan kolmoismurhaa koskeviin syytöksiin. Kun Huurinainen ei myöskään anonut kuninkaan turvakirjettä kotimaahan palatakseen, Antti Sykön perheen kolmoismurha jäi hovioikeuden ratkaisemattomien rikosten listalle 15 vuodeksi. Mikäli Risto Sykkö olisi tunnustanut murhan tilaamisen ja Huurinainen sen toimeenpanemisen, kaksikko olisi todennäköisesti tuomittu ylimmässä oikeusasteessa mestattavaksi ja teilattavaksi.[1276] Kahteen teloitukseen antoi syyn uhrien lukumäärä.

Teppana Huurinainen ei itsekään kokenut luonnollista kuolemaa: hänet lyötiin hengiltä Venäjän puolella 1770-luvun alussa.[1277] Huurinaisen surmaajaa ei mainita nimeltä hovioikeuden luettelossa. Ei ole tietenkään mahdotonta, että mies olisi menehtynyt koston takia. Teppanan vaeltelevan elämäntavan vuoksi on kuitenkin vähintään yhtä todennäköistä, ettei hänen kuolemansa kytkeytynyt millään tavoin Antti Sykön perheen murhaan. Kolmoismurha saattoi silti kylvää kaunan siemenen myös Huurinaisen ja Sykön sukujen välille. Tähän viittaa se, että kolmen vuoden kuluttua Teppana Huurinaisen väkivaltaisesta kuolemasta Huurinaisen serkut Arhippa ja Trofim mukiloivat Sonkajan Sykkö-

1274. Nehrman 1759, VI cap.
1275. Hovioikeudet kuulustelivat suullisesti vakavista rikoksista vahvasti epäiltyjä vankeja, mikäli näitä ei saatu tunnustamaan rikosta. Jusleén 1751, Til samteliga hof- och öfwer-rätterne, angående munteliga förhör. Stockholm den 12 juli 1750.
1276. Vrt. Ennakkotapaus vuodelta 1786, Flintberg 1803, s. 208.
1277. Maaherra antoi Turun hovioikeudelle tiedon Huurinaisen kohtalosta 29.2.1772. VHO: Designaatioluettelo, v. 1772, no 1.

jen sisaren Maria Syköttären niin vakavasti, että tämä sai keskenmenon ja kuoli. Ortodoksiset miehet joutuivat pahoinpitelystä puhdistusvalalle.[1278]

Antti Sykön perheen murhaoikeudenkäynnin laiha lopputulos ei taatusti lisännyt Ilomantsin asujainten perinteisestikin vähäistä luottamusta viranomaisia kohtaan. Huurinaisen ja Risto Sykön onnistui veriteon avulla pilkata samaa oikeusjärjestelmää, jonka uhriksi molemmat katsoivat varhemmin joutuneensa. Syytteistä vapauduttuaan Risto Sykkö saattoi jopa teoriassa periä murhauttamansa veljen. Kun Sykön tuomio oli vapauttava (RB XVII:33) ja Huurinainen tavoittamattomissa, Turun hovioikeus jäi tapauksen viimeiseksi käsittelyasteeksi. KM:n revision käsittelyyn tämä paikallisen oikeushallinnon tilaa monelta suunnalta valottava tapaus ei lainkaan mennyt.

Sykkö oli käynyt Turussa läpi raskaanpuoleisen vankeuden, johon sulkeminen edellytti aihetodistein koottua puolta näyttöä syytettyä vastaan. Raskaanpuoleisen vankeuden johdonmukainen seuraus olisi hovioikeudessa ollut Sykön syyllisyyden jättäminen tulevaisuuteen. Siksi Sykön vapauttaminen vaikuttaa hivenen ristiriitaiselta. Tapauksen käsittely ajoittui vuoden 1756 leuteraatioasetuksen voimaantuloa välittömästi seuranneeseen jaksoon. On mahdollista, että Sykön vapauttaminen johtui hovioikeuden haluttomuudesta alistaa hankalaa ja keskeneräistä prosessia oikeusrevisioon. Kysymyksiä herättää sekin, että Turun hovioikeuden designaatioluettelot ja päätöstaltiot puuttuvat vuosilta 1758–1759 kokonaan Vaasan hovioikeuden arkistosta.

Häpeäkulttuuri ja kostomurhat

Sari Forsström määrittää kunniakäsitteen historiografiaa eritellessään kunnian vanhan ajan yhteisöjä ja yhteiskuntia keskeisesti koossapitäväksi kategoriaksi. Vanhan ajan kunniakäsitys oli kollektiivinen, se ylitti yksilöllisen rajat: kunniattomaan tekoon ja elämäntapaan syyllistyvän ihmisen katsottiin teollaan häpäisevän koko yhteisön. Muutamia ritualisoituja poikkeuksia lukuun ottamatta yhteisön ainoa keino käsitellä tällaista tilannetta oli häpäisijän sulkeminen yhteisön ulkopuolelle, pysyvä erottaminen sen jäsenyydestä. Kunniattomuuden suvaitsemisen seurauksena kunniattomuus valtaisi muutoin koko yhteisön. Tällaisissa kollektiivisissa häpeäkulttuureissa maineen vaakalaudalle asettaminen oli voimakas provokaatio: yhteisöllisen jäsenyyden säilyttäminen edellytti monesti väkivaltaista reaktiota epäilyksistä puhdistautumiseksi.[1279] Koska kunnian ja häpeän kategoriat jäsensivät toimijan integroitumista yhteiskuntaan, pyrkimys kunnian säilyttämiseen tiedetään perinteisesti syyksi etenkin lievän väkivallan kukoistukseen 1500-luvulla;[1280] henkirikostenkin merkittävänä vaikuttimena se piti pintansa Tuk-

1278. VMA: VHOA, Rikosasiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni v. 1776, Di 10, no 89; v. 1777, Di 11, no 23. Sykköjen sukua oli kuollut väkivaltaisesti edellisessä polvessakin, jossa venäläiset mm. tappoivat Antti Sykkö-nimisen miehen vaimon Maria Airaksisen 1730-luvulla. Saloheimo 1980, s. 303; Björn 1991, s. 141. Huurinaisten veljekset oli mahdollista määrätä puhdistusvalalle, koska epäilty rikos oli juridisesti pahoinpitely, jota tosin seurasivat keskenmeno ja uhrin kuolema.
1279. Forsström 2000, s. 1–2 viitteineen.
1280. Ylikangas 1971; Österberg 1994, s. 15.

holmassa 1700-luvun loppupuolelle asti.[1281] Kunnian kääntöpuoli, häpeä, nivoutui myös 1700-luvun Itä-Suomessa monenlaisiin surmatöihin, keskeisimmin kostomurhiin varkaussyytteestä. Ymmärrettävää, joskaan ei sallittua, oli myös esimerkiksi vastata omaan tai aviovaimon siveellisyyteen kohdistuneeseen loukkaukseen väkivalloin, välillä kuolettavastikin.[1282] Kokonaan miesten väliset kunniakonfliktit eivät ole vieläkään väistyneet henkirikosten motivaatiokartalta,[1283] tuskin koskaan väistyvätkään.

Henkilön nauttima arvostus määritti vanhakantaisessa maalaisyhteisössä ne institutionaaliset puitteet, joissa tämän oli mahdollista hoitaa taloudelliset ja oikeudelliset järjestelynsä. Henkilökohtainen kunnia kutoutui läpikotaisesti ihmisten sosiaaliseen verkostoon, sillä kunniattomuuden koettiin olevan tarttuvaa laatua. Siksi erilaisten huhujen kohteeksi joutuminen vaaransi ihmisen oikeustoimikelpoisuutta olennaisesti ja kävi kerrannaisvaikutukseltaan kohtalokkaaksi, ellei kohde yrittänyt puhdistautua mainetta loukkaavista väitteistä.[1284] Häpeä oli monoliittisessa maalaisyhteisössä mitä oivallisin epävirallisen sosiaalisen kontrollin väline; sen pelko oli omiaan suitsimaan vallatonta käyttäytymistä silloinkin, kun rikosoikeudelliset seuraamukset eivät siihen riittäneet. Etenkin varkaaksi leimattu henkilö suljettiin vanhassa länsimaisessa kulttuurissa hyvämaineisten ihmisten piiristä.

Pohjoiskarjalaisten talonpoikien erittäin laaja taipumus varkauksiin 1750–1770-luvulla kyseenalaistaa paikallisia varkaiden leimaamista koskevia perinnäissääntöjä. Murtojen ohella Karjalalle leimallinen omaisuusrikkomuksen muoto oli viholliselta suojattujen rahakätköjen anastaminen. Varkaudet vähenivät Karjalassa merkittävästi 1800-luvun alkuun mennessä, Pohjois-Savossa ne taas lisääntyivät. Ks. liite I.

Varkauksien arkipäiväisyydestä huolimatta niitä koskevat syytteet tuottivat oikeuteen asti vietyinä kaskiseudullakin syvää julkista häpeää: varkausepäilyt vaikeuttivat taloudellista ja sosiaalista vuorovaikutusta naapurusten ja kylänmiesten kanssa. Affektin voimakkuudesta kertoo nimittäin se, että ilmiantoon vastattiin monesti huomattavasti vakavamman rikoksen avulla: murhaamalla petturi. Ikävimmin varkaussyyte viilsi saajaansa, jos ilmiantaja oli tuttu, ystävä tai sukulainen, joka tällä tavoin kavalsi läheisensä.[1285] Tällainen kataluus kävi monen itäsuomalaisen lopulliseksi kohtaloksi, rosvoksi tai murhaajaksi nimittely sitä vastoin ei kenellekään. Seikka kertoo paljon yhteisöllisistä moraalinormeista ja epävirallisen kontrollin luonteesta: väkivaltaan turvautuminen ei vaarantanut sosiaalista vuorovaikutusta savo–karjalaisessa kaskiyhteisössä, varkaaksi leimaaminen sen sijaan kyllä. Varas toimi salakavalasti eikä tämän henkilöllisyyttä läheskään aina tiedetty, rosvo taas eli aina yhteiskunnan ulkopuolella. Rosvoksi tai ryöväriksi soimaaminen ei voinut loukata samalla tavalla kuin varkausepäily, koska solvausta ei

1281. Jansson 1998, s. 101; Kaspersson 2000, s 104.
1282. Anders Asp surmasi Tohmajärvellä Mooses Ihalaisen vuonna 1803 tästä syystä. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v 1803, Di 38, no 48.
1283. Kivivuori 1999, s. 81–84.
1284. Söderberg 1990, s. 246--248.
1285. Vaikuttimiltaan samanlaisia henkirikoksia tapahtuu Suomessa edelleenkin verrattain usein, vrt. Keltikangas-Järvinen 1978, s. 25; Kivivuori 1999, s. 78–82.

etenkään talolliseen kohdistuessaan voitu ottaa kirjaimellisesti. Varas sitä vastoin saattoi olla kuka tahansa.

> Ilomantsilaiset talollissisarukset Juho ja Helena Savolainen murhasivat yhtiökumppaninsa morsiamen, raskaana olleen Maria Tikan vuonna 1793, koska Juho tunsi kärsineensä Marian tekemästä ilmiannosta kovasti. Mäntyharjulainen talollinen Antti Tyllinen oli tappanut ilmiantajansa ja entisen yhtiökumppaninsa Erkki Tyllisen vuonna 1758 ja Sykön Risto oli surmauttanut veljensä edellisenä vuonna. Iisalmessa talollisen poika Juho Snickare kosti vuoden 1778 talvikäräjillä saamansa varkaustuomion ilmiantajalleen, renki Matti Bovellanille, surmaamalla tämän käräjien vahtimestarin torpassa yleisön edessä. Tuomiosta oli ehtinyt kulua vain tunnin verran. Liperissä piiskuri Heikki Svan surmasi vuonna 1799 venäläisen rengin Pedri Gujonoffin, joka oli väittänyt profossin varastaneen hänen hansikkaansa. Myös isänsä palkkamurhasta syytettyä kiteeläistä Inkeri Laakotarta motivoi osaksi verityöhön isän tekemä ilmianto anastuksista. Liperiläinen loinen Antti Kuikka tappoi vuonna 1780 talollisen Markus Hakkaraisen, joka oli kimmastunut luultuaan Kuikan syyttävän häntä omaisuutensa varastamisesta. Iisalmelaisen torppari Matti Ärväsen epäiltiin hukuttaneen isäntänsä pojan Juho Väisäsen vuonna 1806, sillä tämä oli järjestänyt torpan talousrakennuksissa etsinnän epäiltyään miehen anastaneen häneltä kauraa. Ärvänen löysi Väisäsen nuottaan hukkuneena seuraavana päivänä. Ärväsen osuutta tapahtumiin tutkittiin mahdollisena kuolemantuottamuksena tai murhana. Koska Väisäsen kuolinsyytä ei voitu selvittää, Ärvänenkin vapautettiin näistä epäilyistä, mutta tuomittiin sen sijaan varkaudesta.[1286]

Veritekojen osapuolet olivat piiskuri Svania ja iisalmelaista Juho Snickarea (Nikkaria) lukuun ottamatta olleet verrattain läheisiä toisilleen. Omaisensa tai yhtiökumppaninsa varkaaksi ilmiantamat ja siitä kimpaantuneena murhan tehneet savo–karjalaiset kiistivät murhasyytteet toisin kuin Nikkari ja Svan, jotka eivät tunteneet uhriaan erityisen hyvin. Kun osapuolet eivät olleet toisilleen sukua, kunnianloukkaukset selvästikin edellyttivät julkisempaa väkivaltaista reaktiota kuin päinvastaisessa tapauksessa.

> Savolaisen sisarukset joutuivat loppuelämäkseen tunnustusvankeuteen yhtiötoverinsa morsiamen murhasta. Risto Sykkö vapautui hovioikeudessa veliperheensä murhan osallisuudesta alibinsa perusteella. Tyllinen tuomittiin vuodeksi Loviisan linnoituksille tunnustusvankeuteen – mutta hirtettiin myöhemmin varkaana. Piiskuri Svan ja Juho Nikkari, jotka olivat varkausepäilyiltä puhdistautuakseen surmanneet uhrinsa julkisesti, mestattiin, jälkimmäinen oikean käden irtilyömisen jälkeen.

Teoriassa varkaan leimaa oli raskainta kantaa alueilla, joilla rikokset ylipäätään ovat harvinaisia. Silloin varas jäi maineineen yksin. Varkaussyytteitä kuitenkin kostettiin kohtalokkain seurauksin vain pitäjissä, joissa erilaisia rikoksia tehtiin ja prosessoitiin erittäin paljon. Miksi asetelma oli tämä? Väkivaltainen reagointi on tietenkin luonteenomaisinta muutoinkin laittomimmille alueille. Varkaat pitävät monesti asemaansa yllä terrorilla, luomansa kauhun tasapainon avulla. Ilmiantajaa on rangaistava, jottei terrorilla luotu pelote heikkenisi.[1287] Kun Itä-Suomessa kyseessä kuitenkin olivat pääsääntöisesti toisilleen suhteellisen läheiset ihmiset, reaktion lähtökohta lienee pääsääntöisesti ollut toinen. Omien ilmiantaminen merkitsi samaa kuin

1286. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1778, Di 13, no 30; v. 1799, Di 34, no 30; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni v. 1799, Ece 52, no 30; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1780, Di 15, no 57; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni v. 1807, Ece no 85.

1287. Esim. Kivivuori 1999, s. 78–80.

oman pesän likaaminen;[1288] se nähtiin pyrkimyksenä sulkea jäsen pois laajan sosiaalisen kokonaisuuden, nk. paikallisyhteisön, ohella pienimmästäkin sosiaalisesta yksiköstä, oli se sitten perhe, yhtiö tai varkaiden oma alakulttuuri. Oikeuslaitoksen käyttäminen tällaiseen välienselvittelyyn oli vastoin sekä perheiden, yhtiöiden että alamaailman moraalikoodia, se oli läheisen häpäisemistä ja sen vuoksi kunniaton teko.[1289]

Itäsuomalainen kollektiivinen kaskikulttuuri, jossa yksilön paikka edelleen määrittyi ennen kaikkea suhteessa muihin ihmisiin, rakentui vielä 1700-1800-lukujen taitteessa pitkälti muiden edessä tunnettuun häpeään ja sen vastakohtaan, kunniaan.[1290] Se oli voimakkaan riippuvuuden kulttuuria. Veljen tai yhtiökumppanin julkinen kavaltaminen viestitti pelottavasti yksinjäämisestä, sillä kollektiivisessa yhteiskunnassa ihminen ei ollut minkään arvoinen ilman läheisverkostoaan. Siksi kavaltajan murha toimeenpani ja vahvisti paikallista normistoa. Murhan avulla pyrittiin pitämään yllä vanhanlaiset yhteisölliset voimasuhteet. Se täytti sosiaalisen kurinpidon tarpeita, niin vaarallisesta rikoksesta kuin olikin kyse.[1291] Syytetyt pystyivät kiistämään ilmiantajansa murhaa koskevat syytteet oikeudenkäynnin loppuun asti, koska kokivat teon voimakkaasti oikeutetuksi: kavaltaja itsehän oli ollut heitä kohtaan epälojaali ja yrittänyt riistää heiltä jotain elintärkeää: maineen ja sosiaalisen verkoston. Tällaiseen ajatteluun viittaa mm. Jäkisen, Huurinaisen, Sykön, Tyllisen ja Savolaisen sisarusten toiminta.

Oli tahattoman funktionaalista eli paikallisyhteisön koossapysymisen kannalta tarkoituksenmukaista, että toisen varkaan surmaaminen apuharvensi myös sitä väestöllistä kasvustoa, jonka vakiintunut talonpoikaisyhteisö koki uhkakseen. Varkaussyytteet johtivat kostomurhiin vain alueilla, joilla varkauksien mittasuhteet olivat sosiaalisen ongelman laajuiset. Kun kasvottoman yöllisen kähveltäjän henkilöllisyys selvisi, tähän iskettiin petollisen vahingontekijän leima. Jos ilmiantaja oli itsekin jonkinasteinen varas, surmateosta hyötyi tavallaan myös valtakulttuuri eikä kylän tai pitäjän väelläkään aina ollut suurta mielenkiintoa syyllisten jäljittämiseen. Taparikollisten likvidoiminen oli epävirallista kontrollia. Sen laimensi heikon oikeudellisen kontrollin haittavaikutuksia.

> Vaikenemisen sääntö määritteli ehkä myös väkivaltarikollisten oman keskinäisen kontrollin rajoja: kuopiolainen suutari Johan Veckman ilmiantoi vuonna 1806 sotilasmusikantti Johan Nymanin pahoinpitelystä, mutta Nyman tappoi kantelijan esimiehensä puhuttelussa. Nymanin kannalta Veckmanin tekemä ilmianto saattoi olla anteeksiantamaton siksi, että kantelija itse oli syyllistynyt aiemmin huomattavasti vakavampaan rikokseen. Veckman oli nimittäin tuomittu Kuopion alioikeudessa kuolemaan pitäjän koulumestarin Samuel Kurosen taposta, mutta KM oli armahtanut suutarin lieventävien asianhaarojen perusteella kuolemantuomiolta.[1292]

1288. Ibid., myös Forsström 2000, s. 1–3.
1289. Prosessin kynnyksen ylittymisestä varkauksissa, ks. myös Heikkinen 1997, s. 156–159.
1290. Vrt. kunniakäsitteen kollektiivisuudesta agraarisissa vanhan ajan yhteisöissä esim. Taussi Sjöberg 1996, s. 159.
1291. Kivivuori 1999, s. 79.
1292. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 5; v. 1807, Di 45, no 143.

Oikeudellisen vastapuolen surmaaminen määriteltiin rikoslaissa tapoksi rauhanrikoksena. Laissa määriteltiin erikseen tavanomaisimmat tilanteet, joissa tällaiseen reaktiiviseen oman käden oikeuteen yleisimmin turvauduttiin: todistajanlausunnon tai puolustuspuheenvuoron takia tai tuomitun tai sovitellun asian vuoksi.[1293] Näissä tilanteissa tappamisen nähtiin vaarantavan laajasti oikeuden toimintaa. Tutkimusaineistossa oli vain yksi käräjärauhanrikoksena ajettu tappo, aiemmin mainittu Matti Bovellanin surma. Yleensä vastapuolen surmaaminen käräjäjutun vuoksi käsiteltiin murhana. Kosto oli oikeudellisesti raskauttava asianhaara, jos syytetty vain motiivinsa tunnusti.[1294] Varkausepäilyjen ohella myös muunlainen häpeälliseksi nähty syyte saattoi kiihdyttää vastaajan tappamaan. Surmateot ajoittuivat poikkeuksetta käräjien alle.

Eläimeen sekaantumisesta syytetty renki Risto Viinikainen murhasi ilmiantajansa, Jaakko Vik-nimisen loisen, Rautalammilla vuonna 1785, mutta ei koskaan myöntänyt tekoaan.[1295] Melkein yhtä umpimielisenä pysyttäytyi ilomantsilainen Mikitta Jäkinen (Jäkin), joka vuonna 1787 ampui lankonsa, rötöstelyyn taipuvaisen Patro Romanoffin sen jälkeen, kun tämä oli järjestänyt ulosmittauksen Mikittan talossa.

Käräjäpukariksi tunnettu Patro Romanoff oli vuonna 1787 ikääntynyt loismies, entinen torppari, jolla oli hiukan varallisuuttakin. Romanoff oli vuosien mittaan istunut syytettynä mm. oikeuden solvaamisesta ja kiroilusta juovuspäissään, nimismiehen ahdistelusta ja piian raiskaamisesta. Patroa oli 1740–60-luvulla sakotettu erilaisista rikoksista kolmetoista kertaa. Yksin Patron saamat sakot vastasivat kymmenettä osaa kaikista ortodoksien saamista sakkotuomioista Ilomantsin käräjillä vuosina 1738–1771: hän oli Ilomantsin sakotetuimpia miehiä.[1296] Tiensä pään Patro kohtasi lokakuun kymmenentenä 1787. Lankomies Mikitta Jäkinen, sonkajalainen talonpoika, murhasi hänet.[1297]

Mikitta Jäkisen luona oli edellisenä päivänä käynyt kutsumattomia vieraita, vouti apulaisineen, ulosmittaamassa saatavia Patro Romanoffille. Takavarikon toimeenpanon jälkeen Mikitta oli valaehtoisten todistajien kertoman mukaan ryhtynyt Patron kanssa kiivaaseen sanaharkkaan ja ankarimpiakaan solvauksia säästämättä lisännyt, ettei tälle koituisi ulosmittauksesta mitään hyötyä. Illalla Mikitta oli tiedustellut todistajilta Patron olinpaikkaa ja tämän kulkureittiä kotikylälleen Lokanlahdelle.

Ulosmittausta seuranneena aamuna Patro Romanoff oli lähtenyt jalan Lokanlahden kylästä kohti Sonkajaa, mutta häntä ei ollut seuraavaan päivään mennessä ollut nähty edes kylien välillä sijainneessa Kokinvaarassa. Muuan kylässä asuneen talollisen tytär, 14-vuotias Stefanina Simanovna, oli nähnyt aamulla Mikitta Jäkisen istuvan kiven takana kylien välisen tien läheisyydessä pyssy kädessään, mutta mies oli tytön huomattuaan häipynyt metsään. Aamuyhdeksän aikaan talonpoika Antti Parviainen puolestaan oli kuullut laukauksen nauriskaskelta samalta suunnalta.

1293. Nehrman 1756, V:II:68, s. 239; 1734 års lag, MB XVIII:7; XXIII cap; JB XVI:8.
1294. Tapaus esim. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelo, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1756, Di 2, no 38.
1295. VMA; VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1785, Di 20, no 12.
1296. Piipponen 1988, s. 12, 51, 53; MMA: KymLKa, Rikoskertomukset vv. 1754–1771, E1–E 2, Karjalan voutikunta. §.
1297. Tapauksen kuvaus perustuu seuraaviin lähteisiin, ellei toisin mainita: VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1787, Di, no 9, 96, v. 1800, no 28; v. 1801, no 7; v. 1804, no 65; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1801, Ece 60, no 7.

Mikitta Jäkinen vangittiin vahvasti epäiltynä Patro Romanoffin murhasta. Jo lokakuun 16:ntena Mikitta istui ylimääräisillä käräjillä syytettyjen penkillä murhasta yhdessä morsiamensa Iro Ihanuksen kanssa. Romanoffin ruumis löydettiin käräjien aikaan suohon haudattuna kahdeksasosapeninkulman päässä Kokinvaarasta. Siellä uhri oli nurmeen jääneiden jälkien perusteella myös surmattu. Uhrin kallo oli isketty kirveellä halki, rintakehä murskattu ja yksinkin kiistatta kuolettava teko oli täydennetty ampumalla miestä vasemmasta korvasta niin, että panos oli tullut ulos silmän kautta: tekotapa ”osoitti kaunaa ja teurastusmieltä”.

Käräjillä Mikitta Jäkinen kielsi murhan peräänantamattomasti. Mikitta itse kertoi olleensa kaskimailla ruiskuhilaitaan tarkistamassa, minkä samoilla metsämailla työskennelleet talonpojat kuitenkin kielsivät. Henkirikoksella ei ollut silminnäkijöitä, mutta seuraavien päivien tapahtumista kootut aihetodisteet viittasivat Jäkisen syyllisyyteen. Kahta päivää myöhemmin Mikittan morsian oli nähty pesemässä sulhasensa verisiä vaatteita. Kun Jäkinen oli otettu kiinni 12.10. tämä oli lautamiesten mukaan tärissyt ja punastellut, samoin jälleen saatuaan kuulla Romanoffin ruumiin löydetyn. Epäilyttävää Mikittan käytöksessä oli muutakin. Tämä oli esimerkiksi anellut sitkeästi lautamies Jormanaista vaikenemaan tiedoistaan ja kieltänyt tämän palvelusväkeä puhumasta koko murhasta. Jäkinen oli myös tarjonnut vangitsijoilleen viljaa ja rahaa, jotta nämä laskisivat hänet vapaaksi. Nämä olivat kaikki tarkoin määriteltyjä indisioita, joiden painoa tuomarin tuli tutkinnassa punnita.

Alioikeudessa tuomari ja lautamiehistö ilmoittivat pitävänsä Mikitta Jäkisen syyllisyyttä Patro Romanoffin murhaan niin ilmeisenä, että tuomitsivat tämän ilman laillisesti riittävää näyttöä MB XII:1 §:n perusteella mestattavaksi ja teilattavaksi sekä korvaamaan uhrilta riistämänsä vaatekappaleet: päällystakin, myssyn, saappaat, sukat, kintaat, vyön ja hopeasoljen.

Jäkisen onnistui karata alioikeuden langettaman kuolemantuomion jälkeen vanginkuljettajilta Kiteellä lokakuun 22. päivänä, mutta tämä saatiin kiinni neljän kuukauden pakomatkan jälkeen. Mikitta haastettiin välittömästi käräjille, tällä kertaa epäiltynä osallisuudesta murtovarkauksiin kahden loismiehen kanssa. Hovioikeus määräsi varkaustutkinnan toimittamisen murhajutun takia kiireiseksi. Mikittaa ei voitu sitoa laillisesti omaisuusrikoksiin, koska tämän hallusta ei löytynyt varastettua omaisuutta eikä mies tunnustanut tekoaan. Varkaussyytteestä Jäkinen sai vapautuksen sekä ali- että hovioikeudessa. Patro Romanoffin murhastakaan Mikittaa vastaan kootut aihetodisteet eivät riittäneet hovioikeudessa täyteen näyttöön, vaan Jäkisen syyllisyys Romanoffin murhaan jätettiin tulevaisuuteen. Syytetty sai palata vapaana miehenä kotipaikkakunnalleen.

Kahdentoista vuoden kuluttua murhasta Mikitta Jäkinen istui jälleen käräjillä syytettynä osallisuudesta useisiin varkauksiin paikallisten ja suojärveläisten talonpoikien asumuksista ja aitoista. Samassa yhteydessä vouti pyysi, että Patro Romanoffin murha otettaisiin uuteen käsittelyyn sillä perusteella, että Mikittan syyllisyyden puolesta oli vuosien saatossa kasautunut uusia todisteita. Ensinnäkin silminnäkijätodistaja Stefanina Simanovna, jota ei ollut voitu alaikäisenä (14-vuotiaana) velvoittaa valalle vuonna 1787, sai nyt tilaisuuden todistaa valan alla. Tämä toisti kertomuksensa ja muisti lisäksi, ettei Jäkisen vaatteissa ollut ennen surmaa niitä tuoreita veriläikkiä, joita Jäkisen morsiamen nähtiin pesevän pois vaatteista lokakuun 11:ntena.

Lisäksi oli tullut ilmi, että hovioikeuden jo päästettyä Jäkisen vapaalle jalalle vuonna 1788 tämä oli puhunut Romanoffin murhasta epäilyttävin sanankäänteen ja osittain tunnustanut tekonsa Ortim Sissoselle, joka meni asiasta valalle. Tätä voitiin pitää vaillinaisena, oikeuden ulkopuolella annettuna tunnustuksena. Jäkisen oli vankilasta vapauduttuaan myös nähty käyttävän surmatulle Romanoffille kuuluneita vaatteita. Lisäksi Jäkisen ottotytär Oudotea Röksätär kertoi Mikittan seuranneen Romanoffia ulosmittauksen jälkeen. Lokakuun 9:ntenä Mikitta oli paljastanut Oudotealle murhanneensa Patron. Seuraavana päivänä epäilty oli kertonut yksityiskohtia myöten uhrinsa hautaamisesta.

Alioikeuden jakama oikeus oli vanhan kertausta. Mikittaa ei tälläkään kertaa voitu sitoa lukuisilla käräjillä puituihin varkauksiin, mutta alioikeus piti uuden todistusaineiston perusteella Jäkisen syyllisyyttä Patro Romanoffin murhaan toteennäytettynä. Olihan mies tunnustanut tekonsa oikeuden ulkopuolella. Vuoden 1787 tavoin Mikitta tuomittiin Ilomantsin käräjillä vuonna 1800 MB XII:1:n perusteella mestattavaksi ja teilattavaksi murhasta.

Tutkinnan aikana Jäkisen onnistui jälleen paeta Venäjän puolelle. Hänet saatiin kolmen kuukauden kuluttua kiinni. Hovioikeudella ei ollut langettavaan tuomioon vaadittavaa näyttöä Jäkisen kiistäessä surmatyön, jolla ei ollut silminnäkijöitäkään. Tuomioistuin joutui yhäkin jättämään murhan syyllisyyden Jäkisen osalta tulevaisuuteen. Olosuhteet, ilmeisesti etenkin teon tunnustaminen muutamille todistajille, raskauttivat Jäkistä kuitenkin siinä määrin, että tällä kertaa, 13 vuotta murhatapahtumista, KM ja korkein tuomioistuin valtuuttivat Vaasan hovioikeuden määräämään Jäkisen tunnustusvankeuteen "soveliaaksi ajaksi".

Viruessaan Hämeen linnassa vuonna 1801 kreikanuskoinen Jäkinen antoi kuolinvuoteellaan samanuskoiselle papille vesitetyn tunnustuksen rikoksestaan. Tunnustusvanki myönsi pahoinpidelleensä Romanoffin maantiellä henkitoreisiin puuastalolla vuonna 1787. Jostain syystä, ehkä oman ruumiinsa tulevaan hautaamistapaan liittyvien kysymysten takia[1298] tai rikoksensa viimeiseen oikeutukseen uskoen kreikanuskoinen Jäkinen väisteli totuutta surmatavasta ja -paikasta kuolinvuoteellakin. Aikojen kuluessa Mikittan muistikuvatkin olivat saattaneet vääristyä niin, että hänen antamansa tunnustuksen sisältö oli muovautunut hänelle itselleen jo subjektiiviseksi todellisuudeksi.[1299] Tosiasioiden kieltämisessä saattoi olla kyse myös arkaaisimpiin psyykkisiin puolustusmekanismeihin turvautumisesta eli lähinnä tosiasioiden kieltämisestä.

Rikollinen legitimoi usein tekonsa erilaisin modernin kriminologian määrittämin neutralointitekniikoin. Yleisimpiin neutralointitapoihin kuuluu vastuun kieltäminen; silloin rikollinen näkee itsensä sosiaalisten voimien tai olosuhteiden avuttomana uhrina, niin kuin tilanteen 1700-luvun Itä-Suomessa saattoivat mieltää esimerkiksi Huurinainen ja Sykkö. Tekijälle voi olla leimallista myös uhrin kieltäminen; uhri nähdään väärintekijänä ja tekijä kostajana; näin toimivat edellä mainittujen lisäksi Jäkinen ja Savolaisen sisarukset. Myös tuomitsijoiden tuomitsemiseen voidaan turvautua: kiinniottajat nähdään siinä tapauksessa tekopyhinä, oikeastaan vain toisina rikollisina. Tästä oli kyse lähes kaikissa rikosilmiantojen motivoimissa murhissa.[1300]

Mikitta Jäkinen koki nähtävästi langon järjestämän ulosmittauksen herättämän ärtymyksen äärimmäisen oikeutetuksi. Siksi hän ei ilmeisesti halunnut tilittää murhatekoaan perin pohjin viimeiselläkään hetkellä. Tämä ei luultavasti johtunut yksin ulosmittauksen aiheuttamasta tappiosta, vaan saatavien lankeamisesta paikkakunnan tunnetuimpiin kuuluneen pikkuroiston hyväksi. Oikeuslaitoksen hyödyntäminen velkaantunutta lankoaan vastaan, oli Mikittan mielestä taatusti halpamainen teko mieheltä, joka oli nuorena miehenä solvannut Kiteen tullikamarin syökäriä lausumalla tälle käräjäpöytäkirjan mukaan: *"Jag skiter på dig och din krona"*.[1301]

1298. Murhaajan ruumis teilattiin teloituksen jälkeen, tappaja haudattiin tapauksesta riippuen kirkkomaan ulkopuolelle tai hiljaisuudessa kirkkomaahan. Mahdollisesti Mikitta ei tiennyt, ettei luonnollisesti kuolleita murhaajia teilattu.

1299. Esimerkiksi 1500–1600-lukujen noituusprosesseissa syytettyjen antamien tunnustusten on arvioitu perustuneen – kidutuksen ohella – myös tekijöiden subjektiiviseen todellisuuteen ja uskomusjärjestelmään. Heikkinen 1969, s. 39, 43.

1300. Sykes & Matza 1957. Laine 1991, s. 77–78.

1301. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1758, Ilomantsin ja Suojärven osan sk, KO a 27, 32 §.

Patro Romanoffin murha toimeenpani symbolisen koston lisäksi epäviralllista kontrollia yhteisön epätoivotun jäsenen eliminoimiseksi. Tekijänsä lähtökohdista se oli moralistinen rikos, jonka tavoitteena oli saavuttaa oikeus kostamalla vääryys huolimatta siitä, että teko oli lainkäyttäjän näkökulmasta yksinomaan ankarinta mahdollista rangaistusta edellyttävä murha.[1302]

Aggression purkamisen muotoon vaikuttaa aina keskeisesti kaksi tekijää, ensinnäkin henkilön moraalinen standardi, joka joko kieltää tai sallii vihan tunteiden purkamisen väkivallaksi. Lisäksi aggressiolle tarvitaan joko ulkoinen tai sisäinen kohde, jota voi syyttää kokonaisvaltaisesti erilaisista henkilökohtaisesti koetuista vääryyksistä.[1303] Rangaistuksilla luotu pelote säätelee ja ehkäisee tehokkaimmin rikoksia, joita tehdään hyödyntavoittelun vuoksi. Yhdentekeväksi pelotteen arvioidaan sitä vastoin jäävän niissä rikoksissa, jotka ovat kaikkein voimakkaimmin motivoituja.[1304] Tunnustuksen problematiikka onkin siksi kaksitahoinen. Etenkin kunniakysymyksiin liittyessään pelkkä puhdistautumisen ja kostonhalu saattoi voimistua elämänhalua suuremmaksi. Kunnian ja sen puolustamisen pohjimmiltaan julkinen luonne saattoi siksi herättää surmaajassa myös tarpeen tunnustaa rikoksensa oikeusyhteisölle huolimatta siitä, että sen hintana oli teloitetuksi tuleminen (Nikkari). Puhdistautumista toimeenpannut kosto ei olisi tullut näkyväksi, mikäli syytetty olisi kiistänyt rikoksen. Todellisten rikollisten alakulttuureiden sisällä tällaiseen julkisilla areenoilla käytävään kunniakampailuun ei kuitenkaan ollut tarvetta; niiden jäsenet pyrkivät pitämään kaiken riidanratkaisun oikeuslaitoksen ulkopuolella. Rikoksen perimmäiseen oikeutukseen uskova tappaja, kuten makaajansa surmannut hylätty nainen (Anna Jack ja Elina Räsätär), saattoi tuomion siivellä tavoitella myös marttyyrin sädekehää – ja tunnustaa rikoksen.[1305]

Kunniakoodiston lisäksi kostomurhien rationaliteetti piili silti pääsääntöisesti todistelussa. Valtaosa murhaajista tuskin olisi ryhtynyt rikokseen ellei olisi uskonut selviävänsä oikeuden kynsistä tuomiotta. Kehityspsykologisten ja kulttuuriantropologisten mallien pohjalta muokattua ideaa uuden ajan alkuvuosisatojen Euroopassa koetusta murroksesta häpeän dominoimasta kulttuurista kohti syyllisyyden kulttuuria on sovellettu myös rikoshistoriaan. Siirtymän merkeiksi on tulkittu mm. kunnian pienestäkin kyseenalaistamisesta kumpuavien rikosten vähentyminen. Vähästä kipunoiva ulos suuntautunut aggressio käpertyi hiljalleen sisäisen rankaisun muodoiksi. Kehityksen taitekohdan arvioidaan ajoittuneen 1700-luvulle.[1306]

Ulkoisen pelotteen rikosta säätelevä merkitys, kuten murhasyytteiden kiistäminenkään eivät anna aihetta leimata 1700–1800-luvun vaihteen itäsuomalaisia henkirikollisia Eliaksen tai Renvallin termein viettiensä hallitsemiksi villi-ihmisiksi. He eivät olleet sen alkukantaisempia kuin modernien surmatöiden tekijätkään: uusimpinakin aikoina vain alle puolet henkirikok-

1302. Vrt. Black 1984a, s. 1.
1303. Berkowitz 1962, s. 308.
1304. Törnudd & Anttila 1983, s. 152.
1305. Vrt. Black 1984a, s. 13–14.
1306. Esim. Furuhagen 1996, s. 155–156; Sundin 1992, s. 296; Lindström 1988, s. 63; Österberg 1991c, s. 70; Ferrer 2001, s. 147–148; Miller 1993, s. 116.

sen tekijöistä kertoo tuntevansa verityöstään minkäänlaista syyllisyyttä. Ilmiö yhdistetään monesti luonnehäiriöihin, ennen kaikkea psykopatiaan eli nk. antisosiaaliseen persoonallisuuteen.[1307]

Yksilön arvomaailma ei muodostu itsestään, vaan se heijastaa ympäröivän kulttuurin asenteita ja kehittyy oppimalla.[1308] Elias arvioikin, ettei kulttuuri voi suosia kontrollin sisäistämisen tai omantunnon (yliminän) syntyä niin kauan, kuin yhteiskunnan jäsenet joutuvat elämään laajamittaisen fyysisen uhkan alla. Vasta elinympäristön rauhoittuminen ja ennakoitavuus tuottavat tilanteen, jossa kontrollin lähde voi siirtyä ihmiseen itseensä. Tämän vuoksi ihmisen toimintaa säätelevä peruspelko on rauhattomissa yhteiskunnissa uhka ruumiillista koskemattomuutta vastaan. Elias näkee, että sivilisoituvissa yhteiskunnissa fyysisen uhkan tilalle tulee häpeä, jota tunnetaan muiden edessä. Häpeän lähteenä on silti jo sisäinen, ei enää ulkoisille merkeille rakentuva, tunne mahdollisesta huonommuudesta ja pelko sosiaalisen arvostuksen menettämisestä.[1309] Tämänkaltainen sisäistetyn häpeän käsite liukuu osittain nk. syyllisyyden kulttuurin päälle.

Väkivaltainen reagointi oli Itä-Suomessa ominaista ennen kaikkea tilanteille, joissa toimija koki olevansa joko henkisesti, sosiaalisesti tai taloudellisesti vaakalaudalla – tai tappaminen tapahtui välittömänä reaktiona näiden asemien menettämiseen. Savo–Karjalasta tuli 1800-luvun alkupuolella Suomen rauhallisin seutukunta samaan aikaan kun kaskikriisi eteni. Absoluuttiseen köyhyyteen vedetyillä sukupolvilla ehkä enää ollut sellaisia taloudellisia tai sosiaalisia etuja menetettävänään, joita kohdanneisiin uhkiin olisi vastattu väkivallalla: henkirikoksen toimeenpano ei enää vastannut savupirttien rutiköyhän väen tarpeita eikä moraalikäsityksiä. Ilmiö ajoittuu samoille vuosikymmenille, jolloin myös alueen maantieteellinen asema muuttui autonomian myötä niin, ettei laajamittaisten sotatoimien vaara enää koskettanut entistä rajaseutua.

Väkivalta on monessa muussakin yhteydessä liitetty jonkinlaiseen murrokseen, muutokseen, alkavaan menetykseen ja käymistilaan. Organisoidun talonpoikaisen vastarinnan eli kapinoinnin osalta vastaavan oletuksen on tehnyt Yrjö Kaukiainen: kapinaan nousivat ne, joiden asema on juuri alkanut huonontua, eivät ne, jotka olivat eläneet jo kauan kurjuudessa.[1310] Samanlaista argumentaatiota on sovellettu myös selitettäessä modernin kaupunkiväkivallan leviämistä. Howard Zehr näkee, että urbaani väkivalta kytkeytyy pikemmin sosiaalisen muutoksen uutuuteen ja ajankohtaisuuteen kuin kaupunkimaiseen elämänmuotoon sinänsä.[1311]

Lainsuojattomat ja rosvojoukot

Kun eurooppalaisten yhteiskuntien väestö alkoi mukautua valtiolliseen lainkäyttöön, se suvaitsi yhä heikommin paitsi henkilökohtaista väkivaltaa,

1307. Keltikangas-Järvinen 1978, s. 26, 36–37.
1308. Keltikangas-Järvinen 1978, s. 13.
1309. Elias (1939) 1994, s. 492–498.
1310. Kaukiainen 1980, s. 127; Katajala 1994, s. 339–346; myös Ylikangas 1990, s. 32, 73.
1311. Zehr 1976, 98–101, 103–114,

myös rosvojoukkojen aiheuttamaa epäjärjestystä. Järjestäytyneen rikollisuuden vähittäinen, mutta menestyksekäs juuriminen heijasti rajallisuudestaan huolimatta valtiollisen kontrollin 1500- ja 1600-luvulta lähtien tapahtunutta vahvistumista.[1312] Niin kauan kuin joko pelko tai yleisön sympatia suojelivat rosvojoukkojen liikkeitä, valtion mahdollisuudet kontrolloida rikollisjoukkoja olivat vähäiset: valvonta oli joko mielivaltaisen satunnaista tai sen keinona oli armahdusten tarjoaminen ilmiantajille ja sotapalvelukseen tarjoutuneille rikollisille. Esimerkiksi Hollannissa elämöinyt *bakkerijder*-joukkio säilytti elinvoimansa vain siksi, että se toimi neljän valtion ja useiden puoliautonomisten alueiden rajamaastossa. Kullakin alueella oli oma lainsäädäntönsä. Lain voimaa oli helppo paeta vieraan esivallan alle.[1313] 1700-luvulla rikollisjoukkiot hajaantuivat monissa Euroopan osissa.[1314]

Myös Ruotsin ja Venäjän väliselle rajaseudulle ja erityisesti Ilomantsin ja Mäntyharjun metsävyöhykkeelle kerääntyi laitonta väestöainesta. Rosvopesiä syntyi myös rajan toiselle puolelle.[1315] Viranomaiset yrittivät karkottaa pääosin rikoksin itsensä elättäneitä irtolaisia ainakin Ilomantsista, mutta epäonnistuivat toistuvasti. Tähän oli osittaisena syynä ortodoksien uskontoveruuden synnyttämä lojaliteetti, mutta irtolaisten suosimista puolsi myös merkittävä taloudellinen tekijä: näistä sai tarvittaessa halpaa työvoimaa.[1316]

Ilomantsin perimmäiseen nurkkaan Hattuvaaran metsiin vakiintui 1740-luvulla laittomasta vanhauskoisesta venäläisasutuksesta koostunut kyläkunta.[1317] Liusvaaraan sen sijaan syntyi toisenlainen loikkarikeskittymä, joka ei sulautunut suomalaisväestöön kivutta. Uudisasukkaat välttelivät pitkään kosketuksia paikallisen esivallan kanssa, sillä heidän asemansa Ruotsin alamaisena ei vielä vuosisadan puolessavälissä ollut selvä.

> Rosboinikit kävivät hävittämässä Hattuvaaraa vuonna 1748.[1318] Seuraavan vuoden kesäkuussa joukko heikäläisiä hyökkäsi Liusvaaraan ryöstelemään uudisasukkaiden taloja. Rajarosvot uhkailivat myös murhata tilojen väkeä ja ilmeisesti onnistuivatkin surmaamaan erään laittoman asukkaan tädin. Silti ryövätyistä kukaan ei ilmoittanut tapahtumista viranomaisille, vaan ne paljastuivat oikeuslaitokselle vasta muussa yhteydessä, tutkittaessa Venäjän alamaisten laitonta muuttoliikettä Ruotsin puoleiseen Karjalaan. Käydessään metsäisissä rajakylissä kruununvouti Andersin ja nimismies Hultin saivat kiinni myös kalajokelaisen miehen, joka oli paennut itärajalle surmattuaan vaimonsa.[1319]

Tällaisissa oloissa on ymmärrettävää, että rikollisten surmaamisesta tuli yksi epävirallisen sosiaalisen kontrollin muodoista.

> Torpparin poika Iivana Lipitsäinen, joka itsekin oli tuomittu useista rikoksista, surmasi vuonna 1748 venäläisen rosboinikin Tito Pamfiloffin. Uhri Tito ei nauttinut oikeuden suojaa, sillä hänet tunnettiin yleisenä ryövärinä, jonka tie-

1312. Lenman & Parker 1980, s. 40.
1313. Lenman & Parker 1980, s. 41. Myöhemmät tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että järjestäytynyttä rikollisuutta eli rosvokoplia kerääntyi esiteollisessa Hollannissa myös maaseudulla kaupunkien välimaastoon, ei vain perifeerisille alueille. Egmond 1996, s. 149. Ks. ilmiöstä myös Blok 1998.
1314. Foucault 2000, s. 104–105; Küther 1976, s. 138–144.
1315. Björn 1991, s. 141.
1316. Vrt. esim. Björn 1993, s. 156; Björn 1991, s. 142–143, myös KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1750, KO a 19, Ilomantsin ja Suojärven osan tk, f. 144b.
1317. Björn 1991, s. 109.
1318. Björn 1991, s. 141.
1319. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1751, Ilomantsin ja Suolahden osan välikäräjät, KO a 20, 3–4 §§. Myös Björn 1993, s. 155–156.

dettiin myös surmanneen paikkakunnalla erään naisen. Silti eräs paikallinen talonpoika oli suojellut rosboinikkia, ja saanut miehestä halpaa työvoimaa.[1320]

Vuonna 1768 kymmenen hengen joukko Ilomantsin Liusvaaran asukkaita sai syytteen ryöstöstä ja rosvouksesta. Tapauksen tutkinta suoritettiin Liperin käräjillä ja sen aikana paljastui laaja kirjo laittomuuksia, joista vakavimmat olivat murhia. Pääsyytettyjä nimitetään oikeudenkäyntimateriaalissa talollisiksi. Vielä 1750-luvun alussa tuomiokirja määritteli samat miehet venäläisiksi karkureiksi, loikkareiksi.

> Talollisveljekset Feodor, Fedot ja kuuromykkä Gauriel Fedotoff sekä Foma ja Jeulampei Jestafeoff tekivät kesällä 1767 yhteistuumin Venäjältä tulleen karkurin, Offan Minnisen, kanssa aseellisen ryöstöretken rajan yli Säämäjärvelle talollisen Arhippa Ostafeoffin tilalle. Varmistettuaan, että talon miesväki oli muualla, miehet telkesivät vaimon ja lapset maakellariin. Omaisuutta miehet riistivät Arhipan tilalta mukaansa 362, 85 ruplan arvosta.
>
> Uhri Arhippa Ostafeoff järjesti ryöväreitten kiinnisaamiseksi 15 miehen voimin etsinnät. Ne tuottivatkin tulosta, mutta olivat edellyttäneet laitonta Ruotsin valtakunnan rajan ylitystä. Rosvojen kiinnisaamisesta ilmoitettiin Viipurin kenraalinkuvernöörin kansliaan, joka sopi ruotsalaisten viranomaisten kanssa ryöstöretken tutkinnan keskittämisestä Ruotsin puolelle Liperiin.
>
> Säämäjärveläiset etsintäjoukot vapautettiin Liperin käräjillä laitonta rajan ylitystä koskeneesta syytteestä. Vapauttamisen peruste oli se, ettei rosvoja olisi ilman miesten ripeyttä välttämättä saatu lainkaan kiinni. Tuomioistuin tunnusti siten oman voimattomuutensa ja antoi samalla oikeutuksen sille, että vieraan vallan alamaiset olivat ottaneet alueen virkamiehiltä luvatta kontrollin toimeenpanijan roolin – tarpeellisesti kylläkin.
>
> Ilomantsilaiset olivat hovioikeuden mukaan itsekin ponnistelleet hellittämättömästi rikollisten etsinnöissä. Vaivannäöstä ei kuitenkaan voitu myöntää erillistä korvausta, koska kiinnisaaduilta rikollisilta ulosmitattu omaisuus ei peittänyt etsinnän kuluja. Kuninkaallisen asetuksen tarjoamaan tilaisuuteen myöntää kruunun tai kihlakunnan varoja vaarallisten rikollisten kiiniottamiseen ei käytetty.
>
> Tutkinnassa ilmeni, että ryöstäjät olivat 1760-luvun aikana syyllistyneet myös lukuisiin varkauksiin ympäristön kylissä. Lisäksi hankkeen päämies, Feodor Fedotoff, tunnusti ylimääräisillä käräjillä hukuttaneensa kolmea vuotta aiemmin läheiseen Lupulampeen venäläisen sotilaskarkurin, Konstantin Gregorioffin, ja anastaneensa tämän metsämajasta sen vähäisen omaisuuden, mitä vietävissä oli: pyssyn ja messinkikattilan. Käräjillä selvisi myös se, että ilomantsilaiset olivat osanneet epäillä yleisesti Fedotin tappaneen Konstantinin, kun tämä oli yllättäen kadonnut jäljettömiin. Kukaan ei lähtenyt ilmiantamaan uumoilujaan viranomaisille.
>
> Todistajaksi kutsuttu kuolismaalainen entinen piika ilmoitti asuneensa vuoden 1765 syksystä lähtien Ilomantsin rajametsien ryövärimajoissa osin Venäjän ja osin Ruotsin puolella. Hän kertoi näiden piilopirttien väen anastavan ravintonsa paikallisten talonpoikien ruisaumoista.[1321]

Ilomantsin takametsien ryövärimajoissa eläneen väen keskinäiset välienselvittelyt saattoivat johtaa useisiin kuolemantapauksiin, joista paikalliset viranomaiset eivät saaneet lainkaan vihiä. Konstantin Gregorioffinkin väkivaltainen kuolema tuli viranomaisten tietoon vain sattumalta.

1320. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1749, Ilomantsin ja Suojärven tk, KO a 17, ff. 75b, 80, 95b.
1321. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1768, Di 7, no 48.

Miksi Fedot Fedotoff tunnusti oma-aloitteisesti kolmen vuoden takaisen sotilaskarkurin murhan ryöstötutkinnan yhteydessä? On epätodennäköistä, että yhtäkkisen avoimuuden vaikuttimena olisivat olleet omantunnon syyt. Sekään ei ole uskottavaa, että Fedot olisi toivonut itselleen murhasta varmaa kuolemanrangaistusta. Ryöstön sovitukseksi saattoi teoriassa, leuteraation avulla, riittää ankara ruumiinrangaistus ja pitkä linnoitustyötuomio. Matthias Calonius arvioi, että kuolemanrangaistuksella tuotettu pelote oli ruotsalaisen kansan piirissä voimakkaampi kuin elinkautisen pakkotyön uhka, vaikka itse uskoikin Beccarian tavoin päinvastaiseen.[1322] On myös mahdollista, ettei Fedot Fedotoff uudisasukkaana tuntenut rikoksen kiistämisen tehokkuutta oikeudenkäynnissä yhtä hyvin kuin vakiintuneet alamaiset. Tämä on silti epätodennäköistä; niin usein tämän omatkin toverit olivat aiemmin selvinneet raskaista syytteistä vapaiksi.[1323]

Fedot pyrki todennäköisesti lisätunnustuksin vain voittamaan itselleen aikaa päästäkseen karkaamaan vankilasta. Mies osasi olettaa, että murhan tutkinta olisi surmapaikan takia toimeenpantu Venäjän puoleisen Suojärven käräjillä: vanginkuljetuksen aikana Fedotille olisi voinut siunaantua pakotilaisuus.

Olemattomien rikosten tunnustaminen oli koko Ruotsin valtakunnassa ongelma, joka pitkitti oikeudenkäyntejä tarpeettomasti. Tämä johtui siitä, että kaikkien tunnustusten oikeellisuus tuli tutkia nimenomaan rikoksen tekopaikkakunnan käräjillä. Kuljetusten aikana epäillyt yrittivät monesti karata. Ongelman ratkaistakseen KM antoi vuonna 1748 asetuksen, jossa laajojen rikosvyyhtien tuomitseminen sallittiin keskittää kirjallisen tutkinnan perusteella yhdelle paikkakunnalle. Ehtona oli kuitenkin se, että syytetty oli jo osoitettu vikapääksi kuolemanrangaistukseen tai korkeimpaan ruumiinrangaistukseen.[1324] Olosuhteet osoittivat liusvaaralaisen Fedot Fedotoffin murhatunnustuksen silti totuudenmukaiseksi.

> Murhia tunnusti ryöstön tutkimiseksi järjestetyillä ylimääräisillä käräjillä toinenkin ryöstäjä, Foma Jestafeoff, päämääränään hänelläkin ehkä karkaaminen. Foma kertoi surmanneensa Ilomantsissa hattujen sodan aikana Venäjän puolelta tulleen karkurin Foma Makkosen eli Kirtzun. Hän anasti myös uhrin päällysvaatteet. Tapauksen ja tunnustuksen välillä oli kulunut 26 vuotta aikaa. Paikkakuntalaiset olivat tässäkin tapauksessa osanneet epäillä tekijää veritöstä, mutta sotaolosuhteissa kukaan ei ilmiantanut surmaa viranomaisille. Lisäksi Foma tunnusti ampuneensa yhdessä kahden venäläistalonpojan kanssa vuonna 1742 talvella Salmijärvellä venäläisen karkurin Fedotin ja hukuttaneensa tämän langon Isak Ivanoffin. Sekä ali- että hovioikeus päätyivät pitämään jälkimmäistä tunnustusta tekaistuna. Kaksoismurhan tutkinta olisi tullut järjestää Venäjän puolella Salmijärvellä ja Foma olisi saattanut yrittää paeta matkalla.
>
> Foma Jestafeoffin maine oli musta ilman tekaistua tunnustustakin. Häntä oli vuonna 1751 syytetty veljensä Jeulampein kanssa kolmen ilomantsilaisen hattujen sodan aikana tapahtuneesta murhasta.[1325] Murhan jälkeen Jeulampi oli myös uhonnut, että ruotsin eli luterilaisen Ruotsin alamaisen pää ei ollut koi-

1322. Calonius 1800, 1801, 1802, s. 42–43. Vrt. esim. Foucault 2000, s. 131–132.
1323. Esim. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1751, Ilomantsin ja Suolahden osan sk, KO a 20, f 336 sf.
1324. Jusleén 1751, s. 193, Til samteliga hof- och öfwer-rätterne, angående delinquenter, som bekänna sig på flera missgiärningar. Stockholm den 2 mars 1748.
1325. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1751, Ilomantsin ja Suojärven osan sk, KO a 20, f. 336 sf; KymL-Ka, Saapuneet kirjeet, v. 1753, Hovioikeus maaherralle, D 15 a1, no 10/2.

ran päätä arvokkaampi.[1326] Ilomantsin käräjät ja Turun hovioikeus olivat vapauttaneet veljekset Foman ja Jeulampein näytön puutteessa murhasyytteistä. Syytteiden totuuspohja oli siitä huolimatta ilmeinen.[1327]

Edellä käsitellyn Säämäjärvelle 1760-luvun lopulla suuntautuneen ryöstöretken tekotapa on kangastuksenomainen, ajassa takautuva. Ilomantsissa elelleet rosboinikit olivat nimittäin matkanneet verottamaan Säämäjärven asukkaita, esimerkiksi talonpoika Arhippa Kuismoffia, väkivalloin aiemminkin, jo 1740-luvun alussa. Jotkut ilomantsilaistalonpojat olivat silloin suo-

jelleet ryöstelijöitä.[1328] Tämä antaa aavistella, että vuonna 1767 tehdyn retken päävaikuttimet juontuivat lopulta jonkinlaiseen koston kierteeseen, joka on saattanut käynnistyä joko rasboinikkien Liusvaaraan 1740-luvun lopulla tekemistä ryöstöretkistä tai sitäkin aiemmin viimeisen veljessodan eli pikkuvihan ajoilta kostopartioiden tihutöiden seurauksena.[1329] Konfliktin juuret voivat ulottua vieläkin varhemmaksi, sillä ilmeisesti Foman ja Jeulampein vanhemmat oli karkoitettu Venäjältä Selkin pokostasta takaisin isän synnyinseudulle Liusvaaraan 1720-luvulla.[1330]

Ryöstäjistä neljä tuomittiin kuolemaan Liperin ylimääräisillä käräjillä. Pääpukareiden viisi naispuolista omaista määrättiin sovittamaan rangaistus avustamisesta ja varastetun tavaran hallussapidosta ankarin vitsarangaistuksin. Hovioikeudessa kaksi kuolemantuomiota leuteroitiin ja ainoastaan Fedot Fedotoffin ja Jeulampei Jestafeoffin kuolemantuomiot pitivät. Jeulampein ja Fedotin tapauksessa vaakakupin painoi alas miesten surmatöissä ja varastelussa valmiiksi tahriintunut maine. Turun hovioikeus lievensi Foma Jestafeoffille alioikeudessa langetetun kuolemantuomion ankarimmaksi ruumiinrangaistukseksi ja elinkautiseksi pakkotyöksi. Fomaa ei tuomittu tunnustamastaan murhasta rangaistusseuraamukseen, koska surmatyö oli tapahtunut hattujen sodan aikana. Turun rauhansopimuksen 15.8.1743 perusteella sodan aikana vierasmaalaisiin kohdistuneet rikokset kuuluivat yleisen rauhanamnestian piiriin. Foman kansalaisuus oli jossain määrin tulkinnanvarainen asia; hän tai hänen isänsä oli tullut Venäjän puolelta Ilomantsiin laittomasti asumaan. Teloitustuomion lieventämisestä huolimatta Foman loppuelämä jäi lyhyeksi: hän kuoli Loviisassa lähes välittömästi kärsimänsä ruumiinrangaistuksen jälkeen.

★★★

Suomalaiseen rikoshistoriaan on kirjoitettu monta alalukua surmateoista, jotka toimeenpanevat epävirallista kontrollia. Ne ovat henkirikoksia, joiden päätavoite on esimerkiksi rikoksentekijän rankaiseminen tai kitkeminen yhteisöstä. Esimerkiksi Ylikankaan tutkimalla puukkojunkkareitten Etelä-Pohjanmaalla toimeenpantiin toisinaan laittomia kansantuomioita, jos rikollinen oli onnistunut välttämään julkisoikeudellisen rangaistuksen. Rikosten kansanomainen sanktiointi oli yksittäisten ihmisten reaktio järjestysvallan heikkoutta vastaan.[1331] Myös Antero Heikkinen on sommitellut Kuhmossa vuonna 1810 tapahtuneesta varkaan murhasta muotokuvan, joka todistaa

1326. Björn 1993, s. 143; Saloheimo 1980, s. 39.
1327. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1753, Hovioikeus maaherralle, D 15 a1, no 10, 15.2.1753.
1328. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1750, Ilomantsin ja Suojärven osan tk, KO a 20, f. 144b.
1329. Vrt. esim. Björn 1993, s. 142–143.
1330. Tästä identifikaatiosta en kuitenkaan ole varma. Ks. Björn 1991, s. 110–111.
1331. Ylikangas 1976, s. 239–251.

rikollisen kohtaaman epävirallisen kontrollin väkivaltaisimmista muodoista. Kontrollia toimeenpanivat paikallisyhteisön omat jäsenet. Sekä kuhmolaisessa kaskiyhteisössä että myös Etelä-Pohjanmaalla tällaiselle yhteisölliselle apuharvennukselle oli ominaista todistajien taipumus vaieta tapahtumista.[1332] Rikoksiin syyllistyneiden surmaamisessa oli pitkälti kyse omaavusta ja kontrollin tarpeesta myös Karjalassa, osin Pohjois-Savossakin.[1333] Tällaiset henkirikosten vaikuttimet ovat ilmeisimpiä silloin, kun murhatuksi joutui talonpoikaisvaras, irtolainen tai paikallisista vilja-aumoista itsensä ruokkinut sotilaskarkuri. Irtolaisten surmaaminen ei Karjalassakaan jäänyt vuosisadan puolenvälin väkivaltaisen kauden erityisilmiöksi. Osa tilattoman väestön alinta kerrosta verottaneista henkirikoksista epäilemättä jäi myös kokonaan paljastumatta; tulihan niitä Ilomantsissa ja Liperissä ilmi aivan muiden rikosten tutkinnan yhteydessä.

Tietyt yhteisöt, kuten mustalaiset, lainsuojattomat ja merirosvot, pitäytyivät Euroopassa perinteisesti ja tietoisesti lain ja järjestäytyneen yhteiskunnan ulkopuolella.[1334] Tällaista väestönosaa olivat myös pohjoisimmassa Savossa kierrelleet romanit. Heimon parissa tehtyjä henkirikoksia päätyi oikeuskäsittelyyn 1770-luvulta lähtien yhä useammin, yhteensä kuusi, samaan aikaan, kun maakunnan vanhakin väestönosa alkoi pohjoisimmissa pitäjissä tehdä yhä enemmän henkirikoksia. Karjalaan romanien väkivalta ei ulottunut – lieneekö Karjalassa elänyt lainsuojaton väestöaines sitten pitänyt romanit pois alueelta tai ehkäissyt ryhmän sisäisiä surmatekoja – mutta venäläisiä rajarosvoja tai suomalaisia sotilaskarkureita sitä vastoin otettiin hengiltä pelkästään Ilomantsissa ainakin kolme.[1335]

Romanien tekemät tapot olivat yksinomaisesti heimon sisäisiä välienselvittelyjä. Niitä tapahtui myös pitäjissä, joissa rikollisuus, henkirikollisuudesta puhumattakaan, oli vähäistä. Ensimmäisissä oikeudenkäynneissä, joissa romanien kuolettavia kahakoita selvitettiin, osapuolet olivat naisia. Tämä tuskin on koko totuus: miesten verityöt voitiin kuitata verikoston avulla asian tulematta viranomaisten tietoon. Alimmat sosiaaliryhmät nähdään yhteiskuntamuodosta riippumatta vastahakoisimpana turvautumaan riidanratkaisussaan lain ja oikeuslaitoksen apuun. Kun ristiriidat pyritään ratkaisemaan alaryhmän sisäisesti, epävirallinen sosiaalinen kontrolli saa usein väkivaltaisen ja lainkäyttäjän silmissä rikollisen muodon,[1336] mikä vuorostaan edellyttäisi viranomaisten puuttumista asiaan. Viranomaiset taas ovat taipuvaisia jättämään rikollisten alakulttuurien välien selvittelyn näiden omaksi tehtäväksi. Rikollisten suurin uhka nousee tämän vuoksi omien keskuudesta, myös romanien parissa.

Mustalaisleski Beata Danielintytär puukotti heimosisarensa Leppävirralla vuonna 1771. Vasta tapauksen tutkinnan yhteydessä kävi ilmi, että hiukan ai-

1332. Heikkinen 1988, s. 116–164; Ylikangas 1976, s. 242–251.
1333. Vrt. Black 1984a, s. 1.
1334. Lenman & Parker 1980, s. 40.
1335. Karjalassa valtaväestön edustaja surmasi tutkimusaikana vain yhden mustalaisen. Tämäkin mustalaisen surma liittyi rikollisten sisäiseen välienselvittelyyn. Surmaaja itse oli tohmajärveläinen talonpoikainen hevosvaras, joka tappoi nuoren mustalaispojan anastelusta johtuneiden erimielisyyksien vuoksi. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni v. 1764, Di 5, no 38.
1336. Black 1984b, s. 3.

emmin kaksi romanimiestä, Valtin ja Timoteus Kristianinpojat, olivat ottaneet hengiltä heimoveljensä Jonatan Swartzin Iisalmessa. Sekä miehet että Beata karkasivat, mutta ilmeisesi jälkimmäinen saatiin kiinni ja teloitettiin Leppävirralla tabellin mukaan vuonna 1774. Myös heimonsa kanssa Leppävirroilla kierrellyt 15-vuotias Juliana Glasberg puukotti 1772 toverinsa Helena Ristontyttären kimmastuttuaan naisen aikomuksesta vaihtaa sulhasta. KM armahti Julianan ali- ja hovioikeudessa saaman kuolemantuomion vitsarangaistukseksi ja määräsi tytön kolmeksi vuodeksi kuritushuoneeseen. Seuraavalla vuosikymmenellä Pieksämäellä erään mustalaisvaimon 2-vuotias poika kuoli heimoveli Kalle Hommosen nyrkin osuttua tappelussa harhaan.[1337]

Fredrik Palm -niminen romani murhattiin Pielavedellä (Iisalmessa) vuonna 1806 eikä tekijästä saatu koskaan lopullista selvyyttä. Oikeuden kuulusteluihin haalittiin toistakymmentä syytettyä heimoveljeä. Liperissä 17-vuotias romaninuorukainen Adam Larm ei samoihin aikoihin ollut halunnut osallistua heinävarkauteen, johon hänen kumppaninsa olivat häntä usuttaneet, vaan varoittanut omaisuuden haltijaa anastusaikeista. Heimotoveri kävi Adam Larmin kimppuun kostaakseen nuorukaisen "vasikoinnin", mutta Larm onnistui puukottamaan ahdistelijansa hengiltä. Hovioikeudessa tappoa pidettiin todellisesta hengenhädästä aiheutuneena hätävarjeluna.[1338]

Järjestäytynyt joukkorikollisuus nähdään monesti henkilökohtaista väkivaltaa lisääväksi yhteiskunnalliseksi tekijäksi. Väkivaltarikollisuuden ja järjestäytyneen rikollisuuden välinen yhteys on kuitenkin monisyinen.[1339] Esimerkiksi rosvojoukot ja liikkuva väki voivat horjuttaa yleistä turvallisuutta, jolloin ne ajavat itseään suurempia yhteiskuntaryhmiä reagoimaan väkivalloin. Kiertelevät romanit eivät tällaiseen puolustautumiseen ilmeisestikään yleisesti yllyttäneet, rajanpinnan venäläisrosvot sijaan kyllä. Karjalassa henkilökohtaisten ristiriitojen väkivaltaista purkua edisti myös traditio.[1340]

Surmaaminen sovittelevan kontrollin jatkeena

Perheensisäinen ongelmanratkaisu

Perheensisäiset henkirikokset Euroopassa ja Ruotsin vallan loppuajan Itä-Suomessa

Keskiaikaista Eurooppaa on perinteisesti luonnehdittu vahvan yhteisölliseksi kulttuuriksi. Yksilöt olivat pääasiassa sosiaalisten rooliensa edustajia ja riippuvaisia laajentuneista perheistään turvallisuutensakin takia. Perhe- ja sukusuhteet tarjosivat oikeudellista, taloudellista ja yhteiskunnallista suojaa väkivaltaista ympäristöä vastaan aikakautena, jolloin muut oikeussuojaa välittä-

1337. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1775, Di 10, no 4. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1772, Hovioikeus maaherralle, D 34 a1, no 96. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1775, Di 10, no 72; Savon ja Karjalan lääni, v. 1785, Di 20, no 92.

1338. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, 1807, Di 45, no 13.; v. 1806, Di 43, no 108.

1339. Bäckman 1996, s. 37–39; 100–107.

1340. Riissanen 1965, s. 48–49; Kujala & Malinen 2001, s. 427; Katajala 1994, s. 395–396.

vät instituutiot, kuten valtio, olivat heikkoja. Perheeseen kuuluminen oli henkilökohtaisen turvallisuuden takaamiseksi välttämätöntä. Vahvan perheyhteyden hintana oli julkisen sfäärin silpoutuneisuus. Yhteiskuntaelämän tuli pysyä perhe- ja sukulaitosten rajoissa. Revanssin velvoite piti yllä sukuperustaisen verikoston kierrettä.[1341]

Lain suojaa, oikeuksia ja privilegioita myös suoraan yksilölle tarjonneen valtiomahdin kasvu heikensi perinteisiä instituutioita, erityisesti perhettä. Kun valtioiden hallitseva eliitti omi väkivallan (rankaisuvallan) käytön yksinoikeudekseen, tyrehtyivät mahdollisuudet esimerkiksi verikostoon. Kun perheiden ja sukujen välinen väkivalta laantui, laajentuneet sukulaisverkostot alkoivat supistua niin kooltaan kuin merkitykseltäänkin, sillä valtiollinen rankaisuvallan monopoli vähensi – aatelia lukuun ottamatta – tarvetta turvautua laajentuneisiin perheisiin. Vasta valtion vahvistumisen myötä syntyi lain suojaa, oikeuksia ja etuja nauttinut yksilö. Monopolisoidessaan legitiimin väkivallan käytön valtio omaksui vastuuta myös yksilöiden suojasta, ja missä valtiovalta siinä epäonnistui, perhesidonnaisuus säilyi vahvana. Paikalliset perheet jatkoivat kilpailua valtiovallan kanssa tarjotakseen jäsenilleen suojelusta ja ylläpitääkseen vaikutusvaltaa – ja ylläpitivät samalla paikallista väkivaltaista alakulttuuria.[1342]

Mm. Lawrence Stone, Edward Shorter ja Jean-Louis Flandrin ovat maalanneet kuvaa eurooppalaisesta uuden ajan alun perhe-elämästä tummanpuhuvin vedoin: yhteiskunnan nähdään suvainneen huomattavan määrän perheensisäistä väkivaltaa. Vaimojen pahoinpitelyä ja lasten surmaamista luonnehditaan lähes arkipäiväiseksi ilmiöksi. Mm. Jim Sharpe taas kyseenalaistaa voimakkaasti näin synkän perhekäsityksen ja huomauttaa, että perheensisäisten surmatekojen osuus kaikesta prosessoidusta henkirikollisuudesta oli keskiaikaisessa ja esiteollisessa Länsi-Euroopassa sittenkin hyvin vähäinen. Shorter puolestaan vastasi kritiikkiin selittämällä ilmiötä mm. perheen viileällä tunneilmastolla, mikä oli yhteydessä historialliseen tilanteeseen. Avioliiton funktiot näet liittyivät pitkään keskeisimmin omaisuusjärjestelyihin. Perhe ei ollut yksityinen instituutio eivätkä henkilösuhteet olleet intiimejä. Perheellä ei myöskään ollut sitä affektimonopolia, mikä myöhemmin liitettiin moderniin perheeseen. Agraaristen yhteiskuntien perusyksikössä, kotitaloudessa, puolisot olivat taloudellisesti ja työnjaollisesti välttämättömiä toisilleen. Perhe muodosti eräänlaisen linnakkeen ulkomaailmaa vastaan käytännön yhdyssiteiden, omaisuuden ja periytyvän statuksen takia. Siksi yhteisömuodon sisäinen kuolettava väkivalta ei voinut tulla kysymyk-

1341. Voionmaa 1915 (1969), s. 48; Gillis 1996, s. 1275–76; Lane 1997, s. 10–13; Ylikangas 1994. Vrt. myös Myhrberg 1978, s. 1–2. Aatelin parissa sukuvalta säilyi muita ryhmiä kauemmin. Winberg 1985, s. 48–50; Lappalainen 2001.

1342. Gillis 1996, s. 1275–1276. Pääosa keskiaikaisistakaan surmateoista ei kuitenkaan koostunut verikostosta, joka olisi nykykäsittein murha, vaan spontaaneista, yksinkertaisista kiistanaiheista johtuneista tapoista. Esim. Lane 1997, s. 19; Sharpe 1991, s. 38. Ks. laaja kirjallisuuskatsaus sukuvallasta ja sen merkityksen vähenemisestä keski- ja uuden ajan taitteessa sekä näkemyksen vastaisesta kritiikistä, esim. Cressy 1986, s. 39–69; myös Winberg 1985, s. 10–31.

seen. Sukujen ja perheiden välisen väkivallan dominanssista siirryttiin perheensisäisen väkivallan aikaan vasta uusimmalla ajalla.[1343]

Englannissa perheensisäisten tappojen ja murhien osuus nousi 1600-luvun aikana kaikista tapahtuneista henkirikoksista 13–18 %:iin, vähitellen vieläkin suuremmaksi. Samaan aikaan myös lapsenmurhaoikeudenkäynnit lisääntyivät räjähdysmäisesti. Perheensisäisten surmatöiden osuus nousi 1700-luvun loppupuolella paikoittain jo yli kolmannekseen.[1344] Amsterdamissa läheisten, sukulaisten, palvelusväen ja seurustelukumppaneiden osuus henkirikosten uhreista nousi runsaasta kymmenyksestä 1700-luvun jälkipuoliskolle mennessä jopa lähes puoleen.[1345] Ruotsissa sukulaisten välinen väkivalta oli oikeuteen vietynä sen sijaan erittäin harvinaista vielä 1800-luvun alkupuolellakin.[1346] Esiteollisessa Euroopassa enintään neljänneksen henkirikoksista on arvioitu olleen perheensisäisiä.[1347]

Perhe on brittiläisissä läheisväkivaltaa käsitelleissä tutkimuksissa lähtökohtaisesti määritetty ydinperheeksi, eikä sen tuloksia siten voi yleistää alueille, joilla ydinperhe ei ollut ainoa perhejärjestelmä.[1348] Esimerkiksi savo–karjalainen perhelaitos on perinteisesti nähty talousyhteisönä, jonka henkilöluku oli osin sidoksissa mm. kaskitalouden edellyttämään työvoiman tarpeeseen. Mm. Voionmaan, Jutikkalan ja Soinisen jalanjälkiä seuraten Kirsi Sirén, Elina Waris ja Kari-Matti Piilahti ovat myöhemmin täydentäneet kuvaa osoittamalla laajentuneen perheen sidoksellisuuden kulttuurisiin tekijöihin, taloudellisen selviytymisen realitteetteihin ja väestöllisiin paineisiin.[1349] Käytännössä yleisin perhemuoto oli Pohjois-Savossa ja Karjalassakin ydinperhe, mutta lähes yhtä yleinen oli kantaperhe tai laajentunut veljesperhe.[1350] Laajentunut tai suurperhelaitos oli periaatteessa täysin riippumaton sukulaitoksesta, sillä perhe tai yhtiö saattoi täydentyä vieraan miestyövoiman avulla ja toisaalta jäsenet olivat oikeutettuja lähtemään yhtiöstä.[1351] Perheorganisaation suhteellisen laajuuden johdonmukainen seuraus oli, että savo-karjalaiset henkirikokset tehtiin tutkimusaikana länsimaisessa mittakaavassa harvinaisen usein perheen tai suvun sisällä.

Savo–karjalaisten henkirikosoikeudenkäyntien surmatöistä oli perheen tai lähisuvun sisäisiä kaikkiaan kolmannes, ajoittain puolet. Murhista jopa kaksi kolmannesta tehtiin lähiomaisten kesken. Karjalassa vuosina 1748–1777 prosessoiduista 49 henkirikoksesta 23:ssa (47 %) uhri oli surmaajansa lähisukulainen avioliiton tai syntyperän kautta. Tutkimusjakson jälkimmäisellä puolikkaalla (1778–1807) käytiin oikeutta 24 perheen tai suvun sisäi-

1343. Esim. Sharpe 1981, s. 34–35, jossa viitteet em. tekijöihin. Tähän oli kuitenkin poikkeuksia: mm. Toulousessa 1700-luvun alussa jopa 2/3 oikeuteen viedyistä henkirikoksista oli perheen sisäisiä. Lisäksi mm. Cockburn on kritisoinut perheensisäisten henkirikosten dokumentoitumista lähteisiin ja pitää perheensisäisiä henkirikoksia erittäin luonteenomaisina vanhemmille ajoille Cockburn 1991, s. 93 ss. Vrt. kuitenkin mm. Spierenburg 1994, s. 705; Lane 1997, s. 16–17.
1344. Lane 1997, s. 28–29. Ks. teemasta käydystä keskustelusta myös Kaspersson 2000, s. 22 ss.
1345. Näistä siis vain osa oli varsinaisia perheenjäseniä. Spierenburg 1994, s. 710. Suhteellinen kasvu johtui suureksi osaksi siitä, että tuttavien ja vieraiden surmaaminen kävi aiempaa huomattavasti harvinaisemmaksi.
1346. Sundin 1992, s. 271.
1347. Spierenburg 1996, s. 64.
1348. Perherakennevertailuja aikakaudelta kokoavasti, ks. erim. Waris 1999, s. 32–41.
1349. Björn 1993, s. 112; Voionmaa 1915, s. 150–152; Piilahti 1999; Sirén 1999, s. 46, 60, 73-75, 90-96, 143-147; käsityksen kotimaisesta historiografiasta, ks. myös Waris 1999, s. 37-40.
1350. Wirilander 1989, s. 86–89.
1351. Björn 1993, s. 112; Voionmaa 1915, s. 50.

sestä surmateosta, kun henkirikosten uhreja samaan aikaan paljastui oikeuslaitokselle kaikkiaan 68 (35 %). Läänin savolaisseudulla ensin mainitulla 30-vuotisjaksolla prosessoiduista hengenriistoista oli perheen- tai suvun sisäisiä 13 kaikkiaan 36 henkirikoksesta (36 %), jälkimmäisellä puolikkaalla 15 yhteensä 45 veriteosta (33 %).[1352] Perhesurmaprosessien lukumäärät selviävät liitteestä VIII.

Karjalaisten sukulaissurmien määrästä tekee poikkeuksellisen niiden korkea frekvenssi vuotta ja 100 000 asukasta kohti, ei niinkään perhesurmien sinänsä suurehko osuus kaikista henkirikoksista. Eurooppalaisissa tutkimuksissa perheväkivallan uhrien osuus surmatöiden kuolonuhreista nousi korkeaksi vasta uusimpana aikana, jolloin henkirikollisuus ylipäätään oli laskenut vähäiseksi. Sukulaissurmien Karjalahan oli tutkimusaikana sen sijaan edelleen suhteellisen korkean henkirikollisuuden aluetta.

Osittain savo–karjalainen henkirikollisen ja uhrin välisen suhteen erityislaatuisuus kytkeytyy myös toiseen kansainväliseltä katsantokannalta poikkeavaan surmatekojen ominaispiirteeseen, suunnitelmallisuuteen. Itäsuomalaisten murhien osapuolista ehdoton enemmistö oli toistensa sukua joko avioliiton tai kihlauksen kautta tai biologisin sitein. Tutkimusjakson Karjalassa 27 murhaksi paljastuvaa oikeustapausta kaikkiaan 45:stä (60 %) oli perheen tai suvun sisäisiä, Pohjois-Savossa prosessoiduista suunnitelmallisista henkirikoksista 11:ssa kaikkiaan 15:stä (n. 73 %) uhri oli tekijälleen tällä tavoin läheinen.

Esiteollisessa Englannissa yleisin perheensisäisen henkirikoksen muoto olivat aviolasten surmat.[1353] Itäsuomalaisissa tuomioistuimissa taas prosessoitiin huomattavasti näitä useammin aikuisten lähisukulaisten henkirikoksiksi kärjistyneitä kiistoja. Etenkin useimpien tutkimusalueella tapahtuneiden murhien taustalla piilleet konfliktit nivoutuivat tavalla tai toisella sukulaissuhteisiin ja perheeseen. Veritöiden pääasiallisimmat vaikuttimet kumpusivat perheyhtiöiden sisäisistä riidoista tai kiistoista aineellisesta hyvästä, omaisuuden hallinnasta tai perinnönjaosta. Yhtä merkittävä sovittamattomien ristiriitojen lähde olivat perheen perustamiseen, kokoonpanoon, ylläpitämiseen ja hajoamiseen liittyneet tekijät. Merkittävää osaa lähisukulaistenkin keskeisissä kohtalokkaissa kiistoissa näytteli myös oikeudellisella ilmiannolla loukattu kunnia.

Martin Daly ja Margo Wilson ovat pitkittäis- ja poikittaisvertailuin osoittaneet perheensisäisten henkirikosten osuuden pääsääntöisesti kääntäen verrannolliseksi kaikkien henkirikosten määrään. Samalla perheensi-

---

1352. Väkiluvun kasvuun nähden sukulaissurmien määrä oli siis vähenemässä. Pohjois-Karjalan ja Pohjois-Savon perherakenteesta ei tutkimusajalta ole tehty laajaa ja yksilöityä systemaattista tilastollista tutkimusta, mutta on luultavaa, että etenkin Karjalassa perheensisäisten surmatekojen osuus ylitti varsinaisten laajentuneiden perheiden osuuden kaikista kotitalouksista. Esimerkiksi Björn on laskenut ilomantsilaisperheen keskimääräiseksi pääluvuksi vuonna 1800 seitsemän henkeä, eivätkä määrät poikenneet eri uskontokuntien kesken. Talollista alempien yhteiskuntaryhmien kotitaloudet olivat tätä pienempiä, kuten sekä edellä mainittu ja mm. Sirén 1999 ovat osoittaneet. Pohjois-Savossa taas sukulaissurmia prosessoitiin huomattavasti vähemmän kuin laajentuneiden perheiden osuus kaikista perhemuodoista oli. Vrt. Wirilander 1989, s. 88–89.

1353. Sharpe 1981, s. 37. Sharpen käyttämä tilastointitapa on herättänyt kritiikkiä, koska yleensä lapsenmurhia ei lueta tavanomaisiksi henkirikoksiksi. Sharpe puhuu kuitenkin vain perheen sisäisistä, eli aviolasten surmista. Vrt. Stone 1985; Spierenburg 1996, s. 73. Käsillä olevassa tutkielmassa henkirikosaineistoon on hyväksytty todetut aviossa syntyneen jälkikasvun tapot, murhat ja kuolemaan johtaneet pahoinpitelyt, joita siis on hämmästyttävän vähän.

säisten henkirikosten absoluuttinen esiintyminen vaihtelee muita henkirikosmuotoja vähemmän maasta tai kulttuurista toiseen.[1354] Karjalassa tämä pelkistys ei päde, sillä *sekä* henkirikosten määrä *että* sukulaissurmien osuus kaikista surmatöistä olivat alueella korkeita. Kumpikin myös käytännössä väheni yhtä aikaa. Myöskään yksinomaan suurperhevaltaisuus ei lisää sellaisenaan henkirikollisuutta; siinä tapauksessa myös esimerkiksi Pohjois-Savon menneisyydeltä edellytettäisiin väkivaltaisuutta, jota sieltä ei kuitenkaan löydy.[1355]

Potentiaalisten henkirikosten uhrien määrä lisääntyy eniten, mikäli talouden väkivahvuutta lisäävät aikuiset perheenjäsenet, joita ei yhdistä verisukulaisuus. Poikittaistarkasteluissa verisukulaisten surmatuksi tulemisen riski on havaittu huomattavasti vähäisemmäksi kuin avioliiton kautta tai muunlaisin sitein perheeseen liittyneiden jäsenten kuolemanvaara.[1356] Myös tutkimusajan Itä-Suomessa perheen laajentuminen enteilee surmatuksi tulemisen riskin kasvua. Sen sijaan etenkään Karjalassa verisukulaisuus ei vähennä viktimisaatiota, uhriksi valikoitumisen riskiä.

Velisurmat erilaisissa yhteiskuntamuodoissa

Useiden kulttuureiden mytologiat kuvaavat velisurmaa arkkityyppisenä henkirikoksena: sen osapuolet esitellään usein maailmanhistorian ensimmäisinä vihamiehinä. Veljesten antagonismin kärjistävät kilpailuaggression myyttiseksi alkumuodoksi kilpailu perinnöstä, vastakkaisen sukupuolen suosiosta tai taidoista.[1357] Kain ja Aabel -tarinaa muistuttavien velisurmamyyttien synnylle tarjoaa kasvualustan vasta agraarinen yhteiskuntamuoto. Vain metsästykseen ja keräilyyn perustuvissa heimoyhteisöissä veljeksillä ei nimittäin ole perusteita kilpailla perheen mitättömän omaisuuden siirrosta. Heimokulttuureissa sukulaiset nähdään ”yksilön” arvokkaimpana omaisuutena, pelotevoimana suvun ulkopuolista vihamielistä maailmaa vastaan. Tämän vuoksi velisurmat ovat luonnonkansojen parissa harvinaisia.[1358]

Maanviljelysyhteiskunnissa lähekkäisyys ja vuorovaikutuksen muodot perustuvat pääasiassa sukulaisuuteen. Suurimmaksi syyksi verisukulaisten välisiin kohtalokkaiksi käyneisiin kiistoihin nähdään niissä veljesten välinen kilpailu perheen rajallisesta omaisuudesta, etenkin maanhallinnasta.[1359] Veljesten tai muiden sukulaismiesten välisten konfliktien arvioidaan käyvän erityisen ankariksi kahdentyyppisissä tilanteissa: organisaatioissa, joissa sosiaalinen asema kulkee isänperintönä tai perintöjärjestelmissä, jossa omaisuus, esimerkiksi maatila, pidetään jakamattomana.[1360]

Velisurmat miltei katosivat länsimaista esiteollisena aikana. Tämä johtui sisarusten välisen läheisen vuorovaikutuksen katkeamisesta suhteellisen nuorella iällä; perheenjäsenet joutuivat muuttamaan vieraaseen palveluk-

1354. Daly & Wilson 1988, s. 284--286. Vertailu perustuu maailmanlaajuiseen, osittain historialliseen aineistoon. Käsitettä käytetään tässä laajimmassa merkityksessään, vrt. Voionmaa 1915.
1355. Käsitettä käytetään tässä laajimmassa merkityksessään, vrt. Voionmaa 1915.
1356. Daly & Wilson 1988, s. 22–24.
1357. Daly & Wilson 1988, s. 17.
1358. Daly & Wilson 1988, s. 31.
1359. Daly & Wilson 1988, s. 32–33.
1360. Daly & Wilson 1988, s. 29–30.

seen.[1361] Veljessurmat olivat hyvin poikkeuksellisia jo uuden ajan alun Englannissa[1362] – teollistuvista yhteiskunnista puhumattakaan. Niissä isänperintö ei agraaristen yhteiskuntien tavoin enää määrittänyt jälkeläisten tulevaisuudennäkymiä.[1363] Uuden ajan alun länsieurooppalaisessa kotitaloudessa henkirikoksen uhriksi valikoituu veljesten sijaan etenkin palvelusväki.[1364]

Daly ja Wilson ovat veli- ja sukulaissurmien evoluutiopsykologiaa havainnoidessaan todenneet, etteivät monet länsimaiset lainalaisuudet päde ulkoeurooppalaisiin kulttuureihin. Esimerkiksi verisukulaiset eivät niissä välty henkirikosten viktimisaatiolta eli valikoitumasta niiden uhriksi. Kiertoviljelyllä, metsästyksellä ja keräilyllä elävien heimojen parissa surmatöiden uhreista yli 30 % saattaa olla tekijän suvun pääasiassa aikuisia jäseniä. Agraaris–traditionaalisten yhteiskuntien alttiutta sukulaissurmiin on pyritty perustelemaan maatyön organisointitavasta johdetulla läheisen vuorovaikutuksen mallilla. Tällaisissa tapauksissa talouden pohjana on sukulaisuuteen perustuva yhteistyö ja patrilokaalinen, miehen kotipaikkaan perustuva asumisjärjestelmä.[1365] Perhesolidaarisuuden kääntöpuolena on raju kilpailuhenki, joka määrittää erityisesti veljessuhteita. Tämä johtuu siitä, että maavarat ovat perhekuntien hallinnassa. Velisurmien todetaan olevan yleisiä, 7,5:stä yli 10 prosenttiin kaikista henkirikoksista, etenkin niissä maan- ja kasvinviljelyyn perustuvissa yhteisöissä, joissa yksi pojista perii maatilan muiden joutuessa lähtemään muualle elantoa etsimään.[1366]

Itäsuomalaiset veljes- ja langossurmat

Perhe- ja sukusiteiden höltyminen alkoi Tukholmassa jo 1600-luvulla väestönkasvun myötä. Samaan aikaan heikkenivät myös suvun mahdollisuudet tarjota jäsenilleen houkutteita: omaisuutta, statusta tai uramahdollisuuksia.[1367] Näin tapahtui siitä huolimatta, etteivät materiaaliset arvot yksittäistapauksissa välttämättä ratkaisseet kiinnittymistä perheeseen. Koko Ruotsin valtakunnassa tuomioistuinten käyttö perheensisäiseen riidanratkaisuun yleistyi 1700-luvun mittaan huomattavasti.[1368] Tämä johtui mm. aikuiseksi eläneiden perillisten määrän pysyvästä lisääntymisestä, mikä oli seurausta syntyneiden ylijäämän kasvusta kuolleisuuteen nähden. Perhekoon kasvu teki perheensisäisestä ja sukupolvien välisestä omaisuuden siirrosta ongelmallista.[1369]

Itäisessä Suomessa sukulaisuus ja perhe määrittivät yksilön elämänkulkua myöhemmille ajoille kuin läntisessä valtakunnan osassa.[1370] 1700-luvun lopulla tapahtuneen väestöräjähdyksen voi siitä huolimatta uskoa heikentä-

1361. Sharpe 1981, s. 37.
1362. Sharpe 1981, s. 37.
1363. Daly & Wilson 1988, s. 31.
1364. Vrt. Sharpe 1981, s. 38.
1365. Vain 5 % uhreista oli vanhempiensa surmaamia lapsia. Daly & Wilson 1988, s. 29.
1366. Daly & Wilson 1988, s. 29–30. On kuitenkin huomioitava, että kulloisenkin oikeusjärjestelmän täytyy vaikuttaa rikosmuodon esiintymiseen. Teko sanktioidaan aivan eri tavoin silloin, jos perheensisäiset henkirikokset ovat kuuluneet yksityisoikeuden piiriin kuin jos ne kuuluvat julkisen rankaisuvallan alle.
1367. Jansson 1998, s. 44.
1368. Gaunt 1987, s. 139; Odén 1991; Odén 1994.
1369. Gaunt 1987, s. 136; Sirén 1999, s. 34.
1370. Sirén 1999, s. 78 ss.

neen sukujen sisäistä koherenssia ja muuttaneen paikallista kontaktiverkostoa, puhumattakaan niistä ongelmista, joita se tuotti maaseudun omistusrakenteille ja perinteiselle säätyjaolle.[1371] Kun lähisuvun ja aikuisten sisarusten määrä kasvoi huomattavasti totutusta, myös tulevien sukupolvien mahdollisuudet säilyttää vanhempiensa taloudellinen ja sosiaalinen asema heikkenivät kohtalokkaasti. Aikuisten perheellisten veljesten muodostamat laajentuneet perheet eivät voineet kasvaa loputtomiin raivattavien alueiden ehtyessä syrjäseuduillakin. Suurikaan talo ei aina voinut elättää kaikkia aikuisia poikiaan miniöineen: talonpoikaisen aseman säilyttäminen tuli osalle veljeksistä yhä vaikeammaksi. Kirsi Sirén onkin osoittanut pienten tilattomien kotitalouksien lisääntyneen huomattavasti 1700-luvun viimeisinä vuosikymmeninä Etelä-Savossa ja Kymenlaaksossa.[1372]

Sukulaissurmista veli- ja langossurmia oli Karjalassa melkein neljännes (23 %), Pohjois-Savossa 14 %. Varsinaisia *veli*surmia käsitteli henkirikosoikeudenkäynneistä Karjalassa 9 %, Pohjois-Savossa 5 %. *Kaikissa* karjalaisissa henkirikosprosesseissa uhreista oli ylipäätään tekijän sukulaisia, veljiä, lankoja ja kälyjä, *samassa polvessa* n. 16 %. Pohjois-Savossa osuus oli noin puolta pienempi (7,5 %). Veli- ja langossurmat on yksilöity liitteessä IX. Etenkin Karjalassa veli- ja langonsurmien osuudet ovat Dalyn ja Wilsonin havaintoihin nähden globaalillakin mittapuulla huikeita. Sukulaissurmien, ennen kaikkea velisurmaprosessien kulminaatiopiste lienee ajoittunut Savo–Karjalassa jonnekin 1700-luvun alun ja 1770-luvun välille. Tähän vihjaa kaksi seikkaa, ensinnäkin se, että sukulaissurmat varsinkin samassa sukupolvessa olivat jo 1700-luvun kolmannelta neljännekseltä lähtien Itä-Suomessakin väistyvä henkirikosmuoto.[1373] Toisekseen vielä 1600-luvulla ja pohjan sodan aikana prosessoiduista henkirikoksista vain vähäisessä osassa osapuolten tiedetään olleen sukulaisia.[1374] (Huomattakoon, että on mahdollista, että suurempi osa sukulaissurmista jäi vielä 1600-luvulla ja 1700-luvun alun sotavuosina prosessoimatta oikeudessa kuin myöhemmin).

Savo-Karjalassa velisurmia tekivät yhtä poikkeusta lukuun ottamatta ainoastaan jossain elämänsä vaiheessa maatilaa yhtiönä hallinneet talolliset, entiset talolliset tai talollisen pojiksi kirjatut miehet. Langossurmien sosiaalinen vaihtelu oli laajempaa: osapuolina oli kuudessa tapauksessa loiseksi merkittyjä henkilöitä. Näistä osa kuitenkin asui lankonsa taloudessa ja todennäköisesti eli epämuodollisessa yhtiössä, mutta vuoden 1739 tiukka palkollisasetus epäsi yhtiömiehiltä virallisen aseman tilan tasavertaisena viljelijänä.[1375] Sisaret eivät sen sijaan joutuneet yhdenkään henkirikosprosessin kummaksikaan osapuoleksi, mutta eräs loiseksi tituleerattu vaimo Pielisjär-

1371. Kauppinen 1997, s. 110; Sirén 1999, s. 87 ss.
1372. Sirén 1999, s. 9, 58–60, 87 ss; Waris 1999, s. 133.
1373. Karjalaisten oikeustapausten perusteella veli oli veljensä kuoleman takana seitsemästi vuosina 1748–77, seuraavien 30 vuoden aikana tapahtuneesta väestönkasvusta huolimatta enää vain neljästi. Pohjois-Savossa tapauksia oli kummallakin tutkimusjakson puolikkaalla ainoastaan kaksi. Veli- ja langonsurmien yleistiedot on koottu liitteeseen III.
1374. Matikainen 1995, s. 55--56; Kujala & Malinen 2001, s. 432. Jälkimmäiset ovat laskeneet perheen sisäisten henkirikosten osuudeksi 16 %.
1375. Vrt. Wirilander 1989, s 92–95. Sosiaalisen aseman kirjaaminen oikeudellisiin lähteisiin vaihtelee. Joskus sama henkilö on kirjattu loiseksi, jossain toisessa yhteydessä taas talonpojaksi. Tämä johtuu ilmeisesti kirjaajan tavasta mieltää yhtiön osakkuuden tai sukulaisen asemaa laajentuneessa perheessä.

vellä murhasi kälynsä yhtiöriitojen vuoksi.[1376] Myös langot tulivat tappaneeksi kälyjään riidellessään yhtiön perustamisen ehdoista tai muista yhteisen omaisuuden käyttöön liittyvistä syistä.[1377]

Nämä vaikuttimet olivat oireellisia kaikille Itä-Suomessa prosessoiduille veli- ja langossurmille, joita Karjalassa tehtiin kahdeksan, Pohjois-Savossa kaksi. Veljessuhteiden hankauskohdista keskeisin oli yhtiön perustaminen tai kotitalouden kokoonpanon muuttuminen.[1378] Wariksen mukaan oikeus erota suurperheestä oli vain äärimmäisissä tapauksissa toteutettu keino etenkin isännän eläessä.[1379]

> Esimerkiksi rälssilampuoti Mikitta Karreinen puukotti nuoremman veljensä Feodorin hengiltä joulukuun ensimmäisenä 1754 Ilomantsin Koverossa, koska tämä oli Mikittan poissaollessa muuttanut yhdessä äitinsä kanssa veljesten yhteiseltä kotitilalta samassa Koveron kylässä asuneen Iivana Toroskaisen luokse. Perheen vanha isäntä ei ilmeisestikään enää elänyt. Kun Feodor oli tullut hakemaan Mikittan talosta äitinsä tavaroita, Mikitta puukotti oven ulkopuolella seissyttä veljeään niin, että tämä kuoli seuraavana päivänä.[1380]

Itäsuomalainen talonpoikainen perhejärjestelmä, joka salli useamman aikuisen pojan jäädä maatilaa viljelemään, antoi talollisten aikuisillekin pojille paremman mahdollisuuden sosiaalisen asemansa ylläpitoon kuin perhemalli, jossa vain vanhin poika jäi tilalle. Säätypudotuksen voimaa pehmensi myös mahdollisuus viljellä tilojen takamaita torpparina.[1381] Veijo Saloheimo päätteleekin, että aikuisen miesluvun kasvu karjalaisperheissä oli selvä merkki liikaväestöstä. Omaa tilaa ei riittänyt enää 1760-luvun puolessavälissä yhtä monelle miehelle kuin vajaata kolmea vuosikymmentä aiemmin.[1382] Wirilander puolestaan arvioi, että vain taloudelliset edut saattoivat pitää koossa laajimpia ryhmäperheitä, ja ne purkautuivat heti, jos edellytyksiä toisenlaiseen elämänmenoon oli näkyvissä. Suurperheiden elämää hän arvioi pikemmin sotaisaksi kuin sopuisaksi.[1383]

Joustavan resurssien jakamisen taanneen perhejärjestelmän hinta maksettiinkin velisurmina siinä vaiheessa, kun tilojen ja tilallisten yhtiökumppaneiden lukumäärän kasvun viimeiset rajat tulivat vastaan. Perheensisäiset henkirikokset ja etenkin velisurmat keskittyivät nimenomaan yhteisille kotitiloille, olivat osapuolet yhtiössä keskenään tai eivät. Mona Rautelin on arvioinut, että itäsuomalaisten sukulaissurmien suuri määrä oli yhteydessä perhekoon väliaikaiseen kasvuun, joka oli seurausta odotettavissa olleesta

---

1376. Kristiina Kukotar murhasi miehensä veljen vaimon Katariina Moilattaren sairaan appiukon hoidosta sekä omaisuuden jaosta johtuneiden riitojen takia Pielisjärvellä vuonna 1807; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1808, Di 46, no 4.
1377. Olli Ihalainen surmasi kälynsä Helena Hyvöttären Liperissä vuonna 1777, VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1777, Di 12, no 57; ilomantsilainen ortodoksi Ondrei Savinainen päätti yhtiöriidat veljensä lesken kanssa murhaamalla tämän kirveellä vuonna 1805. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 4.
1378. Vrt. myös Heikkinen 1988, s. 72.
1379. Waris 1999, s. 52.
1380. MMA: KymLka, Saapuneet kirjeet, v. 1755, Hovioikeus maaherralle, D17 a1, no 9/1.
1381. Wirilander 1989, s. 94–98, myös Heikkinen 1988, s. 71.
1382. Saloheimo 1980, s. 461. Savon osalta ks. myös Wirilander 1989, s. 85–86.
1383. Wirilander 1989, s. 88–89; perheyhtiöiden jäsenten välisistä hankauskohdista, myös Waris 1999, s. 135-141, 167-169.

isojaosta.[1384] Velisurmat todella vähenivätkin Pohjois-Karjalassa samaan aikaan, kun perhekoot alkoivat ilmeisesti jälleen pienetä ja isojakokin käynnistyi maakunnan eteläisissä pitäjissä.[1385] On jossain määrin ristiriitaista, että itäsuomalaiset velisurmat väistyivät aikana, jolloin väestönkasvu oli voimakkainta ja tilattomien luku lisääntyi. Mainitunlaisen sosiaalisen hajaantumisen eli disorganisaation tiedetään yleensä pikemminkin ruokkivan muunkaltaista henkirikollisuutta.[1386] Näinhän kävi myös tutkimusalueen pohjoisimmissa kolkissa Iisalmessa, Kuopiossa ja Liperissä. Väestönkasvun kanavoituminen tilattomien kotitalouksien lisääntymiseen alkoi kuitenkin viedä pohjaa perinteisiltä agraarisilta veljeskiistoilta. Veljesten väliset hankauskohdat vähenivät, kun vuorovaikutuksen muoto muuttui.

Itäsuomalaisessa perhejärjestelmässä pinta-ala esimerkiksi veljesten ja langosten kiistoille oli laajempi kuin teollistuneiden yhteisöjen talouksissa, jotka koostuvat pääsääntöisesti ydinperheistä. Muunlaiset yhteistyön muodot johtavat luonnollisesti erilaisiin ristiriitoihin kuin sukulaisuuteen perustuneet sidokset ja kiistat.[1387] Mikäli henkirikosten tarkastelu rajataan yksinomaan itäsuomalaisiin ydinperheisiin – ensimmäiseen suoraan ylenevään tai alenevaan polveen ja puolisoiden välille –, omaisiin kohdistuneiden surmatöiden osuus vuosina 1748–1807, 16–22 %, laskee lähestulkoon samoihin lukemiin kuin uuden ajan alun Englannissa.

Traditionaalisten tai valtiottomien yhteiskuntien velisurmien keskeisimmälle syypohjalle eli veljeskilpailulle löytyy vastaavuutta tutkimusajan Itä-Suomestakin. Henkirikosmuotojen vaikuttimia ei tästä huolimatta voi suoraan rinnastaa, sillä vertailtavien yhteiskuntien oikeusjärjestelmät – julkinen rankaisuvalta vs. yksityinen riidanratkaisu – poikkeavat liikaa toisistaan.[1388] Primitiivisissä yhteisöissä esimerkiksi sukulaisen murhaamisesta ei välttämättä vaadittu mitään korvausta tai rangaistusta, vaan se oli luokiteltu moraalisesti synnin luonteiseksi teoksi.[1389] Karjalaisesta taipumuksesta velisurmiin ei ole aihetta syyttää ensisijaisesti veljeskilpailua, sillä perhejärjestelmä ei esimerkiksi suoranaisesti edellyttänyt nuorempien poikien poismuuttoa kotitaloudesta. Näinhän oli yleisesti laita esimerkiksi Länsi-Suomessa, jossa velisurmat tästä huolimatta olivat marginaalisia.[1390] Vaikuttaakin kiistattomalta, että kohtalokkaiden veljeskiistojen yleisyys saa selityksensä kahdesta tekijästä, ensinnäkin väestöllisistä paineista ja toisekseen veljesten keskinäisen vuorovaikutuksen ja vastuunjaon määrästä. Se oli kytköksissä kaskitaloudessa vallinneeseen traditionaaliseen työorganisaatioon ja yhteistyön muotoihin. Tämänkaltaiset veljeskiistat olivat Länsi-Euroopasta hiipuneet kiertoviljelyn jo jäätyä historiaan.

1384. Rautelin 1997, s. 195. Perhekoon kasvusta, ks. Wirilander 1989, s. 85–92, Sirén 1999, s. 88–89.
1385. Suurperhejärjestelmä säilyi Pohjois-Savossa (ja Karjalassa) suhteellisen vahvana 1800-luvun kaskikriisiin asti, mutta nämä suurperheet ainakin paikoittain koostuivat useista erillisistä ruokakunnista. Esim. Wirilander 1989, s. 82–90; Björn 1993, s. 118.
1386. Rosenfeld & Messner 1991, s. 53–54; Berkowitz 1962, s. 313.
1387. Vrt. Daly & Wilson 1988, s. 293. Sukulaisensa(kin) surmaamaksi tulemisen riski voidaan olettaa suhteelliseksi rikostilaisuuksiin eli sisarusten keskinäisen vuorovaikutuksen määrään. Ydinperhevaltaisilla alueilla rikostilaisuuksien määrä perheen sisällä on (lapsiluvun vaihtelu eliminoituna) vakio, kun laajentuneissa perheissä sisäisen konfliktin riski nousee perhekoon kasvaessa.
1388. Ks. luonnonyhteisöjen ja säädännäisoikeudellisten yhteisöjen välisistä eroista esim. Utriainen 1985, s. 9 ss.
1389. Utriainen 1985, s. 10.
1390. Vrt. Ylikangas 1976, s. 100–104, 149–158.

Mona Rautelin arvioi heikon epävirallisen kontrollin vaikeuttaneen 1790-luvun henkirikosoikeudenkäynneissä nimenomaan sukulaissurmien tutkintaa. Kotioloissa tapahtuneiden surmatekojen silminnäkijät ovat useimmiten esteellisiä ja muutenkin haluttomia todistamaan oikeudessa.[1391] Saman ilmiön tunnistaa vanhemmilta ajoilta myös J.S. Cockburn.[1392] Virallisen kontrollin ote perheensisäisiin henkirikoksiin on perinteisesti heikkoa. Sukulaisten väliset kiistat pyritään yleisesti selvittämään mahdollisimman pitkälti omien parissa ja julkisiin laitoksiin turvautumista vältetään.[1393] Perheen sisäisiä ristiriitoja selvitettäessä suositaan vaihtoehtoisen kontrollin muotoja, esimerkiksi välimiestoimintaa, kritiikkiä, jopa itsetuhoa tai väkivaltaa.[1394] Itäsuomalaisia perheyhtiön sisäisiä henkirikoksia koskeneissa oikeusprosesseissa mainitaan vanha isäntä vain harvoin. Esimerkiksi Risto Sykön tilaama veljen perheen kolmoismurha tapahtui piakkoin sen jälkeen, kun veljesten isä oli kuollut. Herää epäilys, että velisurmia tapahtui yleisestikin pääasiassa talouksissa, joilta puuttui kiistoja välittävä patriarkka ja joissa osituskin mahdollisesti oli vielä toimeenpanematta.[1395] Myös esimerkiksi kaskiyhtiöt perustuivat useimmiten pelkästään epämuodolliseen sopimukseen, ne olivat vain harvoin oikeuden vahvistamia.[1396]

Savo–Karjalassa velisurmiin olivat taipuvaisimpia ortodoksit, jotka tekivät viisi kaikkiaan yhdestätoista tutkimusalueella prosessoidusta velisurmasta – tämä huolimatta siitä, että ortodoksien osuus väestöstä oli merkittävä (n. 20 %) vain Liperissä ja Ilomantsissa. Olli Matikainen on arvioinut, että ortodoksisessa kulttuurissa eräät läntisestä Euroopasta hävinneet kansanomaiset oikeudelliset laitokset, kuten verikosto, säilyttivät verrattain pitkään elinvoimansa: ainakin 1500- tai 1600-luvulle asti.[1397] Tietty traditionaalisuus saattoi pitää yllä karjalaisten kreikanuskoisten taipumusta myös velisurmiin ja muihin vakaviin väkivaltarikoksiin. Ilmiössä voi olla kyse jonkinlaisesta itäisestä kulttuuriperinnöstä, jota säilytti esimerkiksi uskontokunnan jäsenten luterilaisia heikompi lukutaito. Tällaisia olettamuksia on kuitenkin mahdotonta vahvistaa, sillä Venäjän karjalaisten 1700-luvulla tekemiä väkivaltarikoksia ei toistaiseksi ole tutkittu systemaattisesti. Esimerkiksi Kansallisarkistossa säilytettävät Vanhan Suomen oikeuskollegion pöytäkirjat tarjoavat ilmiötä valottavan, koskemattoman lähdeaineiston.

Kulttuuristen mallien ohella ortodoksien paikallista veljesvihaa selittävät Ruotsin puolella myös asutukselliset tekijät. Kreikanuskoiset olivat haluttomia muuttamaan elinkeinon perässä eriuskoisten kokonaan kansoittamalle alueelle. Samaan aikaan mahdollisuudet ratkaista veljeskiistoja laillisin menetelmin olivat vähäiset pienimmillä tiloilla, joita kaikki osakkaat eivät voineet jakaa tai periä. Ennen kaikkea ne kuitenkin olivat olemattomat rälssitiloilla, joihin saattoi myös olla vaikea saada ulkopuolista osakasta. Pitäjissä, jossa rälssimaata oli kosolti, myös kruunun- ja perintötalonpoikien tilaisuu-

1391. Rautelin 1997, s. 196.
1392. Cockburn 1991, s. 94–95.
1393. Black 1984b, s. 22–23.
1394. Black 1994b, s. 3 -4.
1395. Vrt. Heikkinen 1988, s. 71–72; Waris 1999, s. 41-52. Perimyskäytännöstä, ks. Sirén 1999, s. 79 viitteineen.
1396. Heikkinen 1988, s. 70–71.
1397. Matikainen 1995, s. 43 ja myöhempi suullinen tiedonanto.

det viljelymaan laajentamiseen saattoivat olla vähissä. Väestönkasvu ei myöskään ylipäätään voinut kanavoitua kruununtiloilta rälssimaille, joille asutustoiminta ei varsinaisesti voinut levitä.[1398] Henkirikokset eivät siltikään keskittyneet Ilomantsissa rälssikyliin, vaan ortodoksienemmistöisille kruununtiloille vanhaan keskuskylään Sonkajaan, Liperissä taas kreikanuskoisen asutuksen taskuun Sotkumaan.[1399] Ehkä rälssikylien välttyminen henkirikosten vyöryltä oli tekemisissä myös sen tosiasian kanssa, että rälssimaan talonpojat oli vapautettu perinteisesti sotamiehen pidosta, asiasta jonka on osoitettu raaistaneen karjalaista väestöä sota-aikoina.

Maanluonnon ja perhemuodon väkivaltaista kalkyylia vahvistavat havainnot tutkimusalueen eteläpuolelta Iitistä, jossa prosessoitiin vuosina 1748–1774 peräti seitsemää perheensisäistä henkirikosta: kahta isänsurmaa sekä kälyn- ja sisarensurmia, joihin olivat yllyttäneet yhtiökiistat. Iitin rälssimailla kaskiviljelyllä oli vielä vuosisadan puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä taloudellista merkitystä.[1400]

Edellä esitetyistä varauksista huolimatta voidaan arvioida, että kenties erilainen maanomistuksen rakenne ja asutushistoria selittävät osaksi ainakin sitä, etteivät velisurmat levinneet koskaan mainittavasti Karjalasta Pohjois-Savoon. Voi hyvinkin olla, että nimenomaan säätyläismaanomistuksen runsaus, laajoja metsämaita edellyttänyt talonpoikainen kaskiviljelys ja samassa kotitaloudessa eläneet aikuiset ja isättömät veljekset tai langokset – tai ylipäätään useat yhdessä eläneet saman sukupolven ydinperheet – olivat yhtälö, joka ratkesi keskimääräistä useammin väkivaltaisesti. Näin oli vaarassa käydä etenkin silloin, kun asutuspaineet olivat kovat, mutta kylien takametsien tiedettiin jo olevan hupenemassa. Tällaisissa oloissa myös omaisten tekemät varkautta koskeneet ilmiannot aiheuttivat herkästi väkivaltaista responssia – olivathan ne eräs keino hiillostaa toinen osapuoli vähitellen ulos maatilalta.

Henkirikokset parisuhteessa

Runsas kymmenys tutkimusalueen henkirikoksista tehtiin parisuhteessa.[1401] Karjalassa elämänkumppanin surmatekoja oli 12, joista viisi tehtiin tutkimusjakson ensi puolikkaalla. Savossa tapauksia oli yhdeksän, joista kolme tapahtui vuosina 1748–1777. Karjalassa kuusi kahdestatoista, Pohjois-Savossa kolme yhdeksästä elämän- tai lemmenkumppaninsa uhreista oli miespuolisia. Tämän suppean otoksen perusteella karjalaisten naisten taipumusta aviopuolisoidensa surmaamiseen voidaan varovaisesti arvioida vahvaksi. Esimerkiksi 1600-luvun Englannin ja Ranskan osalta tiedetään, että avioliitossa tapahtuneiden henkirikosten uhreista vähintään kaksi kolman-

1398. Vrt. esim. Saloheimo 1980, s. 340.
1399. Ks. Ilomantsin ja Pälkjärven rälssikylät, Saloheimo 1980, s. 288–289; ortodoksiasutuksesta, ibid. s. 418; Björn 1991, s. 125.
1400. Sirén 1999, s. 22–23.
1401. Tässä yhteydessä parisuhdesurmiksi on luettu vihittyihin puolisoihin kohdistuneiden henkirikosten lisäksi kahden kihlatun morsiamen ja yhden sulhasen murhat. Muunlaisten seurustelukumppanien osuus jää lähteiden perusteella pimentoon. Lisäksi vainajan omaiset tutkituttivat aviovaimon ennenaikaisen kuoleman syyt usein käräjillä, minkä vuoksi henkirikossyytteitä jaettiin huomattavasti enemmän kuin mitä väkivaltaisiksi kuolemiksi lopulta osoittautui.

nesta oli naisia.[1402] Karjalaisnaisissa kytenyt tahto miehensä hengiltä saattamiseen voimistui syystä tai toisesta tutkimusjakson puolessavälissä 1770-luvulta lähtien. Samoihin aikoihin naisten osuus muunkinlaisiin surmatöihin lisääntyi. Kaikkien henkirikosten teonpiirteet myös ylipäätään raaistuivat.[1403] Parisuhdesurmat yksilöidään liitteessä X.

Puolisonsurmat eivät yleensä eivätkä tutkimusajan Itä-Suomessakaan olleet säätysidonnaisia; osapuolten sosiaalinen asteikko venyi loisesta alempaan papistoon.[1404] Aviopuolison surmista käytiin oikeutta useammin Karjalassa kuin Pohjois-Savossa. Suhteellisesti eniten syytteitä nostettiin Tohmajärvellä ja Pielisjärvellä, Pieksämäellä niiltä vältyttiin kokonaan. Sen sijaan muutoin väkivaltaisessa Ilomantsissa ensimmäinen epäily puolison kuolettavasta petollisuudesta heräsi vasta vuonna 1789.

Suunnitelmallisimpien puolisonmurhien päävaikuttimena oli erilaisten etujen saavuttaminen henkirikoksen avulla, pääasiassa halu uuteen parinmuodostukseen, naisilla myös taloudellinen hyödyntavoittelu. Aviomiehen murha saattoi myös kietoa nämä kaksi päämotiivia yhteen, mikäli uusi miesystävä oli surmansa saanutta korkeammassa asemassa. Spontaaneihin tappoihin johtivat myös vuosia jatkunut perheväkivalta ja arkipäivän taloudenpitoon liittyneet kinat.

Savo–karjalaista epämuodollista kontrollia avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin ei voi luonnehtia erityisen ankaraksi. Ketään puolisonsa surmasta syytettyä ei nimittäin ollut ennen henkirikosta haastettu käräjille huorin tekemisestä. Vasta puolison kuollessa ylittyi ilmiantokynnys myös aviorikoksesta. Syytteitä elämänkumppanin surmaamisesta kiistettiin oikeudessa erityisen paljon: huorinteosta epäillyistä yksikään ei tunnustanut riistäneensä puolisonsa hengen. Sitä vastoin vielä Göötan hovioikeudessa 1600-luvulla prosessoidut vastaavanlaiset intohimodraamat johtivat poikkeuksetta langettavaan tuomioon. Näissä tapauksissa syytetyt nimittäin tunnustivat rikoksen.[1405]

Itäsuomalaisissa alioikeuksissa näkyy silti pyrkimys kontrolloida tämäntyyppisiä henkirikoksia erityisen vahvasti. Ne näet tuomitsivat puolisonsa murhaamisesta syytetyn monesti syylliseksi pelkkien aihetodisteiden perusteella ilman laillista näyttöä. Käänteinen todistustaakka riitti kahdesti jopa lainvoimaisen kuolemantuomion perusteeksi. Näissä tapauksissa vedottiin siihen, ettei tekijä voinut osoittaa kenenkään muunkaan syyllistyneen rikokseen. Mahdollisuudet selvitä puolison surmaamisesta ylioikeudessa ilman rangaistusta olivat kuitenkin erinomaiset. Teolle oli osapuolten kahdenkeskisen ajan runsauden vuoksi mutkatonta löytää tilaisuus, esimerkiksi kaskityöt ja yöaika, jolloin todistajia ei ollut saapuvilla.

> Vaimon murhasyytteistä selvisi vapaalle jalalle myös avioliitossa ollut talollinen Antti Kosonen, joka oli mielistynyt piikaansa Leena Toropattareen siinä määrin, että Tohmajärvellä oli jo jonkin aikaa yleisesti huhuttu kaksikon harjoittavan huorintekoa. Kun Antin vaimo oli toukokuussa 1787 löydetty sur-

1402. Gillis 1996, s. 1282–1300; Sharpe 1981, s. 37.
1403. Puolisonsurmien korkeasuhdanne ajoittui 1780-luvun lopulle, ehkä taipumus Karjalasta laantuessaan siirtyi kohti länttä pohjoiseen Savoon (ks. parisuhdesurmapaikat ja vuodet liitteestä X).
1404. Sharpe 1981, s. 45.
1405. Thunander 1993, s. 132.

mattuna saunatuvalta, Antti ja Leena haastettiin oikeuteen murhasta ja yksinkertaisesta huoruudesta syytettyinä. Alioikeus tulkitsi olosuhteisiin perustuneen näytön syytettyjä vastaan riittäväksi, vaikka molemmat olivat kiistäneet kajonneensa uhriin. Käräjillä sekä Leena että Antti tuomittiin menettämään MB XII luvun, jälkimmäinen lisäksi saman kaaren XIV luvun perusteella oikea kätensä, mestattavaksi Antin ruumis teilattavaksi, Leenan ruumis poltettavaksi roviolla.

Kaksikon kiellettyä ehdottomasti sekä vaimon tappamisen että yksinkertaisen huoruuden ei hovioikeudella ollut langettavan tuomion edellyttämiä laillisia todisteita. Osapuolten syyllisyys murhaan jätettiin istuimessa tulevaisuuteen, huorintekoa ei alioikeuskaan pitänyt toteennäytettynä. Hovioikeus vastasi siitä huolimatta paikallisiin paineisiin sanktioida raskaimmanlaatuisista siveys- ja väkivaltarikoksista syytetyn pariskunnan toimet määräämällä Leenan pois Kososen palveluksesta ja kieltämällä pariskunnalta kaiken yhteydenpidon.[1406]

Siihen nähden, että aviorikosten tekijät saivat henkirikossyytteitä suhteellisen usein, on paradoksaalista, että varsinaisia intohimorikoksia tapahtui hyvin harvoin: vain kahdessa henkirikosprosessissa teon vaikuttimen viitataan suoraan liittyneen mustasukkaisuuteen.

Loisena eläneen leski Helena Tuppuraisen arveltiin saaneen surmansa Pielisjärvellä vuonna 1794, koska talon emäntä epäili miehensä makaavan tämän kanssa. Emännän uskottiin palkanneen toisen loislesken lyömään Helenaa kirveellä päähän.[1407] Talonpoika Antti Tiirikainen puolestaan surmasi Kuopiossa säätyveljensä Antti Raatikaisen yllätettyään tämän makaamasta vaimonsa kanssa. Tiirikaisen silminnäkijälausunto yhdessä talonväen todistusten kanssa eivät riittäneet näyttämään uhria ja vaimoa koskeneita huoruusepäilyjä toteen. Tiirikainen sen sijaan suljettiin tunnustusvankeuteen tahallisesta taposta epäiltynä.[1408]

Puolisonsurmien tuomitsemisprosentti jäi todisteluvaikeuksien vuoksi tavanomaistakin pienemmäksi. Tämä ulkokohtaisen kontrollin heikkous ei yksinään voinut yllyttää rikosmuotoon, vaan varsinaiset sukupuolten välisten konfliktien siemenet itivät muualla: mahdollisuudet riitaisankin avioliiton purkamiseen olivat 1700-luvulla heikot. Talonpoikaisväestön avioerolla piti perinteisesti olla todella pätevät syyt, ja avioeron saaminen olikin 1700-luvun Ruotsissa käytännössä hankalaa ja häpeällistä.[1409] Paikkakunnan pappi saattoi myös painostaa toraisaa pariskuntaa elämään vasten tahtoaan saman katon alla.[1410] Avioeron sijaan puolisoita, etenkin kuritettuja vaimoja, karkasi myös Venäjälle.[1411]

Avioliiton sukustrateginen merkitys väheni 1600-luvun valtiollisen kehityksen aikana huomattavasti, mutta talonpoikainen avioliitto säilyi 1700-luvullakin etupäässä sukujen välisenä taloudellisiin intresseihin perustuneena sopimuksena. Verisukulaiset pyrkivät jossain määrin valvomaan vaimon kohtelua avioliitossa, mutta avioituneiden naisten osana oli mukautua val-

1406. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1788, Di 23, no 10, Rikosasiain designaatioluettelo, v. 1787, Di 22, no 101.
1407. VMA: VHOA; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1795, Ece 32, no 20.
1408. VMA, VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1808, Ece, no 8.
1409. Ks. tarkemmin Aalto 1996, s. 33
1410. KA: Karjalan tuomiokunnan tuomiokirja, v. 1750, Ilomantsin ja Suojärven osan sk, KO a 19, 8 §; tk v. 1753, KO a 22, 44 §. Protestanttien oppi-isät olivat kuitenkin sallineet avioeron nimenomaan sen vuoksi, että jatkuvan perheväkivallan uhreille suotaisiin mahdollisuus paeta kestämätöntä perhetilannetta. Gillis 1996, s. 1278, 1298.
1411. Piipponen 1988, s. 25; Saloheimo 1980, s. 88.

linneeseen normiin, aviomiehensä tahdon alle ja mahdollisen talon vanhan isännän ja emännänkin toimeenpaneman kotikurin alaisuuteen.[1412] Siksi ympäristö ei välttämättä kokenut kovakouraistakaan vaimoväen mukilointia tuomittavaksi. Pahoinpitelyt johtivat harvoin oikeustoimiin, ellei uhri joutunut välittömään hengenvaaraan. Esimerkiksi se, että omaiset haastoivat silloin tällöin miesleskiä käräjille vaimon kuolinsyytutkintaan, heijasteli silti lähisuvun valvontapyrkimyksiä. Asialla saattoi olla tekemistä myös perintöjärjestelyjen kanssa.

Parisuhteen ja yksiavioisen sukupuolisuuden voimakas sääntely nähdään merkittävimpänä puolisonsurmiin ajaneena yhteiskunnallisena tekijänä esiteollisessa Euroopassa. Laajoissa tilastollisissa otannoissa on saatu selville, että avioeroisuuden aste korreloi negatiivisesti aviopuolisoon kohdistuneiden henkirikosten kanssa. Havainto johti perhehistorioitsijat päättelemään, että avioeroisuus kiinnittyy valtion väkivaltamonopolin, riidanratkaisu- ja rankaisuvallan, jämäkkyyteen. Riski kotoisen perheyhteyden väkivaltaiseen purkautumiseen nimittäin kasvaa, mikäli julkinen valta ei takaa riitautuneen aviopuolison turvallisuutta tai tarjoa oikeusprosessia, jonka avulla potentiaalisesti vaaralliset perhekonfliktit yritetään ratkaista lain avulla. Mahdollisuus avioeroon lisää naisten suojaa kroonisesti väkivaltaisia puolisoita kohtaan ja estää siten puolisontappoja. Harkittujen puolisonmurhien ja avioeroisuuden asteen välillä vallitsee kuitenkin kaikkein negatiivisin tilastollinen yhteys.[1413] Avioerot yleistyivät Euroopassa 1800-luvun lopulla. Vasta tämä paransi käytännössä pahoinpideltyjen naisten oikeusturvaa, sillä ero antoi puolisonsa pahoinpitelemille naisille pakokeinon alituisesta hengenvaarasta.[1414] Virallisen kontrollin heikko ote avioliitossa tapahtuvaan väkivaltaan on osittain myös ylikulttuurinen, avioeroisuudesta riippumaton ja aina olemassa oleva ilmiö. Niin on se johtopäätöskin, jolla jotkut pahoinpitelyn uhriksi joutuvat aviovaimot reagoivat jatkuvaan väkivaltaan nykymaailmassakin: henkirikos.[1415] Tällaisia surmatöitä ei ehkäise pelkästään mahdollisuus avioeroon, vaan niitä voidaan välttää ainoastaan pyrkimällä hillitsemään perheväkivallan purkauksia.

> Talollisen vaimo Anna Mutatar surmasi kirveenhamaraa aseenaan käyttäen vastikään vihityn puolisonsa Ossippa Piiraisen Liperin (myöhemmin Polvijärven) pitäjään kuuluneen Sotkuman kaskimailla. Surmaa seuranneen päivän iltana, 13. heinäkuuta 1779, Anna palasi kotiinsa ilman miestään ja kertoi kyselijöille ja nimismiehelle Ossippan lähteneen kaskelta hänen tietämättään.
>
> Pitäjän pappi valjasti seurakuntansa etsimään kadonnutta. Piiraisen ruumis löydettiinkin Viinijärvestä pää pahasti ruhjottuna. Anna vangittiin ja haastettiin puolisontaposta käräjille. Syyskäräjillä leski yritti sälyttää surmateon toisen kyläläisen harteille todistellen, että veljensä samoihin aikoihin tappanut ja Venäjälle paennut Fedor Bajarinen olisi nujakoinut kaskimailla Piiraisen kanssa.
>
> Anna veti papiston taivuttelemana ilmiantonsa takaisin jo käräjien aikana ja tunnusti ottaneensa puolisonsa hengiltä. Syyksi hän mainitsi miehen osoittaman alituisen kovuuden ja väkivallan. Leski kertoi, että kun Ossippa-puoliso

1412. Vrt. esim. Aalto 1996, s. 32, 36.; Sirén 1999, s. 111-114, 130-133, 141; Waris 1999, s. 102-103; myös mm. Cockburn 1991, s. 93–94.
1413. Gillis 1996, s. 1296–1300.
1414. Gillis 1996, s. 1291–1300.
1415. Kivivuori 1999, s. 71–72.

oli jälleen alkanut pahoinpidellä häntä, hän oli lopulta kimmastunut ja iskenyt miestään lujaa kirveen hamaralla päähän. Miehen jo menetettyä tajuntansa Anna löi Ossippaa kirveellä kaksi kertaa. Varmistuttuaan tämän kuolemasta Anna oli riisunut vainajan ja raahannut ruumiin Viinijärveen. Tunnustuksen perusteella Liperin käräjät julistivat Anna Mutattaren syylliseksi aviomiehen tappoon ja tuomitsivat tämän MB XIV:1 §:n mukaan menettämään oikean kätensä, mestattavaksi ja ruumiin poltettavaksi roviolla. Tuomio piti ylemmissä oikeusasteissa.[1416]

Puolisonmurhille ominaiseksi surmatavaksi on usein koettu myrkyttäminen. Ilmiö herätti viktoriaanisessa Englannissa ja saman ajanjakson Länsi-Euroopassa voimakasta moraalista paniikkia. Rikosmuoto leimattiin ennen kaikkea feminiiniseksi ja salakavalaksi tavaksi hankkiutua eroon epämieluisaksi koetusta aviomiehestä. Teko koettiin laajaksi yhteiskunnalliseksi uhkaksi, joka oli vaarassa romuttaa koko avioliittoinstituution.[1417] Sosiokulturaaliset taustatekijät, jotka tämäntyyppisen pelon herättivät, sivuutetaan tässä yhteydessä. Myrkyttämisestä käytiin kuitenkin useita oikeusprosesseja jo 1700-luvun Itä-Suomessa. Vahvimmin murhatapaa epäiltiin sovelletun avioliitossa. Puolison myrkyttämistä koskevissa oikeudenkäynneissä syytetyksi joutuminen ei ollut sukupuolisidonnaista.

Tohmajärveläistä, piikansa kanssa aikaansaamansa jälkeläisen lapsenmurhasta epäiltyä loista Iisakki Sorsaa syytettiin vaimonsa Maria Korvosen myrkyttämisestä vuonna 1759. Samansisältöinen syyte luettiin kiteeläiselle talollisen puolisolle, Maria Monoselle vuonna 1762. Naista epäiltiin myös huorin tekemisestä erään rengin kanssa. Syytteen puolisonsa myrkyttämisestä saivat myös Pielisjärvellä elänyt loisvaimo Maria Kuokatar sekä tämän talonpoikainen lemmentoveri vuonna 1773, kuten myös kuopiolainen satulaseppä Gabriel Silfver vuonna 1794. Myrkyttämisprosesseihin liittyi joskus traditionaalisia epäilyjä hengiltä noitumisesta.[1418]

Myrkytyssyytteille tai uumoiluille noituudesta ei saatu yhdessäkään tapauksessa riittävää laillista näyttöä. Myrkyttäjäkandidaattien todistettiin oikeudessa hankkineen Sortavalan markkinoilta tai laukkukauppiailta esimerkiksi arsenikkia, elohopeaa tai hengenvaarallista Oolannin suolaa. Uhrien todistettiin myös reagoineen myrkkyyn aineen vaikuttamalla tavalla. Tällaiset aihetodisteet ja motiiviksi tiedetty riitaisa avioliitto eivät kuitenkaan riittäneet edes alioikeuksissa täyteen näyttöön. Tämä johtui kuolinsyymäärityksen keskeisestä, rikoksen tunnusmerkistöä säätelevästä roolista. Tekniset edellytykset myrkytyskuolemankin toteamiseksi jo olivat olemassa,[1419] mutta syylliseksi tuomitseminen kariutui kahteen seikkaan, ensinnäkin siihen, että myrkky olisi voinut joutua vainajan elimistöön monenlaisissa syytetystä täysin riippumattomissa olosuhteissa. Toisekseen ruumiinavauslausuntoihin kirjattiin yleensä varaus, ettei myrkytys ollut osoitettavissa uhrin absoluuttisesti ainoaksi kuolinsyyksi. Tuomioistuinten vaikeudet riittävän tunnusmer-

1416. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1780, Di 15, no 7; RA: Rådsprotokoll i justitieärenden, den 18. nov 1779.
1417. Robb 1997, s. 178 ss.
1418. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1759, D 21 a1, no 45; v. 1763, D 25 a1, no 80.5. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, myöh. Savon ja Karjalan lääni, v. 1763, Di 4, no 28; v. 1794, Di 29, no 107; v. 1796, Di 31, no 53; v. 1774, Di 10, no 4; v. 1775, Di 10, no 13; v. 1791, Di 26, no 7.
1419. Calonius, Föreläsningar i processus criminalis, s. 44–45. Vrt. myös Spierenburg 1996, s. 93- 94.

kistön kokoon haalimiseksi ovat sitäkin yllättävämpiä, kun tiedetään, että Göötan hovioikeuspiirissä 1600-luvulla prosessoidut myrkytyssyytteet poikkeuksetta tunnustettiin. Tuolloin jopa puolet kaikista murhaprosesseista koostui myrkyttämisistä. Näissä tunnustetuissa tapauksissa uskottiin, että uhrin kuolinsyy voitiin määrittää pitävästi.[1420] Jää avoimeksi, lisäsivätkö vaikeudet toteennäyttää myrkytyssyytteitä piilorikollisuuden riskiä 1700-luvulla. Yhtä mahdotonta on spekuloida, kannustivatko myrkytyssyytteistä poikkeuksetta annetut vapauttavat tuomiot yleisemminkin rikosmuotoon.

Spontaanien vaimon- tai miehentappojen riidanaiheet sitä vastoin olivat arkipäiväisiä: syy käsikähmään käymisestä saatiin mistä tahansa, aterian valmistuksesta tai maatöistä. Joissain avioliitoissa silmittömän perheväkivallan saattoi laukaista aivan satunnainen tekijä. Pahoinpitelijä ei aina itsekään tiennyt mitään järjellistä syytä tapahtuneelle. Puolisoita tai omaisia menetti henkensä siitäkin huolimatta, että miehen tai vaimon uhkailut antoivat sekä ympäristölle että uhrille mahdollisuuden varautua peläten tulevaan. Oikeusyhteisön tarjoama suojelus perheväkivaltaa vastaan oli hyvin rajallista. Pahoinpidelty vaimo, tytär tai äiti saattoi hakeutua naapuriin turvaan, mutta miehet eivät paenneet kotoaan samassa tilanteessa: se oli ilmeisesti maskuliinisen kunniakäsityksen vastaista.[1421] Naiset syyllistyivät miehiä harvemmin suoraan väkivaltaan, mutta tavatonta tämäkään ei ollut.

> Rantasalmella eräs paikallinen torppari toi lankonsa, torppari Matti Ikäheimosen ruumiin hautaamista varten kirkolle syyskuun lopulla 1773. Tämä kertoi miehen hukkuneen onnettomuudessa kuun 26. päivänä. Ikäheimosen maahanpanijaisten jälkeen naapuruston asukkaat kertoivat nimismiehelle epäilevänsä, että Ikäheimonen oli kuollut väkivaltaisesti. Ruumis kaivettiin ylös, välskäri–kirurgi Johan Fredrik Geisse teki avauksen ja totesi lausunnossaan, että vainajan päästä, niskasta ja kehosta löytyi useita kuolettavia vammoja.
>
> Vainajan perhe oli pyrkinyt salaamaan Ikäheimosen kuolinolosuhteet suojellakseen surmaajaa, uhrin omaa vaimoa Kristiina Natutarta. Leskeä vastaan nostettiin syyte miehensä taposta ja yrityksestä hävittää ruumis hukuttamalla. Kun pimitetty rikos tuli ilmi, Kristiina Natutar myönsi oikeudelle pahoinpidelleensä surmapäivänä miestään rajusti. Kohtalokkaaksi käynyt riita puolisoiden välillä oli alkanut torpparimiehen pyydettyä raskaan työpäivän jälkeen ruokaa ja vaimon kieltäydyttyä sitä valmistamasta. Vaimo kaatoi suutuspäissään miehensä maahan lyöden tätä kepillä ja läimien nahkavyöllä päähän ja selkään. Kun mies pääsi jalkeille, vaimo tökki kepillä tämän suun verille ja sysäsi miehen pirtistä ulos. Tämä kaatui ja loukkasi niskansa mäskialtaaseen.
>
> Natutar kertoi Ikäheimosen paenneen torpasta järven rantaan voimattomuuttaan hoippuen ja ryömien. Vaimo seurasi perässä ja raahasi miehensä vaatteista syksyisen hyiseen järveen, vaikka mies kykeni puolustautuakseen enää korisemaan. Kristiina löi miltei tajutonta miestään vielä muutaman kerran raipalla paljaaseen selkään, jätti tämän henkitoreissaan järveen ja palasi kotiinsa. Ikäheimonen löydettiin seuraavana päivänä kuolleena kahden kyynärän syvyydestä.
>
> Papintodistuksessa Natutarta luonnehdittiin ”kiivasluonteiseksi ja kärttyisäksi” naiseksi, joka oli yksin syyllinen ”hurskaana ja lempeänä” pidetyn Ikäheimosen kanssa solmimansa avioliiton epäsopuisuuteen. Natutar tuomittiin käräjillä MB XXXIX:2 §:n perusteella mestattavaksi miehensä kuolemaan johtaneesta pahoinpitelystä. Lisäksi oikeus totesi Kristiinan jo aiemmin lyöneen miestään

1420. Thunander 1993, s. 131–132.
1421. Prosessien nostamisen epätodennäköisyydestä tällaisissa tapauksissa, ks. myös Sharpe 1981, s. 32.

useita kertoja ja kiroilleen tälle täysin asiattomasti. Natutarta syytettiin myös anoppinsa jatkuvasta solvaamisesta. Syyte näytettiin toteen, mutta rikoksesta ei kuolemanrangaistuksen lisäksi voitu enää langettaa erillistä seuraamusta. Syytteet Kristiina Natutarta vastaan menivät alioikeudessa näytön puutteessa nurin siltä osin, että tämä olisi lisäksi kuristanut miehensä hengiltä ja kätkenyt tämän ruumiin tarkoituksellisesti. Silloin rikos olisi täyttänyt murhan tunnusmerkit. Kristiinan veljeä, jonka kanssa pariskunta jakoi torpan, sakotettiin rikoksen tahallisesta pimittämisestä. Tämä ei ollut antanut Ikäheimosen pahoinpitelyä ilmi oikeudelle, vaan oli valehdellut papistolle uhrin kuolinolosuhteista ja vaatinut ruumiin hautaamista ennen tutkimista.

Turun hovioikeus lievensi Kristiina Natuttaren saamaa kuolemantuomiota "asianhaaroihin" vedoten täydeksi henkisakoksi MB XXVIII:2 ja XXXIX:2 §:n mukaan. Ensin mainittu rikoslain pykälä koski tahatonta kuolemantuottamusta, viimeksi mainitun pykälän toisessa momentissa taas säädettiin sanktio väkivaltaisesta kuolemantuottamuksesta, jossa uhri ei kuollut väkivaltaan välittömästi. Hovioikeuden tekemä leuteraatio perustui siten rikoslakiin. Lievennyksen antamiseen ei voinut olla muuta perustetta kuin uhrin kuolinsyy: Ikäheimosen pahoinpitelystä saamia vammoja ei voitu määrittää absoluuttisen kuolettaviksi, kun syytetty oli kiistänyt kuristaneensa uhrinsa.[1422] Tässä tapauksessa ei sovellettu vaillinaiseen tunnustukseen perustuvaa käännettyä todistustaakkaa kuolemantuomion langettamiseksi. Ilmeisesti tämä johtui siitä, ettei kuolinsyyn määritys ollut vedenpitävä.

Puolisonsurmia tapahtui ennen kaikkea luterilaisen väestönosan parissa. Huolimatta ortodoksien huomattavasta taipumuksesta muunlaisiin henkirikoksiin parisuhdesurmista epäillyistä ainoastaan kahden tai kolmen osapuolet olivat kreikanuskoisia. Karjalaisten luterilaisnaisten aktiivisuuden lisääntyminen erilaisiin harkittuihin murhiin antaisi aihetta aavistaa, että ryhmän perheensisäinen asema muuttui 1770-luvun aikana. Mm. Heikkinen on päätellyt, että naisten väkivaltaisuus lisääntyy toimintavapauden kasvaessa.[1423] Murhataipumuksen vahvistuminen voi heijastaa myös papiston kasvavaa kontrollia seurakuntalaistensa perhe-elämästä. Tämän seurauksena riitojen vaihtoehtoisia ratkaisumalleja, esimerkiksi erilleen muuttoa, estettiin entistä voimakkaammin. Kyse voi olla klassisesta frustraatiosta. Turhautumiselle antoi kasvupohjaa väestöllinen käymistila, sillä perheiden lapsiluvun kasvettua tyttärien perimysmahdollisuudet heikkenivät entisestään. Itäisessä perimysjärjestelmässä tyttärillä ei ollut sukuoikeutta kiinteään omaisuuteen.[1424] Se voi myös olla avioelämää koskevan sääntelyn kasvun seurausta, mutta mahdollisesti myös tahaton lieveilmiö samoille vuosikymmenille ajoittuneesta sukupuolikurin höllentämisestä, joka muutti salavuoteuteen ja lapsenmurhiin suunnatun kontrollin luonnetta.[1425]

Avioliiton muodostaminen oli harvimmin asutuilla itäsuomalaisilla alueilla vaikeaa mm. yksityiskohtaisen kiellettyjä polvia koskevan lainsäädännön vuoksi. Syrjäseutujen voimakas väestönkasvu helpotti 1700-luvun lopulta lähtien puolisonvalintaa, mutta samanaikaisesti tapahtunut säätykierron aleneminen heikensi taloudellisia mahdollisuuksia avioliiton solmimi-

1422. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1774, D 36 a1/1, no 16.1; VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1774, Di 10, no 40; ibid. Alistusaktit, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1774, Ece 3, no 40.
1423. Heikkinen 1988, s. 123.
1424. Sirén 1999, s. 78; Voionmaa 1915, s. 371; Heikkinen 1997, s. 156.
1425. Vrt. Anners 1965, s. 320.

seen.[1426] Naisten tilaamien palkkamurhien motiivit liittyivätkin yhtä lukuun ottamatta parisuhteeseen joko suoraan tai välillisesti. Välillisestä vaikuttimesta oli kyse esimerkiksi silloin, jos nainen eliminoi saman miehen suosiosta kilpailleen kanssasisarensa.

> Kuopiolainen piika Elina Räsätär murhasi vuonna 1790 kirveellä entisen sulhasensa, joka oli ensin maannut hänet avioliittolupauksen varjolla, mutta perunut sittemmin sitoumuksensa ja avioitunut Elinan sisarentyttären kanssa. Elina tappoi uhrinsa tämän nukkuessa.[1427] Täsmälleen saman vaikuttimen kertoi murhatekoonsa mikkeliläinen piika Anna Jack vuonna 1763. Jackin teko vaati kaksi uhria.[1428]

Oikeusjärjestelmään sidottu selitys naisten tekemien murhien korkeasuhdanteelle puolestaan liittyy legaalisen todistelukäytännön tunnetuksi tulemiseen, ensin siellä, missä henkirikossyytteistä ylipäätään oli jaettu useita joko vapauttavia tai syyllisyyden tulevaisuuteen jättäviä tuomioita jo aiemmin. Samaan aikaan myös miesten tekemät murhat lisääntyivät. Tässäkin yhteydessä on toistettava, että henkilökohtaiseen hyötymiseen pyrkivät rikokset saavat heikosta repressiosta enemmän pontta kuin monet muut vaikuttimet.[1429] Todistelun oikeusaukkojen yleistyneen hyväksikäytön ja naisten tilaamien palkkamurhien samanaikaisuus vahvistaa myös yleisesti tunnettuja havaintoja siitä, että naisille ominaisimmat aggression muodot ovat epäsuoria. Aggression muoto on kulttuurisesti määritellyn sukupuoliroolin sääntelemää.[1430] Ulkoisen rangaistusuhkan puuttuessa jo aiemmin olemassa olleet paineet purkautuivat henkirikoksiksi, kunnes tieto uuden sijaisseuraamusmuodon eli tunnustusvankeuden soveltamisesta yleistyi.

Yhden selityshypoteesin joidenkin karjalaisnaisten väkivaltaisille taipumuksille voi ammentaa kaskialueilla korostuneesta ruumiinvoimien arvostuksesta ja mahdollisesta välineellisestä suhtautumista lapsiin työvoimana. Syntyneisyys nousi ja perheiden lapsiluku kasvoi huomattavasti 1750-luvulta lähtien; perheisiin riitti talouden jatkuvuuden kannalta tarpeellisia poikalapsia yhä enemmän.[1431] Ilmiön käytännön seurauksena etenkin tyttölapsia on voitu kohdella kaltoin[1432] ja lasten riippuvuuden tarpeiden täyttämistä ylipäätään laiminlyödä.[1433] Se on puolestaan voinut kovettaa aikuisikään mennessä monen naisen luonteen eli jättää empatiakyvyn kehittymättä.[1434] Tällaisilla kasvuolosuhteilla selitetään nk. ”klassisen rikollisen persoonallisuuden” syntyä. Mainitunlaisten ympäristötekijöiden seurauksena uskotaan uusimpana aikana kasvavan aikuisia, joiden moraali, turhau-

1426. Rautelin 1997, s. 191; Wirilander 1946, s. 32–44.
1427. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1791, Ece 17, no 8.
1428. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1764, Hovioikeus maaherralle, D 26 a1, no 29.
1429. Vrt. Black 1984a, s. 8–14.
1430. Lagerspetz 1998, s. 275–277; myös esim. Berkowitz 1962, s. 299.
1431. Saloheimo 1980, s. 63–67; Wirilander 1989, s. 50–55; lasten asemasta tilattomissa ja tilallisperheissä myös yleisesti Waris 1999, s. 65-66, 117-121.
1432. Vrt. myös Jutikkala 1988, s. 104; Sirén 1999, s. 134. Silmämääräisesti arvioituna väkilukutaulujen tiedot itäsuomalaisista lapsenmurhista osoittavat, että aviottomia tyttölapsia murhattiin huomattavasti poikia enemmän. Vrt. arvio tyttölasten murhista myös Lane 1997, s. 22.
1433. Vrt. esim. Berkowitz 1962, s. 303.
1434. Vrt. esim. Keltikangas-Järvinen 1978, s. 33–34.

tumisen sietokyky ja henkilökohtaisen toiminnan kontrolli ovat heikkoja.[1435] Tunnettuja ovat myös historioitsijoiden käsitykset siitä, että esimerkiksi elinolosuhteiden turvattomuus ja arvaamattomuus estävät aggressiivisia viettejä salpaavan affektikontrollin muodostumisen.[1436] Emotionaalisesti torjuttu ja rankaisevalla menetelmällä kasvatettu lapsi ei voi oppia luottamaan ympärillään eläviin ihmisiin.[1437] Sosiaalistumisprosessi vaikuttaa ratkaisevasti siihen, minkälaiset arvot ja normit ihminen kokee yhteiskunnallisesti hyväksytyiksi ja kuinka ne sisäistetään.[1438] Uuden ajan alkuvuosisatojen kasvatuskulttuurissa korostunut ankara kotikuri saattoi sivutuotteenaan sosiaalistaa lapset väkivaltaan ja yksinomaan ulkoisen rangaistuksen pelkoon ilman, että toiminnan kontrolli pääsi sisäistymään. Silloin sosiaalista kontrollia voitiin pitää yllä vain ulkoisten ja ankarien sanktioiden avulla. Tällaisissa tapauksissa muutokset ulkoisen pelotteen eli mm. rikosoikeudellisten rangaistusten tehossa sääntelevät huomattavassa määrin rikollisuutta.[1439] Itäsuomalaisten henkirikosten muodot vahvistavat tätä, historiallisessa mielessä pitkälti Eliaksen muotoilemaa teoriaa.

Tälle sivilisaatio- ja mentaliteettihistoriallisen mallin risteytymälle voidaan esittää vastalauseita. Naiset eivät turvautuneet konseption olettamalla tavalla henkirikoksiin Pohjois-Savossa, jossa kasvuympäristö monessa suhteessa muistutti Karjalaa. Sen arviointi, kuinka avioliiton paikalliset yleispiirteet, naisen ja perheen miniän aseman heikkous tai papiston luotsaama kansankasvatus ruokkivat tai salpasivat naisten aggressiivisuutta, vaatiikin oman erillistutkimuksensa.[1440] On huomautettava, että miehitysuhka varjosti pysyvimmin itärajan vastaista karjalaisseutua. Myös itärajan vastaisella Rantasalmella, joka muutoin välttyi rajaseuduille tyypilliseltä henkirikoskierteeltä, tapahtui kaksi naisen tekemää väkivaltaista puolisonsurmaa. Väkivallan toimijan roolin 1770-luvulta lähtien ottaneet avioituneet karjalaisnaiset eivät olleet syntyneet vielä pikkuvihan vuosina, mutta naisten sukupolvinen turvattomuus miehittäjiä vastaan saattoi alueella silti muutoin suosia kätketysti aggressiivisia, salakavalia selviytymismenetelmiä. Karjalaiset luterilaisvaimot osoittivat oikeuden edessä monesti aktiivisuutta ja neuvokkuutta, jonka moraalinen suuntautuneisuus oli kuitenkin kyseenalaista.

> Pielisjärvellä Anna Brita Toliander murhautti aviomiehensä, inspehtori Anders Lackmanin lokakuisena yönä 1789. Murhan toimeenpanijaksi Anna oli värvännyt talonpoika Antti Piiraisen Pankajärven kylästä. Annan selviytymisstrategiana, tietoisena toimintamallina, oli saada enin mahdollinen hyöty oikeusjärjestelmän tarjoamista mahdollisuuksista oikeudenkäynnin viivästyttämiseksi. Hän harhautti tutkintaa, lahjoi todistajia, teki keksittyjä ilmiantoja, valitti kaikista saamistaan tuomioista ja anoi toistuvasti armoa. Selviytymismenetelmien kirjo olisi täydellinen, mikäli hän olisi myös karannut vankilasta.
>
> Pariskunnan poika todisti Pielisjärven käräjillä äitiään vastaan ja kertoi tämän uhkailleen jo pitkän aikaa surmaavan puolisonsa. Tarkoitusta varten Anna oli kesän ajan ruokkinut murhaajaksi palkkaamaansa Antti Piiraista, joka myös oli

1435. Esim. Berkowitz 1962, s. 303–306.
1436. Elias 1994, s. 449–451.
1437. Berkowitz 1962, s. 312. Esimerkiksi Jussi Pajuoja on nähnyt murhamies Matti Haapojan lapsuudessa samankaltaisia piirteitä. Pajuoja 1986, s. 308-312.
1438. Ferrer 2001, s. 147 ss; Giddens 1993, s. 89–114.
1439. Ferrer 2001, s. 147-157, 164; Elias (1939) 1994, s. 451-452.
1440. Sirén 1999, s. 133-134; Waris 1999, s. 101-102, 108-109, 187; Pylkkänen 1990, s. 213.

muuttanut Lackmanin hoitaman tilan lähistölle. Surmapäivänä Annan poika oli kertomansa mukaan joutunut välittämään äidiltään Piiraiselle käskyn ilmestyä illalla haasiaan (heinäaitaukseen) ja kätkeytyä heiniin. Poika oli nähnyt palkkamurhaajan hallussa surma-aseen, koivupuun. Pojan kertomus täsmäsi palkkamurhaaja Piiraisen myöhemmin antaman tunnustuksen kanssa. Kuulustelujen edetessä Piirainen myönsi Anna Tolianderin antaneen hänelle suolaa, ruokatarvikkeita ja muuta omaisuutta kesän ajan, jotta hän olisi surmannut inspehtori Lackmanin. Naapureiden ihmeteltyä Piiraisen ylläpitoa Anna oli väittänyt tämän takovan hänelle tiirikoita miehensä kirstuihin. Selitys oli valheellinen, koska Piiraisella ei ollut minkäänlaisia sepäntaitoja.

Rikosta edeltävät olosuhteet puhuivat erittäin raskauttavasti Tolianderin syyllisyyden puolesta. Vain vähän ennen veriteon toteuttamista talon piika oli kuullut Annan neuvottelevan Piiraisen kanssa murhan valmistelusta. Murhaa edeltäneenä päivänä tämä oli nähnyt vaimon maanittelevan Piiraista surmatyöhön. Murhailtana talon väki kertoi Annan tärisseen kuin horkassa. Tämä oli vastoin tapojaan kiirehtinyt palkollisia käymään makuulle jo iltaseitsemältä väittäen kellon käyvän yhtätoista. Yöllä talon palvelusväki oli kuullut Annan pukeutuvan, lähtevän ulos ja viipyvän poissa niin pitkään, että todistajat nukahtivat uudelleen.

Kun inspehtori havaittiin aamulla kadonneeksi, Anna yritti estää etsinnät haasian ja rannan läheisyydessä väittäen haravoineensa jo tienoot. Todistajat tiesivät Annan valehtelevan. Etsintöjen laajennuttua haasiaan tämä yritti piilottaa yhtenä surma-aseena käytettyä koivupuuta. Hän kohenteli heiniä erityisen huolellisesti paikassa, josta löytyi myöhemmin verta. Kun pelto-ojaltakin löytyi verta, Anna väitti vuotaneensa kuukautisten takia, ja väitettään pönkittääkseen tahri salaa vaatteensa puolukkahillolla. Annan puolustus määriteltiin valalle menneiden todistajien lausuntojen perusteella paikkansapitämättömäksi.

Tutkinnan kaikissa vaiheissa Toliander yritti harhauttaa etsijöitä. Lackmanin ruumis löydettiin pian läheisestä joesta. Anna esti yhtä todistajaa vertaamasta ruumiin vaatetuksen poimuista löytynyttä heinää haasian veriseen ruohoon. Vainajan myssy, jota tämän tiedettiin surmapäivänä käyttäneen, oli jo löydetty verisenä salin kirstusta.

Palkkamurhan toimeenpanemisesta epäilty Antti Piirainen oli jo kerran aiemmin selvinnyt henkirikoksesta tuomiotta: hänen epäiltiin tappaneen ja ryöstäneen edellisen vuoden juhannuksena talollisen pojan Matti Määttäsen sekä syyllistyneen samana syksynä murtovarkauteen. Määttäsen ruumista ei koskaan löydetty, mutta tämän kuolemaa oli täysi syy epäillä väkivaltaiseksi. Mies oli kadonnut jäljettömiin vietettyään juhannusta yhdessä Piiraisen kanssa. Kadonneen Määttäsen omaisuutta löytyi Piiraisen hallusta. Tämä oli yrittänyt kätkeä tavarat. Murha- ja varkaussyytteistä kiistämällä saavutetut vapauttavat tuomiot kannustivat Piiraista yhä harkitumpiin rikoksiin.

Annan syyllisyyteen viittasivat lisäksi monet aihetodisteet, ennen kaikkea inspehtorin aiemmin kohtaamat murhayritykset ja paikkakunnalla yleisesti tunnettu surman vaikutin, vaimon julkilausuma halu päästä käsiksi miehensä omaisuuteen. Kihlakunnanoikeuden tietoon surma-aikeet eivät kiirineet ennen kuin Toliander oli onnistunut toteuttamaan pitkäaikaisen toiveensa miehensä murhauttamisesta. Annan tiedettiin vihanneen miestään kauan ja sovittamattomasti. Tämä oli moneen otteeseen julkisesti sadatellen uhkaillut tappaa puolisonsa. Veitsiä ja kirveitä teroitellessaan Anna perusteli siekailematta puhteitaan aikeella murhata miehensä. Vaimon myös todistettiin yrittäneen jo aiemmin riistää inspehtoripuolisonsa hengen. Uhrin pappisveli oli tuolloin onnistunut pelastamaan Lackmanin. Kun murhayritys kariutui, Anna oli purrut harmistuneena puolisoaan sormeen.

Todistajat kertoivat vaimon koettaneen surmata aviomiehensä Anders Lackmanin myös noitakeinoin.[1441] Kun Anna havaitsi taikuuden tehottomaksi menetelmäksi murhaamiseen, tämä oli yrittänyt hankkia venäläisen kauppiaan kautta myrkkyä. Annan tiedettiin myös koettaneen värvätä yhtä rajaratsastajaa ja toista paikkakuntalaisen poikaa saattamaan Lackmanin pois päiviltä.

Koska Toliander kiisti jatkuvasti syytteet, rikoksen tutkinnasta tuli perusteellinen. Yhtenä murha-aseena käytetty koivupuu havaittiin hakatun paikasta, jossa Antti Piirainen oli oleskellut surman alla. Puun hakkuuaukko oli peitetty sammalilla ja oksilla. Lackmanin kotitalolta Piiraisen pirttiin vievältä tieltä löytyi paperia, jota oli käytetty lahjushopearahojen kääreenä. Lisäksi sinne oli pudonnut Anna Tolianderin viinaleili, josta murhamies oli ammentanut rohkeutta. Saunasta löytyi lisää lantteja kätkettynä tuohivakkaan. Piirainen myönsi heittäneensä karkuun juostessaan metallirahaa polulle. Rahan kylvämisessä saattoi olla kyse kansanomaisesta taiasta. Etsinnöissä Piiraisen hallusta löytyi myös vainajalle kuulunut verinen kirves.

Kun Antti Piiraista vangittiin, tämä tunnusti uhrin veljelle, kappalainen Johan Lackmanille, että oli murhannut inspehtorin. Piirainen lisäsi, ettei ollut surmatoimissaan yksin, muttei silti nimennyt Anna Tolianderia toimeksiantajakseen. Piirainen oli kertonut myös eräälle todistajalle osallistuneensa murhaan, mutta mies oli samalla sanonut, että ensimmäisen lyönnin löi joku muu kuin hän itse.

Anna Toliander pitkitti murhaoikeudenkäyntiä käräjiltä toisille sinnikkäästi.[1442] Annan onnistui laillisen järjestyksen vastaisesti ilmiantaa viisi todistajaa murhan osallisuudesta. Hän myös syytti talonsa väkeä varkauksista murhayönä ja nosti perusteettomaksi tuomitun syytteen todistajien lahjonnasta. Anna päin vastoin todettiin itse syylliseksi oman todistajansa lahjontaan.

Alioikeus piti kaikin yllä luetelluin perustein niin Anna Tolianderin kuin Antti Piiraisenkin syyllisyyttä murhaan toteennäytettynä. Piiraista sitoivat vahvat aihetodisteet ja tekijän papille antama tunnustus, Annaa vain vahvat aihetodisteet ja Piiraisen epämääräinen vihjailu. Kaksikko tuomittiin Pielisjärven käräjillä MB XII:1, XIV:1, XXIV:2–3 §§ ja LXI lukujen perusteella kvalifioituun kuolemanrangaistukseen, menettämään oikea kätensä, mestattavaksi ja Antin ruumis teilattavaksi, Annan poltettavaksi roviolla. Langettava tuomio oli prosessilain vastainen, mutta kiistattomiin indisioihin perustuva – toisenlainen, käräjäyhteisön oikeustajua vastaan sotiva päätös olisi voinut vaarantaa oikeuden istunnon häiriöttömän kulun. Ennen hovioikeuden tuomiota papiston tuli työskennellä Kuopion kruununvankilassa, jotta Antti ja Anna tunnustaisivat syytteenalaisen rikoksen. Piirainen menehtyi vankilassa asian viipyessä hovioikeudessa.

Vielä viimeisillä murhan tutkintakäräjillä Anna teki kaksi ilmiantoa vakavista rikoksista. Toliander syytti Pielisjärven kirkkoherraa Jaakko Steniusta maanpetoksesta Kustaan sodan aikana, ja pitäjän nimismies Crohnia kuninkaallisen majesteetin ja etenkin tämän antaman yhdistys- ja vakuuskirjan solvaamisesta. Väitteiden todenperäisyyden selvittämiseksi Pielisjärvellä järjestettiin ylimääräiset käräjät. Niiden järjestäminen todettiin myöhemmin laillisen järjestyksen vastaiseksi; KM oli nimittäin määrännyt vuonna 1778, että ainoastaan kuninkaan itsensä tuli tutkia ja toimeenpanna oikeusjutut oman henkilönsä loukkaamisesta. Syyte nimismies Crohnia vastaan näytettiin toteen. Tämä oli vähätellyt yhdistys- ja vakuuskirjan tekstiä, kun kaksi sotapalveluun määrättyä miestä oli lukenut hänelle siitä erään kohdan. Miehet olivat katkelman perusteella vedonneet siihen, että heidän vangitsemisensa rikkoi kansalaisoikeuksia

1441. Noituutta ja taikuutta epäiltiin silloin tällöin oikeudessa kuoleman aiheuttajaksi. Mm. liperiläinen Olli Karvinen jäi kiinni ruumiin ottamisesta haudasta ja paloittelemisesta taikakeinoja varten vuonna 1797. Saman tapauksen tutkinnassa kävi ilmi, että miehen epäiltiin aiheuttaneen useita vuosia aiemmin talollisen tyttären Anna Turuttaren kuoleman. Syytteet raukesivat Karvisen kuoltua kesken prosessin. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1797, Di 32, no 74.

1442. RA: HDP v. 1792, 19. 3. 1792, no 4.

vastaan. Kustaa III armahti myöhemmin nimismiehen todeten tämän rikkeen vähäiseksi.[1443]

Rovasti Jaakob Steniusta vastaan Anna soti jo järeämmällä kalustolla. Hän väitti rovastin neuvotelleen Kustaan sodan aikana vihollisosapuolen kanssa, käyneen valtakunnalle haitallista kirjeenvaihtoa ja valistaneen venäläisiä Karjalan maanteistä ja paikkakuntien sijainnista. Lisäksi Toliander kertoi, että rovasti oli kehottanut seurakuntalaisiaan tottelemattomuuteen laillista esivaltaansa kohtaan ja suositellut antautumista Venäjän vallan alle. Anna oli varmasti saanut kimmokkeen ilmiannolleen jos ei suoranaisesti Anjalan liiton tapahtumista, niin lukuisista sodanaikaista maanpetoksellista toimintaa, vakoilua ja Suomen itsenäistymisajatustakin ruotineista oikeusjutuista, joita Savossa ja Karjalassa nostettiin heti rauhansopimuksen tultua voimaan.[1444] Papit olivat Karjalassa perinteisesti ryhmä, joka kiihotti sotien aikoina kansaa kapinaan ruotsalaista esivaltaa kohtaan.[1445] Kantelu Steniusta vastaan oli kuitenkin ilmeisen väärä.[1446] Annan oikeudelle tarjoamista tekaistuista silminnäkijätodisteista huolimatta hovioikeus julisti rovastia vastaan tehdyt ilmiannot perättömiksi ja vapautti kirkonmiehen. Steniuksen todettiin olleen kaikkina aikoina uskollinen ja esivallalleen kuuliainen alamainen.

Annan osuus inspehtori Lackmanin murhaan alistettiin hovioikeudesta Korkeimpaan oikeuteen, joka totesi, ettei Annaa voitu tunnustuksetta ja silminnäkijäin puuttuessa sitoa murhaan. Istuin piti tästä huolimatta Annan syyllisyyttä ”käytännössä toteennäytettynä” ja totesi ainoastaan syytetyn tunnustuksen puuttuvan täydestä näytöstä. Kuninkaan tuomioistuin tuomitsi lesken ”soveliaaksi ajaksi” *(på behagelig tid)* tunnustusvankeuteen vedoten siihen, että Annan päästäminen vapaaksi aiheuttaisi rikospaikkakunnalla yleistä pahennusta. Istuin perusteli Annan vankeuden jatkamista myös syytetyn ”harvinaislaatuista pahuutta ja murhanhimoa” osoittaneella luonteenlaadulla *(sällsynta ondska och mordiska sinnelag)*. Lisäksi palkkamurhatuttajatar tuomittiin rovasti Steniusta vahingoittaneesta ja nöyryyttäneestä ilmiannosta 30 vitsaparin rangaistukseen, häpeärangaistukseen ja julkiseen anteeksipyyntöön.

Toliander anoi saamiinsa tuomioihin tyytymättömänä armahdusta tunnustusvankeudesta ja vitsarangaistuksesta. Yritykset jäivät tuloksettomiksi. Kun korkein oikeus oli jo julistanut tuomionsa vuonna 1792, Anna haki oikeutta murhatutkinnan uusimiseen. Hän vetosi löytämiinsä ”uusiin todisteisiin” ja yritti edelleen ilmiantaa ennen kuulemattomia osallisia. Tämäkään anomus ei ollut menestyksellinen. Kahden vuoden kuluttua Anna anoi jälleen armahdusta tunnustusvankeudesta. Tämäkään toimenpide ei onnistunut. Korkeimman oikeuden tuomarit katsoivat, ettei tapauksen luonne puoltanut kovaniskaiseksi luonnehditun Annan vapauttamista. Tuomioistuin ei myöskään löytänyt lieventäviä asianhaaroja Annan tekemästä ilmiannosta kotipitäjänsä kirkkoherraa vastaan. Kun Toliander sai tietää, että ruumiinrangaistus määrättiin kruunun kulujen säästämiseksi toimeenpantavaksi Tukholmassa, Anna laaditutti anomuksen, jotta vitsarangaistus muunnettaisiin vesileipävankeudeksi. Korkein oikeus ei olisi halunnut suostua tähän rikoksen häikäilemättömyyden ja muiden raskauttavien asianhaarojen takia. Kun kaksi lääkäriä kuitenkin todistivat, että vitsarangaistus tuottaisi Annalle hengenvaaran, rangaistus muutettiin täysimittaiseksi, 28 vuorokautta kestäväksi vesileipävankeudeksi.[1447] Annaa ei päästetty kotipaikkakunnalle esittämään rovasti Steniukselle julkista anteeksipyyntöä, vaan se piti tehdä Tukholmassa rovastin valtuuttamalle asiamiehelle.

1443. RA: HDP v. 1792, 31.11. 1792, no 9.
1444. Esim. RA: (HDP) Rådsprotokoll i justitieärenden år 1790, 11.1. 1790; 13.4. 1790; 19.4. 1790; 5.7. 1790; ibid, år 1791, 29.3. 1791. Ks. myös Soininen 1954, s. 294-295.
1445. Katajala 1994, s. 396.
1446. Vrt. Pielisjärven seurakunnan papiston uskollisisista asenteista esivaltaa kohtaan Kustaan sodan aikana, esim. Saloheimo 1980, s. 490.
1447. RA: HDP 12.1. 1795, fol 32 ss; 13.7. 1795.

Palkkamurhaajaksi värvätty Piirainen tunsi oikeuslaitoksen tehottomuuden vakavissa rikoksissa henkilökohtaisesti jo entuudestaan. Anna Tolianderkaan tuskin olisi ryhtynyt palkkamurhaan ellei olisi laskelmoinut selviävänsä tilaamastaan henkirikoksesta rangaistuksetta, uskaltaen jopa laverrella etukäteen suunnitelmistaan yleisölle. Karjalaisia henkirikollisia oli tuomittu ”soveliaan” mittaiseen tunnustusvankeuteen ennen Tolianderia äärimmäisen harvoin – tutkimusajalla vain kerran.[1448] Seuraamusmuodon koituminen omalle osalle lienee tullut Annalle yllätyksenä.

Lastensurmat, avioriitojen välikappale

Puolisoiden välisistä kiistoista maksoi hengellään joskus myös parisuhteen hedelmä, yhteinen lapsi. Iisalmessa muuan talollinen maksatti vaimolle tarkoittamansa koston puolivuotiaan tyttövauvansa hengellä, Kuopiossa puolestaan samanikäinen tyttövauva joutui omalaatuisen äitinsä puolisoaan kohtaan tunteman vihan välikappaleeksi.

> Liialliseen väkijuomien käyttöön taipuvaiseksi tiedetty talollinen Hannu Leivo puukotti keskellä yötä puolivuotiaan tyttärensä Benedictan hengiltä. Talon renki oli kuullut Leivon lausuvan ennen kaulaan suunnattuja puukoniskuja: ”Jo anta Margaretha Luckarinen [vaimo] wijno.” Kun äiti Marketta Lukkarinen heräsi lapsensa itkuun, mies paiskasi vauvan maalattiassa uunin edustalla olleeseen kuoppaan. Äiti pyörtyi järkytyksestä kaulaan haavoitetun lapsen nähdessään. Hän virkosi vasta seuraavana iltana, jolloin lapsi oli jo kuollut. Mahdollisesti mies surmasi lapsen juoppohulluustilassa (*delirium*).
>
> Leivo antoi vangita itsensä vapaaehtoisesti ja vietiin käräjille, missä hän tuotta kyynelehtineen vaimonsa kuullen myönsi puukottaneensa pienokaisensa hengiltä. Mies kertoi aikoneensa ensin murhata vaimonsa, mutta päätyneensä sen sijaan surmaamaan oman sylilapsensa Benedictan. Valintaansa Leivo perusteli sillä, että lapset eivät taivaaseen päästäkseen tarvinneet synninpäästöä ja eikä näiltä edellytetty syntien katumista, niin kuin vaimo Marketalta ”suurempana synnintekijänä”.[1449] Mies lausui siten julki oman käsityksensä syntien sovittamisesta. Se vastasi kirkon opinkappaleita. Uskonnollisten argumenttien alle mahtuivat sekä miehen vaimoa kohtaan tuntema kauna, ehkä verukkeena käytetty armollisuus että isän lastaan kohtaan tuntema kiintymys. Leivo totesi oikeudessa, että surmansa saanut lapsi oli ollut hänelle rakas. Hän tunnusti katuvansa tekoaan, haluavansa ”maksaa verivelkansa ja seurata mielihyvin tytärtään rajan toiselle puolen”. Tämä osoittaa, että Leivo tiedosti omalla tavallaan teloitusrituaaliin ladatun merkityksen tuomitun ja jumalan välisenä sovitusaktina.[1450] Leivo tuomittiin kaikissa oikeusasteissa menettämään oikea kätensä, mestattavaksi ja tämän ruumis teilattavaksi.[1451] Leivo oli tutkimusalueen vanhemmista ainoa, joka todella teloitettiin pienen lapsensa surmaamisesta.

1448. Ainoastaan tohmajärveläinen Olli Harinen oli tuomittu ennen Anna Tolianderia pitkään tunnustusvankeuteen isäntaposta vuonna 1783. Kiteeläinen Inkeri Laakkonen, joka murhautti isänsä, tuomittiin tunnustusvankeuteen vasta vuosia Annan rikoksen jälkeen. Yhtä lailla kuin palkkamurhaaja Antti Piiraisella, myös Inkeri Laakkosen omallatunnolla oli jo ennen isänmurhaa yksi tuomitsematta, hänen tapauksessaan prosessoimattakin jäänyt henkirikos: lapsenmurha. Naapuripitäjässä Ilomantsissa Mikitta Jäkisen syyllisyys langonmurhaan oli juuri vuonna 1787 jätetty hovioikeudessa tulevaisuuteen kiistattomista aihetodisteista huolimatta. Vasta vuonna 1801 Jäkistäkin vastaan oli koottu tarpeeksi vahva lisänäyttö tunnustusvankeuteen tuomitsemiseksi. Näitä oikeustapauksia on esitelty aiemmin tekstissä.
1449. Vrt. myös Jansson 1998, s. 53.
1450. Vrt. Liliequist 1992, s. 92 ss; Thunander 1993, s. 72–73
1451. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Ece, no 93; Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 93.

Myös kuopiolaisen loisvaimon Maria Tuhkuttaren puolisoaan kohtaan tuntema viha kasvoi ainakin hetkellisesti voimakkaammaksi kuin oli tämän lastaan kohtaan tuntema rakkaus. Vaimo riepotteli puolivuotiaan vauvansa henkihieveriin heinäkuussa 1767. Oikeudessa motiiviksi kirjattiin halu vahingoittaa aviomiestä. Tämä tapaus havainnollistaa, kuinka korkean yksityisyyden kynnyksen yli perheväkivallan ja jatkuvan taloudellisen vahingonteon noustava päätyäkseen julkisen oikeuden arvioitavaksi.[1452] Siksi Maria Tuhkuttaren ja Elias Skopan toraisan avioliiton yksityiskohdat ilmentävät myös aviolasten surmien riskiä jäädä oikeuslaitokselta pimentoon.

Vasta kun Maria itse haastoi miehensä Elias Skopan vuoden 1767 syyskäräjille jatkuvasta juopottelusta, pahoinpitelyistä ja oman äitinsä lyömisestä, tämä ilmiantoi vastavuoroisesti vaimonsa jatkuvasta väkivallasta. Lisäksi Skopa syytti vaimoaan yleisestä pahansisuisuudesta ja yltiöpäisyydestä *(argt och överdådigt sinne)*. Vakavin miehen vaimoaan kohti sinkoama syytös koski pariskunnan puolivuotiasta tyttölasta. Maria oli Skopan kertoman mukaan paiskannut edellisen heinäkuun 11. päivänä vauvansa tahallaan maahan niin lujaa, että tämä pian menehtyisi. Ilmianto oli niin raskauttava, että Maria vangittiin välittömästi ja juttu pantiin lepäämään MB XXXIX:2 §:n ja XXIV:1 §:n perusteella vuoden ja päivän ajaksi, jotta lapsen lopullinen kohtalo selviäisi. Lapsi kuoli tammikuun loppupuolella.

Talvella järjestetyillä ylimääräisillä käräjillä äiti Maria tuomittiin lapsensa taposta MB XIV:1 §:n perusteella kuolemaan. Alioikeudessa riittäväksi näytöksi äitiä vastaan tulkittiin useiden todistajien lausunnot sekä yleiset asianhaarat. Silminnäkijöitä teolla ei ollut esteellistä puolisoa, Elias Skopaa lukuun ottamatta.

Marian henkilöön käyvä kuorma ei ollut kevyt. Hänet tunnettiin ”äkäisenä ja ilkeänä” luonteena – tässä vaiheessa alioikeus katsoi parhaaksi kirjauttaa huomionaan, ettei Maria kuitenkaan ollut mielenvikainen. Tutkinta-asiakirjoista ei selviä syyntakeisuutta koskevan lausunnon peruste. Nainen oli muun muassa kertoillut kylillä vailla mitään totuuspohjaa, että tämän Elias-puoliso harjoitti sukurutsaa oman sisarensa kanssa ja oli maannut muitakin naisia. Marian todistettiin myös lyöneen rauhallisena tunnetun miehensä mustelmille ja verihaavoille moneen kertaan. Edellisenä kesänä vaimo oli eronnut puolisonsa ruokakunnasta ja kierrellyt yhden lapsensa kanssa pitkin pitäjää kahdeksan viikon ajan.

Raivokohtauksen vallassa vaimon tuhovietti oli voimakas. Tämä oli kerran rikkonut kirveellä niin omat kuin miehensä vaatteet ja heittänyt ne sekä kirveen, lehmänkelloja, kengänlestin ja muuta taloustavaraa jokeen. Hän oli samalla repinyt rikki brokadista ommellun myssyn, särkenyt tahallaan perheen kirnun, useita maitopyttyjä ja padan, jonka hän sitten upotti järveen. Toisella kertaa Maria oli haudannut miehensä auran suohon ja katkonut kaikki pellavanvarret piloille. Samoin vaimo oli kivittänyt metsässä huvikseen karjaa ja ajanut oman karjansa pois torpaltaan lypsämättä.

Maria oli kiukunpuuskassaan ja ”yksinomaan miestään vahingoittaakseen” myös kivittänyt ja heitellyt puuhaloilla sekä miestään että muitakin ihmisiä, kaatanut maitoa tahallaan maahan, lahdannut lampaita lintujen syötäväksi, antanut muutaman kapan viljaa sioille, repinyt alas miehensä torpan ja sen talousrakennusten tuohikatot. Samoin hän oli hakannut osan tuvan uunia hajalle ynnä polttanut rakennusten ovia. Todistajan sanojen mukaan Maria myös ilman syytä, silkkaa häijyyttään, oli hakannut kepillä 3-vuotiaan poikansa mustelmille vieraiden nähden.

Tyttövauvansa sairastumisen Maria Tuhkutar oli kylillä sälyttänyt miehensä kontolle: hän väitti, että Skopa olisi pahoinpidellyt lapsen henkihieveriin.

1452. Englannin osalta samasta ilmiöstä, ks. Cockburn 1991, s. 93–94.

> Vaimo joutui myöhemmin tunnustamaan, että hän oli pudottanut lapsensa itse ja aivan tahallisesti. Maria todettiin oikeudessa vikapääksi sekä kertakaikkisen outoon ja pahantapaiseen käyttäytymiseen, että lapsensa murhaan *(mord)*. Tuomiopykälä oli molemmissa oikeusasteissa MB XIV:1. Surmateon syy oli yksinomaan viha miestä kohtaan, tekotapana vauvan paiskaaminen maahan kohotetuilta käsivarsilta. Lapsi, jonka ennen pahoinpitelyä todistettiin olleen erityisen eloisa ja pirteä, oli tapauksen jälkeen ollut hyvin tuskainen ja sairas tammikuiseen kuolemaansa asti.
>
> Välskäri Geisse lausui laatimassaan ruumiinavausraportissa, että Marian väkivaltaisuus nopeutti lapsen ennenaikaista menehtymistä. Vammoja ei kuitenkaan voitu todeta absoluuttisen kuolettaviksi, koska pahoinpitelystä oli kulunut jo kuukausia. Hovioikeus ilmoitti, että alioikeuden Marialle antama mestaustuomio oli laillinen ja oikea, mutta KM:n armahti naisen ”lieventävien [!] asianhaarojen” perusteella kuolemantuomiolta. Hänen piti sen sijaan läpikäydä ankarin ruumiinrangaistus. Lisäksi Maria tuomittiin viideksi vuodeksi kehruuhuoneeseen. Maria Tuhkuttaren rangaistuksen todellinen lievennysperuste ei voinut koskea rikoksen asiallisia olosuhteita, vaan se perustui lähiomaisen tahallisen tapon tunnusmerkistöön: ruumiinavauslausunnossa ilmaistuun epävarmuuteen uhrin kuolinsyystä.[1453]

Tuhkuttaren ja Skopan keskinäistä mittelöä valottava teksti noudattaa oikeuden pöytäkirjoissa tendenssiä, joka on ominainen monille aviopuolisoiden kiistoille: dikotomisointia. Toinen osapuolista leimataan tutkinnan perusteella tuomiossa kinasteluun viattomaksi, ”rauhalliseksi ja tyyneksi luonteeksi”, toinen puolestaan ”pahasisuiseksi” riidankylväjäksi. Tämän kirjaamistavan takaa on vaikea päätellä, tapahtuiko parisuhdesurmia myös molemminpuolisesti riitaisissa avioliitoissa. Lähteiden perusteella näin on käytännössä tuskin koskaan, ehkä ainoastaan silloin, kun pahoinpidelty puoliso, kuten liperiläinen Anna Mutatar, surmasi miehensä. Tässä on tuskin yksiselitteisesti koko totuus.

Omien aviolasten tahallisista surmista prosessoitiin sekä vuosina 1748–1777 että 1778–1807 Karjalassa vain kolmesti.[1454] Myös Pohjois-Savossa oikeutta käytiin rikosmuodosta kolmesti ensin mainitulla jaksolla,[1455] jälkimmäisellä jaksolla kerran. Kun prosessikynnys omiin lapsiin kohdistuneesta kuolettavasta väkivallasta ylipäätään ylittyi, ylioikeudet eivät olleet taipuvaisia jakamaan kuolemantuomioita. MB:n XXX:3 määräsi kuolemaan johtaneesta kotikurituksesta henkisakon ja häpeärangaistuksen; varojen puutteessa sakko muunnettiin ruumiinrangaistukseksi. Myös tahallisissa henkirikoksissa rikosotsake lieveni ylioikeuksissa käytännössä monesti asteen verran lapsen kuolinsyyhyn liittyvien vähäisten epäselvyyksien takia.

Kaksi syyntakeettomiksi myöhemmin tuomittua isää murhasi kirveellä kaksi lastaan. Äidin surmatessa aviolapsensa vaikuttimena oli joko mielenhäiriö, uupumus piltin yölliseen hoitamiseen, huono ravintotilanne tai liian ankara kotikuri. Karjalassa tällaisia lapsensurmatapauksia oli viisi, Pohjois-Savossa kaksi.

> Ilomantsin käräjillä oli esillä neliviikkoisen tyttövauvan murha, johon lapsen äiti, enolaisen talollisen vaimo Kaarina Lepätär osoitettiin vakaasta harkinnas-

1453. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1769, Di 7, no 55.
1454. Uhreja jälkimmäisellä jaksolla oli neljä välskäri Geissen murhattua 1782 kaksi lastaan.
1455. Lapsiuhreja tälläkin alueella oli jaksolla neljä torppari Kankkusen myös murhattua Rantasalmella kaksi lastaan 1767.

taan syylliseksi joulukuun lopulla 1776. Kaarina kuoli vankilassa ennen lopullista tuomiota, mutta hänen syyllisyytensä katsottiin toteennäytetyksi, sillä hän oli tunnustanut rikoksen. Kaarinan ruumis määrättiin haudattavaksi hirsipuumäelle.[1456] Jälleen vuonna 1791 Ilomantsissa äiti, sotilaan vaimo Kristiina Sivotar, surmasi pienokaisensa herättyään ja hermostuttuaan tammikuisena yönä lapsen itkuun. Sivotar ilmiannettiin oikeudelle puolivuotisen poikansa taposta alaikäisen todistajan kertomuksen perusteella. Rikostapa oli rukinisku vauvan päähän, mutta äidin syyllisyyttä ei voitu näyttää toteen, koska tämä kiisti. Lapsen kuolinsyyksi todettiin kovat lyönnit jollakin tylpällä aseella. Äidin syyllisyys jätettiin alioikeudessa tulevaisuuteen ja hovioikeus vapautti tämän kokonaan.[1457]

Lapsi voitiin hivuttaa hengiltä myös laiminlyömällä asianmukainen huolenpito.[1458] Rajanveto tuottamuksellisesta heitteillejätöstä tahalliseen henkirikokseen saattoi olla hiuksenhieno:

Torpparin leski Eeva Hirvotar jätti matkanteosta väsyneen 10-vuotiaan poikansa Heinävedellä yöksi helmikuiseen pakkaseen kilometrien päähän asutuksesta. Hän jatkoi itse kulkuaan neljännespeninkulman päässä sijainneeseen torppaan. Aamulla torpan isäntä nouti yössä paleltuneen pojan pirttiin, mutta tämä menehtyi sisälle päästyään välittömästi. Alioikeus piti Eevan laiminlyöntiä puolen henkisakon arvoisena kuolemantuottamuksena, mutta verrattain harvinaista oli, että hovioikeus kovensi rangaistuksen täydeksi henkisakoksi. Rangaistuksen tiukentamista perusteltiin äidin osoittamalla ”merkillisellä huolimattomuudella”.

Rangaistuksen ankaroittamiseen vaikuttivat useat asianhaarat: Eeva väitti olleensa matkasta niin väsynyt, ettei jaksanut hakea poikaansa illalla. Tästä huolimatta todistajat kertoivat naisen olleen pirttiin päästyään täysin virkeä. Aamullakaan Eeva ei pitänyt kiirettä noutaakseen poikansa metsätieltä. Isännän moitittua pojan kuoltua Eevaa tämän välinpitämättömyydestä äiti tokaisi näin olevan parempi, koska ”poika ei enää tarvitsisi ruokaa ja kyytiä”. Rangaistuksen koventaminen hovioikeudessa perustuikin ennen kaikkea syytetyn henkilöön: äidin luonnehdittiin osoittaneen kylmäsydämistä piittaamattomuutta lastaan kohtaan.[1459] Rasittuneella äidillä oli asiaan toinen näkökulma: ehkä hän oli todellakin ajatellut vapauttaneensa poikansa katovuosien aikaan raskaaksi käyneestä maallisesta vaelluksesta.

Lapsipuolen asema on perinteisesti nähty niin heikkona, että itse sanastakin on muodostunut laiminlyöntiin viittaava kielikuva. Ilkeän äitipuolen myytin on eurooppalaisissa tutkimuksissa osoitettu pohjautuneen vankasti todellisuuteen: vanhemmat kohtelivat lapsipuoliaan yleisesti kaltoin ja jopa osoittivat näitä kohtaan säälimätöntä vihaa.[1460] Ilmiön taustalla heijasteli sukuajattelu, mahdollisesti myös puolisosta tunnettu mustasukkaisuus.

Oikeusprosessien valossa lapsipuolten kotikuritus riistäytyi Itä-Suomessa henkirikoksiksi asti vain harvoin, mutta aviolapsiin verrattuna se koitui suhteellisen usein lapsipuoltenkin kohtaloksi. Kaksi naista ja yksi isäpuoli tuomittiin henkisakon muuntorangaistukseen lapsipuolen kuolettavasta pahoinpitelystä, yksi äitipuoli puolestaan oli lähettänyt keskenkasvuisen lapsen kerjuulle ja kuolemaan.[1461] On luultavaa, että tapauksia myös salattiin.

1456. VMA: VHO Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1777, Di 12, no 33.
1457. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1791, Ece 18, no 64; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1791, Di 26, no 64.
1458. Jutikkala 1988, s. 101–102.
1459. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1767, Di 6, no 34.
1460. Esim. Jutikkala 1988, s. 85.
1461. Sepän vaimo Anne Tarkotar pahoinpiteli miehensä 5-vuotiaan pojan hengiltä Kiteellä 1762 (VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1763, Di 4, no 12–13) ja Anna Burman tytärpuolensa 1801; isäpuolen tekemä lapsensurma, ibid, v. 1807, Di 45, no 170.

Tähän ei kuitenkaan ollut syynä ylimitoitettu rangaistuskäytäntö, sillä lapsipuolen liioitellusta kotikurituksesta määrättiin vain suhteellisen lieviä rangaistuksia.

Ruotsalainen ennakkotapaus vuodelta 1776 viitoitti rikosmuodon tuomiokäytäntöä. Äitipuoli tuomittiin kolmeksi viikoksi vedelle ja leivälle tämän poltettua ilman syytä ja vihapäissään kuumalla raudalla valtaosan 8-vuotiaan tytärpuolensa ihon pinta-alasta. Nainen oli samalla ilmiannettu kahden lapsensa kuolemantuottamuksesta. KM määräsi lapsen muuttamaan pois äitipuolensa huostasta.[1462]

> Tohmajärven käräjillä puolestaan tuomittiin loisen vaimo Anna Burman kuolemaan 2-vuotiaan tytärpuolensa taposta vuonna 1801. Annan oli nähty löylyttävän ja riepottelevan Helena-tyttöä monesti ja todistajat kertoivat äitipuolen osoittaneen tytärpuoltaan kohtaan heltiämätöntä vihaa ja katkeruutta. Tyttö sairasteli vähän väliä äitipuolensa aiheuttamien vammojen tähden. Välillä tytön isä yrittänyt pelastaa lapsen epäinhimilliseltä kohtelulta viemällä tämän turvaan isoäitinsä hoiviin. Äitipuoli oli uhannut murhata lapsen, jos tätä enää koskaan tuotaisiin takaisin. Anna Burman saattoi tarvita sijaiskärsijäksi joutunutta lasta purkaakseen aggressioitaan. Tällaiseen riippuvuussuhteeseen viittaa se, että nainen haki tytön vain muutaman viikon kuluttua ja jatkoi tytön pieksämistä entiseen malliin. Helena-tyttö menetti jatkuvasta väkivallasta hentoiset voimansa ja kuoli puolen vuorokauden kuluttua siitä, kun Anna oli paiskannut tämän toukokuisen hyiseen jokeen.
>
> Ruumiinavauslausunnossa kerrottiin, että lapsi oli saanut hyvin voimakkaita iskuja pitkin kehoaan. Lapsen varsinainen kuolinsyy oli sisäelimiin tullut kuolio, jonka synty-yhteyttä äitipuolen harjoittamaan väkivaltaan ei voitu ehdottoman yksiselitteisesti todentaa. Tämän vuoksi hovioikeus lievensi alioikeuden Annalle langettaman kuolemantuomion täydeksi henkisakoksi. Se muunnettiin vitsarangaistukseksi.[1463]

Yksittäistapauksissa kotikurista saattoi tulla vankila. Se sulki sille alisteiset perheenjäsenet eräänlaiseen tyhjiöön, jossa hengen ja ruumiillisen koskemattomuuden suoja jäi oikeudellista turvaa vaille. Vaimon, miniän ja talonväen tuli lain silmissä taipua patriarkaalisen isännän vallan alle. Vanhemmat säilyttivät tietyssä määrin oikeutta fyysiseen kurinpitoon myös niissä tapauksissa, joissa tällainen vallankäyttö oli kohtuutonta.[1464] Aikakauden käyttäytymiskoodisto ei juurikaan sallinut ulkopuolisten puuttua lasten säälimättömimpäänkään pahoinpitelyyn. Toisaalta myös vaimonsa harjoittaman väkivallan uhreiksi joutuneet aviomiehet olivat joutuneet nöyryyttävän perhe-elämän loukkuun, jossa ulkopuoliseen apuun turvautumista ei koettu sopivaksi. Julkisen prosessin kynnys ylittyi monesti vasta aikaisintaan silloin, jos toistuvasti pahoinpidelty puoliso – oli tämä mies tai vaimo – tai lapsi menehtyi väkivaltaisesti. Mahdollisuudet oman jälkeläisen tai lapsipuolen surman salaamiseen olivat lapsikuolleisuuden takia hyvät, mutta syyttäjäviranomaiset pyrkivät selvästi tarkkailemaan menehtyneiden lasten kuolinsyitä. Lasten yllättäviä kuolemantapauksia ja mahdollisia hengiltä makaamisia tutkittiin käräjillä selvästi useammin kuin varsinaisiksi henkirikoksiksi

1462. af Ugglas 1794, s. 34, Til n n hofrätt, angående hustro N N:s straff för våldsam förfarande med sin stjufdotter. Den 12 juni 1776. Flintberg 1803, s. 477.
1463. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1801, no 77; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1802, Di 37, no 6.
1464. Piipponen 1988, s. 6.

paljastui. Lapsiin ja aviovaimoihin kohdistuneiden henkirikostapausten lukumäärällinen vähäisyys voi kuitenkin viitata siihen, ettei perhe-elämän vallankäyttö ollut laajassa mitassa vinoutunutta.

Neljännen ja viidennen käskyn rikkojat

Pääosa itäsuomalaisista sukulaissurmista tapahtui yhdessä sukupolvessa – ilmeisen yleisesti tilanteessa, jossa patriarkaattia edustanut vanha isäntä oli kuollut tai väistynyt tilan johdosta. Rikoksista kauhistuttavimmiksi katsotut isän- ja äidinsurmat olivat tutkimusalueella harvinaisia.[1465] Tämä rikosmuoto oli ilmeisesti äärimmäisen vieras koko länsimaiselle uuden ajan alkuvuosisatojen oikeuskulttuurille. Huoneentaulua ei tällä tavoin juurikaan rikottu esimerkiksi Englannissa, Ruotsin läntisessä osassa tai Länsi-Suomessa.[1466] Karjalassa prosessoitiin tutkimusaikana kahta isänsurmaa ja yhtä

apensurmaa, Savossa yhtä äitipuolen- ja äidinsurmaa kumpaakin.[1467] Näillä henkirikoksilla ei ollut monia yhteisiä nimittäjiä: vain osapuolten sukulaissuhteen laatu ja se, että toimeenpanijat olivat pääsääntöisesti miehiä. Isänsurmien motiivit eivät aiemmin läpikäytyä Inkeri Laakottaren tapausta lukuun ottamatta tule ilmi.

> Kerimäkeläisen Antti Karjalaisen vuonna 1796 tekemään äitipuolen murhaan syynä oli oman sisarpuolen epätoivottu avioliitto, Leppävirroilla vuonna 1766 Reko Kosusen tekemään äidintappoon ei ollut muuta erityistä motiivia kuin tekijän tunnettu väkivaltainen äkkipikaisuus.[1468] Vanhempien surmia voitiin yrittää salata siinä missä muitakin perheen sisäisiä henkirikoksia. Vuonna 1752 mikkeliläisen torpparin Juho Kaskislammen ruumis jouduttiin nostamaan tutkittavaksi haudasta, kun kävi ilmi, että vainajan oma poika olikin surmannut tämän.[1469]

Wariksen mukaan oikeuslaitos puuttui erittäin vastahakoisesti suurperheiden valtasuhteiden järjestelyyn. Isäntä oli auktoriteetti, jonka asema asetettiin kyseenalaiseksi vain poikkeustapauksessa.[1470] Ehkä perheenjäsenten tietyssä mielessä oikeusturvaton asema johti silti toisentyyppiseen ilmiöön. Siitä huolimatta, että vanhempain surmia prosessoitiin vain satunnaisesti, Pohjois-Savossa ja Karjalassa käytiin vanhempain ahdistelusta erittäin runsaasti oikeutta – vuosina 1754–71 noin 10 tapausta vuotta ja 100 000 asukasta kohti. Vanhempien pahoinpitely- tai solvausjuttujen määrä on poikkeuksellisen korkea verrattiinpa sitä Etelä-Savoon ja Kymenlaaksoon tai

---

1465. Norell 1800, s. 129, Till N hof-rätt angående straffet för den som dräpa eller förolämpa och oqväda faderfader, fadermoder, moderfader och modermoder och deras föräldrar, den 17 juli 1795 (ennakkotapaus vuodelta 1747). Maahanpanokiellosta, ks. Nehrman 1756, III:III:8, s. 198 (Ks. Just. rev. bref den 18 febr 1729.)
1466. Sharpe 1981, s. 37.
1467. Lisäksi liperiläinen talonpoika ilmiannettiin appiukon kuolemantuottamuksesta, mutta ruumiinkatselmuksessa vainajassa ei havaittu mitään vammoja. Oikeutta käytiin myös yhdestä apen murhayrityksestä Kiteellä 1792. VMA: VHOA, Rikosasiain designaatioluettelot jä päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1787, no 16; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1792, Ece 33, no 37.
1468. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1797, Ece 41, no 2; Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1766, Di 6, no 30. Lisäksi Kerimäellä prosessoitiin vuonna 1755 äidintapon salaamisesta, mutta tämä Kaarina Haverittaren saama syyte meni nurin ja naiselle annettiin oikeus vastakanteen nostamiseen.
1469. Tämänkin rikosmuodon salaamispyrkimyksistä on näyttöä. Torppari Juho Kaskislammen tavalliseen tapaan haudattu ruumis kaivettiin ylös vuonna 1752, kun kävi ilmi vainajan oman pojan surmanneen tämän. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1752, Hovioikeus maaherralle, D 14 a1/1, no 44/1.
1470. Waris 1999, s. 51.

Länsi-Suomeen, Ruotsista puhumattakaan.[1471] Ilmiöön on kiinnittänyt huomiota myös Mäntylä.[1472] Valtakunnan laissa vanhempain pahoinpitelystä määrättiin kuolemantuomio, solvauksesta sakkorangaistus. Ankara sanktiointi perustui suoraan Mooseksen lakiin, maanlaissa rikosmuotoa ei sitä vastoin ollut eroteltu. Kustaa III:n rikoslakiuudistus kumosi vanhempien pahoinpitelystä säädetyn kuolemanrangaistuksen. Tämä vahvisti jo aiemmin sovelletun käytännön: vanhempain pahoinpitelystä ei 1700-luvulla toimeenpantu kuolemantuomioita. Rikosmuodosta teloitettiin äärimmäisen harvoin myös 1600-luvulla. Näissä tapauksissa tuomittujen omallatunnolla oli pitkä lista muunlaisia vakavia rikoksia.[1473]

David Gaunt on arvioinut, että maatalojen aikuiset lapset alkoivat syytinkijärjestelmän yleistyessä kohdella vanhempiaan yhä huonommin. Gaunt näkee tämän 1700- ja 1800-luvulle ajoittuneen ilmiön seuraukseksi vanhojen isäntäparien lisääntyvästä ja järjestelmällisestä väistymisestä tilan johdosta. Tilan perijän taloudellisten intressien mukaista oli, että vanhusten elämä jäisi mahdollisimman lyhyeksi.[1474] Aineelliset pyyteet eivät silti välttämättä ratkaise vanhempien ja lasten välisen perhesuhteen laatua. Eläkejärjestelyt eivät itäisessä Suomessa voineet laajassa mitassa viedä vanhempia käräjille lapsiaan vastaan; syytingille jääminen oli näet kaskialueilla jokseenkin harvinaista, sillä isännänvalta kesti yleisimmin käytännössä eliniän. Sukupolvien väliset eläkejärjestelyt kuitenkin yleistyivät Karjalassakin 1700-luvun lopulla.[1475] Vanhempain pahoinpitely- ja solvausjuttujen suuri määrä saattoi Savo–Karjalassa pikemminkin olla perinnönjakoa ennakoineiden kiistojen lieveilmiö aikana, jolloin aikuisten jälkeläisten lukumäärä oli kasvanut.[1476] Vanhempien henkeä väkivaltaisetkaan riidat eivät silti uhanneet, vaan erimielisyydet tulevan jäämistön jakamisesta koituivat sittenkin lopullisimmalla tavalla muiden mahdollisten edunsaajien eli sisarusten kohtaloksi.[1477] Samaan aikaan yhä useampaa talollisen lasta uhkasi ajautuminen syntysäätynsä ulkopuolelle.

Ainakin kahdessa vanhempainsurmassa saattoi taustamotiivina olla nimenomaan tulevien perillisten määrän rajoittaminen: Inkeri Laakottaren tilaamassa isänmurhassa, joka tapahtui suhteellisen pian isän solmittua uuden avioliiton, sekä nuorukaisen Antti Karjalaisen Kerimäellä tekemässä äitipuolensurmassa, jonka syynä oli sisarpuolen epätoivottu avioituminen.

Ydinperhe eri sukupolvien välillä ei valikoitunut laajamittaisesti henkirikosten uhriksi eli se vältti viktimisaation: aikuisten jälkeläisten hengenriistot olivat vähintään yhtä satunnaisia kuin vanhempainsurmat. Tutkimusajan Karjalassa kaksi isää otti poikansa hengiltä, Pohjois-Savossa ei prosessoitu yhdestäkään tämänlaatuisesta verityöstä. Kumpikin aikuisen poikansa tappanut karjalaisisä, toisaalla mainittu liperiläinen Mikko Sivonen sekä nur-

1471. Koskivirta 1996, s. 103, 105–108; Liliequist 1991, s. 7, 10–13.
1472. Mäntylä 2000, s. 54.
1473. Thunander 1993, s. 158–160; Odén 1994; Odén 1991, s. 100; Warpula 2001.
1474. Gaunt 1987, s. 139; Waris 1999, s. 111–113.
1475. Saloheimo 1980, s. 461–462.
1476. Odén 1991.
1477. Loisen vaimo Kristiina Kukotar murhasi kälynsä Katariina Moilattaren Pielisjärvellä sairaan apen hoidosta syntyneiden erimielisyyksien vuoksi vuonna 1807. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1808, no 4.

meslainen Erkki Pellikka, oli päätynyt veritekoon pojan osoitettua isäänsä kohtaan todellista tai kuviteltua ylenkatsetta.

> Nurmeksen Höljäkässä elänyt loismies Erkki Pellikka murhasi nukkuvan poikansa Tuomaksen kirveellä syyskuussa 1800. Hän antautui vapaaehtoisesti vangittavaksi välittömästi. Oikeudessa mies ei aluksi osannut kertoa teolleen mitään syytä, vaan totesi ainoastaan kyllästyneensä elämään, koska kaikki hänen tekemänsä työ oli epäonnistunut jo pitkän aikaa. Erikseen kysyttäessä Erkki kielsi, että olisi murhannut poikansa lyhentääkseen omaa elämäänsä. Tällä tavoin hän torjui tuomarissa heränneet epäilykset suisidaalimurhasta. Pellikalla näytti olevan kuitenkin voimakas tarve joutua teostaan lain säätämään rikosoikeudelliseen vastuuseen, koska hän kiisti voimakkaasti olevansa mielenvikainen tai toimineensa mielenhäiriössä. Miestä ei olisi voitu teloittaa rikoksestaan, mikäli hänet olisi todettu syyntakeettomaksi. Pellikka toisteli kuulusteluissa toistamistaan, että hän oli ainoastaan kovin kyllästynyt itseensä ja elämäänsä. Nurmeksen pappi todisti miehen maineeltaan vähäpuheiseksi ja omiin mietteisiinsä vajonneeksi. Arvioituaan Pellikan mielentilaa Nurmeksen kihlakunnanoikeus ja Vaasan hovioikeus päätyivät luokittelemaan hänet syyntakeiseksi.
>
> Pellikan pitkään tuntemaan apeuteen oli ehkä syynä yksinäinen elämä. Tämän vaimo oli muuttanut erilleen miehestään jo kymmentä vuotta aiemmin, jolloin heidän yhteinen tyttärensä oli avioitunut. Kuulustelujen jatkuessa Erkki suostui myöntämään, että hän oli pahastunut Tuomas-pojalleen tämän erottua isänsä ruokakunnasta ja pestauduttua rengiksi. Pestautumisensa jälkeen poika ei Erkin mielestä osoittanut entisenlaista kuuliaisuutta isälleen tai auttanut isäänsä töissä.
>
> Tätä surmaajan subjektiivista tilannetulkintaa vastaan puhuivat kaikki todistajanlausunnot. Kun poika Tuomas oli muuttanut edellisenä keväänä Nevalaisen tilalle rengiksi, tämä oli ottanut isänsä asumaan omaan palveluspaikkaansa. Kukaan talon asukkaista ei voinut osoittaa pojan ja isän välejä mitenkään riitaisiksi, talonväki päin vastoin todisti Tuomaksen huolehtineen isästään niin hyvin kuin mahdollista. Paria päivää ennen surmatekoa Pellikan todistettiin lausuneen, ettei tämä enää jaksaisi elää niin kuin ennen, kunhan vain ei vahingoittaisi talonväkeä. Kun Erkin sanomisten merkitystä tiedusteltiin oikeudessa, tämä kertoi tarkoittaneensa hämärillä puheillaan pelkästään pettymystä itseensä, ei poikansa murhaamista. Saattoi olla, että Erkin sielua koetteli hallinnan menetys, pojan menestyksekäs itsenäistyminen, johon isä ei päässyt myötävaikuttamaan. Erkin katkeruus kumpusi hänen kertomansa mukaan hylätyksi tulemisen tunteesta ja pettymyksestä elämään. Sen voimaa ei käy kiistäminen, vaikka todistajanlausunnot antavat ymmärtää, että tämän muutoin tekemä tulkinta isän ja pojan välillä vallinneista suhteista oli harhainen. Talonpoikainen tapaoikeus tuntee kuitenkin myös ajatuksen siitä, että isän eläessä kotoa lähtevä poika haluaa lähdöllään katkaista siteensä perheeseen.[1478] Modernissa mielentilatutkimuksessa Erkin vetäytyvä ja vaitonainen käytös yhdessä hänen kertomansa rikosmotiivin kanssa antaisi aiheen epäillä psykiatrista sairautta. Niin se antoi hänen omana aikanaankin, mutta mies todettiin silti syyntakeiseksi.

Rangaistusvarmuuden rikollisuutta säätelevä teho riippui olennaisesti veriteon vaikuttimesta. Repression kattavuus oli yhdentekevää silloin, jos rikoksen motivaatio oli tarpeeksi vahva, esimerkiksi kosto tai julkinen maineen puolustaminen. Joissain tapauksissa, ennen kaikkea hyötyä tavoitelleissa murhissa, heikko repressio taas aivan selvästi laukaisi rikoksia. Tietyllä tavoin motivoiduissa henkirikoksissa mekanismi oli päinvastainen: suisidaalimurhissa rikokseen ryhtyminen edellytti lähtökohtaisesti vahvaa va-

1478. Sirén 1999, s. 79.

kuuttuneisuutta tulevan rangaistuksen ankarimmasta laadusta. Siksi suisidaalimurhaaja pyrki usein tunnustamaan rikoksensa tavalla, jonka seurauksena tämä *varmasti* teloitettaisiin, mutta toisaalta kiistämään todellisen vaikuttimensa, itsetuhon halun. Tällaisen motivaation salaamispyrkimykset vaikeuttivat rikostutkintaa, eikä olekaan kaukaa haettua, että myös Nurmeksen Erkki Pellikka olisi tosiasiassa tappanut poikansa juuri tästä syystä.

Suisidaalimurhien muista henkirikoksista poikkeava motivaatiopohja johti juuri päinvastaiseen tavoitteeseen kuin mihin lainsäätäjä oli pyrkinyt sanktioidessaan rikoksen erittäin ankarasti vuonna 1754; suisidaalimurhat yleistyivät Ruotsin puolella jatkuvasti. Tämän vuoksi rikoksesta säädettyä kuolemanrangaistusta alettiin pitää lähes mielettömänä. Myös kuolemanrangaistuksen vastustajat saivat asiasta oivallisen ideologisen aseen kamppailuunsa. Vasta Kustaa III:n aikana lainsäätäjä sisäisti, että suisidaalimurhaajien saamat kuolemantuomiot täyttivät pelkästään tekijän kuolemankaipuun. Samalla ne haihduttivat rangaistusmuodolla tavoitellun yleisestävyyden. Suisidaalimurhasta lakkautettiin kuolemanrangaistus kuninkaallisessa kirjeessä vuonna 1787. Rikoksen sovitukseksi määrättiin ankarin ruumiinrangaistus ja elinkautinen pakkotyö.[1479] Tämä söi periaatteessa rikosmuodolta pohjaa, mutta johti toisaalta monesti vain rikoksen todellisen tavoitteen salaamiseen oikeudessa. Suisidaalimurhien seuraamukseksi vuonna 1754 säädetty häpeä-, ruumiin- ja kuolemanrangaistuksen yhdistelmä jäi lakkauttamisensakin jälkeen elämään oikeuskäytännössä. Sitä käytettiin muunlaisten törkeimpien henkirikosten seuraamuksena ainakin 1800-luvun alkuvuosiin saakka.

> Saadakseen haluamansa laatuisen kuolemantuomion Pellikan piti kiistää oikeudessa mahdollinen kuolemankaipuunsa, vaikka tämä myönsi avoimesti pettyneensä elämäänsä ja kyllästyneensä itseensä. Muutoin Pellikka oli rikostutkinnassa kaikin tavoin yhteistyöhaluinen. Pellikka ei anonut armahdusta saamastaan kuolemantuomiosta. Ennen teloitusta ja ruumiin teilaamista hän osoitti julkista katumusta.[1480]

Yhteenvetoa

Sekä murha- että sukulaissurmaprosessien osuus kaikista henkirikosoikeudenkäynneistä oli Savo–Karjalassa eurooppalaisittain harvinaisen korkea.[1481] Niinkin lähellä kuin Etelä-Pohjanmaalla tai pääkaupungissa Tukholmassa henkirikosten kokoonpano oli samaan aikaan perustavasti toisenlainen. Sukulaissurmat, murhat ja naisten tekemät vakavat surmateot olivat eräänlaisessa kohtalonyhteydessä paitsi toisiinsa, myös vaillinaiseksi jääneeseen repressioon. Sukulaiset olivat esteellisiä todistamaan toisiaan vastaan oikeudessa, ja myös taipuvaisia vaikenemaan rikostapahtumista. Siksi näitä rikoksia oli erityisen vaikea näyttää toteen.[1482] Henkirikoksen suunnitelmallisuus oli itäisessä Suomessa voimakkaasti kytköksissä osapuolten keskinäisen läheisyyden kanssa – mutta vain saman sukupolven sisällä.

1479. RA: Rådsprotocoll 26.1.1787. Flintberg 1803, s. 208.
1480. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1800, Ece 57, no 54; Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, v. 1800, Di, no 54.
1481. Esim. Lane 1997, s. 16.
1482. Rautelin 1997, s. 196.

Kun itäsuomalaisten perheensisäisten surmatekojen suuria osuuksia verrataan keskieurooppalaisiin henkirikostilastoihin, huomataan, että savo–karjalaisten sukulaissurmien ylijäämä koostui yksinomaan ydinperheen ulkopuolisista surmatöistä, veljes- ja langossurmista. Itäsuomalainen taipumus lähiomaisten välisiin kohtalokkaisiin ristiriitoihin oli seurausta väestöpaineiden laajentamasta, työhön sidotusta ja väestön kasvaessa verrattain vaihtoehdottomaksi käyvästä perheorganisaatiosta. Veljesten ja langosten suhteet olivat fyysiseltä ja taloudelliselta etäisyydeltään läheisemmät ja siksi herkemmät hankauksille kuin länsimaissa yleensä.

Epämuodollisen ja löyhän yhtiön purkaminen maanjaoin ei etenkään rälssimailla käynyt päinsä, vaan jommankumman riitautuneista kumppanuksista oli lähdettävä tilalta pois. Muunlaisissa maanluonnoissa ruokakunnan eli savun jakaminen puolestaan kaksinkertaisti kruunun ulosteot,[1483] minkä vuoksi sitäkin vaihtoehtoa vältettiin. Mikäli perheen ja yhtiön kriisitilanteet eivät lauenneet laillista tai virallista tietä kaikkia osapuolia tyydyttävällä tavalla, epävirallista kontrollia voitiin äärimmäisessä tapauksessa toimeenpanna jopa henkirikoksin.

Metsävarojen ehtymisen kerrannaisvaikutukset

Omistus- ja nautintariidat motivoivat surmatekoja kaikkialla agraariajan Euroopassa. Yleensä maariidat kuitenkin johtivat henkirikoksiin vasta pitkittyessään vaikeasti. Ympäristöstään eristyneitä tapauksia nämä verityöt eivät olleet. Osapuolina olivat tavallisesti kylä- tai perheyhteisön jäsenet, jotka katsoivat olevansa oikeutettuja samaan riidanalaiseen omistukseen tai nautintaan.[1484] Ylikangas on todennut 1700-luvun Etelä-Pohjanmaan osalta, että kiinteän omaisuuden hallintaa koskevat riidat kärjistyivät henkirikoksiksi juuri ennen varsinaista puukkojunkkarikautta. Nämä surmateot tapahtuivat yleensä maakunnan syrjäseudulla tai pitäjien takamailla ja indikoivat metsän tai maan käyttöön liittyneiden taloudellisten objektien ehtymistä. Tällaiset rikostapaukset toivat henkirikokset pohjalaisyhteisöön, mutteivät sinänsä aiheuttaneet niiden voimakasta lisääntymistä.[1485] Samankaltaiset, kiinteän omistuksen heikkoon lailliseen suojaan, punoutuneet tekijät selittivät Ylikankaan mukaan pitkälti myös 1500–1600-luvun omavaltaista ja väkivaltaista luonnetta laajalti nykyiseen Suomeen kuuluvilla alueilla.[1486]

Itäsuomalaisten kaskialueiden talonpojille maan nautintaan liittyi pitkään toisenlaistakin problematiikkaa. Oikeus viljelykseen otetun alueen hallintaan oli väliaikaisen luonteensa vuoksi heikommin suojattua kuin vakiintuneen peltoviljelyksen seuduilla: nautintaa oli vaikea määritellä täsmällisesti tai kirjata ylös. Riitaisuuksia ruotivat oikeudenkäynnit etenivät tuskastuttavan hitaasti. Varsinaisten hallintaoikeuksien selvittämistä ei helpottanut lainkaan se, että itäisessä Suomessa myös monet kylien ja pitäjien rajat oli-

1483. Heikkinen 1988, s. 73.
1484. Vrt. Lenman & Parker 1980, s. 34.
1485. Ylikangas 1976, s. 98.
1486. Ylikangas 1999, s. 114–117.

vat ennen isojakoa epäselvät ja tilukset hajallaan kymmenienkin kilometrien päässä asumuksista. Takapalstojen tilussekaannus ehti paheta entisestään kaskettavien metsämaiden käydessä vähiin.[1487] Myös kaskiosuuksien jakaminen oli kaikin tavoin omiaan kiristämään talonpoikien välejä. Viljely oli monesti tapahtunut naapurusten yhteisvoimin. Se myös vaati ankaraa raadantaa ja oli monelle ainoa elämän edellytys. Epäluottamus kumppania kohtaan oli omiaan heräämään helposti.[1488]

Pohjois-Savon ja Karjalan taloudellista kehitystä jarruttivat pitkään monet nimenomaan tälle seutukunnalle ominaiset tekijät. Näitä olivat korkea ja epätasaisesti jakautunut verotus, Uudenkaupungin ja Turun rauhantekojen rajamuutoksissa katkenneet vesiliikenneyhteydet, sekavat maanomistusolot ja kaskeamiseen perustunut yksipuolinen elinkeinorakenne. Lisäksi alueen ekologista tasapainoa alkoi vuosisadan vaihdetta kohti tultaessa horjuttaa ennennäkemättömäksi paisunut väestönkasvu.[1489] Tässä asiassa 1770-luku muodostui tärkeäksi vedenjakajaksi sekä karjalaisessa ja pohjoissavolaisessa talous- ja asutushistoriassa; tämän jälkeen väestölliset paineet eivät enää käytännössä kanavoituneet yksinomaan talollisluokan lisääntymiseen. Ilomantsilaiset talonpojat valittivat liiasta uudisasutuksesta jo vuoden 1775 valtiopäiville, ja yhdentoista vuoden kuluttua samansisältöiseen valitukseen yhtyivät myös Tohmajärven viljelijät.[1490]

Laajoja koskemattomia metsämaita ja harvaa asutusta edellyttävä kaskitalous alkoi tulla tiensä päähän: havumetsäinen vaaramaasto alkoi muuttua lehtipuuvaltaiseksi, kaskikierto lyhetä ja satoisuus pienentyä. Maaperä laitui, kun maasta yritettiin ottaa irti enemmän kuin siitä riitti. Asutuksen kaskitaloudelle kriittinen ahtautuminen ulottui Karjalaan käytännössä 1700-luvun viimeisinä vuosina, Pohjois-Savosta ensimmäiset – ehkä tässä vaiheessa vielä ylimitoitetut – valitukset metsävarojen hupenemisesta ajoittuvat jo 1750-luvulle. Pieksämäen havumetsävarat tiedetään silti ympäristöä paremmiksi vielä 1800-luvun alussa. Pohjoisen Savon kaskikierrosta ei ole koottu 1700-luvun puolelta pitäjittäin yksilöityjä tietoja, mutta Karjalasta on: Saloheimon laskelmien mukaan kaskikriisi oli maakunnassa ulottunut Suomen sotaan mennessä Värtsilään, Rääkkylään ja Kesälahdelle eikä Tohmajärvellä, Liperissä ja Kiteellä käänei oltu kaukana kriittisestä 30 vuoden kierron rajasta. Sen sijaan Ilomantsissa, Polvijärvellä, Juuassa ja Lieksassa metsä ehti uudistua riittävästi ennen seuraavaa kaatoa.[1491] Karjalaisten henkirikosten vaikuttimiin kaskikriisi heijastui laajasti vain Kesälahdella, mutta siellä sitäkin yksiselitteisemmin. Ekologisen kantokyvyn horjuminen alkoi ilmeisesti näkyä kuolettavien konfliktien lisääntymisenä talollisten parissa myös alueilla, joilla asutus tiheni nopeimmin, etenkin vielä suhteellisen harvaan asutussa pohjoisimmassa Savossa. Ilmiöllä saattoi olla yhteyttä myös talousmuodon samanaikaiseen muuttumiseen, peltoviljelyyn siirtymi-

1487. Esim. Riissanen 1965, s. 28–31.
1488. Heikkinen 1988, s. 117; af Ugglas 1794, s. 222, Til landshöfding i Heinola, angående rätter domstol i ägotvister i Savolax, den 6 april 1781; Saloheimo 1980, s. 321–323.
1489. Saloheimo 1980, s. 66, 352–354, 358.
1490. Saloheimo 1980, s. 336, 354; Björn 1991, s. 108 (Saloheimo puhuu vuoden 1775 ja Björn vuoden 1778 valtiopäivistä.)
1491. Wirilander 1989, s. 567–579, 586, 602–603; Saloheimo 1980, s. 66, 352–354, 358.

seen. Siellä missä polttoviljely jäi pääelinkeinoksi, kaskikriisi leimahti dramaattisiin mittasuhteisiin vasta 1820-luvulla, jolloin Itä-Suomen viljantuotannon omavaraisuus oli lopullisesti mennyttä, [1492] mutta ongelmaa ennakoivat väkivaltaisen luonteen saaneet riidat maankäytöstä jo edellisen vuosisadan lopulla.[1493]

Isojako vakiinnutti yksityismaanomistuksen niin peltojen, niittyjen kuin metsienkin hallinnassa ja merkitsi samalla myös takamaiden jakoa. Toimenpiteestä hyötyivät eniten tilallisväestö ja torpparit, mutta tilattomalle väestölle se merkitsi etuisuuksien menettämistä, mm. kylänmetsien käyttöoikeuden lakkaamista.[1494] Savo–Karjalan isojakoasetus annettiin 1770-luvun puolessavälissä. Isojako kytkettiin uuteen verollepanoon; pohjoisessa Savossa se antoi samalla voimallisen sysäyksen pellonraivaukseen,[1495] mikä vaimensi paikallisen kaskikriisin voimaa. Jakotoimien lykkääntymisen vuoksi maavaroja jaettiin ja elinehtoja tasattiin talojen kesken erilaisin järjestelyin 1760-luvulta lähtien, mutta isoajakoa odoteltaessa metsää myös haaskattiin varsin vastuuttomasti.[1496] Pohjois-Savossa ja Karjalan tiheimmin asutuissa eteläpitäjissä isojaon kartoitustyöt pääsivät käyntiin 1780-luvulla, koska maanmittarit olivat työllistettyinä valtakunnan muissa osissa. Jako saatiin kuitenkin suureksi osaksi toimeenpantua 1780- ja 1790-lukujen aikana,[1497] huomattavasti aiemmin kuin eteläisessä Savossa, jossa se viivästyi jopa 1820-luvulle asti hidastaen ilmeisesti samalla alueen talonpoikien siirtymistä peltoviljelyyn.

Metsämaan nautinta oli taipuvaista riitautumaan erityisen helposti ennen odotettavissa olleita maanjakoreformeja. Takamaiden kaskimetsien ja hajapalstojen tilussekaannus kylvi toran siemeniä etenkin Etelä-Savossa jo 1700-luvun alkupuoliskolla.[1498] Tutkimusalueella maariitojen aiheuttamat verityöt painottuivat yltyvästi vasta 1770-luvun jälkeiseen aikaan, jolloin kaskettava metsämaa oli käymässä vähiin ja isojako oli jo näköpiirissä.[1499] Maankäytön tehostamista vaikeutti samaan aikaan eräänlainen rehukriisi, sillä peltoviljelykseen siirtyminen edellytti kotieläinkannan vahvistumista, jotta maa saisi tarvitsemansa lannoitteen. Tämän vuoksi myös voimallinen niitynraivaus oli tarpeen.[1500] Ajallisesti ensimmäiset maankäytön kilpailusta johtuneet verityöt johtuivat naapurusten välisistä niittyriidoista tai sukulaisten keskinäisistä kaskeamista koskevista kiistoista, 1790-luvulla sijaan kärjistyivät surmateoiksi mittavat kiistat rajanylisten takametsien nautinnasta.

> Talonpoika Yrjö Raninen äityi poikansa Mikon kanssa mukiloimaan Tohmajärven Ylikylässä maaliskuussa 1770 pidetyissä häissä talollisen Matti Niirasen henkitoreisiin. Uhri kuoli puolen vuorokauden kuluttua. Käräjille jouduttuaan miehet kiistivät yksituumaisesti antaneensa uhrilleen selkäsaunaa. Niirasen pahoinpitely ei ollut ensimmäinen laatuaan: jo muutamaa viikkoa aiemmin

1492. Ks. Soininen 1974, s. 350–353; Kaila 1931, s. 27–31; Jutikkala 1980, s. 209; Wirilander 1989, s. 163, 228–241, 567–579; Saloheimo 1980, s. 354; Katajala 1997, s. 53–54.
1493. Esim. Riissanen 1965, s. 28–31.
1494. Sirén 1999, s. 30.
1495. Saloheimo 1980, s. 326–332; Wirilander 1989, s. 210–216, 242–244, 582, 605–606, 613.
1496. Saloheimo 1980, s. 326–332; Wirilander 1989, s. 210–216, 242–244, 582, 605–606, 613.
1497. Saloheimo 1980, s. 259–260, 328–329
1498. Wirilander 1989, s. 168–169.
1499. Saloheimo 1980, s. 326–332; Wirilander 1989, s. 210–216, 242–244, 582, 605–606, 613.
1500. Wirilander 1989, s. 567–579, 586, 602–603; Saloheimo 1980, s. 66, 352–354, 358.

nuorempi Raninen oli toisissa hääjuhlissa sivaltanut juopuneena lattialla maannutta Niirasta piiskanvarrella päähän käskien tätä ”nyt raivaamaan sitä suurta niittyä” *(gå och rödja nu then stora ängen)* [jonka nautinnasta isännät riitelivät]. Niiranen oli aiemman kohtelunsa perusteella osannut pelätä Ranisia jo ennen kohtalokkaaksi käynyttä häätapaamista.

Valatodistajat kertoivat miesten käyneen häissä Niirasen kimppuun ilman näkyvää syytä ja lyöneen tätä otsaan. Niirasen paetessa pirtin toiseen päähän pahoinpitelijät seurasivat perässä, repivät tätä tukasta, hakkasivat ja rusensivat miestä penkkiä vasten, kunnes muu hääväki pääsi pukareiden väliin. Uhrin sieraimista ja suusta alkoi virrata verta. Tämä uupui niin voimattomaksi, että välttääkseen enemmän pieksännän kävi makaamaan penkin alle uunin taakse. Seuraavan aamun koitteessa Ranisen poika tuli pirttiin ja laahasi Niirasen jaloista kynnyksen yli rekeensä, josta tämä vielä raahautui takaisin tupaan lähes tiedottomassa tilassa. Uhri ei enää jaksanut aterioida muiden vieraiden kanssa, vaan kuoli tuvan penkillä iltakahdeksan aikaan.

Välskäri Geissen laatiman ruumiinavausraportin mukaan uhrista löytyneet lukuisat ruumiinvammat saattoivat seurata yhtä lailla pahoinpitelystä kuin tämän vahvasta humalatilastakin.[1501] Tämän takia hovioikeus katsoi voivansa leuteroida alioikeuden MB XXIV:1 ja 6 pykälien perusteella molemmille pääsyytetyille langettaman kuolemantuomion kahdeksi täydeksi henkisakoksi. Tämä oli laillista MB XXXIX:2:2 momentin perusteella. Suolityrän vaivaama 60-vuotias isä sai sakkovarojen puuttuessa suorittaa rangaistuksen vesileipävankeutena, poika raipparangaistuksena. Kuolemantuomion lieventämistä puolsivat uhrin vammojen epäselvän lähteen lisäksi näyttöperusteet, jotka olivat oikeudenmukaisuuden kannalta kyseenalaisia: isä ja poika olivat oikeudessa kieltäneet johdonmukaisesti kaikkinaisen väkivallan uhria kohtaan täysin päinvastaisista todistajanlausunnoista huolimatta. Jos ei Juho Niiranen, eivät myöskään Ranisen isäntä ja poika päässeet enää nauttimaan kiistanalaisen niityn tuotosta: Turun hovioikeuden designaatioluettelossa on merkintä tuomittujen miesten karkaamisesta ennen lopullisen tuomion lukemista.[1502]

Yksityisten maatilojen ja jopa eri valtakuntien alamaisten välisten hallintaoikeuksien epämääräisyys teki kaskinautinnasta oikeussuojattoman hyvän niin kauan kuin takamaat olivat yhteisomistuksessa. Tämän vuoksi savo–karjalaisten maariitojen luonne poikkesi pitkään peltoviljelyalueista. Kaskeamiseen liittynyt maanhallinnan epäselvyys saattoi osaksi selittää itäsuomalaisen kuolettavan väkivallan voimakkaan talonpoikaista luonnetta siitä huolimatta, ettei rikosten välitön motivaatiopohja siihen aina suoraan viittaakaan; olivathan nautintariidoista johtuneiden henkirikosten osapuolet pääsääntöisesti talollisluokkaa tai uudistorppareita. Maariidat eivät välttämättä kirjautuneet oikeuden pöytäkirjaan henkirikoksen päävaikuttimeksi – etenkään jos rikospaikalla oli myös juopoteltu eikä silloin kun kyseessä oli salatappo.

Pohjois-Karjalan eteläisimmissä ja Savon pohjoisimmissa pitäjissä käynnissä ollut isojako vaimensi metsämaan käyttöön liittyneitä ristiriitoja enintään paikallisesti 1790-luvulta lähtien. Samaan aikaan konfliktit voimistuivat valtakunnan rajan läheisyydessä. Maankäytöllisten riitojen laukaisemat henkirikokset myötäilivät alueellisesti Kuopiossa vuonna 1763 ja Pieksämäellä vuonna 1794 tehtyä tappoa lukuun ottamatta itärajaa Pielisjärveltä

1501. Lahjonnan riski on Geissen tekemissä ruumiinavauksissa muistettava, mutta tämänkaltaista kuolinsyyn erittelyä edellytti henkirikoksen tunnusmerkistön arviointikin.
1502. VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1770, Di 8, no 61.

(1747) koukaten sieltä Liperin (1779) kautta taas rajan pintaan Tohmajärvelle (1770), kahdesti Kesälahdelle (Kerimäki 1785, Kesälahti 1796) ja Kerimäelle (1801).[1503] Valtakunnan raja määritti kaikissa jälkimmäisissä tapauksissa rikoksen teonpiirteitä tai seuraamuksia: tekijät olivat joko tulleet rajan takaa tai he karkasivat rajan yli. Tämä ilmiö vahvistaa monin tavoin käsitystä ruotsalaisen valtiovallan otteen kirpoamisesta valtakunnan itäisiä seutuja lähestyttäessä; samasta tekijästä, joka väistämättä synnytti tarvetta monenlaiseen oman käden oikeuteen.

Ruotsalaisen valtiovallan voimavarat tarjota itärajan pinnassa asuneiden talonpoikien metsämaille nautinnan suojaa olivat hyvin rajalliset, sillä Venäjän alamaiset kaskesivat vanhan tapaoikeuden perusteella Ruotsin alueella. Talonpoikien oikeus käyttää kaski- ja niittymaitaan rajan molemmin puolin oli vahvistettu Uudenkaupungin rauhan jälkeen.[1504] Esimerkiksi Vanhaan Suomen puoleisen Suojärven lahjoitusmaiden haltijat perustivat uudiskyliä rajalle piittaamatta aiemmista sopimuksista siitä huolimatta, että maankäyttö Ruotsin puolella säilyi ennallaan.[1505] Ruotsin ja Venäjän alamaisten talonpoikien rajarettelöt alkoivat lähes välittömästi Turun rauhan jälkeen 1740-luvulla, mutta vasta vuosisadan lopulla ehtyä rajan ylinen nautinta johti dramaattisia piirteitä saaneeseen eripuraan. Uukuniemen ympäristössä useita ruotsalaistalonpoikia pakkokyyditettiin Venäjän puolelle mukiloitavaksi.[1506] Viljalyhteitä ryösteltiin miesvoimin puolin ja toisin.[1507] Tämä väkivaltaiseen riidanratkaisuun viittaava tapa tunnetaan jo 1600-luvun puolelta.[1508] Kiistat rajanpinnan maankäytön oikeudesta johtivat sakinhivutusten lisäksi lopulta yksittäisiin tappoihinkin.

Karjalan pitkäaikainen kruununvouti Gabriel Wallenius näki omavaltaisuuksien syyksi sen, etteivät Ruotsin alamaiset uskaltautuneet useinkaan käymään oikeutta nautinnasta, koska riitajutut venyivät pitkiksi ja ”saattoivat lopuksi muuttua aivan toisen näköisiksi kuin Ruotsin alamainen voisi kuvitellakaan”.[1509] Saloheimon mukaan rajaseudun maankäytön kehitys kuvastaa yleistä suuntausta maan kaukonautinnasta sen intensiivikäyttöön. Samalla siinä erottuu kruunun epävarmuus, joka heijasteli ulkopoliittisten selkkausten vaaraa.[1510] Maankäyttöön liittyneet ristiriitaiset käsitykset eri valtakuntien asukkaiden välillä johtivat vahvemman oikeuden yrityksiin. Vahvemman oikeuskaan ei tietenkään voinut käytännössä toteutua, koska

1503. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni v. 1763, Di 4, no 16; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, no 8; Ece 36, no 8; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 8. MMA, KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1749, Hovioikeus maaherralle, D 11a1, no 30; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1782, Di 17, no 10. MMA, KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1770, Hovioikeus maaherralle, D 32 a1, no 70.1. Yrjö ja Mikko Roininen pahoinpitelivät Matti Niirasen hengiltä niittyriidan vuoksi. Kiista kesälahtelaisen Olli Konttisen ja Venäjän alamaisen Matti Pärnäsen välillä. VMA; VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelo, Savon ja Karjalan lääni, v. 1785, Di 20, no 62; alistettujen asiain designaatioluettelot ja päätöstaltiot, v. 1803, Di 38, no 32. Asessori Falkin talosta Kerimäellä ammuttiin Venäjän puoleisten talonpoikien joukkoon, jolloin talonpoika Taavi Laitinen sai surmansa.
1504. Saloheimo 1980, s. 17. Ruotsin puolen kaukonautinnoista ja riitamaista, ks. lisäksi ibid., s. 109–113; myös Wirilander 1989, s. 240–241.
1505. Saloheimo 1980, s. 337.
1506. Riissanen 1965, s. 28–31; Saloheimo 1980, s. 342–343.
1507. Riissanen 1965, s. 28–31.
1508. Björn 1991, s. 138.
1509. Riissanen 1965, s. 29.
1510. Saloheimo 1980, s. 343.

omavaltaisuuksien piti johtaa rangaistusseuraamuksiin. Näin ei kuitenkaan läheskään aina käynyt.

> Ruotsin puoleisella Kerimäellä asunut torppari Olli Konttinen kuljetti vuonna 1785 isäntänsä latoon 870 ruislyhdettä, jotka kuuluivat pitäjän venäläisellä puolella asuneelle Pärnäsen talonpoikaisperheelle. Kun Matti Pärnänen tuli lyhteitään peräämään, Konttinen seivästi tämän kiivastuksissaan niin, että mies menehtyi yöllä verenhukkaan. Konttinen karkasi, mutta saatiin kiinni ja oikeuden eteen. Tapaus tutkittiin sekä ruotsalaisessa että venäläisessä alioikeudessa. Mies tuomittiin kaikissa oikeusasteissa taposta (MB XXIV:1, 8) kuolemaan ja teloitettiin Kesälahdella.[1511]

> Seuraavalla vuosikymmenellä, vuonna 1796, 20 uukuniemeläistä Venäjän keisarin alaista talonpoikaa hyökkäsi vuorostaan kesälahtelaisen Martti Hirvosen kotitaloon, tappoi isännän, ruhjoi tämän poikaa ja renkiä sekä ryösti talon viljat. Tapausta puitiin Vanhan Suomen puolella Uukuniemen välikäräjillä tuloksetta. Syyllisiä ei saatu laillisesti selville.[1512]

Vielä viiden vuoden kuluttua Kesälahden–Kerimäen seutukuntaa vaivasi samankaltainen rauhattomuus. Ruotsin alamainen, asessori Jakob Falk, joka oli käynyt kuninkaissa asti oikeutta Venäjän puoleisten talonpoikien rajan ylistä nautintaa vastaan, surmasi tai surmautti talonpojan, joka oli tullut hakemaan omaansa takaisin. Asessorin onnistui välttyä rikoksen laillisilta seuraamuksilta oikeudellisen asiantuntemuksensa turvin.

> Asessori Falk oli vallannut Kerimäen rajakylistä metsää ja niittyä, jonka Venäjän puoleisen Kerimäen asukkaat katsoivat kuuluvan itselleen. Kun asessori Falk kuljetti syksyllä 1801 luvatta latoihinsa 900 Venäjän puoleisen Kerimäen talonpoikien kasvattamaa ruislyhdettä, puolensataa sikäläistä maamiestä ei enää tyytynyt odottamaan riitaan kauan kaivattua oikeudellista ratkaisua. Kiivastunut joukkio lähti aseistautuneena Falkin pihamaalle Mäkimajanselkään anastettua omaisuuttaan peräämään. Joulukuun alussa ryhmän oli tarkoitus kyyditä Falk pahoinpideltäväksi Venäjän puolelle, mutta asessori ei ollut paikalla. Kun ryhmä seuraavana viikonloppuna saapui asessorin maille mellastamaan, asessori oli kotosalla. Kahakointi Falkin pihapiirissä kuumentuneissa tunnelmissa maksoi talonpoika Taavi Laitisen hengen ja toinenkin vastarinnan tekijä haavoittui vakavasti. Taavi Laitisen tappaneet surmanlaukaukset oli ammuttu Falkin talon ikkunasta.

> Mäkimajanselän tapahtumia puitiin oikeudessa vuosia. Falk eikä kukaan muukaan – Falkin ilmeisen hyvin oikeuteen valmentamasta – talon väestä tunnustanut surmaa. Empiirisistä aihetodisteista vahvin, ruutianalyysin tulos, oli kuitenkin Falkia kiistatta raskauttava. Falkin osallisuus valtakuntien välisiä suhteita horjuttaneeseen veritekoon jätettiin korkeimmassa oikeudessa tulevaisuuteen.[1513]

Kolme suppealla alueella lyhyen ajan sisällä toisistaan toimeenpantua, suuriin maankäytöllisiin selkkauksiin liittynyttä surmatyötä viittaavat ensinnäkin ajatukseen oikeussuojattomien etujen saavuttamisesta rikosten avulla; riitoja ratkaisevan kontrollin väkivaltaisesta toimeenpanosta. Näin kävi samaan aikaan, kun kaskikriisi oli saanut seudun puristuksiinsa. Toisekseen henkirikosten paikallinen sijoittuminen osoittaa, että metsävarojen ehtyminen purkautui dramaattisimmiksi konflikteiksi nimenomaan rajan kahtia ja-

1511. VMA: VHOA, Designaatioluettelot ja alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni v. 1785, no 62. RA: JRU, 4.10.1785, no 12.
1512. Saloheimo 1980, s. 342–343.
1513. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1800, Ece 57, no 54.

kamissa pitäjänsirpaleissa Kerimäellä ja Kesälahdella,[1514] alueilla, joilla kasvavalle väestölle oli tilaa vain rajallisesti. Näillä seuduilla väkivallan omintakeinen kasvupohja tuotti vaikuttimiltaan ja mittasuhteiltaan poikkeuksellisia veritöitä.

Talonpoikien riitaannuttamien maapalojen lisäksi Kerimäen, Rantasalmen, Puumalan ja Sulkavan tienoilla oli kyliä ja jopa yksittäisiä taloja, joiden hallinnasta Ruotsin ja Venäjän valtiot kiistelivät koko tutkimusajan. Kummankaan valtakunnan kameraalihallinto tai oikeuslaitos eivät ulottuneet näihin riitamaaksi kutsuttuihin kyliin. Wirilanderin mukaan tämä johti nyrkkivaltaan ja vahvemman oikeuteen.[1515] Näin kävi etenkin Kerimäen laajoilla riitamailla. Sen sijaan kartanoiden mailla asuneet ihmiset säilyttivät riippuvuussuhteen kartanon omistajaan, mikä Soinisen mukaan ehkäisi vallattomuuksia ainakin Rantasalmen riitamailla.[1516] Törkeimmiltä henkirikoksilta asukasmäärältään vähäinen riitamaa joko säästyi kokonaan tai nämä tapaukset sovittiin salaa.

Vakavia rikoksia koskevien epäilyjen synty edellytti riitamaalla poikkeuksellisen menettelytavan luomista. Yhden tapposyytteen ja yhden lapsenmurhasyytteen eteenpäin vieminen hoidettiin Ruotsin ja Venäjän valtioiden edustajien muodostamassa yhteisessä tuomioistuimessa. Valtakuntien välisen sopimuksen perusteella kutsuttiin koolle käräjät. Niiden lautakunnasta puolet koostui Venäjän ja puolet Ruotsin alamaisista ruotsalaisen ja venäläisen kihlakunnantuomarin hoitaessa yhteisesti tuomarin tehtäviä. Samanlaista proseduuria edellytettiin myös silloin, jos osapuolet olivat eri valtion alamaisia. Siksi näin toimittiin myös aiemmin mainittujen Pärnäsen ja asessori Falkin tapauksissa.

Riitakylien ensimmäinen rikosprosessi nostettiin Kerimäellä syksyllä 1767, jotta voitiin tutkia vanhan Simo Puolakan väkivaltaiseksi epäilty kuolema.

> Rikostutkinnan aikana talonpoika Olavi Keinonen myönsi riidelleensä Puolakan kanssa kalaonnesta kahta viikkoa ennen tämän kuolemaa. Hän kertoi lyöneensä tätä samalla kahdesti. Vainajan kehosta löytyi neljä verihaavaa. Keinonen tunnusti aiheuttaneensa näistä vain kaksi. Alioikeus harkitsi Keinosen asettamista pahoinpitelystä puhdistusvalalle, jotta voitaisiin selvittää hänen osuutensa kahden muun haavan aiheuttamiseen. Aikeesta luovuttiin, koska syytetyn kristinopin tietämys paljastui puutteelliseksi. Paikkakunnalle ei saatu lääkäriä tekemään uhrille ruumiinavausta. Alioikeus totesi maallikoista koostuneiden ruumiinkatsastajien lausunnon perusteella yksimielisesti, etteivät Keinosen uhriin lyömät vammat olleet kuolettavia. Vanhuksen todettiin menehtyneen johonkin sairaskohtaukseen. Keinoselle langetettiin MB XXXV luvun perusteella 2 hopeataalerin sakko pahoinpitelystä.
>
> Riitamaan alioikeuden langettama tuomio alistettiin sekä Vanhan Suomen oikeuskollegiolle että Turun hovioikeudelle ja KM:lle. Venäjän keisarin alainen virasto selvitti oman osuutensa oikeudenkäynnistä huomattavasti ruotsalaisia viranomaisia ripeämmin. Kun Vanhan Suomen oikeuskollegio pyysi antamansa tuomion täytäntöönpanoa, Turun hovioikeudella ei vielä ollut käytettävissään edes mitään asiakirjoja tapauksesta. Pitkät maantieteelliset etäisyydet ja kolmiportainen byrokratia jarruttivat asian käsittelyä. Keinosen tapauksen tut-

1514. Kesälahden pitäjä oli syntynyt jaetun Uukuniemen Ruotsin puoleisesta osasta.
1515. Wirilander 1989, s. 241, 301; Kerkkonen 1932.
1516. Soininen 1954, s. 288.

kinta-akti päätyi lopulta Tukholman Riksarkivetin kansliakollegion asiakirjoihin. Turun hovioikeuden päätös asiasta tuli kuninkaan kautta vasta 15.4.1769 maaherran pyydettyä asian pikaista ratkaisemista. Päätös myötäili oikeuskollegion 13.8.1768 antamaa tuomiota. Keinoselle langetettiin yhteensä 8 hopeataalerin sakko pahoinpitelystä, joka oli aiheuttanut kaksi verihaavaa.[1517]

Saloheimon käsitys tällaisten tapausten ulkopoliittisesta arkaluontoisuudesta on varmasti oikeanlaatuinen. Siksi riitamaan asukkaita kohdannut rankaiseva kontrolli ei johtanut esimerkiksi yhdenkään kuolemantuomion toimeenpanemiseen.

Ylikankaan näkemys heikosta kiinteän omaisuuden suojasta vanhan ajan väkivaltaisuuden merkittävimpänä selitystekijänä saa vastakaikua itäsuomalaisesta tutkimusaineistosta.[1518] Väkivallan kuvaan ja vaikuttimiin heijastuivat etenkin paikallisesti myös luonnonoloihin kietoutuneet tekijät, kuten ekologisen kantokykyvyn murtuminen tai ilmasto-olosuhteet. Ilmiötä vahvisti Ruotsin valtiovallan institutionaalinen heikkous silloin, kun vastakkain olivat omien ja toisaalta Venäjän keisarikunnan alamaisten edut. Kaskikriisin alkaminen sysäsi samalla käyntiin köyhtymis- ja syrjäytymiskehitystä, jonka seuraukset pirstaloituivat kaikkialle yhteiskuntaan, myös henkirikoksiin. Näin voidaan luonnehtia käyneen siitä huolimatta, ettei ilmiö säteillyt aina yksioikoisesti surmatöiden välittömään motivaatiopohjaan. Heikosti turvattuja tai oikeussuojattomia etuja olivat kiinteän omaisuuden suojan tavoin myös mm. perheenjäsenten ruumiillinen koskemattomuus, paikallisesti myös esimerkiksi rälssimaiden viljelijöiden oikeus elinkeinonsa säilyttämiseen. Kaikki nämä johtivat toistuviin veritekoihin.

Tynkäpitäjän rälssilampuodit omilleen kostamassa

Rajan kahtia halkomiin pitäjiin muodostui omanlaatuisensa väkivallan kasvualusta: rikosten vaikuttimissa kertautui tekijöitä, jotka muualla läänissä eivät näy käytännössä lainkaan. Näin kävi myös Uudenkaupungin rauhanteossa Ruotsin puolelle jääneessä Pälkjärven osassa, jossa eli tutkimusaikana vain tuhatkunta asukasta. Kujala on arvioinut alueen jo Pohjan sodan aikana Suomen väkivaltaisimmaksi.[1519] Pitäjän rauhattomuutta oli parhaansa mukaan pahentanut myös ulkoinen vihollinen: hattujen sodan aikana venäläiset hyökkääjät polttivat seudun maan tasalle niin, ettei yhtään taloa jäänyt jäljelle.[1520]

Tässä Tohmajärveen liitetyssä pitäjäntyngässä tehtiin tutkimusaikana kaksi rälssimaan vuokraviljelijän murhaa, joista toisessa surmattiin myös lampuodin vaimo. Murhien motivaatio kytkeytyi suoraviivaisesti rälssilampuotien yhteiskunnallisesti turvattomaan asemaan; kumpikin henkirikoksista oli näet maatilalta häädetyn rälssiviljelijän aikaansaannosta. Tekijät itse tunnustivat oikeudessa vaikuttimikseen kostonhalun.

Flavius Karttunen, joka oli tullut ajetuksi viljelyyn ottamaltaan pälkjärviseltä autiorälssitilalta vuonna 1750, murhasi laskiaisyönä veljensä, rälssilampuoti

1517. VMA: VHOA, Rikosasiain designaatioluettelo ja päätöstaltiot, v. 1769, Di 7, no 13.
1518. Ylikangas 2000, s. 44–47.
1519. Kujala & Malinen 2001, s. 434, 437.
1520. Saloheimo 1980, s. 29.

Yrjänän ja tämän puolison Inkerin.[1521] Surmaaja kertoi oikeudessa epäilleensä, että veli olisi ilmiantanut hänet arrendaattorille huonosta elämästä. Samankaltaisin perustein äityi häädetty Antti Pikkarainen surmauttamaan tilalleen pestatun lampuodin Juho Päivisen vuonna 1786.[1522]

Henkirikokset eivät ajallisesta etäisyydestään huolimatta olleet satunnaisia tekoja, vaan ne heijastivat lampuotien yhteiskuntaryhmässä laajasti kuplinutta protestimielialaa, joka nousi yleisesti pintaan pikemmin säätyvastakohtaisuuksina ja lakkoliikkeenä kuin vertaisiin kohdistettuna väkivaltana. Vuokraviljelijöiden ja arrendaattoreiden välisen kiistan juuret olivat kaukana historiassa, jolloin niiden sosiaalinen pohja oli ollut laajempi ja luonne väkivaltaisempi kuin 1700-luvun lopulla. Maanvuokraajien ja rälssimaan viljelijöiden erimielisyyksien syvin perusta oli 1770-luvullakin maanluonnossa ja viljelijän asemassa: rälssilampuotien oikeus pysyvään asumukseen ja maannautintaan oli erittäin heikosti turvattu, perinnöllisesti kulkevasta omaisuuden siirrosta puhumattakaan.[1523]

Tämän vuoksi Kustaa III:n valtaistuimelle noustessaan pitämä puhe upposi ryhmän jäsenissä suotuisaan maaperään. Rälssilampuotien parissa levisi nopeasti uskomus, että kuningas olisi tehtäviinsä astuessaan taannut lampuodeille perintötalonpojan aseman. Tästä ilmeisestä ja ehkä tietoisestakin väärinkäsityksestä innoittuneena vuokraviljelijöiden valtaosa nousi monilla paikkakunnilla vastarintaan maanvuokraajien kohtuuttoman vahvoiksi koettuja oikeuksia vastaan vuonna 1773. Levottomuudet purkautuivat päivätyölakoiksi. Emävaltakunnasta, Elimäeltä ja Nastolasta alkanut liike levisi myös Ilomantsin ja Pälkjärven rälssikyliin, samoille seuduille, joilla talonpoikaisella vastarinnalla oli vahvat historialliset juuret.[1524] Tämän perinteen ja paikallisten olosuhteiden siivittämänä liikehdintä sai karjalaisilla seuduilla muutamia omintakeisia sävyjä: merkittävä syy protestiin oli raskas maanvuokra / verotaakka, lisäksi väkivaltaisia reaktioita herättivät viranomaisten toimeenpanemat ulosmittaukset. Kymessä Elimäellä osa rälssilampuodeista sitä vastoin kieltäytyi myös kaikesta yhteistyöstä kruunun ja arrendaattorin kanssa. Henkirikoksiksi kärjistynyttä poliittista väkivaltaa säätyläisiä tai maanvuokraajia kohtaan ei tutkimusalueella enää esiintynyt, toisin kuin edellisen, suuriin nälkävuosiin sijoittuneen kapinan aikana.[1525]

Lakkoliike tukahdutettiin kaikkialla ankarasti. Lukuisia rälssilampuoteja irtisanottiin, liikkeen osallisille tuomittiin ankaria ruumiinrangaistuksia – ja maanvuokrausehdoista tuli yhä ankarampia.[1526] Kustaa III antoi vuonna 1776 lisäksi asetuksen, joka aikakauden yleisistä kontrollipoliittisista virtauksista poiketen kovensi eräiden henkirikosten repressiota: säädöksessä kovennettiin rangaistusta isännän surmaamisen yrityksestä ”luuloteltujen epä-

1521. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1750, Hovioikeus maaherralle, D 12 a1, no 23.
1522. VMA: VHOA: Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1787, Di 22, no 5; v. 1788, Di 23, no 2.
1523. Esim. Katajala 1992, s. 177–180; Jutikkala 1932, s. 352–353; Saloheimo 1980, s. 294–298; Ahonen 1986, s. 276.
1524. Esim. Katajala 1992, s. 177–180; Jutikkala 1932, s. 352–353.
1525. Ahonen 1986, s. 276.
1526. Ks. esim. Katajala 1992, s. 177–180; Jutikkala 1932, s. 352–353.

oikeudenmukaisuuksien perusteella". Asetuksen sovellusalaan määriteltiin torpparit, rengit ja rälssilampuodit.[1527]

Rälssikylien asukkien heikosta oikeusturvasta kummunnut vastarintamieliala purkautui henkirikoksiin itse asiassa hyvin harvoin, vastasivathan mainitut kolme surmatyötä vain 1,5 prosenttia tutkimusalueen henkirikoksista. Nälkävuosien aikana väkivallan mittakaava ja sosiaalinen kokoonpano oli aivan toinen. Paikallisesti kaksikin veritekoa kolmine uhreineen oli 1700-luvulla silti paljon. Mistä samasta syystä tehtyjen murhien toistuvuus kertoo ottaen huomioon myös edellisessä luvussa käsitellyn ilmiön, maankäytöllisten ristiriitojen dramatisoitumisen? Ilmiö kertoo ahtautumisesta. Pälkjärven kylissä ei enää ollut juurikaan tilaa viljelyksien laajentamiselle, asutuksen tihentämisestä puhumattakaan. Kylien tilaluku ei juurikaan kasvanut tutkimusajalla.[1528] Asutuspaineet johtivat kilpailuaggression voimistumiseen ja lopulta sen purkuun veritekoihin. Nämä kilpailun kärjistymisestä seuranneet surmatyöt olivat kaskikauden loppuajan suora vastine traditionaalisten yhteiskuntamuotojen velisurmataipumukselle.

Valtakunnan raja oli yhteiskunnallinen vaaraelementti useimmissa sen kahtia jakamissa pitäjissä: lohkotun Pälkjärven näköalattomat lampuodit kostivat häätöjä, Kesälahden ja Kerimäen viivasuorasti pilkkonut raja taas merkitsi maasta käytävän kilpailun yltymistä, sen myötä joukkomittaisia kyydityksiä ja lyhteenryöstöjä kohtalokkainkin lopputuloksin. Kahtia jaetulla eteläsavolaisella Mäntyharjulla taas mellastivat karanneista rikollisista koostuneet rosvojoukot käyttäen hyväksi seutukunnan hallinnollista hajanaisuutta. Rantasalmi, jonka pinta-ala jäi halkomisenkin jälkeenkin selvästi kolmea edellä mainittua pitäjää suuremmaksi ja josta uusi raja teki liikenteellisen solmukohdan, sen sijaan välttyi laajamittaiselta väkivallan aallolta.[1529] Kesälahdella ja Kerimäellä omaleimainen nujakointi oli harvinaisen suoraviivaisessa yhteydessä niukkuustekijöihin, metsävarojen ehtymiseen ja kapeisiin asutusmahdollisuuksiin. Uskon, että jälkimmäinen on myös perussyy kreikanuskoisten väkivaltaisiin taipumuksiin Ilomantsissa ja Liperissä: olihan ryhmän ainoa muuttosuunta käytännössä itä ja Venäjä, sillä syrjityn uskontokunnan jäsenet tuskin osallistuivat muuttoliikkeeseen vierasuskoisille, puhtaasti luterilaisille seuduille. Myös Ilomantsin väestönkasvu jäi jälkeen muusta Itä-Suomesta. Se vastasi ainoastaan suomalaista keskitasoa.[1530]

Yhteenvetoa

Mm. Janne Kivivuori ja Donald Black tulkitsevat monet henkirikokset äärimmäiseksi keinoksi puolustaa oikeussuojattomia etuja. Oikeussuojatonta saattaa olla yhtä lailla laiton kuin laillinenkin hyvä, jos tätä ei voida käytän-

1527. Anners 1965, s. 258.
1528. Saloheimo 1980, s. 344–345.
1529. Soininen 1954, s. 280-–285.
1530. Björn 1993, s. 23.

nössä puolustaa tuloksellisesti laillisia kanavia pitkin. Laittoman hyvän puolustamista on esimerkiksi varastetun tavaran anastaminen varkaalta.[1531] Varkauden väkivaltainen kostaminen taas on laillisen hyvän puolustamista laittomin keinoin – etenkin silloin, jos varas oli oikeudessa vapautettu syytteistä.[1532] Tämänkaltaiset, ongelmanratkaisun tarpeeseen vastanneet henkirikokset eivät niinkään ole impulsiivisen hetkellisen aggression tuotosta, vaan seurausta pitkittyneistä konflikteista tai erityisen tärkeiden etujen vaarantumisesta. Samankaltaiseksi, etenkin omistuksen oikeussuojaan kiinnittyneeksi reagoinniksi, näkee väkivallan syntymekanismin myös Ylikangas.[1533]

Suurin osa erilaisista rikoksista voi useimmissa kulttuureissa selittyä tarpeella oikeussuojattoman edun puolustamiseen ja omaan apuun. Paikalliset tekijät voivat kuitenkin kasvattaa ongelman ratkaisemista tavoittelevan reaktion äärimmäiseksi sekä laadultaan että määrältään. Silloin oikeusturvan tavoittelun keinoksi tulee surmatyö, ja henkilökohtaisesta väkivallasta yleinen riidanratkaisun muoto. Erilaiset hyvät ovat yhteiskunnissa eri tavoin suojattuja: siksi paineet rikoksiin vaihtelevat yhteiskuntamuodosta toiseen.

Näiden paineiden purkautumista henkilökohtaiseksi väkivallaksi hillitsee merkittävästi kontrolli. Näin laajasti ymmärrettynä kontrolli pitää määritellä ajassa laukeavaksi kolmiportaiseksi jarruksi: henkilökohtaiseksi kontrolliksi, jolloin sen toimijana oli ihminen itse, epäviralliseksi valvonnaksi, jolloin sitä toimeenpani yhteisö ja viralliseksi kontrolliksi, jonka toimeenpanosta oli vastuussa yhteiskunta. Mitä suunnitelmallisempi rikos on, sen todennäköisemmin rikoksentekijä arvioi jo ennalta riskinsä päätyä rangaistavaksi. Sen sijaan teon kohtaamaa epävirallista kontrollia – eli ympäristön reaktioita rikokseen ja rikolliseen – on rikoksentekijänkin huomattavasti vaikeampi ennakoida. Lähiyhteisön harjoittama epämuodollinen kontrolli on tässä suhteessa monesti virallistakin kontrollia tehokkaampaa.[1534] Käytännössä myös henkilökohtainen toiminnan kontrolli sanelee pitkälti riidan laukeamisen muotoa, sitä tapahtuuko se väkivaltaisesti vai muulla tavoin. Toiminnan kontrollin muodostumista ja moraalikäsitysten syntyä ohjaa kulttuuri, johon ihminen sosiaalistuu. Yksilöpsykologisen impulssi- tai affektikontrollin rikoksia ehkäisevä merkitys on historiallisissa rikostapauksissa vaikeasti mitattavissa, mutta Eliaksen ja Renvallin ajoista lähtien tällaisten moraalisten pidäkkeiden rooli on perinteisesti uumoiltu aivan ratkaisevaksi.[1535]

Toisaalta hallinnollisen kontrollin ja oikeussuojan tarve saattoi myös sysätä tekemään henkirikoksen. Silloin kun surmatyö toimeenpanee epäviralista kontrollia, rikoksentekijä kokee toimensa usein moraalisesti oikeutetuksi. Surmaaminen on vastavuoroista vaihtoa, rankaisevan kontrollin yksityinen ilmaus. Rikollinen ongelmanratkaisu rönsyili 1700- ja 1800-lukujen taitteen Itä-Suomessa monimuotoisena. Oikeussuojattomien etujen puolus-

1531. Vrt. Black 1984a, s. 17–18 ja Kivivuori 1999, s. 75.
1532. Tämänkaltaisista tapauksista antaa esimerkkejä mm. Heikkinen 1988, s. 131–132.
1533. Ylikangas 2000, s. 44–97.
1534. Vrt. esim. Spierenburg 1999, s. 113 ss.
1535. Elias (1939) 1994, 452-478 ja eri kohdin; myös mm. Foucault 2000; Berkowitz 1962; Renvall 1949.

taminen oli kaksinaista. Surmatyö oli usein reaktiota sellaisiin laittomuuksiin, joihin ei ollut mahdollista saada apua laillisin keinoin. Reaktio saattoi olla myös laittoman hyvän puolustamista laittomin keinoin.[1536] Tappajan oman moraalikoodiston ja lainkäyttäjän näkökulman välillä vallitsee roolien ristiriita: esimerkiksi intohimorikokseen ajautunut petetty aviomies tulkitsee uhrinsa, vaimonsa rakastajan, hyökkääjäksi. Lain silmissä asetelma taas on pääsääntöisesti päinvastainen.[1537] Itäsuomalaisella tutkimusalueella hengenriistäjän linssi karnevalisoi hyökkääjän ja uhrin roolit esimerkiksi kostomurhissa, joihin tekijä sai perusteen varkautta koskeneista ilmiannoista tai lampuotien saamista häädöistä. Rooliasetelma kääntyi samalla tavoin nurin rikollisryhmien ratkoessa sisäisiä ongelmiaan tai jonkun kylän väestä poistaessa paikallisen ryöstelijän päiviltä. Kun niukkuutta synnyttäneet asutukselliset paineet voimistuivat, näkökulma tekee ymmärrettäväksi myös omistus- ja nautintariitojen tai perheväkivallan aiheuttamien reaktioiden kärjistymisen henkirikoksiksi. Oman avun tarve inhimillistää tavallaan myös yksityishenkilöiden väkivaltaiset reaktiot sotilaskarkureita ja rajarosvoja kohtaan. Näiden rikosten taustalla kajasteli pyrkimys oikeussuojattoman hyvän palauttamiseen. Niiden avulla tilkittiin virallisen ja rankaisevan kontrollin murtumakohtia.

Monilta keskeisesti itäsuomalaista arkipäivää peilaavilta henkirikoksilta puuttuivat silti varsinaiset koston ja rankaisun elementit. Ne olivat pikemminkin seurausta sovittelevan kontrollin tarpeesta. Aviokriiseistä, maariidoista tai kaskiyhtiöön liittyneistä kiistoista johtuneet surmateot punoutuivat rakenteelliselta vaikutinpohjaltaan julkisoikeudellisen rauhanomaisen riidanratkaisun epävirallisiksi jatkeeksi. Ne siis täyttivät laittomalla tavalla nk. terapeuttisen, sovittelevan tai kompensatorisen virallisen kontrollin tyhjiötä.

Oikeuslaitos oli osoittautunut tehottomaksi ratkoessaan kaskettavan metsämaan nautintaan liittyneitä kiistoja. Lisäksi maatilojen jakamista säännösteltiin. Riitaantuneille puolisoille taas ei ollut käytännössä saatavilla tyydyttävää laillista ratkaisua parisuhteen purkamiseksi. Suhteita vanhempiin puolestaan sääteli lain ohella huoneentaulu, mikä loi oikeudellisiin kysymyksiin monesti epätasapainoisen ennakkoasetelman. Kattavaa oikeudellista suojaa vaille jäivät myös yhtiön kokoonpanoon ja purkuun kytkeytyneet kysymykset, irtaimen omaisuuden suoja sekä henkilökohtainen kunnia. Jo lähtökohtaisesti lain ulkopuolella pysytteli alakulttuuristen ryhmien sisäinen riidanratkaisu, esimerkiksi anastetun tavaran käsittelyyn liittyneet kiistakysymykset. Karjalaisten henkirikosten suunnitelmallisuutta selittääkin pitkälti oikeusturvan hakeminen laittomin keinoin. Mainitut elementit elivät vahvasti läsnä myös pohjoissavolaisessa, rikosilmeeltään vähemmän dramaattisessa arkipäivässä.

Perinteisen talonpoikaisyhteisön harmonisuuden ja ristiriidattomuuden idealisointi – puhuttiinpa nk. *Gesellschaft*ista tai valtionrakentamista edeltäneestä ”vanhasta hyvästä ajasta” – herättää nykyisin monesti lähinnä histo-

1536. Kivivuori 1999, s. 116.
1537. Black 1984a, s. 8–14.

riografista mielenkiintoa.[1538] Tällaisten yleistysten on todettu jääneen menneisyydessä vaille todellista vastinetta.[1539] Menneisyyttä ihannoiville kielikuville ei anna myöten myöskään itäsuomalainen tutkimusaineisto. Siitä huolimatta on muistettava välttää Joroisilta Pieksämäelle ulottuneen rauhallisen savolaisseudun perusteetonta rinnastamista itäisempien ja pohjoisempien alueiden väkivaltaisuuteen. Tällä alueella surmatöitä prosessoitiin suhteellisesti vain vähän. Myös henkirikosten ominaislaatu oli pääsääntöisesti tuottamuksellinen.

Eva Österberg on hahmottanut esiteollisen tuomioistuinlaitoksen funktioita luomansa kaksitahoisen jäsennyksen avulla: vastapareina ovat tuomioistuimet kansanomaisena riidanratkaisuun keskittyvänä instituutiona ja toisaalta vertikaaliseen ja kurinalaistavaan rankaisutoimeen suuntautuvana valtiollisena elimenä. Österberg näkee, että vanhakantaisen käräjälaitoksen määräämien rangaistusten muodot vastasivat pitkälti uuden ajan taitteen kollektivistisen yhteiskunnan eettisiä perusarvoja. Tuomioistuimet olivat asukkaiden välisiä ristiriitaisuuksia ratkova sosiaalinen areena yhteisöelämässä, jonka pohjana olivat tiheät henkilökohtaiset suhteet ja talouden pienimuotoisuus. Seuraamusten uudelleenintegroivaa eli yhteisön täysivaltaiseksi jäseneksi palauttavaa tarkoitusperää ilmensi mm. se, että sakkorangaistukset säilyivät vallitsevimpana seuraamusmuotona 1600-luvulle asti. Kuolemantuomiot sen sijaan varattiin vanhassa kansanomaisessa oikeusjärjestelmässä ainoastaan niille rikoksentekijöille, jotka olivat rikkoneet voimakkaimpia tabuja ja joiden ei siksi sallittu enää elää yhteisössä.[1540]

Tuomioistuinten rooli sai Österbergin mukaan ambivalentteja piirteitä valtiollisen elämän vahvistuessa 1600-luvulla ja 1700-luvulla. Käräjistä alkoi rakentua Österbergin mukaan myös vallan teatteri, jonka toimeenpanemat rituaaliset, julkiset ja kivuliaat rangaistusnäytelmät alleviivasivat valtiollisen auktoriteetin mahtia. Tuomioistuimet eivät kuitenkaan koskaan menettäneet merkitystään kiistoja välittävänä laitoksena, vaan riidanratkaisuelementti alkoi korostua jälleen entistä voimakkaammin 1700-luvulla: maariitojen aikakautena käräjien lähes ensisijaiseksi tehtäväksi koettiin taloudellisten kiistojen selvittäminen.[1541] Vallan teatterin esirippu alkoi sulkeutua lopullisesti 1700-luvun loppupuolella. Yhteiskuntaryhmien välisten erojen ja sosiaalisen liikkuvuuden lisääntyessä myös kunnian ja häpeän merkitys yhteisöelämää määrittävinä kategorioina hävisivät taka-alalle.[1542]

Kuinka henkirikosten rankaisutoimessa tapahtunut kehitys jäsentyy Österbergin mallin avulla? Vallan teatterin pystyttäminen mursi kansanomaisia oikeudellisia perinnäissääntöjä kahdella tapaa: valtiovallan interventio paikalliseen oikeuselämään lakkautti riidanratkaisun henkirikosten osalta, mutta toisaalta uudenlaisten todistelusääntöjen käyttöönotto esti samalla kaikkein vakavimpien surmatöiden rankaisemisen kokonaan. Riidanratkaisun aika päättyi tuottamuksellistenkin henkirikosten osalta viimeistään

1538. Österberg 1982, erit. s. 46–52.
1539. Cockburn 1991, s. 106; Ylikangas 1999, s. 101–110; Aalto 1996, s. 178–179; myös Katajala 1994, s. 48 ss.
1540. Österberg 1994, s. 15; Österberg 1994a, s. 8 ss; Österberg 1991d, s. 163–164.
1541. Ågren 1988; Furuhagen 1996, s. 25–26, 54–55.
1542. Österberg 1994, s. 15.

1734 lain tultua voimaan, sillä asianomistaja menetti uudessa rikoslaissa lopullisesti kannevaltansa tahallisiin tappoihin ja väkivaltaisiin kuolemantuottamuksiin. Myös siinä tapauksessa, että alioikeudessa jaettu kuolemanrangaistus lievennettiin hovioikeudessa henkisakoksi, pääasiallisin sakkojen sovitusmuoto oli maksajien varattomuuden takia muuntorangaistus, valtion rankaisevaa mahtia alleviivannut toimeenpantu kivulias ja julkinen ruumiinrangaistus. Kun asianomistaja ei enää käytännössä juuri koskaan saanut henkisakko-osuuttaan sovittajaisina, ei surmatekojen yhteydessä enää voida puhua asukkaiden keskinäisestä riidanratkaisusta.

Riidanratkaisun ohella henkirikosten käytännön rankaisutoimessa latistuivat myös kurinalaistavat elementit. Ruotsin vallan loppuajan itäsuomalaiset alioikeudet pyrkivät kyllä johdonmukaisesti toimeenpanemaan surmateoista rankaisevaa, kurinalaistavaa kontrollia, mutta hovioikeudet latistivat laillisen todistelun vaatimuksellaan alioikeuksien linjanvedon. Vakavien henkirikosten oikeudellista kontrollia tarkasteltaessa ei olekaan mielekästä arvioida, missä määrin oikeuden toiminnassa oli kyse konfliktista, ylhäältä sanellusta pakkovallasta, missä määrin taas interaktiivisesta vuorovaikutuksesta maalaiskansan ja kruunun edustajien välillä. Asetelma kääntyy näet lähestulkoon päälaelleen. Kansanomaiset perinnäissäännöt edellyttivät vakavimmista tapoista ja murhista tuomittaessa jonkinlaisen rankaisevan pakkovallan soveltamista, verivelan maksatusta. Tässä mielessä laki oli eräänlainen yhteiskuntaa koossa pitänyt laasti, mutta tämä asiaintila johti normijärjestelmän kannalta kohtalokkaisiin seurauksiin: rikoslain määräyksiä ei voitu panna toimeen läheskään kattavasti silloinkaan, kun syyllisen henkilöllisyys oli käytännössä kiistaton. Ilmiö oli vaarassa murtaa savo–karjalaisen yhteiskunnan moraalijärjestelmän kokonaan. Ongelmaa yritettiin ratkaista lisäämällä tunnustusvankeuden sovellusalaa, mutta tämän laitoksen rikoksia ehkäisevä teho jäi vielä tutkimusaikana vähäiseksi.

Valtiovalta oli oikeuskulttuurin tasolla päässyt tavoitteeseensa uskonnollisin menetelmin ajetun kurin sisäistämisestä, mutta tämä kulttuuri ei ollut monoliittinen. Siitä poikettiin paikallisesti ja yksilöllisesti: niin toimivat ne, jotka rikoksia tekivät, mutta myös ne, jotka eivät ilmiantaneet henkirikoksia oikeuteen.

Kysymystä valtiollisen pakkovallan soveltamisesta on silti mielenkiintoista arvioida myös 1700-luvun henkirikosprosesseissa. Itäsuomalaisesta näkökulmasta käsin pakkovaltaa nimittäin edusti ennen kaikkea legaalinen todistusteoria, joka esti alioikeuksien tavoitteleman kurinalaistavan lainkäytön, vakaviin rikoksiin syyllistyneiden rankaisemisen. Tämän todistelumenetelmän vakiintuminen osana oikeudellista vallankumousta merkitsi uudenlaista konfliktia valtiovallan ja paikallisyhteisön jäsenten välillä.[1543] Kun henkirikosten rankaisutoimessa estettiin sekä osallisten välinen riidanratkaisu että julkisoikeudellinen kurinalaistaminen – eli Blackin termein niin sovittava kuin rankaisevakin kontrolli –, voidaan perustellusti puhua virallisen kontrollin kriisistä. Prosessilain todistelusäännökset estivät liian usein rikoslain normien toimeenpanon, eikä ankara rikoslakikaan voinut siksi

1543. Pihlajamäki 1997, s. 94.

täyttää tavoitettaan, esivallan aseman lujittamista. Pitkälti kuvitteelliseksi jäänyt laki heikensi sekä käräjälaitoksen että ylioikeuksien toiminnan uskottavuutta. Samaa suuntausta vahvisti siviilioikeuden osa-alueilla myös se, että alioikeuksien toimivaltaan edelleen kuulunut välitystoiminta vesittyi pahasti: käräjälaitos epäonnistui sovittamaan monenlaisia asukkaiden keskinäisiä kiistoja, koskivat ne sitten avio-ongelmia tai vaikeasti pitkittyneitä talonpoikaisia riitoja metsämaan nautinnasta. Tähän oli osasyynä oikeudenhoidon hitaus.

Miten oikeudenhoidollisten kriisitekijöiden yhteys henkirikollisuuden paikalliseen kokoonpanoon vastaa Arne Jarrickin ja Johan Söderbergin herättämään keskusteluun sivilisaatioprosessin lähteistä? Itäsuomalaisen tutkimusaineiston perusteella ei voida arvioida, alkoiko henkilökohtainen väkivalta hiipua spontaanisti vai oliko tapahtunut ylhäältä sanellun politiikan seurausta. Sivilisaatioprosessin lähtökohtien jäljittäminen joko talouden tai politiikan sfääristä on mahdotonta. Sen sijaan voidaan päätellä, että poliittinen sfääri ilmiselvästi salpasi tien prosessin etenemiseltä. Väkivaltaisia toimintatapoja pitivät yllä ennen kaikkea institutionaaliset tekijät: oikeudellisen kontrollityhjiön muodostuminen, elinkeinojen sääntely ja ennen kaikkea asukkaiden suojattomuus ulkoista uhkatekijää eli siviiliväestöön kohdistuneita sotatoimia vastaan.

Savo–karjalaisten henkirikosprosessien matala ratkaisuprosentti viittaa oikeushallinnon laajamittaiseen heikkouteen, mutta olisi aivan epähistoriallista verrata sen tilaa keskiaikaiseen tai esivaltiolliseen järjestelmään. Hierarkkinen hallintokoneisto oli 1700-luvun Pohjois-Savossa ja Karjalassa vankasti ankkuroitunut sijalleen, paikoittaiset hiekanjyvät vain aiheuttivat sen hammasrattaille kitkaa. Sukujen ja sukulaisuussuhteiden varhaisempi mahti, jonka suojissa sen jäsenet saivat turvaa, oli lähestulkoon romahtanut. Silloinkaan, kun virallinen kontrolli ei rikoksista rankaissut, oikeudelliset lähteet eivät vihjaa systemaattiseen verikoston ja sukuvainojen soveltamiseen. Ne olivat kadonneita vaihtoehtoisen rankaisevan kontrollin muotoja kaikkein väkivaltaisimmillakin paikkakunnilla. Julkinen rikosoikeus oli pyyhkäissyt edellä mainitut laitokset käytännössä historiaan jo ennen tutkimusaikaa. Vanha yksityisen kontrollin toimeenpanon idea sen sijaan säilyi vielä 1734 rikoslain rauhattomaksi julistamista koskevissa säädöksissä. Ei kuitenkaan tiedetä, että julistamisen käytännön seuraamuksia – eli karanneen laillista surmaamista – olisi käytännössä enää toimeenpantu tutkimusalueella. Myös perheensisäisten henkirikosten yleisyys vihjaa osaltaan sukulaisuuden pohjalta kutoutuneiden lojaliteettiverkostojen purkautumiseen.

Henkirikokset saivat muodon, jonka historiallinen tilanne niille sovitti. Valtio oli ottanut yksinoikeuden rankaisemiseen siten, ettei yksityishenkilöiden tai epämuodollisten kollektiivien oma riidanratkaisu tai rankaisuvalta tullut enää laajassa mitassa kysymykseen. Aiemmilla vuosisadoilla sovellettu julkinen oikeus oli vielä jättänyt osan siitä feodaaliseksi, yksityisten kontrollitoimijoiden, ennen kaikkea sukujen haltuun. *Siksi tulevaisuuteen jättämisten ja vapauttavien tuomioiden lisääntyminen oli repressiolle kohtalokasta juuri 1700-luvulla;* virallisen kontrollijärjestelmän rinnalle ei ollut enää mahdollista

tuottaa rinnakkaista, yksityistä ja institutionalisoitua repressiivistä systeemiä. Samaan aikaan osa tilattomista ajautui irti juuriltaan ja sukujen valvontapiiristä. Tässä mielessä henkirikollisuuden laadullinen vakavoituminen oli seurausta sekä virallisen että epävirallisen sosiaalisen kontrollin pettämisestä.

Kruununvouti Wallenius jäsensi Karjalan hallintoalueen omaperäistä ongelmakenttää sisäisen ja ulkoisen vihollisen käsitteillä. Nykykielessä termit viittaavat valtiota ja yhteiskuntajärjestelmää uhkaavien vaarojen alkuperään. Tällä tavoin käsitettynä rikoksen kiistäneet murhaajat olivat kruunun oikeuslaitoksen sisäisiä vihollisia; he mursivat laillista rangaistusjärjestelmää sisältä päin ja sitä kautta myös yhteiskunnan arvoja ja moraalia. Rikosoikeushan on aina myös voimassa olevan valtajärjestelmän puolustamista.[1544]

Kruununvouti Wallenius viittasi sisäisen vihollisen käsitteellä silti pikemminkin veljessotaan ja Karjalan asukkaiden taipumukseen ryöstellä ja surmata oman kansansa jäseniä. Tämän vuoksi sisäinen vihollinen voidaan tässä tutkimuksessa käsittää metaforaksi henkirikoskulttuurista, jossa aggressio purettiin huomattavan usein toimijan omaan lähipiiriin, Savo–Karjalassa ennen kaikkea perheenjäseniin ja sukulaisiin. Psykologisena kielikuvana tämä termi voi viitata myös ihmiseen itseensä, rikoksentekijöiden subjektiiviseen uskomus- ja merkitysjärjestelmään ja henkilökohtaisten kontrollimekanismien kehittymättömyyteen. Näiden yksilöpsykologisten tekijöiden seurauksena henkirikoskulttuuri muotoutui sellaiseksi kuin muotoutui: suunnitelmalliseksi, kostohenkiseksi ja raa'aksi. Ulkoisen pelotteen voima – tai tässä tapauksessa pikemminkin sen heikkous – määritti henkirikollisuutta erittäin voimakkaasti. Ilmiön perussyy oli se, ettei tekijöiden oma, henkilökohtainen moraalikoodisto tuominnut murhia: rikoksentekijät kokivat oman oikeutuksensa rikokseen vahvaksi. Siksi mikään ei estänyt tekijää toimeenpanemasta henkirikosta, kun kontrollipolitiikka epäonnistui ja ulkoinen eli rangaistuksin synnytetty pelote liukeni.

1544. Kekkonen & Ylikangas 1982, s. 67.

F. Henkirikos kontrollireaktiona

Rikoksen syntyhistorian arvioidaan rakentuvan yksilöpsykologisista ja yhteiskunnallisista tekijöistä, tekomotivaatiosta, anomiasta tai muunkaltaisista rikollisuuspaineista sekä näitä paineita sitovista kontrollivoimista. Tämän tutkimuksen polttopisteessä oli ensisijaisesti rikoksen syntyketjun viimeisin lenkki, kontrolli.

Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää henkirikosten ja rikoksesta seuranneiden rangaistusten välistä dialektiikkaa vanhakantaisen valtiollisen rangaistusjärjestelmän viimeisinä aikoina. Tehtävänä oli arvioida, kuinka surmatöiden paikallinen kontrolli vaikutti vastaisten henkirikosten kokoonpanoon, laatuun ja määrään. Kontrollin käsite ymmärrettiin kolmitahoiseksi ja laajaksi rikoksia ehkäiseväksi mekanismiksi: virallista kontrollia toimeenpani yhteiskunta, epävirallista yhteisö ja henkilökohtaista kontrollia toimija itse. Tarkasteltavana alue käsitti Ruotsin valtakunnan itäiset maakunnat, Pohjois-Savon ja Karjalan vuosina 1748–1808.

★★★

Itäsuomalaisen henkirikoksen ideaalityyppiset piirteet poikkeavat monin tavoin käsityksistä uuden ajan alkuvuosisadoille ominaisista länsieurooppalaisista surmateoista. Jälkimmäiset saivat 1600–1700-luvulla useimmiten pontimensa juopuneiden miesten vähäpätöisiltä vaikuttavista kiistoista. Riitojen selvittäminen aseistettuna johti tahattomankin kohtalokkaisiin seurauksiin. Etenkin karjalainen surmateko oli harkitumpi kuin muualla Euroopassa: henkirikoksista noin kolmannes koostui murhista. Itä-Suomessa rikosmuoto oli myös sosiaaliselta kontekstiltaan kahdenkeskeisempi kuin muualla esimodernissa Länsi-Euroopassa, ja kuolettava väkivalta keskittyi myös huomattavasti useammin perheen sisälle.

Henkirikosten ajassa tapahtunutta muuntumista on tutkimuksissa usein siivilöity modernisaation käsitteen läpi. Silloin prosessin keskeisiksi ulottuvuuksiksi on suodattunut kolme keskeistä elementtiä. Ensimmäinen ja huomattavin niistä on rikosmuodon harvinaistuminen. Tämä käännekohta ajoittuu Euroopassa yleensä 1620- ja 1750-luvun väliselle jaksolle. Toisekseen surmatöiden laadullinen ominaispaino kuitenkin kasvoi – eli murhat valtasivat alaa spontaanien tappojen kustannuksella. Tämän kehityksen nähdään yleensä huipentuneen aikaisintaan 1800-luvun alussa. Kolmanneksi veritöiden sosiaalinen ympäristö kaventui: suhteellisesti yhä useampi surmatyö tehtiin perheen sisällä 1600-luvun alkupuolelta lähtien.

Myös henkirikosten vaikuttimia on tarkasteltu uuden ajan murroksen peilistä. Esimerkiksi Pieter Spierenburg, joka on soveltanut sosiaalipsykologista käsiteaparaattia surmatekojen historiaan, on päätellyt, että rikosvai-

kuttimet ovat muotoutuneet historian edetessä yhä välineellisemmiksi samalla kun rikoksentekijän persoonallisuuden piirteet ovat rationaalistuneet. Toisin sanoen henkirikoksista on tullut vähitellen entistä harkitumpia ja motivaatioltaan etupyyteisiin liittyviä.

Itäsuomalaiselle kaskiyhteisölle osittain jo 1700-luvun puolessavälissä ominainen henkirikosten suunnitelmallisuus ja perhekeskeisyys ei ollut länsieurooppalaisen modernisaation vastinkappale – saatikka että ilmiö kertoisi eurooppalaisesta edelläkävijyydestä. Henkirikosten paikallinen ominaisluonne oli pitkälti seurausta viralliseen ja epäviralliseen kontrolliin yhtäaikaisesti syntyneestä tyhjiöstä.

Pohjois-Savossa ja Karjalassa henkirikosten määrällinen ja laadullinen vaihtelu oli voimakasta. Surmatöitä, etenkin murhia, tehtiin Karjalan väkivaltaisimmissa itärajapitäjissä moninkertaisesti Keski-Savon rauhallisimpiin seutukuntiin nähden. Hengenriistojen takana piilleet ristiriitojen muodot eivät silti poikenneet runsaan ja vähäisen henkirikollisuuden alueella toisistaan niin rajusti, että eroavaisuuksia voisi jäljittää puhtaasti rikosten motivaatioperustasta. Virallisen kontrollin taso ja rangaistusjärjestelmän paikallinen teho erotteli paikallisia itäsuomalaisia henkirikoskulttuureja huomattavasti selkeämmin kuin veritekojen vaikuttimet.

Henkirikoksista toimeenpantiin kiistämättömästi useammin rangaistus siellä, missä niitä tapahtui vähän, Pieksämäen–Joroisten seudulla, kuin Itä-Suomen väkivaltaisimmilla alueilla eli Pohjois-Karjalan Ilomantsissa ja 1770-luvun jälkeisessä Liperissä. Jälkimmäisissä pitäjissä myös henkirikosten teonpiirteet olivat selvästi vakavampia kuin läänin savolaisseuduilla. Yhteys heikon virallisen kontrollin ja henkirikollisuuden voimistumisen välille punoutui samaan aikaan vahvaksi myös Etelä-Pohjanmaalla. Ilmiöllä on todennäköisesti yhteiset juuret tutkimusajan ruotsalaisessa lainkäytössä.

Millaiseksi henkirikosten rangaistusjärjestelmä oli muodostunut? Murhien ja tahallisten tappojen (MB XII, XIV ja XXIV luvut) tuomiokäytäntö säilyi oikeusperiaatteiltaan vanhatestamentillisena koko tutkimusajan, 1740-luvun lopulta vuoteen 1808 asti. Talioperiaatteeseen ja verivelkaan sitoutunut systeemi ilmensi pitkää, jo hovioikeuksien perustamista edeltänyttä jatkuvuutta. Jokainen oikeusaste edellytti edellä mainituista rikosmuodoista rikoslain mukaisesti poikkeuksetta henkeä hengestä, mikäli rikoksen tunnusmerkistö täyttyi, syytetty tunnusti rikoksen eikä rikos ollut tapahtunut vahvojen lieventävien asianhaarojen vallitessa. Toimeenpannulle oikeudelle jo 1600-luvun toisella vuosikymmenellä asetetut yhtenäisyyden tavoitteet täyttyivät siten epäilyksettä.

Rikosoikeuden soveltaminen oli ylimmissä tuomioistuinportaissa oikeudellisessa mielessä ennustettavaa. Se perustui säädännäisoikeuteen. Muutamaa ylioikeuksissa sovellettua, kuolemanrangaistuksen soveltamisalaa kaventanutta maksiimia ei kuitenkaan löydy kirjoitetusta normistosta: enempää kuin yhtä tuomittua ei henkirikosta kohden teloitettu, eikä ketään syytettyä ilman tunnustusta, ei myöskään karkumatkalta vapaaehtoisesti palanneita rikollisia, ei silloinkaan, kun näillä ei ollut hallussaan kuninkaan turvakirjettä. Kaikissa mainituissa tapauksissa kuningas armahti syytetyt kuole-

manrangaistukselta, mutta ylin oikeusaste ei sisäisissäkään pöytäkirjoissaan perustellut menettelyä tunnustuksen puuttumisella, karkaamisella tai kuolemantuomioiden määrän rajoittamisella. Näiden asianhaarojen lieventävyydeltä puuttui kaikki normatiivinen perusta.

Edellä mainittujen normien puuttuminen formaalista lainsäädännöstä oli osa aikakaudella sovellettua, pelotteelle *(afskräckning)* perustunutta kontrollipolitiikkaa. Mainitunlaiset oikeussäännöt lievensivät oikeuskäytäntöä olennaisesti ja ne kavensivat samalla huomattavasti kuolemanrangaistusten soveltamisalaa. Siksi lainsäätäjä luultavasti arvioi, että tällaisten normien julkilausuminen heikentäisi yleisölle luotavaa illuusiota kuolemanrangaistusten väistämättömyydestä. Ylioikeuksien soveltaman oikeuden epäjulkista luonnetta vahvistivat myös kuninkaallisin kiertokirjein hovioikeuksille jaetut ohjeet, joissa määrättiin salaamaan monia muunlaisiakin kuolemantuomion soveltamisalaa kaventaneita prosessuaalisia elementtejä. Tuomitulle ei esimerkiksi pitänyt yksilöidä leuteraatiossa tai armahduksessa sovellettuja lieventäviä asianhaaroja eikä tälle määrätyn tunnustusvankeuden kestoa saanut monissa tapauksissa ilmaista. Niin kauan kuin hovioikeudet sovelsivat leuteraatiokäytäntöä, Ruotsissa 1820-luvulle asti, oikeuden teki yleisön kannalta ennustettavaksi pikemmin pitkä, 1620-lukuun takautuva historiallinen jatkuvuus kuin lain sisältö. Siksi sovellettua oikeutta voidaan luonnehtia esimodernissa mielessä ennustettavaksi.

Tätä oikeuden jatkuvuuden kansanomaista illuusiota katkaisi tutkimusaikana kolme tekijää: tunnustusvankeuden leviäminen, henkirikosten tekoolosuhteisiin liittyneen armahduspolitiikan kiristyminen ja osittaisten tunnustusten vähittäinen hyväksyminen täydeksi näytöksi. Tunnustusvankeudesta tulikin etenkin leviämisensä alkuvaiheessa ansa, johon rangaistuksetta selviämiseen uskoneet murhaajat lankesivat. Juristikunnalle oikeuden sen sijaan teki modernissakin mielessä ennakoitavaksi soveltavan oikeuden suhteellisen vankka perusta säädännäisoikeudessa.

Henkirikosten tuomiovaltaa säänneltiin voimakkaasti vuosina 1753, 1756, 1762 ja 1803 annetuissa leuteraatioasetuksissa sekä Kustaa III:n vuonna 1778 antamassa prosessia koskevassa määräyksessä. Käytännössä tutkimusaikana annetut prosessimenettelyä koskevat säädökset keskittivät henkirikosten tuomiovaltaa kuninkaan käsiin. Hovioikeuksilta karsittiin tutkimusaikana valtuudet arbitroida henkirikoksista annettuja rangaistuksia, käyttää tuomioidensa perusteena kuninkaallisia ennakkotapauksia sekä toimivalta lainvoimaisten kuolemantuomioiden antamiseen ja tulevaisuuteen jätettyjen tapausten tuomitsemiseen. Tuomiovallan voimakas keskittäminen kuninkaan ja korkeimman oikeuden käsiin voidaan nähdä oikeuden ennustettavuuden vähittäisenä vahvistumisena, osana oikeudellisen vallankumouksen etenemistä kohti päätepistettään.

Useimpien kuolemalla rangaistavien rikosten tuomiokäytäntö lieveni ylioikeuksissa valistuksen aikana. Tämä kehitys ei kuitenkaan ulottunut murhista ja tapoista jaettuihin lainvoimaisiin rangaistuksiin, vaan ne säilyivät 1740-luvun lopulta Suomen sotaan (1808–1809) asti kovina – pikemminkin rangaistuspolitiikka jopa ankaroitui hienoisesti. Kiristyminen johtui siitä, et-

tei korkein oikeus armahtanut lieventävien asianhaarojen perusteella yhtäkään Pohjois-Savossa tai Karjalassa henkirikoksen tehnyttä pääosallista kuolemantuomiolta ajanjaksolla, joka kesti vuodesta 1796 Suomen sotaan asti. Tapahtunut viittaa siihen, että korkein oikeus tiukensi henkirikoksista annettavien rangaistusten arbitroinnin ehtoja entisestään.

Alioikeuksien rangaistuskäytäntö oli selvästi ylempiä tuomioistuinportaita jyrkempää. Asiaa selittää kolme yksinkertaista tekijää: alioikeuksien harjoittama prosessilain vapaa tulkinta, tuomioistuinportaan rajallinen toimivalta ja rikosten asetussääteinen tunnusmerkistökriteeri. Rikosmäärittelyjä noudatettiin tarkoin vain ylemmissä oikeusasteissa. Alioikeuksien soveltama kova rangaistuslinja oli kaikilta osin sidoksissa kruunun ajamaan, pelotteeseen sidottuun kriminaalipoliittiseen ohjelmaan. Siksi ylioikeudet antoivat niiden poiketa varsin vapaasti esimerkiksi legaalisista todistelusäännöksistä.

Ylioikeuksien jakamat henkirikostuomiot olivat sekä rikos- että prosessilain osalta sidottuja säädännäisoikeuteen: legaalinen näyttö ja rikoksen tunnusmerkistö ratkaisivat syytetyn kohtalon. Suomalaiset hovioikeudet eivät enää rikosoikeudellisessa mielessä arbitroineet pääsyytettyjen henkirikostuomioita 1750-luvulla säädettyjen leuteraatioasetusten jälkeen. Hovioikeuksien niihin tekemät lievennykset perustuivat yksinomaan joko rikoksen tunnusmerkistön tai näytön puutteellisuuteen, eivät lieventäviin asianhaaroihin. Kyse ei siis ollut leuteraatiosta. Myös KM:n, revision ja korkeimman oikeuden tarvitsi henkirikoksista rangaistuksia määrätessään vedota esimerkiksi luonnonoikeuteen vain äärimmäisen harvoin. Kohtuullistamisperusteet tulivat lopulta kyseeseen vain marginaalisissa poikkeustapauksissa.

Laillisuudestaan huolimatta henkirikosten rangaistussysteemi oli kaikkea muuta kuin kattava. Prosessilain todistusteoreettinen oikeusaukko, legaalisen todistelun tiukka soveltaminen, nimittäin käänsi oikeusvarmuuden heikoksi repressioksi. Ylioikeuksissa ei annettu langettavia tuomioita, ellei syytteille ollut joko syytetyn tunnustusta tai kahden jäävittömän silminnäkijän yhtäpitävää todistusta. Ylioikeuksien harjoittamasta kireiden näyttövaatimusten soveltamisesta tuli vähitellen käräjäkansan yhteistä tiedollista omaisuutta.

Kaksi oikeudenhoitoon liittynyttä tekijää vähensivät olennaisesti henkirikollisen riskiä tulla rangaistuksi teostaan. Rikosten seuraamuksia oli mahdollista välttää *oikeudellisesti* kiistämällä saatu henkirikossyyte ja vaientamalla mahdolliset todistajat. *Hallinnollisesti* taas repressiota heikensivät avonainen itäraja, viranomaisten kyvyttömyys puuttua laittomuuksiin sekä rapakuntoinen vankilalaitos. Legaalisen todistelun yhtäällä suomia mahdollisuuksia selvitä rikoksesta rangaistuksetta vahvisti vielä tutkimusajan alkujaksolla siis toisaalla tilaisuus paeta tutkimusalueen itäisimmistä pitäjistä Venäjän puolelle. Vasta 1770-luvun lopulta lähtien yhä harvempi rikollinen joko karkasi tai jäi pakomatkalleen lopullisesti. Tämä oli seurausta itärajan vahvistumisesta tai kohdealueen elinolojen huononemisesta. Samoilla vuosikymmenillä myös väkivaltaisimpien itärajapitäjien henkirikollisuudelta

taittui määrällinen terä, vaikka rikosten laadullinen ominaispaino, suunnitelmallisuus, edelleen kasvoi.

Heikko repressio ei siltikään voimistanut kaikkia henkirikosmuotoja. Järjestysvallan tehokkuuden ja henkirikollisuuden välinen sidos oli pikemmin laadullinen kuin määrällinen. Kytköstä voidaan perustellusti väittää vahvemmaksi murhien kuin spontaanien tappojen osalta. Alueilla, joilla henkirikoksen tekijät selvisivät rikoksistaan säännönmukaisesti seuraamuksitta, surmatekojen paikallinen laatu raaistui ja kävi yhä häikäilemättömämmäksi. Ennen kaikkea lisääntyivät tahalliset surmat, joiden päämääränä oli eduntavoittelu. Oikeusprosessin ja todistelun kriisi johti siis motivaatiopohjan kehitykseen, josta Spierenburg puhuu modernisaatiomallinsa yhteydessä. Rikostilaisuuksien ja heikon kontrollin optimaalinen kohtaaminen antoi kimmokkeen nimenomaan vakavimmanlaatuisiin henkirikoksiin: vanginvartijan tai -kuljettajan surmiin sekä ryöstömurhiin. Muilla rakennetekijöillä saattoi sen sijaan olla henkirikosten paikoittaiseen määrälliseen lisääntymiseen suorempi yhteys. Tällaisia, rikospaineita kasaavia yhteiskunnallisia muuttujia olivat kaskikriisin alkamista enteillyt liikkuvan väestön lisääntyminen, varallisuustason muutokset sekä ahtaaksi käyvä perhejärjestelmä.

Sosiaalinen hajaannus antoi kasvupohjaa rikoksille eri tavoin. Harva asutus ei suosinut vahvaa epävirallista kontrollia, läheisvalvontaa. Rikoksen potentiaalisten silminnäkijöiden määrä oli vähäisempi kuin tiheään asutetuilla seuduilla. Sitä heikensi myös tilattomien ja juuriltaan pois ajautuneiden ihmisten ryhmän kasvu, sillä ryhmän jäseniin eivät tehonneet talonpoikaisyhteisön perinnäissäännöt ja esimerkiksi varkauksia ehkäisevä häpeäkoodisto samalla tavoin kuin paikallaan pysyvään väestöön. Irtaimesta väestä rekrytoitiin esimerkiksi palkkamurhaajat samaan aikaan kuin rikosmuoto alkoi lisääntyä. Valtiollisen rangaistusvallan monopolin täydentyminen oli jo vuosisatoja aiemmin lakkauttanut vanhakantaisen, institutionalisoidun ja varhemmin tärkeäksi koetun epävirallisen ja virallisen kontrollin välimuodon: paikallisyhteisön jäsenten omat mahdollisuudet henkirikosten repression toimeenpanoon, esimerkiksi verikostoon.

Etenkin palkka- ja ryöstömurhista epäillyt pohjoissavolaiset ja karjalaiset kiistivät saamansa syytteet tapauksesta toiseen. Kun nämä rikosmuodot yleistyivät Karjalassa 1770-luvulta lähtien, alioikeudet alkoivat yhä yleisemmin tinkiä laillisen näytön vaatimisesta, jotta langettava tuomio voitaisiin antaa. Tähän vaikuttivat osaksi varmasti alioikeuksien lautamiehistön ja käräjätuomarin paineet jakaa oikeudenmukaisiksi kokemiaan tuomioita. Ylioikeudet muuttivat kuitenkin tuomiot prosessilakiin vedoten joko vapauttaviksi tai jättivät syytettyjen syyllisyyden tulevaisuuteen. Vahvoista aihetodisteista riippumatta annetut vapauttavat tuomiot loukkasivat paikallista oikeudentuntoa. KM reagoi karjalaisten tuomioistuinten taipumukseen jakaa prosessilain vastaisia kuolemantuomioita laajentamalla jo 1500-luvulta käytössä ollutta tunnustusvankeuslaitosta. Se osoittautui kuitenkin tehottomaksi tavoitteessaan painostaa syytetty tunnustamaan. Tunnustusvankeuden lisääminen oli kuitenkin välttämätöntä, jotta kaikkein kuohuttavimmista rikoksista voitiin langettaa edes jokin seuraamus.

Todistusteorian tiukka soveltaminen käänsi repression paradoksaaliseksi. Rikoksista toimeenpantujen rangaistusseuraamusten kattavuus oli käytännössä kääntäen verrannollinen rikosten häikäilemättömyyteen. Oikeuslaitos sai toimeenpantua tapoista rangaistuksen suhteellisesti useammin kuin murhista. Spontaanin tapon tekijä näet oli yleensä kylmähermoista murhaajaa taipuvaisempi tunnustamaan saamaansa syytteen. Repression ristiriitaisuutta havainnollistaa rikosten vakavuusasteikon lievässä ääripäässä myös viranomaisten pyrkimys salavuoteuden voimakkaaseen kontrolloimiseen. Murhaajat selvisivät samaan aikaan rikoksistaan monesti ilman rangaistusseuraamuksia.

Kuolemanrangaistusten satunnaisuus hajottaa niillä mahdollisesti saavutettavan preventiivisen vaikutuksen. Teloituksia merkittävämpi repressiivinen tekijä olikin se, että surmateoista ylipäätään saatiin toimeenpantua *jokin* rangaistus. Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä säätelee rikollisuutta sitä paitsi ylipäätään vain silloin, kun kontrolliketjun alkupää ei toimi. Näin käy silloin, kun yksilöpsykologiset tekijät ovat ensin estäneet rikoksentekijän henkilökohtaisen toiminnan kontrollin synnyn, jolloin tekijän moraalikoodisto ei kiellä surmaamasta toista ihmistä, ja toiseksi silloin, kun lähiyhteisön toimeenpanema epävirallinen kontrolli tällaisessa tilanteessa pettää.

Rangaistusten todennäköisyys sääteli henkirikosten torjunnan tehoa itäsuomalaisen kaskikansan parissa vanhakantaisen rangaistusjärjestelmän viimeisimmällä kaudella – aivan samoin kuin se tekee moderneissakin yhteiskunnissa. Mitä voimakkaammin tällaisen ulkoisen pelotteen puuttuminen ja virallisen kontrollin heikkous lisäsi paikallisesti rikollisuutta, sen selvemmin voidaan puhua sekä henkilökohtaisen että epävirallisen kontrollin eli yksityisen ja yleisen moraalijärjestelmän kriisistä. Tämän kriisin keskeinen perussyy oli valtakunnan raja-alueiden rikkonaisessa ja siviileihin keskittyneiden sotatoimien raskauttamassa historiassa. Esimerkiksi Norbert Eliaksen sivilisaatioprosessille ja kontrollin sisäistämiselle asettama reunaehto, fyysisen uhkan väistyminen, ei näin täyttynyt. Samalla paikallisen kontrollin kriisin osatekijäksi paljastuu myös aikakauden tehoton rankaisu- ja riidanratkaisujärjestelmä.

Rikosten motivaatioanalyysi nimittäin paljastaa, että oikeusjärjestelmän tehottomuus oli kaksiteräinen miekka. Kulloisellekin hallinto- ja yhteiskuntajärjestelmälle ovat ominaisia tietynlaiset rakenteelliset henkirikokset. Itäsuomalaisessa kaskiyhteisössä mainitunlaisia surmatekojen vaikuttimia olivat esimerkiksi rikollisten eliminoiminen, takamaita koskeneet nautintariidat, parisuhdeväkivalta tai kosto rälssilampuodin saamasta häädöstä. Tällaisten tekomotivaatioiden yleisyys saattaa kieliä siitä, että valtiovallalla oli vaikeuksia ylläpitää erästä keskeistä funktiotaan, suojata asukkaidensa henkeä ja omaisuutta. Syrjäseuduilla tapahtunut väestöräjähdys laimensi samanaikaisesti valtiollisen kontrollin vastavoimaa: turvallispotentiaalia, jota pienyhteisö, perhe tai suku saattoivat yksilölle taata. Kun oikeuslaitos ei syystä tai toisesta taannut mahdollisuutta tehokkaaseen riidanratkaisuun, epävirallinen kontrolli monimuotoistui. Sen äärimmäiseksi keinoksi tuli henkirikos. Ilmiö kertoo joissain tapauksissa myös konkreettisen oikeusturvan kannalta

väärään kohteeseen suunnatusta sääntelystä. Se salpasi mahdollisuudet ratkaista riitoja laillisia kanavia pitkin: tilanjaoin, asumus- tai avioeron avulla.

Suuri osa itäsuomalaisten henkirikosten vaikuttimista heijasteli suoraan oikeuslaitoksen rajallista kykyä ratkaista riitoja tai rangaista rikoksia. Veriteko oli menetelmä kanavoida sekä rankaisevan että terapeuttisen, sovittelevan tai kompensoivan kontrollin tarvetta. Se oli tapa vastata laittomuuksiin. Väkivallaksi purkautuessaan epävirallisen sosiaalisen kontrollin luonne oli yksinomaan rankaisevaa. Yksityisen kontrollin toimeenpanosta kielii myös esimerkiksi rikollisen alakulttuurin sisäinen ongelmanratkaisu; järjestäytyneen yhteiskunnan ulkopuolella eläneiden ryhmien sisäiset henkirikokset ja erilaisten ilmiantojen yllyttämät kostomurhat. Hatarasta järjestysvallasta hyötyivät lisäksi ryöstömurhaajat, jotka hyötyivät alueen syrjäisyydestä sekä vangit, jotka surmasivat vartijoitaan paetessaan.

Rikosten toistuvuus johti noidankehään. Oikeuslaitos oli velvollinen reagoimaan kaikkiin vakaviin lainrikkomuksiin, mutta sen epäonnistuminen repressiivisessä tehtävässään jatkoi väkivaltaisen riidanratkaisun ja epäviralllisen kontrollin kierrettä. Rikokset toisensa jälkeen edellyttivät puolestaan aina uutta repressiivistä reaktiota, joka jäi monesti vaillinaiseksi.

Teokraattinen sovitusoppi eli edelleen alamaisten oikeudellisessa ajattelussa. Tällä moraaliteologisella opinkappaleella oli monien valtapoliittisten tarkoitusperiensä lisäksi merkitystä rikollisuuden valvonnan kannalta: transsendentti toimija eli Jumala kostaisi vääjäämättä rikokset, jotka maallinen oikeuslaitos jättää rankaisematta. Mikäli rikollinen pakenee rangaistusta, tämä joutuisi verivelkaan, vastuuseen sekä valtakunnan perikadosta että oman sielunsa autuuden menetyksestä iäisyydessä. Verivelkaoppi asettui kolmiyhteisen kontrollin yläpuolelle, sen uloimmaksi neljänneksi kehäksi. Tätä kontrollin muotoa toimeenpani aikakauden uskomusjärjestelmässä itse Jumala. Teokraattinen sovitusoppi oli sijaiskontrollin muoto, joka oli poliittisesti edullista juurruttaa kansanomaisiin oikeuskäsityksiin. Ylikankaan mukaan verivelkaopin avulla oli etenkin 1600-luvulla voitu siirtää ajan suuret rasitukset ja sota-ajan kärsimykset pois valtiovallan ja yhteiskunnan vastuulta tavallisten synnintekijöiden kontolle. Opilla oli tutkimusajan Itä-Suomessa myös muunlaisia tarkoitusperiä: verivelka-ajattelun avulla voitiin lisätä yhteisvastuullisuutta pyrittäessä ottamaan rikollisia kiinni. Kolmanneksi verivelkaoppi paikkasi vielä 1700-luvullakin virallisten ja epävirallisten kontrollijärjestelmien puutteellisuutta jäsentämällä alamaisten moraalikäsityksiä: oppi määritteli ihmisen surmaamisen yksiselitteisesti tuomittavaksi teoksi. Vasta tällaisen näkemyksen yleinen sisäistäminen ja käsityksen erottaminen uskonnollisesta kontekstistaan tasoitti myöhemmin tien rangaistusjärjestelmän lieventämiselle.

Harkittujen murhien yleistyminen ja syytteiden kiistäminen voi myös todistaa kansanomaisen verivelka-ajattelun vähittäisestä väistymisestä ja loitontumisesta vanhatestamentillisesta aatemaailmasta. Siitä kertovat henkirikokset, joita motivoi joko taloudellisen hyödyn tavoittelu tai halu vaihtaa parisuhdekumppania. Tällaisten surmatöiden tekijät eivät voineet kokea vaikuttimiaan pohjimmiltaan yhtä oikeutetuiksi kuin esimerkiksi ne, jotka

tekivät verityön kulttuurisesti määrittyneen kunniakoodistonsa pakottamina. Onnistunut rangaistusjärjestelmä voikin tehokkaimmin ehkäistä nimenomaan eduntavoitteluun pyrkiviä rikoksia.

Uuden ajan alkuvuosien kontrollipolitiikalle oli ominaista pyrkimys pelotteen luomiseen ankarin ja julkisin – joskin tehtyihin rikoksiin nähden kovin epätodennäköisin – rangaistuksin. Tämä Ruotsin vallan lopulle asti voimassa ollut vanhakantainen pelotepolitiikka tehosi vakavimpiin rikoksiin heikosti, sillä järjestelmän sisään oli kirjoitettu mahdoton yhtälö. Rangaistusten ankaruus edellytti todistelun aukottomuutta. Väline tämänkaltaiseen syytetyn oikeusturvan tavoitteluun oli legaalinen todistusteoria, joka taas pahimmillaan lähes halvaannutti henkirikosten repression. Siksi vanhakantainen rikosoikeus ja rikosprosessi rakensivat suotuisat edellytykset harkittujen henkirikosten 1700-luvun viimeisellä neljänneksellä tapahtuneelle yleistymiselle. Henkirikosten suunnitelmallisuuden lisääntyminen oli silti toisesta kannastaan kiinni sääty-yhteiskunnan vähittäisessä murtumisessa ja perinteisen talonpoikaisyhteisön alkavassa hajoamisessa. Tämän takia edes entistä kattavamman rangaistusjärjestelmän 1800-luvulla tapahtunut luominen ei voinut estää murhia yleistymästä edelleen.

LÄHDELUETTELO JA KIRJALLISUUS

ARKISTOLÄHTEET

Riksarkivet i Stockholm (RA)
- Justitierevisionens utslagshandlingar (JRU), vuodet 1748–1807, valikoiden
- Riksregistratur i Justitieärenden: Justitierevisionens registratur (JRR), vuodet 1748–1807, valikoiden
- Rådsprotokoll i justitieärenden, vuodesta 1789 lähtien Högsta domstolens protokoll (HDP), åren 1748–1807, valikoiden
- JKÄA: Kungliga remisser
– Fånglistor, E III cc, åren 1951–1779

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)
- Karjalan tuomiokunnan tuomiokirjat
– Ilomantsin ja Suojärven osan käräjät vuosilta 1747–1760. Sarja KO a 17–29.
– Liperin käräjät vuosilta 1780–82. Sarja KO a 57–59.
- Seurakuntien väkilukutaulukot. Sarja VÄ, mikrofilmeinä

Vaasan maakunta-arkisto (VMA)
- Vaasan hovioikeuden arkisto
– Alistusaktit, vuodet 1754–1808, sarja Ece
– Turun hovioikeuden alistettujen asiain designaatioluettelot, tunnustusvankiluettelot ja päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni. Siirretty Turun hovioikeuden arkistosta. Mikrofilmeinä Kansallisarkistossa. Vuodet 1754–1775, sarja Di 1–Di 10.
– Vaasan hovioikeuden alistettujen asiain designaatioluettelot, nimi- ja numerohakemistot, tunnustusvankiluettelot ja alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan / Kuopion lääni. Vuoteen 1804 asti mikrofilmeinä Kansallisarkistossa. Vuodet 1776–1813, sarja Di 11–Di 55.

Mikkelin maakunta-arkisto (MMA)
- Kymenkartanon ja Savon lääninkanslia (KymLKa)
– Saapuneet kirjeet, vuodet 1741 / 1748 –1775, sarja D 1/1, D 11 a –D 37 a1
– Rikoskertomukset, vuodet 1751 / 1754–1771, sarja E1–E2

Tilastokeskuksen kirjasto
- Böckerin kokoelma, väkilukutauluja
– Pälkjärvi, vuodet 1749 ja 1800

PAINAMATTOMAT KÄSIKIRJOITUKSET

Helsingin yliopiston kirjasto (HYK)

Calonius, Commentar till Landslagen: Matthias Calonius, *Comment öfver lagboken t.o.m landslagen (Kansiteksti: Calonii Commentar til Lands-lagen). I delen: Konungabalker. s.a.* HYK käsikirjoitukset; coll 432.11.

Calonius, Commentar till Landslagen: Matthias Calonius, *Comment öfver lagboken (Kansiteksti: Calonii Commentar til Landslagen), del II: Tingmålabalker, Edsöresbalker, Högmålsbalker, Dråpmålabalker. s.a.* HYK käsikirjoitukset, coll 432.12.

Calonius 1800, 1801, 1802: Matthias Calonius, *Föreläsningar i Iurisprudentia Criminalis af Professoren och Riddaren Math Calonius*. Åren 1800, 1801, 1802. Första delen. HYK käsikirjoitukset, Bö III.36

Calonius, *Föreläsningar i processus criminalis:* Matthias Calonius*, Föreläsningar i processus criminalis af Matthias Calonius. Stads Råd Professor och Riddare af Keijserliga S:t Anna och Kungl. Nordenstierna Orden*. HYK käsikirjoitukset, Bö III.25.

PAINETUT LÄHTEET

1734 års lag: *Sveriges rikes lag, gillad och antagen på riksdagen åhr 1734*, Stockholm 1780. Näköispainos teoksessa *Till 250-årsdagen av lagens tillkomst*. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundad av Gustav och Karl Olin, Rättshistoriskt bibliotek, Lund 1984.

Beccaria 1998 (1766): Cesare Beccaria*, Rikoksesta ja rangaistuksesta.* Alkuteos Dei delitti e delle pene 1764, 1766. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 8/98, Edita, Helsinki 1998.

Calonius (Arwidsson) 1833: *Matthias Calonii Svenska arbeten*. Del III. Utgiven af Adolf Iwar Arwidsson, Stockholm.

Calonius (Arwidsson) 1836: *Matthias Calonii Svenska arbeten*. Del IV. (Utgiven af) Adolphus Iwarus Arwidsson, Stockholm.

Cygnaeus 1945 (1780): Zachris Cygnaeus, 'Mäntyharjun seurakunnan oloista 1700-luvulla'. Teoksessa *Mäntyharjun seurakunnan taipaleelta. 350-vuotisjuhlajulkaisu*, Jyväskylä.

Flintberg 1796: Jacob Albrecht Flintberg, *Lagfarenhets-bibliothek, af Jacob Albrecht Flintberg. v. adv -fiscal i kongl commerce-collegio. Första delen, innehållande Hennes Majt:s keisarinnan i Ryssland Catharina den andras, år 1767 utfärdade instruction för committerade til Ryska lagbokens författande, hwarvid, af den anledning, at en betydelig del af Keijsarinnans instruction är hämtad ur Montesquieus arbete: kallar de L'Esprit des Loix, eller Om lagarnes förstånd, ej allenast under hwarje §, där hennes Keiserliga Maj:t ok Montesquieu ord ifr. ord yttrat lika, sådant blifwit anmärkt, utan ock tillagt hwad Montesquieu uti ämnet, antingen widare sig utlåtit, eller desse bägge författare i grundsatserne varit skiljaktige. Även äro de författningar til innehåll upgifne, hwilka i Swerige uti enahanda wäg blifwit widtagne och gälla.* Tryckt hos And Zetterberg, Stockholm.

Flintberg 1797: Jacob Albrecht Flintberg, *Lagfarenhets-bibliothek. Andra delen, innefattande giftermåls- ok ärfda-balkarne i sweriges allmänna lag* [...], tryckt hos Anders Zetterberg, Stockholm.

Flintberg 1799: Jacob Albrecht Flintberg, *Lagfarenhets-bibliothek. Tredje delen, innefattande utsöknings och straffbalkarne i Sweriges allmänna lag, på det sätt, at wid hwarje § äro införde 1:o, sjelva lagens text, 2.o de til texten hörande parallele- eller likhetställen uti almänna lagen , 3§, särskilde gällande författningar, som med lagparagraphen hava gemenskap, 4:o anmärkningar, med upgift af lagklokes meningar om lagens rätta förstånd, eller oförklarade lagfrågor.* Zetterberg, Stockholm.

Flintberg 1801, Jacob Albrecht Flintberg , *Lagfarenhets-bibliohek, 4de delen. innefattande rättegångsbalken i sveriges allmänna lag, på det sätt, at vit hwarje paragraph blifwit infördt 1:0, sjelfwa lagens text, 2:o de til texten hörande parallele, eller likhetsställen uti allmänna lagen, 3:o särskilde gällande författningar, som med lagparagraphen hafea gemenskap, 4:o anmärkningar, med upgift, af lagklokes meningar om lagens rätta förstånd, eller oförklarade lagfrågor.* Zetterberg, Stockholm.

Flintberg 1803: Jacob Albrecht Flintberg, *Lagfarenhets-bibliothek, af Jacob Johan Flintberg. lagmann. Femte delen, innefattande missgjernings-balken i Sweriges allmänna lag, på det sätt, att wid hwarje paragraph blifwit infördt 1:o, sjelfwa lagens text, 2:o, de til texten hörande parallele-eller likhetsställen uti allmänna lagen; 3:0, särskilde gällande författningar, som med lagparagraphen hafwa gemenskap, 4:o, anmärkningar, med uppgift at lagklokes meningar om lagens rätta förstånd, eller oförklarade lagfrågor*, tryckt hos And Zetterberg, Stockholm.

Jusleen 1751: Johan Jusleen, *Samling af Kungl Maj:ts bref, vilka på inkomna förfrågningar om lagens rätta förstånd, eller eljest i sådana mål som rättegången röra, utfärdade blifvit, utgifwen av Joh. Jusleen.* Med Kungl. Majt:z allernådigste privilegio. Stockholm.

Jusleen 1787: Johan Jusleen, *Fortsättning af den samling utaf Kongl Majestets bref, hvilka på inkomna förfrågningar om lagens rätta förstånd utfärdade blifwit, t o m 1759.* Utg. af Johan Jusleen. Andra uplagan. Stockholm.

Lagus 1898: Ernst Lagus (utg.), *Bref från Henrik Gabriel Porthan till samtida.* Helsingfors.

Modée 1756: R.G. Modée, *Utdrag utur alla ifrån 1749 års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Riksens Styrsel samt inwärters Hushållning och Författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå.* Femte delen til 1754 års slut. Stockholm.

Modee 1761: R.G. Modee, *Utdrag utur alla ifrån 1754 års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Riksens Styrsel samt inwärters Hushållning och Författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå.* Sjette delen til 1758 års slut. Stockholm.

Modée 1766: R.G. Modée, *Utdrag utur alla ifrån 1758 års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Riksens Styrsel samt inwärters Hushållning och Författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå.* Sjunde delen til 1764 års slut. Stockholm.

Modée 1777: R.G. Modée, *Utdrag utur alla ifrån 1767 års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Riksens Styrsel samt inwärters Hushållning och Författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå.* Nionde delen til regements förändringen 1772. Stockholm.

Modée 1781: R.G. Modée, *Utdrag utur alla ifrån den 19 augusti 1772 utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Riksens Styrsel samt inwärters Hushållning och Författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå.* Tionde delen til 1776 års slut. Stockholm.

Modée 1783: R.G. Modée, *Utdrag utur alla ifrån 1776 års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Riksens Styrsel samt inwärters Hushållning och Författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå.* Ellofte delen til 1779 års slut. Stockholm.

Modée 1799–1802: R.G. Modée, *Utdrag utur alla ifrån år 1780 utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Riksens Styrsel samt inwärters Hushållning och Författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå.* Tolfte delen til 1783 års slut. Stockholm.

Modée: R.G. Modée, *Utdrag utur alla ifrån 1783 års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Riksens Styrsel samt inwärtes Hushållning och Författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå.* Fjortonde delen til 1790 års slut. Stockholm.

Modée 1803: R.G. Modée, *Utdrag utur alla ifrån år 1787 utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Riksens Styrsel samt inwärtes Hushållning och Författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå.* Trettonde delen til 1786 års slut. Stockholm.

Nehrman 1751: David Nehrman, *Inledning til then Swenska processum civilem, efter Sweriges Rikes lag ok stadgar författad, samt nu å nyo ökt och förbättrad*, af David Nehrman, hos Gottfried Kiesewetter, Stockholm och Uppsala.

Nehrman 1756: David Nehrman, *Inledning til then Swenska Jurisprudentiam Criminalem, efter Sweriges Rikes lag och stadgar, författad af David Nehrman.* Stockholm och Upsala hos Gottfried Kiesewetter. Tryckt hos Directeuren Carl Gustaf Berling i Lund.

Nehrman (-Ehrenstråle) 1759: David Ehrenstråle (Nehrman), *Inledning til then Swenska Processum Criminalem, efter Sweriges Rikes lag och stadg*ar, författad af David Ehrenstråle. Stockholm och Upsala hos Gottfried Kiesewetter, tryckt hos Directeuren Carl Gustav Berling i Lund.

Norell 1800: Carl Johan Norell, *Sjette samlingen af kongl maj:ts bref, rescripter och förklaringar, hwilka, uppå inkomne förfrågningar om lagens rätta förstånd elelr eljest i andre förekomne mål, blifvit sedan martii månads slut 1792, til 1798 års utgång utfärdade.* Utg af Carl Johan Norell. Stockholm.

Pyhä Raamattu. Vuoden 1937 käännös.

Rudenschöld 1899 (1738): *Ulrich Rudenschölds berättelse om ekonomiska o.a. förhållanden i Finland 1738–1741.* Todistuskappaleita Suomen historiaan VI, Helsinki.

Schmedemann 1706: Johan Schmedeman, *Kongl. Stadger, Förordningar och Resolutioner Ifrån Åhr 1528 in till 1701 angående Justitiae och Executions-Ährender.* Utg. af Joh. Schmedeman, Stockholm.

Suomen laki: *Suomen laki, osa 1* (1998). Toimittaja Pekka Timonen. Kauppakaari, Helsinki.

Sveriges Rikes Straff-lag, Gifven i Stockholms slott dem 16 februari 1864', teoksessa

Sveriges Rikes Strafflagar jämte dithörande författningar och stadganden som utkommit till den 14 oktober 1892 jämte en rättshistorisk inledning. Utgifna af Herman Antell, Lund 1892.

af Ugglas 1780: Samuel af Ugglas, *Samling af kongl. Maj:ts bref och förklaringar, hwilka til swar på inkomna förfrågningar om lagens rätta förstånd, utfärdade blifwit, ifrån 1767 års början til och med 1775 års slut;* utgifwen af Samuel af Ugglas, Stockholm.

af Ugglas 1794: Samuel af Ugglas, *Samling af kongl maj:ts bref och förklaringar, hwilka til swar på inkomna förfrågningar om lagens rätta förstånd utfärdade blifwit, ifrån 1776 års början til martii månads slut 1792*; utgifwen af Samuel af Ugglas, Stockholm.

Ugla 1798: Samuel Ugla, *Samling af kongl maj:ts bref och förklaringar, hwilka til swar på inkomna förfrågningar Om Lagens rätta förstånd, utfärdade blifwit, Ifrån 1760 års början til och med 1766 års slut*; Utgifwen af Samuel Ugla, Stockholm.

PAINAMATTOMAT OPINNÄYTTEET JA ESITELMÄT

Aalto, J 1997: Jari Aalto: *Tager man qvinno med våld. Naisiin kohdistunut seksuaalinen väkivalta Turun ja Vaasan hovioikeuspiireissä 1840–64.* Suomen ja Skandinavian historian tutkielma, HYHL.

Forsström 1997: Sari Forsström, *Areenan akrobaatit ja teatterin sätkynuket. Käräjät ja rikollisuus Sauvossa 1685–1694.* Suomen ja Skandinavian historian tutkielma, HYHL.

Forsström 2000: Sari Forsström, *Kunnia ja käräjät. Kunnian puolustaminen oikeudellisena ja yhteisöllisenä ilmiönä yksinvaltiuden ajan Sauvossa.* Suomen ja Pohjoismaiden historian lisensiaatintyö, HYHL.

Hirvonen 1997: Pekka Hirvonen, *Kielletty hedelmä : laki ja oikeuskäytäntö salavuoteustapauksissa 1700-luvun lopun Ilmajoella.* Suomen ja Skandinavian historian tutkielma, HYHL.

Koskelainen 1995: Liisa Koskelainen, *Vankeus oikeusjärjestelmän osana. Hämeen linnan vangit 1726–1776.* Suomen ja Skandinavian historian tutkielma, HYHL.

Koskelainen 2001: Liisa Koskelainen, *Varkaudet ja omaisuuden suoja. Lainsäädännön muutos omaisuusrikosten tuomiokäytännössä.* Suomen ja Pohjoismaiden historian lisensiaatintyö, HYHL.

Koskivirta 1996: *Omankädenoikeutta itärajalla. Kymenkartanon ja Savon läänin henkirikollisuus 1748–1774.* Suomen ja Skandinavian historian tutkielma, HYHL.

Lappalainen 1998: Mirkka Lappalainen, *Botved Hansson ja valta : mahtimies, paikallinen eliitti ja kruunun kontrolli 1600-luvun alussa.* Suomen ja Skandinavian historian tutkielma. HYHL.

Lappalainen 2000: Mirkka Lappalainen, *Paikallinen mahtisuku ja suurvallan synty. Ernst Creutz ja eliittien murros Ruotsissa n. 1580-luvulta 1630-luvulle.* Suomen ja Skandinavian historian lisensiaatintyö, HYHL.

Liliequist 1991: 'Hovrätternas brottmålsresolutioner som historiskt källmaterial'. Rapport till XXI nordiska historikermötet Umeå 15–19 juni 1991.

Liliequist 1992: Jonas Liliequist, *Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet.* Painamaton väitöskirja, Umeå.

Nurmiainen 1998: Jouko Nurmiainen, *Feodalismin käsite 1900-luvun länsimaisessa historiankirjoituksessa.* Yleisen historian tutkielma, HYHL.

Nyström 1994: Mari Nyström, *Rikollisuus yhteiskunnallisena ilmiönä Helsingissä vuosina 1724–1741.* Suomen ja Skandinavian historian tutkielma, HYHL.

Paloposki 1954: Toivo. J. Paloposki, *Savonlinnan ja Kyminkartanon läänin talonpoikien valtiopäiväedustus vapaudenaikana.* Suomen ja Skandinavian historian pro gradu –tutkielma, HYHL.

Piilahti 1999: Kari-Matti Piilahti, *Perhe talouden lieassa? Luonnonresurssit, elinkeinot, perhe ja sosiaalinen verkosto Valkealassa 1600-luvulta isoonvihaan.* Suomen ja Skandinavian historian lisensiaatintyö, HYHL.

Piipponen 1988: Eija Piipponen, *Käyttäytymissäännöt ja niiden noudattaminen Ilomantsissa hyödyn aikana rikosten valossa.* Suomen historian pro gradu – tutkielma, Joensuun yliopisto, historian laitos.

Rakkolainen 1999: Mari Rakkolainen, *Sallittu, kielletty ja sanktioitu. Sundin kauppiasveljesten oikeudellinen toiminta yhteisöllisten vuorovaikutussuhteiden kuvastajana vapaudenajan Helsingissä.* Suomen ja Skandinavian historian lisensiaatintyö. HYHL.

Rautelin 1993: Mona Rautelin, *Och Brita Matsdotter framkom: kvinnor och män på ting i Österbottens domsaga och i rådstugan i Uleåborg fredstiden 1665–1667 och krigsåren 1678–1679.* Pro gradu –avhandling i historia, HYHL.

Rautelin 2001: Mona Rautelin, *Den bekönade sanningen.* Lisensiaatintyön käsikirjoitus.

Riissanen 1965: Viktor Riissanen, *Kruununvouti Gabriel Wallenius Pohjois-Karjalan rajaolojen kehittäjänä ja taloudellisena edistysmiehenä*. Pro gradu -tutkielma Suomen historiassa, JKK (Jyväskylän yliopisto, Historian laitos).

Siren 1993: Kirsi Sirén, *Verottaja ja papisto väestökirjanpitäjinä : Savon alisen kihlakunnan ja Kymin kihlakunnan väestö vuonna 1800*. Suomen ja Skandinavian historian tutkielma, HYHL.

Warpula 2001: Kirsi Warpula, 'Honour Thy Mother and Father'. Artikkelin käsikirjoitus.

Österberg 1994: Eva Österberg, 'Fines, Shame and Death. Punishment in Sweden from the Middle Ages to the Present'. Paper for the XVIIIe Congres International des Sciences Historiques, Montreal 1994: Punishment, Penalties and Prisons in Historical Perspective.

PAINETTU KIRJALLISUUS

Aalto 1990: Seppo Aalto, 'Rikos ja rangaistus. Sköldvikin kartanonherra Nils Rosensmittin elämä ja kuolema 1670-luvun Suomessa'. *Kotiseutu 3/1990*.

Aalto 1996: Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. SHS, Bibliotheca historica 12, Helsinki.

Aalto 1997: Seppo Aalto, 'Miksi rikosrakenne muuttui?' Teoksessa Koskivirta 1997.

Aalto & Johansson & Sandmo 2000: Seppo Aalto, Kenneth Johansson, Erling Sandmo: 'Conflicts and Court Encounters in State of Ambivalence'. Teoksessa Sogner & Österberg 2000.

Ahonen 1986: Markku Ahonen: 'Poliittinen väkivalta Suomessa'. *HArk 88*.

Alanen 1963. Aulis J. Alanen, *Suomen historia vapaudenajalla. Suomen historia IX*. Porvoo.

Alanen 1964: Aulis J. Alanen, *Suomen historia kustavilaisella ajalla. Suomen historia X*. Porvoo.

Andenaes 1974: Johannes Andenaes, *Punishment and Deterrence*. University of Michigan Press, Binghamton, NY.

Andersson 1994: Hans Andersson, 'Rättssäkerhet i stormaktstidens Stockholm'. Teoksessa Jarrick & Söderberg 1994.

Andersson 1998: Hans Andersson, *Androm till varnagel. Det tidigmoderna Stockholms folkliga rättskultur i ett komparativt perspektiv*. Acta Universitatis Stockholmiensis 28, Stockholm.

Andersson, G. 1998: Gudrun Andersson, *Tingets kvinnor och män genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*. Uppsala universitet, Uppsala.

Anners 1965: Erik Anners, *Humanitet och rationalism. Studier i upplysningstidens strafflagsreformer - särskilt med hänsyn till Gustav III:s reformlagstiftning*. Lund.

Antell 1892: Herman Antell, 'Inledning'. Teoksessa *Sveriges rikes strafflagar*.

Antell 1895: Herman Antell, *Om dråpsbrotten II*. Mord och dråpsbrottet I. Lund.

Anttila & Törnudd 1983: Inkeri Anttila ja Patrik Törnudd, *Kriminologia ja kriminaalipolitiikka*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. B-sarja N:o 194, Juva.

Archer & Gartner 1985: Dane Archer ja Rosemary Gartner, *Violence and Crime in Cross-National Perspective*. New Haven–London.

Almquist 1926: 'Tidelagsbrottet : en rättshistorisk studie'. *Uppsala universitets årsskrift; 1926*: Juridik; 1, Uppsala.

Aronsson 1992: Peter Aronsson, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandssocknar 1680–1850.* Bibliotheca historica Lundensis 72, Malmö.

Aunola 1967: Toini Aunola, *Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765 –1809.* Historiallisia tutkimuksia LXII, Helsinki.

Beattie 1986: J. M. Beattie, *Crime and the Courts in England 1660–1800.* Oxford.

Berger 2001: Kathleen Stassen Berger, *The Developing Person through the Life Span*. Fifth edition, United States of America.

Bergfeldt 1997: Börje Bergfeldt, *Den teokratiska statens död. Sekularisering och civilisering i 1700-talets Stockholm.* Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Economic History 25, Stockholm.

Bergman 1996: Martin Bergman, *Dödsstraffet, kyrkan och staten i Sverige från 1700-tal till 1900-tal.* Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Band LIII, Lund.

Berkowitz 1962: Leonard Berkowitz, *Aggression. A Social Psychological analysis*. New York.

Björn 1991: Ismo Björn, *Suur-Ilomantsin historia. Enon, Ilomantsin ja Tuupovaaran historia vuoteen 1860.* Pieksämäki.

Björn 1993: Ismo Björn, *Ryssät ruotsien keskellä. Ilomantsin ortodoksit ja luterilaiset 1700-luvun puolivälistä 1800-luvun puoliväliin*. Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja no 106. Joensuu.

Björne 1986: Lars Björne, *Oikeusjärjestelmän kehityksestä*. 2. uud. painos. Helsinki.

Björne 1995: Lars Björne, *Patrioter och institutionalister. Den svenska rättsvetenskapens historia. Del 1. Tiden före 1815.* Skrifter utgivna af institutet för rättshistorisk forskning, Rättshistoriskt bibliotek, Stockholm.

Black 1984: Donald Black (ed.) *Towards a Theory of Social Control. Vol 1. Fundamentals*. Studies on Law and Social Control, Academic Press, Orlando, Fla.

Black 1984a: Donald Black, 'Crime as Social Control'. Teoksessa Black 1984.

Black 1984b: 'Social Control as a Dependent Variable'. Teoksessa Black 1984c.

Black 1984c: Donald Black (ed.), *Towards a Theory of Social Control. Vol 2.Selected Problems.* Studies on Law and Social Control, Academic Press, Orlando, Fla.

Blok 1998: Anton Blok, 'Bandits and Boundaries. Robberbands and Secret Societies on the Dutch Frontier 1730–1778'. Teoksessa *Challenging Authority. The Historical Study of Contentious Politics.* Minneapolis.

Blomstedt 1960: Yrjö Blomstedt, *Hallinto ja oikeuslaitos, osallistuminen valtiopäiviin*. Teoksessa Hämeen historia II, 2. Hämeenlinna.

Blomstedt 1973: Yrjö Blomstedt, 'Kuninkaallisen Majesteetin Oikeus Suomessa'. Teoksessa Blomstedt 1973a.

Blomstedt 1973a: Yrjö Blomstedt (toim.), *Turun hovioikeus 1623–1973 II.* WSOY, Porvoo.

Blomstedt 1984: Yrjö Blomstedt, 'Lantadministrationen i Finland på 1700-talet'. Teoksessa *Administrasjon i Norden på 1700-tallet*. Universitetsforlaget, Karlshamn.

Bowers & Pierce 1980: William J Bowers ja Glenn L Pierce, 'Deterrence or Brutalization. What is the Effect of Executions?' *Crime and Deliquency 4 / 1980.*

Braithwaite 1989: John Braithwaite, *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge University Press, Cambridge.

Bäckman 1996: Johan Bäckman, *Venäjän organisoitu rikollisuus*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 137, Helsinki.

Cederberg 1911: A.R. Cederberg, *Pohjois-Karjalan kauppaolot 1721–1775*. Helsinki.

Cederberg 1947: A.R. Cederberg, *Suomen historia vapaudenajalla II*. Porvoo.

Christie 1983: Nils Christie, *Piinan rajat*. Helsingin yliopisto, Oikeussosiologian julkaisuja 4, Helsinki.

Conversi 1997: Daniele Conversi, 'Boundary approaches in the Study of Nationalism'. Teoksessa Landgren & Häyrynen 1997.

Cockburn 1991: J.S. Cockburn, 'Patterns of Violence in English Society: Homicide in Kent 1650–1985'. *Past & Present 130.*

Cressy 1986: David Cressy, 'Kinship and Kin Interaction in Early Modern England'. *Past & Present 113.*

Daly & Wilson 1988: Martin Daly ja Margo Wilson, *Homicide.* Aldine de Gruyter, New York.

Davies 1980: Stephen J. Davies, 'The Courts and the Scottish Legal System 1600–1747: The Case of Stirlingshire'. Teoksessa Lenman & Parker 1980.

Davis 1980: Jennifer Davis, 'The London Garotting Panic of 1862. A Moral Panic and the Creation of a Criminal Class in mid-Victorian England'. Teoksessa Lenman & Parker 1980.

Dereborg 1990: Anders Dereborg, *Från legal bevisteori till fri bevisprövning i svensk straffprocess.* Stockholm.

Diestelkamp, Herman Diestelkamp, 'Die höchste Gerichtsbarkeit in England, Frankreich und Deutschland zwischen Absolutismus und Aufklärung'. Teoksessa Nygren 1990.

Dollard (1939) 1947: John Dollard, *Frustration and Aggression*. New Haven.

Durkheim 1985: Émile Durkheim, *Itsemurha: Sosiologinen tutkimus*. Tammi, Helsinki.

Durkheim 1990: Émile Durkheim, *Sosiaalisesta työnjaosta*. Gaudeamus, Jyväskylä.

van Dülmen 1985: Richard van Dülmen, *Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit*. München.

Egmond 1996: Florike Egmond, 'Between Town and Countryside: Organized Crime in the Dutch Republic'. Teoksessa Johnson & Monkkonen 1996.

Eisenhower 1979: Milton S Eisenhower, *Introduction*. Teoksessa Graham & Gurr 1979.

Elias (1939) 1994: Norbert Elias, *The Civilizing process*. The History of Manners and State Formation and Civilization, Blackwell Publishers, Oxford.

Emsley 1999: Clive Emsley, 'The Policing of Crime in the Nineteenth Century'. Teoksessa Lappalainen & Hirvonen 1999.

Engman 1983: Max Engman, *St. Petersburg och Finland: migration och influens 1703 - 1917*. Societas Scientiarum Fennica, 130, Helsingfors.

Evans-Pritchard 1940: Edward Evan, *The Nuer : a description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people.* Clarendon Press, Oxford.

Ferrer 2001: Marlen Ferrer, 'Middelaldermenneskets emosjonelle atferd. Et uttrykk. for en kompleks psykologi'. *HTN, bind 80, no 2/2001.*

Forsström 1996: Sari Forsström (toim.), *Laittomuuden laitatiellä. Rikos Suomessa 1500-luvulta nykypäiviin*. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 1 / 1996, Helsinki.

Foucault 2000: Michel Foucault, *Tarkkailla ja rangaista*. Tammi, Keuruu.

Fougstedt - Raivio 1953: G. Fougstedt ja A. Raivio, *Suomen väestön sääty- ja ammattiryhmitys vuosina 1751 –1805*. Tilastollisia tiedonantoja 40, Helsinki.

Furuhagen 1996: Björn Furuhagen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän. Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet.* Kulturhistorisk bibliotek, Stockholm.

Garfinkel 1967: Harold Garfinkel, 'Inter- and Intra-Racial Homicides'. Teoksessa Wolfgang 1967.

Garland 1990: David Garland, *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory.* Oxford.

Garland 1991: David Garland, 'The Rationalization of Punishment'. Teoksessa Pihlajamäki 1997.

Gaskill 2000: Malcolm Gaskill, *Crime and Mentalities in Early Modern England.* Cambridge Studies of Early Modern History, Cambridge.

Gastil 1971: Raymond Gastil, 'Homicide and a Regional Culture of Violence'. *American Sociological Review 36.*

Gatrell 1980: V.A.C. Gatrell, 'The Decline of the Theft and Violence in Victorian and Edwardian England'. Teoksessa Lenman & Parker 1980.

Gatrell & Lenman & Parker 1980: V.A.C. Gatrell, Bruce Lenman, Geoffrey Parker, 'Introduction'. Teoksessa Lenman & Parker 1980.

Gaunt 1983: David Gaunt, *Familjeliv i Norden.* Malmö.

Gaunt 1987: David Gaunt, 'Rural Household Organization and Inheritance in Northern Europe'. *Journal of Family History Vol 12/1987.*

Giddens 1985: Anthony Giddens, *The National State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism.* Oxford.

Giddens 1993: Anthony Giddens, *Sociology.* Cambridge.

Gillis 1996: A.R. Gillis, 'As Long as They Both Shall Live: Marital Dissolution and the Decline of Domestic Homicide in France, 1852–1909'. *American Journal of Sociology, vol 101.*

Graham & Gurr 1979: Hugh Graham ja Ted Robert Gurr (eds.), *Violence in America : Historical and Comparative Perspective.* Beverly Hills.

Gurr 1981: Ted Robert Gurr, 'Historical Trends in Violent Crime: A Critical Review of the Evidence'. *Crime and Justice: An Annual Report of Research III.*

Gurr 1992: Ted Robert Gurr, 'Trends in Violent Crime: A Critical Review of the Evidence'. Teoksessa Monkkonen 1992.

Gustafsson 1994: Harald Gustafsson, *Political Interaction in the Old Regime. Central power and Local Society in the Eighteenth-century Nordic States.* Studentlitteratur, Lund.

Habermas (1962) 1984: Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället.* Lund.

Hackney 1969: Shelton Hackney, 'Southern violence'. *American Historical Review 76, 1969.*

Hagan 1985: John Hagan, *Modern Criminology. Crime, Criminal Behavior and Its Control.* New York.

Halila 1959: Aimo Halila, 'Katsaus ylimmän tuomiovallan kehitykseen ennen korkeimman oikeuden perustamista'. Teoksessa Mali 1959.

Hay et al. 1975: Douglas Hay, Peter Linebaugh, John G Rule, E P Thompson & Cal Winslow, A*lbion's Fatal Tree.* Middlesex 1975.

Hay 1975: Douglas Hay, *Property, Authority and the Criminal Law.* Teoksessa Hay et al 1975.

Heikkinen 1969: Antero Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712).* SHS, Historiallisia tutkimuksia, Helsinki.

Heikkinen 1986: Antero Heikkinen, 'Mittaammeko poikkeusyksilöillä? Tuomiokirjat mentaliteetin tutkimuksessa'. *Hark 88.*

Heikkinen 1988: Antero Heikkinen, *Kirveskansan elämää.* WSOY, Juva.

Heikkinen 1996: Antero Heikkinen, *Menneisyyttä rakentamassa.* Yliopistopaino, Helsinki.

Heikkinen 1996a: Antero Heikkinen, 'Miten tulkita noitavainoja?' Teoksessa Forsström 1996.

Heikkinen 1997: Antero Heikkinen, *Kirveskansan murros. Elämää Kuhmossa koettelemusten vuosina 1830-luvulla.* Yliopistopaino, Helsinki.

Heikkinen 2000: Antero Heikkinen, *Kirveskansa ja kansakunta. Elämän rakennusta Kuhmossa 1800-luvun jälkipuolella.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 794, *Vammala.*

Hietanen & Rantatupa 1975: Lea Hietanen ja Heikki Rantatupa, *Maanviljelyä ja karjanhoitoa.* Maataloutta ja käsityötä teoksessa Rytkönen 1975.

Hietaniemi 1986: Tuija Hietaniemi, Väkivalta ja sen selitysmallit historiallis–kriminologisessa tutkimuksessa. *HArk 88.*

Hood 1996: Roger Hood, *The death penalty : a world-wide perspective.* Clarendon Press, Oxford.

Horgby: Björn Horgby, *Den disciplinerade arbetaren : brottslighet och social förändring i Norrköping 1850-1910.* Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Häkli 1997: Jouni Häkli, 'Borders in the Political Geography of Knowledge'. Teoksessa Landgren & Häyrynen 1997.

Häyrynen 1997: Maunu Häyrynen, 'The Adjustable Periphery: Borderlands in the Finnish Landscape Imaginery'. Teoksessa Landgren & Häyrynen 1997.

Imsen 1998: Steinar Imsen, 'Kunsten å konstruere. Noen kritiske merknader til Erling Sandmos avhandling Slagsbrodre. En studie av vold i to norske regioner i tiden fram mot eneveldet'. *HTN, bind 77 no 4/1998.*

Inger 1972: Göran Inger, *Svensk straffrättshistoria I.* Stockholm 1972.

Inger 1976: Göran Inger, *Institutet "insättande på bekännelse" i svensk processrättshistoria.* Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Serien I, Rättshistorisk bibliotek, Lund.

Inger 1980; 1983; 1986: Göran Inger, *Svensk rättshistoria.* Lund.

Inger 1994: Göran Inger, *Erkännandet i svensk processrättshistoria II 1614–1948.* Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Serien I, Rättshistorisk bibliotek. Femtionde bandet, Lund.

Jaakkola: Risto Jaakkola, 'Väkivaltarikosten kulttuurihistoriaa'. *HArk 88.*

Jansson 1998: Arne Jansson, *From Swords to Sorrow. Homicide and Suicide in Early Modern Stockholm.* Acta universitatis Stockholmiensis, Stockholm.

Jansson, T 1997: Torkel Jansson, 'Peoples and Borders - between and within States and Societies. Minorities in Balto-Scandinavia'. Teoksessa Landgren & Häyrynen 1997.

Jarrick & Söderberg 1994: Arne Jarrick ja Johan Söderberg (red.), *Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850.* Uppsala.

Jarrick & Söderberg 1994a: 'Inledning', teoksessa Jarrick & Söderberg 1994.

Johansson 1997: Kenneth Johansson, 'Kalmarkriget och våldsbrottsligheten'. Teoksessa Koskivirta 1997.

Johnson & Monkkonen 1996: Eric A Johnson, Eric H Monkkonen (eds.), *Violence in Town and Country since the Middle Ages.* Illinois.

Johnson 1996: Eric A Johnson, 'Introduction'. Teoksessa Johnson & Monkkonen 1996.

Jutikkala & Kaukiainen & Åström 1980: Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen ja Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Tammi, Helsinki.

Jutikkala 1932: Eino Jutikkala, *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana*. SHS, Helsinki.

Jutikkala 1934: Eino Jutikkala, 'Väestö ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin'. Teoksessa Suolahti, Voionmaa et al. 1934.

Jutikkala 1942: Eino Jutikkala, *Suomen talonpojan historia sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa*. WSOY, Porvoo.

Jutikkala 1945: Eino Jutikkala, *Die Bevölkerung Finnlands in den Jahren 1721–1749*. Annales Academiae Scientiarum Fennicae B LV, 4, Helsinki.

Jutikkala 1978: Eino Jutikkala, *Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria*. WSOY, Porvoo.

Jutikkala 1980: Eino Jutikkala, 'Maatalous'. Suurten sotien ja asutusekspansion kaudet. Teoksessa Jutikkala & Kaukiainen & Åström 1980.

Jutikkala 1988: Eino Jutikkala, *Kuolemalla on aina syynsä. Maailman väestöhistorian ääriviivoja*. WSOY, Porvoo.

Jutikkala 1997: Eino Jutikkala, *Tie perinteisestä modernin yhteisön kuolleisuuteen Pohjois-Savossa*. Snellman-instituutin B-sarja 40, Kuopio.

Jägerskiöld 1964: Stig Jägerskiöld, 'Hovrätten under den karolinska tiden och till 1734 års lag'. Teoksessa *Svea hovrätt. Studie till 350-årsminnet*. Stockholm.

Jägerskiöld 1984, Stig Jägerskiöld, 'Kring tillkomsten av 1734 års lag'. Teoksessa *Sveriges rikes lag. Gillad och antagen på riksdagen år 1734. Till 250-årsdagen av lagens tillkomst*. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, Lund.

Kaila 1931: E.E. Kaila: *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla. Talousmaantieteellis–historiallinen tutkimus.* Historiallisia tutkimuksia XIV, Helsinki.

Karjalainen 1925: A. Karjalainen, *Oulun kaupungin kauppa ja meriliike vuosina 1721–1765*. Historiallisia tutkimuksia IX, Helsinki.

Karonen 1995: Petri Karonen, 'Brottsligheten i Norden på 1500- och 1600-talen'. *HT (Sverige)1995/1*.

Karonen 1995a: Petri Karonen, 'Talonpojat oikeutta paossa. - Rikollisuudesta Keski-Suomessa 1700-luvun lopulla'. Teoksessa Roiko-Jokela & Pitkänen 1995.

Karonen 1996: Petri Karonen, 'Pohjolan vaarallisimmat asuinpaikat. Rikollisuus, pelko ja turvattomuus Suomen uuden ajan alun kaupungeissa (noin 1540–1660)'. Teoksessa Forsström 1996.

Karonen 1998: Petri Karonen, 'A Life for Life versus Christian Reconciliation. Violence and the process of civilization in the towns of the kingdom of Sweden during the years 1540–1700'. Teoksessa Lappalainen 1998.

Karonen 1998a: Petri Karonen, 'Rättskultur och rättsskydd i stormaktstidens Stockholm. - Arviointi teoksesta Hans Andersson "Androm till varnagel ... "' *HT (Sverige) 1998:3*.

Karonen 1999: Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. WSOY, Juva.

Karonen 1999a: Petri Karonen, 'In Search of Peace and Harmony? The State and Capital Crimes in Late Medieval and Early Modern Swedish Realm (ca. 1450 - 1700)'. Teoksessa Lappalainen & Hirvonen 1999.

Karonen 2000: Petri Karonen, '"Kunnes kuolema meidät erottaa". Yhteisö ja suunniteltu henkirikos Turussa vuonna 1643'. Teoksessa Matikainen 2000b.

Kaspersson 2000: Maria Kaspersson, *Dödligt våld i Stockholm på 1500-, 1700- och 1900-talen*. Kriminologiska institutionen, Stockholm.

Katajala 1992: 'Bondeoroligheterna i Finland, lokalsamhället och statens växande ekonomiska fordringar'. Teoksessa Winge 1992.

Katajala 1994: Kimmo Katajala, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. SHS Historiallisia tutkimuksia 185, Jyväskylä.

Katajala 1997: Kimmo Katajala (toim.), *Itä-Suomi ja Pietari. Kirjoituksia toimeentulosta suurkaupungin vaikutuspiirissä*. Myös toimittajan laatima samanniminen artikkeli. Studia Carelica humanistica 9, Kitee.

Kaukiainen 1980: Yrjö Kaukiainen, 'Miksi periferia kapinoi?' *HAik 1980*.

Kaukiainen 1998: Yrjö Kaukiainen, 'Kauppamiesten Karjala'. Teoksessa Nevalainen & Sihvo 1998.

Kauppinen 1997: Pekka Kauppinen, 'Väkeä Pietarin vetovoimassa – Kiteeltä Venäjälle'. Teoksessa Katajala 1997.

Kekkonen & Ylikangas 1982: Jukka Kekkonen ja Heikki Ylikangas, *Vapausrangaistuksen valtakausi : nykyisen seuraamusjärjestelmän historiallinen tausta*. Oikeuden yleistieteiden laitoksen julkaisuja, Helsinki.

Keltikangas-Järvinen 1978: Liisa Keltikangas-Järvinen, *Väkivalta ja itsetuho. Miten tuhokäyttäytyminen syntyy*. Otava, Keuruu.

Keltikangas-Järvinen 2000: Liisa Keltikangas-Järvinen, *Tunne itsesi suomalainen*. WSOY, Porvoo.

Kerkkonen 1932: Martti Kerkkonen, 'Maan omistusta ja käyttöoikeutta koskevia riitaisuuksia Uudenkaupungin ja Turun rauhoissa määrätyillä rajoilla Karjalassa ja Savossa'. *Hark 39:6*.

Kivivuori 1999: Janne Kivivuori, *Suomalainen henkirikos. Teonpiirteet ja olosuhteet vuosina 1988 ja 1996*. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 159, Helsinki.

Klami 1986: Hannu Tapani Klami, *Johdatus oikeusteoriaan. Finalistisen oikeusteorian perusongelmia*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.

Kleck 1993:Gary Kleck, 'The impact of gun control and gun ownership levels on violence rates'. *Journal of quantitative criminology 9, 3(1993)*.

Koch 1984: Klaus-Friedrich Koch, 'Liability and Social Structure'. Teoksessa Black 1984.

Kohlberg 1984: Lawrence Kohlberg, *The Psychology of Moral Development. Vol II, The Nature and Validity of Moral Stages*. Harper & Row Publishers, San Francisco.

Koskelainen 1996: Liisa Koskelainen, 'Vangit, vankilat ja rikollisuus'. Teoksessa Forsström 1996.

Koskelainen 1997: Liisa Koskelainen, 'Turun hovioikeuden tuomiokäytäntö 1700-luvulla'. Teoksessa Koskivirta 1997.

Koskivirta 1997: Anu Koskivirta (toim.), *Tie tulkintaan. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle 6. marraskuuta 1997*. WSOY, Juva.

Kuisma 1983: Markku Kuisma, *Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721 -1772). Tutkimus päätöksentekoprosessista*. FNF 129, Helsinki.

Kuisma 1984: Markku Kuisma, 'Den riksomfattande skogspolitiken, de regionala strävandena och böndernas intressen – några aspekter på det skogspolitiska beslutsfattandet (Finland 1738–ca 1770)'. Teoksessa *Skog och brännvin*.

Kuisma 1993: Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. SHS, Helsinki.

Kujala 2001: Antti Kujala, *Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa pohjan sodassa 1700*–1714. SKS, Historiallisia tutkimuksia 211, Hämeenlinna.

Kujala & Malinen 2001, Antti Kujala ja Ismo Malinen, 'Brottslighet mot liv i Finland i början av 1700-talet'. *HTF 4 / 2000.*

Küther 1976: Karsten Küther, *Räuber und Gauner in Deutschland. Die organisierte Bandenwesen im 18. u. frühen 19. Jahrhundert.* Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.

Laakso 1954: Kyllikki Laakso, 'Kenraalikuvernööri Gr. F. von Rosénin siviilihallinto'. *HArk.*

Lagerspetz 1998: Kirsti Lagerspetz, *Naisten aggressio.* Tammi, Helsinki.

Laine 1991: Matti Laine, *Johdatus kriminologiaan ja poikkeavuuden sosiologiaan.* Tietosanoma, Helsinki.

Laitinen & Aromaa 1993: Ahti Laitinen ja Kauko Aromaa, *Näkökulmia rikollisuuteen.* Hanki ja jää, Helsinki.

Landgren & Häyrynen 1997: Lars-Folke Landgren Maunu Häyrynen (eds.*): The Dividing Line. Borders and National Peripheries.* Renvall Institute Publications 9. University Printing House, Helsinki.

Lane 1997: Roger Lane, *Murder in America. A History.* Ohio State University Press, Chicago.

Langbein 1976: John H. Langbein: *Torture and the Law of Proof. Europe and England in the Ancien Régime.* Chicago and London.

Lappalainen 1998b: Mirkka Lappalainen (ed), *Five Centuries of Violence in Finland and the Baltic Area.* Publications of the History of Criminality Research Project, Helsinki.

Lappalainen & Hirvonen 1999: Mirkka Lappalainen, Pekka Hirvonen (eds.*): Crime and Control in Europe from the Past to the Present.* Publications of the History of Criminality Research Project, Helsinki.

Lappi-Seppälä 1982: Tapio Lappi-Seppälä, *Teilipyörästä terapiaan : piirteitä rangaistusjärjestelmän historiasta.* Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu no 9, Helsinki.

Larsson 1982: Lars-Olof Larsson, *Småländsk historia. Stormaktstiden.* Norstedt, Stockholm.

Lehti 2001: Martti Lehti, *Väkivallan hyökyaalto. 1900-luvun alkuvuosikymmenten henkirikollisuus Suomessa ja Luoteis-Virossa.* Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, 178, Helsinki.

Lemert 1967: Edwin M Lemert*, Human Deviance, Social Problems and Social Control.* New York.

Lenman & Parker 1980: Bruce Lenman, Geoffrey Parker*, The State, Community and the Criminal Law in Early Modern Europe.* Teoksessa Lenman & Parker 1980a.

Lenman & Parker 1980a: Bruce Lenman, Geoffrey Parker, *Crime and the Law. The Social History of Crime in Western Europe since 1500.* London.

Letto-Vanamo 1992: Pia Letto-Vanamo (toim.), *Suomen oikeushistorian pääpiirteitä.* Jyväskylä.

Liliequist 1999: Jonas Liliequist, 'Violence, Honour and Manliness in Early Modern Northern Sweden'. Teoksessa Lappalainen & Hirvonen 1999.

Lindstedt Cronberg 1997: Marie Lindstedt Cronberg, *Synd och skam : ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880.* Lunds universitet, historiska institutionen, Lund.

Lindström 1988: Dag Lindström, 'Våld, förtal och förlikningar i Stockholm'. Teoksessa Österberg & Lindström 1988.

Linebaugh 1975: Peter Linebaugh, *The Tyburn Riot Against the Surgeons.* Teoksessa Hay 1975.

Linebaugh 1992: Peter Linebaugh, *The London Hanged. Crime and Civil Society in the Eighteenth Century.* New York.

Loftin & Hill 1974: Colin Loftin & Robert H. Hill, 'Regional Subculture and Homicide: an Examination of the Gastil–Hackney –thesis'. *American sociological review 39, 1974.*

MacFarlane 1981: Alan MacFarlane, *The Justice and Mare's Ale. Law and Disorder in seventeenth-century England.* Blackwell, Oxford.

Mali 1959: Matti Mali (toim.), *Korkein oikeus 1809–1959. Tietoja hallituskonseljin ja senaatin oikeusosaston sekä korkeimman oikeuden historiasta, toiminnasta ja virkakunnasta.* Helsinki.

Mann 1986: Michael Mann, *Sources of Social Power. Vol. 1 A history of power from the beginning to A.D.* Cambridge.

Manninen 1917: Ilmari Manninen, *Liperin seurakunnan historia Ruotsin vallan aikana.* Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki

Matikainen 1995: Olli Matikainen, *Iskuin ja lyönnein. Väkivalta ja käräjät Käkisalmen läänissä 1618–1651.* Jyväskylän yliopisto, historian laitos, Suomen historian julkaisuja, Jyväskylä.

Matikainen 1996: ' "Miksi näkisimme vaivaa vanhan miehen veren takia?" Näkökulmia arkipäivän väkivaltaan 1600-luvun Karjalassa.' Teoksessa Forsström 1996.

Merton 1957: Robert K Merton, *Social Theory and Social Structure.* New York.

Matikainen 2000: Olli Matikainen, *Rikos historiassa. Johdanto.* Teoksessa Matikainen 2000b.

Matikainen 2000b: Olli Matikainen (toim.) *Rikos historiassa.* Jyväskylän historiallinen arkisto vol 5, Jyväskylä.

Metcalf 1990: Michael Metcalf, 'Det politiska spelet kring Högsta domstolens tillkomst'. Teoksessa Nygren 1990.

Miller 1993: William Ian Miller, *Humiliation and other essays on honor, social discomfort and violence.* New York.

Modéer: Kjell Å Modéer, *Historiska rättskällor. En introduktion till rättshistoria.* Stockholm.

Monkkonen 1992: Eric K Monkkonen (ed), *Crime and Justice in American History 9.* Part 2. S.l.

Morris & Blom-Cooper 1967: Terence Morris and Louis Blom-Cooper, *Homicide in England.* Teoksessa Wolfgang 1967.

Muchembled 1989: Robert Muchembled, *La violence au village : sociabilité et comportements populaires en Artois du XVe au XVIIe siècle.* Turnhout, Brepols.

Mustakallio 1994: Katariina Mustakallio, *Death and Disgrace. Capital Penalties with Post mortem Sanctions in Early Roman Historiography.* Annales Academiae Scientiarum Fennicae Dissertationes Humanarum Litterarum 72, Helsinki.

Myhrberg 1978: Pertti Myhrberg, *Rikos- ja prosessioikeuden kehitys Suomessa.* Oikeuden yleistieteiden laitoksen julkaisuja, Helsinki.

Mäntylä 1983: Ilkka Mäntylä, *Kuopion rytyjoulu vuonna 1760.* Snellman-instituutin julkaisuja I, Kustannuskiila, Kuopio.

Mäntylä 1985: Ilkka Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpoltto vapauden aikana.* SKS, Pieksämäki.

Mäntylä 1995: Ilkka Mäntylä, *Suomalaisen juoppouden kasvu. Kustavilaisen kauden alkoholipolitiikka.* SHS, Historiallisia tutkimuksia 192, Jyväskylä.

Mäntylä 2000: Ilkka Mäntylä, 'Brottsstatistik från slutet av 1700-talet – en bortglomd rättshistorisk källa'. *HTF 2 / 2000.*

Næss 1981: Hans Eyvind Næss, *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet : en retts- og sosialhistorisk undersøkelse.* Universitetsforlaget, Oslo.

Næss 1994: Hans Eyvind Næss, *Vold.* Teoksessa Sogner & Österberg (eds.) 1994.

Nenonen 1992: Marko Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin karjalan maaseudulla 1620–1700.* Historiallisia tutkimuksia, Jyväskylä.

Nevalainen & Sihvo 1998: Pekka Nevalainen ja Hannes Sihvo (toim.), *Karjala. Historia, kansa, kulttuuri.* Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 705, Pieksämäki.

Nousiainen 1993: Kevät Nousiainen, *Prosessin herruus. Länsimaisen oikeudenkäytön 'modernille' ominaisten piirteiden tarkastelua ja alueellista vertailua.* Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja No 191, Helsinki.

Nygren 1990: Rolf Nygren (red.), *Högsta domsmakten i Sverige under 200 år. Del 1. Föreläsningar vid ett internationellt symposium 16–18 maj med anledning av Högsta domstolens 200-årsjubileum.* Lund.

Odén 1991: Birgitta Odén, 'Relationer mellan generationerna'. *Teoksessa Rättsläget 1300–1900.*

Odén 1994: Birgitta Odén, 'Våld mot föräldrar i det gamla svenska samhället'. Teoksessa Ida Hydle (red) *Overgrep mot eldre 2 / 1994.*

Oja 1973: Aulis Oja, 'Turun hovioikeuden vuotta 1827 vanhempi arkisto'. Teoksessa Yrjö Blomstedt (toim.), *Turun hovioikeus 1623–1773.* Porvoo.

Olivecrona 1981: K. Olivecrona, *Om dödsstraffet.* Upsala.

Orrman 1990: Eljas Orrman, Brott och mentalitet i Sverige och Finland under medeltiden och 1500-talet. *HTF 4/1990.*

Pajuoja 1986: Jussi Pajuoja, 'Matti Haapoja eli yhren onnettoman nuorukaisen elämänvaiheet'. *HArk 88.*

Pajuoja 1992: Jussi Pajuoja, 'Varhaiset rikokset ja niiden rankaiseminen'. Teoksessa Letto-Vanamo 1992.

Paloposki 1954: Toivo. J. Paloposki, *Suomen talouden kehittäminen 1750–1760-lukujen valtiopäiväpolitiikassa.* Historiallisia tutkimuksia 98, Helsinki.

Phillpotts 1913: Bertha Phillpotts, *Kindred and Clan in the Middle Ages and after. A Study in the Sociology of the Teutonic Races.* Cambridge Archaeological and Ethnological Series, London.

Pihlajamäki 1991: Heikki Pihlajamäki (ed.), *Theatres of Power. Social Control and Criminality in Historical Perspective.* Publications of Matthias Calonius Society 1, Jyväskylä.

Pihlajamäki 1997: Heikki Pihlajamäki, *Evidence, Crime and the Legal Profession. The Emergence of Free Evaluation of Evidence in the Finnish Nineteenth-Century Criminal Procedure.* Skrifter utgivna av Instituet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Serie I, Rättshistorisk bibliotek, Lund.

Pitkänen 1976: Kari Pitkänen, *Ongelmia olemattomuudesta – väestöä ja väestönmuutoksia kuvaavien lähteiden luotettavuudesta ja käyttökelpoisuudesta lähinnä Kiteen ja Rääkkylän seurakuntien aineiston perusteella v. 1722-1877,* HYHL.

Pollock & Maitland 1898, Frederick Pollock, Frederic William Maitland, *The history of English law before the time of Edward I, Vol. 1.* Cambridge University Press, Cambridge

Pulma 1985: Panu Pulma, *Fattigvården i frihetstidens Finland. En undersökning mellan centralmakt och lokalsamhälle.* Historiallisia tutkimuksia 129, Helsinki.

Pylkkänen 1990: Anu Pylkkänen, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710.* Jyväskylä.

Rakkolainen 1996: Mari Rakkolainen, 'Agraariajan rikollisuus ja rikollisuuden selitysmallit Euroopassa'. Teoksessa Forsström 1996.

Rautelin 1996: 'Kona som av olovlig beblandelse varder havande. Regionala variationer i förekomsten av barnamord i Finland på 1790-talet'. Teoksessa Forsström 1996.

Rautelin 1997: Mona Rautelin, 'Brott mot liv i Finland på 1790-talet'. *HTF 2/ 1997.*

Reinholdsson 1998: Peter Reinholdsson, *Uppror eller resningar? : samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige.* Uppsala.

Renvall 1949: Pentti Renvall, *Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa.* Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja B:33, Turku.

Renvall 1949a: Pentti Renvall, *Varsinais-Suomen historia, osa 5, 1.* Varsinais-Suomen historia 1500-luvulla, Valtiolliset vaiheet ja hallinnollis-oikeudellinen kehitys. Varsinais-Suomen historiantutkimusyhdistys, Turku.

Robb 1997: Robb, 'Domestic Poisonings in Victorian England'. *Journal of Family History. April 1997.*

Roiko-Jokela & Pitkäne 1995, Heikki Roiko-Jokela ja Timo Pitkänen (toim.) , *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina.* Jyväskylän historiallinen arkisto. Jyväskylän yliopiston historian laitos, Jyväskylän maakunta-arkisto, Jyväskylän historiallinen yhdistys, Jyväskylä.

Rosenfeld & Messner 1991: Richard Rosenfeld, Steven F. Messner, The Social Sources of Homicide in Different Types of Societies. *Sociological Forum 1991, vol 6, number 1.*

Rousseaux 1997: Xavier Rousseaux, 'Crime, justice and society in medieval and modern times: 30 years of crime and criminal justice'. *Crime, Histoire & Societes / Crime, History & Societies vol 1, 1997.*

Rusche & Kirchheimer 1939: G Rusche, O. Kirchheimer, *Punishment and Social Structure*, New York 1968, alkuteos 1939.

Rytkönen 1975: Antti Rytkönen (toim.), *Kuopion pitäjän kirja.* Kuopion kaupunki, Kuopio.

Rättsläget 1300–1900. Maktpolitik och husfrid. Studier i internationell och svensk historia tillägnade Göran Rystad. Lund.

Sahlins 1991: Peter Sahlins, 'The Nation and the Village. State Building and Communal Struggles in the Catalan Borderland during the Eighteenth and Nineteenth Centuries'. *Journal of Modern History 60.*

Saloheimo 1976: Veijo Saloheimo, *Pohjois-Karjalan historia II.* Joensuun korkeakoulun julkaisuja, Joensuu.

Saloheimo 1980: Veijo Saloheimo, *Pohjois-Karjalan historia III.* Joensuun korkeakoulun julkaisuja, Joensuu.

Sandmo 1992: Erling Sandmo, *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettssaker i Rendalen, 1763–1797.* Oslo.

Sandmo 1999: Erling Sandmo, 'Kunsten å diskutere. Svar til Steinar Imsen'. 96-110. *HTN, bind 78, no 1/1999.*

Sandnes 1990: Jorn Sandnes, *Kniven ølet och æren. Kriminalitet och samfunn i Norge op 1500- och 1600-tallet.* Oslo.

Schmidt 1951: Eberhard Schmidt, *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege.* Göttingen.

Seth 1984: Ivar Seth, *Överheten och svärdet : dödsstraffdebatten i Sverige 1809-1974.* Rättshistoriskt bibliotek, Lund.

Sharpe 1980: J.A. Sharpe, 'Enforcing the Law in the Seventeenth-century English Village'. Teoksessa Lenman & Parker 1980a.

Sharpe 1981: J. A. Sharpe, 'Domestic Homicide in Early Modern England'. *Historical Journal 24, I.*

Sharpe 1984: *Crime in Early Modern England 1550–1750.* Singapore.

Sharpe 1985: J.A. Sharpe, 'The History of Violence in England: Some Observations'. *Past & Present 108.*

Sharpe 1990: J.A. Sharpe, *Judicial Punishment in England.* Faber & Faber, London.

Sharpe 1996: J.A. Sharpe, 'Crime in England: Long-Term Trends and the Problem of Modernization'. Teoksessa Johnson & Monkkonen 1996.

Sirén 1996: Kirsi Sirén, 'Korkean rikollisuuden alueet Suomessa 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa'. Teoksessa Forsström 1996.

Sirén 1999: Kirsi Sirén, *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla.* SHS, Bibliotheca Historica 38, Helsinki.

Skog och brännvin. Studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet. Universitetsforlaget, Lagerblads tryckeri, Sweden 1984.

Sogner & Österberg 1994: Sölvi Sogner & EvaÖsterberg (red.), *Rapport II. Normer og social kontroll i Norden ca. 1550–1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet.* Oslo.

Soininen 1954: Arvo M. Soininen, *Rantasalmen historia.* Rantasalmen kunta ja seurakunta, Pieksämäki.

Soininen 1974: Arvo M. Soininen, *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle.* Historiallisia tutkimuksia 96, Helsinki.

Soininen 1980: Arvo M. Soininen, 'Maatalous'. Teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen ja Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi.* Helsinki.

Sopanen 1975: Paavo Sopanen, 'Maalaiskunnan alueesta, rajojen muutoksista ja asutuksesta'. Elinympäristö ja pitäjän asuttaminen teoksessa Rytkönen (toim.) 1975.

Spierenburg 1984: Pieter Spierenburg, *The Spectacle of Suffering. Executions and the evolution of repression: from a preindustrial metropolis to the European experience.* Cambridge University Press, Cambridge.

Spierenburg 1994: Pieter Spierenburg, 'Faces of Violence: Homicide Trends and Cultural Meanings: Amsterdam 1731–1816'. *Journal of Social History,* Summer 1994.

Spierenburg 1996: Pieter Spierenburg, *Long-Term Trends in Homicide: Theoretical Reflections and Dutch Evidence, Fifteenth to Twentieth Centuries.* Teoksessa Johnson & Monkkonen 1996.

Spierenburg 1999: Pieter Spierenburg, 'Sailors and Violence in Amsterdam, 17th - 18th Centuries'. Teoksessa Lappalainen & Hirvonen 1999.

Stone 1983: 'Interpersonal Violence in English Society 1300–1980'. *Past & Present 101 (1983).*

Stone 1985: Lawrence Stone, 'A Rejoinder'. *Past & Present 108.*

Sundin 1992: Jan Sundin, *För Gud, staten och folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840.* Rättshistoriskt bibliotek, Lund.

Suolahti 1925: Gunnar Suolahti, *Elämää Suomessa 1700-luvulla.* Porvoo.

Suolahti, Voionmaa et al. 1934: Gunnar Suolahti, Väinö Voionmaa, Esko Aaltonen, Pentti Renvall, Lauri Kuusanmäki, Heikki Waris ja Eino Jutikkala, *Suomen kulttuurihistoria II. Sääty-yhteiskunnan aika.* Gummerus, Jyväskylä.

Sykes & Matza 1957: Gresham Sykes, David Matza, 'Techniques of Neutralization. A Theory of Deliquency'. *American Sociological Review 22 / 1957.*

Söderberg 1990: Johan Söderberg, 'En fråga om civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätten 1540–1669'. *HT (Sverige) 1990:2.*

Söderberg 1992: Johan Söderberg, 'Rättsväsendets utbyggnad i Sverige. Lokala konsekvenser och reaktioner 1550–1750'. Teoksessa Winge 1992.

Söderberg 1993: Johan Söderberg, *Civilisering, marknad och våld i Sverige. En regional analys. Acta Universitatis Stockholmiensis.* Stockholm Studies in Economic History 18, Edsbruk.

Sörlin 1993: Per Sörlin, *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635–1754.* Acta Universitatis Umensis 114, Umeå.

Taussi Sjöberg 1990: Marja Taussi Sjöberg, 'Staten och tinget under 1600-talet'. *HT (Sverige) 1990:2.*

Taussi Sjöberg 1991: Marja Taussi Sjöberg, 'Civil and Criminal Cases in Seventeenth Century Judicial Proceedings in Sweden'. Teoksessa Pihlajamäki 1991.

Taussi Sjöberg 1996: Marja Taussi Sjöberg, *Rätten och kvinnorna : från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talet.* Atlantis, Stockholm.

Taylor & Walton & Young 1973, Ian Taylor, Paul Walton, Jock Young, *The new criminology : for a social theory of deviance.* International library of sociology, London.

Teerijoki 1993: Ilkka Teerijoki, *Nälkävuosien turva? Pitäjänmakasiinit Suomessa 1700-luvulla.* SHS, Historiallisia tutkimuksia 175, Tampere.

Thompson 1975: E.P: Thompson, 'Whigs and Hunters. The Origins of Black Act'. Teoksessa Hay et al 1975.

Thunander 1993: Rudolf Thunander, *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699.* Skrifter utgivna av institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Rättshistoriskt bibliotek, Lund.

Tilly 1990: Charles Tilly, *Coercion, Capital and European States AD 990–1990.* Cambridge, Massachusetts.

Tönnies 1963: Ferdinand Tönnies, *Community and Society.* New York.

Törnudd 1969: Patrik Törnudd, 'Syytutkimus - kriminologian umpikuja'. *Sosiologia 3 / 1969.*

Utriainen 1985: Terttu Utriainen, *Rikosoikeudellisen vastuun alkujuurilla. Rikosoikeudellisen vastuun kehitysvaiheista primitiivisistä yhteisöistä 1700-luvun luonnonoikeudelliseen koulukuntaan.* Lakimiesliiton kustannus Oy, Helsinki.

Vampilova 1997: Ludmila Vampilova, 'The Northern Ladoga Region and Karelian Isthmus as a Route of Migration for Nations'. Teoksessa Landgren & Häyrynen 1997.

Verkko 1949: *Lähimmäisen ja oma henki.* Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B: 33, Helsinki.

Verkko 1967: Veli Verkko, 'Static and Dynamic "Laws" of Sex and Homicide'. Teoksessa Wolfgang 1967.

Viitala 1997: Heikki Mikko Viitala, 'Alkusanat'. Teoksessa Jutikkala 1997.

Virrankoski 1966: Pentti Virrankoski, 'Etelä-Pohjanmaan puukkojunkkarikauden esiintymisen syyt'. *Alkoholipolitiikka 1966.*

Virrankoski 1970: Pentti Virrankoski, 'Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa'. *Turun Historiallinen Arkisto XXIII,* Turku.

Virrankoski 1975: Pentti Virrankoski, *Suomen taloushistoria kaskitaloudesta atomiaikaan.* Keuruu.

Voionmaa 1969 (1915): Väinö Voionmaa, *Suomen karjalaisen heimon historia.* Porvoo.

Vold & Snipes Bernard 1998: Thomas J. Vold, George B. Snipes, Jeffrey B.Bernard, *Theoretical Criminology.* Oxford University Press, New York.

Waris 1999: Elina Waris, *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850.* SHS, Bibliotheca historica 48, Helsinki.

Weber 1956: Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft, I.* Tübingen.

Weisser 1979: Michael R. Weisser, *Crime and Punishment in Early Modern Europe.* Bristol.

Winberg 1985, Christer Winberg, *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier.* Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin. Rättshistorisk bibliotek, Lund.

Winge 1992: Harald Winge, *Lokalsamfunn och ovrighet i Norden ca 1550 - 1750.* Universitetsforlaget, Oslo.

Winslow 1975: Cal Winslow, 'Sussex Smugglers'. Teoksessa Hay et al 1975.

Wirilander 1946: Kaarlo Wirilander, 'Itä-Suomen avioalueet 1700-luvulla'. *Suomen sukututkimusseuran vuosikirja XXX.*

Wirilander 1964: Kaarlo Wirilander, ´Savon väestöoloja 1721–1870'. *Hark 59.*

Wirilander 1989 (1960): Kaarlo Wirilander, *Savo kaskisavujen aikakautena 1721–1809.* Savon säätiö, Kuopio.

Wolfgang 1967: Marvin Wolfgang (ed.), *Studies in Homicide.* Harper & Row Publishers, New York, Evanston and London.

Wolfgang 1967b: Marvin Wolfgang, 'Criminal Homicide and the Subculture of Violence'. Teoksessa Wolfgang 1967.

Wolfgang & Ferracuti 1967: Marvin Wolfgang, Franco Ferracuti,' Subculture of Violence - A Socio-Psychological Theory'. Teoksessa Wolfgang 1967.

Ylikangas 1967: Heikki Ylikangas, *Suomalaisen Sven Leijonmarckin osuus vuoden 1734 lain naimiskaaren laadinnassa : kaaren tärkeimpien säännöstöjen muokkautuminen, 1689–1694.* SHS, Historiallisia tutkimuksia, Helsinki.

Ylikangas 1971: Heikki Ylikangas, 'Väkivaltarikosten motivaatiopohja 1500-luvulla Suomessa'. *Hark 65.*

Ylikangas 1973: Heikki Ylikangas, *Väkivallanaallon synty. Puukkojunkkarikauden alku Etelä-Pohjanmaalla.* Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 3/1973, Helsinki.

Ylikangas 1976: Heikki Ylikangas, *Puukkojunkkareitten esiinmarssi. Väkivaltarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790-1825.* Otava, Keuruu.

Ylikangas 1976a: Heikki Ylikangas, 'Major Fluctuations in Crimes of Violence in Finland. A Historical Analysis' *Scandinavian Journal of History 1976.*

Ylikangas 1976b: Heikki Ylikangas, 'Henkirikos keskiajan lopun ja uuden ajan alun Suomessa'. *Oikeustiede VIII/1976.*

Ylikangas 1982: *Olaus Petrin tuomarinohjeet.* Markkinointi-instituutti, Helsinki.

Ylikangas 1983: *Miksi oikeus muuttuu. Laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana.* WSOY, Porvoo.

Ylikangas 1984: Heikki Ylikangas, *Murtuva säätyvalta.* WSOY, Porvoo.

Ylikangas 1985: Heikki Ylikangas, *Knivjunkarna. Våldskriminaliteten i Österbotten.* WSOY, Borgå.

Ylikangas 1988: Heikki Ylikangas, *Valta ja väkivalta keski- ja uudenajan taitteen Suomessa.* WSOY, Juva.

Ylikangas 1990: Heikki Ylikangas, *Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi.* WSOY, Porvoo.

Ylikangas 1991: Heikki Ylikangas, 'Kommentar till Eva Österberg'. *HTN 1/1991.*

Ylikangas 1993: Heikki Ylikangas, *Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla.* WSOY, Juva.

Ylikangas 1994: Heikki Ylikangas, 'Ätten och våldet. Våldsbrottsligheten i Norden vid övergången till nya tiden'. *HTF1/1994.*

Ylikangas 1996: Heikki Ylikangas, *Nuijasota.* Kolmas ajanmukaistettu painos. Otava, Keuruu.

Ylikangas 1998: 'What happened to violence? An analysis of the development of violence from mediaeval times to the early modern era based on Finnish source material'. Teoksessa Lappalainen 1998b (Julkaistu myös Ohio State University Pressin sarjassa vuonna 2000).

Ylikangas 1999: *Väkivallasta sanan valtaan. Suomalaista menneisyyttä keskiajalta nykypäiviin.* WSOY, Juva.

Ylikangas 1998a: *The Knife Fighters : Violent Crime in Southern Ostrobothnia 1790-1825.* The Finnish Academy of Science and Letters, Humaniora 293, Helsinki.

Ylikangas 2000: Heikki Ylikangas, *Aikansa rikos historiallisen kehityksen valaisijana.* WSOY, Juva.

Zehr 1976: Howard Zehr, *Crime and the Development of Modern Society.* Croom Helm, London.

Zemon Davis 1987: Natalie Zemon Davis*, Fiction in the archives pardon tales and their tellers in sixteenth-century France.* Stanford University Press, Stanford, CA:

Ågren 1988: Maria Ågren, 'Att lösa ekonomiska tvister – domstolarnas främsta sysselsättning på 1700-talet?' *HT (Sverige) 4 / 1988.*

Ågren, H 1998: Henrik Ågren, *Tidigmodern tid. Den sociala tidens roll i fyra lokalsamhällen 1650– 1730.* Studia historica Upsaliensia 185, Stockholm.

Åström 1980: Sven-Erik Åström, 'Itä-Suomen uusi vientitavara. Artikkeli Raimo Rannan artikkelissa Ulkomaan- ja kotimaankauppa'. Teoksessa Jutikkala & Kaukiainen & Åström 1980.

Österberg & Lindström 1988: Eva Österberg, Dag Lindström, *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns.* Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala.

Österberg & Sogner 2000. Eva Österberg and Sölvi Sogner (eds.), *People meet the law - control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-reformation and pre-industrial period.* Universitetsforlaget, Oslo.

Österberg 1982: Eva Österberg, '"Den gamla goda tiden". Bilder och motbilder i ett modernt forskningsläge om det äldre agrarsamhället' *Scandia 1982:1.*

Österberg 1983: Eva Österberg, 'Våld och våldsmentalitet bland bönder : jämförande perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige'. *Scandia 1983 (49).*

Österberg 1987: Eva Österberg, 'Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550-1850 : participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen : ett angeläget forskningsområde. *HT(Sverige) 1987:3.*

Österberg 1989: Eva Österberg, 'Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige : konflikt - kompromiss - politisk kultur'. *Scandia 1989 (55).*

Österberg 1991a: Eva Österberg, 'Violence among Peasants. Comparative Perspectives on Sixteenth- and Seventeenth-century Sweden'.Teoksessa Österberg, Eva, *Mentalities and Other Realities. Essays in Medieval and Early Modern Scandinavian History.* Lund.

Österberg 1991b: Eva Österberg, 'Social Arena or Theatre of Power? The Courts, Crime and the Early Modern State in Sweden'. Teoksessa Pihlajamäki 1991.

Österberg 1991c: Eva Österberg, 'Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Tendenser och tolkningar'. *Scandia 1991:1.*

Österberg 1991d, Eva Österberg, 'Brott och kontroll i Sverige från medeltid till stormaktstid. Goctycke och grymhet – eller sunt förnuft och statskontroll?' *HT (Sverige) 1991:2.*

Österberg 1993: Eva Österberg, 'Brott och rättspraxis i det förindustriella samhället. Tendenser och tolkningar i skandinavisk forskning'. *HT (Sverige) 1993:2.*

Österberg 1994a: Eva Österberg, 'Normbrott och rättspraxis i Norden under förindustriell tid. Problem och positioner'. Teoksessa Sogner & Österberg 1994.

Österberg 1996: Eva Österberg, 'Criminality, Social Control and the Early Modern State: Evidence and Interpretations in Scandinavian Historiography'. Teoksessa Johnson & Monkkonen 1996.

LYHENTEET

FNF Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk
HAik Historiallinen aikakauskirja
HArk Historiallinen arkisto
HDP Högsta domstolens protokoll
HT (Sverige) Historisk tidskrift, Sverige
HTF Historisk tidskrift för Finland
HTN Historisk tidsskrift, Norge
HYHL Helsingin yliopisto, historian laitos
JKK Jyväskylän korkeakoulu
JKÄA Justitiekanslernsämbetets arkiv
JRR Justitierevisionens registratur
JRU Justitierevisionens utslagshandlingar
KA Kansallisarkisto
KM Kuninkaallinen majesteetti
KymLKa Kymenkartanon ja Savon läänin lääninkanslia
KrLL Kristofers landslag
MMA Mikkelin maakunta-arkisto
MB 1734 års lag, Missgärnings balken
Moos. Pyhä Raamattu, Vanha Testamentti, Mooseksen kirjat
RA Riksarkivet i Stockholm
RB 1734 års lag, Rättegångs balken
SHS Suomen historiallinen seura
SKS Suomalaisen kirjallisuuden seura
Str.B 1734 års lag, Straff balken
Uts.B 1734 års lag, Utsöknings balk
VHO Vaasan hovioikeus
VHOA Vaasan hovioikeuden arkisto
VMA Vaasan maakunta-arkisto
mt. mainittu toisaalla
s.a. ei painovuotta
s.l. ei painopaikkaa
ss. seuraavat sivut
sf. seuraavat foliot
sk syyskäräjät
tk talvikäräjät

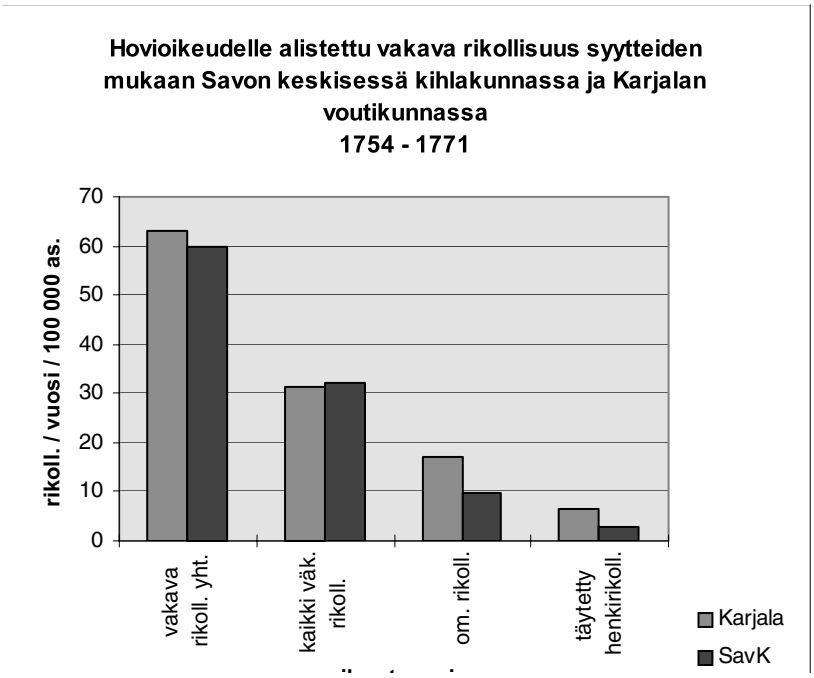
LIITE I

Vakavan rikollisuuden määrä Pohjois-Savossa ja Karjalassa

Lievien väkivaltarikosten ja etenkään asianomistajajuttujen rekisteröidyt lukumäärät kontrollilaitoksissa eivät välttämättä seuraile vakavien väkivaltarikosten, kuten henkirikosten määrää. Paikallista yhteyttä ei ole aina edes henkirikosten ja muiden törkeiden väkivaltarikosten määrän välillä: Uhrin halu vetää asia oikeuteen saattoi vaihdella mm. rikosmotivaation, harkinnan tai konfliktimuotojen erojen vuoksi. Teko ei välttämättä tullut lainkaan syyttäjäviranomaisten tietoon. Se saatettiin myös sopia kahdenkeskisesti oikeuslaitoksen ulkopuolella.[1]

Mainitunlaisia havaintoja vahvistaa myös savo-karjalainen rikoskuva: henkirikokset seurasivat tutkimusalueella aivan toisenlaista määrällistä logiikkaa kuin muut vakavat väkivaltarikokset. Siitä huolimatta, että karjalaiset tekivät huomattavasti enemmän henkirikoksia kuin pohjoissavolaiset, Pohjois-Savosta alistettiin Turun hovioikeudelle vakavia väkivaltarikoksia vuosina 1754–1771 väestömäärään suhteutettuna saman verran kuin Karjalassa. Karjalasta ja Pohjois-Savosta alistettiin hovioikeuteen ylipäätään kaikentyyppisiä vakavia rikosjuttuja väkilukuun nähden miltei tasapäin.[2] **Savon pohjoisimmista pitäjistä ja Karjalasta vakavaa rikollisuutta ja etenkin surmatekoja lievempää väkivaltarikollisuutta alistettiin hovioikeuteen huomattavasti enemmän kuin Kuopion–Leppävirran–Rantasalmen linjan eteläpuolella. Tämä on yllättävää, sillä Savon maakunnan eteläisimmissä pitäjissä henkirikoksia tehtiin huomattavan paljon.**[3]

1. Vrt. empiiriset tiedot esim. Sundin 1992, s. 229–252. Väkivaltarikosten rekisteröinnistä käydystä keskustelusta ks. myös Kaspersson 2000, s. 7–8. Ks. aihepiiristä myös Aalto 1996, s. 45–47
2. Tässä suhteessa ero ei ole tilastollisesti mitenkään merkittävä, koska väkilukutiedot eivät ole tarkat. Tilastoista on puhdistettu seuraaville vuosille jatkuneet jutut niin, että kukin tapaus on kirjattu vain kerran. Tilastot perustuvat prosessimääriin pääsyytteiden pohjalta. Syytettyjen määrä oli huomattavasti juttumääriä suurempi, samoin vakavien rikosten määrä, sillä samassa yhteydessä käsitellyistä syytteistä on huomioitu ainoastaan vakavin rikosmuoto.
3. Koskivirta 1996, s. 101–105.

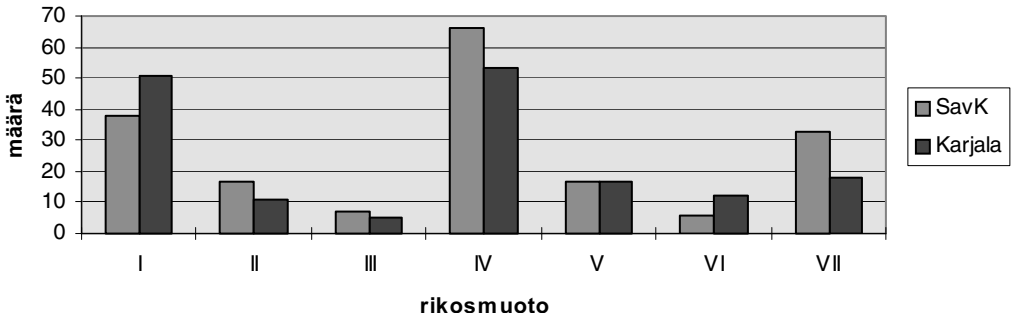

Savon keskinen kihlakunta, n=337 oikeusjuttua, Karjala, n=327 oikeusjuttua

Lähde: MMA: KymLKa, Rikoskertomukset, E 1–E2; KA: Seurakuntien väkilukutaulukot, v. 1754 ja v. 1772, sarja VÄ.

Hovioikeudelle alistetut syytteet muista vakavista väkivaltarikoksista, kuten vanhempien ahdistelusta, murhapoltosta ja lapsenmurhasta, olivat vuosina 1754–71 silti pohjoisessa Savossa (Pieksämäkeä lukuunottamatta) hivenen Karjalaa yleisempiä. Tämä henkirikoksiin nähden paradoksaalinen tilanne vihjaa siihen, että erilaisten väkivaltarikosten ilmiantokynnys oli Karjalassa korkeampi kuin Pohjois-Savossa.

Hovioikeudelle alistettujen vakavien väkivaltarikosten määrä rikostyypeittäin 1754 - 1771 Savon keskisessä kihlakunnassa (n=184) ja Karjalassa (n=167)

Lähde: MMA: KymLKa, Rikoskertomukset, E 1–2.

Tapausmäärät ovat kuvaajassa absoluuttisina lukuina. Ne nimittäin vastaavat tässä tapauksessa suhteellisesti suoraan väkilukuun suhteutettuja rikosmääriä, sillä kokonaisväkivaltarikollisuus oli Pohjois-Savossa ja Karjalassa samalla tasolla (ks. edellä).

I: murha, tappo, kuolemantuottamus, onnettomuustappo *(dråp af wåda)*
II: lapsenmurha, -kätkeminen
III: murhapoltto (ei henkilövahinkoja)
IV: vanhempien pahoinpitely ja solvaaminen
V: rauhanrikokset
VI: väkisinmakaaminen
VII: muu pahoinpitely

Pohjoissavolaiset nostivat syytteitä mm. onnettomuustapoista, kuolemantuottamuksista ja törkeistä pahoinpitelyistä useammin kuin karjalaiset. Myös lapsenmurhia ilmiannettiin oikeuteen Pohjois-Savossa useammin kuin Karjalassa. Vain perinteiset henkirikokset (murhat ja tapot) sekä raiskaukset johtivat oikeuskäsittelyyn useammin Karjalassa kuin Pohjois-Savossa.

Pohjois-Savoa ja Karjalaa raskauttivat 1760-luvulla useat pahat katovuodet, joiden aikana etenkin moni savolainen joutui jättämään asuinsijansa ja lähtemään kerjuulle.[4] Liikaväestön kasvu toi joskus mukanaan ylemmyydentuntoista välinpitämättömyyttä kerjäläisiä kohtaan. Katoaikoina, jolloin liikaväestön ja kerjäläisten määrän kasvu kävi hallitsemattomaksi, talolliset kohtelivat kerjäläisiä ja loisia tavanomaista kylmemmin. Kuolemaan johtanutta heitteillejättöä ei sanktioitu erityisen voimakkaasti.[5]

Kuopion käräjillä ajettiin vuonna 1769 kolmea erillistä syytettä kerjäläisten kuolemantuottamuksesta. Kevätkäräjillä istuivat ensin Susiniemen kylän kolme torpparia, neljä talonpoikaa ja yksi sotilas syytettyjen penkillä vaikeasti sairaan kerjäläispojan hoidon laiminlyömisestä. Talollinen

4. Wirilander 1989, s. 660 ss; Saloheimo 1980, s. 364. Pahimmillaan kadosta johtunut kuolleisuustilanne oli 1764. Karjalassa katovuosia olivat 1761, -62, 64 ja -66. Pulma 1985, s. 207.
5. Ks. esim. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1760, Di 3, no 53.

Olavi Miettinen oli pannut toisen kerjäläisen Leppävirralta kyyditsemään pojan ilman asiallista vaatetusta vieruskylään talollisen Matti Pitkäsen luokse. Poika kylmettyi matkalla niin pahoin, että kuoli kolmen päivän päästä. Ruumiin vastaanottanut Pitkänen puolestaan kuljetutti kalmon haudattavaksi peittelemättä ja arkutta. Miettinen tuomittiin käräjillä 50 hopeataalerin sakkoon. Muille osallisille määrättiin MB XXVIII:4 §:n perusteella 20 hopeataalerin sakko. Kaikki sakotetut olivat tyytymättömiä alioikeuden päätökseen. Hovioikeus lievensi Miettisen tuomiota MB XXVIII luvun perusteella vahinkotapon sakoksi ja puolitti muidenkin osallisten maksettavat. Niiraselle määrättiin lisäksi peittelemättömän ruumiin kuljetuksesta 10 hopeataalerin ylimääräinen sakko.[6] Kuopion Riistavedellä toistui aivan samanlainen tapaus: kuutta talollista syytettiin kerjäläispojan kuolemasta. Hovioikeus tuomitsi pääsyytetylle MB XXIX luvun perusteella vahinkotapon sakon, joka lankesi yksinomaan uhrin omaisille. Kumpikaan tapauksista ei tiukasti ottaen täyttänyt vahinkotapon (onnettomuustapon) tunnusmerkkejä, sillä syytettyjen tuottamus ylitti uhrin oman tuottamuksen. Hovioikeus kohtuullisti rangaistuksia luultavasti katovuosien kehnojen ravitsemusolosuhteiden takia.[7]

Kuopion syyskäräjillä vuonna 1769 istui jälleen kolme talollista ja yksi talollisvaimo pääsyytettyinä kuolemansairaan kerjäläisen kyydityksestä. Oikeuden mukaan emäntä Kirsti Savolatar ja talollistoverit olivat sysineet ja kyydinneet almuja keränneen vaikeasti sairaan kerjäläisen ja kirkonköyhän, niuvanniemeläisen Liisa Ovaskattaren, tilalta tilalle, kunnes nainen menehtyi. Oikeus totesi talollisvaimo Kirstin sekä kolmen talollisen ”laiminlyöneen kristillisen velvollisuutensa”, koska nämä olivat evänneet Liisalta oikeuden jäädä talojensa nurkkaan potemaan tautia. Neljälle pääsyytetylle määrättiin jälleen 10 hopeataalerin sakko. Talollinen Erkki Vainikaiselle rapsahtivat lisäksi oikeuden solvaamisesta 10 hopeataalerin sakot RB XIV:7 §:n perusteella. Käräjähäiriö viittaa siihen, etteivät tuomitut kokeneet kerjäläisten kovasydämisestä käsittelystä saamiaan sakkoja oikeudenmukaisiksi.[8]

Vakava omaisuusrikollisuus oli vuosina 1754–1771 Karjalassa aivan omaa luokkaansa muuhun Itä-Suomeen verrattuna (16,9 vakavaa omaisuusrikosta / vuosi ja 100 000 as.).[9] Omaisuuteen kohdistuneet vakavat rikokset koostuivat Karjalassa melkein yksinomaisesti murtovarkauksista ja viholliselta kätketyn omaisuuden anastamisesta piilopaikoistaan.[10] Näihin törkeisiin anastuksiin oli yleensä sotkeutunut lukuisasti syytettyjä; joissain tapauksissa voidaan puhua murtovarasliigoista, joita kansoitti koko karjalaisrahvaan sosiaalinen kirjo.

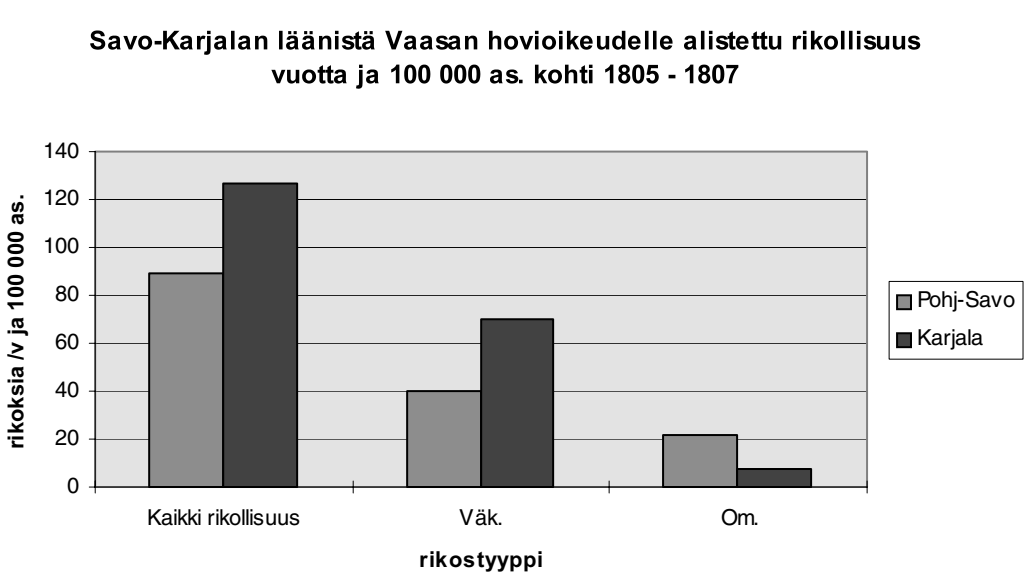
★★★

6. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1769, Di7, no 62. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1769, D31a1, no 57.1.
7. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1769, Di7, no 63. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1769, D31a1, no 51.1.
8. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1769, Di7, no 85; v. 1770, Di8, no 16.
9. Vrt. Koskivirta 1996, s. 101.
10. 83 kaikkiaan 88 hovioikeudelle alistetussa omaisuusrikoksesta oli varkausrikoksia, kun Savon keskisessä kihlakunnassa 55 omaisuusrikoksesta 43 oli erilaisia varkauksia.

Ruotsin vallan ajan viimeisiin vuosiin mennessä Savo-Karjalan läänin rikollisuustilanne mullistui monelta osin.[11] Hovioikeudelle alistettujen juttujen väkilukuun suhteutettu määrä[12] oli paisunut huikeasti muutamassa vuosikymmenessä.[13] Karjalan alueella varkausrikollisuus väheni siitä huolimatta alle puoleen entisestä tasostaan.[14] Henkilökohtaisen irtaimen omaisuuden suoja oli ilmeisesti myös todellisuudessa vahvistunut. Sen sijaan kiinteän omaisuuden (kaskimetsän) suoja säilyi edelleen heikkona niillä alueilla, joilla isojakoa ei ollut toimeenpantu.

Pohjois-Savossa taas omaisuusrikollisuus oli puolessa vuosisadassa enemmän kuin kaksinkertaistunut.[15] Tämä oli todennäköisesti seurausta tilattoman väen voimakkaasta lisääntymisestä. Vakavien varkauksien ja henkirikollisuuden kehityslinjojen yhdensuuntaisuus antaa olettaa, että omaisuuden suojalla ja surmarikosten määrällä saattaa olla keskinäisiä kytköksiä.[16] Varkaudet lisääntyivät yleensä myös katovuosina.[17]

Liitekaavio 3.

n=399

om. = omaisuusrikollisuus

väk = väkivaltarikollisuus

Lähde: VMA: VHOA, Designaatioluettelot v. 1805-1807, Di., KA: Seurakuntien väkilukutaulukot, v. 1805, VÄ.

11. Tiedot perustuvat: VMA: VHOA, Alistettujen asiain designaatioluettelot vv. 1805–07, Kymenkartanon ja Savon lääni, Di 41, Di 43, Di 45.
12. Karjalassa 127, Pohjois-Savossa 89 juttua / vuosi ja 100 000 asukasta
13. Tapausmäärän kasvu ei johdu siitä, että eri rikoksia olisi alettu kasvavassa määrin käsitellä omissa oikeudenkäynneissään.
14. 7,4 juttua/vuosi ja 100 000 as
15. 21,6 vakavaa omaisuusrikosjuttua/vuosi ja 100 000 as.
16. Omaisuusrikosten ja vakavien väkivaltarikosten yhtäaikaisen vähenemisen syistä muualla Euroopassa, ks. esim. Emsley 1999, s. 146–147 viitteineen.
17. Esim. Aalto 1996, s. 58; Orrman 1990, s. 638–639.

Kuopion kaupungin perustamisen jälkeen kaupungista ja sitä ympäröineestä pitäjästä muodostui vähitellen vakavan rikollisuuden keskus. Vuosina 1805–07 Pohjois-Savon hovioikeudelle alistetuista rikosjutuista 45 %:ssä rikospaikkakunta oli Kuopio (kaupunki tai pitäjä). Kuopiosta ja sen pohjoisnaapurista Iisalmen entisestä suurpitäjästä alistetut tapaukset vastasivat lähes kolmea neljännestä (72 %) kaikesta hovioikeudelle Pohjois-Savosta alistetusta rikollisuudesta. Muualta maakunnan alueelta alistettujen prosessien määrät jäivät hyvin vähäisiksi.[18] Henkirikollisuuden, muun vakavan rikollisuuden ja etenkin törkeiden omaisuuteen kohdistuneisiin rikosten volyymin kasvu pohjoisimmassa Savossa voi viitata liikkuvan väestöaineksen lisääntymiseen.

Vähäväkisen Kuopion kaupungin liepeille näyttää 1780-luvulta lähtien syntyneen nuorten käsityöläisten, renkien ja apumiesten muodostamaa pienimuotoista sakilaisuutta. Nuorisoryhmien kontolle on laskettavissa myös muutama henkirikos. Nuoriso-ongelman synty oli aikakaudelle ominaista myös muissa Suomen maakunnissa. Samaan ilmiöön kytkeytyy alkoholinkäytön voimakas lisääntyminen.[19]

> Vuonna 1787 syytettiin räätäli Sipi Laukkasta ja sahamies Yrjö Hiltusta talollisen Pauli Toivasen kuolemantuottamuksesta ja ryöstöstä. Hiltusen ja Toivasen epäiltiin juottaneen uhrin tahallaan hengiltä kirkon sakaristossa ehtoollisviinillä, jonka papit olivat varanneet sairaskäyntejä varten. Samaan aikaan kolmikko oli lyönyt kahden toverinsa, suutarin ja palvelijan kanssa sakaristossa korttia, metelöinyt, juopotellut ja ehättänyt avaamaan kirkossa yhden haudan ja anastamaan palan ruumisarkusta. Kumpikin oikeusaste vapautti syytetyt kuolemantuottamusta koskevista epäilyistä, koska välskäri totesi Toivasen kuolinsyyksi tulehduksen ja sydänkohtauksen.[20]

Kuopion seudulla epämääräiset rikollisjoukkiot kasvoivat kooltaan ja myös toiminnan vaikutuspiiri laajeni.

Vuonna 1801 Kuopion kruununvankilassa istui 14 tutkintavangin joukkio, irtolaisia, renkejä, sotilaita ja viisi talonpoikaa, syytettynä mm. taposta tai murhasta, Venäjän alamaisten ryöstöstä ja kymmenistä murtovarkauksista, todistajien pahoinpitelystä, voudin ja papin solvaamisesta sekä sakramenttien pilkkaamisesta. Rikollisten verkosto oli levittäytynyt laajalle, sillä mainittuja rikoksia oli tutkittu Leppävirtain, Rantasalmen, Joroisten, Iisalmen, Paltamon ja Kuopion pitäjän ylimääräisillä käräjillä.

> Rikollisketjuun kuuluneiden talollisen Sakari Paldaniuksen ja irtolaismies Kalle Koposen epäiltiin ottaneen hengiltä karvari Tuomas Tellströmin. Tämä oli kadonnut kotoaan jäljettömiin kesäkuussa 1801. Miehet kiistivät tapposyytteet ja juttu jätettiin alioikeudessa tulevaisuuteen. Surmateolla oli vain lapsitodistajia. Hovioikeus vapautti Paldaniuksen ja Koposen RB XVII:29 §:n perusteella. Ehdollisen vapauttamisen perusteena oli se, etteivät syytetyt paljastaneet ruumiin kätköpaikkaa, jolloin *corpus delicti* jäi puuttumaan. Karvari Tellströmin murha otettiin uudelleen esille vuonna 1812. Tuolloin tapauksen nähneet lapset olivat vart-

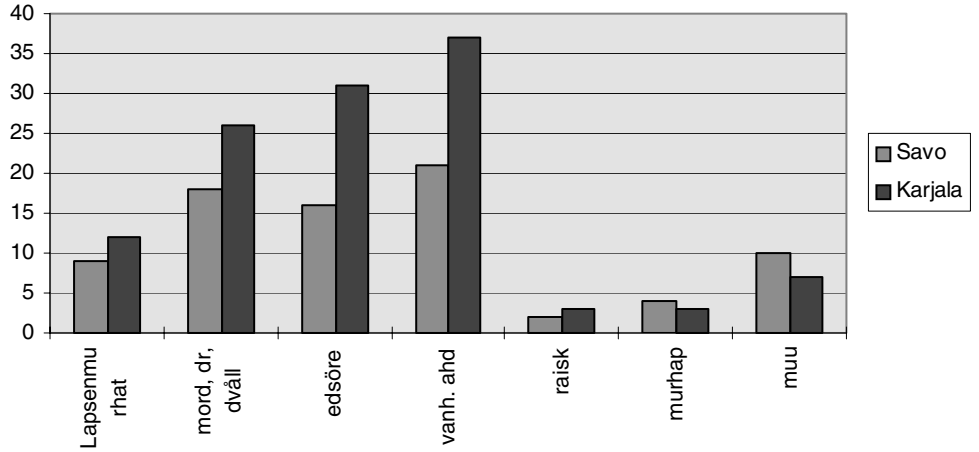
18. Kuopion kaupunki ja pitäjä kappeleineen vastasivat 29,6 % Pohjois-Savon väkiluvusta, Iisalmen suurpitäjän (kappeleineen) kanssa 46 %.
19. Mäntylä 1995, s. 187–188.
20. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja karjalan lääni, v. 1787, Di 22, no 87.

tuneet aikuisiksi. Edelleenkään hovioikeus ei pitänyt murhan silminnäkijöiden varhaisiän muistoja puolenkaan näytön arvoisena, vaan vapautti syytetyt RB XVII:29 §:n perusteella.[21]

Noin puolet Pohjois-Savosta ja Karjalasta hovioikeudelle alistetusta rikollisuudesta oli perinteisesti väkivaltarikoksia.[22] Rikollisuuden rakenne oli samanlainen myös 1800-luvun alkuvuosina. Siitä huolimatta, että henkirikosten suhteellinen määrä oli Pohjois-Karjalassa vähitellen laskenut, kaikki hovioikeudelle alistettu vakava väkivaltarikollisuus oli samaan aikaan yli kaksinkertaistunut.[23] Pohjois-Savossa juttumäärä oli sen sijaan lisääntynyt vain neljänneksellä.[24]

Liitekaavio 4.

Pohjois-Savosta ja Karjalasta Vaasan hovioikeudelle vuosina 1805–07 alistettujen väkivaltarikosten määrä ja rakenne (n=199)

selite: mord, dr, dvåll: murhat, tapot, kuolemantuottamukset
edsöre: rauhanrikokset, raisk: raiskaukset, murhap: murhapoltot

Lähde: VMA: VHOA, Designaatioluettelot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1805–1807, Di; KA: Seurakuntien väkilukutaulukot, v. 1805, sarja VÄ.

Pohjois-Karjalassa nostettiin yhä useammin oikeusjuttuja kaikista muista vakavista väkivaltarikoksista, muttei enää tahallisista tapoista. Oikeudenkäynnit vanhempien ahdistelusta ja erilaisista rauhanrikoksista olivat 1800-luvun alun Karjalassa paljon yleisempiä kuin Pohjois-Savossa. Ajalle tyypillisiä olivat myös erilaiset omavaltaisuudet: rauhanrikoksista suuri osa oli virkavallan väkivaltaista vastustamista. Talonpojat syyllistyivät myös aiempaa jaksoa

21. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1802, Di 37, no 65; v. 1812, Di 53, no 25.
22. 199 kaikkiaan 399 tapauksesta. Lisäksi Rautalammilta alistettiin Vaasan hovioikeudelle vuosina 1805–07 9 rikosjuttua, joista viisi oli vakavia väkivaltarikoksia
23. 70 juttua / vuosi ja 100 000 as.
24. 40 juttua / vuosi ja 100 000 as.

huomattavasti useammin laittomiin vangitsemisiin eli oman käden oikeuteen. Lisäksi maankäyttöä koskevat riidat Venäjän alamaisten ja Ruotsin itärajapitäjien asukkien kesken olivat paisuneet joukkomittaisiksi väkivaltaisiksi kahakoiksi etenkin Kiteen ja Kerimäen seudulla.

Muusta kehityksestä huolimatta suhteellinen henkirikollisuus oli Karjalassa laskenut puolessa vuosisadassa kolmanneksella: väkivaltarikosten määrä oli edelleen suuri, mutta tulokset vähemmän fataaleja kuin aiemmin – murhien lisääntymistä lukuun ottamatta. Henkirikosten vähetessä tilalle eivät Karjalassa nousseet omaisuusrikokset, vaan kummankin rikkomusmuodon määrä laski yhdensuuntaisesti.[25]

★★★

Hovioikeudelle alistettua vakavaa rikollisuutta tarkasteltiin 1750–1770-lukujen osalta kihlakunnittaisten rikoskertomusten perusteella. 1800-luvun alkuvuosien vakavat rikokset koottiin tilastoiksi Vaasan hovioikeuden designaatioluetteloiden pohjalta.

Kihlakunnankirjurien laatimien rikoskertomusten tarkoituksena oli selvittää maaherralle, kuinka hovioikeuden langettamat tuomiot oli toimeenpantu. Kirjurit kokosivat tietonsa nimismiesten lähettämien selvitysten pohjalta. Näistä luetteloista yhdisteltyjä tietoja toimitettiin myös Tukholmaan oikeuskanslerille. Rikoskertomusten tarkoituksena oli antaa maan ylimmälle tuomiovallan valvojalle kattava kokonaiskuva maan rikollisuudesta, rangaistuksista ja niiden toimeenpanotavasta. Samalla on ilmeisesti voitu kontrolloida tuomiokäytännön yhtenäisyyttä maan eri osissa.

Rikoskertomusten informaatioarvo on pitkälti sama kuin Vaasan hovioikeuden designaatioluetteloiden. Niiden avulla voidaan paitsi seurata tarkoin oikeusprosessin kulkua rangaistuksen toimeenpanoon asti, myös muodostaa kvantitatiivinen kokonaiskuva hovioikeudelle alistetusta rikollisuudesta. Rikosolosuhteita nämä lähteet eivät valaise.[26]

25. Vrt. väkivallan ja omaisuusrikosten välisestä kytköksestä käydystä keskustelusta esim. Zehr 1976, s. 120; Stone 1983, s. 30; Gatrell & Lenman & Parker 1980, s. 38, 47, 80. Kritiikistä myös Sharpe 1985, s. 211–213.
26. Rikostietojen tilastoiminen edellyttää edellisiltä vuosilta lykättyjen oikeustapausten puhdistamista aineistosta.

LIITE II

Väkilukutilastoa

Henkirikosten uhrit seurakuntien väkilukutaulujen kuolinsyystatistiikassa

Seurakuntien väkilukutaulujen kuolinsyystatistiikan perusteella on tehty pitkälle meneviä johtopäätöksiä henkirikosten alueellisista määristä. Aineiston edustavuus on kuitenkin asetettu kyseenalaiseksi.[27]

Papiston piti merkitä henkirikosten uhrit kuolinsyytilaston sarakkeeseen "mördade". Termi ei ole oikeudellinen, vaan arkikieltä. Sana viittaa myös muihin kuin vakavimpiin henkirikoksiin. Surmattujen henkilöiden tulisi löytyä kotipaikkakuntansa tabellin kuolinsyytilaston "murhattujen" sarakkeesta. Näin ei useinkaan ole: väkilukutaulujen kuolinsyytilastoihin on merkitty ainoastaan murto-osa itäsuomalaisista henkirikosten uhreista. Vieraspaikkakuntalaisia henkirikoksen uhreja ei taas toisaalta pitänytkään merkitä rikoksen tapahtumapitäjän tabelleihin.

Murhattujen sarakkeet on täytetty puutteellisimmin niissä pitäjissä, joissa oli vahva ortodoksiasutus: kreikanuskoiset uhrit puuttuvat pääsääntöisesti Ilomantsin ja Liperin väkilukutaulujen kuolinsyytilastoista. Ortodoksit tilastoitiin ylipäätään vaihtelevasti väkilukutauluihin, mutta *teloitetut* ortodoksit tabelleihin on syystä tai toisesta yleensä merkitty. Koska Ilomantsissa ja Liperissä suuri osa surmatöistä tehtiin kreikanuskoisten kesken, väkilukutaulujen kuolinsyytilastojen perusteella välittyy virheellinen kuva alueen henkirikollisuuden tasosta.

27. Ylikangas 1976, s. 31, 41 - 42

Liitetaulukko II:1 "Murhattujen" määrät savo–karjalaisten pitäjien väkilukutaulujen kuolinsyytilastoissa vuosina 1749–1808 (KA: VÄ 1–).

Pitäjä	Henkirikoksia tabelleissa vv. 1749–1778	Henkirikoksia tabelleissa vv. 1779–1808	Henkirikoksia tabelleissa vv. 1749–1808	Henkirikoksia oikeudellisten lähteiden perusteella vv. 1748–1807
Iisalmi (kappelit puuttuvat)	2	2[a]	4	16
Kuopio	3	8	11	21
Leppävirta	4	3	7	12
Pieksämäki	2	1	3	8
Rantasalmi (+Heinävesi)	5	3	8	13
Pielisjärvi ja Nurmes	1[b]	5	6	13
Liperi, Kaavi, Kontiolahti	4	3[c]	7	30
Ilomantsi	6[d]	3	9	31
Tohmajärvi	6	5	11	21
Kitee	3[e]	3[f]	6	16

a. Lisäksi teloitettujen sarakkeessa merkintä murhasta, jota ei ole kuitenkaan merkitty vastaavaan sarakkeeseen.

b. Lisäksi vuoden 1764 teloitettujen sarakkeessa merkintä " en gammal bonde slagit sin hustro til döds."

c. Liperin emäseurakuntaan ei ole merkitty ainoatakaan murhattua koko ajanjaksona. Kaksi lastaan surmanneen välskäri Geissen tapaus on merkitty lapsenmurhiksi, 1797 muihin kuolinsyihin merkitty "skutten, sofvande", mikä olisi pitänyt kirjata murhattujen sarakkeeseen.

d. Lisäksi sarakkeessa "vådeliga händelser" on mainittu Eeva Kiiskisen surmasta, jota epäiltiin hänen anoppinsa aikaansaamaksi.

e. Lisäksi vuoden 1753 tabellissa on merkintä: I detta år har en hustro olyckeligen omkommit, som igenfunnits i siön, bunden med steen om halsen.

f. Pl. Kustaan sodanaikainen merkintä "dödsskuten af cossacker."

Yksin ortodoksien puuttuminen ei selitä väkilukutaulujen vajavaisuuksia. Vielä 1750- ja 1760-luvuilla väkivaltainen kuolinsyy kirjattiin tilastoihin tarkemmin kuin myöhemmin. Henkirikosten uhrit merkittiin 1770-luvulta lähtien murhattujen sarakkeisiin enää vain satunnaisesti. Tabelleihin ei välttämättä kirjattu törkeimpiäkään veritekoja: ilomantsilainen Juho Savolainen murhasi yhdessä sisarensa Helenan kanssa Juhon yhtiömiehen morsiamen Maria Tikan murskaamalla kivellä tämän pään 1790-luvun alussa. Uhri löydettiin järven pohjasta kivipainoin varustettuun puulauttaan sidottuna. Murhaa ei löydy kuolinsyytilastoista.

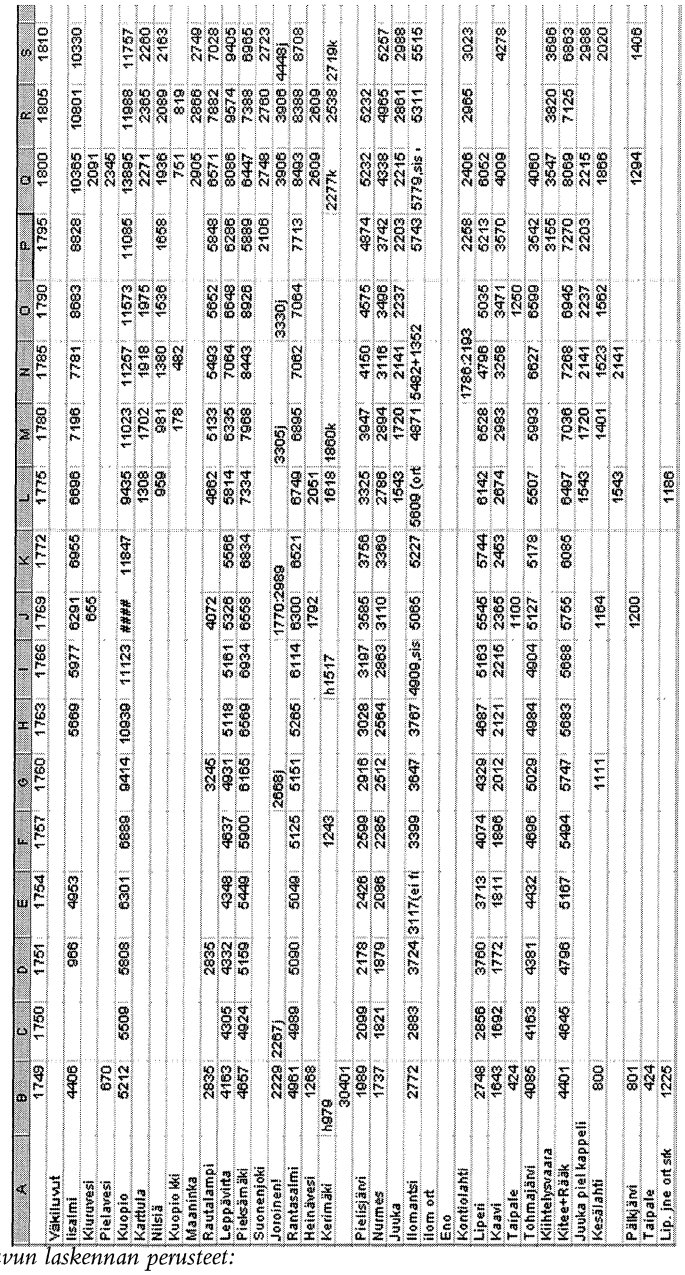
Teloitetut asukkaat on merkitty huolellisemmin kuin surmatut. Teloituksen perusteena oli useimmiten henkirikos, lapsenmurhat mukaanlukien. Uhreja ei näissäkään tapauksissa löydy läheskään aina murhattujen sarakkeen kohdalta.[28] Iisalmella asunut Heikki Nousiainen kuristi ja hukutti raskaana olleen morsiamensa Anna Nordbergin vuonna 1792. Nousiainen on merkitty vuoden 1794 teloitettujen kohdalle, mutta murhattujen sarake on tyhjä koko 1790-luvun. Tabellien murhattujen sarakkeen puutteellisuutta on selitetty verivelkaopilla: jokainen hyvittämätön henkirikos oli kirjattuna ikään kuin lisäämässä yhteisön verivelkaa.[29]

Pitäjissä, joissa henkirikokset olivat harvinaisia, myös tuottamuksellisten henkirikosten uhrit merkittiin kuolinsyytilastossa joskus ”murhattujen” sarakkeeseen. Näin toimivat joskus esimerkiksi Pieksämäen papit. Karjalan väkivaltaisilla seuduilla meneteltiin toisin. Kirjaamistapojen eroavaisuudet heikentävät aineiston sisäistä vertailukelpoisuutta.

Tabellien lomakepohja muuttui 1770-luvulla niin, että väkivaltaisesti kuolleet lapset, olivat nämä vuoden tai kolmentoista ikäisiä, tilastoitiin monesti lapsenmurhan uhreiksi. Välskäri Johan Fr. Geisse surmasi kaksi lastaan Liperissä. Surmatyöt merkittiin lapsenmurhien sarakkeeseen vuoden 1782 kuolinsyytilastoon.

28. Esim. Kuopion tabelli v. 1753; Iisalmen tabelli v. 1794; Pielisjärven tabelli v. 1764.
29. Ylikangas 1976, s. 41.

Liitetaulukko II:2. Tabelliväkiluvut Pohjois-Savon ja Karjalan pitäjissä vuosina 1749–1810.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S
		1749	1750	1751	1754	1757	1760	1763	1766	1769	1772	1775	1780	1785	1790	1795	1800	1805	1810
	Väkiluvut																		
	Iisalmi	4406		966	4953			5669	5977	6291	6955	6695	7196	7761	8683	8828	10365	10601	10330
	Kiuruvesi									655							2091		
	Pielavesi	670															2345		
	Kuopio	5212	5509	5808	6301	6889	9414	10939	11123	###	11847	9435	11023	11257	11573	11085	13895	11988	11757
	Kartula											1308	1702	1918	1975		2271	2365	2260
	Nilsiä											959	981	1380	1536	1658	1936	2089	2163
	Kuopio kk												178	482			751	819	
	Maaninka																2905	2866	2749
	Rautalampi	2835		2835			3245			4072		4662	5133	5493	5652	5848	6571	7882	7028
	Leppävirta	4163	4305	4332	4348	4837	4931	5118	5161	5326	5568	5814	6335	7064	6548	6286	8086	8574	9405
	Pieksämäki	4657	4924	5159	5449	5900	8165	8569	6934	6558	6834	7334	7968	8443	8926	5889	6447	7388	6965
	Suonenjoki															2106	2748	2760	2723
	Joroinen!	2229	2267)				2668j			1770-2989			3305j		3330j			3906	3908	4448j
	Rantasalmi	4961	4989	5090	5049	5125	5151	5265	6114	6300	6521	6749	6895	7082	7064	7713	8493	8388	8708
	Heinävesi	1268								1792		2051						2609	
	Kerimäki	h979				1243			h1517			1618	1860k				2277k	2538	2719k
		30401																	
	Pielisjärvi	1980	2099	2178	2426	2590	2916	3028	3197	3585	3756	3325	3947	4160	4575	4874	5232	5232	
	Nurmes	1737	1821	1979	2086	2285	2512	2664	2863	3110	3369	2785	2894	3116	3498	3742	4338	4965	5257
	Juuka											1543	1720	2141	2237	2203	2215	2861	2988
	Ilomantsi	2772	2883	3724	3117(ei fi	3399	3647	3767	4909,sis	5085	5227	5609 (ort	4871	5482+1352		5743	5779,sis.	6311	5515
	Ilom ort																		
	Eno																		
	Kontiolahti													1786-2193		2258	2406	2865	3023
	Liperi	2748	2856	3760	3713	4074	4329	4687	5163	5545	5744	6142	6528	4796	5035	6213	6052		
	Kaavi	1643	1692	1772	1811	1896	2012	2121	2216	2365	2463	2674	2983	3268	3471	3570	4009		4278
	Taipale	424								1100					1250				
	Tohmajärvi	4085	4163	4381	4432	4696	5029	4984	4904	5127	5178	5507	5993	6627	6599	3542	4060		
	Kiihtelysvaara															3155	3547	3820	3696
	Kitee+Rääk	4401	4645	4796	5167	5404	5747	5683	5868	5755	6085	6497	7036	7268	6945	7270	8069	7125	6863
	Juuka piel kappeli											1543	1720	2141	2237	2203	2215		2988
	Kesälahti	800					1111			1164			1401	1523	1562		1886		2020
														2141					
	Pälkjärvi	801								1200			1543				1294		1406
	Taipale	424																	
	Lip. ine ort stk	1225										1186							

Keskiväkiluvun laskennan perusteet:
Henkirikollisuus vuosina 1748–1767, vuosien 1749 ja 1766 tabelliväkiluvun keskiarvo.
– vuosina 1768–1787, vuosien 1769 ja 1785 tabelliväkiluvun keskiarvo.
– vuosina 1788–1807, vuosien 1790 ja 1805 tabelliväkiluvun keskiarvo.
– vuosina 1748–1777, vuosien 1749 ja 1775 tabelliväkiluvun keskiarvo.
– vuosina 1778–1807, vuosien 1780 ja 1805 tabelliväkiluvun keskiarvo.
Mikäli jonkin pitäjän kyseisen vuoden tabelli puuttuu, on käytetty ajallisesti seuraavaa väkilukutaulua.
Lähde: KA: Seurakuntien väkilukutaulukot mikrofilmeinä, sarja VÄ.

LIITE III

Aineiston karsintaperusteita

Tämän tutkimuksen ulkopuolelle on suljettu seuraavanlaiset tapaukset:

1. **Tapon ja murhan yritykset. Surman yritystä ei ollut erikseen kriminalisoitu. Tapauksia päätyi hovioikeuteen otsakkeella "*wilja dråp hwaraf skada ej skett / såramål hwaraf dödsvållande befaras", "såramål med fara om lifwet*" 1780-luvulta lähtien. Nykyiset henkirikostilastot sisältävät monesti myös tapon ja murhan yritykset. Itäsuomalaisessa aineistossa tapaukset ovat seuraavan kaltaisia: Torpparin poika Juho Turunen ampui Tohmajärvellä kotonaan nimismies Abraham Björkmania tämän ollessa virantoimituksessa, mutta osui harhaan. Turunen tuomittiin MB XXIV:8 §:n perusteella 20 hopeataalerin sakkoihin. Hovioikeudessa sakkosummaan lisättiin MB XVII:9:n perusteella 10 hopeataaleria.[30]**
2. **Syytteet noituudella/taikuudella aiheutetusta kuolemasta on karsittu tämän tutkielman tilastollisesta analyysista.[31] Syytteet hengiltä noitumisesta eivät olleet Karjalassa lainkaan harvinaisia vielä 1700/1800-luvun taitteessa; aidoista yrityksistä taikakeinojen käytöstä uhrin surmaamiseen on useita viitteitä. Taikomisvälineinä käytettiin usein haudasta kaivettuja ruumiinosia tai kalloja. Yleensä taikuuden käyttö näyttää liittyneen erityisesti yrityksiin saattaa aviopuoliso tai kihlattu hengiltä. Syytteet surmatöistä taikakeinoin eivät johtaneet yhteenkään langettavaan tuomioon, mutta muutama ensin noituudesta apua hakeneista toimeenpani murhan myöhemmin maallisin menetelmin.[32]**
3. **En ole luokitellut henkirikoksiksi myöskään ilmiantoja, jotka eivät johtaneet syytteeseen, ellei ilmiannolle löytynyt tutkinnassa totuuspohjaa tai motiivia. Esimerkiksi lapsenmurhasta elinkautiseen työvankeuteen tuomittu Kaarina Monotar Heinävedeltä ilmiantoi veljensä tuntemattoman kainuulaisnaisen ryöstömurhasta ilmeisesti saadakseen todistaa rikoksesta kotipaikkakunnallaan. Ilmiannon todennäköinen syy oli halu karata.[33] Pieksämäellä talollisen poika Juho Mattilainen tunnusti perusteettomasti surmanneensa muutamaa vuotta aiemmin rekionnettomuudessa surmansa saaneen talollisen. Mattilaisen tunnustuksen taustalla oli halu välttää hänelle murtovarkaudesta tuomittu raipparangaistus.[34]**

30. Esimerkiksi. Tohmajärven nimismies Abraham Björkman yritettiin ampua vuonna 1789. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1789, Di 24, no 69; ibid., v. 1795, Di 30, no 37.
31. Esim. talollista Pauli Koljosta syytettiin siitä, että tämä oli riistänyt noituudella talonpoika Juho Grotinin hengen. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748, D 10a1, f. 96. Ks. myös MMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1797, Di 32, no 74.
32. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1775, Di 10, no 13, 41.
33. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1752, D 14 a1, no 96.
34. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1806, Di 43, no 103.

4. Lapsenmurhat eli vastasyntyneen aviottoman lapsen surmat on rajattu aineistosta pois, sillä rikosmuodon esiintyminen ei yleensä ole yhteydessä yhteiskunnan muuhun väkivaltaisuuteen.[35] Lisäksi teon rakenteelliset motiivit poikkeavat olennaisesti muista henkirikoksista. Myös vahinkolaukaukset, hevosella kumoonajamiset,[36] pikkulasten hengiltämakaamiset,[37] syytteet riittämättömästä hoidosta johtuneista kuolemantuottamuksista ja keskenmenon aiheuttamisesta on jätetty aineistosta pois, mikäli olosuhteet eivät viittaa uhrin tarkoituksselliseen vahingoittamiseen ja väkivaltaiseen kuolemaan. Näin on toimittu myös tapauksissa, joissa ulkoa tai maantieltä on löytynyt vainaja eikä mitään henkirikokseen viittaavaa tullut ilmi tai ruumiinavauksessa löytynyt merkkejä väkivallasta.[38] Aineistosta on jätetty pois lukuisat kuolemantuottamussyytteet juopuneen heikosta huolenpidosta.[39] Viinan juottaminen kuoliaaksi on jätetty henkirikosanalyysin ulkopuolelle. Liitetaulukon III:1 syytemäärissä tapaukset (2 kpl) on huomioitu. Niin päihteiden ylenpalttisesta juottamisesta kuin muustakaan myrkyttämisestä ei kenellekään syytetylle näytön puutteessa annettu langettavaa tuomiota.

Kuolemantuottamuksesta, joka oli tapahtunut ilman vahingoittamisen aietta, piti rikoslain XXVIII luvun mukaan tuomita puolikkaaseen henkisakkoon. Näitä tapauksia ei ole huomioitu tämän tutkimuksen tilastollisessa henkirikosmateriaalissa.[40] Sellaisia kuolemaan johtaneita heitteillejättöjä, joissa tekijät ovat oikeuden mukaan osoittaneet huomattavaa piittaamattomuutta uhrin hengestä, on tarkasteltu liitteessä I, mutta nämäkään tapaukset eivät kuulu varsinaiseen tutkielman tilastolliseen henkirikosmateriaaliin.

Syyteaineistossa on mukana tapauksia, jotka oikeus totesi tuomiossaan vääriksi ilmiannoiksi. Näitä oikeustapauksia ei voida kokonaan sivuuttaa. Viranomaisia vastaan nostetut henkirikossyytteet nimittäin kaatuivat pääsääntöisesti näytön puuttumiseen. Monissa tämänkaltaisissa tapauksissa ilmiantaja tuomittiin lopulta maksamaan vahingonkorvaus ja pyytämään julkisesti anteeksi ilmiantamaltaan viranomaiselta – näin kävi siinäkin tapauksessa, että uhrin olisi osoitettu kiistatta kokeneen väkivaltaa. Käytännössä henkirikoksen ilmiantajan henkilöllä oli merkitystä: yksityishenkilöiden nostamat tappokanteet todettiin usein perusteettomiksi. On epätodennäköistä, että yksityisen kanteen tavoitteena olisi ollut esimerkiksi syytetyn

35. Jansson 1998, s. 2; Spierenburg 1994, s. 707.
36. Samantapainen rajaus on sekä Janssonilla 1998, s. 2 että Ylikankaalla 1976 . Tapauksia esim. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1766, Di6, no 47; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, D 28 a1, 72/10.
37. Esim. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1766, D 28a1, no 61; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1766, Di6, no 52. Ilomantsin käräjillä vapautettiin talonpojan vaimo Anna Lämpsä epäilyksistä, että hän olisi itse aiheuttanut 8-viikkoisen lapsensa yhtäkkisen kuoleman. 31.10.1766.
38. Esim. sotamies Dahlström löytyi kuolleena Iitin Kolisevan ja Saaren kylän väliseltä maantieltä helmikuun alussa vuonna 1766. Vainajasta ei löytynyt väkivallan merkkejä. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, D 28a1, no 62.2.
39. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, v. 1767, Di6, no 59. Leski Sesilia Merilätär lähti juopuneena vesille ja hukkui Eimisjärveen. Sesilia Puumalatar taas vapautettiin tuottamussyytteestä, jonka hän oli saanut siitä, että tämä ei ollut yrittänyt estää Merilätärtä lähtemästä omille teilleen.
40. Vrt. esim. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1765, D 27a1, no 72.

rahastaminen. Yksityishenkilöiden motiivit tapauksen ilmiantamiselle ovat aivan erilaiset riippuen siitä onko ilmiantaja uhrin omainen vai esim. ilmiannetun kiistakumppani ja vihamies. Viranomaisten esiintyessä syyttäjinä rikosepäilyn perusteet olivat aina edellisiä vahvemmat. Jos asianomistajan ilmianto johti langettavaan tuomioon, tämä sai mahdollisesta henki- tai pahoinpitelysakosta itselleen asianomistajan osuuden – jos tuomitulla oli varoja sakkosumman maksuun. Ehdoton enemmistö henkisakoista muunnettiin kuitenkin ruumiinrangaistuksiksi.

Niin syytteen kuin tuomionkin mukainen tarkastelu voi johtaa harhaan henkirikollisuutta arvioitaessa. Ensin mainituissa tapauksissa asianomistajien nostamat aiheettomat kanteet lisäävät juttumäärää, jälkimmäisessä taas kiistattomatkin henkirikokset jäävät huomioimatta, jos epäiltyjä ei ole löytynyt tai näitä ei saatu tunnustamaan tekoa. Harmaata vyöhykettä jää aina rekisteröimättä: myrkytystapauksia ja murhia, joissa uhri on esimerkiksi hukutettu järveen niin, ettei väkivaltaista kuolemaa voida osoittaa. Epäselvien tapausten aiheuttama virhemarginaali on noin kymmenyksen luokkaa. Jokainen aiheetonkin tutkinta on merkitty seuraavaan taulukkoon, josta voi verrata tutkinnan ja henkirikosten määrien välisiä eroja. Suurin osa aiheettomista rikostutkinnoista johtui ilmiannoista, joissa henkirikosta ei ole mitään syytä epäillä tapahtuneenkaan.

Tutkimusalueen nimitys ja ja henkilönimien käyttö

Tutkimusalue, myöhempi Kuopion läänin alue, on työssä jaettu kahtia, Karjalaksi ja Pohjois-Savoksi. Nimitysvalintojen perusteena ovat tarkoituksenmukaisuussyyt. Karjalan alueella viitataan ainoastaan Ruotsin puoleiseen Karjalaan, Pohjois-Savoksi työssä kutsuttuun alueeseen kuuluu osia myös eteläisestä Savosta: Pieksämäki, Kerimäki ja Rantasalmi. Kaavin kappeli, joka kuului Liperiin, on savolaisuudestaan huolimatta luettu karjalaiseen alueeseen.

Venäläisten, säätyläisten ja romanien nimet ovat tekstissä alkuperäiskielellä, osin nykyruotsiksi muunnettuina. Sen sijaan kaikki muut itäsuomalaiset etunimet taipuivat luontevimmin suomeksi.

Liitetaulukko III. Henkirikosilmiantojen ja tutkintojen sekä toisaalta henkirikosaineistoon hyväksyttyjen tapausten määrä.

Emopitäjä	syytteet 1748–1767 ja vars. aineisto.		syytteet 1768–1787 ja vars. aineisto		syytteet 1788–1807 ja vars. aineisto		syytteet 1748–1807 ja vars. aineisto		/100 000 syytteet ja aineisto 1748–1767		/100 000 syytteet ja aineisto 1768–1787		/100 000 syytteet ja aineisto 1788–1807		Henkirikoksia varsinaisessa aineistossa 1748– 1807
Iisalmi[a]	2	0	9	7	11	9	22	16	1,9	0	6,1	4,8	4,6	3,8	2,7
Kuopio[b]	10	3	10	8	13	10	33	21	6,1	1,8	3,8	3,0	3,6	2,8	2,8
Leppävirta	4	3	4	3	8	6	16	12	4,3	3,2	3,2	2,4	4,9	3,7	2,9
Pieksämäki	6	4	3	1	4	3	13	8	5,2	3,5	2,0	0,7	2,1	1,6	1,8
Joroinen	2	2	1	1	3	3	6	6	3,9	3,9	1,6	1,6	4,1	4,1	3,1
Rantasalmi[c]	7	4	8	7	3	3	18	15	5,0	2,9	4,6	4,1	1,5	1,5	2,9
Kerimäki	4	2	1	1	2	2	7	5	16	7,9	3,0	3,0	4,4	4,4	4,7
Pohjois-Savo	35	18	36	28	44	36	115	83	5,1	3,2	3,8	3,0	3,5	3,2	3,1
Pielisjärvi[d]	3	2	4	3	9	8	16	13	5,0	3,3	2,5	1,9	3,9	3,4	2,6
Ilomantsi[e]	16*	14	9	6	13	11	38	31	21	19	7,5	5,0	10	8,7	13
Liperi[f]	5	1	18	14	17	14	40	29	3,8	0,8	8,8	6,9	6,5	5,3	5,1
Tohmajärvi[g]	13	9	8	5	10	7	31	21	15	10	6,8	4,3	6,9	4,8	5,9
Pälkjärvi	3	3	2	2	1	1	6	6	15	15	8,1	8,1	3,9	3,9	9,6
Kitee ja Kesälahti	7	5	10	7	8	4	25	16	5,8	4,2	6,4	4,5	3,9	2,0	3,8
Karjala	47	34	51	37	58	45	156	116	9,4	6,8	6,5	4,7	5,8	4,5	

a. Sisältää Kiuruveden kappelin ja osan Pielaveden kappelia.
b. Sisältää Maaningan ja Karttulan kappelit.
c. Sisältää Heinäveden.
d. Sisältää Nurmeksen kappelin, myöh. pitäjän.
e. Sisältää Enon kappelin.
f. Sisältää Kaavin ja Kontiolahden kappelit.
g. Sisältää Kiihtelysvaaran kappelin.

Lähde: VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1754 - 1813; MMA: KymLKa, Hovioikeus maaherralle, vuodet 1748 - 1775.

LIITE IV

Henkirikosten keskeisimpiä teonpiirteitä

IV:1 Osapuolet

LIITETAULUKKO IV: 1

a. Henkirikosten päätekijän sosiaalinen asema Karjalassa

	1748–1767	1768–1787	1788–1807	1748–1807
säätyläinen	-	1	-	1
talonpoika	18	19	16	53
talollisen lapsi	1	8	4	13
torppari	4	3	2	9
palkollinen	-	3	7	10
sotilas	2	-	6	8
irtain väestö	5	7	9	21
alle 15-vuotias lapsi	-	-	1	1
yht.	30	41	45	116

b. Henkirikosten päätekijän sosiaalinen asema Pohjois-Savossa

	1748-1767	1768-1787	1788-1807	1748–1807
säätyläinen	1	1	1	3
talonpoika	5	4	14	23
talollisen lapsi	5	2	3	10
torppari	4	5	4	13
palkollinen	-	2	2	4
käsityöläinen	-	2	1	3
sotilas	1	1	4	6
irtain väestö	1	7	7	15
alle 15-vuotias lapsi	1	-	-	1
yht.	18	24	36	78

Henkirikosten uhrien sosiaalinen asema
c. Henkirikosten uhrien sos. asema Karjalassa

	1748-1767	1768-1787	1788-1807	1748–1807
talonpoika *	17	17	15	49
talollisen lapsi	2	7	5	14
torppari	4	1	2	7
käsityöläinen	-	-	3	3
palkollinen	1	-	2	3
sotilas	-	-	5	5
irtain väestö**	6	10	8	24
alle 15-vuotias lapsi	4	3	5	12
yht.	34	38	45	117

Henkirikosten uhrien sosiaalinen asema

d. Henkirikosten uhrien sos. asema Pohjois-Savossa

	1748–1767	1768–1787	1788–1807	1748–1807
säätyläinen	1	-	2	3
talonpoika	8	10	11	29
talollisen lapsi	1	-	4	5
torppari	1	3	4	8
käsityöläinen	-	-	3	3
palkollinen	1	3	4	8
sotilas	1	1	2	4
irtain väestö	3	5	5	13
alle 15-vuotias lapsi	2	4	2	8
yht.	18	26	37	81

e. Murhien päätekijän sosiaalinen asema Karjalassa

	1748–67	1768–87	1788–07	1748–1807
talonpoika	6	4	7	17
talollisen lapsi	1	1	1	3
torppari	-	-	-	-
palkollinen	-	-	2	2
käsityöläinen	-	-	-	-
sotilas	1	-	2	3
irtain väestö	5	3	5	13
alle 15-vuo-tias lapsi	-	-	-	-
yht.	13	8	17	38

f. Murhien uhrien sos. asema Karjalassa

	1748–67	1768–87	1788–07	1748–1807
talonpoika	8	3	11	22
talollisen lapset	1	1	1	3
torppari	-	-	-	-
palkollinen	-	1	2	3
käsityöläinen	-	-	2	2
sotilas	-	-	1	1
irtain väestö	3	1	-	4
alle 15-vuo-tias lapsi	1	2	2	5
yht.	13	8	19	40

	Murhasta syytetyt Karjalassa	Murhan uhrit Karjalassa	Murhasta syytetyt Pohjois-Savossa	Murhan uhrit Pohjois-Savossa
talonpoika	17	22	6	4
talollisen lapsi	3	3	1	3
torppari	-	-	5	2
palkollinen	2	3	2	1
käsityöläinen	-	2	-	1
sotilas	3	1	-	-
irtain väestö	13	4	1	3
alle 15-vuotias lapsi	-	5	-	1
yht.	38	40	15	15

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748 - 1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754–1813.

LIITETAULUKKO IV:2. *Savo–karjalaiset henkirikokset, joissa oli useampi kuin yksi pääsyytetty*

	Karjala 1748–1777	Karjala 1778–1807	P-Savo 1748–1777	P-Savo 1778–1807
tapauksia	11 / 49 (22 %)	15 / 68 (22 %)	2 / 35 (6 %)	9 / 45 (20 %)

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748–1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754–1813.

Niissäkin tapauksissa, joissa henkirikoksesta syytettiin useampaa kuin yhtä henkilöä, vain poikkeustapauksessa oli kyse joukkorikollisuudesta. Syytteessä oli useimmiten ainoastaan kaksi henkilöä.

LIITETAULUKKO IV:3. *Henkirikosten osapuolten sukupuoli*

Naisten osuus ***yli 15-vuotiaista*** pääsyytetyistä ja uhreista

vuodet	Pohjois-Savo syytetyt	uhrit	Karjala syytetyt	uhrit
1748–67	2 / 17 (12 %)	5 / 14 (36 %)	4 / 34 (12 %)	7 / 32 (22 %)
1768–87	4 / 27 (15 %)	5 / 24 (21 %)	5 / 36 (14 %)	7 / 33 (21 %)
1788–07	3 / 35 (9 %)	5 / 34 (15 %)	5 / 44 (11 %)	9 / 43 (21 %)
1748–1807	9 / 79 (11 %)	15 / 72 (21 %)	14 / 114 (12 %)	23 / 108 (21 %)

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748 - 1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754 - 1813.

LIITETAULUKKO IV:4 *Henkirikoksen tekopaikka*

	Karjala 1748–1777	Karjala 1778–1807	P- Savo 1748–1777	P-Savo 1778–1807
koti	23	33	14	18
Maantie, ulkona (*ute på marken*)	5	10	5	7
metsä, kaski, järvi	5	8	4	7
tuttavan luona	6	9	4	8
hautajaiset, häät, kaste, käräjät, väenkokoukset	2	4	4	3
et.	8	4	4	2
yht.	49	68	35	46

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748 - 1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754 - 1813.

KASKIMAILLA TEHDYT SURMATYÖT

Ilomantsin Aitonvaarassa salamurhattiin kaskelle talollinen Samuli Kyhkyläinen vuonna 1767.[41] Talollisen vaimo Anna Mutatar otti hengen häntä kaskella pahoinpidelleeltä puolisoltaan Liperin Sotkumassa 1779[42] ja lähes yhtä aikaa saman kylän asukas Fedor Bajarinen riitaantui veljensä Gaurielin kanssa viljaosuuksien jaosta, ja surmasi tämän, kaskella hänkin.[43] Heikki Härkänen murhasi morsiamensa, johon oli kyllästynyt, kaskimailla Kiteenlahdella 1781[44] ja ilomantsilainen Ortimei Jäkin mitä todennäköisimmin murhasi yhdessä loismies Mikifor Jormanaisen kanssa puolisonsa Maura Kalinattaren vierrossa Luutalahdella vuonna 1789.[45] Juho Savolainen murhasi sisarineen Ilomantsissa kaskitöissä leskivaimo Maria Tikan kostoksi varkausilmiannosta vuonna 1793,[46] Mikko Huttunen kuristi ja lopulta iski puulla alituisen kiistakumppaninsa, vaimonsa Katariinan, kuoliaaksi Iisalmella kaskimetsällä 1796.[47] Jääkärin vaimon Elina Makkosen epäiltiin ottaneen kaskimailla hengen piika Kristiina Turtiaiselta Suomen sodan aikana, mutta asiaa ei voitu tutkia ajoissa sotaolosuhteiden vuoksi.[48]

41. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, hovioikeus maaherralle, v. 1769, D 31 a1, no 17. VMA: VHO päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon lääni, Di 7, v 1769, no 7.
42. RA: Rådsprotokoll i justitieärenden 18.11.1779; VMA: VHO 1780, no 7.
43. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1782, Di 17, no 10.
44. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1783, Di 18, no 9.
45. VMA, VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1789, Di 24, no 84.
46. RA: Rådsprotokoll i justitieärenden 7.12.1795. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 2.
47. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1797, Ece 41, no 25.
48. VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1809, Di 47, no 64.

IV:5 Vuodenaika

Liitetaulukko IV:5 Henkirikosten kuukausittainen jakauma Savo-Karjalan läänissä 1748–1774

	Karjala 1748–1777	Karjala 1778–1807	Karjala yht. 1748–1807	P-Savo 1748–1777	P-Savo 1778–1807	Savo yht. 1748–1807
Tammikuu	5	10	15	1	3	4
Helmi	5	3	8	2	7	9
Maalis	3	3	6	2	2	4
Huhti	4	4	8	4	4	8
Touko	4	6	10	2	7	9
Kesä	2	7	9	5	7	12
Heinä	3	6	9	2	5	7
Elo	0	5	5	0	0	0
Syys	4	0	4	2	3	5
Loka	3	6	9	0	4	4
Marras	5	2	7	3	7	10
Joulu	5	11	16	4	2	6
et.	6	4	10	7	3	10

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748 - 1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754 - 1813.

Vuodenkierto ei vaikuttanut yhtenäisesti tappojen ja murhien esiintymiseen Savo-Karjalan alueella. Henkirikokset olivat Pohjois-Savossa ja Karjalassa kuitenkin harvinaisimpia sadonkorjuun aikaan. Esimerkiksi kiistat sadon jakamisesta tai maan nautinnasta konkretisoituivat yleensä myöhemmin, vasta lyhteitä puitaessa tai jyviä jauhettaessa. Vielä raskaan työn hedelmiä korjatessa veriteoille ei näytä harvoja poikkeuksia lukuunottamatta jääneen sijaa.[49] Helpottunut viinansaantikaan ei lisännyt elo-syyskuun matalia surmamääriä.[50]

49. Esimerkiksi Heikki Kettunen ampui heinänkorjuussa naapurinsa niittyriidan vuoksi heinäkuun 13:ntena vuonna 1747. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748, D 11a1, no 30.
50. Etelä-Pohjanmaalla henkirikosmäärä nousi elokuulla vuotuisesta suvannostaan. Syyksi on arvioitu uuden sadon helpottamaa viinan saatavuutta. Vrt. Ylikangas 1976, s. 48.

Toukokuisen ja syys-lokakuisen käräjäkierron alla surmattiin ilmiantajia etenkin väkivaltaisissa pitäjissä. Savossa suhteellisesti väkivallaton kausi kesti lokakuuhun, Karjalassa syyskuuhun. Otollisinta aikaa surmateoille oli Karjalassa joulu-tammikuu, Savossa kesä- ja marraskuu. Karjalaisen (kuten 1790 - 1820-luvulla myös eteläpohjalaisen)[51] henkirikollisuushuipun ajoittuminen pimeimpään vuodenaikaan joulun tietämille, kuten savolaisen myös kekrin ajalle, voi antaa viitteitä alkoholinkulutuksen väliaikaisesta noususta henkirikosten taustatekijänä. Esimerkiksi keyrijuomingeissa Nurmeksessa renki Pekka Korhonen puukotti talollisen pojan vuonna 1798 ja nilsiäläisten Antti ja Olli Korhosen tulehtuneet välit naapuriinsa Juho Idströmiin kävivät jälkimmäiselle kohtalokkaiksi vuonna 1805.[52] Silmämääräisesti voidaan sanoa, että henkirikoksia tehtiin suhteellisesti eniten pyhäpäivinä. Tämä voidaan nähdä suoraksi seuraukseksi lisääntyneen vapaa-ajan tuottamista konfliktitilaisuuksista, ihmisten kokoontumisesta yhteen, ehkä myös päihtymyksestä. Voi kuitenkin olettaa, että perheensisäiset tai työtilanteessa sattuneet henkirikokset tehtiin vähintään yhtä todennäköisesti keskellä viikkoa.[53]

51. Ylikangas 1976, s. 47-48.
52. Esim. VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1799, Ece 46, no 52, Ece 101, no 55; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1807, Di 45, no 55.
53. Henkirikosten viikonpäiväjakautumaa ei ollut mahdollista selvittää lähdeaineiston puutteellisuuden ja kalenterin kesken tutkimuskautta tapahtuneen muuttumisen takia. Tämä koskee Turun hovioikeuden aikaisia päätöstaltioita ennen vuotta 1776, joista vain osasta selviää tarkka surmapäivä.

Liite IV:6

Surma-aseet

Liitetaulukko IV:6. Surma-aseet savo-karjalaisissa henkirikoksissa vuosina 1748–1807

Karjala	1748–1777	1778–1807	1748–1807
puukko, veitsi	10	16	26
kirves	1	13	14
puuastalo ml. seiväs	13	9	22
muu lyömäase*	3	4	7
ampuma-ase	3	3	6
muu**	2	1	3
ei asetta	9	8	17
et.	11	11	23
yht.	52	65	117

Pohjois-Savo	1748–1777	1778–1807	1748–1807
puukko	7	9	16
kirves	2	3	5
puuastalo	5	11	16
muu lyömäase	3	6	9
ampuma-ase	3	3	6
muu**	1	4	5
ei asetta	8	7	15
et.	5	4	9
yht.	34	47	81

uhripohjaiset havainnot

* seiväs, lapio, hiilikoukku, ies, aitan avain, rautakanki, kivi, vyö, nahkapiiska

** kuristaminen, myrkyttäminen

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1748 - 1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754 - 1813.

Surmatapa

Yhdysvaltalaisten tutkimusten perusteella on päätelty, että aseistettuna liikkuminen lisää tilastollisesti henkirikoksen mahdollisuutta.[54] Savo-karjalaisella tutkimusalueella yleisimmin mukana kannettu ase oli puukko. Tavalli-

54. Kleck 1993; Jansson 1998, s. 82.

sin itäsuomalainen surmatapa olikin tunnetuissa tapauksissa puukotus. Karjalassa puukosta menetti henkensä vähintään viidennes henkirikoksen uhreista jo tutkimuksen alkujaksolla. Puukolla surmattujen osuus pysyi kuta kuinkin viidenneksen tietämillä koko tutkimusajan. Veitsen kantaminen mukana antoi varmasti turvallisuuden tunnetta mahdollisten itsepuolustustilanteiden varalta, mutta se oli samalla ravinnon käsittelyssä tärkeä hyötykapine, jota naisetkin kuljettivat mukanaan. Suurimmassa osassa tilanteista, joissa puukkoon tartuttiin vahingoittamismielessä, asetta ei ollut kannettu mukana sitä silmälläpitäen, että sitä käytettäisiin ihmisiin.[55] Lukuunottamatta sotilaskarkuri- ja rosvojoukkoja Pohjois-Savossa ja Karjalassa puukonkäytöltä puuttui salailu ja se suora yhteys tappeluihin ja sakkiväkivaltaan, jonka se myöhemmin sai Etelä-Pohjanmaalla.[56] Varhaisimmat maininnat puukkojunkkareista ovat peräisin 1780-luvun Mäntyharjulta. Sanalla viitattiin rikollisiksi taantuneisiin entisiin sotilaisiin.[57] Puukkoa kantoivat kuitenkin mukanaan myös sotilaskarkurit, maantierosvot ja irtolaiset, jotka käyttivät sitä myös toisiaan vastaan kautta koko tutkimusajan.

Lähes yhtä usein kuin puukosta uhri menetti henkensä jonkin puisen lyömäaseen, seipään, halon, polttopuun tai kalikan iskusta. Kirvestä käytettiin murha-aseena kaikkein eniten, mutta tapoissa sen merkitys oli vähäinen. Kaikkiaan kirveellä, terä- tai hamarapuolella, tapettiin Pohjois-Savossa vain noin 5 % henkirikoksen uhreista, kun Karjalassa osuus nousi tutkimuskauden jälkimmäisellä puolikkaalla 20 %:iin. Tämä heijasteli suoraan henkirikosten teonpiirteiden raaistumista.

Ampuma-asetta käytettiin vain noin 3 %:ssa tapoista ja murhista. Tuliaseiden käyttö näyttäisi yleistyneen tutkimuskauden loppua talonpoikaiston osan vaurastuessa, ehkä itäisen puolustuksenkin vahvistuessa. Kivääriä käytettiin myös suurriistan metsästysaseena. Musketti tai kivääri ei kuitenkaan ollut varhemminkaan tuntematon. Hattujen sodan ajalta on tietoja useista ampumalla tehdyistä surmateoista, joiden uhriksi joutui oman kansan jäsen.[58] Talonpoikaisto ei luopunut tuliaseiden käytöstä sodan jälkeenkään: talollinen Heikki Kettunen ampui Pielisjärven Ylikylässä naapurinsa muskетilla vuonna 1747 heinänkorjuun aikaan niittyriidan vuoksi ja pakeni teon jälkeen Venäjän puolelle.[59]

Pahoinpitely tai kuristaminen ilman asetta johti uhrin kuolemaan runsaassa 10 %:ssa tai vajaassa 20 %:ssa henkirikoksista. Surmatapa jää tuntemattomaksi vajaassa viidenneksessä tapauksista, minkä vuoksi henkirikosten tekotavan arvioimiselle ei voi antaa suurta painoa.

---

55. Esim. Pieksämäellä torppari Antti Juutinen puukotti talollisen Tuomas Vauhkosen hengiltä. Puukko oli miehen mukana metsätöitä ja teuraslampaan käsittelyä varten. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1766, D 28 a1, no 4. Kruununtorppari Mikko Sivonen surmasi aamiaisella häntä solvanneen poikansa puukolla, jota hän itse käytti ruokailuvälineenä. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1768, D 30 a1, no 25.
56. Vrt. Ylikangas 1976, s. 116.
57. Cygnaeus 1945 (1780), s. 171.
58. Esim. MMA, KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1753, D 15 a1, no 10. Ilomantsilainen uudisasukas surmasi paikallisen talonpojan Heikki Inkosen veljen ja tämän kaksi aikuista tytärtä.
59. MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1749, D 11a1, no 40.

Liite IV:7

LIITETAULUKKO IV:7 *Henkirikoksiin syyllistyneiden vankien karkaaminen Pohjois-Savossa ja Karjalassa 1748–1807 henkirikoksen tapahtumapitäjän mukaan (turvakirjeen haltijoista myös ne, jotka olivat tehneet henkirikoksen ennen tutkimusajankohtaa, mutta palasivat tutkimusaikana)*

Pitäjä	jäi kiinni tai palasi	karkasi lopullisesti	yht.
Iisalmi	2	1	3
Kuopio	0	2	2
Leppävirta	1	1	2
Joroinen	0	1	1
Rantasalmi	1 (1 pard*)	1	2
Pieksämäki	0	0	0
Pohjois-Savo yht.	4	6	10
Pielisjärvi	2 (1pard)	0	2
Ilomantsi	4 (1pard)	6	10
Liperi	7	2	9
Kitee	0	2	2
Tohmajärvi	1(turvak)	2	3
Karjala yht	14	12	26

* Pard: armahdusplakaatin ja turvakirjeen vuoksi maahan palanneet
** Turvak. turvakirjeen haltijana palannut

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle v. 1748–1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754–1813.

LIITE V

Liitetaulukko V

Rangaistujen ja rankaisemattomien henkirikosten pitäjittäiset osuudet sekä henkirikosten määrät / vuosi ja 100 000 as.

	H-rikoksia / v ja 100000 as.	Murhia / v ja 100 000 as.	Rankaisemattomien h-rikosten osuus (1=100%)	Rangaistujen h-rikosten osuus (1=100 %)
Ilomantsi	12,8	2,95	0,66	0,34
Tohma- ja Pälkjärvi, Kiihtelysvaara	6,4	1,66	0,37	0,39
Liperi, Konti-olahti, Kaavi, Taipale, Liperin ort. srk	5,1	1,7	0,42	0,35
Kitee ja Kesälahti	3,8	1,66	0,29	0,53
Pielisjärvi, Nurmes, Juuka	2,6	0,6	0,33	0,5
Iisalmi	2,7	1,01	0,38	0,31
Kerimäki	4,7	1,88	0,44	0,33
Kuopio	2,8	0,53	0,39	0,72
Leppävirta	2,9	0,24	0,23	0,69
Joroinen	3,1	0,52	0	0,8
Rantasalmi	2,9	0,241	0,25	0,67
Pieksämäki	1,8	0	0,2	0,75

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle v. 1748–1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754–1813.

LIITE VI Henkirikosten tunnustaminen oikeuden edessä

LIITETAULUKKO VI *Tunnustaneiden ja kiistäneiden lukumäärät savo-karjalaisissa henkirikosprosesseissa*

VI.a. Syytteiden tunnustaminen ja kiistäminen karjalaisissa henkirikosprosesseissa (pääsyytetyt)

	1748–1777	1778–1807	yht.
tunnusti	17 / 49	32 / 69	49 / 118 (42 %)
kiisti	20 / 49	26 / 69	46 / 118 (38 %)
muu	12 / 49	11 / 69	23 / 118 (19 %)
yht.	49	69	118

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle v. 1748–1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754–1813.

VI.b. Syytteiden tunnustaminen ja kiistäminen pohjoissavolaisissa henkirikosoikeudenkäynneissä (pääsyytetyt)

	1748–1777	1778–1807	1748–1807
tunnusti / yht. tapauksista	19 / 32	25 / 53	44 / 85 (51 %)
kiisti / yht. tapauksista	9 / 32	22 / 53	31 / 85 (36 %)
muu / yht. tapauksista	4 / 32	6 / 53	10 / 85 (12 %)
yht.	32	53	85

tekijäpohjaiset havainnot

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle v. 1748–1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754 - 1813.

LIITE VII

LIITETAULUKKO VII. *Henkirikosten tapahtumayhteyden motivaatiopohja, konfliktityypit. Absoluuttisina lukuina.*

	Karjala 1748–1777	Karjala 1778–1807	Karjala yht.	P-Savo 1748–1777	P-Savo 1778–1807	P-Savo yht.
avioliitto (a)	5	9	14	3	9	12
perhe, yhtiö (b)	9	9	18	7	3	10
triviaali syy (c)	6	10	16	8	4	12
pääas. päihtymys (d)	3	6	9	2	4	6
maanomistus, kaskiosuuksien jako	1	2	3	1	3	4
muu omaisuus, velka	2	8	10	5	4	9
mielenhäiriö	3	2	5	2	2	4
rikollisen laiton eliminointi	3**	1	4	0	0	0
alakulttuurisen ryhmän sisäinen henkirikos (e)	2	1	3	3*	2	5
käräjäsyyte, kosto	7 (5 tapausta)	5	12	0	4	4
vangin karkaaminen	2	4	6	0	1	1
ryöstö	0	2	2	1	4	5
itsepuolustus, toisen puolustaminen	1	2	3	0	1	1
ei tietoa (f)	5	7	12	4	4	8
yht	49	68	117	36	45	81

uhripohjaiset havainnot
* ensimmäiset tällaiset rikokset tapahtuivat vuonna 1771.
**tähän on luettu pahantapaiseksi luonnehditun veljen surmaaminen Liperissä vuonna 1768.

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle v. 1748–1775; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, v. 1754–1813.

(a) avio-ongelmat, huoruus, mustasukkaisuus, avioliiton solmiminen; kihlaus ja sen purkaminen.
(b) sukulaisten huolto, sato-osuuksien ym. jakaminen, työnjako, yhtiön purku ja perustaminen, omien lasten surmaaminen muussa kuin puolison vahingoittamisen tarkoituksessa.
(c) kategoria on yleisesti käytössä, ks. esim. Wolfgang; Daly & Wilson. Triviaaleilla syillä tarkoitetaan näennäisesti merkityksettömiä, impulsiivisen väkivallan laukaisseita syytekijöitä.
(d) Tähän kategoriaan on luettu vain tapaukset, joissa yksinomaan humalatila selittää henkirikosta.
(e) mustalaiset, venäläiset sotilaskarkurit, rikollinen. Kategoriaan ei ole luettu tapauksia, joissa varsinaisen riidan aihe on selvillä.
(f) Motivaatio ei tiedossa, koska tekijää ei ole saatu kiinni tai tämä ei tunnusta eikä motiivia löydy, sisältää yhden suisidaalimurhan.

LIITE VIII

LIITETAULUKKO VIII *Ydinperheen jäseniin – Kaikkiin sukulaisiin ja perheenjäseniin kohdistuneet henkirikokset / kaikki henkirikokset Savo-Karjalan läänissä 1748 – 1807*

	1748 – 77	1778 – 1807	1748 – 1807
Pohjois-Savo	9 –13 / 36	9 – 15 / 45	17 – 28 / 81
Karjala	8 – 23 / 49	14 – 24 / 68	22 – 47 / 117
yht.	16 – 36 / 84	23 – 39/ 114	39 – 75 / 198

Liitteen VIII lähteet: VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot ja designaatioluettelot, v. 1754–1813; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, v. 1748–1775.

LIITE IX

Veli- ja langon- tai kälynsurmasyytteet Pohjois-Savossa ja Karjalassa (paikkakunta, tapahtumavuosi, rikos, uhrin asema sekä tekijän, jos eri kuin uhrilla, syy, tuomio):

Tohmajärvi 1750, talollisen poika, ei henkirikosta

Pälkjärvi 1750, murha, ent. rälssitalonpoika-rälssitalonpoika (ortodoksi), tilalta häätö, kuolemantuomio

Ilomantsi 1752, tappo, talonpoika (ortodoksi), yleisesti riitaisat välit omaisuuden vuoksi, vapauttava tuomio

Ilomantsi 1754, tappo, talonpoika (ortodoksi), poismuutto, ao. kuolemantuomio, armahdus henkisakkoon

Ilomantsi 1757 palkkamurha, loinen (ent. talonpoika)-talonpoika, varkaussyyte ja tilanmenetys, vapauttava tuomio

Ilomantsi 1760, tappo, talonpoika (ortodoksi), humalaisen riita tyttärestä, kuolemantuomio

Liperi (Kaavi) 1768, tappo, talollisen poika, veljen huono käytös, tekijä teki itsemurhan

Pälkjärvi 1772, kuolemantuottamus, talollisen poika, mielenvikaisuus, hospitaaliin

Kitee 1775, myrkytysyritys ja taikuus, tilanjako, vapauttava tuomio (näyttö oli kuitenkin suuri)

Liperi (Sotkuma) 1779, tappo, talonpoika (ortodoksi) riita kaskiosuuksista, karkasi, rauhattomaksi

Tohmajärvi 1783, tappo, talollisen poika, riitainen yhteistalous, ao. kuol., ho. puoli henkisakkoa

Kitee 1789, tapon yritys, loinen-talonpoika, karkasi

Liperi 1794, murha, talonpoika, riitaisa yhteisasuminen, ao. kuol, ho. tulevaisuuteen

Pielisjärvi 1807, tappo, jääkäri-loinen, äkkinäinen riita, ao. kuol, ho. henkisakko

Liperi 1808, kuolemantuottamus, talonpoika, vapauttava tuomio

Rantasalmi 1757, kuolemantuottamus, talollisen poika, riitaa rahasta, ao. kuol., ho. henkisakko

Pieksämäki 1757, kuolemantuottamus, talonpoika, itsepuolustus, ao. kuol, ho. henkisakko

Kuopio 1786, talonpoika, ei henkirikosta

Heinävesi 1791, talonpoika, tappo, riita hevosen ruokkimisesta, ao. kuol, armahdus kork. ruumiinrang. ja vuosi pakkotyötä

Iisalmi (Pielavesi) 1800, tappo, talollisen poika, ruokatarpeiden myyminen viinasta, ao. kuol, ho. tulevaisuuteen

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1750, D 12 a1, no 34/4; no 23; v. 1753, D 15 a1, no 87/2; v. 1755, D 17 a1, no 9/1; v. 1758, D 20 a1, no 73; v. 1760, D 22 a1, no 36; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Kymenkartanon ja Savon, myöh. Savon ja Karjalan lääni, v. 1769, Di 7, no 33; v. 1772, Di 9, no 54; v. 1775, Di 10, no 83; v. 1782, Di 7, no 10; v. 1783, Di 18, no 85; v. 1789, Di 24, no 35; v. 1794, Di 29, no 6; v. 1808, Di 46, no 29; v. 1810, Di 49, no 21; v. 1757, Di 2, no 45; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, hovioikeus maaherralle, D 19 a1, no 57; VMA: VHOA, Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1791, Ece 17, no 39; v. 1801, Ece 60, no 11.

LIITE X

Savo-karjalassa nostetut syytteet aviopuolison tai kihlatun kuolemantuottamuksesta, taposta tai murhasta:[60]

Kotipitäjä, vuosi, rikosotsikko (harkinnalliset henkirikokset kursivoitu), uhri (miespuoliset uhrit lihavoitu), tuomio

Tohmajärvi 1745 *murha* mielenhäiriössä, taloll. vaimo, hospitaaliin

Tohmajärvi 1759, *myrkyttäminen* ja lapsenmurha, uhri loisen vaimo, vapauttava tuomio

Tohmajärvi 1761, kuolemantuottamus, rengin vaimo, vapauttava tuomio, ei henkirikosta

Kitee 1762, *myrkyttäminen* ja huoruus, talonpoika, vapauttava tuomio

Pielisjärvi 1763, tappo, talollisen vaimo, kuolemantuomio

Liperi 1763, kuolemantuott., leskisulhanen, vapauttava tuomio, ei henkirikosta

Pielisjärvi 1765, kuolemantuottamus, pellavankutojan vaimo, vapauttava tuomio, ei henkirikosta

Tohmajärvi, 1767 (ilmianto 1784), kuolemantuottamus, talollisen vaimo, vapauttava tuomio, ei henkirikosta

Liperi 1772, tappo, loisen vaimo, alioik. kuolemantuom, hovioik. tulevaisuuteen

Pielisjärvi 1773, kuolemantuottamus, huoruus, noituus, loismies, vapauttava tuomio

Pielisjärvi 1773, murhayritys, loismies, sakko, ei henkirikosta

Liperi Sotkuma 1779, tappo, talonpoika (ortodoksi), kuolemantuomio

Kitee 1781, *murha*, loisen morsian, kuolemantuomio

Liperi 1781, kuolemantuottamus ja huoruus, lautamies, alioikeus tulev., hovioikeus vapauttava tuomio

Tohmajärvi 1787, *murha*, talonpojan vaimo, alioik. kuolemantuomio, hovioik. tulevaisuuteen

Liperi 1787 tappo, talonpoika, ehdollinen vapautus

Pielisjärvi 1789 *palkkamurha*, inspehtori, tunnustusvankeus

Ilomantsi 1789, *murha*, talollisvaimo (ortodoksi), vapauttava tuomio (ruumista ei löydetty, vaikka murhalla oli kuulija)

Ilomantsi 1806, kuolemantuottamus, ortodoksivaimo (ei säätytietoja), vapauttava tuomio

Joroinen 1748 *murha* (?), kappalaisen vaimo, surmaaja teki itsemurhan

Leppävirta 1749 kuolemantuottamus, sotilaan vaimo, vapauttava tuomio, ei henkirikosta

Iisalmi Rutakko 1755 kuolemantuottamus, taloll vaimo, vapauttava tuomio, ei henkirikosta

Rantasalmi 1764, tappo, talonpoika, alioik. tulevaisuuteen, hovioik. vapautti

---

60. Mikäli syytettä ei ole huomioitu tilastollisessa henkirikosaineistossa, on tapauksen yhteyteen merkitty ”ei henkirikosta”.

Leppävirta 1770, kuolemantuottamus, talollisen vaimo, vapauttava tuomio, pp edelsi, muttei kuolinsyy

Rantasalmi 1773, tappo, torppari, henkisakko

Rantasalmi, Heinävesi 1784, kuolemantuottamus, talonpoika, vapauttava tuomio.

Kuopio 1787 *murha*, torpparin vaimo, kuolemantuomio

Kuopio 1790, *murha*, torppari (sulhanen), kuolemantuomio

Iisalmi 1792, *murha*, irtolaisen morsian, kuolemantuomio

Kuopion kaupunki 1794, myrkyttäminen, satulantekijän vaimo, vapauttava tuomio, ei henkirikosta

Iisalmi 1796, tappo, loisen vaimo, alioik kuolemantuomio, hovioik. tulevaisuuteen

Leppävirta 1798, tappo - itsemurha, talollisvaimo, todetaan itsemurhaksi, ei henkirikosta

Leppävirta 1803 tappo, talollisen vaimo, kuolemantuomio (1803, no 67)

Leppävirta 1804 kuolemantuottamus, loisen vaimo, henkisakko (1804, no 179)

Rautalampi 1806, kuolemantuottamus, talonpoika, alioik. henkisakko, hovioik. vahinkotapon sakko

Lähteet: MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle v. 1741–1748, D 1/1, f. 561, 11.7.1745; v. 1759, D 21 a1, no 45; v. 1761, D 23 a1, no 12/11; v. 1763, D 25 a1, no 80/5; v. 1764, D 26 a1, no 31; v. 1763, D 25 a1, no 52; v. 1765, D 27 a1, no 7/2; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1784, Di 19, no 118; v. 1773, Di 9, no 74; no 25; v. 1780, Di 15, no 7; v. 1783, Di 18, no 9; 16; v. 1788, Di 23, no 10; 28; v. 1791, Di 26, no 4; Designaatioluettelo, v. 1813, Savon ja Karjalan lääni, Di 55, no 6; v. 1808, Di 43, no 64; MMA: KymLKa, Saapuneet kirjeet, Hovioikeus maaherralle, v. 1749, D 11 a 1, 10.3.1749; v. 1750, D 12 a1, no 25/3; v, 1755, D 17 a1, no 18/2; v. 1774, no 16/1; VMA: VHOA, Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1784, Di 19, no 56; v. 1788, Di 23, no 16; v. 1791, Di 26, no 67; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1794, Ece 28, no 7; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1796, Di 31, no 53; Alistusaktit, Savon ja Karjalan lääni, v. 1797, Ece 41, no 25; Alistettujen asiain päätöstaltiot, Savon ja Karjalan lääni, v. 1798, Di 33, no 106; v. 1803, Di 38, no 67; v. 1804, Di 40, no 179; v. 1806, Di 43, no 106.

Summary
The Enemy Within. Homicide and control in Eastern Finland in the final stage of Swedish rule (1748–1808)

This study discusses the dialectic relationship between homicide and punishment during the later stages of the old penal system. The aim has been to assess how local social control affected the typological distribution, quality, and number of the later homicides in the selected area. The geographical area under study comprises Northern Savo and Karelia, the easternmost provinces of the Swedish kingdom, between 1748 and 1808.

The characteristics of the ideal type of Eastern Finnish homicide differ in many aspects from the general conception of Western European homicides in the early centuries of the Modern Age. During the 17th and 18th centuries, the latter were often ignited by minor drunken brawls, the settling of which, by the use of arms, led, sometimes accidentally, to fatalities. In contrast, the Karelian homicides, in particular, were more premeditated than those committed elsewhere in Europe: approximately one third of homicides in the region were murders. Moreover, homicides in Eastern Finland were also more bilateral in terms of their social context, and fatal violence took place within the family significantly more often than was the case in pre-modern Western Europe.

The change which homicide underwent during the period in question has sometimes been explained by modernisation. According to this approach, the transition consisted of three main elements. Firstly, and most significantly, homicide as a form of crime became less frequent. In Europe, this change took place generally between the 1620s and 1750s. Secondly, the qualitative gravity of the crimes increased; in other words, unpremeditated manslaughter was replaced by murder. The onset of this development has been usually been placed in the early 19th century at the earliest. Thirdly, the social context of homicides became narrower: from the early 17th century onwards, proportionally more homicides occurred within the family.

In addition to the actual crimes, the motives have also been investigated against the background of transition into the Modern Age. Pieter Spierenburg, for example, has applied the conceptual apparatus of social psychology to the history of homicide, and maintains that motives for crime have, over time, become more instrumental at the same time as the personal characteristics of the perpetrators have become more rational. In other words, homicides became more premeditated and, to an increasing extent, served to further the perpetrator's own interests.

The premeditative nature and family-centred context of homicides, which, from as early as the mid-18th century onwards, were characteristic of Eastern Finnish communities, which depended on burn-beating cultiva-

tion, must not, however, be interpreted as being a phenomenon born out of Western European modernisation, nor as being in the vanguard of the general development in Europe. Within the provinces of Northern Savo and Karelia, the quality and number of homicides varied greatly. Compared to the more peaceful regions in inner Savo, there was a manifold number of homicides, murders in particular, committed in the most violent Karelian parishes near the eastern border. The types of conflict resulting in homicide were not, however, different enough between the two areas to allow us to explain the great variation in homicide rates through motives alone. A crime is deemed to be the result of individual psychology, social factors, motive, anomy or other pressures leading to crime, as well as various forms of control which hold these pressures in check. The present dissertation focuses primarily on investigating control, the final link in the chain. The level of official control and the local effectiveness of the penal system defined the homicide cultures of Eastern Finland much more than the motives behind the acts.

Punishments for homicides were clearly enforced more often in areas, where the crime rate was the lowest, such as the Pieksämäki–Joroinen region, than in the more violent areas, for example Ilomantsi in Northern Karelia or, after the 1770s, the parish of Liperi. In the latter parishes, the modus operandi in homicides was, furthermore, more severe than in the Savo regions of the province. As the connection between weak official control and the homicide rate was simultaneously evident in Southern Ostrobothnia, there is reason to assume that the phenomena had common roots in the Swedish application of law prevalent during this period.

What, then, had the penal system for homicides evolved into? With murders and voluntary manslaughter (MB, Chapters XII, XIV and XXIV), the sentencing practice retained the Old Testament basis throughout the period under study, from the late 1740s to 1808. The system, which leaned on retribution and blood revenge, was part of a long continuum originating before the establishment of Courts of Appeal. Each court instance required, without exception, a life for a life in these crimes as stipulated in criminal law, provided that the act fulfilled the essential elements of a crime, the accused confessed and the crime took place under no extenuating circumstances. The judgements enforced seem, undoubtedly, to have met the objectives of uniformity, established in the 1620s.

Applying criminal law in the courts of second instance was, in a judicial sense, predictable and based on statutory law. Some of the maxims which were used by superior courts and which narrowed down the scope of capital punishment cannot, however, be found in any written set of norms: only one person was executed for each homicide, none without confession, and none of the criminals who voluntarily returned following their escape, even if they failed to present a letter of protection from the king. In all these cases, the king pardoned the accused from the death penalty, but the superior courts did not justify this by the lack of a confession, return from an escape, or with the aim of limiting the number of death penalties, even

in their internal records, as these extenuating circumstances lack all normative basis.

The fact that the aforementioned norms were not included in formal legislation served the goals of the control policy of the time, which was based on a deterrent effect. Such legal regulations mitigated the judicial custom and significantly narrowed the scope of the death penalty. It is, therefore, probable that legislators understood that an explicit application of such norms would weaken people's illusion of the inevitability of the death sentence. The secretive nature of the law, as applied by the superior courts, was further supported by instructions disseminated to Courts of Appeal in the form of royal circulars, which ordered many other, similar mitigating procedural elements, which narrowed the scope of the death penalty, to be kept secret. For example, convicts were not to know which extenuating factors affected the arbitration or pardon, and in many cases the length of imprisonment to obtain confession was not expressed. As long as the Courts of Appeal followed the practice of arbitration, in Sweden until the 1820s, the justice dealt out was made predictable in the eyes of the public not so much by the content of the law, as by the long historical continuum originating in the 1620s. For this reason, the sentencing practice can be said to have been predictable in the pre-modern sense of the concept.

This popular illusion of the continuum of justice was intercepted by two factors during the period under study: the increasing use of imprisonment to obtain confession and the tightening of the pardoning policy as dependent on the circumstances in which the crime took place. Imprisonment to obtain confession in fact became a trap into which murderers, who had banked on walking free, often fell, especially in the early stage of the expanding practice. For the legal profession, on the other hand, justice became predictable even in the modern sense of the term thanks to the relatively solid statutory nature of the applied law.

During the Enlightenment, the sentences for most crimes subject to capital punishment were mitigated. For murder and manslaughter, however, the final sentences remained unchanged, or even became slightly more severe, between the late 1740s and the Finnish War (1808–1809). This development was caused by the fact that between 1796 and the Finnish War none of the main offenders who had committed their act in Northern Savo and Karelia and were sentenced to death were pardoned by the Supreme Court the grounds of extenuating circumstances.

In district courts, the sentencing practice was significantly stricter than in courts of second instance. There were three simple reasons for this: the law of procedure being more freely interpreted, the limited jurisdiction of the courts of first instance, and the statutory criteria for definition of crimes. The definitions were observed punctually in courts of second instance only. The severe policy applied by courts of first instance was fully tied to the criminal policy adopted by the Crown, based on deterrent. To further this purpose, superior courts allowed district courts to deviate quite

substantially from, for example, regulations governing statutory presentation of proof.

Sentences for homicides given by superior courts were tied to statutory law, both in terms of criminal law and law of procedure: legal evidence and the elements of the crime determined the fate of the accused. Finnish Courts of Appeal no longer arbitrated the sentence of the main defendant in cases of homicide under criminal law, once the arbitration acts decreed in the 1750s came into power. The Courts of Appeal mitigated the death sentences passed by the courts of first instance on the basis of either the *lack of evidence or elements of the crime, not on extenuating circumstances*. In other words, it was not a question of arbitration. The superior courts needed, for example, to refer to natural law in very few cases when passing sentences in homicides. Grounds for the adjustment of a sentence were, in the end, applicable in only a few exceptional cases.

Regardless of its legality, the penal system for homicides was far from consistent: legal security became weak judicial repression because of the deficiency in law created by the theory of proof as stipulated by the law of procedure, that is, the strict application of statutory production of evidence. In superior courts, convictions were not passed unless the accused confessed or two competent eyewitnesses provided identical evidence. The strict rules of evidence required by superior courts gradually became common knowledge among the people.

There were two factors which made it unlikely that the perpetrators would be punished. The sanctions could be avoided *judicially* by denying the charge of homicide and by silencing potential witnesses. From the *administrative* perspective, the open eastern border, the inability of public officials to intervene in illegalities, and the deteriorated prison system weakened the repression. In a sparsely populated area unofficial control, or peer control, remained weak. Here crimes would have fewer potential eyewitnesses than in the more densely inhabited areas. During the early part of this period, the chance of avoiding sanctions was increased not only by statutory production of proof, but also by the opportunities for perpetrators in the easternmost areas to escape to Russia. This trend did not subside until the late 1770s, after which fewer criminals escaped or remained at large. This was due to the reinforcement of the eastern border and the declining living conditions in Russia. After the 1770s, the absolute homicide rate in the most violent parishes along the eastern border also declined, although the homicides grew in gravity, that is, they were more often premeditated.

Weak repression did not, however, directly intensify *all forms of homicide.* The connection between the efficiency of law enforcement and the homicide rate is more qualitative than quantitative. There is also sound evidence that this connection is stronger in the case of murder than manslaughter. In areas where the offenders as a rule escaped sanctions, the deeds would become more brutal and more ruthless. Intentional homicides, committed to further personal interests, showed a particular increase. The crisis of the le-

gal process and production of evidence had led to the development, to which Spierenburg refers to in conjunction with his modernisation model. The optimal combination of the opportunity for crime and weak control would spur the most serious homicides, in particular: the killing of prison guards or prisoner transport guards and murders during the course of robbery. Other structural factors might, on the other hand, have contributed more directly to *quantitative* growth in the homicide rate in certain localities. These social factors, contribute to crime, include the increase in the mobility of the population, which anticipated the forthcoming crisis of the burn-beating cultivation, the changes in the level of wealth, and family conditions becoming more constricting. The social disarray provided a fruitful ground for crime in many different ways. The unofficial control of a community did not affect those on the move the way it did farmers and other classes in which family ties played a strong role.

Denying the charges was an exceptionally common method of avoiding conviction among those accused of contract killing or murders committed during the course of a robbery. From the 1770s onwards, when such crimes became more frequent in Karelia, the district courts began to compromise the statutory requirement of proof in order to be able to obtain convictions. The district courts were, quite probably, under great pressure to pass sentences felt to be just. Superior courts, referring to the law of procedure, acquitted offenders or left the matter of guilt to be resolved in the future. Such acquittals, pronounced regardless of strong circumstantial evidence, violated the local people's sense of justice. Superior courts responded to the Karelian district courts' tendency to pass death penalties on insufficient evidence in the light of the law of procedure, by expanding the system of imprisonment to obtain a confession which had been in use since the 16th century. Albeit inefficient in pressuring the accused to confess to homicides, increasing the number of such sentences was inevitable if the courts were at all to pass judgement on the most outrageous crimes.

The strict application of the theory of proof turned repression into a paradox. In practice, the enforced sanctions were inversely proportional to the ruthlessness of the crime: the courts of law ended up passing heavier sentences for manslaughter than for murder. Those having committed manslaughter were usually more likely than a cold-blooded murderer to admit the charges. The paradoxical nature of the repression is also illustrated by the fact that the authorities strictly controlled such lesser crimes as illicit intercourse, while murderers often managed to avoid punishment.

The randomness of the death penalty will undermine any preventive impact it might achieve. Therefore, a repressive factor, much more significant than executions, is that at least *some* sanction could be passed on homicides. The penal sanction system controls crime only if the bottom end of the chain is ineffective. This happens when, first, individual psychological factors prevent the function of the perpetrator's self-control, and the person's moral codes do not inhibit killing another human being and, second, when the unofficial control maintained by the community fails.

Just as in modern societies, the consistency of punishment proved an efficient method of homicide prevention in the Eastern Finnish burn-beating communities during the later stages of the old penal system. The more the lack of external deterrent and the weakness of official control served to increase crime in a given locality, the more reason there is to talk about the crisis in both personal and unofficial control, as well as in the private and public moral codes. One of the reasons for this crisis was the inefficient penal and conflict solution systems of the time.

Analysing the motives for crimes reveals that the inefficiency of the legal system was a two-edged sword. Each governmental and social system incites certain types of structural homicide. In Eastern Finnish communities, homicides were motivated by, for example, the need to eliminate criminals, disputes over land use rights, domestic violence, or revenge for the eviction of a tenant farmer. The frequency of such motives may be an indication that the government had difficulty maintaining one of its primary functions, protecting the lives and property of its subjects. The population boom taking place on the periphery diluted the power of peer control, the safeguard that a community and a family, in the absence of official control, could guarantee to individuals. When the legal system, for some reason, failed to solve conflicts efficiently, unofficial control took on new forms, homicide being the most extreme example. This phenomenon also reveals that, in some cases, the focus of regulation was misdirected from the perspective of concrete legal rights. It blocked the legal channels for solving conflicts: through subdivisions of farms, or separation and divorce.

Much of the motivation behind homicides committed in Eastern Finland directly reflected the limited ability of the legal system to solve conflicts and punish offenders. Homicides provided a way of discharging the need for punitive and therapeutic, expiating and compensatory control. It was a way of responding to illegalities. When vented as violence, the nature of social control is exclusively punitive. The prevalence of privately executed social control was also indicated by the internal conflict solutions among the criminal subcultures outside organised society, such as homicides within these groups and murders as acts of reprisal for informing. Other manifestations of the unstable law enforcement included the occurrence of murders in conjunction with robberies, which were further facilitated by a peripheral location, as well as killings committed by escaping prisoners.

The repetition of crimes led to a vicious circle. The judicial institutions were obliged to react to all serious offences, but their failure to impose a proper repressive impact only served to prolong the cycle of violent conflict solution and unofficial social control. The succession of crimes would, in turn, require new repressive actions, which, in many cases, remained equally deficient. The state's monopoly on penal authority had already quenched attempts to resort to old, institutionalised forms of private control, such as blood revenge.

The theocratic doctrine of retribution had a firm position in the thinking of the court subjects. The moral theological dogma had significance in

alleviating crime although it also served a number of political purposes: the transcendent agent, God, would irrevocably retaliate for crimes which went unpunished in the worldly courts. If a criminal escaped punishment, he would be placed in bloodguilt, and face liability and ruin, and lose the sanctity of his soul in the hereafter. Bloodguilt was a form of substitute control which, firmly rooted as part of the popular concept of justice, was politically highly expedient. In the 17th century in particular, it provided a pretext under which the government and society could blame the common sinner for the difficult times and suffering caused by war. Furthermore, the institution of bloodguilt could be used to encourage a community's united effort in the attempt to bring criminals to justice. The bloodguilt principle also mended some of the deficiencies in other systems of social control, official or unofficial, by influencing the moral conceptions of the court subjects: killing was unambiguously an indefensible act. Only when this view was widely instilled in people's minds and separated from its religious context, could it later pave the way for the mitigation of the penal system.

The increase in premeditated manslaughter, and the fact that the perpetrators consistently denied the charges made against them, may also be an early indication of secularisation, as well as the gradual demise of the popular idea of bloodguilt, and a general departure from Old Testament ideology. Factors indicating this interpretation include the homicides which were motivated by economic aspirations and the desire to change one's spouse, motives which the offenders cannot have felt to be as justified as the motives of those who were forced into committing homicide by their own codes of honour. A penal system is, in fact, the most efficient way to prevent crimes that stem from pursuing personal interests.

The control policy in the early days of the Modern Age typically aimed at creating a deterrent through severe and public – and sometimes unlikely – punishments. This old deterrent policy, which prevailed in Finland until the end of Swedish rule, had proven inefficient in fighting more serious crime, because the system contained an impossible equation: for such a severe punishment as a death sentence to be carried out, the evidence had to be complete. The tool for achieving such legal protection for the accused was the theory of proof, which, at worst, all but paralysed the entire repression of homicides. Therefore, the old penal code, together with the criminal procedure applied, created favourable conditions for the increase in premeditated homicides that took place in the last quarter of the 18th century. The increase in premeditated manslaughter depended, on the one hand, on the gradual crumbling of the class society and, on the other hand, the beginning of the disintegration of the traditional agrarian communities. This explains why the improved and more consistent penal system of the 19th century failed to weed out the evident spread of murders.

Translated by Tytti Laine, Valtasana Oy